

2017 / 1 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

ISSN 1305-5992

Türkîyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 26 Bahar 2017

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 26 Bahar 2017

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Kurucusu: Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yunus KOÇ

Editörler

Yunus KOÇ, Evgenia KERMELİ ÜNAL

İngilizce Editör

Alev KARADUMAN

Yayın Kurulu

Bahar AKARPINAR, Sema ASLAN DEMİR, Meltem EKTİ, Bülent GÜL,
Tufan GÜNDÜZ, Çiğdem KARACAOĞLAN, Meral KOÇAK, Serhat KÜÇÜK,
M. Fatih MÜDERRİSOĞLU, Tefvik Orçun ÖZGÜN, Arif SARIÇOBAN,
Nermin ŞAMAN DOĞAN, Nazmiye TOPÇU TECELLİ, Fatma TÜRKYILMAZ,
S. Dilek YALÇIN ÇELİK, Gülhan YAMAN KAHVECİ

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ISSN: 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü himayesinde yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanan **hakemli, yerel ve süreli** bir dergidir.

Türkiyat Araştırmaları dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, MLA tarafından taranmakta ve EBSCO tarafından dizinlenmektedir.

Türkiyat Araştırmaları dergisinde yayımlanan yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının yayımlanabilir onayından sonra Yayın Kurulunun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Kapak Tasarımı

Serdar SAĞLAM, Şeref ULUOCAK

Teknik Editör

Çiğdem KARACAOĞLAN

İdare Yeri

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 06532 Beytepe / ANKARA

Tel: +90 (312) 297 71 82 - 297 67 71 / Belgeç: +90 (312) 297 71 71

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Basımcı

Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi 06100, Sıhhiye / ANKARA

Tel: +90 (312) 310 97 90

Yayın Tarihi

21 Haziran 2017

Danışma Kurulu

ACUN, Prof.Dr. Ramazan (Hacettepe Ü.)

AĞCA, Prof.Dr. Ferruh (Osmanğazi Ü.)

AKSOY, Doç.Dr. Erdal (Gazi Ü.)

AKSOYAK, Prof.Dr. İsmail Hakkı (Gazi Ü.)

ASKER, Prof.Dr. Ramiz (Bakü Devlet Ü.)

ASLAN DEMİR, Doç.Dr. Sema (Hacettepe Ü.)

ATABEY, Yrd.Doç.Dr. İbrahim (Gazi Ü.)

AY, Doç.Dr. Resul (Hacettepe Ü.)

BARIN, Yrd.Doç.Dr. Erol (Gazi Ü.)

BAŞARAN, Doç.Dr. Alparslan (Hacettepe Ü.)

BAŞTÜRK, Prof.Dr. Mehmet (Balıkesir Ü.)

BEŞİRLİ, Prof.Dr. Hayati (Kırgızistan-Türkiye Manas Ü.)

BLÄSING, Prof.Dr. Uwe (Leiden Ü.)

CENGİZ, Dr. Mikail (Hacettepe Ü.)

ÇAKMAK, Doç.Dr. Mehmet Ali (Gazi Ü.)

ÇOBANOĞLU, Prof.Dr. Özkul (Hacettepe Ü.)

DEVELİ, Prof.Dr. Hayati (İstanbul Ü.)

EFEĞİL, Prof.Dr. Ertan (Sakarya Ü.)

EKREM, Doç.Dr. Erkin (Hacettepe Ü.)

EMİROĞLU, Doç.Dr. Öztürk (Varşova Ü.)

ERDAL, Prof.Dr. Marcel (Freie Ü.)

EROL, Prof.Dr. Burçin (Hacettepe Ü.)

GELEKÇİ, Prof.Dr. Cahit (Hacettepe Ü.)

GENÇ, Prof.Dr. Ayten (Hacettepe Ü.)

GÖKÇE, Prof.Dr. Turan (İzmir Katip Çelebi Ü.)

GÖMEÇ, Prof.Dr. Saadettin (Ankara Ü.)

GÖRGÜN BARAN, Prof.Dr. Aylin (Hacettepe Ü.)

GÜL, Doç.Dr. Bülent (Hacettepe Ü.)

GÜNDÜZ, Prof.Dr. Tufan (Hacettepe Ü.)

GÜNGÖR ERGAN, Prof.Dr. Nevin (Hacettepe Ü.)

HAFIZ, Prof.Dr. Nimetullah (Pristine Ü.)

HORATA, Prof.Dr. Osman (Hacettepe Ü.)

ILGIN, Yrd.Doç.Dr. Ali (İstanbul Ü.)

İBRAYEV, Prof.Dr. Şakir (Kökşetav Ü.)

KAÇALIN, Prof.Dr. Mustafa S. (Marmara Ü.)

KARASOY, Prof.Dr. Yakup (Gazi Ü.)

KARLUK, Prof.Dr. Abdureşit C. (Yıldırım Beyazıt Ü.)

KAYA, Prof.Dr. Önal (Ankara Ü.)

KOÇ, Prof.Dr. Yunus (Hacettepe Ü.)

KURIBAYASHI, Doç.Dr. Yuu (Okayama Ü.)

KUTLAR OĞUZ, Prof.Dr. Fatma S. (Hacettepe Ü.)

KÜÇÜKKARACA, Doç.Dr. Nilgün (Hacettepe Ü.)

MEDER, Prof.Dr. Mehmet Fatih (Pamukkale Ü.)

MİŞKİNİENE, Doç.Dr. Galina (Vilnius Ü.)

ÖRNEK BÜKEN, Prof.Dr. Nüket (Hacettepe Ü.)

ÖZ, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)

ÖZARSLAN, Prof.Dr. Metin (Hacettepe Ü.)

ÖZDEMİR, Prof.Dr. M. Çağatay (Gazi Ü.)

ÖZKAN, Prof.Dr. Nevzat (Erciyes Ü.)

PROCHAZKA EISL, Prof.Dr. Gisela (Viyana Ü.)

REICHL, Ord.Prof.Dr. Karl (Bonn Ü.)

SAĞLAM, Prof.Dr. Esra Burcu (Hacettepe Ü.)

SAĞLAM, Doç.Dr. Serdar (Gazi Ü.)

ŞAHİN KÜTÜK, Doç.Dr. Birsen (Hacettepe Ü.)

TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin (Gazi Ü.)

TUNA, Prof.Dr. Korkut (İstanbul Ü.)

UNAN, Prof.Dr. Fahri (Manas Ü.)

ÜREKLİ, Prof.Dr. Bayram (Selçuk Ü.)

YERELİ, Prof.Dr. Ahmet Burçin (Hacettepe Ü.)

YEŞİL, Doç.Dr. Fatih (Hacettepe Ü.)

YILDIZ, Doç.Dr. Gültekin (İstanbul Ü.)

YILDIZ, Prof.Dr. Musa (Gazi Ü.)

ZAJAC, Doç.Dr. Grazyna (Krakov Ü.)

ZEKİYEYEV, Prof.Dr. Mirfatih (Tataristan Bilimler Akademisi)

ZENGİN, Prof.Dr. Dursun (Ankara Ü.)

Yazarlar

ARSLAN, Uğur, Askerî Hakim, Milli Savunma Bakanlığı.

AYAN, Dursun, Dr., Sosyolog.

AYDIN, Mehmet, Prof.Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü.

BAŞAR, Umut, Okutman, Tahran Yunus Emre Enstitüsü.

BÜYÜKOKUTAN TÖRET, Aslı, Yrd.Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

CAN, Meltem, Arş.Gör.Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

CANSIZ, Mehmet, Dr., Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Yarı-zamanlı Öğretim Görevlisi.

CENGİZ, Mikail, Arş.Gör.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

ÇAĞLAR, Ali, Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

GEZER, Ömer, Arş.Gör.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

GÖZÜBÜYÜK TAMER, Mine, Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

GÜNEN, Hüseyin, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi.

GÜRKAN, Duygu Özge, Arş.Gör.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

KILIÇ CENGİZ, Ayşe, Arş.Gör. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ÖZTEKİN, Özge, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

POYRAZ TACOĞLU, Tuğça, Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

ŞAHİN, Sedat, Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ULUÇAKAR, Mustafa, Dr., Kur.Alb.(E.), Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yarı-zamanlı Öğretim Görevlisi.

ULUSOY, Meliha Demet, Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

ÜNAL, Dalım Çiğdem, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı.

YİĞİT, İlker, Arş.Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 14, Sayı: 26, Bahar 2017

İÇİNDEKİLER

Uğur Arslan

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Hindistan'da Kurulan Türk Devletlerinde
Kanunname ve Zevâbitler

Kanunname and Zawabits in Ottoman Empire and the Turkish States Established in India7

Dursun Ayan

Mevlânâ ve Suşehri (Erzincan Akşehiri)

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî and the Province of Suşehri: The City of Akşehir in Erzincan23

Meltem Can

Dilbilgiselleşme ve Edat Kavramı

Grammaticalization and the Notion of Postposition37

Mehmet Cansız, Meliha Demet Ulusoy

Yenilik Kümelerinde Girişimciliğin Kaynakları Olarak Yerleşik Firmaların
Rolünün Sosyolojik Analizi: Türkiye Örneği

A Sociological Analysis of Established Firms as a Source of

Innovative Cluster Entrepreneurialism: The Turkish Case69

Mikail Cengiz

Teleütçenin Tehlikedeki Dil Araştırmalarındaki Yeri

The Place of The Teleut Language in Endangered Language Researches93

Ali Çağlar, Mustafa Uluçakar

Günümüz Türkçülüğünün İslamla İmtihanı: Türk-İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı

Testing Current 'Turkism' through the Lenses of Islam: 'The Turkish-Islamic Synthesis'

Concept and The Aydınlar Ocağı Association119

Ömer Gezer

Macaristan'da Son Osmanlı Garnizonu: Temeşvar'a "Eğri Nizamı"nın Verilmesi ve Maliyeti
The Last Ottoman Garrison in Hungary: The Granding of "Eğri Nizamı"

to Temesvár and Its Expenditure141

Mine Gözübüyük Tamer

Yaşlı Hastalarına Bakım Veren Kadınların Deneyimleri Işığında

"Evde Bakım Hizmetinin" Değerlendirilmesi

An Evaluation of "Home Care Services" based on Experience Female Caretakers with

Their Elderly Patients157

Hüseyin Günen, Tuğça Poyraz Tacoğlu

Mardin’de Gerçekleştirilen Tercihli ve Geleneksel Evliliklerin Nedenleri ve Evliliğe Karar Verme Süreci
Preferential and Traditional Marriages in Mardin: Reasoning and the Decision Making Process187

Duygu Özge Gürkan

Kıyas-ı Enbiya’da “Gönül” Sözcüğüyle Kurulan Deyimlerin Organ Adları Temelinde Çağrışımsal Anlamı
The Associative Meaning on Organ Naming based on Idioms Containing the Word “Gönül” in *Kıyas-ı Enbiya*223

Ayşe Kılıç Cengiz

Bibliothèque nationale de France’ta Muhafaza Edilen *Sitâtapatrâdhârâni* Fragmanları Üzerine
On the *Sitâtapatrâdhârâni* Fragments which are Conserved in Bibliothèque nationale de France239

Özge Öztekin

XIX. Yüzyıl Divan Edebiyatı Hakkında Bazı Tespitler
Some Observations on 19th Century Divan Literature253

Sedat Şahin

Almanya ve Avusturya’da Dördüncü Kuşak Türk Gençleri
The Fourth Generation of Turkish Youth in Germany and in Austria281

Dahm Çiğdem Ünal

Ana Dili Almanca Olan Erasmus Öğrencilerinin Türkçe Öğrenmeye Yönelik Deneyimlerinin ve Yaklaşımlarının İncelenmesi
The Approach and the Experiences of German Native Speaker Erasmus Exchange Students While Learning Turkish.....293

İlker Yiğit

İskândaki Kararsızlık: Doğal Afetler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XX. Yüzyıl Manisa-Konya Çevresi Örneği)
Incertitude in Settlement Policies: Natural Disasters and Vanished Settlements (An Example from XVI-XX. Century Manisa and the Konya Environs)329

ÇEVİRİ VE TANITMALAR

Behruz Bekbabayi, Ehsan Emirzadeh

Farsçadan Çeviren: Umut Başar

İslam Devrimi’nden Sonra Türk Edebiyatından Yapılan Tercümelemin İran’daki Yeri
The Role of Translated Turkish Literature in Iran after The Islamic Revolution.....367

Mehmet Aydın

Dillerin Tarihi385

Ashl Büyükokutan Töret

İbn Abraham Karitski Kitabı Miraçnamesi İnceleme-Metin-Dizin.....393

Yayın İlkeleri.....397

Editorial Principles401

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VE HİNDİSTAN'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİNDE KANUNNAME VE ZEVÂBİTLER

Uğur ARSLAN

Özet: Tarihçiler ve hukukçular arasında kanunnameler, kaynağı ve işlevi bakımından üzerinde çokça tartışılan ve farklı görüşlerin ortaya çıktığı önemli bir konu olarak gündeme gelmektedir. Bu bağlamda, kanunname faaliyetinin bir tarafı eski orta Asya Türk geleneklerine; diğer tarafı İslam hukukuna uzanan geniş bir yelpazede teşekkül eden bir hukuk-gelenek silsilesinin ürünü olarak meydana geldiği kabul edilmiştir. Türklerdeki töre anlayışı ile şeri hukuk bu silsilenin temelini oluşturan iki ana husustur. Hindistan'da kurulan Türk devletlerinde zevâbit olarak adlandırılan kanunname düzenlemelerinin de aynı şekilde hem şeri hukuktan hem de Türk-Moğol geleneğinden beslenen yanlarının olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, hizmet ettiği gaye yönünden zevâbitlerin, aynı kanunnameler gibi, hukuk güvenliğini sağlamak, kadıların keyfi kararlarının önüne geçmek, şeriatın düzenlemediği alanlarda ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturmak amaçlı olarak ihdas edildiği görülmektedir. Bütün bu benzerlikler, Türk İslam devletlerinin hukuk bakımından aynı kaynaklardan beslenip istifade ettikleri farklı adlarla da olsa özünde aynı olan düzenlemeleri hukuk dünyasında cisimleştirdiklerini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Zevâbit, Kanunname, Hindistan, Osmanlı İmparatorluğu, Delhi-Türk Sultanlıkları.

Kanunname and Zawabits in Ottoman Empire and the Turkish States Established in India

Abstract: Historians and lawyers have brought the kanunname to the fore as an important issue which has been widely debated in terms of the source and function of laws and the emergence of different opinions. It is accepted that one side of the activity of the law is related to the ancient Central Asian Turkish traditions; And the other side as a product of a law-tradition series formed in a wide range of folklore dating to Islamic law. With the understanding of Turkish customs, Sharia law is the two main elements that constitute the basis of this series. It is understood that in the Turkish states established in India, which are called *zawabits*, are also the ones that are fed both from Sharia law and Turkish Mongol tradition. On the other hand, it is seen that, in the aim of serving the purpose, the *zawabits*, like the same kanunnames, were created in order to ensure the security of law, to prevent arbitrary decisions of the *qadı* and to solve the problems arising in the fields that shariah did not regulate. All these similarities show that Turkish Islamic states embody regulations that are essentially the same also with different names, fed from the same sources in terms of law.

Key words: Zawabit, Kanunname, India, Ottoman Empire, Delhi-Turk Sultanaties.

Giriş

Ana vatani Orta Asya olan Türkler burada ve göç edip yerleştikleri dünyanın farklı coğrafyalarında kendi medeniyetleri ile beraber siyasi teşkilatlarını da götürmüşler, gittikleri yerlerde mevcut olanı kendi siyasi sistemleri ile sentezleyerek kendine has ama uygulamada başarılı eserler bırakmışlardır.

Gücünü “Tengri” den alan; hükümdar ve kağan merkezli devlet anlayışı, Orta Asya, Hindistan, İran, Mezopotamya ve Anadolu gibi kadim medeniyetlerin beşiği olan bölgelerde de devam etmiş, Türklerin İslam’ı kabulü ile beraber yeni ve özel bir şekilde bürünmüştür. Bu özel şekil örf ile başlayan kanunnameler ile devam eden hukuk ve devlet anlayışı hemen hemen tüm Türk devletlerinde var olmuştur.

Bu çalışmada töre kavramından başlayarak atalarımızın yaklaşık 800 yıl hâkim olduğu Hindistan coğrafyasındaki örfi hukuk ile Osmanlı İmparatorluğu uygulamaları arasındaki bağı ortaya koymaya çalışacağız.

1. Örf-i Sultaninin Doğuşu

A. Töre ve Örf

Töre veya *törü* kelimesi Türk ve Moğol halklarında kanun kadar kuvvetli bir özelliğe sahip olarak kullanılmıştır. Halil İnalçık töre konusunda: “Orta Asya’da Türk ve Moğol kavimleri arasında Mete’den Timur’a kadar binlerce yıl esas hatları aynı kalmış bir töre mevcut olmuştur. Bu töre veya yasa devlet teşkilatının ve hanlık hâkimiyetinin temelini teşkil etmiş, onun yanında bağımlı kavimlerin gündelik işlerini idare eden yerel kanunlara hanlık hukuku ile çatışmadığı ölçüde izin verilmiştir” (İnalçık, 2000, s. 29) diyerek törenin Türklerdeki önemini dile getirmiştir. 1071’de Yusuf Has Hacip tarafından bir öğüt kitabı olarak yazılan Kutadgu Bilig’de sık sık hükümdarlığın “törü” üzerinde oturduğu belirtilir. Aynı yazar bir başka yerde; “Hükümdarlık iyidir ama töre daha iyidir” diyerek törenin önemini vurgulamıştır.

Türklerin İslam dinini benimsemesi yeni yeni hukuk sistemleri ile tanışmalarına bağlı olarak törenin etkisi azalmış ve bu kelime zamanla sosyal birtakım normları ifade etmekte kullanılmaya başlanmıştır.

Günümüzde gelenek, görenek, âdet anlamında kullanılan örf kavramı aslında Türklerin İslam’ı kabulünden önceki erken dönemlerinde siyasal anlam taşıyan, devlet, kamu yönetimi siyaset üçgeni içinde yer alan bir kavramdı. Örf kelimesi Tarih-i Ebu’l Feth’de “âdet ve nizam-ı âlem için mevzu kanun olup içinde siyaset-i sultani veya yasağ-ı padişahî de münderiçtir” suretinde tarif edilmiştir (Pakalın, 1993, s. 744).

Örf geleneği ile İslam’ın sentezi *örf-i sultaninin* oluşmasına kaynaklık etmiş, yani örf-i sultaniye bir yandan töre bir yandan da İslam dini yön vermiştir.

Nitekim, “kağanların töreden kuvvetle kazandıkları kağanlık otoritelerinin İslam'dan sonra sultanlar tarafından yürütülmeye çalışılması örf-i sultaninin töreden kaynaklı doğuşunun en büyük sebebi olduğu” (Uğurlu ve Yılmaz, 2011, s. 954) ifade edilmiştir.

Törede en dikkat çeken ve sonraki asırlarda örf-i sultaninin de doğmasına neden olan asıl husus, Türk kağanlarının hâkimiyet anlayışlarının (mutlak egemen kağan) üstünlüğünün (asil soy-kağanlık soyundan gelme) ve seçilmiş (metafizik anlamda seçilmişlik) bir lider olduğunun tartışılmazlığıdır (Uğurlu ve Yılmaz, 2011, s. 955). Türk devlet ananesinde törü kuttan ayrılmaz. Bir kağan mutlaka bir törü koymalıdır. Nitekim Selçukname'de Oğuz Kağan'ın, Orhun Abideleri'nde ise Bumin Kağan'ın tahta oturunca törü tanzim ettiği anlaşılmaktadır (İnalçık, 2000, s. 26).

B. Kağan

Örf-i sultaniyi ya da örfi hukuku anlamak Türk töresinde kağanın ne derecede önemli olduğunu ortaya koymak ile doğrudan ilgilidir. Çünkü Türklerde kağanın kutsanmışlığı ve *Gök Tanrı* tarafından seçilen yüce bir şahıs olduğunu bilmeden onun ağzından çıkan sözün kanun değeri taşıması mantıklı gelmeyebilir. Bu seçilmişliğin izlerini Kül Tigin Abidesi'nde görürüz. Nitekim Bilge Kağan, Kül Tigin Abidesi'nde üstünlüğünden ve seçilmişliğinden bahseder. “Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan var mı?”

Türkler kendilerinin dünyayı idare etmekle görevli olduklarına inanırlardı. Bu görevi onlara Tanrı vermişti. Zaten kendi kağanlarının kutsal olduğuna ilahi bir kaynaktan geldiğine inanyorlardı. Orhun Abidelerinden anlaşıldığına göre Türk kağanlarının yaptıkları işlerin Tanrı'nın iradesiyle olduğu inancı vardır. Hun imparatorlarına, mesela Mete'ye, Gök Tanrı tahta çıkardığı için Tanrı Kut “Tanhu” denirdi (Uğurlu ve Yılmaz, 2011, s. 955)

Hakan ve soyu, tengri tarafından seçilmiş ve kutsanmıştır. Kül Tigin Abidesi'nde Bilge Kağan: “Üstte mavi gök altta yağız yer kıldındıkta ikisi arasında insanoğlu kılınmış insanoğlunun üzerine ecdadın Bumin Kağan İstemi Kağan oturmuş, oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş” diyerek kağanın yüceliğini ve kutsiyetini övmüştür.

Yazıtların dikilmesinden yaklaşık yedi asır sonra yetişen Hint Kıtası hukuk ve tarihçilerinden Ziyaeddin Barani (Barnî)'nin (ö.758/1357) hükümdarların en önemli görevinin kanun koymak olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. “Eğer baban iyi kanun yapmışsa onu sakla; bu kanun fena ise yenisini yap” diyen Babür Şah hükümdarın kanun yapma yetkisini güzel bir şekilde dile getirmiştir (Banarlı, 1998, s. 518). Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacip; “Gerçek büyüklük,

arzusunu yerine getirebilmekle olur” diyerek kağanın hâkimiyetine işaret etmiştir.

C. Sultan

Türklerin İslam’ı kabul etmesinden sonraki dönemlerde Türk töresi devam etmiştir. Bu bağlamda sultanlar Allah’ın yeryüzündeki halifesi veya gölgesi olarak kendi meşruiyetlerini ifade etmeye çalışmışlardır.

İslam’la birlikte yeni gelenekle sultanlar *nizâm-ı âlem*, *âlemi İslam’ın refahı*, *din-ü devletin istikrarı*, *Devlet-i Âli’nin bekası* gibi söylemlerle kendilerini vazifeli görmüşler ve bu görevlerinin İslam’a hizmet adına olduğunu ileri sürmüşlerdir (Uğurlu ve Yılmaz, 2011, s. 967).

Bir şah ki akli dolayısıyla ona bilgi sahibi diyoruz
Tanrı yolunda kılavuz diyoruz
Her ne kadar şahlar Tanrı’nın gölgesi iseler de
O Tanrı’nın ışığıdır, ona (nasıl) gölge diyoruz (Bayur, 1987, s. 502).

Yukarıdaki dörtlük Babür sultanlarından Ekber adına yazılmıştır. Feysi’nin bu rubaisi, döneminde hükümdarın meşruiyet kaynağını Tanrı’dan aldığı iddiasına güzel bir örnek oluşturur.

İslam’dan sonra da kutsal vazifelerinden dolayı sultanlar örf-i sultaniye göre hükmetmeye devam etmişlerdir. Bunun örneklerini Akkoyunlular, Memlûklular, Dulkadiroğlu Devleti, İlhanlılar ve Osmanlı İmparatorluğu’nda görmek mümkündür (İnalçık, 2000, s. 62).

“İslam âlemine egemen olarak gelen Türkler Orta Asya’dan değişmez eski bir devlet anlayışı ve belli idare gelenekleri ile geliyorlardı” (İnalçık, 2001, s. 157). İşte bu sayede İslam ile birlikte Türk hükümdarları eski ile yeninin sentezini iyi bir şekilde yaparak ne tam şeri ne de tam töresel olan bir kodlamaya ulaştıklarını söyleyebiliriz. Bu kodlamanın genel olarak adı ise örfi hukuk idi.

D. Örfi Hukuk

Yukarıda anlatıldığı üzere padişahın veya sultanın buyruklarından oluşan hukuka örfi hukuk denirdi. Örfi hukuk şeklindeki isimlendirmenin yanı sıra “siyaset-i sultani”, “siyaset-i şeriyeye”, “yasa”, “yasag”, “yasağ-ı padişahi”, “yasakname”, “örfi padişahi”, “örfi münif-i sultani”, “kanun-ı münif”, “kanunname” isimleri de kullanılmıştır.

Örfi hukukun örnekleri bütün Türk dünyasında görülebilir: Uygurlarda *yarg*, *yusun*, *il yangı*; Malaya Adaları’nda ise *âdât hukuku* olarak anılmıştır (Akman, 2007, s. 93).

Diğer bir değerlendirmeye göre ise, örfi hukukun Emevilerin hilafeti saltanata çevirmesiyle birlikte yani siyasi saiklerle fukahânın ilmi çalışmalarını daha

ziyade ve mecburen özel hukuk alanında yoğunlaştırması üzerine anayasa ve idare hukuku gibi kamu hukuku alanlarında zamanla oluşan boşlukların devlet başkanlarınca doldurulması ile oluştuğu söylenir (Akman, 2007, s. 93).

Belli bir süreç içinde konan bu kurallar İslam hukukunun klasik oluşum şeklinden farklı bir tarzda ortaya çıktığı için ayrı bir isimle anılmış, klasik İslam hukukuna *şeri hukuk* denilirken padişahların kanunlarıyla oluşan bu hukuka da *örfi hukuk* adı verilmiştir (Bostan, 2007, s. 515).

İslamiyet sonrası Türk devletlerinde, gerek Orta Asya Türk devletlerinden alınan miras gerekse Emevi- Abbasi devletlerinden intikal eden yönetim ve hukuk sistemi, örfi hukukun gelişmesine çok önemli katkıları olmuştur.

Örfi geleneğin oluşmasında ilk Müslüman Türk devleti sultanlarının rolü büyüktür. Türk sultanlarının eski geleneğin kağana verdiği otoriteyi din karşısında kaybetmek istememeleri ya da yukarıda bahsedildiği üzere bazı politik düşünceler örfi sultaninin oluşmasına neden olmuştur (Uğurlu ve Yılmaz, 2011, s. 953).

Diğer yandan, İslam hukukunun nas tarafından detaylı olarak düzenlemediği hususlarda devlet başkanına belirli bir takdir hakkı tanınması, sultan veya hükümdara ta'zir grubu suç ve cezaların tespiti¹ ve tekâlif-i örfîye denilen vergilerin konması gibi hususlarda müsait bir ortam hazırlamıştır (Dönmez, 2007, s. 93)².

¹ Ta'zir Cezası ıslah, terbiye anlamına geldiği gibi, çevirmek, reddetmek, mutlak tedip ve ıslah etmek anlamı da vardır. Terim olarak, hakkında kesin ceza tespit edilmemiş olan yasaklanmış fiillerde, yerine getirilmesi gerekli olan ceza demektir. Ta'zirlenilen suçluların cezalandırılacak suçlarda hâkime büyük bir takdir hakkı bırakılmıştır. Hâkim isterse suçluya sadece öğüt verir; onu azarlar, hapsedtirir, sürgüne yollar, yüzünü karalayarak teşhir ettirir, sopa attırır. Yine suçundan vazgeçinceye kadar selam vermemek, kendi hâline terkedilmekle de ta'zir olunabilir.

² Öte yandan örfi hukuk konusunda araştırmacıların genel olarak ikiye ayrıldığı söylenebilir. Bir kısım yazar, Osmanlı hukukunun laik bir karakter arz ettiğini, bu bağlamda örfi hukuk adı verilen alanda Osmanlı yöneticilerinin İslam hukukundan tamamen bağımsız olarak hareket ettiklerini, şahsa karşı işlenen suçların cezalarının belirlendiği kanunname maddelerinin de Hanefi hukukuyla bir ilişkisinin bulunmadığını, İslam ceza hukukunda yer alan cezai müeyyidelerin yerine sultan tarafından konan para cezalarından dolayı Osmanlı'da bu anlamda ceza hukukunun seküler bir yapıya sahip olduğunu iddia ederlerken, diğer bir kısım bilim insanı ise, padişah yasalarının meşruiyet ve muteberliğinin devrin egemenlik anlayışı ile dinî yöneticilerin verdiği yetkiden doğmuş olduğunu, boşluk doldurmanın İslam hukukuna uygun olduğunu savunmuşlardır. Bu paralelde, anılan yazarlar İslam hukukundan sapma olduğu yönündeki izlenimin yersiz olduğunu ve suçun unsurlarındaki eksiklik yüzünden ta'zir cezası olarak cerimenin (para cezası) öngörüldüğünü iddia ederler. Mesela nisap miktarına ulaşmayan değerlerde bir malın çalınması hâlinde

Osmanlı tarihinde örfi hukuk kavramına ilk defa Fatih Sultan Mehmet dönemi tarihçilerinden Tursun Bey'in Tarih-i Ebu'l Feth adlı eserinde rastlanmaktadır. Tursun Bey, "... ve illâ, yani bu tedbir ol mertebede olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem – zâhir için, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine iâfe iderler, siyâset-i sultani ve yasağ-ı padişâhidirler ki örfümüzce ana örfdürler....." ifadesiyle örfi hukukun varlığından bahsetmektedir (Kılıç, 2005, s. 28; Anhegger ve İnalçık, 2000, s. 283).

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Örfi Hukuk Uygulaması: Kanunnameler

A. Genel

Kanunname hükümdarın ya da padişahın farklı tarihlerde verdiği emirler ve fermanlarla husule gelen kanunların derlenmiş olduğu belgedir. Bu belgeye resmî niteliğini padişah iradesi kazandırmaktadır (İnalçık, 2001, s. 333). *Kanunname-i Âl-i Osman, yasakname, siyaset-i şeriyeye, kavânin-i siyaset, kavânin, Yasa-yi Kadim-i Cengiz Han, yarguname, Yasak-i Büzürk* kelimeleri kanunnameleri ifade etmek için kullanılır.

Kanunnamelerin iki ana kaynaktan beslendiği söylenebilir. Birisi Türk-Moğol hanlıklarının gelenekleri; diğeri de İslam kaynağıdır. Bu meyanda İran, Osmanlı, Irak, Hindistan gibi Türk ve Moğol devletlerinin hâkim olduğu coğrafyalarında kanunname örneklerine rastlanılmasının tesadüf olmadığı söylenebilir.

Gerçekten, Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketinden önce Anadolu dışında hiçbir İslam ülkesinde kanunname benzeri teşri faaliyeti bilinmemektedir. Örfeye dayalı ceza hukuku uygulamaları Kuzey Afrika, Güney Arabistan, Endonezya ve İslam dünyasının birçok yerlerinde mevcudiyetini sürdürmüştür. Ancak, hiçbir yerde bunlar Osmanlı kanunnameleri gibi resmen mer'iyet mevkiine konmamıştır. Bu paralelde zikredilebilecek yegâne kanunname daha sonraki bir devirde Babür hükümdarı Evrengizib tarafından 1672 yılında yayımlanan daha kısıtlı bir çeşit ceza kanunudur: *Fetava-i Alemgiriyye (El Fetava'l Hindiyye)* Muhakkak ki bu bir tesadüf değildir. XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar ikinci büyük Müslüman devlet olan Babür İmparatorluğu, Osmanlılar gibi geniş bir gayrimüslim tebaası olan ve Türk-Moğol geleneklerine dayalı müesseseleriyle merkeziyetçi teşkilatı düzenli askerî bir devlettir (Heyd, 1984, s. 634).

Osmanlı İmparatorluğu'nda esas olarak kitap, sünnet, icma ve kıyas olmak üzere dört kaynağa dayandırılan şeri hukuk sistemi yanında örfeye dayanan bir hukuk sisteminin de mevcut olduğu bilinmektedir. Örneğin Kemal Paşazâde bir

kanunnamelerde öngörülen para cezası uygulaması şeri cezadan sapma değildir. Bu durum İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı ta'zir yetkisi çerçevesindedir (Fendoğlu, 1994, s. 103 vd.; Koç ve Tuğluca, 2006, s. 12).

fetvasında; “...şer’an caiz değildir ve hem men olunmuştur cânib-i Sutandan” diyerek birbiriyle paralel seyreden iki ayrı hukuktan bahsetmektedir (Anhegger ve İnalçık, 2000, s. X).

Yukarda yapılan açıklamalardan hareketle İmparatorluk'ta Osman Gazi ile başlayan ve Fatih Sultan Mehmet ile bir araya getirilerek tedvin edilmiş olan bir kanunname geleneğinden rahatlıkla bahsedebiliriz. Bu hukuki düzenlemeye meşruluğunu veren şey ise toplum nezdinde devlet menfaatinin her şeyin üstünde görülmesidir (Anhegger ve İnalçık, 2000, s. X).

Kanunnameler ilk başta belirli bir konu hakkında münferit olarak yayımlanması şeklinde ortaya çıkmışsa da Fatih Sultan Mehmet, sonraki nesiller için de bağlayıcılığı olan ve resmî olarak yürürlüğe konulmuş bir kanunname neşreden ilk Müslüman hükümdardır (İnalçık, 2001, s. 334). II. Mehmed, biri devlet düzenini; öteki, tebaanın statüsünü belirleyen iki kanunname ilan etmiştir. Bu düzenlemelerde herhangi bir şeri hüküm bulunmamaktadır³.

Kanunname neşrinde esas gayenin yürürlükte olan kanun hükümlerinin belirgin ve biliniyor olmasını sağlamak olduğu, kimi kanunnamelerin mukaddimesinde açıkça belirtilmektedir⁴ (Aydın, 2004, s. 41). Yani örfi kavramları bir araya getirerek hukuk ve idare adamlarına kolaylık sağlama ile Osmanlı tebaasını örfi kurallar hakkında bilgilendirmek ve onları memurların keyfi uygulamalarına karşı da koruma amaçlı olduğu söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, kanunnameler daha çok *ehl-i örf* denilen kamu görevlilerinin keyfi cezalar vermesini, dilediği gibi vergi koyup tahsil etmesini ve diğer kanuna aykırı davranışlarını önlemek için çıkarılmıştır (Bostan, 2007, s. 517). Yani bugünkü kavramlarla ifade edilecek olursa, hukuk devletini ve hukuk güvenliğini sağlamaya yönelik kanunlaştırma hareketidir denilebilir.

Kanunnamelerin, kanun yapanlara örnekler vererek onlara “olup gelen” kanunları tanıtmak, ceza hukukunda birlik sağlamak, yöneticilerin ve kadıların keyfi muamelelerini önlemek, kadınlara hüküm vermelerinde yardımcı olacak emsal kararları göstermek, idare adamlarına imparatorluk teşkilatı hakkında fikirler vermek, gerek kadı mahkemelerinde gerekse de Divan'da davaları çözmek için defterlerdeki esas sancak kanunnameleri veya taalluk eden hükümleri derhal araştırıp bulmak güçlüğü karşısında bir defter hâlinde el altında bulundurmak, kadınlara görev yaptıkları mahal hakkında bilgi vermek

³ II. Mehmed Kanunnamesi dört bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin ilk üçü ceza hukuku hakkında dördüncüsü ise vergiler, gayrimüslimlerin geçiş ücretleri ve gümrük vergileri hakkındadır (Obaldía, 2014, s. 64).

⁴ Kanunların bilinebilir ve belirgin olması hukuk devleti anlayışının en önemli esaslarından birisi olduğunu göz önüne alırsak, kanunnamelerin dönemi itibarıyla hukukun genel prensipleri adına büyük bir anlayış seviyesi olduğu düşünülmelidir.

gibi birçok faydasının ve işlevinin olduğunu söyleyebiliriz (Anhegger ve İnalçık, 2000, s. X; Heyd, 1984, s. 641).

Kanunnamelerin sağladığı yukarıda sayılan kolaylıklar Tanzimat'a kadar herhangi bir toplu kodifikasyona ihtiyaç duyulmamasına sebep olmuştur.

Kanunnameler incelendiğinde içeriğinin kamu hukuku alanları ile ilgili olduğu görülmektedir. Örnek olarak:

- Vergilerin ödenmesi ve oranları
- Ceza hükümleri
- Askerî hukuk
- Ta'zir cezaları
- Arazi hukuku (mir'i arazi)
- Mali hukuk (tekalif-i örfiye)

Kanunnamelerin hazırlanma sürecine gelince, kanun tasarısı reisülküttab veya nişancı tarafından hazırlanır, Divan-ı Hümayun'da sadrazamın kanun hakkında mütalaası verildikten sonra padişaha sunulurdu. Dikkat edilecek olursa, Şeyhülislamın kanunname çıkarılması sürecinde herhangi bir işlevi bulunmamaktadır.

Hususi kanunnamelerin hazırlanışı ise biraz farklıdır; bu kanunnameler, sadrazamın arzı sonucu padişah tarafından tasdik edilir ve kanunnameye nişancı da tuğrasını çeker böylelikle metin kesinleşmiş olur. Çok defa yalnız bir zümreyi ilgilendiren ferman ve beratların hazırlanışı da aynı şekildedir (Kılıç, 2005, s. 285).

B. Çeşitleri

Kanunnameler doktrinde birçok başlık altında tasnif edilmişlerdir. Biz bu çalışmanın boyutunu ve de çerçevesini dikkate alarak ayrıntılarına girmeden sadece genel esaslar çerçevesinde kanunname çeşitlerinden bahsedeceğiz.

- **Umumi Kanunnameler:** Bütün tebaayı ilgilendiren hususlarda çıkarılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in ve III. Ahmed'in kanunnameleri bunlara örnek olarak gösterilebilir.

- **Hususi Kanunnameler:** Belirli bir bölgede uygulanması gereken hususlarla ilgili düzenlenmiştir. İlgili bölgenin tahririni yapan defter eminleri ve vilayet kâtipleri, tahrir işlemini bitirdikten sonra, mufassal defterin başına o sancaktaki hususi örf ve âdet kurallarını, şeri ve örfi vergilerin oran ve miktarlarını da dikkate alarak, Kanun-i Osmanî'yi o bölgeye, adapte etmişlerdir (Kılıç, 2005, s. 285).

- **Ferman veya Berat Tarzında Kanunnameler:** Valiler veya kadıların uygulamakla yükümlü olduğu kanunnamelerdir.

- **Miri Arazi ve Tımar Nizamı Hakkında Kanunnameler:** Bu arazilerin mahiyeti, intikal tarzı ve tasarrufu gibi konularda düzenlenmiştir.
- **Adaletname Şeklinde Kanunnameler:** Yetkililerin devletin verdiği gücü suistimal etmelerini engellemek için çıkarılmıştır.
- **Sancak Kanunnameleri:** Her sancağın tahrir defterlerinin başında yer alır. Reaya ile tımar sahipleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmek gibi konuları düzenler.

C. Türk Devletlerinde Kanunname Örnekleri

Kanunnameler, niteliği itibarıyla Türk-Moğol devlet geleneği ve İslami kaynaktan beslenip geliştikleri için hâliyle örneklerine de Türklerin İslamiyet'i kabulünden başlayan zaman diliminden itibaren rastlamak mümkündür. Osmanlı Devleti'nde *kanunname* adı verilen bu hukuk sistemi diğer Türk İslam devletlerinde farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadırlar:

Örnek olarak;

- Akkoyunlu devletinde: Uzun Hasan Kanunu,
- Dulkadiroğlularında: Alaüddevlü Bey Kanunu,
- Hindistan'da: Alemgir Ceza Kanunnamesi,
- Gaznelilerde: Fetâva-yı Sultanî⁵,
- Timurlularda: Tüzükât-i Timuri⁶,
- Afganistan'da: Fetava-yı Ahmed Şahî⁷
- Cengiz İmparatorluğu'nda: Yasakname-i Büzürk veyahut Yarguname. Ayrıca Memlûklularda, Hitay Türklerinde, Safevilerdeki diğer düzenlemeler de örnek olarak gösterilebilir.

⁵ Gazneli Mahmut döneminde Encümen-i Ulema adlı heyet tarafından binlerce fıkıh meselesi içeren *Fetava-yı Sultanî* diye bir fetva kitap hazırlanmıştır (Khvajamir, 2015, s. 17).

⁶ Afganistan'da Timurlular döneminde yargı sistemi (1369-1514) biri yasa diğeri şeri olmak üzere mahkemeler iki bölümden oluşuyordu. *Yasa* Cengiz Han tarafından çıkartılan adli ve kazaî usulnamelerden ibaretti ki bu dönemde de uygulanması devam ediyordu. Şeri bölümde ise tamamen İslam hukuku uygulanırdı. Daha sonra Timur'dan sonra tahta çıkan oğlu Şâhruh *Yasa'yı* mülga ilan edince bu dönemden sonra İslam hukuku yargı için tek kaynak olarak varlığını devam ettirdi. *Timur Tüzükleri (Tüzükât-ı Timurî)* adıyla bilinen kanun da bu dönemde çıkartılmıştır (Khvajamir, 2015, s. 18).

⁷ Bugünkü Afganistan'ın ilk kurucusu olan Ahmed Şah döneminde fıkıh kitaplarından istifade edilerek Peştunca olarak adlı bir fetva kitabı hazırlanmıştır. Bunun dışında Ahmed Şah'ın kendisi birçok ferman da çıkartmıştır (Khvajamir, 2015, s. 136).

3. Hindistan'da Örfi Hukuk Uygulaması: Zevâbitler

A. Yarımada Örfi Hukukun Temelleri

Hindistan'da Delhi Türk Sultanlıkları ile başlayan ve Babürler'in yıkılışına kadar (1858) devam eden 800 yıldan fazla süren bir Türk dönemi yaşanmıştır. Türkler burada uyguladıkları iyi yönetim sistemi ve sistemin başına getirdikleri iyi yöneticilerle uzun yıllar bu büyük coğrafyaya hâkim kalmayı başarabilmişlerdir.

Bu dönemde kurulan devletler Türk kökenli oldukları için Orta Asya Türk devletlerinin siyasi yapılarını yani atalarından gördükleri sistemi bir yandan devam ettirmiş; diğer yandan da gitgide artan İslam inancı etkisi ile şeri hukuk hükümlerini de bu sisteme entegre etmişlerdir.

Türkler, Hindistan'da monarşik devletler kurmuşlardı. Devletin merkezinde padişah veya diğer ismiyle *şahinşah* vardı. Bütün önemli kararları padişah alırdı (Khan, 1993, s. 22). Sultanlar ve yöneticileri, tıpkı diğer Türk devletlerinde de olduğu gibi, güçlerini kutsal bir kaynaktan alıyorlardı. Saltanat Tanrı'nın bir lütfuydu. Onlar Tanrı'nın yeryüzündeki gölgeleri idiler (Khaliq, 1985, s. 79). İmparator en yüksek otorite ve adaletin kaynağıdır (Rajjak, 2014, s. 2444).

Antik Hindistan'da yani İslam'ın kabulünden önceki dönemde, yönetim sistemi çeşitli geleneksel ve yerli inançlar ekseninde şekillenmişken; Kuran ve Şeriat esaslı İslami düşünce sisteminin gelmesi yöneticileri etkilemiştir. *Fetava-i Cihangiri* ve *Ain-i Akbari* bu düşüncenin iki önemli ürünü olarak gösterilebilir. Bu düşünce sisteminde sultanın Allah'ın temsilcisi olduğu ve bütün kudreti elinde tuttuğuna inanılırdı.

Genel olarak Hindistan'da hüküm süren Türk sultanlıklarında hukukun kaynaklarını şunlar Kuran, İcma, Kıyas ve Hadis (Sünnet) oluşturmaktadır. Bunun yanında, Delhi Türk sultanlıklarında önemli kodlaştırma hareketlerine de şahit oluyoruz. Bunlar arasında; Sultan Muhammed Tuğluk tarafından (726-752/1324-1351) hazırlatılan *El-Fetava't- Tatarhâniyye*, Sultan Muhammed Muhyiddin Evrengzib'in (1608-1707) emriyle İslam dünyasının en muazzam ve önemli kodlaştırılma çalışmalarından *Fetava-i Alemgiriyye* (el Fetava'l Hindiyye) gösterilebilir. Şüphesiz hukuk çalışmaları bu örneklerle sınırlı değildir. Yukarıda sayılan çalışmaların Osmanlı Devleti hukuk dünyasını da etkilediği bilinmektedir (Akgündüz, 2010, s. 230 vd.).

Yukarıda saydığımız kaynaklar şeri hukuku oluşturmakla beraber kamu hukukunu oluşturan üç süreçten bahsedilebilir:

- Kanunnameler
- Hükümdarın egemen gücü,

- Günün ihtiyaçlarına cevap veren fermanlar⁸.

Hukuk sistemi bakımından Hindistan'da kurulan Müslüman Türk devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında bir paralellik olduğu söylenebilir (İnalçık, 2016, s. 11). Örneğin; Babür İmparatorluğu'nda da kadı en önemli hukuk adamlarından birisi idi. Görevini iyi yapması için Kuran, sünnet ve şeriatı iyi bilmesi gerekiyordu. Yine Fetava-i Alemgiriyye'de kadınların şehrin en merkezi yerindeki cami veya dairelerinde oturması ve halkın şikâyetlerini ele alması emredilmiştir. Müftüler de aynı şekilde Hindistan yarımadasında hukuki görevi olan önemli kişilerdendir. Müftülerin fetva ve yorumları kadınlar için yol gösterici niteliktedir. *Kotwal* isimli memur şehir ve kasabalardaki en önemli görevliydi ve polislerin şefi olarak görev yapıyordu. Akbar ve Evrengzib fermanlarına göre *kotwal* kadınların ve diğer yöneticilerin vermiş oldukları cezaların infazından ve araştırmalardan sorumluydu⁹ (Rajjak, 2014, s. 2445).

B. Zevâbitler

I. Doğuşu

İslam dininin Hindistan'a gelmesi ve siyasi olarak güç kazanması Hindistan yönetim sistemi için bir dönüm noktası oldu. Geleneksel İslami kuralların adapte edilmesi, değişen toplumsal ve kozmopolit yapı, mevcut kuralların yetersiz kalması sonucunu doğurdu. Öte yandan, politik bazı sebepler de yöneticileri hukuksal alanlarda birtakım arayışlara itti¹⁰. Yöneticiler yaratıcı metot ve tekniklerle karşılımları çıkan problemlerin üstesinden gelmeyi başarabildiler (Haila, 2013, s. 39 vd.). İşte bu ihtiyaç kapsamında ortaya çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda adı kanunname olan hukuk anlayışı, Hindistan Yarımadası'nda da *zevâbit* ismiyle anılmıştır.

Yukarıda anlatılan yaratıcı metotların hukuk âleminde görünen yüzü zevâbitlerdir. Zevâbitler bir yandan seküler nitelik taşıırken diğer yandan da şeriat hükümleri ile zıtlık göstermemişlerdir (Black, 2011, s. 167).

⁸ Ferman kelimesi Büyük Selçuklular, Memlukler, İlhanlılar, Timur Devleti, Altınordu Hanlığı ve Kırım hanlıklarında da kullanılmış olup "yarlıg" tabiri de ferman kelimesinin yerine kullanıldığı olmuştur (Pakalın, 1993, s. 607).

⁹ Bu bakımdan *kotwal* Osmanlı Devleti'ndeki *subaşılık* müessesesiyle birebir benzer mahiyet arz etmektedir. Gerçekten de, kadı'nın icra gücü olmadığından subaşı bu görevi onun adına yerine getirir, suçları önlemek, suç işleyenleri takip edip yakalamak, kadının suçlu görüp hakkında hüküm verdiklerini cezalandırmak subaşının görevidir (Ortaylı, 1976, s. 101).

¹⁰ Bu yönüyle zevâbitler, Balkan fetihlerinde yöre halkının hoşgörüsünü kazanmak ve kalıcı olmak amacıyla Osmanlılar tarafından geliştirilen "istimalet" politikasına benzerlik gösterir.

Sultan tarafından verilen hükümler şeriatla uygun olmasa bile kamunun iyiliği için zorunlu kabul edilerek uygulama alanı bulmuşlardır. Bu kurallar şeriatla yan yana başat giderek kanun veya zevâbit kavramlarıyla adlandırıldılar. Yukarıda da izah edildiği gibi, Türkler Orta Asya bozkır devletlerinin *beg-kağan, yasa-törü* geleneğini uygulamaya koyarak bunu Orta Doğu topraklarında kurdukları devletlerde hükümdar otoritesinin temeli olarak yürüttüler. İnalçık'a göre, Osmanlılardan önce derlenmiş gerçek bir kanun mecellesi bize ulaşmamışsa da temel kuralları formüle eden sultani emirler (zevâbit) şeriatla yan yana sivil hukuk alanı oluşturdular (İnalçık, 2016, s. 6 vd.).

Tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi, şeri hukukun dolduramadığı noktalarda¹¹ bu boşluğu doldurmak sultanlar için bir zorunluluk olmuştu. Sultanların din konusunda yaptırım koyma hakları yoktu. Bu yetki ulemanın elindeydi¹². Din dışı konularda çıkardıkları fermanlarla kanun koyucu olarak hareket etme hakkına geleneksel olarak sahip oldukları için yukarıda anlatılan zorlukların üstesinden gelebildiler. Bu kanunnamelerin içerikleri şeri değildi ama aralarında çelişki de yoktu (Khan, 1993, s. 24).

Akbar gibi bazı Türk yöneticiler de şeri hükümlerin yerini alacak kanun koyma hakkının kendi uhdelere olduğunu iddia etmişlerdir. Diğer taraftan, kanunlaştırma faaliyetlerine farklı fıkıh ekollerindeki farklı hükümler nedeniyle ihtiyaç duyulduğu da iddia edilmiştir (Chandra, 2006, s. 350).

Hindistan'da örfi hukuk uygulaması olan zevâbitlerin köken olarak Gazneli Mahmut dönemine kadar yani Türklerin büyük gruplar hâlinde İslamı kabulüne kadar gittiği söylenmiştir (Gilmartin ve Lawrence, 2000, s. 225). Bir düşünceye göre ise; Sultan Mahmud'un ordusunda bulunan ve Müslüman olmayan askerlere uygulanacak hukuk kuralları ihtiyacı kapsamında *zevâbitler* ortaya çıkmıştır¹³ (Gilmartin ve Lawrence, 2000, s. 225). Diğer bir görüşe göre, Delhi sultanları İslam hukukunun sertliğinin farkındaydı ve bunun önüne set çekmek adına seküler bazı düzenlemelere (*zevâbit*) ihtiyaçları vardı. Bu bağlamda, ani çıkan politik ihtiyaçlardan dolayı bu tür düzenlemelere gidilmiştir¹⁴. Yani

¹¹ Şeri hükümlerin çoğunlukla kamu hukuku alanında suskun kaldığı göz ardı edilmemelidir.

¹² Bu yetki Osmanlı'da şeyhülislamın Hindistan'da karşılığı olan *sadr-ı cihan/sadr-ı kül veyahut "sadrü's- sūdūr"*a aitti.

¹³ Gazneliler'in resmî dili Arapça olmasına rağmen sarayda ve orduda Türkçe konuşulurdu. Gazne ordusunda sayıları yirmi bini bulan Çin, Hıtâ, Hutun ve Kaşgar memleketlerinden gelmiş Tibetli Yağma, Kırgız ve Tatarlardan oluşan askerler vardı. Ahmet Atilla Şentürk, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 59.

¹⁴ Sultan Şemseddin İltutmüş (1211-1236) ile görüşen bazı tarikat mensupları sultandan İslami kuralların sıkı bir şekilde uygulanmasını talep ederler. Bu koşullar uygulanırsa Hinduları zor şartlar beklediğini bilen vezir bunun bir anda uygulanamayacağını söyler.

zevâbitlerin ortaya çıkması politik birtakım nedenlerden kaynaklanıyordu (Gilmartin ve Lawrence, 2000, s. 225). Devlet kademesinde önemli görevler alan ve Müslüman olmayan bazı kişilere şeri hukuku uygulamak istemeyen sultanlar böyle bir yönetime başvurmuşlardı.

İnalcık'a göre; Müslümanlar arasında seküler hukuku meşrulaştıran ilk kişi Barni'dir. Fatawa-yi Jahandari (Hükûmet İlkeleri) adlı kitabı (siyasetname)¹⁵ 1359'da Sultan Muhammed Tuğluk'un danışmanı Barni yazmıştır. Aslında Barni'nin kaynağı Gazneli Mahmud zamanda canlanan eski İran nasihatname kültürüdür. Bu dönemde İranlı bürokratlar hilafetin evrensel egemenlik iddiası karşısında sultanının otoritesini güçlendirmek için eski İran siyaset teorisine başvurarak *pendname* ve *nasihatname*¹⁶ türünde edebî eserlerden faydalandılar¹⁷.

II. Uygulama

Kanun-u şahî ya da *zevâbit* olarak bilinen Hindistan kanunnameleri dini ve din dışı hükümleri birlikte içererek Müslüman ve Müslüman olmayan topluluklara farklı muameleler şeklinde uygulanıyordu (Ayesha, 2008, s. 25).

Zevâbitler seküler bir nitelik arz etmesine karşın dönemin ana referans noktası yine de şeri hükümler idi ve şeri hukuk özel hukuk alanında da temel koddu (Khan, 1993, s. 24). Zevâbitlerin ortaya çıkması, şeri hükümleri de canlandırmış bu iki sistem birbirilerinin tamamlayıcısı olarak işlev görmüşlerdi (Gilmartin ve Lawrence, 2000, s. 225).

Uzun süre Hindistan'da kalan İtalyan seyyah Manucci'ye göre, seküler kanunlar olan zevâbitler ve dinî kanunlar düzgün işliyordu. Bu kanunlara göre; (Alemgir Kanunnamesi), atanmış muhtesipler bütün vatandaşlarının refahından sorumludur. Fakat devlet memurları vatandaşlarının özel hayatlarına müdahale etmezler (Chandra, 2006, s. 275). Babür sultanı Alemgir'in adalet işlerine ait

¹⁵ Siyasetname: Kamu hukukuna dair fıkıh kitaplarıdır.

¹⁶ Pendname: Öğüt kitabı anlamı taşır ve dinî, tasavvufî ve ahlaki didaktik karakter arz ederler. Türün en erken örneği Feridüddin Attar'ın aynı adla yazmış olduğu eserdir. Bu yüzden de pendname ismi taşır. Bu eserlerdeki ortak amaç belli bir ahlaklı insan tipinin oluşturulmasıdır (Canım, 2012, s. 180 vd.).

¹⁷ Bu eserlerde ileri sürülen adalet teorisi olarak nitelendirilebilecek ortak fikirleri şöylece özetleyebiliriz: Hükümdarın gücü askerî güce, askerî güç hazineye, hazine reayanın ödediği vergilere, vergilerin artışı adaletle bağlıdır. Bu nedenle akıllı hükümdar egemenliğini korumak ve gücünü artırmak istiyorsa reayaya adaletle muamele etmeli zulümden kaçınmalıdır. Devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden başka bir şey değildir. Siyaset ise hükümdarın otoritesini koruma ve kuvvetlendirme ve bunun vasıtalarını sağlama yoludur. Kargaşayı önlemek için hükümdar adil olmalıdır. Kuvvetli zayıfı ezmemelî, tebaanın canı ve malı emniyet içinde olmalıdır (İnalcık, 2016, s. 12 vd.).

olmak üzere bazı buyruklarında genel amacın, yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı'da olduğu şekliyle, bu işlerle görevli memurların keyfi davranışlarını önlemek ve şeri hüküm ve cezaları imkân derecesinde hafifletmek, bilhassa ilk defa suç işlemiş olanlar için, daha yumuşak davranılmasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır (Bayur, 1987, s. 456).

Sonuç ve Karşılaştırma

İslam; dinî, idari ve adli alanlarda Türklere yeni bir inkişaf ve ivme kazandırdı. Kendi mizaçlarına ve inanç sistemlerine yakın olan bu dine kendi törelerini de katarak yeni ufuklar açtılar. Bunun hukuk alanına yansması Osmanlı Devleti'nde *kanunname* Hindistan'da ise *zevâbitle* oldu. Hindistan yarımadasında *şahinşah*, Osmanlı'da *padişah* ikisi de Allah'ın yeryüzündeki gölgesi idiler ve ikisinin de belli şartlar altında sözleri kanun kuvvetindeydi. Kutsanmış soydan geliyorlardı ve en önemli görevleri ise yönetmek ve kanun koymak idi. İki farklı coğrafyanın yöneticileri aynı örfi ve İslami kaynaktan aldıkları güçle şeri hukuku uygulayamayacakları bazı alanlarda, gereksinim duydukları konularda seküler nitelik arz eden aynı zamanda şeri hükümlerle de çelişmeyen hükümler ihdas ve icra ederek hukuksal olgulara çözüm ya da çözümler üretebilmeyi başarabildiler. Yukarıda ana hatlarını açıklamaya çalıştığımız Tüzükât-i Timuri, Fatih kanunnâmeleri, Ayîn-i Ekberî gibi kanunlaştırma çalışmaları farklı coğrafyalara ait olsa bile hep aynı kaynaktan beslendi ve aynı geleneğin ürünleri oldu.

Sultan veya padişah iradesiyle ortaya çıkmaları, şeri hukuk kapsamında olmayan alanları düzenlemeleri, kamu hukuku ile ilgili olmaları, seküler nitelikte olmaları ve şeri hükümlerle çelişmemeleri, devlet görevlilerinin keyfî muamelesine engel olma, hukuk güvenliğini sağlama ve çeşitli hükümleri bir araya getirerek hukuk ve idare adamlarına kolaylık sağlama amacıyla ortaya çıkmış olmaları gibi birçok önemli husus Osmanlı İmparatorluğu kanunnameleriyle Hindistan Yarımadası'da ortaya çıkan zevâbitlerin ortak noktalarıdır. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren kanunnamelerin sistematikleştirilmesi ve kümülatif olarak düzenlenmiş olmalarına karşın, Hindistan Türk sultanlıklarında birkaç örnek dışında böyle bir sistematığe rastlanılmamış olması ise iki hukuk sisteminin farklılaştıkları yerlerdir.

Kaynakça

- Akgündüz, A. (2010). *Introduction to Islamic Law*. OSAV.
- Akman, M. (2007). Örf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 34*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Anhegger, R. ve İnalçık, H. (2000). *Kanunname-i Sultânî Ber Mûceb-i Örf-i Osmânî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aydın, M. A. (2004). Kanunnameler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri. *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, 1 Aralık 2006 tarihinde http://www.isam.org.tr/documents/_dosyalar/pdfler/osmanli_arastirmalari_dergisi/osmanl%C4%B1_s_y24/2004_24_AYDINMA.pdf adresinden erişildi.
- Ayesha, J. (2008). *Partisans Of Allah*. Harvard University Pres Cambridge, Massachusetts London. England, 15 Kasım 2016 tarihinde <http://www.thedivineconspiracy.org/Z5245H.pdf> adresinden erişildi.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi C.II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Black, A. (2011). *The History of Islamic Political Thought From the Prophet to the Present* (Second Edition). Edinburgh University Press, 3 Aralık 2016 tarihinde <file:///C:/Users/User/Downloads/9682853.pdf> adresinden erişildi.
- Bostan, İ. (2007). Osmanlılar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.33*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Canım, R. (2012). *Divan Edebiyatında Türler* (3. Bsk.). Ankara.
- Chandra, S. (2006). *Medieval India From Sultanat to the Mughals*. New Delhi, 18 Kasım 2016 tarihinde https://books.google.co.in/books?id=L5eFzeyjBTQC&pg=PA86&hl=tr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false adresinden erişildi.
- Dönmez, İ. K. (2007). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.34*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (1994). *Hukuk Tarihimizde Temel Haklar*. Konya.
- Gilmartin, D. and Lawrence, B.B. (2000). *Beyond Turk And Hindu Rethinking Religious Identities In Islamicate South Asia*. University Press of Florida, 18 Kasım 2016 tarihinde <http://ufdc.ufl.edu/AA00011683/0000> adresinden erişildi.
- Haila, A. S. (2013). Turks In India: Their Presence and Contributions to Islam And Civilisation: An Historical And Analytical Study. *West East Journal of Social Sciences*, 2, 2, 18 Kasım 2016 tarihinde <http://www.westeastinstitute.com/journals/wp-content/uploads/2013/10/Haila-Abdurrahman-Al-Sahli.pdf> adresinden erişildi.
- Heyd, U. (1984). Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat (S. Eroğlu, Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlıda Devlet Hukuk Adalet*. Eren Yayıncılık, İstanbul.
- İnalçık, H. (2001). Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 4, 13.

- İnalçık, H. (2001). Kanunname. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.24*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalçık, H. (2016). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Keen, H. G. (2001). *The Turks in India*, University Press of the Pacific. Reprinted From the 1879 Edition.
- Khaliq, A. N. (1985). *State And Culture In Medieval India*, Adam Publishers&Distributors, New Delhi. 18 Kasım 2016 tarihinde <https://tr.scribd.com/document/135552209/State-and-Culture-in-Medieval-India> adresinden erişildi.
- Khan, G. (1993). *Indian Muslim Perceptions of the West During the Eighteenth Century by Faculty of Modern History*. University of Oxford.
- Khawajamir, M. (2015). *Afganistan'da İslam Ceza Hukukunun Kanunlaştırılması*. Doktora Tezi, Konya.
- Kılıç, Ü. (2005). Nişancı Feridun Ahmed Paşa Kanunnamesi. AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 28.
- Koç, Y. ve Tuğluca, M. (2006). Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2.
- Obaldía, V. R. (2014). *Osmanlı Ceza Hukukunda Teori ve Pratik: III. Mehmet Döneminde (1595-1603) Asilik ve Haydutluk*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1976). Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 9, 1. 10 Aralık 2016 tarihinde www.iibf.erciyes.edu.tr/kutuphane/petas/petas.php?skip=0&keyword=İLBER+ORTAYLI&TYPE=5 adresinden erişildi.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.
- Rajjak, S. M. (2014). Justice and Punishment during Mughal Empire. *International Journal and Research*, 3(12), 2445.12 Aralık 2016 tarihinde www.ijsr.net/archive adresinden erişildi.
- Şentürk, A. A. (2011). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Uğurlu, S. ve Yılmaz, K. (2011). Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töreden Örf'e Değişim. *Turkish Studies*, 6, 2.

MEVLÂNÂ VE SUŞEHİRİ (ERZİNCAN AKŞEHİRİ)

Dursun AYAN

Özet: Burada ele alınacak konulardan birisi, Mevlânâ'nın bugün Sivas ili Suşehri ilçesine babası ile gelmesi ve bir ölçüye kadar birlikte uğradıkları diğer yerlerdir. Aslında konu doğrudan Mevlânâ ile değil, babası ve ailesi ile ilgili bir konudur. Ne var ki Mevlânâ'nın ünü babasını geçtiği için konu onun etrafında dile gelmektedir. Diğer konu, onun ve Babası Bahaüddin Veled'in hayat hikâyesiyle ilgili bazı çalışmalarda farklı ve yanlış olarak belirtilen Akşehir'in Konya Akşehir olmayıp Erzincan Akşehiri olan bugünkü Suşehri olduğudur. Mevlânâ ailesinin Suşehri'nde hangi yıllarda ne kadar kaldığı ve bunu bölge araştırmalarında nasıl yer aldığı da ayrıca bu çalışmada ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mevlânâ, Suşehri, Erzincan Akşehiri, Akşehir Âbad.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî and the Province of Suşehri: The City of Akşehir in Erzincan

Abstract: One major issue to be considered in this aspect is the arrival of Rumî and his father to Suşehri of Sivas province, and the other places on their journey. As a matter of fact primary concern is not about Rumî but it is about his father Baha al-din Walad and his family. Since the reputation of Rumî has passed over his father, the main concern focuses on Rumî. In some of the studies in literature Akşehir title is wrongly used referring to the city of Akşehir in Konya. However in the original context, Akşehir is referred to the city of Akşehir in Erzincan (Akşehir Âbad) which is known as today Suşehri. The period in which Rumî and his family stayed in Suşehri and the place where he stayed in is considered in different studies in literature.

Key words: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Suşehri, the city of Akşehir in Erzincan, Akşehir Âbad.

Giriş¹

Burada ele alınacak konulardan birisi, özellikle Mevlânâ'nın bugün Sivas ilinin kuzey doğusunda bir ilçe olan Suşehri'ne çocukluk çağlarında babası ile gelmesi ve bir ölçüye kadar birlikte uğradıkları diğer yerlerdir. Aslında konu doğrudan Mevlânâ ile değil, babası ve ailesi ile ilgili bir konudur. Ne var ki Mevlânâ'nın ünü babasını geçtiği için konu onun etrafında dile gelmektedir. Diğer konu; onun ve Babası Bahaüddin Veled'in hayat hikâyesiyle ilgili bazı çalışmalarda farklı ve yanlış olarak belirtilen Akşehir'in Konya Akşehir olmayıp Akşar (Yücel, 1970; Esterebadî, 1990; Toksoy, 1998; Ayan, 2002, ss. 133-134; Acun, 2006; Eroğlu ve Şimşek, 2009; Ayan, 2010) diye bilinen bugünkü Suşehri olduğu ve Mevlânâ'nın ailesi ile birlikte Suşehri'nde hangi yıllarda ne kadar kaldığı konusudur. Örneğin, İranlı Mevlânâ uzmanı

¹ Bazı özel isimlerin yazılış farklılığı alıntı yapılan eserlerdeki yazılışlarından kaynaklanmaktadır.

Fürûzanfer'in *Mevlâna Celaleddin* adlı çalışmasında Bahaeddin Veled ve Mevlânâ ailesinin Erzincan'a gelip dört yıl kaldığı belirtilirken (Fürûzanfer, 1963, s. 29) Erzincan Akşehirli adından bahsedilmemektedir. Bu yanlış bir bilgi olmalıdır; çünkü Eflâkî, ailenin Erzincan'a girmeyip Erzincan Akşehirli olan bugünkü Suşehri-Akşar'da kaldığını belirtmektedir.

Ünlü şair, mutasavvıf Mevlânâ Celâleddin Rumî hakkında Türkiye ve dünya genelinde hemen hemen belli başlı dillerde etraflı bilgi bulmak mümkündür. Özellikle onun daha çok itibar edip eser verdiği dil olan Farsça kaynaklar ve Selçuklu tarihi araştırmaları bu konuda önemli başvuru eserleridir. Kaldı ki Türk okuyucular, Mevlânâ, ailesi, Mevlevilik ve bu kavramlar etrafında geçen konularda önemli ansiklopedilerden olan *İslâm Ansiklopedisi*'nin İngilizce, Fransızca (Hollanda'da Leiden-Brill yayınları) ve Türkçe (Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı) yapılan baskılarından kolayca yararlanabilir. Monografik çalışmalar (Gölpınarlı, 1959; Fürûzanfer, 1963; Öngören, DİA; Lewis, 2010) ve diğer yandan Mevlânâ'nın eserlerinin çevirilerine yazılan giriş yazıları, (Yazıcı, 1959; Nicholson, 1924-1933) üniversitelerde yapılan tezler ve son zamanlarda dikkatli kullanılması gereken Genel Ağ (İnternet) siteleri bu konuda yeterince bilgi sağlamaktadır.

Mevlânâ kendisinden hemen her gün pek çok insanın söz ettiği, alıntı yaptığı bir mutasavvıftır. Eserleri geniş halk kitlelerine mal olmuş, tasavvufi yönü yanında şairliği, bilginliği ve felsefi tarafı da gündemde tutulmuştur.

Mevlânâ'nın yanında onun ailesi hakkındaki bilgiler de halk arasında menkıbelerle yaygınlaşmıştır. Mevlânâ'nın düşünsel ve tarihî kimliğinden daha çok, zihinlerde ve gönüllerde oluşturulan "şahs-ı manevî"si ön plana çıkmış, çıkartılmıştır. Zaman zaman gerçek bilgi ile menkıbe biri birine, bilerek ya da bilmeyerek, karıştırılmıştır. Hatta ayırt edilmek istenmemektedir ama yine de belli başlı bazı çalışmalar bilimsellik, eleştirel biyografi ve metinler bakımından önemli bilgiler ortaya koymaktadır.

Örneğin, onun filozof mu yoksa mutasavvıf mı sayılması gerektiği, bu konularla ilgisinin hangi çerçevede olduğu sorunlu konulardan biridir. Bu durum "Türklerde felsefe var mıdır?" ve Klasik Orta Çağ İslam Dünyası entelektüel tarihi ile tasavvuf tarihi örüntüsünü akla getirmektedir (Sena, 1974; Aydın, 1997; Uludağ, 1991; Bayram, 2001; Ayan, 2002). Bu konuya bu yazıda girilmeyecektir.

Mevlânâ Çalışmalarında Akşehir ve Erzincan Akşehirli (Suşehri)

Türk felsefeci Cemil Sena'nın (Babaannesi tarafından Mevlânâ soyuna dayandığını kendisi ifade etmektedir) hazırladığı dört ciltlik *Filozoflar Ansiklopedisinde* şu bilgiler yer almaktadır: "Mevlânâ'nın babası bazı politik ve sosyal nedenlerle 1213 yılına doğru ailece üç yüz develik bir kabile ile Belh'den

hicret ederek, evvela Hicaz, sonra Şam'a gitmiş, oradan da Anadolu'ya geçerek Malatya, Erzincan, Akşehir ve Lârende'ye uğradıktan sonra Konya'da yerleşmiştir" (Sena, 1974). Bu bilgilerden Akşehir'in kesin olarak hangi Akşehir olduğu anlaşılmamaktadır. Bu Akşehir'in, Erzincan Akşehiri (Suşehri) olduğunu belirtmek gerekir.

Türk tarihçilerden Prof. Dr. Aydın Taneri de Mevlânâ ailesi hakkında yazdığı eserinde (Taneri, 1987), Mevlânâ'nın Erzincan'da, Akşehir'de, Lârende'de kaldığını yazarken Akşehir'in Erzincan Akşehiri olduğunu belirtmemiştir. Mevlânâ ailesinin Erzincan'a girmediği Eflakî'den bilindiğine göre Prof. Taneri'nin aşağıdaki cümlede Akşehir'i yeterince tanımlayamadığı anlaşılabacaktır. "Erzincan'a gitmiş, dört sene Akşehir'de kalmış ve Akşehir'den gittiği Lârende'de yedi sene kalmış" Bu konuda önemli çalışma yapanların yer adı konusunda yaptıkları hataları bir ölçüde de kabullenmek gerekmektedir, çünkü tarih çalışmalarında yer adlarının okunması, coğrafi olarak belirtilmesi, yazar coğrafyayı görmemiş ise çoğu zaman sorun olmuştur. Bu sorun Erzincan Akşehiri için de geçerlidir; belki buradaki Akşehir (Akşar)'in Karahisar-ı Şarki'den dolayı anlatılması tarihî olarak daha akla yatkındır.

Yine Mevlânâ çevirmen ve yorumcularından Şefik Can, *Mevlâna Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri* adlı eserinde "... Kervan Malatya'ya vardı. Sonra Erzincan'a doğru yöneldi. O zamanlar Erzincan Mengücekoğulları'nın başkenti idi. Mengücek sultanı Fahrüddin Behram Şah ve karısı İsmetî Hatun Sultanu'l Ulema'nın kendi beldelerine doğru gelmekte olduğunu öğrenince, onları karşılamak üzere Erzincan yakınındaki Akşehir kasabasına kadar geldiler, kabileyi burada karşıladılar. Sultan onları saraya götürmek, sarayda misafir etmek istedi. Bahaüddin Veled her yerde yaptığı gibi burada da bir medreseye misafir oldu. Orada bir müddet kaldı" şeklinde yer almaktadır (Can, 2009, s. 36). Bu bilgi Eflakî ile karşılaştırıldığında, üç önemli sorunla karşılaşmaktadır: Birincisi, yolun Malatya'dan Erzincan'a giderken Suşehri'nden (Erzincan Akşehiri) geçmesi ki bu coğrafi bir hatadır ve Eflakî'nin ana metninden uzaktır. İkincisi Bahaeddin Veled'in bölgeye gelişini Fahrüddin Behram Şah'ın eşi İsmetî Hatun'un fark edip onun peşinden atla yetişmeye çalışırken Behram Şah'ın onlara sonradan yetişerek aileyi Erzincan Akşehiri'nde ikamete davet etmesidir. Üçüncüsü, o yıllarda Erzincan Akşehiri'nde Mevlânâ'nın var olan bir medresesi saraya tercih etmeyip kendisine bir medrese yaptırmasını Behram Şah'tan kendisinin istemesidir.

Erzincan Akşehiri'nin (Suşehri'nin) yerini, Mevlânâ bağlamında en iyi açıklayan çalışmalardan birisi Türkçeye yeni kazandırılan Franklin Lewis'in *Mevlânâ* adlı kapsamlı eseridir (Lewis, 2010). Lewis eserinde Eflakî'nin bilgisine de dayanarak, Akşehir adlı yerin Erzincan yakınında olduğunu, Bahaeddin Veled ailesinin Eflakî'ye göre dört yıl, Sipahsâlar'a göre bir yıl burada kalıp medresede ders verdiğini belirtir (Lewis, 2010, s. 104). Franklin

Lewis, bu kez Sipehsalar adlı esere dayanarak, kendi incelemelerini de dikkate alarak Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled ve ailesinin Kasım 1217-Mart 1218 tarihleri arasında Erzincan Akşehir'i'nde olduğunu belirtmektedir. Ancak Lewis de bölgede Akşehir isminde bir yerin olmadığını belirtmekle beraber, Le Strange'ın verdiği XIV. yüzyılda "Sivas-Zara'nın doğusuna iki günlük, Erzincan'ın batısına üç günlük mesafede bu isimde bir kasabanın bulunduğu" bilgisini aktarmaktadır (Lewis 2010, s. 104). Le Strange'dan aktarılan bilgi doğrudur. Çünkü Akşar/Akşehir kullanımları o dönem Suşehri (Erzincan Akşehir'i ya da Akşehir Abad) tarihi için geçerlidir. Bu çalışmada Le Strange'dan aktarılan bilgiyi destekleyen bir görüştür ve Franklin Lewis'in *Mevlânâ* adlı çalışmasındaki tereddüdü kaldırmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi bu yazı ile Suşehri ve yöresi tarihi açısından küçük ama önemli bir not düşülmektedir. Ayrıca Mevlânâ'nın hayat hikâyesi ana hatlarıyla hatırlanmış olmaktadır. Birinci elden Farsça metinlere girilmemiş, ancak güvenilir olduğu düşünülen Türkçe ve İngilizce eserlerden hareket edilmiştir. Tabii ki gözden kaçırılan metinler olduğunu her zaman hesaba katmak gerekir. Yörede söylenip yazılanlar da dikkate alındığında konu, bölge tarihinin iyi bilinmemesinden dolayı, okuyucuyu pek çok spekülasyonla bilgi ile de karşı karşıya getirmektedir.

Mevlânâ'nın Kısa Hayat Hikâyesi ve Bulunduğu Yerler

Mevlânâ'nın hayat hikâyesi ile ilgili bilimsel sorunların önemli bir kısmı babasının (Bahaüddin Veled) hayat hikâyesi ve Belh'den ayrılması ile ilgilidir. Öncelikle Bahaüddin Veled hakkında bilgilere bakmak gerekir. Mevlânâ'nın babası "Sultanü'l ulemâ" lakabıyla bilinen Bahaüddin Veled Belh şehrinde doğmuştur. Sufimesrep bir aileden gelen, vaizlik ve öğretmenlik yapan bir mutasavvıftır (Şahinoğlu, DİA). O zamanlar, bir yanda tasavvufun diğer yanda bilim ve felsefenin boy gösterdiği iki önemli ideolojik yapılanma kendini gündemde tutmakta ve çatışmalara neden olmaktadır. Bahaüddin Veled tasavvuf tarafında yer almakta ve yandaşlarıyla birlikte dönemin sultanı Muhammed Kutbü'din Harizmşah'ı etkilemek istemektedir. Diğer yanda: Antik Yunan düşüncesinden esinlenen Fârâbî'den, İbn Sinâ'dan gelerek Fahreddin Râzi'de kendini gösteren bilim, felsefe ve kelim geleneği vardır (Şahinoğlu, DİA; Kramers, İA MEB; Uludağ, 1991). Tartışma ve olaylar Bahaüddin Veled'in Belh topraklarından miladi 1212 /Hicri 609 (?) yılında ayrılması sonucunu doğurur ve o da Konya'da son bulan yolculuğuna çıkar. Bu tarih hakkında farklı görüşler vardır. *Divan-ı Kebir* adlı eserinde Mevlânâ, kendisi Şems-i Tebrizî ile karşılaştığında altmış iki yaşında olduğunu belirttiği için Gölpinarlı doğum tarihinin Miladi 1184 olması gerektiğini söylemiş, ancak buna Ritter itiraz etmiştir (Öngören, DİA, s. 441).

Mevlânâ, esas adıyla, Celaleddin Hicri-Kamerî takvime göre 6. Rebiyyülevvel 604/Miladi-Şemsî takvime göre de 30 Eylül 1207 tarihinde Belh’de doğmuştur. Bu nedenle onun adı Belhî olarak da geçmektedir. “Rumî” lakabı ona Konya’ya yerleştikten sonra Anadolu topraklarının Roma (Rum) olarak bilinmesinden dolayı verilmiştir. Farsça ve İngilizce yayınlarda Rumî adı daha çok ön plana çıkmaktadır. “Büyüğümüz” anlamına “Mevlânâ” lakabı sonradan verilmiş, tasavvufta bir iltifat işareti olan “hazret” de buna sonradan yine iltifat olarak eklenmiştir. Ne hikmetse o, bu gün, daha çok ismiyle değil Hazreti Mevlânâ olarak lakaplarıyla bilinmektedir.

Mevlânâ Celâleddin’in soy bağı baba tarafından Hz. Ebu Bekir’e dayandırılmak istense de bu düşünceye katılmayanlar vardır (Gölpınarlı, 1959, ss. 35-40). Annesinin de Seyit olduğu söylenmektedir (Şahinoğlu, DİA; Yazıcı, 1986; Gölpınarlı, 1959). Bir yandan Hz. Ebubekir’e diğer yandan Ehl-i Beyt’e dayanan bu ikili durum İslam tasavvuf geleneği açısından Anadolu tasavvuf tarihinde pek ele alınmayan bir durumdur.

Bahaüddin Veled Konya’da biten şöyle bir yol izlemiştir: Belh’ten ayrıldıktan sonra önce Nişabur’da konaklanır. Bağdat’a gelinir, oradan hareketle Mekke’ye, Şam’a, Malatya’ya, Erzincan’a (?) gidilir (Kemalî, 1992, ss. 39-41) ve Erzincan Akşehiri’ne (Suşehri) gelinir. Burada bir süre kaldıktan sonra Lârende (bugünkü Karaman ili) ve daha sonra Konya’ya yerleşilir. Onun ve ailesinin hayatı bundan sonra Selçukluların önemli başkenti, ticaret, bilim ve tasavvuf kenti Konya’nın farklı özellikler gösteren nüfus ve inanç yapısı içinde devam edecektir (Aktaş Yasa, 1996).

Bahaeddin Veled ve Mevlânâ Ailesi’nin Erzincan Akşehiri’nde (Suşehri) Yerleşimi

Mevlânâ dönemini anlatan Ahmet Eflakî’nin *Ariflerin Menkıbeleri* adlı eserinden aşağıdaki alıntıyı yaptıktan sonra bazı görüşlerimizi belirtmek yerinde olacaktır (Eflakî, 1986, ss. 20-22):

Nakledilmiştir ki: Malatya şehrinden çıkınca Bahâ Veled Erzincan yöresinden geçmelerini buyurdu. Meşhur müritlerden ilahi şeyh Kahvareger Hâcegi ve Şeyh Haccâc ve daha başkaları gibi has müritleri: “Erzincan şehrine de girelim” diye ondan ricada bulundular. Bahâ Veled: “Toplulukla o şehre girmeğe müsaade yoktur; çünkü orada fena adamlar çoktur” buyurdu. Şöyle rivayet ederler ki: Erzincan hükümdarı Fahreddin (Tanrının rahmeti onun üzerine olsun) aydın gönüllülerden olup velilere inanırdı. Onun İsmetî Hatun adında bir de karısı vardı. Bu kadın ismet ve iffette dünyanın Ayşe’si, asır ve zamanın Hatice’si idi. Veliliği ile de meşhur olmuştu. Gayb âleminde ona, öyle bir dünya kutbunun şehrin yöresinden geçtiği malum oldu. Derhal bir yorga ata binerek Bahâ Veled’in arkasından yola koyuldu. Has köleler hemen vaki olan hâli Fahreddin padişaha bildirdiler. O da birkaç süvari ile İsmetî hatunun

arkasından hareket etti. Erzincan Akşehir'i yöresinde Bahâ Veled'e ulaştılar. Atlarından inerek yeri öptüler. Bahâ Veled hazretleri onların gönüllerini aldı ve her ikisini de müritliğe kabul etti. Fahrettin padişah Bahâ Veled'e Erzincan'a dönmesi için tam bir ciddiyetle hadsiz hesapsız yalvarmalarda bulundu. Fakat mümkün olmadı. Buyurdu ki "Eğer beni istiyor ve benim âşıkımsanız, benim için bu şehirde bir medrese yaptırınız; böylece bu şehirde bir müddet kalmak mümkün olur" Bunun üzerine Erzincan Akşehir'inde onlar için bir medrese yaptılar. Tam dört sene o medresede herkese ders verdi. Dünya kraliçesi de onun hizmetinde idi. Tam o sırada emirleri takdir eden ve topluluğu ayıran Tanrı'nın takdiri ile Fahreddin padişah ve İsmetî hatun öldüler. (Tanrının rahmetine kavuşsunlar). ...

Ariflerin Menkıbeleri adlı eserde Mevlânâ-Suşehri bağlamında anlatılanlar bunlardır. Eflakî'nin bu eserini Türkçeye çeviren Tahsin Yazıcı esere kaynaklık eden ve/veya aynı konuları işleyen bir başka eserden daha bahseder. Kısaca *Sipehsâlar* adıyla bilinen bu eserin tam adı *Risâle-i Sipehsâlar be-Menâkıb-i Hazret-i Hüdavendigâr*dır. Eser, çocukluğundan itibaren Mevlânâ'ya karşı büyük sevgi duyan Feridun b. Ahmed tarafından yazılmaya başlanmış, vefatından sonra oğlu tarafından tamamlanmıştır (Yazıcı, 1986, ss. V-CXIV). Mevlânâ'nın hayat hikâyesi ile ilgili bilgilerin çatalanması ta eski kaynaklara kadar gitmekte, bunlar bugünkü çalışmaları bilerek veya bilmeyerek etkilemektedir.

Örneğin *Sipehsâlar* adlı eserde yukarıda özetlenen yolculuğun Malatya kısmının olmadığı, Erzincan Akşehir'inde ailenin dört yıl değil de bir yıl kaldığı, oradan Lârende'ye (Karaman) hiç gidilmeden Konya'ya geçildiği belirtilmektedir. Mevlânâ ile ilgili olarak piyasaya sürülen pek çok kitapta da bu bilgilerin ayrıntısına girilmemiş, Akşehir'in hangi Akşehir olduğu, orada da ne kadar kaldığı hiç belirtilmemiştir.

Mevlânâ Erzincan Akşehir'ine (Suşehri) Hangi Tarihlerde Gelmiştir?

Yukarıda bahsedildiği gibi önemli bir sorun da Belh'ten çıkış tarihi ve çıkışta Mevlânâ'nın kaç yaşında olduğudur. *Divan-ı Kebir*'de, Mevlânâ Şems-i Tebrizî ile karşılaştığında (1244) altmış iki yaşında olduğunu belirtmektedir. Bu mecazi bir bilgi olmalıdır. Yoksa doğum tarihi Miladi 1184 yılı olur ki Belh'den ayrıldığında (1212) yirmi sekiz yaşında, Suşehri'ne gelişi otuz dört-otuz beş yaşlarında olması gerekir. Bu hatalı bilgidен hareket etmek mümkün değildir. Yaşı ile ilgili sorunlardan birisi Mevlânâ'nın hayatını yazanların ona olan muhabbetlerinden dolayı Belh-Konya arası yol güzergâhında önemli insanlarla karşılaştırarak şeyhlerini yüceltmek isteğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Nişabur'da Feridüddin Attar'ın, babasına değil de Mevlânâ'ya *Esrarnâme* adlı eserini hediye ettiği söylenir. Ancak Ritter buna, Attar o tarihte hayatta olmadığı için, itiraz eder; ama Attar'ın (1221) vefat ettiğini söyleyenler bu buluşmayı makul bulmaktadır. Buradan hareket edilirse Erzincan Akşehiri'ne

gelmesi tarihi de değişmektedir. İlk ve önemli *Kur'an-ı Kerim* tefsirlerinden olan *Tefsir-i Kebir*'in yazarı ünlü müfessir Fahreddin Razi'nin tasavvuf-felsefe tartışmalarından dolayı Bahaeddin Veled ile arası yoktur; ona muhaliftir, bu nedenle Mevlânâ ailesinin Razi'nin itibarını azaltmak amacıyla dönemin hakanına baskı yaptığı için Belh'den uzaklaştırıldığı söylenmektedir. Bu durumda da tarih değişmektedir, çünkü Mevlânâ ailesinin Belh'den çıkışında tarih 1212-1213 olmalıdır ve Fahreddin Razi hayatta değildir (Öngören, DİA).

Özetle denebilir ki tartışmalar soruna netlik kazandırmasa da genel kabul, Mevlânâ ailesinin 1212'de Belh'den ayrıldığıdır. Bu tarihten hareket ile ve yukarıda Ahmet Eflâkî'nin *Ariflerin Menkıbeleri*'de (*Menâkib'ul Ârifîn*) yazdığı metin dikkate alındığında Mevlânâ'nın 1219'da o zamanki adı Erzincan Akşehiri olan Suşehri'ne gelmiş olması ve 1224'e kadar kalması gerekir. "Babası için de bir medrese yaptırılmıştır" deniliyor. Buna göre Mevlânâ'nın 12-16 yaşlarında dört yıl Suşehri'nde olması, babasının da Erzincan Emiri ve eşi tarafından yaptırıldığı söylenen medresede ders vermesi gerekir. Diğer bir kaynak olan *Sipehsâlar*, Mevlânâ ailesinin Erzincan Akşehiri'nde sadece bir kış geçirdiğini belirtir. Bu kısa süre için medrese inşaatı imkânsız gözükmektedir. Bahaeddin Veled belki mevcut bir binada eğitim vermiştir.

Franklin Lewis ise kapsamlı ve eleştirel yaklaşımlar ortaya koyduğu eserinde, *Sipehsâlar* metnini dikkate alarak Mevlânâ'nın Suşehri'ne gelişinin mevsimine denk geldiğini belirtir ve "Kasım-1217 ile Mart-1218 tarihlerini belirtme cüretini ortaya koyacağım" der (Lewis, 2010, s. 105). Lewis şöyle devam eder;

Eflâkî ve dört yıllık eğitim dönemi düşünülür ise Mevlânâ ve ailesi 1221 yılına kadar Erzincan Akşehiri'nde kalmış olmalıdır; ancak Fahrettin Şah'ın oğlu Davud Şah babasının yerini 1218 yılında aldığına göre bu mümkün görünmemektedir. Davud Şah yaklaşık 1228 yılında Selçuklu Sultanı Keykubad'a Erzincan'ı teslim etmiştir. Bahaeddin Veled'in medreseye ya da sûfi merkezine atanmasının giderlerinin vakıfça sürekli olarak karşılanmadığı sonucunu çıkarabiliriz; bir noktada, belki İsmetî Hatun, belki de ölümünden sonra aile üyelerinden birinin Bahaeddin Veled'i desteklemekten vaz geçmesi nedeniyle para tükenmiştir. Öte yandan daha merkezi bir şehirden gelen daha iyi bir teklif de Bahaeddin'in buradan ayrılmasına neden olmuş olabilir (Lewis, 2010, s. 105).

Lewis Bahaeddin Veled'in ve ailesinin Konya'ya gidiş nedenini şöyle açıklar: "İbni Bibi'nin Selçuklu tarihine göre, (Erzincan Emiri) Fahreddin Behramşah'ın kızı Selçukî Hatun Konya'daki İzzeddin Keykavus ile evliydi ve Konya'daki Selçuklu sülalesinin üyelerine Bahaeddin'i tanıştıran ya da ondan söz eden belki de o idi" (Lewis, 2010, s. 105).

Bu açıklamaları belirttikten sonra tekrar Suşehri'ne dönülürse: Suşehri yöresi tarihi ve kültürü ile ilgili yazılanlarda, aşağıda görüleceği gibi, Akşar köyünde

medrese yıkıntılarında ve Mevlânâ müridânı mezarlığından bahsedilmektedir. Mevlânâ'nın burada yedi, hatta on yedi yıl kaldığı gibi efsanevi bilgiler verilmekte, hatta Suşehri'nden evlendiği konu edilmektedir (Eroğlu ve Şimşek, 2009, s. 152). Yöresel bilgilerin de onun hayatı ile ilgili diğer bilgiler gibi efsanevi ve mistik nitelikli olması zaten Mevlânâ çalışmalarında alışılmış bir durumdur. Ancak iyimser bir yaklaşımla, Suşehri bölgesinin etkin depremlerle çok sarsıldığı ve bu sarsıntılarda, eğer var ise de Bahaeddin Veled medresesinin (belki ona kendisini seven Erzincan Emiri tarafından verilen bir büyük binanın) diğer binalarla birlikte çökmüş olacağını hesaba katmak gerekir.

Suşehri ve Çevresinde Bahaeddin Veled ve Mevlânâ Hakkında Bilgiler

Bölge hakkında yayınların eksikliği bazı bilgileri yüz yüze görüşmelerle gidermeyi gerektirmiştir. Ancak 2009 yılında bölge araştırmacısı Hasan Eroğlu'nun yazıları ve notları Ergül Şimşek tarafından *Suşehri'nin Şehir Tarihi* (Eroğlu ve Şimşek, 2009) adı ile yayımlanınca bazı konularda biraz rahat nefes alınmış, bazı konularda ise spekülatif bilgi girdabının ortasına düşülmüştür. Şebinkarahisar tarihi, coğrafyası ve etnografyası hakkında ilk önemli bölge çalışması olan Hasan Tahsin Okutan'ın *Şebinkarahisar ve Civarı, Coğrafya Tarih Kültür Folklor* (Okutan, 1949) adlı eseri de bazı bilgiler içermektedir, ancak 1949 yılında basılan bu eserin yeni baskısının olmaması, kütüphanelerde bulunmaması özel kütüphanelere yönelmeyi zorunlu kılmıştır. Eroğlu da Tahsin Okutan'ın eserine referansta bulunmaktadır. Bu eserlerde ve bölgede Bahaeddin Veled ve Mevlânâ hakkında ulaşılabilen bilgiler, olabildiğince eleştirel açıdan değerlendirilerek aşağıda gösterilmektedir.

Suşehri araştırmacısı ve önceki Suşehri İlçe Halk Eğitim Müdürü İlyas Ege, Akşar köyünde halk arasında “Mevlânâ Müridanı” diye bilinen mezarlıktan söz etmiştir. Bu mezarlara “Konyalılar Mezarlığı” da denilmektedir; ayrıca Neşet Yıldız yerel bir yayında, Ali Kemali'nin *Erzincan Tarihi*'ni kaynak göstererek: Mevlânâ'nın Suşehri'ne geldiğini, burada kendisine Erzincan Emiri Fahreddin Behramşah tarafından bir medrese yaptırıldığını; ancak Suşehri'nde iki ya da dört yıl kaldığını ve bura halkının lüks ve refaha düşkün olduğunu gerekçe göstererek Erzincan Akşehir'inden ayrıldığını belirtmektedir. Yıldız, Akşar'da üç müridin mezarı olduğunu, köy dernek başkanına burasının onarılarak ziyarete açılmasını rica ettiğini, Suşehri Derneği'nin yardım edeceğini, söylemiştir (Yıldız, 1995, s. 25). Akşar köyündeki Mevlânâ Müridanı olarak bilinen kimselerin olsa olsa Bahaeddin Veled'in müridanı olması mümkündür. Çünkü müridi olabilecek bir şeyhin en azından belirli bir yaşta olması ve eğitimden, çileden ve zühtten geçmesi gerekir. Eflâkî'den yukarıda verilen bilgiler doğru olsa bile Mevlânâ burada çocuk yaşadadır. Müritler, Mevlânâ'nın değil babasının müritleri olmalıdır. Mevlânâ'nın babasının yanında o yaşlarda eğitim görmesi doğal, hatta zorunludur.

Hasan Eroğlu yayınında, Bahaeddin Veled'in 1215'de Suşehri'ne gelerek ilk Mevlevî medresesini açtığını belirtir. Franklin Lewis'in 1217-1218 dediğı tarih, bize göre 1219 da olabilir. Eroğlu'na göre Bahaeddin Veled'in Suşehri'ne gelmesinin asıl amacı o zamana kadar bölgedeki tasavvufi geleneğin bölgede yeni bilginler yetişmesine gereksinim duymasıdır (Eroğlu ve Şimşek, 2009, s. 25). Eroğlu, iyi niyetle, ilk Anadolu Mevlevî medresesinin Suşehri'nde açıldığını söyleyerek bölgeyi ve Mevlânâ'yı önemsedığını gösterse de bu dönemde bir Mevlevilikten bahsetmek mümkün değildir, çünkü Mevlevilik, bırakın Bahaeddin Veled'i, Mevlânâ zamanında bile kavramsal olarak söz konusu değildir. Bu oluşum daha sonraki bir iştir. Mevlânâ'nın sonraki şöhreti ister istemez Hasan Eroğlu'nun gözünde bir yüceleştirmeye neden olmuş, efsaneleştirdiğı ya da bölgede efsaneleşen bilgiyi yanlış tarihî bilgi olarak vermiştir. Olsa olsa, o zamanlar Erzincan Akşehiri'nde (Suşehri) tasavvuf görüşünü benimseyerek bu yolda eğitim veren bir medreseden bahsedilebilir. Ama bunun ilk Anadolu Mevlevî medresesi olduğunu söylemek eğitim tarihi açısından da mümkün değildir. Mevlana'nın babası için o dönem ancak Kübrevilik gibi bir tarikattan bahsetmek mümkündür. Medrese derken kastedilen kavram da her zaman bir yüksekokul veya üniversite değildir, çünkü bu kavram okul, ders öğretilen yer anlamındadır; oysaki tarikat olgusu ön planda ise burada medrese ile birlikte bir tekke ve/veya hanikâhın varlığı akla yatkın gelmektedir.

Eroğlu söz konusu çalışmasında Mevlânâ ile Suşehri'ne (Akşar köyü) yerleşen ihvan (dost) ve akrabalarının bir kısmının orada kaldığını, bunların Konya ile ilişkilerinin sonradan sürdüğünü belirtmekte, bazı okul arkadaşlarının da bölgede daha sonra Mevleviliğı yaydığını belirtmektedir (Eroğlu ve Şimşek, 2009, ss. 140-190). Eroğlu çalışmasının bir yerinde Cemal Ali Dede'den bahsetmektedir. Cemal Ali Dede'nin Mevlânâ'nın lalası olduğunu ve çocukken onu sırtında gezdirip deve taklidi yaptığını için bu adla anıldığını belirtmiştir (Eroğlu ve Şimşek, 2009, s. 472).

Eroğlu, Bahaeddin Veled ve oğlu Mevlânâ'nın Suşehri'nden ayrıldıktan sonra burası ile ilişkilerini kesmediğini belirtir. Yine yanlış bir ifade ile Mevleviliğın (tasavvuf anlayışının demek kronolojik olarak daha doğru) onların zamanından sonra bölgede devam ettiğini ve diğeri mutasavvıflar olduğunu ekler. Eroğlu (Eroğlu ve Şimşek, 2009, ss. 149-156) Barak Baba, Katran Baba, Sarı Şeyh, Merzban-ı Veli, İbik Baba, Baba İlyas Horasanî gibi sufi simaları Mevlânâ'nın takipçileri olarak belirtir ise de bunların hepsini Mevlevî sanmak mümkün değildir. Ancak diğeri sufi simalardır. Şebinkarahisar tarihi yazarı Hasan Tahsin Okutan'ı da kaynak göstererek Nakib-ül Eşraf kurumundan bahsetmektedir.

Mevlânâ ile ilgili çok daha ilginç ve temkinle karşılanması gereken bir açıklama yine Suşehrili yazar ve gazeteci Hasan Eroğlu'ndan gelmektedir. Eroğlu, Ankara'da yapılan bir Mevlevî gecesinde "Mevlânâ Suşehri'nden evlidir" diyen

Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk'un (1902-1974) bilgi kaynağını öğrenmeye fırsat bulamadığını belirtmektedir (Eroğlu ve Şimşek, 2009, s. 152). Bu önemli iddiayı kanıtlamak ya da olmadığını açıklamak gerekiyordu. Bu bilgiyi verdiği söylenen Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk Konya Ereğli doğumludur ve Uzluk'un annesi Sıdika Hanım'ın soyca Mevlânâ'ya bağlılığı ve Mevlevi olduğu bilinmektedir. Prof. Uzluk'un ayrıca Mevlânâ üzerine büyük emek verdiği bilinmektedir. Ancak onun Mevlânâ'nın Suşehri'nden evli olduğunu söyleyip söylemediği, söyledi ise ne amaçla ve neye dayanarak söylediğini öğrenmek şimdilik mümkün olmamıştır. Belki Hasan Eroğlu bu bilgiyi verirken Mevlâna'ya olan hayranlığından dolayı işi abartmış olabilir (?). Feridun Nafiz Uzluk gibi Mevlânâ ailesinden birinin bunu söylemesi de oldukça ilginçtir. Prof. Uzluk'un Mevlânâ konusunda derin bilgi sahibi olduğu, İranlı Mevlânâ uzmanı Fûrûzanfer'in *Mevlânâ Celâleddin* (Fûrûzanfer, 1963) adlı eserini çevirdiği, çeviriye açıklayıcı notlar düştüğü bilinmektedir, ancak Prof. Uzluk'un notlarında böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Söyledi ise neden yazmadığını bilmek mümkün değildir. Belki, bir kurmaca olarak, Mevlânâ'nın evliğinden daha çok Bahaeddin Veled'in de Suşehri'nde kaldığı süre içinde bir evlilik daha yapmış olması üzerinde durulabilir ki bu da eserlerde karşımıza çıkmamaktadır. Ayrıca Prof. Dr. Uzluk'un askerlik görevinden sonra Suşehri'ne yakın Ordu Mesudiye ilçesinde 1925-1928 yıllarında hükûmet tabipliği yaptığı sırada Mevlânâ ve Suşehri konusu ile ilgilenmesi mümkün görünse de bu onun Mevlânâ hakkında eser verdiği bir dönem değildir. Yine de gözden kaçan şeyler olacağını her zaman hesaba katmak gerekir.

1949'de Şebinkarahisar tarihi ve kültürünü kaleme alan bölge insanı Hasan Tahsin Okutan da şöyle bilgi vermektedir:

İbni Bibi'nin tercümesinden edindiğim malumata göre Celâleddin Rûmi'nin babası Sultanü'l Ulema Mehmed Bahaeddin Veled'in 300 kadar bendegâmi ile Harezmi hükümdarının takdiresiz hareketi neticesi Anadolu'ya geçerek 1215'de (H. 612) Mengüçoğulları elinde bulunan Akşehirâbât'a geldiği ve burada beş yıl kadar çevresini aydınlattıktan sonra, 1220'de (H. 617) Alâeddin Keykubat'la Konya'ya gittiği keyfiyeti anlaşılmıştır (Okutan, 1949, s. 259).

Okutan'ın ifadesinde de Mevlânâ ailesinin Belh'ten uzaklaştırılmasının yanlış olduğu fikri hiçbir eleştiriye tabi tutulmadan verilirken burada da Mevlânâ sevgisinin Anadolu'daki kabulünü görmek mümkündür. Aynı eserde Bahaeddin Veled'in, oğlu Mevlânâ ile başkalarına da eğitim verdiği, bunların içinde bölgede bilinen Molla Şerif'in de olduğu belirtilmektedir (Okutan, 1949, ss. 259-260). Suşehri ve Şebinkarahisar çevresinde yerleşen Mevlevilerden Arif Çelebi'nin 1639 (H. 1049) tarihinde padişah IV. Murad tarafından Mevlevi şeyhliğine atandığı da belirtilmektedir. O yıllarda Konya'da Mevlevi şeyhi olarak bulunan Mevlânâ'nın torunlarından Bekir Çelebi'nin nüfuzunu kötüye kullandığı için İstanbul'a sürgün edildiği ve yerine Arif Çelebi'nin atandığı da

vurgulanmaktadır (Okutan, 1949, s. 151). IV. Murad'ın Revan seferi sırasında meydana gelen Konya'daki olay *Osmanlı Tarihi*'nde de ele alınmaktadır (Uzunçarşılı, 1990, ss. 200-201). IV. Murad'ın bu sefere giderken Suşehri bölgesinde konakladığı bilinmektedir.

Zihinlerde soru uyandıran bu bilgiler yanında bölgede sağlıklı çalışmalar da kendini göstermektedir: Halk bilimci ve Suşehri araştırmacısı İlyas Ege yayımladığı çalışmalarda konuyu Eflakî'nin eserine göre ele alıp bölgesel incelemeleriyle hem söz konusu medresenin hem de Behramşah'ın oturduğunu sandığı sarayın olası yerlerine ilişkin bilgi vermektedir (Ege, 2015, ss. 298-302). Ege'ye göre Bahaeddin Veled Suşehri'ne (Akşehir/Akşar) Mevlânâ 12-14 yaşlarındayken 1219-1221 yıllarında gelmiş ve kendisi için de medrese yapılmıştır (Ege, 2015, s. 300). Ege, iki olası medrese yeri üzerinde durur; bunlardan birisi şimdiki Akşar köyünde ve köy camisinin bitişiğinde, diğeri ise Cevizli köyde Medrese Mevki'inde yer alan kalıntılardır. Ege, şu bilgileri de eklemiştir:

Akşar köyünde bir sülalenin lakabı Konyalılardır. Yine aynı köyde Konyalılar mezarı olarak bilinen bir grup mezar bulunmakta, köylülere zaman zaman ziyaret edilmektedir. Bunların Mevlana'nın müritlerine ait olduğunu söyleyenler vardır. ... Mezarların, babası Bahâeddin Veled'in müritlerine ait olması akla gelse bile; mezar taşlarının Osmanlı dönemi özelliklerini çağrıştırdığı görülmektedir; yine de, adı geçen taşlar konusunda bir uzmanın tespitinin gerekli olduğu açıktır (Ege, 2015, s. 300).

İlyas Ege, Cevizli köyde Hatipoğulları diye bir mevkiinin bulunduğunu ve bunun ile Mevlânâ atalarının Hatipoğulları olarak bilinmesi arasında ilişki kurmaktadır (2015, s. 300). Ayrıca, Behramşah'ın olduğu düşünülen olası saray yerinin Saraycık köyü olabileceğini, bu nedenle köye bu ismin verilmiş olacağını belirtir ve tarihçi Necdet Sakaoğlu'ndan şu alıntıyı verir: “Behram Şah'ın Erzincan'da mı Kemah'ta mı meliklik tahtına oturduğu bilinmese de seferler ve ziyaretler dışında zamanını çoğunca Erzincan'da geçirdiği, bu kente yakın Akşehir-i Abad'da bir sayfiye sarayı bulunduğu saptanıyor” (Ege, 2015, s. 300'de aktardığı gibi).

İlyas Ege, Necdet Sakaoğlu'nun İsmeti Hatun'un öyküsünü anlatırken verdiği:

Cimcime Sultan idim
Ben de kendi başıma
Günde on yük tuz giderdi
Aşıma, lavaşıma

dörtlüğü ile kendisinin bölgede 1970'de derlediği aşağıdaki dörtlüğün benzerliğine dikkat çekmektedir:

Akşar, abad iken
 Kahkaha sultan iken
 Bir put tuz yetmez idi
 Karavaşın aşına

Bu iki şiir bölgede Mevlânâ ve Fahreddin Behram Şah üzerinden bir etnografya-tarih izleği olanağı sağlamaktadır.

Diğer taraftan Erzincan Refahiye ilçesi ile ilgili bir çalışma yayımlayan Mustafa Özdemir de Fahreddin Behramşah zamanına ayırdığı bölümde Bahaüddin Veled'in Erzincan Akşehir'de dört yıl kaldığını ve Behramşah'ın medrese yaptırdığını Eflakî'yi kaynak göstererek belirtmektedir. Ayrıca I. İzzeddin Keykavus'un Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun ile evlendiğini de İbn Bibi ve Osman Turan üzerinden yazmaktadır (Özdemir, 2007, s. 62).

Tarihçi Ahmet Toksoy da Akşehir-i Erzincan'ın bugünkü Suşehri çevresinde Akşar köyü olduğunu belirtmiş ve bölgedeki belli başlı olayları anlatmıştır (Toksoy, 1998, ss. 185-193).

Bitirirken

Mevlânâ'nın, o zamanki adı Erzincan Akşehiri olan, bugünkü Suşehri'nde ya da yakınındaki bir yerleşim yerinde (Akşar köyü) kalıp kalmadığı konusu, bu çalışmada, Mevlânâ hakkında yapılmış belli başlı araştırmalar ve kaynaklar gözden geçirilerek ele alınmıştır. Araştırma tekniği, tarih ve sosyoloji yöntemi açısından bakıldığında efsane-tarih arasındaki geliş gidişten kaynaklanan bilgi ve anlayış sıkıntılarının olduğu kendini göstermiştir. *Ariflerin Menkıbeleri* ve *Sipehsâlar* adıyla bilinen kaynaklardaki bilgiler ikametgâh süresi konusunda çelişmektedir. Bölge yazarlarının konuya yaklaşımlarında ayrıntılı bilgiler yer almakla beraber bilimsel verilerden çok menkıbevi özellikler kendini göstermektedir. Bazı Mevlânâ araştırmalarında da bu konuda eksikler olduğu ortadadır. Ancak, menkıbevi bilgileri de gözden geçirerek, Suşehri ve yöresi tarihi açısından bu tür bilgileri olabildiğince eleştirel bir anlayışla gözden geçirmek gerekir. Bölgede yeni araştırmaların ortaya çıkması için bu yaklaşım gerekli görülmüştür, yoksa yanlış ve eksik bilgiler gerçeğin önüne geçmektedir. Tarih çalışmalarının gelecek kuşakların bulacakları hata ve yanlışları en aza indirmek gibi bir görevi vardır. Bu çalışma böyle bir amaçla kaleme alınmıştır.

Kaynakça

- Acun, F. (2006). *Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Aktaş-Yasa, A. (1996). *Anadolu Selçukluları Döneminde Türk-İslam Şehri Olarak Konya*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayan, D. (2002). Mevlânâ'nın Felsefe ve Mantık Karşıtı Birkaç Beyiti Üzerine İslam Orta Çağ Bilim Tarihi ve Sosyolojisi Açısından Notlar. *Düşünen Siyaset/ Bilim Tarihi Özel Sayısı*, 16, 133-145.
- Ayan, D. (Ed.). (2010). *Gölova İlçesi Osmanlı Dönemi Arazi Belgeleri ve İdare Tarihi Üzerine Bir Çalışma*. Ankara: Sivas Gölova Kaymakamlığı Yay.
- Aydın, M. (1997). *Türklerin Felsefe Kültürüne Katkıları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Bayram, M. (2001). *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*. İstanbul.
- Can, Ş. (2009). *Mevlâna: Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri* (7. Bsk.). İstanbul: Ötüken Yay.
- Eflâkî, A. (1986). *Âriflerin Menkıbeleri* (T. Yazıcı, Çev.). İstanbul: Şark İslam Klasikleri Millî Eğitim Basımevi.
- Ege, İ. (2015). Mevlâna'nın Suşehri'ne Gelişi. *Akra Dergisi*, 7, 298-302.
- Erdeşir-i Esterabadî, Aziz B. (1990). *Bezme u Rezm* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Eroğlu, H. ve Şimşek, E. (2009). *Suşehri'nin Şehir Tarihçesi*. İstanbul: Göksu Matbaası.
- Fürûzanfer, B. (1963). *Mevlâna Celâleddin* (F. N. Uzluk, Çev.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Gölpınarlı, A. (1959). *Mevlânâ Celâleddin* (3. Bsm.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kemali, A. (1992). *Erzincan* (S. Perinçek Sadeleştiren) (2. Bsk.). İstanbul: Kaynak Yay.
- Kramers, J. H. (İA MEB). Fahr al Din Râzî. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 9, ss. 645-646). Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Lewis, F. (2010). *Mevlânâ* (G. Çağan Güven ve H. Koyukan, Çev.). İstanbul: Kabcacı Yay.
- Mevlânâ. (1991). *Mesnevî* (V. İzbulak, Çev. A. Gölpınarlı, Gözden Geçiren). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Nicholson, A. R. (1924-1933). *The Mathnavî of Jelâluddîn Rumî Edited From The Oldest Manuscripts Available: With Critical Notes, Translation and Commentary*. London: E. J. Gibb Memorial New Series.
- Okutan, H. T. (1949). *Şebinkarahisar ve Civarı, Coğrafya Tarih Kültür Folklor*. Giresun: Yeşil Giresun Matbaası.
- Öngören, R. (DİA). Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 29, ss. 441-448).
- Özdemir, M. (2007). *Refahiye Tarihi: Eski Çağlardan Cumhuriyet'e Kadar*. İstanbul.
- Sakaoğlu, N. (2005). *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

- Sena, C. (1974). Celâleddin-i Rûmî. *Filozoflar Ansiklopedisi* içinde (C. 1, ss. 373-377) Remzi Kitabevi.
- Şahinoğlu, M. N. (DİA). Bahaeddin Veled. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- Taneri, A. (1987). *Mevlânâ Ailesinde Türk Milleti ve Devlet Fikri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Toksoy, A. (1998). Akşehir-i Erzincan. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 185-193.
- Uludağ, S. (1991). *Fahrettin Râzî*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1990). *Osmanlı Tarihi* içinde (C. 3. I. Kısım). Ankara: Türk Tarih Kurum Yay.
- Yazıcı, T. (1986). Önsöz. *Ariflerin Menkıbeleri*. Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- Yıldız, N. (1995). Hazreti Mevlânâ ve Hasan Fakı Hazretleri. *Suşehri'nden Esintiler*, İstanbul: Suşehri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay.
- Yücel, Y. (1970). *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*. Ankara.

DİLBİLGİSELLEŞME VE EDAT KAVRAMI*

Meltem CAN

Özet: Bu çalışma dilbilgiselleşme çerçevesinde edat oluşumunu incelemekte buna göre edat kategorisinin sınırları, özellikleriyle birlikte edat oluşum aşamalarından olan ikincil edat kategorisinin sınır ve özelliklerini belirtmeyi amaçlamaktadır. Makale dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bağımsız, sözcüksel bir birimin dilbilgisel bir birime dönüşme sürecini, bağımlı, dilbilgisel bir birimin ise daha çok dilbilgiselleşme sürecini açıklayan, dil birimlerin hem bu gelişim ve değişim aşamalarını hem de bu süreçte birbirleri arasında gerçekleşen ilişkiler ağını inceleyen dilbilgiselleşme kuramının özellikleri, kapsam alanı değerlendirilmiştir. İkinci bölümde kuramı oluşturan süreçler tartışılmış, üçüncü bölümde buna göre edat ve ikincil edat kavram alanı ve özellikleri açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise bu kapsamda Eski Uygur Türkçesine ait *aşnu* ve *öñre* edatları değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Dilbilgiselleşme, dilbilgiselleşme süreçleri, edat oluşumu, ikincil edatlar, Eski Uygur Türkçesinde edatlar.

Grammaticalization and the Notion of Postposition

Abstract: This study examines the formations of postposition and accordingly aims to identify boundaries and features of postposition category in conjunction with boundaries and features of secondary postposition which is formation phases of the postposition. This article consist of four parts. The first part, features, scope of the grammaticalization theory which explains the processes of transformation of an independent, lexical unit into a grammatical unit together with the further grammaticalization phases of any single grammatical unit and examines both these development and change stages of language units and their relational networks occurring in this time are evaluated. In the second part, the processes that constitute grammaticalization theory are discussed, according to this in the third part the conceptual field and properties of postposition and secondary postposition are explained. In the fourth part, postpositions of *aşnu* and *öñre* belonging to the Old Uighur Turkic are evaluated within this scope.

Key words: Grammaticalization, processes of grammaticalization, formation of postposition, secondary postpositions, postpositions in the Old Uighur Turkic.

* Bu makale, *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar* adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir, bk. (Can, 2016).

Giriş

Dilbilgiselleşme, bağımsız, sözcüksel bir dil birimin zaman içerisinde çeşitli kullanım özelliklerine göre bu bağımsızlığını kaybederek bağımlı duruma geldiği, dilbilgiselleştiği ve bağımlı, dilbilgisel bir birimin daha çok dilbilgiselleştiği süreci anlatmaktadır. Bu süreç bağımsız ve bağımlı birimlerin birbirleriyle olan ilişkiler açısından oluşmaktadır. Terim olarak “dilbilgiselleşme” (grammaticalization) ilk kez Hint-Avrupa dilleri uzmanı ve Saussure’ün de öğrencisi olan Fransız dilbilimci Antoine Meillet tarafından 1912 yılında kullanılmıştır. Terim olarak ilk kez bu tarihte kullanılsa da kuramın kavram olarak ortaya çıkışı çok daha eskilere, 1746 yılına kadar uzanmaktadır. Fransız filozof Condillac daha bu tarihte dilbilgisel yapıların sözcük birimlerin evrimleşmesiyle ortaya çıktığından, eklerin bağımsız biçimlerden geldiğinden bahsetmiştir (Lehmann, 2002, s. 1; Heine, Claudi ve Hünemeyer, 1991, ss. 5-6).

Dilbilgiselleşme, sözcüksel bir birimin dilbilgiselleşmesi ve dilbilgisel bir birimin daha çok dilbilgiselleşmesini açıklayan oldukça geniş kapsamlı bir süreçtir. Bu süreç o kadar geniştir ki hangi dil olaylarının dilbilgiselleşme altında değerlendirilmesi gerektiği kuramla ilgili ilk çalışmalardan itibaren sürekli tartışılmıştır. Bu nedenle öncelikle dilbilgiselleşme tanımı farklı açılardan ele alınmıştır. Bazı araştırmacılar sürecin sadece ilk aşamasına, sözcüksel birimin dilbilgisel bir birim olmasına, değinerek dilbilgiselleşmeyi yalnızca bu sürecine göre tanımlamıştır. Buna göre Samuel için dilbilgiselleşme sözcüksel birimin yeteri kadar sözcüksel anlamını kaybetmesiyle oluşur. Sankoff için ise sözcüksel birimin (içerik sözcük, açık sınıf) işlevsel birime (kapalı sınıf) dönüşmesidir (Heine, Claudi ve Hünemeyer, 1991, s. 3). Ancak dilbilgiselleşme yalnızca sözcüksel birimin dilbilgisel birime dönüştüğü bir süreç değildir. Bu dilbilgiselleşmenin sadece bir boyutudur. Hopper ve Traugott dilbilgiselleşmiş yapıların ne olması gerektiğini tartıştıkları bölümde bütün dillerde sözcüksel ve işlevsel birimlerin birbirlerinden ayrılabilmediğini, bunların hangi yapılar olduğunu açıkladıktan sonra sözcüksel birimin işlevsel birimin dilbilgisel özelliklerini aldığı zaman dilbilgiselleştiğini, ancak dilbilgiselleşmenin sadece bu sözcüksel birimle ilgili olmadığını belirtir (Hopper ve Traugott, 2003, s. 4).

Dilbilgiselleşme sadece sözcüksel birimlerin değişimi olmadığı gibi ister sözcüksel isterse dilbilgisel herhangi bir dil birimin çeşitli kullanım etkenlerine bağlı olarak anlamsal karmaşıklığını, pragmatik önemini, sözdizimsel özgürlüğünü, sesbilimsel özelliklerini kaybettiği evrimsel bir süreçtir (Heine ve Reh, 1984, s. 15). Bu evrimsel süreçte sayısız anlamsal, sözdizimsel ve sesbilimsel süreç birbiriyle etkileşim halindedir.

Dilbilgiselleşme doğası gereği anlamsal, yapısal ve işlevsel bir süreçtir. Dilbilgiselleşmeye yaklaşımlarda dilbilgiselleşmenin bu özelliklerinden hangisinin özellikle dilbilgiselleşmeyi belirlediği noktasında farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre Traugott (1980), Heine ve Kuteva'ya (2004) göre dilbilgiselleşme esas olarak anlamsal bir süreçtir. Heine ve Kuteva dilbilgiselleşmeyi bağlam odaklı inceler ve bu yüzden dilbilgiselleşmenin "bağlam kaynaklı yeniden yorumlama" (context-induced reinterpretation) olarak adlandırılabileceğini belirtir. Ancak her bağlam kaynaklı yeniden yorumlama dilbilgisel anlamların oluşmasına neden olmaz. Lehmann ise dilbilgiselleşmeyi anlamsal bir süreçten ziyade biçim-sözdizimsel bir süreç olarak değerlendirmektedir. Lehmann'a göre dilbilgiselleşen birimin dil yapısına bağlılığının artması birimin ifade etmek istediği anlamdan çok dil yapısına katkısının arttığını belirtir. Bu yüzden dilbilgiselleşme süreci anlamsal ölçütler yerine birimin özerklik derecesinin seviyesi ile ölçülmelidir. Bu ölçüm de birimin biçim-sözdizimsel yapısı ile ilgilidir (Lehmann, 2015, s. 192). Birimin özerklik derecesi birimlerin değişim sürecinde, dilbilgiselleşip dilbilgiselleşmediğini belirlemede, asıl önemli noktalardan biridir. Buna göre birim ne kadar özerkse o kadar bağımsızdır. Birimin özerkliği azaldıkça bağımlılığı, dilbilgisel derecesi artar. Böylelikle birim dil sisteminin sınırlıklarına daha çok bağlı olur. Başka bir deyişle bir birimin dilbilgiselleşmesi özerkliğini kaybetme sürecidir (Lehmann, 1985, 2015).

Dilbilgiselleşme dilbilimin art ve eş zamanlı olmak üzere iki bakış açısına göre incelenmektedir. Art zamanlı bakış açısına göre dilbilgisel yapıların kaynakları ve bu yapıların geçirmiş olduğu değişiklikler araştırılır. Buna göre dilbilgiselleşme dil değişimlerinin alt kümesi olarak düşünülür. Bu alt kümede sözcüksel birimler belirli kullanımlarda dilbilgisel özellikler edinir veya dilbilgisel birimler daha çok dilbilgiselleşir. Diğeri ise eş zamanlı bakış açısidir. Buna göre dilbilgiselleşme özellikle sözdizimsel, söylemsel ve pragmatik bir olay veya akıcı dil kullanım yapısı olarak görülmektedir (Hopper ve Traugott, 2003, s. 2).

Kuram art zamanlı bakış açısına göre dil değişimlerini, eş zamanlı bakış açısına göre ise dil değişikliklerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Değişikliklerin seçimi eş zamanlı boyutta diğer alternatiflerin dilbilgisel özerkliklerine göre belirlenirken, art zamanlı boyutta değişim devamlı daha az özerlik ve daha güçlü dilbilgiselleşmeye doğrudur.

Dilbilgiselleşme kademeli bir süreçtir. Bir yapıdan diğer bir yapıya değişim birden değil, aşama aşama gerçekleşir. Kademeli bir değişim olduğu için dilbilgiselleşmenin ürünleri farklı dilbilgisel derecelere sahip olabilir. Bu nedenle birimin dilbilgiselleşip dilbilgiselleşmediği değil, dilbilgiselleşme derecesi önemlidir (Lehmann, 2015, s. 192).

Birimlerin dilbilgiselleşme süreçlerindeki bu değişim aşamaları araştırmacılar tarafından farklı terimlerle ifade edilmektedir. Buna göre değişim aşamaları için Bybee (1994) ve Bisang (1996) “yol”, (path, pathway) Heine ve Reh (2004) “dilbilgiselleşme kanalları” (grammaticalization channels), Lehmann (2002) “dilbilgiselleşme ölçeği” (grammaticalization scale), Hopper ve Traugott (2003) “ölçüm” (cline), terimlerini kullanmaktadır.

Ölçüm, diller arası meydana gelen benzer değişim sistemini ve değişim ilişkilerini deneysel incelemek için kullanılan bir metafordur. Art ve eş zamanlı çıkarımlara sahiptir. Art zamanlı bakış açısında yapıların değişim şekillerinin şemalandığı doğal bir “yol” olarak kavramlaştırılır. Eş zamanlı bakış açısında ise “sürekliliktir”. Bu süreklilikte yapılar izledikleri yolun bir ucunda tamamen “sözcüksel”, karşı ucunda ise “dilbilgisel” olarak düzenlenir. Ölçüm, süreklilik, yol, kanal, zincir gibi metaforlar dil olaylarının kümelenildiği belirli odaksal noktaları anlatmak için kullanılmaktadır (Hopper ve Traugott, 2003, s. 6).

İdeal dilbilgiselleşme ölçeğine göre birim sözcüksel olarak başlamakta sırasıyla dilbilgisel ve klitik yapıya dönüşmekte sonrasında ise eklenmektedir. Soldan sağa doğru birimin sözcüksel özellikleri azalırken, dilbilgisel özellikleri artmaktadır:

Sözcüksel birim > dilbilgisel birim > klitik > ek

Dilbilgiselleşme somut, sözcüksel birimle başlar ve ideal olarak sıfır birimde biter. Bu süreçte birim anlamını, fonetik özelliklerini kaybeder ve sonunda yerini belki yeni yapılar alabilir. Bu ideal bir süreç olmakla birlikte dilbilgiselleşme herhangi bir aşamada durabilir ya da “eskimiş” yapının yerine yeni yapı gelmeyebilir (Heine ve Kuteva, 2004, ss. 4-5).

Dilbilgiselleşme soldan sağa, az dilbilgisellikten çok dilbilgiselliğe doğru ilerleyen tek yönlü bir süreçtir. Bu tek yönlülük söylem yapıda başlayıp sözdizim yapısına doğru devam etmekte sonunda ise sıfır birimle sonuçlanmaktadır:

söylem > sözdizim > biçim birim > biçim sesbirim > sıfır (Givón, 1979, s. 79).

Bazı araştırmacılar dilbilgiselliğin bu tek yönlülüğüne itiraz etmekte, sadece soldan sağa değil, aynı zamanda sağdan sola doğru da gelişimlerin görülebileceğini savunmakta, buna dair örnekler sunmaktadır (Kahr, 1976; Jeffers ve Zwicky, 1980; Campbell, 2001; Janda, 2001; Norde, 2001). Ancak araştırmacıların örnekleri dilbilgiselliğin soldan sağa doğru ilerleyen tek yönlülüğüne istisna teşkil etmekte, tek yönlülüğünü çürütememektedir.

Kuramla ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalar farklı görüş açıları ve düşünceleri içerse de bir dil birimin dilbilgiselleştiğinde hangi özellikleri göstereceği noktasında ortak düşünceler mevcuttur. Aşağıdaki maddeler birimin

dilbilgiselleşmeyle geçirdiği değişiklikler sonucu edindiği, araştırmacıların ortak fikirde olduğu özelliklerdir:

1. Anlamsal karmaşıklığını, işlevsel önemini kaybeder.
2. Aynı kategoriye veya diziye ait olan dil birim üyelerinin sayısı azalır. Örnek olarak edatlar öncesinde fiil ya da isim, sıfat, zarf kategorilerindeyken dilbilgiselleşme sonucu sadece edat kategorisine ait olur.
3. Sözcüksel özelliklerini kaybeder, sözdizimsel özellik, önem kazanır.
4. Sözdizimsel çeşitliliği azalır, artık farklı görevlerde kullanılmaz, cümlede yeri sabitleşir.
5. Diğer küçük dil birim üyeleriyle birleşir.
6. Belirgin bağlamlarda zorunlu olarak kullanılmaya başlanır.
7. Fonetik, biçim-sözdizimsel ve semantik olarak diğer birimlerle birleşir.
8. Fonetik özelliklerini kaybeder.
9. Biçim-sesbilimsel durumu şöyle bir evrim geçirir: sesbirim > yanbirim > farklı birim (Heine ve Reh, 1984, s. 67).

1. Dilbilgiselleşme Süreçleri

Dilbilgiselleşme süreçleri bu çalışmada temel olarak Lehmann'ın *Thoughts on Grammaticalization* adlı çalışmasına göre biçim-sözdizimsel olarak değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümü oluşturan edat incelemeleri de bu biçim-sözdizimsel yönüme göre yapılmıştır.

Dilbilgiselleşme farklı kaynak ve aşamalarda başlayıp sonlanabildiği, başlangıç ve bitiş noktaları her zaman belirlenemediği için bir dil birimin dilbilgiselleşip dilbilgiselleşmediğinden ziyade birimin süreç boyunca sahip olduğu dilbilgisellik derecesi önemlidir. Bu dilbilgisellik derecesi de birimin özerklik seviyesiyle ilgilidir. Birimin özerkliği yanındaki birimlere göre sözdiziminde sahip olduğu bağımsızlığıdır. Birim ne kadar özerkse o kadar az dilbilgisel, ne kadar dilbilgiselse o kadar az özerktir. Başka bir deyişle birimin özerklik seviyesi arttıkça dilbilgisel derecesi azalmakta, özerklik seviyesi azaldıkça dilbilgisel derecesi artmaktadır.

Birimin özerklik veya dilbilgisellik derecesi üç temel özelliğe sahiptir. Bunlardan ilki *ağırlıktır* (weight). Bu özellikte birimin ait olduğu sözcük sınıfında ve sözdizimindeki görünürlüğü incelenir. İkincisi *bağlılıktır* (coalescence). Buna göre birimin sözcük türü olarak ait olduğu sözcük sınıfına ve diğer birimlere bağlılığı değerlendirilir. Üçüncüsü ise *değişkenliktir* (variability). Birimin diğer birimlere göre seçimi ve sözdiziminde yerinin değişebilirliği incelenir (Lehmann, 2002, s. 110).

Özerklik derecesinin bu üç özelliği birimin dilbilgisellik seviyesini belirlemede ait olduğu iki sıraya göre uygulanmaktadır. Birinci sıra birimin seçimi olarak da adlandırılan sözdizimine girmeden önceki sıra, dizidir. İkincisi ise birimin birleşimi olarak da adlandırılan sözdizimine girdikten sonraki sıra, dizimdir. Birimin ait olduğu bu sıralarda geçirdiği değişimler dilbilgiselliğin süreçleridir. Buna göre birimin ağırlığı dizisel olarak sahip olduğu fonetik ve anlamsal özelliklerdir; *bütünlüktür* (integrity). Dizimsel olarak sözdiziminde sahip olduğu yapısal boyut, dilbilgisel derecedir; *yapısal alandır* (structural scope). Bir dil birimin anlamsal ve fonetik olarak herhangi bir değişiklik geçirmemiş ve sözdiziminde sahip olduğu yapısal alanın değişmemiş olması birimin özerklik seviyesinin yüksek, dilbilgisel derecesinin ise düşük olduğunu göstermektedir.

Birimin bağlılığı dizisel olarak bağlı olduğu sözcük kategorisini göstermektedir; *dizisellik* (paradigmaticity). Dizimsel olarak ise birimin diğer birimlerle olan bağlılık ilişkisini, birleşme derecesini açıklamaktadır; *bağımlılıktır* (bondedness). Birimin kategori değişikliği, sonrasında kaybı ve diğer birimlere bağlılığının artması neticesinde dilbilgisellik derecesi artmaktadır.

Birimin değişkenliği dizisel olarak yerine diğer bir birimin kullanılıp kullanılmamasıdır; *dizisel değişkenliktir* (paradigmatic variability). Dizimsel olarak birimin değişkenliği ise sözdiziminde diğer birimlere göre yerinin değişebilirliğidir; *dizimsel değişkenliktir* (syntagmatic variability). Birimin değişkenlik derecesi azaldıkça, seçimi zorunlu olmakta sözdizimindeki yeri değişmez duruma geldikçe de özerklik derecesi azalmakta dilbilgisellik derecesi ise artmaktadır.

1. 1. Ağırlık

Birimin dizisel bütünlüğü veya ağırlığı demek sahip olduğu somut varlığı demektir. Bu somut varlığı onun özelliklerini sürdürmesini, diğer birimlerden ayrılmasını, dizi içinde diğer birimlere göre kesin bir belirginlik kazanmasını sağlamaktadır. Bu özellik dilbilgiselleşmede anlamsal ve fonolojik yönler olmak üzere iki yöne ayrılmaktadır. Birimin anlamsal bütünlüğünün azalması anlamsal kayba, fonolojik bütünlüğünün azalması ise fonolojik yıpranmaya ve sonra kayba neden olmaktadır (Lehmann, 2002, s. 112).

Fonolojik yıpranma, *phonological attrition*, *phonological weakening*, *phonetic erosion*, *phonetic loss* gibi terimlerle ifade edilmektedir. Fonolojik yıpranmada birim fonolojik özelliklerini yavaş yavaş kaybeder. Bu parçasal bir kayıp da olabilir. Birimin kullanım sıklığına ve diğer birimlerle olan ilişkilerine göre fonolojik özelliklerinde yıpranmalar meydana gelir.

Fonolojik yıpranma sadece dilbilgiselleşmede görülmez. Dil değişiminin her yerinde görülebilir. Bu diğer değişkenler için de geçerlidir. Değişkenlerin hiçbirisi dilbilgiselleşmeyi belirlemede tek başına yeterli değildir. Fonolojik

yıpranma da dilbilgiselleşmenin oluşmasında diğer değişkenlerle etkileşim halinde olan bir süreçtir (Lehmann, 2002, s. 113).

Birimin anlamsal bütünlüğünün azalmasıyla oluşan anlamsızlaşma, *semantic bleaching*, *semantic loss*, *fading*, *semantic attrition*, *semantic decay*, *semantic depletion*, *semantic reduction*, *semantic impoverishment*, *weakening*, *generalization of semantic content*, *abstraction*, *desemanticization* gibi terimlerle ifade edilmektedir. Dilbilgiselleşmeye başlayan birim bu süreçte yavaş yavaş anlamsal içeriğinde kayıplar yaşamaya başlar. Kuramın temsilcileri bu süreci genel olarak benzer yorumlasalar da sürecin kuram içerisinde önce mi sonra mı yaşandığına dair farklı görüşlere sahiptirler. Heine ve Reh bu sürecin dilbilgiselleşmenin başlangıç aşamasında yaşandığını, sözcüksel birimin önce anlam içeriğini kaybettiğini düşünmektedir (1984, s. 67). Traugott ve Hopper (2003, ss. 95-101) ise dilbilgiselleşmede anlam kayıplarının yaşandığından şüphe olmadığını ama başlangıç aşamasında anlam kayıplarından ziyade anlam değişikliklerinin ve geçişlerinin yaşandığını anlam kaybının dilbilgiselleşme sürecinin sonunda gerçekleştiğini belirtirler. Sürecin ilk başında tamamen bir anlam kaybından ziyade anlam geçişleri söz konusudur. Bu nedenle dilbilgiselleşme sürecine girmiş bir birim birden bire anlamsızlaşmaz, aksine birden çok anlama gelerek anlam genelleşmesi yaşamaktadır.

Anlam kaybının ilk aşamasında birimin anlam kaybına uğramamış sözcüksel kaynağının kullanımdan düşme gerekliliği yoktur. Birim ve bu birimin artık dilbilgisel işlev kazanmış şekli bir arada var olabilir. Anlam kaybı birimin açık kategoriden (sözcük birim) kapalı kategoriye (dilbilgisel birim) veya büyük kategoriden küçük kategoriye geçişine neden olur. Birim bir kere anlam kaybına uğradığında çekim ve yapım eki alma gibi belirgin biçimsel özelliklerini kaybeder (Heine ve Reh, 1984, ss. 36-39).

Anlam kaybıyla fonetik yıpranma birbiriyle paralel ilerleyen süreçlerdir. Her iki süreç birbiriyle etkileşim halindedir. Ancak anlam kaybı neticesinde mi fonetik yıpranma yaşanmakta yoksa fonetik yıpranma neticesinde mi anlam kaybı yaşanmakta bunu belirlemek pek mümkün değildir. Hatta anlam kayıpları süresince hiçbir fonetik kayıp yaşanmayabilir. Anlam kaybı da fonetik yıpranma gibi dilbilgiselleşmenin dışında diğer dil değişimlerinde görülmektedir. Dilbilgiselleşmede anlam kaybı art zamanlı açıdan anlamsal dereceler olarak yorumlanırken, eş zamanlı açıdan ise çok anlamlılık olarak görülmektedir.

Birimin dizimsel ağırlığı veya yapısal alanı birimin oluşmasına yardım eden sözdizimindeki yapısal boyuttur. Birimin bu yapısal boyutu dilbilgisel yapısı tarafından belirlenmektedir. Örnek olarak Türkçe ve Latince durum eklerini düşünelim. Türkçe durum ekleri ad öbeğinden sonraki alanı kapsarken, Latince durum ekleri isimlerdir, bu alanı kapsamaktadır. Birimin dilbilgiselleşme derecesi artıkça yapısal alanı daralmaktadır (Lehmann, 2002, s. 128). Bu süreç

bazı araştırmacılar tarafından *yoğunlaşma* (condensation) terimi ile karşılanmakta ve dilbilgiselleşme sürecinin hepsini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.

Yapısal alan birimin sözdizimindeki biçimsel varlığı ve dilbilgisel görevidir. Dilbilgiselleşme sürecinde birim bu biçimsel varlığında değişimler geçirmeye başlar. Bu değişimler biçimsel özelliklerine göre büzülmeler olabildiği gibi fonetik veya parçasal kayıplar da olabilir. Ancak yapısal alanın dilbilgiselleşmesinde birim biçimsel değişiklik yaşamak zorunda değildir. Dilbilgiselleşme sonunda birimin biçimsel özelliklerinde hiçbir değişiklik yaşanmamış olmasına rağmen dilbilgisel alanı değişmiş, daralmış olabilir. Bu çalışmada incelenen edat yapılarının yapısal alanları dilbilgiselleşme süreçlerinde daralmasına rağmen edatlar biçimsel kayıp yaşamamışlardır. Ancak çok anlamlı oldukları anlam genelleşmesi yaşadıkları evrede biçimsel olarak farklı eklerle genişlemişlerdir. Dilbilgiselleşmelerinin artmasıyla biçimsel genişlemeleri de durmuştur.

Birimin yapısal alanı ve anlamsal alanı hem dilbilgiselleşme sürecinden önce hem de dilbilgiselleşme sürecinde birbirinden farklıdır. Hatta çoğu zaman dilbilgiselleşme sürecindeki birimin anlamsal yorumu mümkün olmayabilir. Bu nedenle birimin yapısal alanını belirlemede anlamsal ölçütlerden ziyade birimin dilbilgisel derecesi önemlidir.

1. 2. Bağlılık

Dizisellik veya dizisel bağlılık birimin biçimsel ve anlamsal olarak kullanıldığı diziye tümüyle bağlı olmasıdır. Başka bir deyişle dizisellik birimin ait olduğu sözcük sınıfını belirtmektedir. Dilbilgiselleşme sürecine girmiş bir birim dizisini değiştirmeye başlamakta, alt dizilere doğru geçiş yapmaktadır.

Diziselleşmenin bir diğer adı *kategorisizleşme* (de-categorialization)dir. Birimler ait oldukları sözcük kategorilerine göre oluşturdukları diziyi büyük, ara ve küçük kategori olmak üzere üçe ayırırlar. Dilbilgiselleşme sürecinde diziselleşme yaşayan birim kullanım sıklığıyla birlikte kademe kademe dizi değiştirmeye, biçimsel ve fonetik olarak belirginliklerini kaybetmeye, kısalmaya başlamaktadır. Birim büyük kategoriden küçük kategoriye doğru değişmektedir:

büyük kategori (> ara kategori) > küçük kategori

Bu şemada büyük kategoriye isim ve fiiller (açık, sözcüksel), küçük kategoriye edatlar, bağlaç, yardımcı fiil ve zamirler (kapalı, dilbilgisel) oluşturmaktadır. Sıfat ve zarflar ise ara kategoriye oluşturur. Küçük kategoriler dilden dile çeşitlilik gösterirken büyük kategoriler isim ve fiil olmak üzere her dilde aynıdır. Ancak sıfatın büyük kategori olması gerektiğiyle ilgili tartışmalar da mevcuttur (Hopper ve Traugott, 2003, s. 107). Türkçede zamirler sahip

oldukları dilbilgisel dereceleri ve fiile bağlanma şekli ile küçük kategoriye değil, ara kategoriye aittir (bk. 3. Bölüm).

Birimin dizi değiştirmesi aniden büyük kategoriden küçük kategoriye doğru gerçekleşmez. Anlam kaybı gibi kategori kaybı da aşama aşama meydana gelmektedir. Yine dizi değişimi sadece büyük kategoriden küçüğe doğru değil, birimin ait olduğu sözcük sınıfına göre dilbilgiselleşme boyunca kendi özelliklerinden verdiği her türlü kayıp kategorisizleşme olarak ele alınabilmektedir.

Dizimsel birleşme veya birimin diğer birime bağlılığı birimlerin birbirine yakınlığıdır. Bu yakınlıkla birim diğer birimlerle bağlantı kurmakta ve sözdizimsel ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Birimin bağımlılık derecesi dilbilgisel seviyesine göre yan yana bulunmadan kaynaşmaya kadar çeşitlilik göstermektedir. Terim olarak *bağımlılık* (bondedness) ilk kez Foley tarafından kullanılmıştır (Lehman, 2002, ss. 131-132).

Birimin yanındaki birimle ilişkilerine dayanan bu süreç *morphologization* (Hopper ve Traugott, 2003, s. 140), *affixation* (Heine ve Reh, 1984, s. 35) gibi terimlere de karşılık gelmektedir. Birimin bağımlılığı arttıkça birleşme derecesi de artmaktadır. Bu birleşme aşamaları şu şekilde gösterilir:

sözcüksel birim > klitik > ek

Bu aşamanın başında birim bağımlı değil, sözcükseldir. Dilbilgiselleşmeye başlamasıyla yanındaki birimle yakınlık derecesi artar, klitikleşmeye başlar. Sonraki aşamada artık yanındaki birime tamamen bağıldır, birimin eki olmuştur. En son aşamada ise biçimsel kimliğini tamamen kaybeder, diğer birimin ayrılmaz bir parçası olur, kaynaşır. Bu birleşme derecelerinin gerçekleşebilmesi için birimler arasında en başta dilbilgisel ilişkilerin var olması gerekmektedir. Bu nedenle yan yana olup birleşen ya da birleşme olmasa da birbirine yakın olan birimlerin hepsi dilbilgiselleşmeyle ilgili değildir. Bu nedenle her klitikleşme dilbilgiselleşme neticesinde gerçekleşmeyebilir. Dilbilgiselleşme sürecinde gerçekleşen birleşmede yukarıda da söz edildiği gibi dilbilgiselleşmeye başlamış birimle yanındaki birim arasında dilbilgisel ilişkilerin olması gerekmektedir. Rastlantı, sıralı düzen ilişkileri veya alışkanlık gereği yan yana gelen birimler dilbilgiselleşmeyi yansıtmazlar. Bu nedenle birleşmenin bir önceki aşaması olan klitikleşme her zaman dilbilgiselleşmeyle ilgili olmayabilir ve bu yüzden dilbilgiselleşme için şart değildir. Klitikleşmenin dilbilgiselleşmeden mi yoksa diğer ilişkiler neticesinde mi gerçekleştiğini iyi belirlemek gerekmektedir (Lehmann, 2002, s. 133).

Birimin yanındaki birime bağıllığının artmasıyla gerçekleşen birleşme sonucunda birimler arasındaki sınırlar ortadan kalkmaya başlar, birim ekleştikten sonra kaynaşır ve sonra sıfır birimle sonuçlanır. Bağımsız dil biriminin

dilbilgiselleşmeyle edat olmasını kanıtlayan en önemli süreçlerden biri yanındaki birime bağımlılık derecesidir. Çünkü bu süreçte birim yanındaki birime hem biçimsel hem de anlamsal olarak bağlanmaya, tek başına hareket etme özelliğini kaybetmeye başlamaktadır. Edatlaşmadan önce farklı kategorilerde bulunan birim varlık ve nesnelere yerini tutabilir, yanındaki birimi niteleyebilir, farklı eklerle genişleyebilir. Bu kullanımlarıyla yanındaki birime bağımlı değildir. Dilbilgiselleşmesinin artmasıyla artık bu özelliklerini kaybetmeye başlamaktadır. Biçimsel ve anlamsal olarak yanındaki birime bağlanmıştır. Tek başına hareket etme ve anlam ifade etme özelliğini yitirmiştir. Çeşitli durum ekleriyle yanındaki birime bağlanmıştır, edatlaşmıştır.

1. 3. Değişkenlik

Dizisel değişkenlik birimlerin seçilebilme ve istenilen bağlamlarda kullanılabilme özgürlüğüdür. Kullanılmak istenen birimler aynı diziyeye ait olabilecekleri gibi dizi dışı da olabilir. Fakat bu durumda her zaman kısıtlayıcı faktörün bağlam olduğu unutulmamalıdır. Dilbilgiselleşmede dizi dışı kullanım seçeneği ortadan kalkmakta, dizi içi seçim “zorunlu” (obligatory, obligatorification) duruma gelmektedir (Lehmann, 2002, ss. 123-124).

Bir diğer terim karşılığı *özelleşme* (specialization) olan bu süreçte birimin, kullanım sıklığı ve genelleşme neticesinde aynı dizide olduğu diğer birimlere göre kullanımı ve seçimi artmaktadır. Buna bağlı olarak da dilbilgisel yaygınlık kazanmaya başlamaktadır (Hopper ve Traugott, 2003, s. 116). Başka bir deyişle farklı biçimde olan ve anlamsal olarak ince farklarla birbirinden ayrılan birimler bir arada bulunabilir. Kullanım isteğine göre bu diziden bir birim seçilebilir. Dilbilgiselleşme sürecinde ise bu biçimsel seçeneğin çeşitliliği daralmaya başlamaktadır ve en genel dilbilgisel anlam üstlenen, en çok dilbilgiselleşen birimler seçilmektedir (Hopper, 1991, s. 22).

Dizi içinden birim seçiminde daha önce de söz edildiği gibi bağlamın önemli bir etkisi bulunmaktadır. Birim kullanıldığı bağlamlarda şartlı olarak zorunlu veya mutlak olarak zorunlu kullanılabilir. Birimin zorunluluk derecesi kullanıldığı bağlama göre artar; yani birim ne kadar geniş bağlamda kullanılırsa o kadar zorunlu olmaya başlamaktadır (Lehmann, 2002, s. 125). Aynı dizi içinde yer alan birbirine yakın anlamlı *aşnu* ve *öñre* edatları biçimsel, işlevsel ve anlamsal olarak hemen hemen benzer özelliklere sahip olmalarına rağmen *öñre* biriminin kullanımı incelenen metinlere göre *aşnu* biriminden daha yaygındır. Bu durum *öñre* biriminin seçim fazlalığıyla genelleştiğini ve buna dayanarak *aşnu* birimine göre kullanım zorunluluğunun daha çok artacağını göstermektedir.

Birimin dizimsel değişikliği sözdizimindeki serbestliğidir ve bu serbestlikle birlikte kendi bağlamı içinde yerinin değişebilirliğidir. Birimin dilbilgiselleşmesi temel olarak diğer yapılara göre yerinin değişkenliği ile

ilgilidir. Dizimsel değişkenlik azalırken dilbilgiselleşme artmaktadır (Lehmann, 2002, s. 140).

Bir diğer terim karşılığı *permutation* (Heine ve Reh, 1984, s. 28) olan dizimsel değişiklikte dilbilgiselleşme sonucu birimin yeri sabitlenmektedir. Dilbilgiselleşmiş birimin dizimsel değişikliğinin azalmasıyla birlikte yeri sabitlenerek ilişkide olduğu birimle sınırları gevşemeye başlamaktadır. Dilbilgiselleşmesinin henüz ileri aşamalarında olmayan dil birim sözdiziminde farklı görevleriyle farklı yerlerde kullanılabilirken dilbilgiselleşmesinin artmasıyla bu farklılık ortadan kalkmakta ve yeri sabitleşmektedir. Bu dilbilgiselleşme süreçleri birbirleriyle sürekli etkileşim ve ilişki halindedir. Birbirlerinden bağımsız değildir.

2. Dilbilgiselleşmeye Göre Edat Kavramı

İsim ya da fiillerin bu isim veya fiil özelliklerini dilbilgiselleşmeleri sonucunda aşama aşama kaybetmeleriyle kendinden önceki isim veya isim soylu sözcüğe anlamsal olarak her zaman, biçimsel olarak ise çoğu zaman bağımlı olmasıyla oluşan, bağlandığı sözcükle birlikte başka birimlerle sözdizimsel ve anlamsal ilişkiler kuran birimlere *edat* denir. Yapılan araştırmalarda edat kavram alanı olarak farklı boyutlarda incelenmiş, bazı araştırmacılar bu boyutu çok geniş kapsamlı işlerken bazıları da dar bir kapsam alanı olarak değerlendirmiştir. Edat kavramının bu şekilde farklı ele alınmasının nedenlerinden biri araştırmacılar arasında farklı gramer anlayışlarının benimsenmiş olmasıdır. Buna göre Arap gramerciliğini esas alan araştırmacılar (Ergin, 1985, ss. 348-365; Gabain, 2000, ss. 93, 104; Gülensoy, 2000, s. 425; Hacıeminoğlu, 1971, s. 1; Güneş, 1996, s. 221; Eraslan, 2012, ss. 273, 296) *bağlaç*, *ünlem*, *hitap*, *soru* gibi farklı sözcük gruplarını tek başlarına “anlamları” olmadığı ve “çekime girmedikleri” gerekçeleriyle “edat” kavramı altında sınıflandırmışlardır. Batı gramerciliğini benimseyen araştırmacılar ise edat kavramını diğer araştırmacılar gibi geniş kapsamlı değerlendirmemiş, başka kategorilere ait olan sözcükleri edat kavramı içine dahil etmeyerek yalnızca kendinden önceki sözcüğe bağlı olan birimleri edat olarak ele almışlardır. Korkmaz (2007, s. 1049), Bilgegil (1984, s. 220), Ediskun (1985, s. 204), Banguoğlu (2007, s. 385), Topaloğlu (1989, s. 138), Atabay, Kutluk ve Özel (1983, s. 132), Hengirmen (1995, s. 167), Emre (1945, s. 143), Demir ve Yılmaz (2010, s. 225), Li (2004, s. 57) gibi araştırmacılar edat kavramını bu şekilde değerlendirmiştir.

Edat kavramının sınırlarının tam olarak çizilememesinin bir diğer nedeni bazı araştırmacıların dil birimlerini *asıl sözcükler* (anlamlı sözcükler) ve *yardımcı sözcükler* (görevli sözcükler) olmak üzere yalnızca iki sınıfa ayırmalarıdır. Buna göre Türkçe sözcükler genel olarak *isim*, *fil* ve *edat* olmak üzere üç temel gruba ayrılmakta, isim ve fiiller *asıl sözcükler*, edatlar ise *yardımcı sözcükler* sınıfına dâhil edilmektedir. Yalnız bu sınıflandırmalarda da edatlar yine edat genel

başlığı altında *bağlaç*, *ünlem* gibi diğer görevli sözcükleri de içerecek şekilde değerlendirilmiştir; Ergin (1985, s. 217), Grönbech (2011, ss. 18, 30), Deny (1943, ss. 147-148), Eraslan (2012, s. 120) gibi. Korkmaz ise temelde bu sınıflandırmalara benzemekle birlikte ünlemlerin sözcükler içinde ayrı bir yeri olduğunu bu nedenle ayrı değerlendirilmesi gerektiğini dile getirerek sözcükleri üç gruba ayırmıştır. Edat ve bağlaçları *görevli kelimeler*, ünlemleri ise *anlamli-görevli kelimeler* olarak sınıflandırmıştır (2007, s. 1049).

Diğer bazı araştırmacılar ise sözcükleri bu şekilde üç gruba ayırmadan görevlerine göre *ad*, *sıfat*, *adıl*, *eylem*, *belirteç*, *ilgeç*, *bağlaç*, *ünlem* olmak üzere sekiz grupta değerlendirmişlerdir; Gencan (1971, s. 125), Banguoğlu (2007, s. 152), Atabay, Kutluk ve Özel (1983, s. 24). Kononov sözcüğün hangi türle ilgili olduğunun bir tek belirtiyeye göre değil biçim, sözdizimi ve anlam açısından özelliklerin bütününe göre ortaya çıktığını belirttiği çalışmasında sözcüklerin oluşumunda dilbilgiselleşme etkisinden söz etmese de bu açıklamasıyla sözcüklerin dilbilgiselleşme süreçlerinde oluştuğunu gösteren en yakın açıklamayı yapmıştır. Buna göre Kononov sözcükleri *ad*, *sıfat*, *sayı sıfatı*, *adıl*, *eylem*, *zarf*, *postpozisyon*, *bağlayıcı*, *edat*, *ünlem* ve *yansıma sözcükler* olarak on bir grupta incelemiştir. Ancak sonra yine bu on bir sözcüğü *anlamli sözcükler* (isim, fiil ve zarflar), *anlamsız sözcükler* (postpozisyon, bağlayıcı ve edat) olarak ikiye ayırmış, ünlem ve yansıma sözcükleri bu iki grubun dışında değerlendirmiştir (Aksan, 1983, s. 23; Tekin, 1959, s. 339).

Dil birimlerini yalnızca anlam veya görevine göre sınıflandırmak *anlamli sözcüklerin* sanki görevinin olmadığı ve *görevli sözcüklerin* ise tamamen anlamsız olduğu algısına neden olduğu gibi bu iki grup arasında hiçbir dil olayının gerçekleşmediği, görevli sözcüklerin adeta birden bire ortaya çıktığı gibi bir yanılsamaya sebep olmaktadır. Kaynak olarak isim veya fiillerden türeyen dil sistemini oluşturan bütün diğer dil birimler, alıntı birimler hariç, bu isim ve fiillerin dilbilgiselleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Birimlerin dilbilgiselleşmesi ise sadece birimlerin anlam ve görevleri kaynaklı olmayıp dilbilgiselleşmeleri de birden bire gerçekleşmemektedir. Birimlerin temel kaynakları olan isim ve fiillerin kimisi dilbilgiselleşme süreçlerinde anlamında, görevinde kayıplar yaşarken biçiminde hiçbir kayıp yaşamamakta, kimisi anlam, görev ve biçiminde kayıplar yaşamakta, kimisi ise anlam, görev ve biçiminde kayıplar yaşamaması sonucu başka birimlere bağlanabilmektedir. Buna göre her bir birimin geçirdiği dilbilgiselleşme süreci farklı olması nedeniyle ve dilbilgiselleşme devam eden, kendini tekrar eden döngüsel bir süreç olması sebebiyle birimlerin dilbilgiselleşip dilbilgiselleşmediğinden ziyade dilbilgiselleşme dereceleri hem birimlerin mevcut durumunu ortaya çıkarmakta hem de böylelikle diğer birimlere göre sözdiziminde yerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Birimlerin dilbilgiselleşme dereceleri ise yukarıda da söz edildiği üzere üç özelliğe bağlıdır: 1. *Ağırlık*: birimin fonetik ve anlamsal

Kaynak olarak büyük kategoriye ait olan isim veya fiilden türeyen edat, dilbilgiselleşme sürecinde önce ilk ara kategori birimlerinden zamir, sıfat veya zarf kullanımlarında görülmektedir. Daha sonra dilbilgiselleşmesinin artmasıyla ikincil edata ve en son da edata dönüşmektedir. Birimlerin edatlaşma süreçleri büyük kategoriden itibaren görülebildiği gibi ara veya ikincil ara kategoriden itibaren de görülebilir. Bazen de birim sanki doğrudan edat olarak ortaya çıkmış gibi birimin önceki kullanımları belirlenemeyebilir. Bu değişim ve dönüşümler birbirinden kesin ve belirgin sınırlarla ayrılmamakta, birimin edata dilbilgiselleşmesi demek artık diğer birimlerde kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Birim edat olarak kullanıldığı gibi zarf, sıfat veya isim kategorilerinde de kullanılmaya devam edilebilir. Edatların kavram alanını belirlemede bu kullanım özellikleri de araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuş, bu özellikleri gösteren edatların bu durumda edat olup olmadığı noktasında görüş farklılıkları yaşanmıştır. Bu konuda Karahan *Türk Gramerinin Sorunları* toplantısında şu düşüncelerini dile getirmiştir:

Sonra ve önce kelimeleri. Gramer kitaplarımızda *sonra* ve *önce* kelimelerinin çekim edatı olduğu yazılır. Mesela *gittikten sonra şöyle oldu* cümlesinde *sonra* çekim edatı kabul edilir. Biz aynı grubu *gittikten az sonra* şekline çevirelim. *Gittikten sonra* ve *gittikten az sonra* şeklini şöyle bir mukayese edelim, hiç çekim edatı az gibi bir sınırlandırıcı olabilir mi? Alamaz, mümkün değil. O halde sonra acaba edat mı yoksa zarf mı? *Gittikten az sonra* örneğinde *sonra* zarf olarak kullanılan bir isimdir. Başına gelen az da o zarfı destekleyen ikinci bir zarftır. O zaman *sonraya* çekim edatı mı diyeceğiz yoksa zarf mı diyeceğiz? (Karahan, 2011, s. 564).

Karahan'ın bu tespitleri edatların dilbilgiselleşme süreçlerinde hangi kullanımlardan geçtiğini oldukça net bir şekilde göstermektedir. Edata dilbilgiselleşen *sonra* sözcüğü aynı zamanda önceki kullanımlarını da devam ettirmektedir. Birimin edatlaşması demek artık diğer kullanımlarının görülmeyeceği anlamına gelmemektedir. Hatta birim daha ileri derecede dilbilgiselleşerek ekleşebilir, ama edat ve diğer kullanımları da varlığını sürdürmeye devam edebilir ya da etmeyebilir. Bunu dilin gelişim seyri ve dil sisteminin seçimi gösterecektir.

Dilbilgiselleşerek edatlaşan birimlerin anlam alanları değişip daralmakla birlikte bu onların tamamen anlamsız birimler olduğunu göstermemektedir. Dilbilgiselleşme sürecinde çok anlamlılıkla anlam genelleşmesi yaşayan birimde edatlaşma boyunca anlam değişimleri, geçişleri ve kayıpları görülmektedir. Elbette önceki ve ilk kullanım anlam alanına sahip olmamakta, her bir dilbilgiselleşme evresinde farklı anlamlara gelmektedir. Dilbilgiselleşmesi arttıkça daha çok soyutlaşmakta, kendi anlamını tam olarak kaybetmemekle birlikte artık yanındaki birimle birlikte anlam ifade etmeye başlamaktadır. Bu nedenle edatlar tamamen anlamsız birimler değil,

dilbilgiselleşmeleri nedeniyle anlam alanları soyutlaşan, daralan, farklı anlam derecelerine sahip olan birimlerdir.

İsim ya da fiillerin bu isim veya fiil özelliklerini dilbilgiselleşmeleri sonucunda aşama aşama kaybetmeleriyle oluşan edatların meydana gelmeleri diğer araştırmacılar tarafından genellikle “kalıplaşma” veya “donma” olayı olarak açıklanmıştır. Hacıeminoğlu *Türk Dilinde Edatlar* adlı çalışmasında edatların “kalıplaşarak” nasıl meydana geldiğini açıklamış, dilbilgiselleşmeden hiç söz etmese de isim veya fiillerin zamanla yeni anlamlar kazanıp kalıplaşmasıyla edatların meydana geldiğini belirterek kısmen de olsa edatların dilbilgiselleşerek oluştuğunu belirtmiştir. Ancak bu oluşumu sadece “anlamsal aşınma” olarak açıklamıştır (Hacıeminoğlu, 1971, s. VII). Yukarıda da açıklandığı üzere bu sadece anlamsal bir olay değil, birimin bütün kullanım özelliklerini kapsayan anlamsal, biçimsel, sesbilimsel, sözdizimsel, bağlamsal bir süreçtir. Bir diğer araştırmacı Korkmaz edat oluşumu hakkında Hacıeminoğlu ile benzer görüşlere sahiptir (2007, ss. 1050-1055). İskakov’un edat oluşumuyla ilgili yaptığı açıklama edatların dilbilgiselleşmeyle oluştuğunu gösteren en yakın açıklamadır. Molgajdarov “Türk Dillinde Edat Kaynaklı Bir Ek” adlı çalışmasında edat oluşumunu A. İskakov’dan şu şekilde aktarır:

İlk olarak müstakil sözlerin genel leksikolojik anlamlarının belirsizleşerek semantik özgürlüğünden ayrılıp gramerlik şekillere sahip olmasıdır. Yani asemantikleşme yoluyla gerçekleşmiştir. İkinci olarak müstakil kelimelerin her türlü gramer göstergeleri kendisinin bölünmeyen parçaları olarak içeriğine alınıp o şekilde eskimesidir. Yani şekil bozulması yoluyla gelişmiştir. Üçüncü olarak müstakil söz grubundan bazı sözlerin birer birer yardımcı sözler grubuna dönüşmesi ve onların cümlede ayrı bir öge olarak görev alamaması, her zaman, mutlaka bir sözle birleşerek birleşik ögeler içeriğinde kullanılmasıdır. Yani işlevsiz kalma yoluyla gelişmesidir (Molgajdarov, 2007, s. 76).

Edatların oluşumunu bu şekilde üç yolla açıklayan İskakov, dilbilgiselleşmeden hiç söz etmese de bahsettiği üç yol da dilbilgiselleşmede gerçekleşen süreçlerdir. Asemantikleşme dediği birimin anlam kayıpları yaşaması, şekil bozulması olarak adlandırdığı birimin fonetik veya parçasal kayıplar geçirmesi, işlevsiz kalma şeklindeki tarifi ise birimin kategori kayıpları geçirerek yanındaki birime bağımlı olmaya başlamasıdır. Yalnız dilbilgiselleşmede bu üç yol İskakov’un açıkladığı gibi ayrı olaylar şeklinde değil, birbirine paralel veya geçmiş şekilde gerçekleşmektedir. Ayrıca dilbilgiselleşme bu yollara ilave diğer başka yolları da içermektedir.

Dilbilgiselleşme sonucu oluşan edatların özellikleri buna göre şu şekildedir:

1. Kaynak olarak isim ya da fiilden türeyen edatlar doğrudan isim ya da fiilden edatlaşmamış mutlaka zarf, sıfat, ikincil edat gibi ara kategorilerden geçerek edatlaşmıştır.

2. Ara kategorilerden sonra edatlaşan birim aynı zamanda bu ara kategorilerde kullanılmaya devam edilebilir.
3. İkincil edat kullanımlarında farklı eklerle genişleyebilir (bk. ikincil edat).
4. Edatlar soyut anlamlı birimlerdir. Tamamen anlamsız değildir. Dilbilgiselleşmeleri süresince anlam alanlarında daralma ve kayıplar yaşayarak bağlandığı birimle birlikte anlam ifade etmeye başlasalar da bu onların tamamen anlamsız birimler olduğunu göstermez.
5. Önündeki birime anlamsal olarak her zaman biçimsel olarak ise çoğu zaman bağımlı birimlerdir.
6. Edatlar hiçbir ekle genişlemezler, basit yapıdadır.
7. Bağımlı olduğu birimle diğer birimler arasında anlamsal ilişkiler kurar.
8. Fiil doğrudan değil, bağımlı olduğu birimle birlikte bağlanır.
9. Dilbilgiselleşmeyle geçirdiği bu değişimler sonucu özerklik derecesi azalırken dilbilgisel derecesi artmıştır.

2. 1. İkincil Edat

Bağımlı birimler olan edatların kavram alanı ve özellikleri açıklanırken araştırmacıların özellikle üzerinde durduğu ve hem fikir olduğu noktalardan birisi edatların hiçbir ekle genişlememiş ve genişlemeyecek olduklarını belirtmeleridir. Ancak bu konuda problemlili olan kısım ise edat özellikleri gösterdiği halde başka eklerle genişleyen yapıların var olmasıdır. Bu durumda bu yapılara ne deneceği ve hangi sözcük grubuna dâhil edileceği edat çalışmalarının tartışmalı olan konusudur. Edatla ilgili çalışmalarda ve Türkçe dilbilgisi kitaplarında bu yapılar genellikle edat kabul edilmediği için *edat benzeri sözcükler* olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada bu yapılar edata doğru dilbilgiselleşme sürecinde ara basamaklardan biri olduğundan dolayı *ikincil edat* olarak isimlendirilmiş ve değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ikincil edat terim ve kavram alanının oluşturulmasında Lehmann'ın isim durum eklerinin dilbilgiselleşme evrelerini açıkladığı "Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change" (1985) adlı çalışması temel kaynak olmuştur. Lehmann bu çalışmada ikincil edatları isim durum eklerinin dilbilgiselleşme sürecinde isim ve tamlayıcısının birleşmesinden sonra ortaya çıkan ikinci devrede göstermiştir. Bu çalışmada ise ikincil edatların Türkçe sözcük gruplarındaki yeri ve diğer sözcük gruplarından farkları belirlenmiştir.

Kaynak olarak isim veya fiillerin dilbilgiselleşmesiyle oluşan edatlar bu dilbilgiselleşme süreçlerinde doğrudan isim veya fiillerden dilbilgiselleşmediği, mutlaka ara kategori evrelerinden geçerek edatlaştığı bir önceki bölümde açıklanmıştı. İşte bu ara kategorilerden biri de ikincil edat kategorisidir. Zamir, sıfat ve zarfların oluşturduğu ara kategoriyle edat küçük kategorisi arasında

bulunan ikincil edat kategorisinde birim, ilk ara kategoride ağırlıklı olarak hangi görevde kullanılıyorsa bu görev ve aynı zamanda önceki görevlerdeki kullanım özellikleriyle edat özellikleri arasında geçiş özelliklerine sahiptir. İkincil edatların dilbilgiselleşmede yeri şu şekildedir:

büyük kategori > ara kategori > ikincil ara kategori > küçük kategori
 isim, fiil zamir, sıfat, zarf ikincil edat edat

İkincil edatlar önceki kategorilerle küçük kategori arasında özelliklere sahip olduğundan bir yandan önündeki birime bağlandığı gibi diğer yandan başka eklerle de genişleyebilmektedir. Bu nedenle yapı olarak karmaşıktır. Anlam olarak ise tam olarak soyutlaşmamıştır. Dilbilgisel anlam ifade etmezler. Araştırmacılar özelinde bakıldığında bu yapıları Korkmaz, *edat gibi kullanılan adlar* başlığı altında değerlendirerek bu yapılar hakkında şunları söylemiştir:

Bazı gramerlerde ön, alt, üst, yan, ara gibi yer yön gösteren kelimelerin kendilerinden önceki adlar ile oluşturdukları belirtili veya belirtilsiz ad tamlamaları da edat olarak kabul edilmiştir. Batı dillerinde preposition ve post-position'ların etkisinden gelen bu sınıflandırma Türkçe için doğru sayılmaz. Çünkü, yer yön gösteren bu sözlerin dilimizde edatlardan farklı olarak kendi başlarına bağımsız birer anlamları vardır. Tıpkı öteki adlar gibi iyelik, çokluk ekleri; yükleme bulunma, yönelme, çıkma durumu gibi ad çekimi ekleri alabilirler ve türetmelere girebilirler. Böylece gerçek edatlar kendilerinden önceki kelimelerle birer edat grubu oluşturdukları halde, edat gibi kullanılan adlar, yalnızca ad tamlaması oluştururlar. Bu sebeplerdir ki, bunlar gerçek edatlar olmayıp, dilin ihtiyaç gösterdiği durumlarda edat gibi kullanılabilen adlardır (Korkmaz, 2007, s. 1084).

Vücut parçalarından gelişen bu ilişkisel isimler dilbilgiselleşme sürecine girmeleriyle çoğunlukla ara kategorilerden zarf görevinde kullanılmış, daha sonra ikincil edat kategorisine geçmiştir. Zarf göreviyle yer yön belirtmekte, çekim ekleri almakta, uzamsal ilişkileri açıklamakta ve fiille doğrudan ilişki kurmaktadır. İkincil edat kategorisinde ise bir yandan önceki kategori kullanım özelliklerini devam ettirerek çekime girerken bir yandan da önündeki birime bağlanarak edat özellikleri göstermeye başlamıştır. Biçimsel olarak iyelik ve durum eki aldıkları için karmaşık bir yapıya sahiptir. Anlamları henüz dilbilgisellik seviyesinde soyutlaşmamıştır. Dilbilgiselleşmelerini sürdürmekle birlikte bu birimlerin ilişkisel isim olarak da kullanımları devam etmektedir. Ancak edatlar “tek başlarına anlamları olmayan” birimler olarak kabul edildiğinden, bu ikincil edatların ise kaynak biçimleri de tek başlarına anlam ifade edecek şekilde kullanımda olduğundan bu yapılar “anamlı” ve “isim” olarak değerlendirilmektedir. Bu durum da bu ve benzeri yapıların hangi kategoriye ait olması gerektiği konusunda tartışmalara neden olmaktadır. Ergin *son çekim edatlarına yardımcı tabirler* başlığıyla konuyu şu şekilde ele almıştır:

...*hakkında, yüzden, yüzünden, üzerine, yandan, taraftan, tarafından, bakıma, bakımdan, bakımından, yönden, yönünden, cihetle, suretle, suretiyle, sebeple, sebebiyle* gibi kelimelerin kullanım ve bilhassa fonksiyon bakımından son çekim edatlarına yakın bir durumda olduklarını da belirtmeliyiz. Hepsi çekimli, ekli veya edatlı olan bu kelimeler isim olarak manalarını kaybettikleri ve ekleri, edatları klişeleştiği nispete son çekim edatlarına yaklaşırlar. Bugünkü durumları ile bunlara şimdilik son çekim edatlarına yardımcı tabirler adını verebiliriz. Bu arada yabancı dillerin tesiriyle birçok defa son çekim edatı olarak gösterilen *ön, arka, alt, üst, yan, sağ, sol* gibi yer ve yön isimlerinin son çekim edatları olmadıklarını da kesin olarak belirtmeliyiz. Bunlar arkalarına geldikleri isimlerle tamlama teşkil eden ve tamlama çerçevesi içinde iyelik ve hal ekleri ile kullanılan isimlerdir. Edatların isim, kelime manası taşımamalarının ve bilhassa çekimsiz unsur olmalarının esas olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır (Ergin, 1985, s. 373).

Ergin ilk söylediği birimleri edatlara yakın birimler olarak değerlendirirken ikinci gruptaki birimleri hiçbir şekilde edat kategorisine yaklaştırmamıştır. Birimler arasındaki farklılık dilbilgisel derecelerinden kaynaklanmaktadır. İlk gruptakilerin dilbilgiselleşme derecesi ikinci gruptakilerden daha fazladır. Dilbilgiselleşme derecesi yüksek olan ilk gruptaki birimler ikinci gruptakilere göre daha soyut anlamlıdır. Artık tek başlarına anlam ifade etme özelliklerini kaybetmeye başlamışlardır. İsim, zarf gibi diğer görevlerde kullanımları önemli ölçüde azalmış, yanındaki birime bağlı olarak kullanımları artmıştır. Her iki gruptaki birimler çeşitli eklerle genişleseler de ilk gruptakiler artık yalnızca belirli ekleri aldıklarından “kalıplaşmış” ifadeler olarak kabul edilirken ikinci gruptakiler henüz bu “kalıplaşma” evresinde olmadığı için çekime girmeye devam eden birimler olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle Ergin ilk gruptakileri edat benzeri sözcükler olarak kabul ederken ikinci gruptakileri edat gibi kullanılsalar dahi kesinlikle edat kategorisinde değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu birimlerin hangi kategoriye ait olduğunu tespit etmede en önemli unsurun kullanıldığı bağlam olduğu unutulmamalıdır. Ercilasun ve Karahan *Türk Gramerinin Sorunları* toplantısında şunları dile getirmiştir:

Fransızcada, İngilizcede Rusçada bunlar (üst, alt, yan, iç gibi isimler) “prepositionlarla” ifade ediliyor...*elin içi, dışı, masanın altı, masanın üstü*...bunları Türkçe isim tamlamasıyla yapıyoruz...Ama *hakkında* kelimesinde biraz fark var. *Hakkında* veya *bir şeyin üstünde konuşmak, bir şeyin üzerinde konuşmak. Bir şeyin hakkında konuşmak* orada biraz fark var. Her ne kadar yapı bakımından konu, diyelim ki *edat hakkında* dediğimiz zaman *edat hakkı*...yani bir isim tamlaması, ondan sonra lokatif eki geliyorsa da orada bir kalıplaşma var. *Edat üstünde konuşmak, edat hakkında konuşmak, edat üzerine konuşmak* veya *edata dair konuşmak*. Yani oradaki *hakkında, üstünde, üzerine* bunlarda kalıplaşma

var...Bunlar nereye girecek? Edat gibi kullanışlar bunlar ama nereye girecek? (2011, s. 578)

Ercilasun'un *masanın üstü* yapısını tamlama olarak kabul ederken *edat üstünde konuşmak* yapısını "orada başka bir şey var, kalıplaşma var" sözleriyle ifade etmesinin nedeni yine her iki örnekteki *üst* sözcüğünün dilbilgisel derecesinin farklı olmasıdır. Aslen ilişkiyel isim olan *üst* biriminin ilk örnekte bu isim özellikleri daha belirginken ikinci örnekte daha çok dilbilgiselleşmesi sebebiyle bu isim özelliklerini kaybetmiştir. Bundan dolayı ilk örnekte birimin dilbilgisel derecesi daha düşük, diğerinde daha yüksektir. Yine ikinci örnekte birim daha soyut, daha dilbilgisel anlamdadır. Bu nedenle araştırmacılar arasında ilk yapı "tamlama" olarak kabul edilirken, ikinci yapı "kalıplaşma" olarak kabul edilmektedir. İkincil edatlar dilbilgisel derecelerinin artmasıyla anlam olarak daha çok soyutlaşmaya başlarlar ve artık bir sonraki aşamada başka eklerle genişlemeyerek önündeki birime daha çok bağlanır, edatlaşırlar. Aynı toplantıda Karahan da Ercilasun'un örneğine benzer bir örnekle bu yapıların nasıl değerlendirilmesi gerektiği sorununa dikkat çekmiştir (2011, s. 563).

Bu karışıklığa benzer durum Eski Uygur Türkçesi edatlarını sınıflandırmada da yaşanmaktadır. Örnek olarak *taş* "dış, dışında" birimi ikincil edat evresinde farklı eklerle genişlediği için bu durum araştırmacıların birimin bu biçimlerini farklı edat olarak değerlendirmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle Gabain *taşın* (2000, s. 98), Hacıeminoğlu *taşGarı* (1971, s. 88), Eraslan *taş, taşkarı, taşın* (2012, ss. 303-304) biçimleriyle birimi edat olarak ele almıştır. Li *taş* biçiminin edat gibi kullanılan bir sözcük olduğunu belirtmiş, *taşgarı* biçimini ise Çağatay Türkçesi döneminden itibaren örneklendirmiştir (2004, ss. 453, 727). Clauson birimin "dış, dışarı" anlamlarına karşılık geldiğini, sıfat veya zarf görevinde bulunduğunu belirtmiş edat görevinden söz etmemiştir. Erdal birimi ilişkiyel isim yapıları bölümünde değerlendirmiştir (2004, s. 406). Araştırmacıların farklı biçimlerde değerlendirdikleri bu yapıların hepsi *taş* biriminin ikincil edat kullanımlarıdır.

Yabancı araştırmacılar tarafından yazılan Türkçe dilbilgisi kitaplarında ikincil edatlar anlamlarına, genişledikleri eklerle, önündeki birimlere bağlanma biçimlerine göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Ancak bu yapıların nasıl oluştuğu konusunda herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu yapılar için Lewis (2000, s. 87) *secondary postposition*, Kornfilt (1997, s. 425) *fake postposition*, Underhill (1976, s. 233) *postpositional constructions*, Göksel ve Kerslake (2006, s. 221) ise *possesive-marked postpositions* terimlerini kullanmıştır.

Bu incelemelere göre ikincil edatların özellikleri şu şekildedir:

1. İkincil edatlar edata doğru dilbilgiselleşmede ara kategoriyle (zahir, sıfat, zarf) küçük kategori (edat) arasındaki aşamayı oluşturur.

2. Ara kategoriyle küçük kategori arasında geçiş özelliklerine sahiptir. Buna göre bir taraftan farklı eklerle genişlemeye devam ederken diğer taraftan önündeki birime anlamsal ve biçimsel olarak bağlanır.
3. İkincil edat olarak kullanılması artık diğer kategorilerde kullanılamayacağı anlamına gelmez. Diğer kategorilerde de kullanılmaya devam edilir.
4. Karmaşık yapıya sahiptir.
5. Anlam alanı dilbilgisellik derecesinde soyut değildir.
6. Bu özelliklerine göre dilbilgiselleşme süresince özerklik derecesi düşerken dilbilgisellik derecesi artmıştır.

3. Edat İncelemeleri

Bu bölümde dilbilgiselleşme ve dilbilgiselleşme süreçlerine göre açıklanan edat ve ikincil edat kavramlarına örnek olarak Eski Uygurca *aşnu* ve *aşnuya* yakın anlamlı *öyre* birimleri incelenmiştir. Dilbilgiselleşme süreçlerinde de açıklandığı üzere bir birimin dilbilgiselleşmesini belirleyen süreçlerden biri de birbirine yakın anlamlı birimlerin kullandıkları bağlamlarda seçim serbestliğinin ortadan kalkarak birim(ler)in zorunlu kullanılır duruma gelmesidir. Bu nedenle *aşnu* ve *aşnuya* yakın anlamlı *öyre* birlikte incelenmiştir.

3. 1. Aşnu

Köken olarak *aşun-* “önce gelmek” fiilinden -u zarf fiil ekiyle türeyen *aşnu* birimi Eski Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren görülmekte, Orhon Yazıtlarında kullanılmamaktadır. İncelenen metinlere göre ağırlıklı kullanımı zarf olan *aşnu* farklı şekil, görev ve anlamlarda kullanılmıştır. Buna göre *aşnu* “önce”, *aşnuça* “önce, daha önce, önceleri”, *aşnuki* “önceki”, *aşnurak* “baştan, önceden”, *aşnukan* “önceden, önceki gibi”, *aşnukılar* “öncekiler” biçim ve anlamlarında zarf, sıfat, zamir görevlerinde; *aşnuça* “-dAn önceleri, -den önce” ikincil edat ve *aşnu* “-dAn önce” biçim ve anlamında edat görevinde tanıklanmıştır. İkincil edat ve edat görevinde tamlayıcısına -DA bulunma durum eki ile bağlanmıştır. Kendisine yakın anlamlı *öyre* birimiyle ikileme oluşturmuştur.

3. 1. 1. Ağırlık

Dizisel ağırlık veya bütünlüğün fonetik kısmında *aşun-* fiilinden türeyen *aşnu* birimi iç seste -u- sesbirimini kaybetmiştir. Ancak birimin *aşnu* biçiminde kullanımı tanıklanamamıştır:

1. (Abh.Sho. 3082.)...azuça yme kök kalık idiş teg erür üçün sığurdaçı anın aşnu sözlemiş ol...

“...yine gök çanak çömlek gibi olduğu için toplayıcı onu önceden söylemiş...”

2. (İK P LXV.2 -5)...buğası aşnu önüp teginig yumburu yatğurup dört adakın inleyü kölitdi turdı...

“...boğası önce çıkıp yan durup dört ayağıyla eğildi durdu...”

3. (AY 536/1-2)...aşnukı törüçe kılıp bo daranıg sözlesünler...

“...önceki kanuna (göre) bu Daranı uyarlayıp söylesinler...”

Dizisel ağırlığın anlamsal kısmında dilbilgiselleşmenin ilk aşamalarında anlam geçişleri ve değişiklikleri geçirerek “ilk önce, önceleri, daha önce, önceki, baştan, önceden; öncekiler” anlamlarına karşılık gelmektedir:

1. (Jut.Sek.T-2.14.)... itig yaratıg kılgalı saşınсар aşnuça bo nom bitigig oқızun...

“...harekete geçirecek (şeyleri) düşünürse ilk önce bu kanun kitabını okusun...”

2. (Abh.Sho. 144.)...alku tüzünler kuvrağında anın aşnuça ögüp edgülerin basa...

“...bütün asiller topluluğunda önceleri onun iyiliklerini düşünüp sonra...”

3. (HT M.ÖL. 1635-1639)...yüz kata tumlıgda isigde irklep kragularıg salkumlarıg yorıdı aşnukılar izince...

“...yüz kat soğukta sıcakta kırığılara çığlere basıp öncekilerin izince yürüdü...”

Bu kullanımların ilk ikisinde zaman belirtmekte, üçüncüsünde ise varlıkların yerini tutmaktadır. Dilbilgiselleşmenin ilerleyen sürecinde anlam kayıpları yaşayarak tek başına anlam ifade etme özelliğini kaybedip önündeki tamlayıcısıyla birlikte “-dAn önceleri, -dAn önce” anlamlarını karşılar olmuştur:

1. (AY 185/9-11)...yüz ming asankı kalp üdlerte aşnu bo yirtünçü yir suvda..

“...yüz bin Asamkhyeyakalpa zamanlardan önce bu dünya yer ve suda...”

2. (TT V B/58)..ed tavarıg başda aşnu işletürler...

“...serveti baştan önce işletirler...”

3. (Abh.Sho. 1805.) ...munda aşnuça kim sözlegü erti...

“...bundan önce kim söyleyecekti...”

Dizimsel ağırlığı oluşturan yapısal boyutunda dilbilgiselleşme süresince iç seste kayıp yaşayarak *aşnu* biçimine değişmiş, bu biçimi de *-ça*, *-kı*, *-rak*, *-kan* ekleriyle genişlemiştir. Bu eklerle birlikte kullanımında zaman, sıra belirtme, varlıkların yerini tutma özellikleriyle daha geniş bir yapısal alana sahipken dilbilgiselleşme neticesinde *aşnuça* şekliyle biçimsel olarak genişlese de yapısal alanı daralmaya başlamış ikincil edat olarak önündeki birime bağlanmıştır. Dilbilgiselleşmenin daha ileri aşamasında ise edat kullanımıyla biçimsel kayıp da yaşayarak *aşnu* şekliyle yapısal alanı daha çok daralmıştır. Böylece hem ikincil edat hem de edat kullanımlarında önündeki tamlayıcısına *-DA* bulunma ekiyle bağlanarak bağlandığı birimle diğer birimler arasındaki yapısal ilişkiyi gerçekleştirmiştir.

3. 1. 2. Bağlılık

Birimin dilbilgiselleşme süresince geçirdiği dizi değişiklikleri ve kayıpları demek olan dizisel bağlılıkta *aşnu* zamir, sıfat, zarf dizilerinden ikincil edat dizisine sonra da edat dizisine geçişerek kategori kayıpları yaşamıştır. Bunlar içinde kullanım fazlalığını önemli ölçüde zarf kategorisi oluşturmaktadır. Bu kullanımlarında *aşnu* farklı ekler olarak şekillenmiştir:

1. (Jut.Sek.T.2-23)...teñrim biz kamağ aşnukı burhanlarda edgü boşğut küçlüg darni bultumuz...
“...tanım biz bütün önceki Burhanlarda iyi ders güçlü sihir bulduk...”
2. (AY 394/19-21)...bo buyan edgü kılınçka aşnukı buyan edgü kılınç yüz ülüşinte biriñe yme yetmez...
“...bu iyi (ikileme) işe önceki iyi (ikileme) iş(in) yüz payından birine yine yetmez...”
3. (Abh.Sho. 212.)... alku şasdr yaradaçı bañşılar aşnuça ağır ayağ kılıp...
“...bütün ders veren öğretmenler önce saygı (ikileme) gösterip...”
4. (HT M.ÖL. 1635-1639)...yüz kata tumlıgda isigde irklep kragularıg salkumlarıg yorıdı aşnukılar izince kergünçin ağır tutup emgekin yenik kördi
“...yüz kat soğukta sıcakta kırığılara çığılere basıp öncekilerin izince yürüdü...”

Birinci örnekte *aşnu* sıfat göreviyle kişileri, ikinci örnekte zarf göreviyle sıfatı niteleyerek sıra belirtmektedir. Üçüncü örnekte yine zarf görevindedir. Son örnekte ise zamir göreviyle kişilerin yerini tutmaktadır. Bu kullanım farklılıklarından sonra *aşnu* daha çok kategori kayıpları geçirerek önce ikincil edat sonra edat kategorisine değişmiştir:

1. (Jut.Sek.T-2.10.)...tünjür boltuğda aşnuça edgü kün körür timin kabvışurlar...

“...dünür olduktan önce iyi gün görür görmez kavuşurlar...”

2. (Abh.Sho. 1982)...teñri yerinde tuğurdaçı tıldağ ermez üçün anın munda aşnuça sezik ayıdıp yinçürmiş...

“...tanrı yerinde doğurtan sebep olmadığı için onunla bundan önce açık konuşup (ona) secde etmiş...”

3. (AY 521/8-10)...okıdıkda ötüntükde aşnuça bo burkanlar atın bo bodisatavlar atın atayu...

“...çağırdıktan istedikten önceleri bu Budalar adını bu Buda olacıklara vererek...”

4. (Jut.Sek.T-2.48-49)...kız birişip edgü ögli bağar böşük bolurlar boltuқта aşnu edgü kün körüşür...

“...kız alıp verip iyi düşünceli dünür (ikileme) olurlar dünür olduktan önce iyi gün görüşür...”

5. (Jut.Sek.T-2.04-.06)...tınlıg teñin körükta aşnu edgü talulap...

“...canlı ölçüyü gördükten önce iyi seçip...”

6. (AY 185/9-11)...yüz ming asankı kalp üdlerte aşnu bo yirtünçü yir suvda..

“...yüz bin Asamkhyeyakalpa zamanlardan önce bu dünya yer ve suda...”

Bu örneklerin ilk üçünde *aşnu* dilbilgiselleşme sonucunda ikincil edat kategorisine değişmiş, önündeki birime bağlanmış, kendisi de -ça ekiyle genişlemiştir. Yapı olarak karmaşıktır. Sonraki üç örnekte ise daha çok dilbilgiselleşerek edat kategorisine değişmiş biçim olarak da daralmış, basitleşmiştir.

Bağlılığın dizimsel boyutunda *aşnu* zamir, sıfat, zarf, ikincil edat ve edat görevleriyle yanındaki birime bağlılığı ve fiile bağlanma biçimleri farklı dereceldedir. Zamir göreviyle doğrudan, sıfat göreviyle nitelediği birimle birlikte, zarf göreviyle sıfatı nitelediğinde nitelediği sıfatla birlikte, zaman belirttiğinde ise doğrudan fiile bağlanmıştır. Bu bağlanma çeşitleri içinde çoğunluğu zaman belirttiği, fiile doğrudan bağlandığı zarf kullanımı oluşturmuştur. Birim bu kullanımında farklı eklerle genişleyebilmektedir. Dilbilgiselleşmenin ilerleyen aşamalarında *aşnu* önündeki birime -DA bulunma durumu ekiyle bağlanmış, ikincil edat olmuştur. Artık önündeki birime bağlıdır, ancak önceki kullanım evresi olan zarf kullanımında olduğu gibi farklı eklerle genişlemeye devam edebilmektedir. Fiile ise bağlandığı birimle birlikte bağlıdır. Dilbilgiselleşmenin artmasıyla edata dönüşmüş, tamlayıcısına bağlılık derecesi artmıştır. Bu bağlılık derecesinde kendisi hiçbir ekle genişlememektedir. Yine yanındaki birimle birlikte fiile bağlanmış ve anlam ifade eder olmuştur.

3. 1. 3. Değişkenlik

Dil birimlerin kullanılacağı bağlama göre seçim özgürlüğü olan dizisel değişkenlikte *aşnu* kendisine yakın anlamlı *öñre* birimiyle karşılaştırılmış (bk. *öñre*) ve şu sonuçlar elde edilmiştir: İlişkisel *öñ* “ön” isminden türeyen *öñre* de *aşnu* gibi farklı şekil ve görevleriyle geniş bir kullanım alanına sahiptir. İncelenen metinlere göre *öñre* sıfat, zarf, zamir, ikincil edat ve edat görevleriyle “önce, önceki, önceden, öncekiler; -den önce” anlamlarına karşılık gelmektedir. Her iki birim de bu biçim ve anlamlarında farklı eklerle genişleyebilmektedir. Her iki birimin de kullanım yoğunluğunu zarf kategorisi oluşturmaktadır. Birimler birlikte yalnızca bir örnekte ikileme oluşturmuşlardır: (AY 680/10-12)... burkan bahşı atlıg kañımız...*aşnu öñre* sinte ök intın kızıgka yoğunç keçe tüketmiş “...*Burkan öğretmen adlı babamız önce senden çok diğer kıyıya (oldukça) çok giderek tüketmiş...* Her iki birim tamlayıcısına -DA bulunma durum ekiyle bağlanmıştır. Her iki birimin de edat görevi kullanımı çok yaygın değildir. Bu özelliklere göre birimlerin neredeyse bütün kullanım biçimleri ve yapısal alanları benzer görünmesine rağmen incelenen metinlerden elde edilen sonuçlara göre *öñre* biriminin kullanım sıklığı *aşnu* biriminden daha fazladır. Birimler içinde seçim fazlalığı *öñre* birimine aittir. Bu durum *öñre* biriminin *aşnu* birimine göre daha çok seçilmesi neticesinde daha çok genelleştiğini göstermektedir. Birimin genelleşmesi dilbilgisel derecesinin artmasına neden olan sebeplerden biri olduğu için bu durum aynı zamanda sonraki dönemlerde *öñre* biriminin dilbilgisel derecesinin daha yükseleceği konusunda ipucu vermektedir.

Dizimsel değişkenlikte *aşnu* cümle içi kullanımlarda sıfat, zarf, zamir gibi farklı dizilimlerde bulunmaktayken dilbilgiselleşmeyle önündeki birime -DA bulunma ekiyle bağlanmış, yeri sabitlenmeye başlamıştır. Ancak bu durum diğer dizilimlerinin kullanımdan düştüğü anlamına gelmemektedir.

Aşnu biriminin dilbilgiselleşme sürecinde şu değişimleri geçirdiği belirlenmiştir:

1. Fonetik olarak -u- içses biriminde kayıp yaşamıştır.
2. Anlam geçiş ve değişiklikleri neticesinde anlam alanında kayıplar gerçekleşmiştir.
3. Zamir, sıfat zarf kategorilerinden ikincil edata sonra da edat kategorisine dönüşerek kategori kayıpları yaşamıştır. Bunlar içinde kullanım yoğunluğunu zarf kategorisi oluşturmaktadır.
4. Zarf görevi kullanımlarında zaman ve sıra belirtmektedir.
5. Yanındaki birime -DA bulunma ekiyle bağımlı duruma gelmiştir.
6. Kendisine yakın anlamlı *öñre* birimine göre seçim oranı daha düşüktür.

7. Dizimsel değişkenliğinin azalması sonucunda yeri sabitlenmeye başlamıştır.
8. Bu değişimler birimin özerklik derecesinin düşmüş dilbilgisellik derecesinin artmış olduğunu göstermektedir.

3. 2. Öğre

İlişkisel *öη* “ön” ismine -re yönelme durum ekinin eklenmesiyle oluşan *öηre* birimi Orhon Yazıtlarından itibaren kullanılmıştır. Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarında *öηre* “ileride, doğuda”, Tunyukuk yazıtında *öηre* “ön tarafta, doğuda”, *öηreki* “ön taraftaki, doğudaki; öndeki, öncü” biçim ve anlamlarıyla zarf ve sıfat görevindeyken, Eski Uygur Türkçesi döneminde *öηre* “önce, ilerde”, *öηreki* “önceki, *öηredin* “önceden”, *öηreken* “önceden”, *öηrekiler* “öncekiler”, biçim ve anlamlarıyla sıfat, zarf, zamir; *öηreki* “-dAn önceki” biçim ve anlamıyla ikincil edat, *öηre* “-dAn önce” biçim ve anlamıyla edat görevindedir. İkincil edat ve edat kullanımında tamlayıcısına -DA bulunma ekiyle bağlanmıştır. Kendisine yakın anlamlı *aşnu* birimiyle ikileme oluşturmuştur.

3. 2. 1. Ağırılık

Dizisel ağırlığın veya bütünlüğün fonetik kısmında *öηre* hiçbir değişiklik veya kayıp yaşamamıştır:

1. (BK G13-14)...şadapıt begler *öηre* tölis begler apa tarkan başlayu ulayu...
“...Şadapıt beyler, doğudaki Tölis beyleri Apa Tarkan başta olmak üzere...”
2. (KT D4, BK D5)...yogçı sıgıtçı *öηre* küün togsıkda бүkli çöllüg el tabgaç түпүт...
“...(cenaze törenlerine) yasçı (ve) ağlayıcı (olarak) doğuda gün doğusundan Бүкли Чөл halkı, Çinliler, Tibetliler...”

İlişkisel bir isim olan *öηre* dizisel ağırlığın anlamsal boyutunda dilbilgiselleşme sürecinin ilk aşamalarında anlam geçişleri ve değişiklikleri neticesinde “önce, doğuda, önceki, önceden, öncekiler” anlamlarıyla yer ve zaman göstermiş, nesne ve kişilerin sırasını belirtmiş, varlıkların yerini tutmuştur. Dilbilgiselleşmenin sonraki aşamasında ise geçirdiği anlam kayıpları neticesinde anlam alanı daralarak önündeki birimle birlikte -dAn önce, -dAn önceki” anlamlarını karşılamıştır:

1. (Tun. 7)...birye tabgaçıg *öηre* kıtanyıg yırya oguzug үкүш өк өлүрти...
“...güneyde Çinlileri doğuda Kıtayları kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü...”
2. (Maitr.Tek.78/47-49)...biz *öηre* kişi ajunınta erken kişi yalañuķug ölürdеңи çantallar erdimiz...

“biz önceden insanlar alemindeyken insanları öldüren cellatlardık...”

3. (AY 417/22-418/1)...öñreki törüçe suvka kirip .. et’özün yumış arıtmış kergek...

“önceki kanuna göre suya girip vücudunu yıkamış temizlemiş olmalı...”

4. (HT M.ÖL. 1634-1636)...öñrekilerinñ barmış belgüsinçe yüz kata tumlıgta isigte irklep...

“...öncekilerin gittiği iz doğrultusunca yüz kat soğukta sıcakta (çiyelere) basıp...”

5. (Maitr.Tek. XI 338/17-18)...muntada öñre bu ujak kıanta erti...

“...bundan önce bu harf(ler) nerede idi...”

Yukarıdaki örneklerin ilkinde *öñre* yer, ikincide zaman, üçüncüde sıra belirtmekte dördüncüde varlıkların yerini tutmaktadır. Son örnekte ise anlamı daralarak önündeki tamlayıcısıyla birlikte “-dAn önce” anlamına karşılık gelmektedir.

Dizimsel ağırlıkta *öñre* dilbilgiselleşme süresince biçimsel kayıp geçirmemiştir. Ancak dilbilgiselleşmenin ilk aşamalarında yer zaman bildirmesi, nesne ve kişilerin sırasını belirtmesi ve varlıkların yerini tutmasıyla daha geniş bir yapısal alana sahip olmakla birlikte biçimsel olarak da farklı ekler olarak genişlemiştir. Dilbilgiselleşmenin sonraki aşamasında bu yapısal alanı daralmış, biçimsel olarak hiçbir ek almayarak önündeki birime –DA bulunma ekiyle bağlanarak bağlandığı birimle diğer birimler arasındaki yapısal ilişkiyi gerçekleştirmiş.

3. 2. 2. Bağlılık

Dil biriminin ait olduğu sözcük sınıfına bağlılık derecesini belirten dizisel bağlılıkta dilbilgiselleşmenin ilk aşamalarında farklı sınıflarda bulunabilen birim, dilbilgiselleşmenin artmasıyla bu farklılığı azalarak tek bir sınıfa bağlanmaya başlamaktadır. Buna göre ilişkisel *öñ* “ön” isminden türeyen *öñre* dilbilgiselleşme süresince sıfat, zarf, zamir, ikincil edat ve edat görevleriyle sınıfını değiştirerek alt sınıflara doğru geçiş yapmıştır. Ancak bu durum diğer görevlerinin kullanımdan düştüğü anlamına gelmemektedir. Bu görevleri içinde ağırlıklı olarak zarf göreviyle kullanılan *öñre*, ilişkisel isimlerden türeyen diğer zarflarda olduğu gibi dilbilgiselleşmeyle bağımlı olmaya, edatlaşmaya başlamıştır:

1. (HT M. ÖL. 27-16)...öñreki edgülerig işi ködügi üze saçıldı...

“önceki iyilikleri işi (ikileme) üzerine saçıldı...”

2. (HT M. ÖL. 1634-1636)...öñrekilerinñ barmış belgüsinçe yüz kata tumlıgta isigte irklep...

“...öncekilerin gittiği iz doğrultusunda yüz kat soğukta sıcakta (çiyelere) basıp...”

3. (Abh.Sho. 2502.)...adı ködrülmiş nomladuğta öñreki ajuntakı tıldağın ol balık köñülünde tuğurup...

“...adı büyük (burhan) ders verdikten önceki dünyadaki sebebini o şehir(in) gönlünde doğurup...”

4. (U. IV A/263)...biznide öñre burkan kutın bultaçı boltı...

“...bizden önce burhan mutluluğunu bulacak oldu...”

Yukarıdaki ilk örnekte *öñre* iyiliği niteleyerek sıfat görevinde kullanılmıştır. İkinci örnekte zamir göreviyle varlıkların yerini tutmuştur. Bu kullanımlarıyla farklı eklerle genişlemiştir. Üçüncü örnekte önündeki birime *-Da* ekiyle bağlanmış, kendisi de *-ki* ekiyle genişleyerek ikincil edat görevinde kullanılmıştır. Son örnekte ise kendisi hiçbir ek almayıp tamlayıcısına yine *-DA* ekiyle bağlanarak edat kategorisine geçmeye başlamıştır. Kendisi ek almayarak karmaşık yapıdan basit yapıya geçmiştir.

Dizimsel bağlılıkta *öñre* dilbilgiselleşmenin ilk aşamalarında sıfat, zarf, zamir görevleriyle sözdiziminde yanındaki birime ve fiile farklı derecelerde bağlanmıştır. Zamir olarak kullanımında varlıkların yerini tuttuğu için yanındaki birime bağlı olmamakla birlikte fiile de doğrudan bağlanmıştır. Sıfat kullanımında yanındaki birimi niteleme göreviyle yanındaki birime anlamsal olarak bağlanmış, fiile yine nitelediği birimle birlikte bağlanmıştır. Zarf kullanımıyla zaman belirterek fiile doğrudan bağlanmıştır. Dilbilgiselleşmenin ilerleyen aşamalarında ikincil edat ve edat kullanımlarıyla önündeki birime *-DA* durum ekiyle bağlanmış ve yine yanındaki birimle birlikte fiile bağlanmıştır.

3. 2. 3. Değişkenlik

Öñre biriminin dizisel değişkenliğinde kendisine yakın anlamlı *aşnu* birimiyle karşılaştırılması yukarıda *aşnu* biriminin değişkenlik maddesinde yapılmıştır.

Dizimsel değişkenliğinde *öñre* cümle içinde sıfat, zarf, zamir görevleriyle farklı dizilimlerde kullanılmış, sonra dilbilgiselliğinin artması sonucunda önündeki birime *-DA* bulunma ekiyle bağlanarak yeri sabitlenmeye başlamıştır.

Öñre biriminin dilbilgiselleşme sürecinde şu değişimleri geçirdiği belirlenmiştir:

1. Fonetik olarak herhangi bir değişim ve kayıp yaşamamıştır.
2. Anlam geçiş ve değişiklikleri neticesinde anlam alanı daralmıştır.
3. Sıfat, zarf, zamir, ikincil edat ve edat görevleriyle kategori kayıplarını geçirmiştir. Ağırlıklı olarak zarf görevindedir.

4. Zarf görevi kullanımlarında zaman ve sıra belirtmektedir.
5. Yanındaki birime *-DA* bulunma ekiyle bağımlı duruma gelmiştir.
6. Kendisine yakın anlamlı *aşnu* birimine göre seçim oranı daha yüksektir.
7. Dizimsel değişkenliğinin azalması sonucunda yeri sabitlenmeye başlamıştır.
8. Bu değişimler birimin özerklik derecesinin düşmüş dilbilgisellik derecesinin artmış olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Dilbilgiselleşme kuramının, dilbilgiselleşme kuramına göre edat ve ikincil edat kavramlarının ve bunlara göre Eski Uygurca *aşnu* ve *önre* edatlarının incelendiği bu çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir:

1. Dilbilgiselleşme bağımsız birimlerin bağımlı, bağımlı birimlerin ise daha çok bağımlı duruma geldiği sürecin adıdır. Bu süreç birimlerin hem kendi aralarında hem de fiille oluşan ilişkiler açısından meydana gelmektedir. Bu sebeple dilbilgiselleşme aynı zamanda kendi içinde de birçok süreci barındırmaktadır.
2. Edatlar isim ya da fiillerin dilbilgiselleşmesiyle oluşan bağımlı birimlerdir. Önündeki isim ya da isim soylu birime anlamsal ve biçimsel olarak bağımlıdırlar. Ancak bu dilbilgiselleşme süreçleri doğrudan isim veya fiil üzerinden değil, sıfat, zamir, zarf, ikincil edat ara kategorilerden geçerek gerçekleşmektedir. Edatlar hiçbir ekle genişlemeyen basit yapıda olan birimlerdir
3. Birimin dilbilgiselleşerek edatlaşması demek diğer kategori kullanımlarının artık kullanılmayacağı anlamına gelmemektedir. Edatlaşan birim sıfat, zarf gibi diğer kategorilerde de kullanılmaya devam edilebilir.
4. Birimlerin edatlaşma sürecinde geçirdikleri ara kategorilerden biri de ikincil edat kategorisidir. İkincil edatlar birimin dilbilgiselleşme sürecinde zamir, sıfat, zarfların oluşturduğu ara kategoriyle edat küçük kategorisi arasında bulunur. Her iki kategori arasındaki geçiş özelliklerine sahiptir. Bu nedenle önündeki birime biçimsel ve anlamsal olarak bağlandığı gibi herhangi bir ekle genişlemeye de devam eder. Anlamsal alanları tam olarak soyutlaşmamıştır. Dilbilgiselleşmelerine göre farklı dilbilgisel derecelere sahiptirler. Dilbilgisel dereceleri arttıkça edat özellikleri fazlalaşmakta ve daha çok dilbilgiselleşmeyle edatlaşmaktadırlar.
5. İncelenen *aşnu* ve *önre* birimleri dilbilgiselleşme süreçlerinde benzer özellikler gösterirken *öyrenin aşnuya* göre seçiminin fazla olması *öyrenin* daha çok dilbilgiselleşmeye başladığını göstermektedir.

Kısaltmalar

Abh. Shō.	<i>Abhidharmakosabhaşya-ñika Tattvārthā</i> bk. (Shōgaito, 1993)
AY	<i>Altun Yaruk</i> bk. (Kaya, 1994)
bk.	bakınız
BK	<i>Bilge Kağan</i> bk. (Tekin, 2006)
HT M.ÖL .	<i>Hsiien Tsang Biyografisi</i> , Mehmet Ölmez, bk. (Ölmez, 1994)
Irk B.	<i>Irk Bitig</i> bk. (Tekin, 2004)
İK P	<i>İyi Kötü Prens</i> bk. (Hamilton, 1998)
Jut.Sek	Juten Oda, <i>Sekiz Yükme</i> bk. (Oda, 2010)
KT	<i>Kül Tigin</i> bk. (Tekin, 2006)
Maitr. Tek.	<i>Maytrisimit</i> , Şinasi Tekin, bk. (Tekin, 1976)
TT	<i>Türkische Turfan Texte</i> bk. (Bang, 1931)
Tun	<i>Tunyukuk</i> bk. (Tekin, 1994)
U	<i>Uigurica</i> bk. (Müller, 1931)

Kaynakça

- Atabay, N., Kutluk, İ. ve Özel, S. (1983). Türkçede Sözcük Türlerinin Genel Özellikleri. *Sözcük Türleri*, D. Aksan (Yay.Haz.) içinde (s. 23). Ankara: TDK.
- Atabay, N., Kutluk, İ. ve Özel, S. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK.
- Bang, W. and Gabain, A.von. (1931). *Türkische Turfan-Texte V*. Berlin.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.
- Bilgegil, M. (1984). *Türkçe Dil Bilgisi*. İstanbul: Dergah.
- Bisang, W. (1996). Areal Typology and Grammaticalization: Processes of Grammaticalization Based on Nouns and Verbs in East and Mainland South East Asian Languages. *Studies in Language*, 20(3), 519-97.
- Bybee, J., Perkins, R. and Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in The Languages of The World*. Chicago/ London: The University of Chicago Press.
- Campbell, L. (2001). What's Wrong with Grammaticalization? *Language Sciences*, 23, 113-61.
- Can, M. (2016). *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar*. Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Deany, J. (1943). *Türk Dili Grameri* (A. U. Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif Vakfı Yay.
- Demir, N, ve Yılmaz, E. (2010). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker.
- Edizkun, H. (1985). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi*. Ankara: TDK.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, M. (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi.
- Gabain, A. von (2000). *Eski Türkçenin Grameri* (M. Akalın, Çev.). Ankara: TDK.
- Gencan, T. N. (1971). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK.
- Givón, T. (1979). *On Understanding Grammar*. New York: Academic Press.
- Göksel, A. and Kerslake, C. (2005). *Turkish: Comprehensive Grammar*. London/New York: Routledge.
- Grönbech, K. (2011). *Türkçenin Yapısı* (M. Akalın, Çev.). Ankara: TDK.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Güneş, S. (1996). *Türk Dili Bilgisi*. İzmir: Çağlayan.
- Hacıeminoğlu, N. (1971). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB
- Hamilton, J. R. (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası Kalyanamkara ve Papamkara* (E. Korkut, İ. Birkan, Çev.). Ankara: Simurg.
- Heine, B., Claudi, U. and Hünemeyer, F. (1991). *Grammaticalization: A Conceptual Framework*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heine, B. and Kuteva, T. (2004). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hengirmen, M. (1995). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin.
- Hopper, P. J. (1991). On Some Principles of Grammaticization. *Approaches to Grammaticalization* (2 vols.). (E.C. Traugott, B. Heine Ed.) içinde (ss. 17-35). Amsterdam /Philadelphia: Benjamins.
- Hopper, P.J. and Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization* (Second Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Janda, R.D. (2001). Beyond "Pathways" and "Unidirectionality": On The Discontinuity of Transmission and the Counterability of Grammaticalization. *Language Sciences*, 23, 265-340.
- Jeffers, R.J. and Zwicky, A.M. (1980). The Evolution of Clitics. *Papers From The Fourth International Conference on Historical Linguistics, Stanford, March 26-30 1979*, (E. C. Traugott, R. Labrum, S.C. Sepherd, Ed.) içinde (ss. 221-231). Amsterdam /Philadelphia: Benjamins.
- Kahr, J.C. (1976). The Renewal of Case Morphology: Sources and Constraints. *Working Papers on Language Universals*, 20, 107-151.
- Karahan, L. (2011). Sonra ve Önce Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu. *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, (E. Arıkoğlu, D. Ergönenç Akbaba, Ed.) içinde (ss. 271-282). Ankara: Akçağ.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London/New York: Routledge.

- Kuryłowicz, J. (1965). The Evolution of Grammatical Categories. *Diogenes*, 51, 55-71.
- Lehmann, C. (1985). Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change. *Lingua e Stile*, 20, 303-318.
- Lehmann, C. (2002). *Thoughts on Grammaticalization* (Second, Revised Edition). Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt Nr. 9: Erfurt.
- Lehmann, C. (2015). *Thoughts on Grammaticalization* (3rd edition, draft version). Berlin: Language Science Press.
- Lewis, G. (2000). *Turkish Grammar* (Secod Edition). Oxford: Oxford University Press.
- Li, Y. S. (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Molgaydarov, K. (2007). Türk Dilinde Edat Kaynaklı Bir Ek (M.Y. Kaya, Çev.). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 24, 75-81.
- Müller, F.W. K. (1931). *Uigurica IV*. Berlin.
- Norde, M. (2001). Deflexion as a Counterdirectional Factor in Grammatical Change. *Language Sciences*, 23, 231-64.
- Oda, J. (2010). *A Study of Buddhist Sutra Called Sekiz Yükmeç Yaruç or Sekiz Törlügin Yarumış Yaltrımış in Old Turkic*. Kyoto: Hōzōkan.
- Oruç, B. (1994). *Oğuz Grubunda Edatlar*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ölmez, M. (1994). *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü VI. Bölüm*. Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Shōgaito, M. (1993). *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakosabhasya-ṭīka Tattvārthā Volume II Text, Translation, Commentary and Glossary*. Kyoto: Shokado.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II Maytrisimit*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- Tekin, Ş. (1993). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*. Ankara: TDK.
- Tekin, T. (1959). Kononov, Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, Moskva-Leningrad 1956. *TDAY-B*, 331-377.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg.
- Tekin, T. (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Öncü.
- Tekin, T. (2006). *Orhun Yazıtları*. Ankara: TDK.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken.
- Traugott, E. C. (1980). Meaning-Change in The Development of Grammatical Markers. *Language Sciences*, 2, 44-61.
- Türk Gramerinin Sorunları: Bildiriler*. (2011). Ankara: TDK.
- Underhill, R. (1976). *Turkish Grammar*. Mass: The MIT Press.

YENİLİK KÜMELERİNDE GİRİŞİMCİLİĞİN KAYNAKLARI OLARAK YERLEŞİK FİRMALARIN ROLÜNÜN SOSYOLOJİK ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Mehmet CANSIZ, Meliha Demet ULUSOY

Özet: Yenilik kümeleri teknoloji tabanlı girişimciliğin gelişmesinde önemli rol oynarlar. Yenilik kümelerinde yoğunlaşan bilgi işçileri, sahip oldukları bilgi ve yeteneklerle her an girişimci olabilmektedirler. Literatürde bu süreç daha çok girişimcilik ekosistemi ve firmaların özellikleri açısından incelenmiştir. Bu sürecin sosyolojik boyutu yeterince analiz edilmemiştir. Buradan hareketle bu çalışmada; teknoparklardaki girişimci arzına odaklanılmış ve çalışanların girişimci olmasında; çalıştıkları firmaların yapısal özellikleri ve bunların sahiplerinin sosyal ve kültürel sermayelerinin etkisine bakılmıştır. Regresyon analiz sonucunda; özellik yanında çalıştıkları girişimcinin eğitim düzeyinin, etkili iş çevresinin, kümelenme girişimlerine katılma durumunun, firmanın yaşının, ihracat yapma durumunun ve firmanın yaptığı kamu destekli Ar-Ge proje sayısının istatistiksel olarak pozitif yönde bir etki, girişimci türü ve sahip olunan etkili bir siyasi çevrenin ise negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, yenilik kümesi, bilgi toplumu, bilgi işçisi, yaratıcı sınıf, girişimcilik, filiz işletme, teknopark.

A Sociological Analysis of Established Firms as a Source of Innovative Cluster Entrepreneurialism: The Turkish Case

Abstract: Innovation clusters play an important role in the development of technology-based entrepreneurship. Information workers who are gathered in innovation clusters can become entrepreneurial at any time in relation to their knowledge and abilities. In literature, this process is generally explored from the point of the entrepreneurship ecosystem and the characteristics of firms. The sociological dimension of this process has not been adequately analysed in terms of social and cultural bases. Based on this, our work focuses on the entrepreneurial supply; the structural characteristics of firms and the social and cultural capital of the entrepreneurs that influence the workers in the process of becoming an entrepreneur. The regression analysis has demonstrated that education level, effective work environment, joining in clusters, age of the firms, number of publicly funded R & D projects made by the firm, and export capacity of the firm have a positive effect in the emergence of entrepreneurship. Moreover, the analysis has demonstrated that affective political environment has a negative effect on entrepreneurship.

Key words: Turkey, innovation clusters, information society, information worker, creative class, entrepreneurship, spin off, spin out, teknopark.

Giriş

Radikal değişimleri ve yapısal dönüşümleri kapsayan kalkınma süreci; yenilikçi ve üretken olmayı, yeteneklerin ve örgütsel yapıların geliştirilmesini, bilgi birikiminin artırılmasını ve yayılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, kalkınma süreçlerinin ve değişimin en önemli parametrelerinden birisi tüm bu özellikleri içinde toplayan girişimcilerdir. Bu bağlamda girişimcilik ülkelerin öncelikli politika alanları arasında yer almaktadır.

Gerek kalkınma gerekse bilgi toplumuna dönüşme süreci iktisat ile sosyoloji arasındaki ortak çalışma alanını genişletmiş ve daha karmaşık hâle getirmiştir. Daha önce Weber ve Durkheim ile temelleri atılan ve makro konulara odaklanan iktisat sosyolojisi, bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde yeni üretim ilişkilerinin aktörleri, aktörler arası ilişki tarzı ve örüntüleri başta olmak üzere yapı ve aktör tamlaması üzerinden yeni yapılaşma modellerini, etkileşim süreçlerini inceleme alanına dâhil etmiştir. Bu çerçevede özellikle girişimcilik sürecine ve bilgi toplumu işçilerine yönelik mikro ve makro bağlamlı sosyolojik çalışmalarda ciddi bir artış kaydedilmektedir. Girişimcilerin başarı elde etme koşulları, kültür ve girişimcilik ilişkisi (Aldrich, 1991; Granovetter, 2000, Nee and Oppen, 2012; Swedberg, 2000; Thornton, 1999; Beck, 1992; Chen, 2015; Vallas ve Cummins, 2015) ve bilgi toplumunun yenilikçi girişimlere yönelik etkisi gibi konular (Thornton et., 2011; Easton, 1996; Ferrary and Granovetter, 2009; Henton ve Held, 2013; Kenney, 2000; Saxenian, 1996) iktisadi yaklaşım kadar sosyolojik bakış açısını da gerektirmektedir.

Bu noktadan hareketle araştırmanın temel konusu Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde rol oynayan temel araçlardan biri olan teknoloji tabanlı girişimcilerin arzını etkileyen sosyolojik etkenlerdir.

Schumpeter (1975, 2000) girişimciyi; yenilik yapan, denenmemiş teknolojileri ve üretim tekniklerini geliştiren, yeni bir ürün veya hizmet geliştiren, bir ürünü yeni metotlar kullanarak üreten bu bağlamda devrim yaratan kişi olarak tanımlar. Dolayısıyla girişimcilerin gerektiği kadar risk alabilme, yeniliğe öncü olma, hırslı ve çalışkan olma, liderlik yeteneğine ve özgüvene sahip olma ile yenilikçi, enerjik ve özerk olma gibi özellikleri vardır (Hisrich ve Peters, 2001). Bu açıdan girişimciler toplumsal değişimin temel aktörleridir.

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde girişimciler üniversite, araştırma merkezleri, risk sermayedarları ve ilgili kuruluşlarla birlikte kümeler oluşturarak teknopark adı verilen bölgelerde yoğun olarak faaliyet göstermektedirler. Teknoparklarda yeni girişimcilerin genel olarak üç kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisini daha önce teknopark dışında faaliyet gösteren ve firmalarını teknoparka taşıyan girişimciler oluşturmaktadır. İkinci grup şirket kuran öğrenci, araştırmacı, akademisyen veya az miktarda da olsa kamu çalışanlarından oluşan girişimcilerdir. Üçüncü grubu ise teknoparklarda

veya teknopark dışında faaliyet gösteren teknoloji tabanlı firmalarda çalışırken kendi firmalarını kuran girişimciler oluşturur.

Bu bilgiler bize özellikle firmalarda çalışanların, girişimciliğin en önemli kaynaklarından birisi olduğunu göstermektedir. Çalışanlar girişimci olurken fikirlerini çoğu zaman çalıştıkları işlerden alırlar (Pakes ve Nitzan, 1983; Klepper ve Sleeper, 2005; Cassiman ve Ueda, 2006; Nikolowa, 2014) ve fikir sahibi çalışanlar girişimci olup firmadan ayrılabilirler veya farklı bir görevde projelerini firma içinde sürdürebilirler (Anton ve Yao, 1995; Chatterjee ve Rossi, 2012; Hellmann, 2007).

Bu noktada bireyleri girişimci olmaya iten etkenler önem kazanır. Çalışanların girişimciliğe geçişini belirleyen nedenler genel olarak üç grupta toplanabilir: Birinci grup etmen girişimcilik ekosisteminin gelişmişliği iken ikincisi, çalışanların girişimcilik potansiyeli, yetenekleri, tecrübeleri, sahip olduğu kaynaklar ile ekibidir. Üçüncüsü ise girişimci olan çalışanların çalıştıkları firmaların ve onların sahibi olan girişimcilerin özellikleridir. Bu çalışmanın konusunu da bireyleri girişimciliğe yönlendiren üçüncü grup etmenler oluşturmaktadır; daha açık bir ifade ile çalışma yerleşik firmaların ve bu firmaların sahibi girişimcilerin, firma çalışanlarının girişimci olma sürecini nasıl etkilediği ile ilgilenmektedir ve kapsamı Türkiye'deki teknoparklardır. Bu bağlamda temel araştırma soruları: Hangi tip firmalar ve girişimci özellikleri çalışanların potansiyel girişimciliklerinin ortaya çıkmasında etkilidir ve etkili bir iş ortamı oluşturmaktadır? Özellikle teknoloji tabanlı girişimcilikte ve bunların yoğunlaştığı teknoparklarda bu süreç nasıl işlemektedir?

1. Bilgi İşçilerinin Girişimcilere Dönüşmesi Üzerine Kuramsal Yaklaşım Bilgi Toplumu ve Bilgi İşçileri

Bilgiye dayalı toplumun sanayi toplumundan önemli farklılıkları bulunmaktadır. Sanayi toplumlarının sınıfsal yapısı sanayi sonrası dönemde köklü bir değişim geçirmektedir. Bilgi toplumunda bilgi ve hizmet üreten, bilgiye dayalı uzmanlaşma/profesyonelleşmenin egemen olduğu bir sisteme doğru dönüşüm yaşanmaktadır (Lyotard, 2000; Bell, 1980). Bu süreçte bilgi üretenler önemli bir mesleki grup hâline gelmektedir (Bell, 1974). Böylelikle bilgi toplumlarında sınıfsal konum ve gücün temeli sermaye sahipliğinden bilgi üretimine kayma eğilimindedir. Bilgiye dayalı toplumun en ayırt edici özelliği ise bilgi ve uzmanlığa dayalı olarak ortaya çıkan bu yaratıcı sınıftır (Bell, 1973; Florida, 2002, 2006; Drucker, 1994, 1991). Dolayısıyla bilginin üretildiği, yönetildiği, ticarileştirildiği ve kullanıcılara aktarıldığı süreçlerde görev alan kişiler yaratıcı sınıfı oluşturmaktadır. Teknolojik gelişmeye odaklanan bu sınıf, insan aklını doğrudan bir üretim gücü olarak kullanmaktadır (Castells, 2005, ss. 21-41) ve bu sınıf bilgi toplumunun yeni tabakalaşma modelinin de imleyicisidir.

Bu sınıfın ortaya çıkmasıyla birlikte yeni tip bir girişimcilik de gelişmeye başlamıştır. Sanayi toplumuna ait esnaf, sanatkâr veya klasik sermaye sahibi sanayici girişimciliğinden teknoloji tabanlı girişimciliğe veya Ar-Ge ve yenilikçiliğe dayalı sanayiciliğe doğru bir değişim görülmektedir.

Castells'e (2005, s. 79) göre bilgi sınıfının yaygın olarak faaliyet gösterdiği üniversiteler, araştırma merkezleri, risk sermayesi şirketleri ile teknoloji tabanlı girişimciler, yetenekli mühendisler ve bilim insanlarının bir araya toplanması yenilik kümelerini oluşturmaktadır. Yenilik kümeleri, yeni yatırımları çeken cazibe merkezleridir. Bu kümelerde yenilik ve teknolojinin hızla yayılması - beceriye, sermayeye, yeni teknoloji ve pazarlar hakkındaki bilgilere erişimin kolaylaşması, bilgi ve teknoloji kaynaklarıyla dış bağlantıların kurulması-sayesinde girişimcilik faaliyetlerinde artış sağlanmaktadır (OECD, 2009, s. 31). Ar-Ge ve yenilik çerçevesinde sürekli bir şeyleri geliştirme üzerine kurgulanan iş birliği ortamı, yenilikçilik kültürünün oluşmasını sağlayarak ticarileşme faaliyetlerini artırmakta ve sürekli yeni girişimlerin ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır (Saxenian, 1996).

Bir çeşit yenilik kümesi olan Silikon Vadisi gibi teknoparklar sürekli yaratıcı fikirlerin ekseninde yeni şirketlerin ortaya çıkarak ticarileştiği ortamlardır. Drucker'ın (1994) deyimi ile bu ortamda çalışan bilgi toplumu işçileri yeni girişimciler çıkartan en önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışanların filiz veya yeni işletme kurmaları ise konunun sosyolojik boyutunu da açıkça göstermektedir. Bilgi sınıfına dâhil bireylerin filiz işletme kurarak girişimci olmalarının ülke ekonomisinin yenilik ve teknoloji kapasitesini arttırması açısından önemi aşikârdır. Sosyolojik açıdan çalışanların bu dikey sosyal hareketliliğinin esas önemi ise bunun bilgi toplumuna dönüşümün temel göstergelerinden birisi olmasıdır.

Sanayi toplumunda sanayiciler ile çalışanlar arasındaki en temel farklardan birisi ekonomik sermaye sahipliğidir ve bu, sınıflar arası farklılığın en önemli parametrelerinden biridir. Oysa bilgi toplumunda bilginin yeni bir sermaye tipi olarak ortaya çıkması bu toplumun girişimcisi ile bilgi işçisi olarak çalışanları arasındaki farklılığı iyice azaltmıştır. Bilgi toplumu işçisi olarak benzer sektörlerde çalışan bireylerin yenilikçilik ve Ar-Ge faaliyetlerine odaklanmaları ve kendi fikirlerini gerçekleştirebilmeleri için kamu ve girişim sermayesi fonlarından yararlanma potansiyellerine sahip veya yakın olmaları onların her an çalışandan girişimciye dönüşmesinde önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Nitekim, Bhide'in (1994) araştırması hızlı büyüyen girişimcilerin % 71'inin fikirlerini daha önceki çalıştıkları firmadan geliştirmiş olduklarını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Cooper (1985) da girişimcilerin % 70'inin önceki çalışmalarıyla ilişkili olanakları takip ettiklerini tespit etmiştir. Diğer taraftan girişimciler yeterli başarı gösteremedikleri durumlarda ise tekrar çalışan

konumuna geri dönebilmektedirler. Bu durum bilgi toplumunda tabakalaşma ve sosyal hareketlilik mekanizmalarının değiştiğine işaret etmektedir.

Araştırma problemi açısından bireylerin çalıştıkları firmalar, hem dikey hareketlilik katalizörü hem de yeni ve potansiyel girişimciler için sosyalizasyon ajanları olarak fonksiyon görmektedirler. Dolayısıyla, yeni ve potansiyel girişimciler için çalıştıkları yerleri uygulamalı bir okul gibi görmek mümkündür. Çalışanların, firma sahibinin faaliyetlerini gözlemlemeleri ve onun verdiği görevleri bizzat yaparak uygulama içinde olmaları, onların bir sonraki aşamada girişimciye dönüşmeleri için önemli bir tecrübe sağlamaktadır. Bazı araştırmalar (Davidsson, 1989, ss. 37-38) çalışma deneyimi, yönetim tecrübesi ve önceki girişimci deneyimlerinin girişimcilik faaliyetleriyle önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermektedir.

Bu noktada çalışanlarını girişimci olmaya özendiren okulun (firma ve sahibi girişimcilerin) özelliklerinin ne olduğu, çok temel bir araştırma sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Meselenin sosyal, ekonomik, kültürel, politik hatta psikolojik çok boyutlu ve faktörlü olduğu da açıktır. Özellikle küreselleşme ile hız kazanan toplumsal yapı dönüşümü bağlamında firmalar ve girişimciler; ekonomik bağlamda istihdam hareketlerine, sektörlere, büyümeye vs.; kültürel bağlamda risk kapasitesi ve kültürünün oluşumuna vs., sosyal bağlamda yapıya ve tabakalaşma örüntülerine, psikolojik bağlamda kişilik ve mesleki motivasyona vs. yönelik yaptıkları etki gibi pek çok konuda çok disiplinli bir araştırma alanının odağını oluşturmaktadırlar.

Bu açıdan günümüzde iktisat sosyolojisinin disiplinler arası bir bakış açısına dâhil olarak bilgi toplumuna dönüşüm süreci literatüründe ayrıcalıklı bir konuma oturduğu söylenebilir. İktisat sosyolojisi başlangıçta makro düzeyde toplumsal alana odaklanmıştır. 20. yüzyılın başlarında Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü" (1905) ve Durkheim'ın "Toplumsal İş Bölümü" (1893) çalışmaları iktisat sosyolojisinin geleneğini oluşturmuştur. Bilgiye dayalı toplumun yükselişi bu alanı farklılaştırmış ve onun mikro alanlarda da söz sahibi olmasını sağlamıştır. Tarihsel olarak Polanyi (1944) tarafından kullanılan ve Granovetter (1985) tarafından işlevsel hâle getirilen "gömülülük" (embeddedness) kavramı, iktisadi davranışın toplumsal ilişkiler ve kurumlar tarafından da etkilendiği anlamına gelmektedir (Uzzi, 1999; Dacin vd., 1999). Granovetter (1992, s. 4) iktisadi davranışın, yalnızca kâr ve maliyet hesaplamasıyla yapılmadığını ve sosyal ağlar içinde gömülü olduğunu vurgulayarak iktisadi faaliyetleri sosyal inşa, iktisadi kurumları da toplumsal kurumlar olarak tanımlamıştır. Bu anlayış, girişimciler ve çalışanların dâhil olduğu tüm üretim ilişkileri aktörlerinin davranış biçimlerinin, yönelimlerinin analizi için sosyal ve kültürel parametrelerin de dâhil edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İşte bu yaklaşım bu çalışmanın da temel hareket noktasını oluşturmuştur.

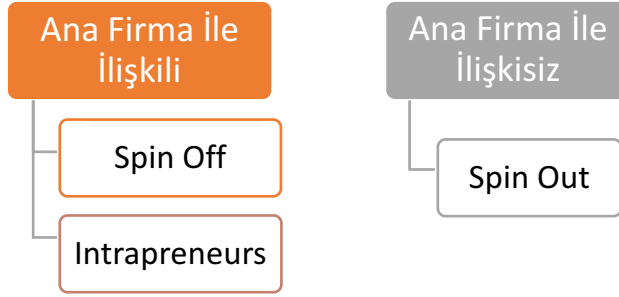
Girişimciliğe ilişkin literatür incelendiğinde genellikle ekonomik ve işletme bakış açısının hâkim olduğu görülmektedir. Ancak bilgi toplumu alanındaki gelişmeler giderek bu alanda sosyolojik çalışmalara olan ihtiyacı da arttırmıştır. Bu bağlamda bilgi toplumu, risk toplumu, risk ve belirsizlik, esnek üretim, pozisyon alma gibi girişimciliğe başlamaya yönlendiren nedenler, girişimcilerin başarısının iş yaratma üzerindeki etkisi (Aldrich, 1991; Granovetter, 2000, Nee and Oppen, 2012; Swedberg, 2000; Thornton, 1999; Beck, 1992; Giddens, 1991; Chen, 2015; Vallas ve Cummins, 2015; Lyotard, 2000) ve bilgiye dayalı toplumun en dinamik bölümleri olan teknoloji ve inovasyon tabanlı girişimler (Thornton et., 2011; Easton, 1996; Ferrary and Granovetter, 2009; Henton ve Held, 2013; Kenney, 2000) gibi konular sosyologların üzerinde yoğunlukla çalıştıkları alanlardır.

Bu anlamda Saxenian'ın (1996) dünyaca tanınan teknoparklar olan Silikon Vadisi ile Boston Route 128'i karşılaştırdığı çalışma bizim açıımızdan en dikkat çekici olanıdır. Yazar, bu çalışmada iki bölgedeki kültürel farklılığın girişimcilik yapısına yansıdığını ortaya koyarak çok farklı bir tartışma alanı açmıştır. Sosyal bilimcilerin dikkatini çeken Silikon Vadisi üzerine farklı parametreler üzerinden yapılan çalışmaların ortak kanaati ise Silikon Vadisindeki firma çalışanlarının gerek diğer firmalara geçmelerinin, gerekse yeni şirket kurmalarının bilginin yayılımını artıran ve yeniliklerin ticarileşmesini sağlayan çok önemli bir etkiye sahip olmasıdır. Böylelikle firmalar arası ilişkiler kurularak sinerji yaratılmakta ve girişimci için çekim merkezi oluşmaktadır. Bu durum çalışanların girişimci olarak ayrılmalarının sonuçları üzerine yapılan çalışmaların da çoğalmasını tetiklemiştir (Pakes ve Nitzan, 1983; Klepper ve Sleeper, 2005; Cassiman ve Ueda, 2006).

Bilgi İşçilerinin Girişimci Olma Süreci: Yenilikçi Fikirleri Ticarileştirme Yöntemleri

Bilgi toplumu işçisinin fikrini girişimci olarak ticarileştirebileceği kabaca üç yöntem bulunmaktadır. Bunlar genel olarak çalıştığı firma ile ilişkili ve ilişkisiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (bk. Grafik 1).

Birinci yöntem, çalışanların fikirlerinin ekseninde ana firmanın desteği ve/veya iş birliği içinde yeni filiz işletmelerin (spin-off) kurulmasıdır. Ana firma burada genellikle hâkim ortak konumundadır ve filiz işletme ana firma ile ticari bir ilişki içindedir. Yani, bazı firmalar bu tür filiz işletmelerin gelişmesini desteklemekte ve bunları yoğun şekilde kullanmaktadırlar (Allen,1998; Amador ve Landier, 2003; Hellmann, 2007). Filiz işletmeler ana firmanın sağladığı önemli avantajlardan yararlanırlar (Hvide ve Kristiansen, 2012).

Grafik 1. Bilgi İşçilerinin Girişimci Olma Süreci
(Kaynak: Çalışma kapsamında yazarlarca üretilmiştir).

Firma ile ilişkili ikinci yöntem ise çalışanların fikirlerinin ana firma içinde geliştirilmesidir ki, bu iç girişimcilik (intrapreneurship) olarak adlandırılmaktadır. Hellmann (2007) firmaların yenilik ve örgüt yapısına göre çalışanların iç girişimci olma durumlarını analiz etmiştir. Bazı firmalar bunu daha kurumsal hâle getirmişlerdir. Örneğin 3M ve Google gibi büyük ve yenilikçi firmalar çalışanların zamanlarının belli kısımlarını yenilik faaliyetlerine ayırmaya teşvik etmektedir. Görüleceği gibi bu daha çok kurumsallaşmış büyük teknoloji firmaların uyguladığı bir politikadır.

Firma ile organik bir bağı olmayan yeni firmaların (spin-out) çıkması ise üçüncü ticarileşme yöntemini oluşturmaktadır. Bilgi işçisi yeni firmasıyla bazı durumlarda mevcut firma ile doğrudan rekabet etmekte bazı durumlarda ise rakip olmayacak şekilde faaliyet göstermektedir (Anton ve Yao, 1995). Hatta bazı durumlarda fikir farklı girişimcilere satılabilir ve yeni bir bağımsız girişimci de çıkabilir (Chatterjee ve Rossi, 2012).

Yeni Girişimci Çıkarmayı Etkileyen Faktörler: Firma Performansı ve Yaşı

Bazı çalışmalar ise hangi firmaların çalışanlarından yeni girişimler çıktığına odaklanmaktadır. Bu bağlamda özellikle firmanın yaşı ve performansı incelenmiştir. Nikolowa (2014) yeni girişim yaratma kapasitesini ana firmanın özellikleriyle özdeşleştirmiştir. Çalışanların yetenekleri çalıştıkları firmalardan çok etkilendiği için güçlü bir teknolojik ve pazar bilgisine sahip firmalarda çalışanların iyi bir fikir bulma ve bunu ticarileştirme ihtimalinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Bulgulara göre teknoloji ve pazar konusundaki gelişmişlik düzeyi yüksek olan firmaların, çalışanlarının bu yeteneklerden birisinin düşük olduğu firmalara göre girişim yaratma olasılığı daha yüksektir. Dolayısıyla bu alandaki temel bulgu; daha iyi performans sergileyen firmaların yeni girişimci ortaya çıkarma ihtimallerinin daha yüksek olduğudur (Klepper, 2007; Agarwal ve vd., 2004; Klepperand Sleeper, 2005).

Yeni girişimci çıkarmayı etkileyen bir başka faktör ise firmanın yaşıdır. Klepper ve Sleeper (2005) yeni girişimler çıkarma olasılığının firmanın yaşıyla ilişkili olduğunu ve yeni girişimlerin ortaya çıkmasının büyük olasılıkla firmaların orta yaşa geldiğinde mümkün olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak yukarıda konu edilen çalışmalardan açıkça görüldüğü gibi bu alanda genellikle firma düzeyinde analiz yapılmakta ve firmaların yapısal özelliklerinin etkisi tartışılmaktadır. Bu bağlamda ilk bakışta dikkat çeken eksikliklerden biri sürecin baş aktörlerinden olan girişimcilerin nitelikleridir. Hâlbuki teknoloji tabanlı firmaların en önemli özelliklerinden birisi de girişimcilerin ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye güçlerinin firma ile özdeşleşmesidir. Dolayısıyla girişimcinin sahip olduğu özellikler firmanın genel karakteristiklerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Bu yüzden girişimcilerin cinsiyeti, yaşı, eğitimi, önceki meslekleri, tecrübeleri gibi kültürel sermaye özelliklerinin de çalışanların girişimci olma süreçlerine etkisi bulunabilir. Diğer taraftan girişimci başarısında etkili olan sosyal sermaye unsurlarının da benzer şekilde çalışanların girişimci olma süreçlerinde etkisi olabilir.

Ayrıca literatürdeki araştırmaların büyük bölümünün gelişmiş ülke örneklerinden alınan verilerle yapıldığı görülmektedir. Oysa gelişmiş ülkelerin teknoparkları ile gelişmekte olanlarındaki sektör, çalışan sayısı, kurumların büyüklüğü, pazar payları, kurumsallaşma düzeyleri açısından farklılık göstermektedir. Örneğin Silikon Vadisinde¹ risk sermayesi fon büyüklüğü, çalışan ve patent sayısı, firmaların ölçek büyüklüğü gibi değerler, Türkiye’de teknoparkların tamamının toplamıyla karşılaştırıldığında² bile çok yüksek kalmaktadır. Dolayısıyla, literatürdeki çalışmalar gelişmekte olan ülkeler için yeterince yol gösterici olmayabilir.

Bu bilgilerin ışığında bu çalışmanın temel araştırma konusu gelişen bir ülke olarak Türkiye’de teknoparklardaki firmalardan girişimci çıkmasını etkileyen faktörlerdir.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Türkiye özellikle 2000’li yıllardan itibaren, Ar-Ge, teknoloji tabanlı girişimcilik ve teknoparkların geliştirilmesi, “Girişimcilik Stratejisi ve Eylem Planı”, “Sanayi Stratejisi”, “KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı” vb. gibi politika dokümanlarını hazırlamış ve uygulamaktadır. Görüleceği üzere yenilikçiliğin ve teknoloji tabanlı girişimciliğin geliştirilmesi Türkiye’nin üzerinde çalıştığı temel alanlardan birisidir. Kamu alanındaki bu çaba akademik alandan gelen çeşitli araştırmalarla desteklenmiştir; girişimciliğin geliştirilmesi ve kamu desteklerinin etkilerinin artması, teknoparkların daha başarılı olması için çeşitli

¹ <https://www.jointventure.org/images/stories/pdf/index2016.pdf>

² <http://btgm.sanayi.gov.tr/sayfa.html?sayfaId=312fb1e1-4886-4088-9ed8-7fe6e190b6fd>

araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu araştırmaların içinde; hangi firmalardan yeni girişimcilerin çıktığı, firmaların/girişimcilerin hangi özelliklerinin yeni girişimci çıkarma üzerinde etkili olduğuna ilişkin sosyolojik bir çalışma bulunmamaktadır.

Amaç ve Hipotezler

Bu çerçevede çalışmanın amacı Türkiye’de teknoparklar içinde faaliyet gösteren firmalarda çalışan bilgi toplumu işçilerinin yeni girişimci olma süreçlerini analiz etmektir. Analiz çalışılan firma ve kurucusu üzerinden yapılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın iki temel hipotezi bulunmaktadır:

1. Firmanın sahibinin özellikleriyle yeni girişimci çıkması arasında pozitif bir ilişki vardır. Analize girişimcinin özellikleri bağlamında bağımsız değişkenler olarak cinsiyet, yaş ve eğitim gibi demografik faktörler; girişimcilik öncesi çalışma ve girişimcilik tecrübesi, girişimci türü gibi kültürel sermaye bileşenleri ve kümelenme girişimlerine üyelik, iş ve siyasi çevre gibi sosyal sermaye unsurları dâhil edilmiştir.
2. Firmanın yapısal özellikleri ile firmada çalışanların girişimci olması arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır; firmanın özellikleri bağlamında ise firmanın yaşı, ortaklık yapısı, çalışan sayısı, hızlı büyümesi, ihracat yapması, Ar-Ge konusunda yaptığı iş birliği faaliyetleri, sektörü, faaliyet gösterdiği teknopark ve bulunduğu il bağımsız değişkenler olarak dâhil edilmiştir.

Literatüre Katkı

Çalışanların girişimci olmasında ana firmanın girişimcisinin özelliklerinin etkisi çalışılmış bir konu değildir. Bu anlamda çalışma yenilik içermektedir. Ayrıca araştırmalar genellikle gelişmiş ülke örnekleri dikkate alınarak yapılmıştır. Bu çalışmanın Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede yapılmış olmasının literatüre katkı vermesi beklenmekte, OECD ve WB gibi uluslararası kuruluşlar için aydınlatıcı olabileceği umulmaktadır.

Çalışanlar açısından, girişimciliği gelecekte bir kariyer olarak görenler için hangi firmalarda çalışmalarının daha faydalı olabileceği konusunda aydınlatıcı olacağı değerlendirilmektedir. Diğer taraftan kamu destek politikaları açısından da girişimci çıkartan firmaların belirlenmesi faydalı olacaktır.

Evren, Örneklem, Veri Toplama ve Analiz Tekniği

Teknoparklar evreninden tesadüfi örneklem yolu ile 26 teknoparkta 1.112 girişimciye anket uygulanmıştır³. Anket ile teknoparklardaki firmaların yaklaşık

³ Teknopark araştırması daha sonra kitap olarak yayımlanacak olup, detaylar makaleler şeklinde sunulacaktır.

yüzde 32'sine ulaşılmıştır. Bu firmalarda çalışan sayısı 10.648 olup teknoparklardaki çalışan sayısı içindeki payı yaklaşık yüzde 30'dur⁴.

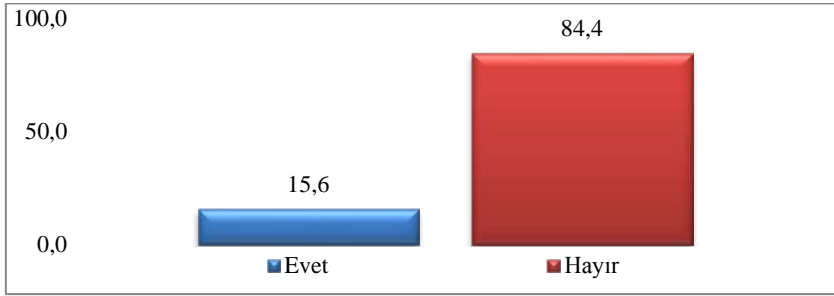
Çalışma kapsamındaki hipotezler “probit regresyon model” ile test edilmiş ve “marjin analizi” yapılmıştır.

Çalışmada girişimci ve firmanın hangi özelliklerinin yeni girişimcilik üzerinde etkisi olduğu analiz edileceği için söz konusu değişkenlere ilişkin veriler Ek-1 ve Ek-2'de probit regresyonda kullanıldıkları gruplar hâlinde sunulmuştur. İşe vuruş operasyonel tanımlar ise Ek 2'de verilmektedir.

Sınırlılıklar

Çalışmanın en önemli kısıtlılığını bilgileri anket yoluyla toplamak oluşturmaktadır. Anket yoluyla elde edilen verilerin öznel(sübjektif) olma olasılığı, birden fazla ortağa sahip firmalarda yapılan anketin tüm firmayı temsil edememesi ve anketlerin kesit olarak belli bir tarihte yapılmasından kaynaklanan zayıflıklar bulunmaktadır. Çalışmada yeni girişimci çıkarma potansiyeli ile seçili girişimci ve firma özellikleri arasındaki ilişkiye bakılmıştır.

3. Araştırmanın Bulguları

Grafik 2. Çalışanlardan Girişimci Çıkan Firmalar (yüzde)

Grafik 2'de çalışanlarından girişimci çıkan firma bilgileri verilmiştir. Firmaların yüzde 15,6'sından yeni bir girişimci çıkmış iken yüzde 84,4'ünden çıkmamıştır.

⁴ “Yenilik Kümelerinde Firmalar Arası İstihdam Hareketliliğinin Sosyolojik Analizi” adlı makalede aynı ifade yer almaktadır.

Tablo 1. Girişimci Olan Çalışan Sayıları

Girişimci Olan Personel Sayısı	Firma Sayısı	Yüzde	Girişimci Olan Toplam Personel
1	91	52.30	91
2	48	27.59	96
3	21	12.07	63
4	4	2.30	16
5	7	4.02	35
6	1	0.57	6
7	1	0.57	7
10	1	0.57	10
Toplam	174	100	324

Tablo 1’de firmalardan çıkan girişimci sayıları verilmektedir. Buna göre girişimci çıkartan 174 firmadan toplam 324 yeni girişimci çıkmıştır. Firmaların yüzde 52,3’ü tek girişimci çıkarırken, bunları yüzde 27,5’ile iki girişim çıkararan firmalar izlemiştir. Ortalamada ise 1,8 girişimci çıkmıştır.

Örnekleme çerçevesinde yerleşik firmaların yaklaşık yüzde 29’u kadar yeni firma ortaya çıktığı görülmektedir. Girişimci çıkaran firmalar bazında bakıldığında ise bu firmalar kendilerinin yaklaşık iki katı kadar yeni firma ortaya çıkarmışlardır. Bu durum, yenilik kümelerinin kendini sürekli üretmesi bağlamında dünya literatürüne uygun olup, Türk teknoparklarında da benzer bir sürecin işlediğini göstermektedir.

Tablo 2’de firmanın çalışanlarının girişimci olmasını etkileyen firma sahibi girişimci ve firma yapısına ilişkin faktörlerin belirlenmesine yönelik probit regresyon sonuçları verilmiştir.

Tablo 2. Çalışanların Girişimci Olmasını Etkileyen Faktörler

	Değişkenler	Z	P> Z	Marjin Analizi (dy/dx)
	Kültürel Sermaye			
Girişimci Özellikleri	Cinsiyet	1,72	0,086	
	Yaş	1,43	0,152	
	Eğitim Düzeyi	2,33	0,020	0,029
	Yurt Dışı Eğitim	1,26	0,207	
	Girişimcilik Öncesi Çalışma Tecrübesi	1,37	0,171	
	Yurt Dışı Girişimcilik Öncesi Çalışma Tecrübesi	-0,89	0,371	
	Girişimcilik Tecrübesi	1,38	0,167	
	Girişimci Türü	2,60	0,009	-0,109
	Sosyal Sermaye			
	İşlerini Kolaylaştıran İş Çevresi Bulunması	2,26	0,024	0,025
	İşlerini Kolaylaştıran Siyasi Çevresi Bulunması	-3,29	0,001	-0,030
Kümelene Girişimlerine Üyelik	2,17	0,030	0,045	
Firma Özellikleri	Ortak Sayısı	0,18	0,856	
	Kadın Ortak	0,89	0,374	
	Akademisyen Ortak	0,08	0,939	
	Firmanın Yaşı	4,71	0,000	0,046
	Çalışan Sayısı	1,12	0,263	
	Hızlı Büyüme	0,51	0,610	
	İhracat	2,85	0,004	0,058
	Ürüne Dönüşen Ar-Ge Proje Sayısı	-0,98	0,329	
	Kamu Destekli Ar-Ge Proje Sayısı	2,08	0,038	0,008
	Çok Uluslu Şirketlerle Ortak Ar-Ge Projesi	-0,01	0,996	
	Sektör	0,58	0,560	
	Teknopark	1,56	0,119	
	İl	-1,57	0,116	

Bu regresyon analizinde çalışanların girişimci olmalarını etkileyen 11 girişimci ve 13 firma özellikleri olmak üzere toplam 24 bağımlı değişken kontrol edilmiştir. Bu tabloya göre girişimci özelliklerinden girişimcinin eğitim düzeyi, girişimci türü ve girişimcinin sahip olduğu iş ve siyasi çevresi ile kümelene girişimlerine ortak olma durumlarının firma özelliklerinden ise yaşın, ihracat yapmanın ve kamu destekli Ar-Ge proje sayısının istatistiki olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Marjin analizi verilerinden etkinin düzeyleri incelenmiştir.

Girişimci özellikleri açısından tüm değişkenler ortalama değerlerindeyken “Çalışanlarınız arasından girişimci çıktı mı?” sorusuna evet deme olasılığını;

- Girişimcinin eğitimindeki bir düzeylik artış (örneğin mezuniyetin lisanstan yüksek lisansa geçmesi) 2,9 yüzde puan artırmakta,

- Girişimci türünün normal girişimciden akademik girişimciye geçmesi 10,9 yüzde puan azaltmakta,
- Girişimcinin işlerini kolaylaştırıcı bir iş çevresi olması 2,5 yüzde puan artırmakta,
- İşlerini kolaylaştıran siyasi bir çevresi olması 3,0 yüzde puan azaltmakta,
- Girişimcinin kümelenme girişimlerine üye olması 4,5 yüzde puan artırmaktadır.

Firma özellikleri açısından ise;

- Firmanın yaş kategorisindeki bir birimlik artış 4,6 yüzde puan artırmakta,
- Firmanın ihracat yapma durumu yapmamaya göre yüzde 5,8 puanlık artış sağlamakta,
- Firmanın kamudan aldığı Ar-Ge desteklerindeki artış ise 0,8 yüzde puan artış sağlamaktadır.

Tartışma ve Değerlendirme

Bu bulgular ışığında regresyon analizinde anlamlı ilişki çıkan girişimci ve firma özelliklerini ayrı ayrı tartışılacaktır.

Kültürel Sermaye, Eğitim ve Girişimci Türü

Tüm değişkenler ortalama değerindeyken eğitim seviyesinin yükselmesi eğitim seviyesi arttıkça girişimcinin çalışanlarına karşı yaklaşımı yönetsel açıdan daha rasyonel ve yönlendirici olabilmektedir. Kurum içi iletişim, bilgi paylaşımı, eğitici faaliyetlere verilen önem, firmadan yeni girişimcilerin çıkmasını artırabilmektedir.

Diğer taraftan tüm değişkenler ortalama değerindeyken girişimci türünün normal girişimciden akademik girişimciye geçmesi firmanın girişimci çıkarmasını olumsuz etkilemektedir. Girişimcinin kültürel sermaye özelliklerinden eğitim düzeyi ile akademik girişimci olup olmaması birlikte değerlendirildiğinde; eğitim seviyesinin artması çalışanların girişimci olmasını pozitif etkilerken, girişimcinin akademik olması hâlinde bu faktörün girişimciliği negatif olarak etkilediği görülmektedir. Akademisyenlerin görece olarak eğitim düzeylerinin yüksek olduğu düşünüldüğünde bu durumun paradoksal olduğu söylenebilir.

Bu çerçevede yeni bir marjinaliz analizini gerçekleştirilmiş olup bu sefer girişimci türü dışındaki değişkenler yine ortalama değerlerinde iken girişimci türü sırasıyla önce normal girişimci (=0) sonra da akademik girişimci (=1) olarak belirlenmiştir. Tablo 3'ten görüleceği üzere diğer değişkenler ortalama değerlerinde ve girişimci türü normal girişimci olduğunda eğitim seviyesindeki

artış istatistiki olarak anlamlı pozitif etkisini sürdürürken, girişimci türü akademik girişimci olarak belirlendiğinde eğitim düzeyindeki artışın istatistiki olarak anlamlı pozitif veya negatif bir etkisinin söz konusu olmadığı görülmektedir.

Tablo 3. Eğitim Sabit İken Yapılan Marjin Analiz

Değişken	Girişimci Türü	Z	P> Z	Marjin Analizi (dy/dx)
Eğitim	Normal Girişimci	2,11	0,035	0,033
	Akademik girişimci	0,65	0,518	0,020

Tablo 4. Girişimci Türü Bazında Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	Akademik Olmayan Girişimci	Akademik Girişimci	Toplam
Lise ve Altı	42	-	42
Üniversite	470	22	492
Yüksek Lisans	291	24	315
Doktora ve Üstü	80	183	263
Toplam	883	229	1.112

Akademik girişimciler ile akademik olmayanların eğitim düzeyleri Tablo 4'te verilmiştir. Görüleceği üzere akademik girişimcilerin çok büyük bir kısmının eğitim düzeyi doktora ve üstüdür.

Tablo 5. Girişimci Türü ve Çalışanların Girişimci Olması

Girişimci Türü	Girişimci Sayısı	Girişimci Olan Çalışan Sayısı	Toplam
Akademik Olmayan Girişimci	724	159	883
Akademik Girişimci	214	15	229
Toplam	938	174	1112

Tablo 5'te ise girişimci türü ile çalışanların girişimci olmasına ilişkin bilgiler verilmiştir. Buna göre akademik olmayan girişimci sayısı, akademik olanların 4 katı olmasına rağmen çalışanların girişimci olması açısından aradaki fark 10 kattan yüksektir.

Regresyon sonucuna döndüğümüzde; aslında eğitim düzeyinin artmasının akademik olmayan girişimcilerin yanında çalışanların girişimci olma olasılığını artırdığı sonucu çıkmaktadır. Bu nokta akıllara şöyle bir soruyu getirerek, bilgi toplumu oluşumuna yönelik ciddi bir yapısal soruna da işaret etmektedir: Üniversitede geleceğin girişimcilerini ve bilim adamlarını yetiştiren akademisyenler uygulama alanında kendi firmalarında neden akademik olmayan girişimciler gibi yeni girişimci yetiştirememektedirler?

Türkiye’de akademik girişimcilerle ilgili çok az sayıda (Cansız, 2016) araştırma bulunmaktadır. Ancak, bu bulgunun akademik girişimciliğe ilişkin Cansız’ın (2016, s. 318) yaptığı doktora çalışmasındaki bulgularla uyumlu olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın bulgularına göre, akademik girişimcilerin büyük çoğunluğu bilimsel kaygılarla girişimci olmuştur ve temel hedefleri ticari faaliyetten ziyade kamu hibelerinden faydalanmak ve kendi akademik çalışmalarına katkı sağlamaktır. Bazılarının ise döner sermayenin kesintilerinden kurtulmak için firma kurarak danışmanlık ve proje işlerini yürütmek üzere girişimci oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda ancak çok az bir kesimin gerçek anlamda girişimciliği düşünerek ürün/hizmet geliştirmeye yöneldiği anlaşılmaktadır. Türkiye’de akademik girişimciliğin görünenin aksine farklı amaçlarla kullanılması akademisyenlerin girişimci yetiştirmeme konusunu açıklayabilir ve bu çerçevede politika üretme gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Sosyal Sermaye; İş ve Siyasi Çevre, Küme Üyeliği

Sosyal sermayenin girişimcilerin başarısı üzerinde etkili olduğu konusunda literatürde önemli çalışmalar bulunmaktadır (Neergard ve Madsen, 2004; Amit vd., 1993; Cansız, 2014; Burt, 1997; Lin, 2001; Granovetter, 1985). Bireyin toplam kaynaklarını amaçları doğrultusunda kullanabilme yetisi olarak tanımlanan sosyal sermaye (Bourdieu, 1986, 2010) girişimcilerin başarısında da fark yaratmaktadır (Cansız, 2014, s. 130).

Bu kapsamda, araştırma bulgusuna göre çalışanların girişimci olma olasılığını, sosyal sermaye bileşenlerinden; girişimcinin iş çevresinin gücü ve kümelenme üyeliği pozitif etkilerken siyasi bağlantı gücü negatif etkilemektedir. Bu sonuç, iş çevresi ve küme üyeliğinin firmanın faaliyet alanıyla ilgili ekosistemde daha fazla bağlantı kurma, o ağların içinde olma imkânını sunması nedeniyle çalışanlara da doğal bir sosyal sermaye sağlayabildiğine işaret etmektedir. Yani, kısaca sosyal sermayenin yeni girişimcinin gerek cesaretini gerekse söz konusu ekosistemle ilgili bilgi ve tecrübesini artırıcı bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan siyasi bağlantı gücünün yüksekliğinin negatif etkisi ise çalışanların yeni firma kurma yerine, onların kamu alanından sağlayabildikleri imkânlarla yöneldiğine işaret edebilir. Siyasi bağlantı gücünün yüksekliği firmayı Ar-Ge ya da pazar odaklı çalışmalardan ziyade kamuya hizmetler sunmaya yönelmiş olabilir. Bu durum çalışanların gerek yenilik gerekse pazar bilgisinin yeterli düzeyde oluşmasını engelleyebilir ve teknoloji tabanlı yeni firmalar kurulmasını zorlaştırabilir. Bu bulgu Cansız’ın (2016) teknoloji tabanlı girişimcilikte siyasi gücün ticarileşmede faydası olmadığı bulgusu ile de uyumludur. Ancak bulgunun, bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde siyasetin girişimcilik üzerindeki etkilerini ortaya koymak bağlamında, daha detaylı çalışılması gerekmektedir.

Firmanın Yaşı ve İhracat Yapma

Literatürle paralel olarak bu çalışmada da bir firmanın yaşının artmasının yeni girişimci sayısını artırıcı etkisi olduğu saptanmıştır. Firmaların belli bir olgunluk düzeyine ulaşması, çalışanlarını piyasa koşullarında nasıl yetiştireceklerini bilmelerini ve daha fazla hayatta kaldıkları için de doğal olarak çalışan sirkülasyonunun artmasını sağlayarak girişimci çıkarma olasılığını artırmaktadır.

Benzer şekilde literatürle uyumlu bir sonuç ihracat için de geçerlidir. Teknoloji tabanlı işletmeler için rekabetin en yüksek olduğu uluslararası pazarlarda ürün satabilmek firmanın pazar hâkimiyetini göstermektedir. İhracatçı firmalarda çalışanlar, ulusal ekosistemin yanında uluslararası alanda da bilgi sahibi olmakta ve gerek satış gerekse yeni pazarlara açılma tekniklerini kazanmaktadırlar. Ayrıca diğer ülke firmalarıyla girdikleri iletişim nedeniyle genişlettikleri sosyal sermayenin çalışanların birçok bağlamda donanımlı olmalarını sağlayıcı etkisi vardır. Tüm bunlar yeni girişimci çıkarma potansiyelini artırmaktadır.

Kamu Destekli Ar-Ge Proje Sayısı

Son olarak kamu tarafından Ar-Ge projelerinin desteklenme sayısı iki farklı olguya işaret edebilir: Proje sayısının fazlalığı ilk önce Ar-Ge kapasitesinin yüksekliğini gösterir. İkinci olarak da devlet desteklerine ulaşma yollarının bulunmuş olmasını ifa edebilir.

Firmanın çok sayıda Ar-Ge projesi yapması ve yeni projeler için sürekli kamudan fon sağlayabilmesi görece olarak firmaların yenilik kapasitelerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğunu gösterir. Yenilik kapasitesi yüksek firma çalışanlarının donanımı ve yetkinlikleri sürekli artar ve çalışanlar gerçek zamanlı olarak yeni bilgiye ulaşarak sektörel yenilikleri yakından takip edebilirler. Dolayısıyla teknoloji tabanlı girişimlerin en önemli özelliği ve gereksinimi olan; “alanında donanımlı olma” problemi bu tip firmalarda daha kolay aşılmaktadır. Bu bulgu da literatürle uyumludur.

Ancak, ana firmanın Ar-Ge kapasitesinin yanında ölçeği de büyüdüğünde çalışanların girişimci olarak dışarı çıkmasından ziyade içeride görev aldığı görülmektedir. Ne var ki ticarileşme yöntemi olarak Türkiye’de 3M, Google vb. gibi ölçekte firma olmadığı için, daha çok firmadan ayrılarak girişimci olunmaktadır.

Diğer taraftan ana firmanın çok sayıda Ar-Ge proje desteği alabilmesi; proje yazma, kamunun isteklerini karşılama, ölçme ve değerlendirme sistemlerine uygun modeller geliştirme, ihtiyaçlara yönelik konuları seçme, ana konuları bölerek farklı kurumlardan destek alabilme gibi bazı yetkinliklerin de firmada gelişmesi anlamına gelmektedir. Bu durum çalışanların nasıl kolay destek alınır

sorusunun cevabını öğrenmesi anlamına gelmektedir. Firma çalışanı da kendindeki bu kapasite ile “Ben de bu işi yaparım, girişimci olurum” düşüncesine daha kolay erişebilmektedir. Böylelikle, kamu desteklerinin firmadan ayrılmayı kolaylaştırıcı bir etkisinin olduğu da düşünülebilir.

Tablo 6. Girişimci Olurken Kamu Desteği Kullananlar

Destek Alan Girişimci Sayısı	Firma Sayısı	Yüzde	Yeni Girişimci Sayısı
Bilinmeyen			145
0	100	57.47	100
1	58	33.33	58
2	11	6.32	22
3	4	2.30	12
5	1	0.57	5
Toplam	174	100.00	324

Tablo 5’te anket yapılan yerli firma girişimcisinin bilgisi dâhilinde, yeni girişimci olanlardan kamu desteği alanlara ilişkin bilgiler verilmiştir. Toplam 324 girişimciden, 145’i hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bilgisi bulunan 197 yeni girişimciden 97’sinin (yaklaşık yüzde 49) işe başlarken kamu desteği aldığı ifade edilmiştir.

Çalışanların girişimci olmasında kamu destek politikaları önemli bir araçtır. Kolay ulaşılabilen ve bol miktarda bulunan kamu destekleri, girişimcilik yeteneği ve düşüncesi olmayan çalışanların da kısa dönemli girişimci olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda onların ticarileşme bilinci ve yatınlıklarının yeterince gelişmesini engelleyebileceği düşünülmektedir. Bu durum, yerleşik girişimciler için istihdam problemleri ortaya çıkarırken-kritik personelin girişimcilik desteği olarak ayrılması gibi-yeni projeci girişimlerin oluşmasına veya başarısız girişimciler ortaya çıkmasına neden olarak sisteme iki yönlü zarar verebilmektedir. Diğer taraftan bu süreç tecrübe sağlamak için katlanılması gerekli bir maliyet olarak da değerlendirilebilir. Bilgi işçilerini çekebilecek ve/veya kaybetmeyecek ortamı oluşturmak çok zordur. Gelişmekte olan ülkelerde yenilik bilincinin yeterli olmaması Ar-Ge istihdamında kamu desteğini daha önemli bir hâle getirmektedir. Eğer belirli eşikler geçilmez ise kazanımların kaybolma ihtimali bulunmaktadır. Bu yüzden Ar-Ge konusuna yaklaşımların uzun vadeli olması ve desteklerde kısıtlamaya değil iyileştirmelere gidilmesi gerekir (Cansız, 2016, ss. 157, 160). Her iki durumda da kamu desteklerinin etkinleştirilmesi diğer birçok faydasının yanında çalışanların girişimci olma sürecini pozitif etkileyecektir.

Cansız (2016, ss. 159-160) çalışmasında bu duruma işaret ederek Türkiye’de kamu desteklerinin yeterince etkin kullanılmaması sonucunda yeni tip bir proje girişimciliğinin geliştiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda literatürde örneği

olmayan bu çalışan tipini “tekno-memur” olarak kavramlaştırarak, Türkiye’ye özgü olan yeni bir bilgi toplumu aktörünün yükseldiğine işaret etmiştir. Bu bulgu, bilgi toplumu dönüşüm sürecinin mekanizmalarının ve aktörlerinin evrensel olmadığını, ülkelerin sosyokültürel yapıları bağlamında orijinal süreçlerin yaşandığını da gösterir. Özellikle modern ve geleneksel unsurları birbirine eklemleyen gelişmekte olan ülkeler bu açıdan gelişmiş ülkelerin izlediği yoldan farklılaşmaktadır. Geçiş aşamasında bu ülkelerde tampon süreçler (Kıray, 1964) ve aktörlerin ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Bu ise bilgi toplumu dönüşümü ve kalkınma projelerinin oluşturulmasında sosyolojik analizlerin dâhil edilmesinin önemini ortaya koyar.

Son olarak bu çalışma yeni bir araştırma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Firmalarından ayrılarak girişimci olan kişiler açısından da meseleye yaklaşılması tamamlayıcı bir çalışma olarak tablonun daha net anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Agarwal, R., Echambadi, R., Franco, A. and Sarkar, M.B. (2004). Knowledge Transfer Through Inheritance: Spin-Out Generation, Growth and Survival. *Academy of Management Journal*, 47(4), 501-522.
- Aldrich, H. (1991). Need For More Research on Entrepreneurship. *The American Sociological Association Organizations and Occupations*. Newsletter Spring.
- Allen, J. (1998). Capital Markets and Corporate Structure: The Equity Carve-Outs of Thermo Electron. *Journal of Financial Economics*, 48, 99-124.
- Amador, M. and Landier, A. (2003). Entrepreneurial Pressure and Innovation. *Stern School of Business*. Mimeo.
- Amit, R., Glosten, L. and Muller, E. (1993). Challenges to Theory Development in Entrepreneurship Research. *Journal of Management Studies*, 30, 815-834.
- Anton, J. and Yao, D. (1995). Start-Ups, Spin-Offs, and Internal Projects. *Journal of Law, Economics and Organization*, 11(2), 362-378.
- Araujo, L. and Easton, G. (1996). *Networks in Socioeconomic Systems: A Critical Review* (D. Iacobucci, Ed.) in (pp. 63 – 107). *Networks in Marketing*.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. ThousandOaks, CA: Sage.
- Bell, D. (1973). *The Coming of Postindustrial Society: A Venture in A social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Bell, D. (1974). *Labour in Post-Industrial Society: The Worker in “Post-Industrial” Capitalizm Liberal and Radical Responses*. New York: The Free Press.
- Bhide, A. (1994). How Entrepreneurs Craft Strategies That Work. *Harvard Business Review* in (pp. 150-161).
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. (J. G. Richardson, Ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* in (pp. 241-258). New York: Greenwood Press.

- Bourdieu, P. (2010). *Sermaye Biçimleri, Sosyal Sermaye-Kuram, Uygulama, Eleştiri*. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal (Der.) içinde (ss. 45-75). İstanbul: Sosyal Sermaye, Değişim.
- BSTB. (2016). Teknoloji Geliştirme Bölgeleri İstatistikleri. 1 Ocak 2017 tarihinde <http://btgm.sanayi.gov.tr/sayfa.html?sayfaId=312fb1e1-4886-4088-9ed8-7fe6e190b6fd> adresinden erişildi.
- Burt, Ronald, S. (1997). A Note on Social Capital and Network Content. *Social Networks*, 19, 355-374.
- Cansız, M. (2014). *Innovative Entrepreneurship of Turkey (The case of Turkish Technoparks)*. Ankara: Ministry of Development.
- Cansız, M. (2016). *Türkiye’de Akademik Girişimcilik*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Cassiman, B. and Ueda, M. (2006). Optimal Project Rejection and New Firm Start-Ups. *Management Science*, 52, 262–275.
- Chatterjee, S. and Rossi, H. E. (2012). Spinoffs and The Market for Ideas. *International Economic Review*, 53, 53-93.
- Chen, V. T. (2015). *Cut Loose: Jobless and Hopeless in an Unfair Economy*. Oakland, CA: University of California Press.
- Cooper, A. (1985). The Role of Incubator Organizations in the Founding of Growthoriented Firms. *Journal of Business Venturing*, 1, 75-86.
- Dacin, M.T., Ventresca, M. and Beal, B.B. (1999). The Embeddedness Of Organizations: Debates, Dialogue, Dialogue and Directions. *Journal of Management*, 25(3), 317-356.
- Davidsson, P. (1989). Continued Entrepreneurship and Small Firm Growth. *Economic Research Institute*, Stockholm.
- Drucker, F. P. (1991). The New Productivity Challenge. *Harvard Business Review*, 69(6), 69-90.
- Drucker, F. P. (1994). *Yeni Gerçekler* (B. Karanakçı, Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ferrary, M. and Granovetter, M. (2009). The Role of Venture Capital Firms in Silicon Valley’s Complex Innovation Network. *Economy and Society*, 18, 326-359.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2005). *Cities and the Creative Class*. New York: Routledge.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self Identity*. Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*, 91(3), 481-510.
- Granovetter, M. (1990). The Old and New Economic Sociology: A History and an Agenda. (R. Friedland and A.F. Robertson, Eds.). *Beyond The Market Place: Rethinking Economy and Society*. New York: Walter de Gruyter, Inc.
- Granovetter, M. (1992). Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis. *Acta Sociologica*, 35(1), 3-11.

- Granovetter, M. (2000). The Economic Sociology of Firms and Entrepreneurs. (A. Portes, Ed.). *The Economic Sociology of Immigration: Essays in Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship* in (pp. 128-165). New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Hellmann, T. (2007). When Do Employees Become Entrepreneurs?. *Management Science*, 53, 919-933.
- Henton, D. and Held, K. (2013). The Dynamics of Silicon Valley: Creative Destruction and the Evolution of the Innovation Habitat. *Social Science Information*, 52(4), 539-557.
- Hvide, H.K. and Kristiansen, E.G. (2012). Management of Knowledge Workers. *Journal of Law and Economics*, 55, 815-838.
- Kalkınma Bakanlığı. (2011). İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. 3 Ocak 2017 tarihinde <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yayinlar/Attachments/548/SEGE-2011> adresinden erişildi.
- Kenney, M. (2000). *Understanding Silicon Valley: The Anatomy of an Entrepreneurial Region*. Stanford, CA: Stanford Business Books.
- Kıray, M. (1964). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Klepper, S. (2007). Disagreements, Spinoffs, and The Evolution of Detroit as the Capital of the U.S. Automobile Industry. *Management Science*, 53(4), 616-631.
- Klepper, S. and Sleeper, S. (2005). Entry by Spin-offs. *Management Science*, 51(8), 1291-1306.
- Lin, Nan. (2001). *Social Capital: A Theory of Social Structure*. NY: Cambridge University Press.
- Liotard, J. F. (2000). *Postmodern Durum-Postmodern Nedir?* (A. Çiğdem, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Nee, V. and Opper, S. (2012). *Capitalism From Below: Markets And Institutional Change In China*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Neergard, H. and Madsen, H. (2004). Knowledge-Intensive Entrepreneurship in A Social Capital Perspective. *Journal of Enterprising Culture*, 12(2), 105-125.
- Nikolowa, R., (2014). Developing New Ideas: Spin-Outs, Spinoffs, or Internal Divisions. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 98, 70-88.
- OECD. (2012). *Entrepreneurship at a Glance*. OECD, Paris.
- Pakes, A. and Nitzan, S. (1983). Optimum Contract for Research Personnel, Research Employment and Establishment of Rival Enterprises. *Journal of Labor Economics*, 1(4), 345-365.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation*. Holt, Reihhart. New York.
- Saxenian, A. L. (1996). *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Silicon Valley Index*. (2016). 2 Ocak 2017 tarihinde <https://www.jointventure.org/images/stories/pdf/index2016.pdf> adresinden erişildi.

- Swedberg, R. (2000). *Entrepreneurship: The Social Science View*. New York: Oxford University Press.
- Thornton, P. H. (1999). The Sociology of Entrepreneurship. *Annual Review of Sociology*, 25, 19-46.
- Thornton, P., Ribeiro-Soriano, H. D. and Urbano, D. (2011). Socio-Cultural Factors and Entrepreneurial Activity: An Overview. *International Small Business Journal*, 29, 105-118.
- Uzzi, B. (1999). Embeddedness in the Making of Financial Capital: How Social Relations And Network Benefit Firms Seeking Capital. *American Sociological Review*, 64(4), 481-505.
- Vallas, S. (2016). Reconfiguring Worker Subjectivity: Enterprise Discourse in an Age of Neoliberalism. *Proceedings of the Annual Meeting of the Eastern Sociological Society*. Boston, MA.

Ekler**Ek 1. Regresyonda Kullanılan Girişimci Özelliklerine İlişkin Bilgiler**

Değişkenler ve Açıklamaları	Değer	Sayı	Yüzde
Girişimcinin Cinsiyeti	Kadın	196	17,6
	Erkek	916	82,7
Girişimcinin Yaşı	20-29	168	15,1
	30-39	528	47,5
	40-49	290	26,1
	50+	126	11,3
Girişimcinin Eğitim Düzeyi	Lise ve Altı	44	3,9
	Üniversite	490	44
	Yüksek Lisans	315	28,3
	Doktora ve Üstü	263	23,6
Yurt Dışı Eğitim Tecrübesi	Hayır	898	80,7
	Evet	214	19,3
Girişimcilik Öncesi Çalışma Tecrübesi	Hayır	488	43,9
	Evet	624	56,1
Yurt Dışı Çalışma Tecrübesi	Hayır	1,084	87,4
	Evet	156	12,6
Mevcut Firma Öncesi Girişimcilik Tecrübesi	Hayır	754	67,9
	Evet	358	32,1
Girişimci Türü	Akademik	883	79,4
	Normal	229	20,6
İşleri Kolaylaştırıcı İş Çevresine Sahip Olmak	Kesinlikle Katılmıyorum	24	2,1
	Katılmıyorum	84	7,6
	Ne Katılıyor Ne Katılmıyor	260	23,4
	Katılıyorum	595	53,5
	Kesinlikle Katılıyorum	149	13,4
İşleri Kolaylaştırıcı Siyasi Çevresine Sahip Olmak	Kesinlikle Katılmıyorum	312	28,2
	Katılmıyorum	244	21,9
	Ne Katılıyor Ne Katılmıyor	276	24,8
	Katılıyorum	224	20,2
	Kesinlikle Katılıyorum	55	4,9
Kümelenme Girişimlerine Üyelik	Yok	881	79,2
	Var	231	20,8

Ek 2. Regresyonda Kullanılan Firma Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Değişkenler ve Açıklamaları	Değer	Sayı	Yüzde
Ortak Sayısı	0	324	29,1
	1	256	23,1
	2	286	25,7
	3	125	11,2
	4	59	5,3
	5	35	3,1
	6+	27	2,4
Kadın Ortak	Yok	867	77,9
	Var	245	22,1
Akademisyen Ortak	Yok	933	83,9
	Var	179	16,1
Firma Yaşı	0-2	286	25,8
	3-4	210	18,9
	5-9	375	33,7
	10+	241	21,6
Çalışan Sayısı	0-5	661	59,4
	5-10	242	21,8
	11-19	103	9,2
	20-49	78	7,1
	50+	28	2,5
Hızlı Büyüyen Firma ⁵	Hayır	967	86,9
	Evet	145	13,1
İhracat Yapan Firma	Hayır	872	78,4
	Evet	240	21,6
Ürüne Dönüşen Ar-Ge Proje Sayısı	0	194	17,4
	1	413	37,1
	2	219	19,6
	3	91	8,1
	4+	195	17,8
Kamu Destekli Ar-Ge Proje Sayısı	0	381	34,2
	1	392	35,2
	2	187	16,8
	3	73	6,5
	4+	79	7,3
Çok Uluslu Şirketlerle Ortak Ar-Ge Projesi Yapma	Hayır	875	78,7
	Evet	237	21,3
Firmanın Sektörü	Yazılım-Bilişim	463	41,7
	Diğer Sektör	649	58,3

⁵ Çalışmada hızlı büyüyen firma sınıflamasında OECD'nin (2012) tanımlaması kullanılmıştır. Buna göre bir işletmenin hızlı büyüyen olarak tanımlanabilmesi için üç yıl boyunca yılda ortalama yüzde 20'den fazla büyüme (ciro veya istihdam olarak) ve izlenmeye başlandığında en az 10 çalışanı bulunmalıdır.

Faaliyet Gösterilen Teknopark ⁶	Gelişmemiş	318	28,6
	Normal	373	33,5
	Gelişmiş	421	37,9
Firmanın Bulunduğu İl ⁷	Gelişmekte Olan	167	15,1
	Gelişmiş	340	30,5
	Megapol	605	54,4

⁶ Faaliyet gösterilen teknopark sınıflaması Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından açıklanan teknopark endeks bilgileri çerçevesinde oluşturulmuştur (BSTB, 2016).

⁷ Kalkınma Bakanlığının illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmasından yararlanılmıştır. Söz konusu çalışmaya ilave olarak İstanbul ve Ankara illeri megapol olarak değerlendirilmiştir (KB, 2011).

TELEÜTÇENİN TEHLİKEDEKİ DİL ARAŞTIRMALARINDAKİ YERİ*

Mikail CENGİZ

Özet: Bu çalışmada, Teleütçenin tehlikedeki diller literatüründeki yeri incelenmektedir. Teleütçenin bazı çalışmalarda Altaycanın bir ağızı olarak değerlendirilmekle birlikte kimi çalışmalarda da ayrı bir dil olarak ele alındığı görülmektedir. Bu çerçevede Unesco ve Ethnologue ölçekleri (EGIDS) eldeki çalışma kapsamında karşılaştırılmış ve Teleütçenin bu ölçeklerde olması gereken yeri konusunda öneriler ortaya konmuştur. Çok sayıda kaynaktan yararlanılarak oluşturulmuş ölçeklerde Teleütçenin yerinin tartışmalı olduğu görülmüş ve Teleütçe özelinde buna yönelik öneriler ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Teleütçe, Teleütler, tehlikedeki diller, UNESCO, Ethnologue.

The Place of The Teleut Language in Endangered Language Researches

Abstract: In this study, the place of Teleut language in the literature of endangered languages is examined. In some studies, Teleut language is evaluated as a variety of the Altai language, whereas, in other studies it is considered as a different language. Within this framework, the Unesco and Ethnologue scales (EGIDS) were compared within the scope of the study and proposals have been made about the place where Teleut language should be at these scales. In the scales formed by using a large number of sources, it has been observed that the place of the Teleut language is contradictive and proposals for Teleut language have been put forward.

Key words: The Teleut language, Teleuts, endangered languages, UNESCO, Ethnologue.

Giriş

Dilbilimciler, yeryüzünde bugün yaklaşık 7000 kadar dil bulunduğunu ifade etmektedir. Bunların en az yarısının, belki de daha çoğunun, gelecek yüzyılda ortadan kalkmış olacağı söylenmektedir. *Summer Institute of Linguistics* (SIL), dillerin karşı karşıya olduğu tehlikenin büyüklüğü konusunda herhâlde, akademik kurumlardaki dilbilimcilerden daha fazla fikir sahibidir. SIL'in yayın organı *Ethnologue*, dünya dillerinden yüzde 20'sinin can çekişmekte olduğunu ileri sürüyorsa da bu, fazlasıyla ihtiyatlı bir tahmindir (Nettle & Romanie, 2002, s. 23). Krauss (1992, s. 7) önümüzdeki yüzyılda dillerin % 90'ının ciddi tehlike altında bulunduğu ya da öleceği tahmininde bulunmaktadır. Daha iyimser bir tahminde bulunan Nettle&Romanie (2002), Crystal (2007, s. 33), Austin ve Sallabank (2011, s. 2) dillerin yarısının bu yüzyılda kaybolacaklarını

* Bu makale, *Tehlikedeki Dil Olgusu: Teleütçe Örnelemi* adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir, bk. (Cengiz, 2016).

savunmaktadırlar. Harrison (2007, s. 3) da dünya dillerinin belki de yarısının son konuşurunun hayatta olduğuna işaret eder.

Eldeki araştırmanın konusunu, Güney Sibirya’da Rusya Federasyonu sınırları içindeki Kemerovo Oblast’ında yer alan Büyük Baçat ve Küçük Baçat ırmakları havzasındaki köylerde ve şehirlerde (Belovo, Bekovo, Çeluhoyevo, Verhovskaya, Ulus, Çerta ve Novokuznetsk’te bulunan Teleut sokağı) ve az sayıda olmak üzere Rusya’nın diğer bölgelerinde yaşamakta olan Teleütlerin dillerinin tehlikedeki dil araştırmalarındaki yerinin incelenmesi oluşturmaktadır.

1. Tehlikedeki Diller

Yeryüzündeki birçok ülke iki veya çok dillidir. Bu bağlamda bir dilin tehlike süreçleri yalnızca diller arasındaki ilişkilerle açıklanamaz. Dil kaybı, dil değiştirimi ve dil ölümünün sosyal, politik, ekonomik, kültürel birçok sebebi bulunur. Diller konuşurlarının yaşadıkları çevreden bağımsız değildir. Bu çevre çeşitli sosyal baskılar, kültürel asimilasyon süreçleri ya da doğanın zorlukları gibi birçok etkeni barındırmaktadır. Bu ve buna benzer etkenler sonucunda konuşurlar sahip oldukları dil mirasının zenginliğini kaybedebilirler. Austin ve Sallabank (2011, s. 5) bir dilin tehlike süreçlerini aşağıdaki sebeplere bağlarlar:

- Doğal afetler, kıtlık, salgın hastalıklar: Örneğin Papua Yeni Gine’deki Malol yerli dili (deprem), Andaman Adaları (tsunami) vb.
- Savaş ve soykırım: Tazmanya dili (sömürgecilerin yaptıkları soykırım), Brezilya yerli halklarının dili (toprak ihtifalı nedeniyle), El Salvador (iç savaş) vb.
- Açık baskı, sıklıkla ‘ulusal birlik’ ya da asimilasyon politikaları (zorunlu iskânı içeren): Galce, Yerli Amerika dilleri vb.
- Kültürel, politik, ekonomik baskınlık: Aynu, Manks, Sorb vb. diller (Austin ve Sallabank, 2011, s. 5).

Janse (2003, s. x) dil ölümlerinin nedenlerini sosyo-ekonomik ve sosyo-politik olmak üzere iki ana grupta değerlendirerek açıklamaktadır. Ancak Janse (2003, s. x) burada dil ölümünün en önemli etkeninin resmî dil politikalarının olduğunu belirtir. Yine ona göre batılılaşma ve batı koloniciliği de dil ölümlerinde etkili olmuştur. Hagège (2009, ss. 106-168) ise dil ölümlerinin nedenleri fiziksel, sosyo-ekonomik ve kültürel olmak üzere üç ana başlıkta açıklar.

Dil ölümlerini açıklarken Hagège (2009, s. 136) ve Crystal (2007, s. 99) gibi araştırmacılar tarafından ifade edilen dile yönelik utanç ve güvensizlik duygusu da söz konusudur. Hiç kimse kendi diline yönelik bu tutumla doğmamaktadır. Bu durumu ortaya çıkaran en temel faktör kuşkusuz baskın kültürdür. İnsanlar baskın olan kültürün tesiriyle kendi dillerini öteki ya da küçümseyici olarak görebilmektedir. Dil ölümlerinin sebeplerinden bu utanç duygusunu tetikleyen faktörler arasında, konuşurlara uygulanan politik ve sosyal bağlamdaki hâkim

kültür baskısı, konuşurların azınlık durumuna düşmesi, ekonomik ve kültürel erozyana uğrama, kitle iletişim araçları ve medyanın baskısı vb. etkenler bulunmaktadır. Bu da dilin tehlikelilik sürecini hızlandırır.

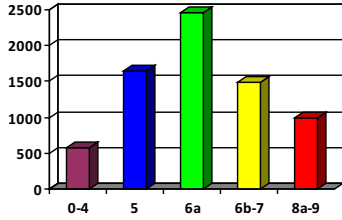
Tsunoda (2006, s. 57-58) bir dilin tehlikelilik sürecine girmesine yönelik etkenleri genişleterek daha kapsamlı bir şema çizer. Bunlar ona göre daha çok politik, sosyal ve/veya ekonomik etkenlerdir: Bir bölgenin ilhaki; insanların başka bir yere tehciri; nüfusun kaybı ya da azalması, yerleşim yerlerinin izole oluşunun bozulması; nüfusun dağılması; farklı dil konuşurlarının karışması; sosyo-ekonomik baskı, ekonomik statü kaybı, sömürge, baskın egemenlik, ayrımcılık, politik yaşama katılımdan men, sosyal kontrol, taciz; topluluğun düşük statüsü ve düşük prestiji: kötüleme, utanç; dil tutumları: negatif tutum, pozitif tutum, farklılaşmış tutum vb.; dil politikaları ve asimilasyon politikaları; yerel dil ve edebiyatların ilişki yoksunluğu; sosyal gelişmeler, modernleşme, sanayileşme, kentleşme; doğal çevrenin tahribi; din yayılımı; kültürel etkileşim ve kültür çatışması (Tsunoda, 2006, ss. 57-58).

Janse (2003, s. x) dil ölümlerinin daha çok dilbilimsel olmayan etkenler sonucunda gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ona göre dil ölümlerinin en genel etkenleri sosyo-ekonomik ve sosyo-politiktir. Göç, hızlı ekonomik değişimler, sanayileşme, çalışma koşulları, zorunlu iskân gibi sosyo-ekonomik etkenlerle birlikte resmî dil politikaları, ayrımcılık, baskı vb. etkenlerdir. Bu etkenler sonucunda diller tehlike süreçlerine girer ve dil çeşitliliğinde tıpkı biyolojik çeşitlilikte olduğu gibi soy tükenimi gerçekleşir.

Tehlikedeki dil araştırmalarında sıklıkla başvurulan biyolojik çeşitlilik ile dil çeşitliliğinin arasındaki benzetmeler konunun önemine vurgu yaparak farkındalığı artırmayı amaçlamaktadır. Temelde tehlikedeki dil (*endangered languages*) terimi de bu benzetmeden yola çıkarak ortaya atılmış ve biyolojik türlerin tehlikeliliklerine benzetilerek ortaya konmuştur (Brenzinger, 1992, s. 3).

Araştırmalarda yeryüzünde konuşulan diller ile ilgili olarak verilen sayılar oldukça farklıdır. Temel kaynaklardan biri olan Summer Institute of Linguistics (SIL)'in yayın organı *Ethnologue*'un verdiği rakamlara göre 7 milyar 294 milyonluk dünya nüfusunda konuşulan dil sayısı 7,097'dir¹. Tablo 1'de *Ethnologue*'a göre dünya dillerinin kurumsal, gelişmekte, dirençli, tehlikelilik ve ölmekte olma durumlarına göre sayıları verilmiştir.

¹ Bu rakam *Ethnologue*'un 19. edisyonuna aittir: bk. (*Ethnologue: Languages of the World*, 2016). *Ethnologue* bu rakamı 2017 yılında 7.099 olarak güncellemiştir.

Tablo 1. Ethnologue'a Göre Dünya Dillerinin Durumları

Kurumsal: 576, Gelişmekte: 1601,
Dirençli: 2455, Tehlikede: 1547, Ölmekte: 920

Tablo 1'e göre dünyadaki 7099 dilden yalnızca 572'si (%8,05) kurumsal olarak kullanılmaktadır. Bu diller eğitim, yaygınlaşan iletişim, bölgesel, ulusal ve uluslararası alanda kullanılan dillerdir. Bunlar mor renk ile gösterilmiştir. Mavi renk, dünya dillerinin 1619'unun (%22,8) gelişmekte olduğunu göstermektedir. Bu diller gelişimin başlangıç evrelerindedir (yazı dili, standartlaşma, geliştirme). Bu dillerde yazı dili standartlaşmıştır ve sürdürülebilir bir durumdadır. Dillerin gelişmekte olması ve tehlikelilik durumlarına göre büyük bir bölümü 2462 sayısında (%34,6) dirençli olarak yeşil renkle gösterilmektedir. Bu diller konuşurları tarafından günlük hayatta yüzyüze iletişimde kullanılır ve bu durum gelişim göstermez. Tablo 1'e göre dünya dillerinin 1524'i tehlikede, 920'si ise ölmektedir. Bu dilleri oluşturanların bir kısmı *ölmekte* olan bir kısmı ise *neredeyse yok olmuş* dillerdir. Bunların aktif konuşurları ya yaşlı kuşaktan oluşmakta ya da aktif kullanım imkânı sınırlı yaşlılar tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca bu durum etnik miras kimliğinin ötesine geçmemektedir.

Bu bağlamda tablodan çıkarabileceğimiz en önemli sonuç, günümüzde dünya dillerinin yaklaşık 1/7'si dil ölümü olgusu ile karşı karşıya olduğudur. Araştırmalara göre her birkaç haftada 1 dil ölmektedir. Bu durum gelecekte dünya dillerin büyük bir kısmının öleceğine işaret etmektedir. Dünya dillerinin konuşur sayılarına göre dağılımları Tablo 2'de gösterilmiştir: (Lewis vd. 2016).

Tablo 2. Ethnologue'a Göre Birinci Dil Olarak Konuşur Sayılarına Göre Dünya Dillerinin Dağılımı

Konuşur Sayı Aralığı	Yaşayan Diller			Konuşur Sayısı		
	Sayı	Yüzde	Toplam	Sayı	Yüzde	Toplam
100 milyon üstü	8	0.1	0.1%	2,614,031,200	40.17718	40.17718%
10 - 99,9 milyon	84	1.2	1.3%	2,608,411,777	40.09081	80.26798%
1 - 9,9 milyon	306	4.3	5.6%	917,412,798	14.10047	94.36845%
100,000 - 999,999	944	13.3	18.9%	297,092,808	4.56626	98.93471%
10,000 - 99,999	1,808	25.5	44.4%	61,213,595	0.94084	99.87555%
1,000 - 9,999	1,979	27.9	72.3%	7,614,348	0.11703	99.99258%
100 - 999	1,070	15.1	87.3%	469,345	0.00721	99.99980%
10 - 99	337	4.7	92.1%	12,753	0.00020	99.99999%
1 - 9	132	1.9	94.0%	536	0.00001	100.00000%
0	220	3.1	97.1%	0	0.00000	100.00000%
Bilinmeyen	209	2.9	100.0%			
<i>Toplam</i>	7,099	100.0		6,506,259,160	100.00000	

Tablo 2'ye göre dünya dillerinin yarısından fazlası 10.000'den daha az konuşur tarafından ilk dil olarak kullanılmaktadır. 100 milyondan fazla kişi tarafından ilk dil olarak konuşulan dil sayısı yalnızca 8'dir. Bu diller Çince (Mandarin), İspanyolca, İngilizce, Bengalce, Hintçe, Portekizce, Rusça ve Japoncadır. 2.6 milyarlık toplam konuşana sahip olan bu diller buldukları ülke ve bölgelerin yanı sıra ekonomik ve sosyal anlamda baskı altında buldukları yerlerde de hâkimdirler. Crystal (2007, s. 28) 20.000'den az konuşura sahip bir dilin tehlikede olacağına işaret ederek yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi 4.000'inin üzerindeki dilin tehlike seviyesinde olduğunu söyler. Yukarıdaki dillerden yalnızca 572'si başka bir deyişle %8'i kurumsal olarak ya tanınmakta ya da kullanılmaktadır.

Yeryüzünde Birleşmiş Milletlerce kabul edilen ülke sayısı 193'tür. Bu ülke sayısının 200 olduğunu kabul edersek ülke başına düşen dil sayısı 35'tir ve bu ülkelerin çoğu tek bir dili resmî dil ya da devlet dili olarak benimsemiştir. Bu anlamda coğrafya bakımından çeşitli farklılıklar olmakla birlikte dünya dillerinin birçoğu buldukları bölgede azınlık konumundaki dil toplulukları tarafından konuşulmaktadır ve tehlike altındadır. Tablo 2'de yer alan dil ve konuşur sayıları dünya dillerinin tehlike boyutlarını açıkça göstermektedir.

7 milyarlık dünya nüfusunun neredeyse yarısı toplamda 15 farklı dil konuşurken, geri kalan diller 10.000'den az konuşura sahiptir. Öte yandan İngilizce, bugün Birleşmiş Milletlerce tanınan 193 ulusal devletin 60'ından çoğunun başat ya da resmî dilidir. Ayrıca dünya dillerinin çoğu yazısızdır, resmen tanınmamıştır, yerel toplulukta ve ev içi işlevlerdeki kullanımla sınırlı kalmıştır.

Dil ölümleri yalnızca tarihte değil dünyanın her yanında, gözlerimizin önünde sürüp gitmektedir. Bilinen dünya dillerinden yaklaşık yarısı, son beş yüz yıl içinde ortadan kalkmıştır. Birleşik devletlerin kapladığı bölgede, Colomb'un ayak bastığı 1492'de konuşulan, tahminen 300 dilden bugün yalnızca 175'i konuşulmaktadır (Nettle&Romanie, 2002, s. 19). Günümüzde de tıpkı tarihin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi dil ölümleri devam etmektedir.

Moseley (2007, s. xii)'e göre yeryüzünde konuşulan dil sayısı 6.000'in üzerindedir. Moseley (2010, ss. 11-12) *Atlas of the World's Languages in Danger* adlı eserde dilleri tehlike derecelerine göre Tablo 3'teki gibi sınıflandırmaktadır:

Tablo 3. UNESCO'nun Tehlike Seviyelerine Göre Dil Sayıları (Moseley, 2010)

TEHLİKE DERECEŚİ	AŞAMA	DİL SAYISI
<i>güvende (safe)</i>	5+	<i>Atlas'ta yer almaz.</i>
<i>Henüz tehlikede olmayan durağan (Stable yet threatened)</i>	5-	<i>Atlas'ta yer almaz.</i>
<i>kırılgan (vulnerable)</i>	4	596
<i>açıkça tehlikede (definitely endangered)</i>	3	646
<i>ciddi tehlikede (severely endangered)</i>	2	527
<i>kritik tehlikede (critically endangered)</i>	1	574
<i>yok olmuş (extinct)</i>	0	230
TOPLAM		2573

Tablo 3'e göre dünya dillerinin derecelere göre farklılık göstermekle birlikte yarıya yakınının durumu tehlikededir. Güvende ve henüz tehlikede olmayan diller *Atlas of the World's Languagesin Danger*'da (bundan böyle *Atlas*) yer almamaktadır. *Atlas'a* göre bu dereceler şöyle açıklanmaktadır (Moseley, 2010, ss. 11-12): *Güvende* olan diller tüm kuşaklar tarafından konuşulan dillerdir. Kuşaklararası aktarım kesintisizdir. *Durağan* diller ise kuşakların çoğunluğu tarafından konuşulan dillerdir. Kuşaklararası aktarım devam etmekle birlikte toplumsal ilişkilerde iki ya da çok dillilik henüz ana dili konuşurlarına etki etmemiştir. *Kırılgan* dillerde ise çocukların ya da ailelerin çoğu, tamamı değil, bazı alanlarda ana dillerini konuşurlar, ancak bu konuşmalar özel ya da sosyal mekânlardadır (Evde ebeveyn ve yaşlılarla vb.). Tablo 3'te gösterildiği gibi bu dillerin sayısı 596'dır. *Açıkça tehlikede olan dillerde* çocuklar dili ana dili olarak öğrenmezler. Genç konuşurlar ancak ebeveynlerdir. Bu dillerde aileler çocuklarıyla kendi dillerinde konuşabilirler ama çocuklar tipik olarak bu dilde cevap vermezler. *Atlas'a* göre bu dillerin sayısı 646'dır. *Ciddi tehlikedeki* diller yalnızca yaşlılar ve yaşlı kuşak tarafından konuşulmaktadır, bununla birlikte genç ebeveyn kuşağı, dili anlar ancak çocuklarıyla ya da kendi aralarında konuşmazlar. *Atlas'a* göre bu dillerin sayısı 527'dir. *Kritik tehlikedeki* dillerin en genç konuşurları yaşlı ebeveynler ve yaşlı kuşaktır. Ancak dil her gün kullanılmaz. Bu yaşlılar dillerin bir kısmını hatırlarlar ancak temel düzeyde onu kullanmazlar. *Atlas'a* göre bu dillerin sayısı 574'tür. *Yok olmuş* bir başka deyişle *ölü* diller konuşuru ve hatırlayanı kalmamış dillerdir. *Atlas'a* göre bu dillerin sayısı 230'dur. 1950'den beri yok olan bu diller *Atlas'ta* yer almaktadır.

Ethnologue'a göre dünya dillerinin tehlike durumlarına göre sayısal verileri Tablo 4'te gösterilmiştir (Lewis vd., 2016). Bu veriler tıpkı UNESCO (2003)'da olduğu gibi kuşaklararası aktarıma göre belirlenmiştir. Ancak UNESCO (2003) ölçeğinden farkı, kuşaklararası aktarımın daha ayrıntılı olarak ele alınmasıdır. Tablodaki ilk hücre genişletilmiş kademeli kuşaklararası bozulma ölçeğini (EGIDS) göstermektedir. Tehlikenin ve yaşamsallığın belirlendiği bu dereceler için bk. Tablo 15.

Tablo 4. Ethnologue’a Göre Dünya Dillerinin Tehlike Seviyeleri ve Konuşur Sayıları

EGIDS	YAŞAYAN DİLLER	KONUŞUR SAYISI
0	6	1,910,305,410
1	96	1,944,722,578
2	68	627,218,790
3	166	584,974,240
4	236	252,622,839
5	1,619	677,113,264
6a	2,462	448,099,167
6b	1,061	50,831,670
7	463	9,535,479
8a	279	765,298
8b	423	70,425
9	218	0
Toplam	7,097	6,506,259,160

Tablo 4’teki ilk 7 kademedeki (uluslararası, ulusal, bölgesel, yaygın iletişimsel, eğitimsel, gelişen ve güçlü) diller tehlike bakımından güvende olan dillerdir. Ancak kademe alta doğru gittikçe tehlikeye doğru yönelim başlar. 6b ile başlayan bu diller ise *tehlikede, değiştirilen, ölmekte olan, neredeyse ölmüş, uyuyan ve yok olmuş* dillerdir ve çeşitli seviyelerde tehlikededirler. Bu dillerin toplam sayısı 2444’tür. Tablodan da görüleceği gibi yaşamsallık seviyesi azaldıkça dillerin konuşur sayıları da azalmaktadır. Bu bağlamda bir dilin tehlike seviyesi arttıkça konuşur sayısı azalmaktadır. Bu kaçınılmaz durum tehlikedeki dillerin dünya dillerine olan oranıyla konuşur sayılarında da kendisini göstermektedir.

Her yıl güncellenen *Ethnologue*’daki dil sayılarının artmasındaki en büyük etken yeni dillerin veri tabanına ekleniyor oluşudur. Ancak dil ölümlerinin de sayıları artmaktadır ve yaşamsallık durumlarına göre tehlikedeki dil sayılarında da negatif yönde değişimler söz konusudur.

Ayrıca dil sayılarının farklılığındaki bir diğer etken karşılıklı anlaşılabilirliğin tam olarak belirlenmemiş olmasıdır. İki dil varyasyonunun birbirini anlamaması durumunda bu varyasyonlar dil kabul edilmekte, eğer karşılıklı anlaşılabilirlik varsa bunlar bir dilin diyalektleri olarak gösterilmektedir. Austin ve Sallabank (2011, s. 4) bu ayrımın anlaşılabilirlik bulursa da çeşitli politik vb. etkenlerle ayrıştırıldığını ve bu varyasyonların dil kabul edildiğini belirtmektedir. Dil sayılarındaki bir diğer artış nedeni ise henüz tespit edilmemiş dillerin bulunması ve dilbilimcilerin bu dilleri henüz belgelememiş oluşundandır (Austin ve Sallabank, 2011, s. 4).

Yeni bulunan dillerle birlikte ortaya çıkan en önemli durum dillerin büyük bir bölümünün tehlikede oluşudur. Dillerin tehlike süreçlerini belirlemek amacıyla çeşitli ölçekler oluşturulmuştur.

3. Tehlike Ölçütleri

Dillerin tehlike süreçlerini belirlemek amacıyla çeşitli tehlike ölçekleri oluşturulmuştur² (Fishman, 1991, ss. 87-111; Krauss, 1997, ss. 29-30; 2007, ss. 1-8; Brenzinger vd., 2003, ss. 7-17; Lewis ve Simons, 2010). Bu ölçeklerin en önemli ortak yanı kuşaklararası aktarımdır. Bunun yanı sıra konuşur sayıları, toplam nüfustaki oran, dil kullanım alanlarının değişimleri gibi kimi etkenler de dikkate alınmıştır. Bu ölçeklerin önemli bir kısmı Fishman (1991)'e dayanmakla birlikte bir takım değişiklikler yapılmıştır.

Tablo 5. Fishman'ın (1991, s. 17) Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği (GIM)

SEVİYE	TANIMLAMA
8	Dil yalnızca yaşlı kuşağın hafızasında ve kimi folklorik ürünlerde. Dilin tek konuşurları yaşlı kuşaktır.
7	Çocuk sahibi olan kuşak dili ancak yaşlı olanlarla konuşacak kadar bilmektedir. Ama dili çocuklara aktarmamaktadırlar.
6	Dil bütün kuşaklar tarafından sözlü olarak kullanılmaktadır ve çocuklar tarafından ilk dil olarak öğrenilmektedir.
5	Dil bütün kuşaklar tarafından sözlü olarak kullanılmaktadır ve yazılı olarak etkin biçimde topluluk arasında kullanılmaktadır.
4	Yazı eğitim yoluyla aktarılmaktadır.
3	Dil yerel ve bölgesel çalışma hayatında hem dilin iç konuşurları hem de dış konuşurları tarafından kullanılmaktadır.
2	Dil yerel ve bölgesel kitle iletişim araçlarında ve yönetim organlarında kullanılmaktadır.
1	Dil eğitimde, çalışma hayatında, kitle iletişim araçlarında ve ulusal yönetim faaliyetlerinde kullanılmaktadır.

Tablo 5'teki Fishman ölçeği dil etki alanına (Seviye 1-3), yazı (Seviye 4-5) ve kuşaklararası aktarıma (Seviye 6-8) dayanmaktadır. 5. ve 6. seviyeler dil kaybının ortaya çıkmaya başladığı ancak henüz dil değiştiriminin gerçekleşmediği durumlara işaret etmektedir. Henüz ilk dil olarak kullanımın azalmadığı ancak azalmaya başlayacağını göstermektedir. Fishman ölçeği bu bağlamda tehlikedeki dil ölçütlerinin belirlenmesinde ilk kapsamlı şemayı göstermektedir. Ancak bu bozulma dereceleri daha sonraki ölçeklere nazaran daha dardır ve kuşaklararasılık sınırlı yer tutmaktadır. Oysa dil ölümü ve tehlikelilik sürecinin en önemli etkenlerinden birisi kuşaklararası aktarımdır. Ayrıca dünya dillerinin çoğunun yazı diline sahip olmaması, eğitimde

² Bu ölçeklere göre Türk dillerinin toplu bir değerlendirmesi için bk. Uzun, 2016, ss. 295-310). UNESCO ölçeğinin kapsamlı bir değerlendirmesi için bk. Killi Yılmaz, 2010, ss. 51-60).

kullanılmaması gibi nedenler, birçoğunun 6 ve sonraki seviyelerde yer almasına yol açacaktır.

Krauss (1997, ss. 29-30; 2007, ss. 1-8) ilk kez 1997’de yayımladığı tehlikedeki diller ölçeğinde dilleri yaşamsallıklara göre güvende, tehlikede ve yok olmuş olmak üzere 3 ana grupta tasarlamıştır.

Tablo 6. Krauss (1997)’nin Tehlikedeki Diller Ölçeği

Güvende			a+	
t e h l i k e d e	Durağan		a-	Dili herkes çocuklar dâhil herkes konuşur.
	d ü ş ü ş t e	durağan değil, aşınmış	a	Dili bazı çocuklar konuşur, bütün çocuklar bazı yerlerde dili konuşur.
		açıkça tehlikede	b	Dil ebeveyn olanlar ve üzeri kuşakta konuşulur.
		ciddi tehlikede	c	Yalnızca yaşlı ve üzeri kuşak tarafından konuşulur.
		kritik tehlikede	d	Dil çok az konuşulur, yalnızca çok yaşlı kuşak tarafından konuşulur.
yok olmuş			e	Konuşuru yoktur.

Tablo 6’daki Krauss (1997) tehlikedeki diller ölçeği daha çok yaş gruplarına göre sınıflandırılmıştır. Krauss ölçeğini açıklamalarla daha da detaylandırarak kimi seviyelere (-) kategorilerini ekler. Buna göre *b* 15 veya 20 yaş üzeri konuşurlar tarafından konuşulmakta iken, *b-* 25 veya 30 yaş üzerindeki tarafından konuşulur. Aynı ölçeklendirme *c* seviyesi için de geçerlidir: *-c* 35-40 yaş üzeri, *c* 40 yaş üzeri konuşurlara sahip olan dillerdir. *Kritik tehlikedeki* diller olan *d* 70 yaş ve üzeri konuşurlara sahip iken *d-* yalnızca 70 yaş ve üzeri gruptan ve konuşur sayısı 10 kişiden az olan dillerdir.

Krauss’un tehlikedeki diller ölçeği farklı kuşaklardaki dil kullanımını içermektedir. Kuşaklararası aktarımın durumu bu ölçekte belirgin görülmeyebilir. Ancak kuşaklararası dil aktarımının devam edip etmediği daha küçük yaş gruplarındaki dil kullanımdan hareketle belirlenebilir. Aynı zamanda konuşur gruplarının yalnızca yaşa göre sınırlandırılması kimi yanlış ölçeklendirmelere yol açabilir. Çünkü bir dilin çeşitli yaş gruplarında son konuşurları olabilir. Son konuşurun 70’ten daha küçük yaşta olduğu durumlarda ölçeklendirmenin nasıl yapılacağı konusunda bu ölçeklendirme bir fikir vermez.

Dil ölümünde kuşaklararası dil aktarımının yanı sıra, konuşurların kesin sayısı, konuşurların toplam nüfusa oranları, dil kullanımı alanlarındaki değişimler, yeni dil alanlara karşı olan tutumlar, dillerin eğitimi, resmî ve kurumsal politikalar, konuşurların kendi dillerine yönelik tutumlar ve dillerin belgelenmesinin miktarı ve kalitesi gibi etkenler de söz konusudur (Brenzinger, 2007, ss. x-xi). Bu etkenler, 2003 yılı Mart ayında gerçekleştirilen UNESCO toplantısında dillerin tehlikelilik durumlarının belirlenmesinde kabul edilmiş

ölçütleri oluşturmaktadır. Bu ölçeklendirme Dillerin Hayatiyeti (*vitality*) ve tehlikelilik üzerine UNESCO tarafından yapılan bir çalışmadır ve öncekilerin aksine 9 etken temelinde her bir etken için ayrı bir ölçeklendirme önerir (Brenzinger vd., 2003). Ölçek Krauss'un ölçeklendirmesindeki harfleri rakamlarla gösterir ve dillerin tehlikelilik durumlarını 0'dan 5'e doğru ölçeklendirir. Bu etkenler önceki ölçeklerden farklı olarak her biri için ayrı ayrı ölçeklendirilmiştir. Ayrıca öncekilere göre daha ayrıntılıdır. Etkenlerin en üst basamağındaki, en önemlisi, kuşaklararası dil aktarımıdır. Etkenler şöyledir (Brenzinger vd., 2003, s. 17):

1. Etken: kuşaklararası dil aktarımı
2. Etken: konuşur sayısı (gerçek rakam)
3. Etken: konuşurların toplam nüfustaki oranları
4. Etken: mevcut dil kullanım alanlarındaki eğilimler
5. Etken: yeni alanlara ve medyaya cevap verebilme
6. Etken: dil eğitimi ve okur yazarlık için malzemeler
7. Etken: resmî statü ve kullanımları kapsayan idari ve kurumsal dil tutumları ve politikalar, Resmî statü ve kullanımı da içerir.
8. Etken: topluluk üyelerinin kendi dillerine karşı tutumları
9. Etken: belgelenenin türü ve niteliği

UNESCO bu etkenler çerçevesinde, dilin hayatiyetinin ve tehlikeliliğinin belirlenmesinde farklı ölçekler sunar. UNESCO *Atlas*'ın bu ölçeklendirmeden farkı *güvensiz (unsafe)* aşaması yerine *kırılğan (vulnerable)* terimini kullanmasıdır (Moseley, 2010, ss. 11-12). Kuşaklararası dil aktarımına göre tehlike ölçeği şöyledir:

Tablo 7. UNESCO'nun Kuşaklararası Dil Aktarımına Göre Tehlike Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 8)

Tehlike Seviyesi	Aşama	Konuşur Nüfusu
<i>güvende</i>	5	Çocuklardan başlayarak bütün yaş gruplarında kullanılan dil.
<i>güvensiz (unsafe)</i>	4	Bütün alanlarda ancak bazı çocuklar tarafından kullanılan dil; bütün çocuklar tarafında ancak sınırlı alanlarda kullanılmaktadır.
<i>açıkça tehlikede</i>	3	Çoğunlukla ebeveyn ve onlardan daha yaşlı olan kuşaklar tarafından kullanılan dil.
<i>ciddi tehlikede</i>	2	Çoğunlukla büyük ebeveyn ve onlardan daha yaşlı olan kuşaklar tarafından kullanılan dil.
<i>kritik tehlikede</i>	1	Genellikle çok yaşlı kuşak tarafından bile çok az sayıda konuşur tarafından kullanılan dil.
<i>yok olmuş</i>	0	Konuşuru yoktur.

Tablo 7 kuşaklararası dil aktarımına göre tehlike ölçütlerini vermektedir. Bu bir dilin hayatiyeti için en önemli ölçütü oluşturmaktadır. Kuşaklararası dil aktarımı bir dilin bir kuşaktan bir sonraki kuşağına aktarımıdır. Ancak bu tabloda güvende aşamasında bulunan dillerin hayatiyeti her zaman devamlılık arz

etmeyebilir. Çünkü bazı dönemlerde konuşurlar dillerini bir sonraki kuşaa aktarmayabilir.

UNESCO'nun ikinci etkeni olan konuşur sayısı kesin rakamların varlığı ile ölçeklendirilebilmektedir. Ancak az sayıda nüfusa sahip toplulukların dili tehlike altındadır (hastalık, savaş, doğal felaketler vb.). Küçük topluluklar yakın bir başka toplulukla karışarak kendi dil ve kültürlerini kaybedebilirler.

UNESCO'nun tehlike dereceleri için belirlediği üçüncü etkeni konuşurların toplam nüfustaki oranlarıdır. Grup etnik, dinî, yerel ya da ulusal nitelikte konuşur topluluğu kimliğine sahip olabilir (bk. Tablo 8).

Tablo 8. UNESCO'nun Konuşurların Toplam Nüfustaki Oranlarına Göre Tehlike Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 9)

Tehlike Seviyesi	Aşama	Konuşurların Toplam Nüfustaki Oranları
<i>güvende</i>	5	Herkes dili konuşur.
<i>güvensiz</i>	4	Neredeyse herkes dili konuşur.
<i>açıkça tehlikede</i>	3	Çoğunluk dili konuşur.
<i>cididi tehlikede</i>	2	Azınlık dili konuşur.
<i>kritik tehlikede</i>	1	Dil çok az konuşulur.
<i>yok olmuş</i>	0	Dil konuşulmaz.

UNESCO'nun belirlediği bir diğer ölçeği mevcut dil kullanım alanlarındaki eğilimler belirler. Dilin nerede, kiminle ve konu yelpazesinde hangisinin kullanıldığı gelecek kuşaklara aktarılacak olsun ya da olmasın dil kullanımı belirler (bk. Tablo 9).

Tablo 9. UNESCO'nun Mevcut Dil Kullanım Alanlarındaki Eğilimler Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 10)

Tehlike Seviyesi	Aşama	Alan ve İşlevler
<i>Eyvensel kullanım</i>	5	Dil her alanda ve her işlevde kullanılmaktadır.
<i>Çok dilli denklik</i>	4	İki ya da daha fazla dil birçok sosyal alanda ve birçok işlevde kullanılabilir.
<i>Alanların küçülmesi</i>	3	Dil ev içinde ve birçok işlevde kullanılır. Ancak baskın dil ev içi iletişimi etkilemeye başlar.
<i>Sınırlı ya da resmî alanlar</i>	2	Dil sınırlı sosyal alanlarda ve bazı işlevlerde kullanılır.
<i>Çok sınırlı alanlar</i>	1	Dil yalnızca çok sınırlı bir alanda ve çok az bir işlevde kullanılır.
<i>Yok olmuş</i>	0	Dil herhangi bir alan ve işlevde kullanılmaz.

Yaşam şartları değiştikçe dil kullanımının yeni alanları ortaya çıkabilmektedir. Bazı dil toplulukları ortaya çıkan bu yeni alana cevap vermede başarılı iken çoğu değildir. Okullar, yeni çalışma ortamları, internet, kitle iletişim araçları vb. alanlarda yalnızca baskın dil kullanılmaktadır. Bu kullanım tehlikedeki dili etkiler (bk. Tablo 10).

Tablo 10. UNESCO'nun, Yeni Alanlara ve Medyayı Kabulüne Göre Tehlike Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 11)

Tehlike Seviyesi	Aşama	Tehlikedeki Dilin Medyayı ve Yeni Alanları Kabulü
<i>Dinamik</i>	5	Dil tüm yeni alanlarda kullanılmaktadır.
<i>Sağlam/aktif</i>	4	Dil birçok yeni alanda kullanılmaktadır.
<i>Alicı</i>	3	Dil birçok alanda kullanılmaktadır.
<i>Başta çıkmada</i>	2	Dil bazı yeni alanlarda kullanılmaktadır.
<i>Çok az</i>	1	Dil yalnızca bazı çok az yeni alanda kullanılmaktadır.
<i>Pasif</i>	0	Dil hiçbir alanda kullanılmaz.

Bu alanlar yerel bağlama göre değişmektedir. Örneğin yerel medya organlarında haftada bir saatlik program hakkına sahip olan bir tehlikedeki dilin seviyesi 2 ya da 3 olabilir. Ya da eğitimde müfredatın tamamen tehlikedeki dilde yapılıyor olması ile haftada bir saatlik dil dersi ile tehlikedeki dil öğretimi arasında ciddi bir aşama farkı vardır. Ancak buradaki değerlendirme tehlikedeki dil topluluğunun tek bir yeni alana değil tüm yeni alanlara nasıl cevap verdiği dikkate alınarak yapılmalıdır.

Bir diğer ölçüt dil eğitimi ve okuryazarlık için malzemelerdir. Dil ile yapılan eğitim, dil hayatı için büyük önem taşımaktadır. Bu noktada bazı dil topluluklarında güçlü sözlü kültürü ve onun yazıya geçirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması dil ölümünü tersine çevirebilecek etkenlerden birisidir. Ancak bazı topluluklar dillerinin yazıya geçirilmesini önemsemeyiz. Diğer bazı topluluklar için tehlikedeki dilde okuryazarlık ise gurur kaynağıdır. Okuryazarlık genellikle sosyal ve ekonomik gelişmelerle ilişkilidir. Farklı yaş gruplarında dil becerileri yazılı malzemelere ve kitaplara ihtiyaç bulunmaktadır. UNESCO'nun yazılı malzemelere ulaşılabilirliğe göre belirlediği ölçüt şöyledir (bk. Tablo 11):

Tablo 11. UNESCO'nun, Yazılı Malzemelere Ulaşılabilirliğe Göre Tehlike Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 12)

Aşama	Yazılı Malzemelere Ulaşılabilirlik
5	Bu diller için geliştirilmiş bir yazı sistemi, dilbilgisi kitapları, sözlükler, edebiyat vardır ve kitle iletişim araçlarında günlük olarak kullanılır. Dil yazıda ve eğitimde kullanılmaktadır.
4	Bu dillerde yazılı malzemeler bulunmaktadır ve çocuklar okulda okuryazarlıklarını geliştirmektedir. Yazı idari birimlerde de kullanılır.
3	Yazılı malzemeler bulunmaktadır ve çocuklar okulda yazılı dilde eğitim alabilir. Ancak okuryazarlık konusundaki baskı medya aracılığıyla teşvik edilmez.
2	Yazılı malzemeler bulunmaktadır ve bunlar topluluğun yalnızca bazı üyeleri için yararlı olabilir; geri kalanı içinse sembolik bir öneme sahip olabilir. Dilde eğitim okul müfredatının bir parçası değildir.
1	Pratik bir yazı sistemi topluluk tarafından bilinir, ancak sınırlı malzeme yazılıdır.
0	Topluluğun dilde herhangi bir yazı sistemi yoktur.

Tablo 11'deki ölçekten görülebileceği gibi yazılı malzemelerin özellikle eğitimde kullanımı büyük önem taşımaktadır. Ancak dünya dillerinin önemli bir

kısmı yazısızdır. Bu bağlamda dillerinin diğer ölçeklerde aşamaları daha yüksek olsa bile bu ölçeğe göre durumları kritik tehlikeye doğru yönelecektir. Örneğin Teleütçenin dil topluluğu tarafından kabul edilmiş bir yazı sistemi bulunmamaktadır. Sınırlı sayıda yazılı malzeme bulunmaktadır. Bu durumda Teleütçe ciddi tehlikede ya da kritik tehlikede olan aşamalarda yer alabilir. Bununla birlikte bu etkenlerin tek başına değerlendirilmemesi gerekmektedir.

Diğer etkenler de resmî statü ve kullanımları kapsayan idari ve kurumsal dil tutumları ve resmî statü ve kullanımı içeren dil politikalarıdır. Bu etken önceki etkenlerden farklı olarak dil topluluğuna yönelik dış etkenlere bakarak bir ölçek sunmaktadır. Devletler ve kurumların dil politikaları baskın ve baskın olmayan diller arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Bir bölge ya da etnik unsur, dili toplumsal çevrede (medya, eğitim, çalışma ortamı ve kurumsal) kullanabiliyorsa en üst düzeyde ölçeklendirilir. Dil kamusal alanda desteklenmektedir. Bu ölçeğe göre bir dilin tehlike aşaması şöyle belirlenir (bk. Tablo 12):

Tablo 12. UNESCO'nun, Dile Yönelik Resmî Tutumlara Göre Destek Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 14)

Destek Seviyesi	Aşama	Dile Yönelik Resmî Tutumlar
<i>Eşit</i>	5	Tüm diller korunmaktadır.
<i>Farklılaştırılmış destek</i>	4	Azınlık dilleri öncelikle özel alanların dili olarak korunur. Dil kullanımı prestijlidir.
<i>Pasif asimilasyon</i>	3	Azınlık dilleri için hiçbir açık politika yoktur; baskın dil kamusal alanda hâkimdir.
<i>Aktif asimilasyon</i>	2	Hükümet, egemen dil asimilasyonunu teşvik eder. Azınlık dilleri için herhangi bir koruma bulunmaz.
<i>Cebren asimilasyon</i>	1	Baskın olmayan diller ne kabul edilir ne de korunurken baskın dil tek resmî dildir.
<i>Yasaklanmış</i>	0	Azınlık dilleri yasaklanmıştır.

UNESCO'nun dillerin tehlike seviyesine göre belirlediği sekizinci etken topluluk üyelerinin kendi dillerine karşı tutumları çerçevesinde belirlenmektedir. Bir dil topluluğu kendi diline yönelik her zaman olumlu ya da olumsuz bir tutuma sahiptir. Kimi dil toplulukları kimlik dil kullanımını teşvik ederken kimilerinde bu teşvik bulunmaz. Bazılarında dil ile ilgili bir utanma duygusu varken bazılarında bu gurur vesilesi de olabilir. Ancak aynı dil topluluğun içerisindeki tutumlar da farklılık gösterebilir. Ancak genel tutumun dil kullanımını teşvikine yönelik olduğu topluluklarda dil etnik kimliğin belirleyicisi olarak görülebilir. Farklı sosyal etkinliklerle bu tutum geliştirilebilir. Çeşitli bayramlar, festivaller, konserler vb. etkinlikler burada önemli rol oynamaktadır. Ancak çeşitli sosyo-ekonomik etkenler nedeniyle bu tutum olumsuz olarak da sergilenebilir (bk. Tablo 13):

Tablo 13. UNESCO'nun, Topluluk Üyelerinin Dillerine Karşı Tutumları Göre Tehlike Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 15)

Aşama	Topluluk Üyelerinin Dil Tutumları
5	<i>Tüm</i> üyeler kendi diline değer verir ve destelenmesi isterler.
4	Üyelerin <i>birçoğu</i> dil sürdürümünü destekler.
3	Üyelerin <i>birçoğu</i> dil sürdürümünü destekler; ancak bir kısmı dil kaybını önemsemeyebilir.
2	<i>Bazı</i> üyeler dil sürdürümünü destekler; ancak diğerleri dil kaybını önemsemeyebilir.
1	<i>Çok az</i> sayıdaki üye dil sürdürümünü destekler; ancak diğerleri dil kaybını önemsemeyebilir.
0	Dil kaybı <i>hiçkimsenin</i> ilgisini çekmez; herkes baskın dili kullanmayı tercih eder.

UNESCO'nun belirlediği 7. ve 8. etken arasında doğru orantılı bir etkileşim söz konusudur. Dil politikaları dil topluluklarının dillerine yönelik tutumlarını da etkiler. Sosyal, ekonomik, politik baskılar nedeniyle konuşurlar dillerine yönelik olumsuz bir tutum sergileyebilirler. Konuşurlar baskın dili kullanmaktan başka bir yol olmadığını düşünürler. Bunda belirleyici etken dilin işlevselliğidir. İş hayatında, resmî kurum ve kuruluşlarda, sosyal hayatın birçok diğer alanında kullanılması desteklenmeyen diller konuşurları tarafından olumsuzlanabilir. Ancak kimi durumlarda bu tür baskılar dillerin canlandırılmasına yönelik çalışmalara da yol açabilir. UNESCO raporu çalışmaların, dillerin canlandırılması, zenginleştirilmesi ve sürdürülmesi olmak üzere 3 aşamada gerçekleştiğini belirtmektedir (Brenzinger vd., 2003, ss. 15-16).

UNESCO'nun tehlikedeki diller ile ilgili belirlediği son ölçüt belgelemenin türü ve niteliğidir. Tehlikedeki dilin belgelenmesi dil topluluğunun üyeleri için de bir farkındalık yaratabilir. Bu bakımdan belgeleme de dillerin hayatîyetinde önem taşır. Ayrıca ölmekte olan bir dilin kayıt altına alınması o dilin konuşuru kalmasa bile bir bakıma canlılığına işaret edebilir. Çünkü bu en son aşama o dilin sonraki kuşaklara tanıtılmasında rol oynar. Ancak bu rol yalnızca dilini kaybeden topluluk için psikolojik bir etkidir. Bu etki sınırlı olabileceği gibi dili canlandırmak isteyen üyeler için harekete geçirici bir etki de yaratabilir. Dilin belgelenmesi ile ilgili belirlenen ölçütler şöyledir:

Tablo 14. UNESCO'nun, Dilin Belgelenmesine Göre Tehlike/Hayatiyet Ölçeği (Brenzinger vd. 2003, s. 15)

Belgeleme Tipi	Aşama	Dilin Belgelenmesi
<i>mükemmel</i>	5	Kapsamlı gramer ve sözlükler, geniş metinler vardır; dil malzemeleri sürekli artmaktadır. Açıklamalı ve yüksek kaliteli ses ve video kayıtları bulunmaktadır.
<i>iyi</i>	4	İyi bir gramer ile yeterli sayıda gramer, sözlük, metin, edebiyat, her gün güncellenen medya vardır; Yeterli düzeyde açıklamalı yüksek kaliteli ses ve video kayıtları bulunmaktadır.
<i>ortalama</i>	3	Yeterli bir gramer ya da gramerler, sözlükler ve metinler bulunabilir, ancak her gün güncellenen medya bulunmayabilir; ses ve görüntü kayıtlarının kalitesi veya açıklamaları farklı derecededir.
<i>Eksik</i>	2	Sınırlı dilbilimsel araştırmalarda kullanılacak ancak yetersiz bazı gramer çalışmaları, kelime-listeleri ve metin vardır. Ses ve video kayıtları açıklamalı ya da açıklamasız farklı kalitede bulunabilir.
<i>Cebren asimilasyon</i>	1	Bazı gramer tabloları, kısa kelime listeleri ve eksik metinler vardır. Ses ve görüntü kayıtları kullanışsız ya da bütünüyle açıklamasız ve yetersizdir.
<i>belgelenmemiş</i>	0	Hiçbir belgeleme yoktur.

UNESCO'nun belirlediği hayatiyet ve tehlike durumları önceki ölçeklere göre son derece kapsamlıdır. Dillerin tehlike durumlarının belirlenmesinde bir ya da birkaç ölçüt yerine kuşaklararası aktarımdan başlamak üzere, demografik verilerle dilin güncelliği, eğitim vb. alanlarda kullanımından devlet politikalarına, dil tutumlarından belgelemeye birçok ölçütün kullanılması son derece kapsamlı bir analiz yapılmasını sağlar. Bu faktörlerin hiçbiri tek başına kullanılmamalıdır (Dwyer, 2011, s. 8). Her bir ölçüt dilin tehlikelilik ve hayatiyet durumunu belirlemek için bir arada tasarlanmıştır. Her faktörün ayrı olarak değerlendirilmesi temelsiz nitel sonuçlar verecektir. Örneğin, konuşurların dil tutumları toplumdilbilimsel kimi anketlerle elde edilebilecek iken bazı veriler için ulusal nitelikte çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır: Konuşurların toplam nüfusları ve toplum içindeki oranları gibi.

Bir diğer ölçek Lewis ve Simons (2010, s. 110) tarafından yapılan *Genişletilmiş Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği* (EGIDS)'tir. Bu ölçek Fishman (1991) ölçeğinin genişletilmiş biçimidir ve daha kapsamlı bir seviye belirlemesi sunmaktadır. 13 seviyenin bulunduğu ölçekte Fishman (1991) ile Brenzinger vd. (2003) ölçekleri ayrıntılandırılarak bir araya getirilmiştir. Ayrıca Ölçekte tehlike seviyeleri 6'dan başlar. EGIDS'in, Fishman ölçeği GIDS'ten farklarından biri, etnik kimlik ile dil ilişkisini dikkate almasıdır (bk. Tablo 15). Ayrıca sembolik yeterlilik artık ölmeye yakın diller için önerilmiş bir açıklama sunmaya çalışmaktadır.

Tablo 15. Lewis ve Simons (2010, s. 110) Genişletilmiş Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği (EGIDS).

SEVİYE	ADLANDIRMA	TANIMLAMA
0	<i>uluslararası</i>	Dil uluslararası ticaret, bilgi alışverişi ve politikada yaygın olarak kullanılmaktadır.
1	<i>ulusal</i>	Dil ulusal düzeyde eğitim, iş, kitle iletişim araçları ve yönetimde kullanılmaktadır.
2	<i>bölgesel</i>	Dil bir ulusun en önemli idari alt bölümleri içinde eğitim, iş, kitle iletişim araçları ve yönetimde kullanılır.
3	<i>yaygın iletişim</i>	Dil bölgedeki dil farklılıkları aşarak resmî statüleri olmaksızın işte ve kitle iletişim araçlarında kullanılır.
4	<i>eğitimsel</i>	Dil kurumsal olarak desteklenen yaygın eğitim sistemi vasıtasıyla standartlaşma ve edebiyat ile birlikte etkin bir kullanımdadır.
5	<i>gelişen</i>	Dil henüz yaygın ya da sürdürülebilir olmasa da standartlaşan edebiyat bir dil ile birlikte etkin bir kullanımdadır.
6a	<i>etkin</i>	Dil, bütün kuşaklar tarafından yüzyüze iletişimde kullanılır ve durum süreklilik gösterir.
6b	<i>tehdit altında</i>	Dil, bütün kuşaklararası yüzyüze iletişimde kullanılmaktadır ama konuşurlarını kaybetmektedir.
7	<i>değiştirilen</i>	Çocuk sahibi olan kuşak dili kendi aralarında kullanmakta ama çocuklara aktarmamaktadır.
8a	<i>ölmeye yakın</i>	Dilin aktif kullanıcıları yalnızca yaşlı ebeveynler ve daha yaşlı olanlardır.
8b	<i>neredeyse yok olmuş</i>	Dilin aktif kullanıcıları yalnızca dili kullanma şansını çok az bulan yaşlı ebeveynler veya daha yaşlı olanlardır.
9	<i>uykuda</i>	Dil etnik topluluk için miras kimliğinin bir hatırlatıcısı olarak hizmet vermektedir. Ancak hiç kimse sembolik yeterlilikten daha fazlasına sahip değildir.
10	<i>yok olmuş</i>	Dil artık kullanılmamaktadır ve dil ile etnik kimliğe ilişkin hiçkimse bir hisse sahip değildir.

EGIDS topluluğun dilinin hangi düzeyde kullandığını beş temel soruya verilen cevaplarla tespit etmeye çalışır. 1) *Dilin geçerli kimlik işlevi nedir?*: Tarihsel kimlik, miras kullanımı, ev kullanımı ve araçsal kullanım bu soruya verilen cevaplar açısından değerlendirilir. 2) *Dilin resmî kullanım seviyesi nedir?*: Uluslararası, ulusal, bölgesel, yerel (*not official*) olarak diller değerlendirilir. 3) *Bütün aileler çocuklarına dili aktarıyorlar mı?*: Evet ya da hayıra göre dilin bozulma ölçeği belirlenir. 4) *Okur yazarlık durumu ne düzeydedir?*: Kurumsal, başlangıç düzeyinde, Yok. 5) *Genç kuşağın konuşur yeterliliği ne düzeydedir?*: Çok yaşlı ebeveynler, yaşlı ebeveynler, ebeveynler, çocuklar açısından dilin bozulma ölçeğindeki yeri belirlenir (Lewis ve Simons, 2010, ss. 113-116).

EGIDS, UNESCO ölçütleri ile karşılaştırıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkar (bk. Tablo 16.).

Tablo 16. Lewis ve Simons (2010) ile UNESCO Ölçütlerinin Karşılaştırılması

EGIDS SEVİYE	EGIDS ADLANDIRMA	UNESCO TANIMLAMA	UNESCO ETKEN
0	<i>uluslararası</i>	<i>güvende</i>	4
1	<i>ulusal</i>	<i>güvende</i>	4
2	<i>bölgesel</i>	<i>güvende</i>	4
3	<i>yaygın iletişim</i>	<i>güvende</i>	4
4	<i>eğitimsel</i>	<i>güvende</i>	6
5	<i>gelişen</i>	<i>güvende</i>	6
6a	<i>etkin</i>	<i>güvende</i>	1
6b	<i>tehdit altında</i>	<i>güvensiz, kırılğan</i>	1
7	<i>değiştirilen</i>	<i>açıkça tehlikede</i>	1
8a	<i>ölmeye yakın</i>	<i>ciddi tehlikede</i>	1
8b	<i>neredeyse yok olmuş</i>	<i>kritik tehlikede</i>	1
9	<i>uykuda</i>	<i>yok olmuş</i>	4, 1
10	<i>yok olmuş</i>	<i>yok olmuş</i>	4, 1

Tablo 16’da görüldüğü gibi EGIDS’te ilk 7 kademe (0-6a) UNESCO ölçütlerinde tek bir seviyede belirlenmiştir. Tehlike düzeyinin başladığı 6b seviyesinden itibaren kuşaklararası aktarım önemli bir etken olarak EGIDS’te karşımıza çıkar. Rakamsal veriler UNESCO ölçeğinin aksine dikkate alınmamıştır. Medya, konuşur tutumları ve belgeleme EGIDS ölçeğinde yer almaz. UNESCO daha küçük dillerle ilgili ayrıntılı bir ölçeklendirme sunarken, EGIDS ölçeği tüm dilleri de içermektedir. Dil değiştirimi EGIDS ölçeğinde 6. seviyeden 7. seviyeye geçişte en önemli etkidir.

Dwyer (2011, s. 14) EGIDS ölçeğinin daha hızlı sonuçlar almak için kullanılabileceğini ancak sonuçların yanıltıcı olabileceğini belirtmektedir. Ancak UNESCO ölçeği sorunlu bazı alanlarda ayrıntılı bir tablo ortaya koymaya elverişlidir.

Yukarıda değinilen ölçütler dışında farklı seviye sınıflandırmaları da bulunmakla birlikte bunlar daha çok Fishman (1991), Krauss (1997), Brenzinger vd. (2003) ve Lewis & Simons (2010) ölçeklerine göre kısmî değişikliklerle hazırlanmıştır. Bu bakımdan bunlara burada yer verilmemiştir.

4. Teleütçenin Tehlikedeki Dil Araştırmalarındaki Yeri

Teleütler, Güneybatı Sibirya’da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan az sayılı Türk halklarından. 2010 nüfus sayımına göre³ 2643 kişilik bir nüfusa sahip olan bu Türk topluluğu Rusya Federasyonu’nun Kuzbass Eyaletine bağlı Belovo ilindeki Büyük ve Küçük Baçat nehirlerinin havzasındaki köylerde

³ Buradaki rakamlar Rusya Federasyonu 2010 nüfus sayımı verilerinin yer aldığı (Vserossiyskaya Perepis’ Naseleniya, 2010) genel ağ sayfasından alınmıştır. Ayrıca 2002 verileri kullanılmışsa (Vserossiyskaya Perepis’ Naseleniya, 2002) genel ağ sayfasına başvurulmuştur.

yaşamaktadırlar. Ayrıca Novokuznetsk ilinin taşrasında bulunan Teleut köyü, Altay Krayı'ndaki Zarinsk ilçesi ve Dağlık Altay Cumhuriyeti de Teleütlerin yaşadıkları yerlerdendir. Ancak son iki bölgedeki Teleütlerin sayıları yaklaşık 50 kişidir.

Teleütçenin konuşur sayısı 2010 nüfus verilerine göre 975'tir. Bu veri dili bildiğini ifade eden gruplardan oluşmaktadır. Bunların içerisinde farklı etnik gruba mensup olanlar da bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda Teleütçe konuşurlarının toplam sayıları verilmektedir.

Tablo 17. Teleütçenin Toplam Konuşur Sayısı (2010)

Nüfus	Konuşur Sayısı	Teleüt olup ana dilini bilenler	Teleütçeyi ana dili kabul edenler
2643	975	938	1597

Teleütçenin toplam konuşur sayısının gösterildiği tabloda Teleütçeyi bilenlerin sayısı 975'tir. Bu sayının içerisinde Teleütler dışında farklı etnik gruplar da bulunmaktadır. Ana dili olarak Teleütçeyi belirtenlerin sayısı ise 1597'dir. Buna göre Teleütlerin yarıdan fazlası (%60,42) Teleütçeyi ana dili olarak kabul etmektedir. Ancak bunların içerisinde Teleütçe bilenlerin sayısı ise yalnızca %35,48'dir. Yani ana dilini Teleütçe kabul etmekle bu dili bilmek arasında doğru orantı bulunmamaktadır. Ayrıca nüfus sayısına bakıldığında o dilin konuşurları ile nüfus arasında da doğru orantı olmadığı görülmektedir. 2002 verileri ile karşılaştırıldığında Teleütçe bilenlerin sayısı 2002 nüfus verilerine göre 1892 kişidir. Bu da aradan geçen 8 yıllık sürede bu denli nüfus kaybının olmadığı dikkate alınır 2002 verilerinin en azından Teleütçe için sağlıklı veriler sağladığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Teleütçe bilenlerin Rusça bilme durumları ile karşılaştırma yapıldığında 2010 verilerine göre Rusça bilmeyenlerin sayısı yalnızca 6'dır. Bunların tamamı Kemerovo Bölgesi'nde yaşayan Teleütlerdir. Bu da %0,22'lik bir orana tekabül etmektedir. Yine verilerden hareketle Teleütçe bilmeyenlerin oranını %64,51 olarak belirlemek mümkündür. Bu da Rusçanın ne denli baskın olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Teleütlerdeki iki dilliğin de baskın iki dillilik olduğunu söyleyebiliriz.

Bir sonraki tabloda Teleütçeyi konuştuğunu ya da bildiğini belirtenlerin etnik dağılımları verilmektedir.

Tablo 18. Teleütçe Konuşurlarının Etnik Dağılımı (2010)

Etnik kimlik	Sayı
Teleüt	938
Rus	13
Tatar	7
Ukrain	1
Başkurt	1
Kazak	3
Altay	5
Şor	2
Diğer	5
Toplam	975

2010 verilerine göre Teleütçe bildiğini belirten diğer etnik grupların büyük bir bölümünü Ruslar oluşturmaktadır. Ruslardan sonra sırası ile Türk dilli topluluklar gelmektedir. Tatarlar, Altaylar, Kazaklar, Şorlar ve Başkurtlar bunlar arasında yer alır. Diğer olarak belirtilen 5 kişinin hangi etnik gruba mensup olduklarına dair bir veri bulunmamaktadır. Teleütler dışında bu dili bilenlerin varsayımsal olarak Teleütlerle evlilik yapanlarla ya da bölgede Teleütlerle iç içe yaşayanlar olduğunu belirtebiliriz. Teleütler dışında akıcı olarak Teleütçe konuşan birine alan çalışmalarımız sırasında hiç rastlamadık. Dili bildiğini ifade etmekle o dili akıcı konuşur olarak bilmek arasında da her zaman doğru orantı olmayabilir.

Altay Cumhuriyetinde yaşayan 37 kişinin yalnızca %24,32'si Teleütçe bildiğini ifade etmiştir. Tarihsel dönemden itibaren bu bölgede yaşayan Teleütlerin büyük bir bölümü Altaylıların içerisinde artık erimişlerdir. Çoğunluk kendini Altaylı olarak kabul etmektedir. Etnik dilini bildiğini ifade edenlerin büyük bir kısmı, yakın dönemde Altay Cumhuriyetine göç eden Teleütler olmalıdır. Altay Krayında yaşayan Teleütlerin ise (19 kişi) tamamı Rusça bilmekte iken bunların %68,42'si Rusçayı ana dili olarak belirtmiştir. Teleütçe bilip bilmediklerine ilişkin veri bulunmamaktadır. Ancak bu bölgede gerçekleştirdiğimiz alan çalışması kapsamında akıcı konuşurun bulunmadığını söyleyebiliriz. Bu bölgedeki kişiler Zarinsk'te bir apartmana yerleştirilmişlerdir. Bu 19 kişinin tamamı bu apartmanda yaşamaktadır. Ancak etnik olarak kendilerini Altaylı olarak kabul etmektedirler. Yakut Cumhuriyetinde yaşayan Teleütlerin tamamı (13 kişi) ana dili olarak Rusçayı belirtmişlerdir. Bu bölgede yaşayan Teleütlerin artık Rus dilli olduklarını bu veriye dayanarak söyleyebiliriz.

Teleütlerin dil ve kültürleri üzerine özellikle Rusya'da pek çok çalışma yapılmıştır (bk. Cengiz, 2016, ss. 139-143). Ancak Türkiye'de Teleütçe ve Teleüt kültürü üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Teleütçe ve Teleütlerle ilgili Akalın ve Turgunbayev tarafından çevrilen *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Ryumina-Sırkaşeva ve Kuçigaşeva, 2000) ve Akalın tarafından hazırlanan bir çalışma

bulunmaktadır (bk. Akalın, 1999). Ayrıca Alimov ve Shadyhanov Teleütçenin toplumdilbilimsel durumlarını bölgede gerçekleştirdikleri bir saha çalışması verileriyle değerlendirmişlerdir⁴ (Alimov ve Shadyhanov, 2013). Yine son verilerle Tybykova (2016) Teleütler ve Teleütçeyi ana hatlarıyla incelemiştir. Son olarak Alimov (2017) Rusçanın Teleütçe üzerindeki etkisini yarı konuşurlar bağlamında değerlendirmiştir. Bunun dışındaki çalışmalar ikincil ölçektir.

Tehlikedeki dil araştırmaları ile ilgili ise ilk kapsamlı yayın olan *UNESCO Red Book on Endangered Languages* adlı çalışmada diller Wurm'un sınıflandırmasına göre altı seviyede değerlendirilmiştir. Bu tehlikede olmama seviyeleri şöyledir (Salminen, 1999)⁵:

- i) ölü diller (*extinct languages*): Arkaik diller dışında ölü diller.
- ii) ölmeye yakın diller (*nearly extinct languages*): Konuşurları en çok onlarca ve yaşlı olan diller.
- iii) ciddi tehlikedeki diller (*seriously endangered languages*): Konuşurları önemli sayıda olup çocukların bu dili artık konuşmadığı diller.
- iv) Tehlikedeki diller (*endangered languages*): Bazı çocuk konuşuru olmakla birlikte konuşur sayısı azalan diller.
- v) Potansiyel olarak tehlikedeki diller (*potentially endangered languages*): Çok sayıda çocuk konuşuru olan ancak dilin resmî ya da saygın bir konumunun bulunmadığı diller.
- vi) Tehlikede olmayan diller (*not endangered languages*): Kuşaklararası aktarımın güvende olduğu diller

Bu sınıflandırmaya göre Teleütçe Güney Altaycadan farklı bir bölümde ancak yine de Güney Altaycanın bir diyalekti olarak gösterilmiştir. Telengitçe ise Güney Altayca ile birlikte değerlendirilmiştir. Teleütçe ile ilgili bilgilerin alındığı kaynakların ve araştırmacıların da verildiği bu çalışmada Teleütçe *tehlikede (bölgesel olarak hemen hemen ölü: locally possibly extinct)* olarak gösterilmiştir (Janhunen ve Salminen, 1999). Etnik adlandırmalar bakımından Telengut, Çin pinyininde Tielingute gibi adlandırmalarının da olduğu belirtilmiştir. Altay bölgesinin kuzeyinde konuşulduğu ve Novosibirsk, Kemerovo Bölgesi'nde ve Çin Doğu Türkistan Altay bölgesinde coğrafi olarak yaşadıkları ifade edilmiştir. Çin'deki bu grubun 13 aileden oluşup 50 kişi civarında oldukları belirtilmekle birlikte bunların muhtemelen Kazaklar ve Oyratlar tarafından dil bakımından asimile olmuş olabileceklerinden başka bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴ Son olarak Tokmaşev ve Fedotova (2015) Teleütçenin toplumdilbilimsel durumları üzerine bir çalışma gerçekleştirmişlerdir.

⁵ Bu sınıflandırmaya göre Sibiry grubu Türk dillerinin durumu için bk. (Killi Yılmaz, 2015). Ayrıca etnodemografik veriler bağlamında Sibiry grubu Türk dil ve değişkelerinin kapsamlı bir değerlendirmesi için bk. Killi Yılmaz, 2016).

Günümüzdeki dil durumlarına yönelik yeterli ve güvenilir düzeyde bilgi bulunmadığı kaydıyla birlikte, çocuklara dil aktarımının henüz sona ermediği olasılığından bahsedilmiştir. Çalışmaya göre konuşur sayısının 10000'den az olduğu muhtemeldir. 25 Aralık 1993 yılında girilen verilerde dilin Rusçanın baskısı altında olduğu ifade edilmekte ve son zamanlarda artan yeniden canlandırma çalışmalarının bulunduğu bahsedilmektedir.

Dünya Tehlikedeki Diller Ansiklopedisinde (Moseley, 2007) Teleütçe Güney Altaycanın değişkelerinden biri olarak gösterilmiştir. Teleütçenin hâlâ Altay Cumhuriyeti'ne bağlı Şebalino bölgesinde konuşulduğu belirtilmiştir. Çalışmada Teleütlerin yaşadıkları bölgeler diğerlerine nazaran daha doğru ve ayrıntılı olarak verilmiştir. Teleütçenin çocuklara aktarımının muhtemelen devam ettiği belirtilen eserde, Teleütlerde sosyal ve ekolojik sorunlar nedeniyle artan bir milliyetçiliğin bulunduğu da ifade edilmektedir. Yeniden canlandırma çalışmalarının bulunduğu kaydının yanı sıra giderek tehlikede olduğu da belirtilmiştir (Salminen, 2007, s. 269).

Atlas'ın ikinci baskısında Teleütçe ayrı bir dil olarak alınsa da (Wurm, 2001, s. 56: Bu çalışmada Teleütçe ciddi tehlikedeki diller kategorisinde değerlendirilmiştir) Teleütçenin haritadaki yerleri tam olarak doğru gösterilememiştir (Wurm, 2001, s. 57). Teleütçe, 2010 baskısında Altaycanın farklı bir değişkesi olarak değerlendirilmiştir (Janhunen, 2010, s. 51). *Atlas*'ın interaktif biçiminde Güney Altaycanın içerisinde değerlendirilen Teleütçe, bu grubu oluşturan değişkelerle birlikte *açıkça tehlikede* olarak gösterilmiştir⁶. Teleütçenin konuşulduğu bölgelerin güncellendiği *Atlas*'ta Teleütlerin yaşadıkları yerler ayrıntılı olarak verilmektedir. Önceki iki çalışmadaki bilgiler bu bakımdan birleştirilmiştir. *Atlas*'ta Kuzey Altay dil değişkeleri *ciddi tehlikede* olarak değerlendirilmiş ve Teleütçe ve Telengitçenin Ethnologue tarafından Kuzey Altay grubunda verildiği kaydı düşülmüştür⁷.

Ethnologue verileri her ne kadar büyük ölçüde Salminen (2007)'e dayansa da biraz daha karmaşıktır. Teleütçe hem Güney Altaycanın hem de Kuzey Altaycanın içerisinde gösterilmiştir. Güney Altaycanın *bölgesel* statüde gösterildiği verilere göre Teleütçe bu grupta bir diyalekt olarak yer almaktadır (*Ethnologue: Altai, Southern*, 2016). Ancak Kuzey Altaycanın içerisinde Güney Altayca ile anlaşılabilirliğim olmadığı kaydı ile Tuba, Kumandı ve Çalkandı dillerinin Güney Altaycadan farklı bir dil olarak ayrıldığı belirtilmektedir⁸. Ayrıca Teleütçenin ayrı bir dil olabileceği kaydı da düşülmüştür. Teleütçenin

⁶ bk. (UNESCO Interactive Atlas, 2013a).

⁷ bk. (UNESCO Interactive Atlas, 2013b).

⁸ Altay ağızlarının dil ölümü bağlamında değerlendirildiği bir çalışma için bk. (Güner Dilek, 2007). Yine Altay Türklerinin dil durumlarının ele alındığı bir çalışma için bk. (Killi Yılmaz, 2011).

Ethnologue verilerinde Kuzey Altaycının içerisinde değerlendirildiği kabul edilirse 6b *tehdit altındadır*. Yani dil, bütün kuşaklar arasında yüzyüze iletişimde kullanılmaktadır; ancak konuşurlarını kaybetmektedir (*Ethnologue: Altai, Northern*, 2016). Bu noktada çok sayıda dil için malzemelerin birçok farklı kaynaktan değerlendirildiği bu çalışmada Teleütçenin yeri ve dayandığı varyasyon biçimi doğru olarak tespit edilememiştir.

Bu veriler göstermektedir ki dünyanın birçok bölgesinden bilgilerin toplanarak oluşturulduğu kapsamlı veri tabanları her zaman doğru bir değerlendirme gerçekleştirememektedir. Çünkü eldeki veriler sınırlıdır ve zaman zaman ayrıntılı bir tespit olanağı sunmamaktadır. Türk dilleri gibi görece daha çok çalışılan dillerdeki tehlike durumlarına ilişkin verilerin yeterli düzeyde bulunmayışı dikkate alındığında diğer diller üzerine sunulan her verinin güvenilir olduğu söylenemez.

5. UNESCO ve EGIDS Ölçeklerine Göre Teleütçenin Yeri İçin Bir Öneri

Teleütçenin UNESCO'nun kuşaklararası dil aktarımı etkenine göre seviyesi *ciddi tehlikededir*. Artık dil çoğunlukla yaşlı ebeveyn ve onlardan daha yaşlı olan kuşaklar tarafından kullanılmaktadır. Genç anne ve babalar dili anlasalar da onu çocuklarıyla konuşurlarken kullanmamaktadırlar. Konuşur sayısı bakımından Teleütçe oldukça az bir sayıya sahiptir. Yukarıda verilen rakam dilin tüm konuşurlarını içermektedir. Etnik olarak Teleüt olan toplam konuşur sayısı ise 938'dir. Bu da Teleütler arasında %35,48'lik bir rakama tekabül etmektedir. Toplam nüfus içerisinde ise %0,001'lik bir oran söz konusudur. Teleütçe kullanım alanları bakımından da sınırlı ve formal kullanım alanlarına sahiptir. Bu alanlar ağırlıklı olarak ev ve yaşlıların bir araya geldikleri etkinliklerdir. Bazı bayramlarda da Teleütçe şarkılar aracılığıyla kullanılmaktadır⁹. Teleütçe yeni hiçbir alanda kullanılmaz ve bu bakımdan durağandır. Dil eğitimi bakımından yalnızca Bekovo'da bulunan temel öğretim okulunda Teleütçe ek ders mahiyetinde haftada 3 saat olarak öğretilmektedir. Bunun dışında diğer bölgelerde dil öğretilmez. *Dile Yönelik Resmî Tutumlara Göre Destek Ölçeği* bakımından Teleütçe ulusal ve bölgesel yasalarla desteklenmektedir. Teleütçeye yönelik tutum açısından çok az sayıda Teleüt dil sürdürümünü desteklemekte; ancak büyük çoğunluğu ise dil kaybını önemsememektedir. Belgeleme açısından Teleütçe sınırlı gramer çalışmalarına ve 3 farklı sözlüğe sahiptir. Tüm bu veriler bağlamında Teleütçenin UNESCO ölçütlerine göre *ciddi tehlikede (severely endangered)* bulunduğunu

⁹ Akalın 1992 yılında bölgeye gerçekleştirdiği seyahat sonucunda edindiği intibaları kaleme aldığı gezi notlarında Teleüt yaşlı kadınlarının güçlükle hatırlayabildikleri eski Teleüt ırlarını birçoğunun unuttuğunu belirtmektedir (Akalın, 1995, s. 154). Bugün de Teleütçe şarkılar sembolik olarak bayram vb. özel gün ve toplantılarda söylenmektedir.

belirtebiliriz. Tabloda UNESCO ölçütlerine göre durumu gösterilmektedir: bk. Tablo 19.

Tablo 19. Unesco Ölçütlerine Göre Teleütçenin Ölçeklendirilmesi

ETKEN	SEVİYE
Kuşaklararası dil aktarımı	2
Konuşur sayısı (gerçek rakam)	975 kişi (2010 RF nüfus sayımı)
Konuşurların toplam nüfustaki oranları	2- %35,48
Mevcut dil kullanım alanlarındaki eğilimler	2 – sınırlı ve formal kullanım alanı
Yeni alanlara ve medyaya cevap verebilme	0 – yeni hiçbir alanda kullanılmaz
Dil eğitimi ve okuryazarlık için malzemeler	1 – bir okulda ek ders ve sınırlı yazı sistemi
Resmî statü ve kullanımları kapsayan idari ve kurumsal dil tutumları ve politikalar, Resmî statü ve kullanımlar	4 – farklı destek
Topluluk üyelerinin kendi dillerine karşı tutumları	2 -bazıları destekler, diğerleri kayıtsızdır
Belgelemeninin türü ve niteliği	2- eksik

Bu veriler ışığında EGIDS ölçeğinde ise Teleütçe *ölmeye yakın (moribund)* 8a seviyesinde olmalıdır. Her ne kadar EGIDS ölçeğinde *değiştirilen (shifting)* (7) seviyesine göre çocuk sahibi olan kuşağın kendi aralarında dili kullandığı ancak çocuklara aktarılamaması söz konusu ise de Teleütçer arasında çocuk sahibi olan genç ebeveynler kendi aralarında Teleütçeyi nadiren kullanırlar. Bu bağlamda Teleütçe açısından dilin aktif kullanıcılarının yalnızca yaşlı ebeveynlerin olduğu söylenebilir. Kaldı ki bu kullanım da Rusça yönünde hızla değişim göstermektedir.

Sonuç

Bir dilin tehlike süreci dil ilişkilerine bağlı olmakla birlikte bu iki toplum arasındaki etkileşimin en son aşamasıdır. Dilin tehlike sürecine girme evresi kuşkusuz bir temas gerektirir. Ancak bu temas iki dilin birbirine olan baskın/baskın olmama durumundan önce sosyal, ekonomik, demografik, kültürel, dinî birçok etkene bağlı olarak şekillenmektedir. Dil ölümü de bu çok yönlü baskının son aşaması olarak gerçekleşmektedir.

Bir dilin tehlike sürecinde geçirdiği bu çok yönlü durum o dilin yapısal dizgesinde de bir takım değişiklikler meydana getirebilir. Ancak baskının yönü ve şiddeti o dildeki değişimin de hızını etkilemektedir. İki ya da çok dilli bir çevrede demografik olarak azınlık konumundaki bir dil topluluğunun kendi dillerine yönelik tutumları o dilin kullanım alanlarını da etkilemektedir. Aynı zamanda o dil topluluğunun grup davranışları o dilin tehlike sürecinde geçireceği evreleri yavaşlatabilir ya da dil değiştirimini tersine çevirebilir. Bu anlamda pek çok dil için bulunan ortak özelliklerin yanı sıra dil topluluklarının dillerine yönelik düşünceleri görece kendine özgü olabilir. Alan çalışmalarından

elde edilen verilerle bu tür topluluk davranışlarının betimlenmesinin önemi tartışılmaz.

Son olarak tehlikedeki diller ile ilgili temel kaynaklarda tehlike durumuna bakılacak olursa; Teleütçenin UNESCO ölçütlerine göre *ciddi tehlikede* (*severely endangered*) bulunması gerektiğini belirtebiliriz. Bu veriler ışığında EGIDS ölçeğinde ise Teleütçe *ölmeye yakın* (*moribund*) 8a seviyesinde olmalıdır. Bu ölçeklerde buna ilişkin güncel verilerin işlenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (1995). *Anayurttan Atayurda Gezi Notları*. Adana: Türkoloji Araştırmaları.
- Akalın, Ş. H. (1999). Teleüt Şairi Nikolay V. Kalışev ve Şiirleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8.
- Alimov, R. (2017, Mayıs). *Yarı Konuşurlarının Teleütçeye Etkisi Üzerine*. 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara'da sunulan bildiri.
- Alimov, R. ve Shadyhanov, E. (2013). Teleütçe Yok Olma Tehlikesi Altındaki Bir Dilin Sosyolengüistik Durumu. *TDD/JofEL*, Yaz.
- Austin, P.K. & Sallabank, J. (2011). *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*. New York: Cambridge University Press.
- Brenzinger, M. (1992). *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Social Reference to East Afrika*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Brenzinger, M. (2007). Language Endangerment Throughout the World. *Language Diversity Endangered*. (M. Brenzinger, Ed.). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Brenzinger, M., Dwyer, A. M., Graaf, T. D., Grinevald, C., Krauss, M., Miyaoka, O., Ostler, N., Sakiyama, O., Villalón, M. E., Yamamoto, A. Y. ve Zepeda, O. (2003). *Language Vitality and Endangerment*. Paris: UNESCO Document.
- Cengiz, M. (2016). *Tehlikedeki Dil Olgusu: Teleütçe Örnekleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Crystal, D. (2007). *Dillerin Katli Bir Dilin Katli Bir Milletın Ölümüdür*. İstanbul: Profil.
- Dwyer, A. M. (2011). Tools and Techniques for Endangered-Language Assessment and Revitalization. *Vitality and Viability of Minority Languages*. October 23-24, 2009. New York: Trace Foundation Lecture Series Proceedings. Preprint. https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/7109/Dwyer2011_AssessRevitalize.pdf?sequence=1
- Ethnologue: Languages of the World, 19th edition*, (2016). 20 Haziran 2016 tarihinde <https://www.ethnologue.com/ethnologueblog/gary-simons/welcome-19th-edition> genel ağ sayfasından erişildi.
- Ethnologue: Altai, Northern*, (2016). Altai, Northern. 25 Temmuz 2016 tarihinde <https://www.ethnologue.com/language/atv> genel ağ sayfasından erişildi.
- Ethnologue: Altai, Southern*, (2016). Altai, Southern. 25 Temmuz 2016 tarihinde <https://www.ethnologue.com/language/alt> genel ağ sayfasından erişildi.

- Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Güner Dilek, G. (2007). Tehlikedeki Diller ve Dil Ölümü Açısından Altay Türkçesi ve Ağızları. (F. Türkmen, G. Gülsevin, Ed.) *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı. 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir: Bildiri Kitabı II*. içinde (ss. 707-715). İzmir.
- Hagège, C. (2009). *On the Death and Life of Languages* (J. Gladding, Çev.). New Haven & London: Yale University Press.
- Harrison, K. D. (2007). *When Languages Die*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Janhunen, J. (2010). North-East Asia. *Atlas of the World's Languages in Danger*. (C. Moseley, Ed.). (3. bs.). Paris: UNESCO Publishing, 48-58.
- Janhunen, J. ve Salminen, T. (1999). *Unesco Red Book on Endangered Languages: Northeast Asia*. 25 Temmuz 2016 tarihinde http://www.helsinki.fi/~tasalmin/nasia_report.html#SAItai genel ağ sayfasından erişildi.
- Janse, M. (2003). Introduction: Language death and language maintenance: Problems and prospects. *Language Death and Language Maintenance Theoretical, practical and descriptive approaches*. (M. Janse ve S. Tol, Ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Killi Yılmaz, G. (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Dillerinin Dil Durumu*. Ankara: KÖKSAV.
- Killi Yılmaz, G. (2011, Eylül). *Altay Türklerinin Dil Durumu. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 24-60.
- Killi Yılmaz, G. (2015). Klassifikatsiya Tyurkskih Yazıkov Sibiri Soglasno Urovnyam Ugrozi ih İşeznoveniya. *Nauçnoe Obozrenie Sayano-Altaya*, No 2 (10), Abakan, 25-31.
- Killi Yılmaz, G. (2016). Etno-demografik Veriler Işığında Sibirya Grubu Türk Dil Değişikeleri. *Tehlikedeki Türk Dilleri I. Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar*. (S. Eker ve Ü. Çelik Şavk, Ed.). Ankara & Astana: Uluslararası Türk Akademisi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. 401-430.
- Krauss, M. (1992). The World's Languages in Crisis. *Language*, 68 (1).
- Krauss, M. (1997). The Indigenous Languages of the North: A Report on Their Present State. (H. Shoji ve J. Janhunen, Ed.). *Northern Minority Languages: Problems of Survival*. Osaka: National Museum of Ethnology. 1-34.
- Krauss, M. (2007). Classification and Terminology for Degrees of Languages Endangerment. *Language Diversity Endangered*. (M. Brenzinger, Ed.). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Lewis, M. P., Simons, G. F. (2010). Assessing Endangerment: Expanding Fishman's. *Revue Roumaine de Linguistique*. 55 (2), 103-20.
- Lewis, M. P., Simons, G. F. ve Fennig C.D. (Yay. Haz.). (2016). *Ethnologue: Languages of the World* (19. bs.). Dallas, Texas: SIL International.

- Moseley, C. (Yay. Haz.). (2007). *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. London & New York: Routledge.
- Moseley, C. (Yay. Haz.). (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger* (3. bs.). Paris: UNESCO Publishing. (<http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>)
- Nettle, D. ve Romanie, S. (2002). *Kaybolan Sesler Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*. İstanbul: Oğlak.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve Kuçığaşeva, N. A. (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Ş. H. Akalın ve C. Turgunbayev, Çev.). Ankara: TDK Yay.
- Salminen, T. (1999). *Unesco Red Book on Endangered Languages*. 25 Temmuz 2016 tarihinde http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_index.html#biblio genel ağ sayfasından erişildi.
- Salminen, T. (2007). Europe and North Asia. *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*. (C. Moseley, Ed.). London & New York: Routledge, 211-280.
- Tokmaşev, D. M. ve Fedotova, N. L. (2015). O Sotsiolingvistiçeskih Osobennostyah Teleutskogo Yazıka po Dannım Polevih İssledovaniy 2013-2014 godov. *Tomskiy Jurnal Lingvistiçeskih Antropologiçeskih İssledovaniy*. 4 (6), 35-42.
- Tsunoda, T. (2006). *Language Endangerment and Language Revitalization*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Tybykova, L. (2016). The Teleuts and Their Language. *Tehlikedeki Türk Dilleri II B. Örnek Çalışmalar*. (S. Eker ve Ü. Çelik Şavk, Ed.). Ankara & Astana: Uluslararası Türk Akademisi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. 421-429.
- UNESCO *Interactive Atlas of the World's Languages in Danger*. (2013a). 25 Ağustos 2013 tarihinde UNESCO genel ağ sayfasından erişildi: <http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-462.html>
- UNESCO *Interactive Atlas of the World's Languages in Danger*. (2013b). 25 Ağustos 2013 tarihinde UNESCO genel ağ sayfasından erişildi: <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-500.html>
- Uzun, N. E. (2016). Türk Dillerinin Tehlikede Olma Dereceleri ve İlişki-Kaynaklı Özellikleri Üzerine. *Tehlikedeki Türk Dilleri I. Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar*. (S. Eker ve Ü. Çelik Şavk, Ed.). içinde (293-310). Ankara & Astana: Uluslararası Türk Akademisi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Vserossiyskaya Perepis' Naseleniya 2002 Goda. (2002). 20 Aralık 2015 tarihinde <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=44> genel ağ sayfasından erişildi.
- Vserossiyskaya Perepis' Naseleniya. (2010). 20 Aralık 2015 tarihinde http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.html genel ağ sayfasından erişildi.
- Wurm, A. S. (2001). *Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing*. (2. bs.). UNESCO Publishing.

GÜNÜMÜZ TÜRKÇÜLÜĞÜNÜN İSLAMLA İMTİHANI: TÜRK-İSLAM SENTEZİ VE AYDINLAR OCAĞI

Ali ÇAĞLAR, Mustafa ULUÇAKAR

Özet: Bu çalışmanın ana amacı, çok yönlü bir meşrulaştırma gücüne sahip İslam inancının, Türk-İslam Sentezi kurgusu aracılığıyla; Türk, Türklük ve Türk ulus kimliği üzerindeki etkilerini tartışmaktır. Bu amaca ulaşmak için ilk önce, Türkiye'deki çoğulculuk tartışmalarına göz atılmıştır. Daha sonra da, Türk sağının geleneksel iki kanadını, sola karşı birleştirmek iddiasıyla ortaya çıkan Türk-İslam Sentezi düşüncesi ile bu düşüncenin yaratıcısı ve kurucusu Aydınlar Ocağı'nın Türk siyasal hayatındaki etkileri tartışılmıştır. Çalışmada, "Türk-İslam Sentezi" düşüncesinin, iddia edilen aksine, Türk sağının geleneksel iki kanadını birleştirmek ve/ya Müslümanlığı millet düşüncesi içine sığdırmak amacına değil de bir kültür ve üst kimlik ile ırkı ya da etnisiteyi ifade eden Türk, Kürt kavramlarını İslam potasında eritmeye hizmet ettiği ve bir hegemonya projesi olarak Türk toplumunun dünyaya bakışını, dönemindekinden daha fazla etkilemeye başladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Aydınlar Ocağı, Türkçülük, Türk-İslam Sentezi, Siyasal İslam, Muhafazakâr Demokrasi.

Testing Current 'Turkism' through the Lenses of Islam: 'The Turkish-Islamic Synthesis' Concept and The Aydınlar Ocağı Association

Abstract: The main aim of this paper is to discuss the way Islam with its manifold legitimization power influenced the formation of the notions of Turk, Turkishness and Turkish national identity through the concept of the 'Turkish-Islamic Synthesis'. To reach this aim, firstly, we delved into the discourse on pluralism in Turkey. Since the concept of 'Turkish-Islamic Synthesis' aimed at reconciling the two traditional wings of the Turkish right in their struggle against the Left, we then investigated the impact on Turkish political life of The Aydınlar Ocağı Association, a creator and promoter of the concept. The study concluded that contrary to its expressed mission of unifying the two traditional wings of the Turkish Right and/or of fitting them into the Muslim concept of millet (nation), 'The Turkish-Islamic Synthesis' served the dissolution of the Turkish and Kurdish ethnic and cultural identities within Islam. As a new hegemonic project, 'The Turkish-Islamic Synthesis' started affecting more than before the attitude of the Turkish public towards the world.

Key words: The Aydınlar Ocağı Association, Turkism, Turkish-Islamic Synthesis, Political Islam, Conservative Democracy.

Bu çalışmanın ana amacı, çok yönlü bir meşrulaştırma gücüne sahip İslam inancının, Türk-İslam Sentezi kurgusu aracılığıyla; Türk, Türklük ve Türk ulus kimliği üzerindeki etkilerini tartışmaktır. Bu amaca ulaşmak için ilk önce Türkiye'deki "çoğulculuk" tartışmalarına göz atılmıştır. Daha sonra da Türk sağının Türklük ve İslamcılık kanadını, sola karşı birleştirmek iddiasıyla ortaya

çıkan Türk-İslam Sentezi düşüncesi ile bu düşüncenin yaratıcısı ve kurucusu Aydınlar Ocağı'nın Türk siyasal hayatındaki etkileri tartışılmıştır.

Türkiye'nin siyaset sahnesinde; Tanzimat'tan bu yana, Batılı anlamda seküler ve modern bir Türkiye oluşturma gereğine inanan ve Batının sahip olduğu düşünce, değer ve normları savunan yaklaşım ile genel hatlarıyla Batı'nın teknolojisini reddetmeyen, ancak başta İslamiyet olmak üzere kendine özgü saydığı gelenek, değer ve normlara sıkı sıkıya bağlı kalmak isteyen yaklaşım arasında bir düşünsel çatışmanın yaşandığı söylenebilir¹. Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı eserinde iki temel kavrama sıkça başvurduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi “direnme” kavramıdır.

Bir toplumda değişim zorunlulukları ortaya çıkınca, bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeyerek çağdaşlaşmaya doğru bir yönelme başlayınca, o zamana dek açıkça din şemsiyesi altına girmemiş işler, değişim yağmuru karşısında bu şemsiyenin altında toplanmaya başlar... Her çağdaşlaşma döneminin arkasından bir dinselleşme humması başlar; Çağdaşlaşma akımına karşı çıkan her tepki, daima dinsel bir nitelikte görünür (Berkes, 1973, ss. 17-18, 25).

Diğeri ise “ikilik” kavramıdır. Tanzimat'tan beri yaşanmaya başlanan “ikilik” sorunu Berkes'in sürekli üzerinde durduğu konuların başında gelir. Berkes bu kavramla, Tanzimat Fermanı'yla başlayan süreçteki düzenlemelerin, Osmanlı toplumunu toplumsal ve kültürel açıdan iki yapıya soktuğunu anlatır (Yıldız, 2012, s. 8).

Sözü edilen bu ikiliğin ikinci tarafının mensupları, devleti İttihat ve Terakki'den miras alan pozitivist, aydınlanmacı ve modernist bir kuşağın tepeden inme yaklaşımının yönettiğine dair oluşan algıları gereği, uzun bir süre *-devlet-* ile bir türlü barışmamış ve onu âdeta kendi tarzına düşman olarak değerlendirmiştir. 1970'lerin başından itibaren bu kesim, devletin esasen düşman değil de kim ele geçirirse onun amaçlarına hizmet eden bir araç olduğunu fark edip devlete dair algı biçimlerini kategorik biçimde değişime uğratmıştır. Milli Nizam Partisi örgütlenmesi ile başlayan bu tavır ve algı değişikliği, sonraları Milli Selamet Partisi (MSP) ile devam ettirilmiştir. MSP, hem CHP ile koalisyon yaparak hem de Milliyetçi Cephe diye adlandırılan oluşumların içerisinde koalisyon hükümetlerinde yer alarak bu farkındalığı fiili olarak yaşamış ve yaşatmıştır. MSP'nin bu deneyimi, ikinci grubun mensuplarına devleti kendi görüşlerine göre yönetme konusunda yeni bir vizyon vermiştir denebilir.

Özellikle 1970'li yılların sonu ile 1980'li yıllarda, başta komünizm karşıtlığı olmak üzere, ordu ile bu grubun bakış biçimlerinin birbirine yakınlaştığı söylenebilir. Ayrıca bu grup, 1946 sonrası yaşananlar, 1950 ve 1960'ların

¹ Berkes (1973, ss. 17, 18, 23) birinci grubu laiklik/çağdaşlaşma düşüncesinde olanlar; ikinci grubu ise İslamcı olarak tanımlamaktadır.

Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP) iktidar pratiklerinden, *-orduya açıktan karşı olmanın-* siyasetin meşru zeminlerde yapılma olanaklarını da iyiden iyiye daralttığı gerçeğini de kavramıştır. Bu kavrayışa bağlı olarak, siyaseti meşru zeminlerde yapabilmeyen çaresi, orduya açık biçimde karşı olmamak veya ordunun içine askeri okullar üzerinden sızmak² veya ordunun siyasetin yapıldığı alanı daraltan etkisini bertaraf etmek ya da bunların hepsini bir arada yapmak olarak görülmüştür. Bununla birlikte; *-Atatürkçü geleneği-* İslamcı kurumlarla bağdaştırabilmenin zorluğu, bu grup mensuplarının ortak bir ideoloji meydana getirebilme olanaklarını zorlaştıran temel etkenlerden biri olmuştur. Bu kapsamda, 1970’lerin başlarında daha çok işitmeye başladığımız *-Türk-İslam Sentezi-* düşüncesini, özet olarak, İslam ile milliyetçiliği birleştirerek, Türk ve İslamı anti-komünizmin payandası ve popüler söylemi olarak yeniden üretecek bir ideoloji oluşturma gayreti olarak tanımlamak mümkündür.

İdeolojiler, içerisinde yeşerdiği toplumsal koşullardan, zamanın ekonomik ve siyasal güç ilişkilerinin niteliğinden bağımsız değildir. Bu anlamda, bu ve benzeri ideoloji oluşturma gayretleri de içerisinde bulunduğu farklı tarihsel dönem ve mekânlarda, farklı çağrışım ve anlamlara sahip olmuştur. Bu çerçevede Türk-İslam Sentezi, ortaya çıktığı dönem itibarıyla, hatırlanmaya değer bazı toplumsal ve siyasal özellikler göstermiştir. Türk-İslam Sentezi düşüncesinin yeşerdiği uluslararası ortamı kısaca tarif etmek gerekirse; bu dönemde ABD’nin SSCB’yi zayıf düşürmeye matuf bir çare/araç ve bir tür çevreleme siyasasının gereği olarak İslamiyet’e başvurduğu görülmektedir. Bu çerçevede ABD’nin radikal İslamcı akımları, başta Afganistan olmak üzere SSCB’yi kuşatan bütün ülkelerde desteklediği ve hatta İran’da Şah rejiminin devrilmesi karşısında kategorik bir tavır almadığı görülmüştür. Ayrıca sözü edilen dönemde, Türkiye’nin de dâhil olduğu coğrafi çevrede, uluslararası sermayenin çıkarları lehine düzenlemeler yapılması dikkatten kaçmamalıdır.

Sosyalist düşüncenin görece destek bulduğu 1970’li yılların iç siyasal gelişmelerinin de Türk-İslam Sentezi düşüncesinin yeşermesine katkıda bulunduğu görülür. Bu yıllarda sosyo-ekonomik ve politik koşulların sonucu olarak ortaya çıkan çatışmaların çağrıştırdığı, “vatan elden gidiyor, bir şeyler yapmak lazım” söylemiyle karakterize edilen bir pekiştirme ve bütünleştirme ihtiyacı yaratılmıştır. Yaratılan bu ortam, 12 Eylül askeri yönetiminin okullarda din derslerini zorunlu kılan madde de dahil bu girişimi destekleyen, Kuran kurslarının yaygınlaştırılması gibi, faaliyet ve uygulamalarla İslamiyet’i, bütünleştirici bir unsur olarak kabul eden anlayışın hakim kılınmasına ve buna

² Özellikle AKP’nin ikinci iktidarı öncesi dönemde her yıl YAŞ tarafından askeri okullar ile astsubay – subay kadrolarından, “irticai faaliyetler” çerçevesinde yapılan kurumdan uzaklaştırmalar, Ordu tarafından sızma olarak değerlendirilmiştir denebilir.

bağlı pratiklerle bu ideolojik kurgunun daha güçlü bir zemin üzerinde inşasına ortam hazırlanmıştır.

Türk-İslam Sentezi üzerine Türk basınındaki yorum ve değerlendirmelere dayalı bir bilgi taraması yapan Güvenç, Şaylan, Tekeli, ve Turan (1991) sentezin, 1970’li yıllarda Türkiye gündemine bugünkünden kısmen farklı olmak kaydıyla ve sadece entelektüel düzeyde dile geldiğine, konunun, söz gelimi *-rabıta-* veya *-türban-* benzeri bir tartışmada olduğu gibi kendisine halk nezdinden yer bulamadığına işaret etmektedir: “Dahası, sokaktaki adamın sentezden hiç haberi olmamıştır. Ancak belki de bugününe çok benzer bir şekilde sentez onu çevrelemiş; o, âdeta giderek artan bir ton ve ivmeyle sentezi yaşamış/yaşamaktadır, ama onun bundan haberi yoktur” (Güvenç, Şaylan, Tekeli ve Turan, 1991, s. 18). Türk-İslam Sentezi’nin ideolojik yapılandırma çerçevesinin, esasen milliyetçilikten çok İslamcılığı temel aldığı değerlendirilen Dursun’a (2006)³ göre, “...sentez, 12 Eylül darbesi sonrasında olağanüstü koşulların yaşandığı bir dönemde, yitirilen toplumsal düzenin yeniden sağlanacağı ve birliğin ve bütünlüğün ilelebet korunacağı vaadini örgütleyerek ideolojik fantezi ufkunu çizdi”.

Yazının başında yer verilen grup çatışmasının, yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmeler içerisinde giderek daha fazla kendini göstermeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çatışmanın bugünkü mahiyeti ve gidişatı hakkında daha açık bir gözlem yapabilmek için; Türk İslam Sentezi düşüncesini ve Dursun’un (2006) tabiriyle mezkûr düşüncenin failini, yani Aydınlar Ocağı’nı, gözden geçirmekte yarar vardır. Bu gözden geçirmede, “Türk-İslam Sentezi’nin Cumhuriyet’in seküler kurgusuna rağmen nasıl olup da devlet katında bu kadar kabul ve itibar görebildiği ve bu itibarı sürdürebildiği”, yanıtlanması gereken soruların başında gelmektedir. Bu kapsamda; Türkiye’de son dönemde daha sık bir biçimde telaffuz edilmeye başlanan çoğulculuk tartışmalarına yönelik bir incelemenin, bu soruya yanıt arayışında bize yardımcı olacağı değerlendirilmiştir.

Türkiye’deki çoğulculuk tartışmalarının, çerçeve ve içerik olarak, Batı’daki tartışmalardan ciddi anlamda etkilendiği söylenebilir. Bu nedenle Batı’daki çoğulculuk tartışmalarının bizdeki yansımalarını doğru tahlil edebilmek için bu tartışmaların Batı’daki tarihsel seyrine göz atmakta yarar vardır. Kalın’a (2007) göre 1950’lere kadar ülkesini bir tür eritme potası gibi kullanan Amerika, böylelikle, Roma gibi, Osmanlı gibi, her türden farklılığı kucaklamayı ve bu suretle onların toplamından daha fazla bir şey olmayı hedeflemiştir. Oysaki beklenen olmamış, tersine, Amerika’nın bu eritme potası, âdeta ayrıksı gruplar

³ Detaylı bilgi için bk. 01.09.2014 tarihinde

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5895?ref=benimshopum.com adresinden erişildi.

üreten ve bu grupları gettolar içerisinde birleştiren bir merkez haline gelmiştir. Asimilasyon siyasetinin beklenen hasılayı üretememesi üzerine, "... madem ki kimse kontrol edemediği bir potada eriyip kaybolmak istemiyor, o halde herkesi olduğu gibi, hatta bir hiyerarşiye tabi olmaksızın özgür ve eşit kabul edelim. Böylelikle -bir tür salata tabağı anlayışıyla- sözü edilenlerin de topluma katkısını maksimize edebiliriz" (Kalın, 2007a, s. 13) düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Ancak bu düşünce tarzı ile de toplumda kendiliğinden oluşan gizli hiyerarşiler, ırkçı eğilimler ve derin nefretler aşılamamıştır:

Bütün kavramsal cazibesine rağmen bu modelin de pek işe yaradığı söylenemez. Zira salata tabağına hakim olan gizli hiyerarşiler, ırkçı tutumlar, ayrımcılıklar, derin nefretler var olmaya devam ediyor. Bugün Amerika bütün bu sorunları, tüketim ekonomisiyle aşmaya çalışıyor. İleri kapitalizmin son geldiği nokta da bu zaten: Eğer tüketime katılıyorsanız, sizin kim, nasıl biri, hangi etnik kökenden, dinden, vs. olduğunuz önemli değil. Hatta artık İngilizce konuşmanız da gerekmiyor. Arabanıza binip bir süpermarkette para harcamak için hiç bir özel yeteneğe sahip olmanız gerek yok! (Kalın, 2007a, s. 13).

Ayrıca, "bu tarihsel süreçte ABD yönetimlerinin hiç vazgeçmediği çok bilindik bir usul de; -ortak düşman- kavramıdır. Önceleri ortak düşman -komünizm- iken şimdiki ortak düşman, açıkça telaffuz edilmese de, İslam veya açıkça telaffuz edilen şekliyle aşırı İslami akımlardır" (Kalın, 2007b, ss. 17-46). Benzer biçimde Türkiye Cumhuriyeti'nde de, ulus-devletin koruma reflekslerinin doğal bir sonucu olarak, modern devletin bütünleşme/bütünleştirme uğraşlarının temel sorunsalı, Osmanlı bakiyesi Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı kökenlerden gelen vatandaşları arasındaki farkları giderme arayışları olmuştur. Hal böyle olunca, çözümün adresi de; modernitenin, inanç/din yerine aklı önceleyen tavrı ve onun gözde ideolojisi "milliyetçilik"te görülmüştür. Yazının başında sözü edilen ikinci gruba mensup aydınlara göre ise sorun; kökenlerini, modern devletin yaptığı dar ve tek boyutlu millet ve kültür tanımlarından, bu tanımlara uymayan herkesin ve her grubun bir şekilde ayrımcılığa maruz bırakılmasından kaynaklanmaktadır⁴. Soruna böyle bakanlar çözümü; Türkiye'nin şu ana kadar referans kabul ettiği etno-seküler kimlik tanımlarını aşip, mirasçısı olduğu geleneğin pozitif değerlerine dönmesinde, diğer bir deyişle Osmanlı'daki kimlik yapısında aramıştır⁵. Oysaki ilk bakışta yeni-Osmanlılık düşüncesini Türk-İslam sentezi düşüncesiyle örtüştürmenin pek de kolay olmadığını görmek mümkündür. Zira modern ulus devletin birleştirici ideolojisi milliyetçilik ile

⁴ Bu grubun aydınları temel sorunun, Türk halkının kâhir ekseriyetinin modernist/laikçi kesim tarafından "mürteci", "köylü", "çarıklı", "gelişmemiş" ve "göbeğini kaşıyan" olarak mahkûm edilmesinden kaynaklandığını sıkça dile getirmiş; bu söylem dönemin siyasi aktörleri tarafından seçim malzemesi olarak da kullanılmıştır.

⁵ Yeni Osmanlılık olarak da tanımlanan bu düşünce biçimi ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Özakıncı, 2007.

Osmanlı'nın birleştirici mayası olan din ve ümmet anlayışına dayalı toplumsal ve siyasal düzenin birbirleriyle çelişik iki düşünce biçimi olduğuna dair sayılamayacak kadar çok kanıt vardır. Bunlardan ilk akla gelenler; Türk-İslam Sentezi'nde merkezîyetçi, Osmanlı'nın son döneminde ise, âdem-i merkezîyetçi bir sisteme dayanan yönetim biçiminin öngörülmesidir. Bu çerçevede, Osmanlı'da birleştirici anlayış farklı dini - etnik unsurların tanınması yanında, kültürel ve idari olarak farklılıkların kabul edilmesi anlayışı üzerine kurgulanırken, XIX. yüzyıldaki genel geçer akım olan milliyetçilikte ise Türklük merkezi bir söylem olarak öne çıkarılmaktadır (Ataman, 2003, ss. 357-360).

Kafesoğlu'na göre “sentez kelimesiyle irtibatlandırılan kavramlar ‘Türklük’ ve ‘İslamiyet’ kavramlarıdır. İslam ve Türklük arasındaki özdeşleşme sonucu Türklük ve İslamiyet'in sosyal ve manevi alanda bir olması, aynı anlama gelmesi şeklinde tanımlanabilmektedir” (Kafesoğlu, 1985, s. 162). Keza, Kafesoğlu (1984, s. 41) ve Donuk'a (1988, s. 9) göre “Türk kültürü, İslamiyet'le müşerref olunca İslamlaşmaya başlamış, bununla birlikte, İslam öncesindeki Cihan Devleti ülküsü, Allah'ın adını ve adaletini yeryüzüne yaymak olan Nizam-ı Âlem fikri varlık gayesi” olmuştur. Diğer bir deyişle Türkler, İslam dünyasının yükünü ve ülkülerini omuzlamıştır:

Medeniyet dairesindeki her milletin kendine has kabiliyetleri ve üstünlükleri medeniyetin zenginliğidir. Böyle olunca Türk Milleti, Müslüman olmasıyla sadece kendi tarihini değil dünya tarihini etkileyecek büyük olayların başlangıcını sağlamıştır. Yani Türklerin Müslüman olması sürecine iki yönden bakmak gerekmektedir: Birincisi Türk milletinin İslam dinini kabul ettikten sonra yaşantı, düşünce ve inançlarındaki değişikliklerdir. İkincisi ise İslam âleminin ve dünyanın, Türklerin Müslümanlığı ile elde ettiği kazanımlardır (Kafesoğlu, 1984, s. 41).

Dursun'a (2006) göre Türk-İslam Sentezi düşüncesi, “milliyetçilik” ile “İslamcılık” kavramlarını, daha ziyade “Müslümanlık” temelinde birleştirmektedir. Dursun'un bu konudaki analizi şu şekildedir:

Türk ve Müslüman olmak arasında, Sentez'in adlandırması aracılığıyla da tek ve kesin bir bağ iddia ediliyor: Türk olmanın ve Türk kalabilmenin koşulu, Müslüman olmaktır. Ancak biri diğerinin varlığının koşulu olarak kurulan bu bağıntı, İslam açısından geçerli değildir. Yani Müslüman olabilmenin ve kalabilmenin koşulu hiçbir zaman Türklük olmadı. Çünkü İslam'ın İslam olabilmesi için gerekli olan şey, elbette, Türklük değildir. Aralarındaki belirlemiş ilişkisinde söz konusu olan şey, evrenselin/tümelin tikeli yani İslamiyet'in Türklüğü belirlemesidir. Bu ideolojinin esas iddiası, Türklük ve Müslümanlık arasındaki ilişkinin bir uyum ilişkisi olduğudur. Buna göre, Türk milleti, İslam'ın yayılma tarihindeki öncü rolüyle ayrıcalıklı bir konum edindi ve tevhit (birlik,

bütünlük) ilkesine sahip çıkarak, millet olma özelliğini kazandı. İman birliği ve din kardeşliğine dayalı ümmetçilik, Sentez’de ‘Allah’ın iradesine teslimiyetten ibaret bir insan topluluğunun peşinden koşulmasıdır’. Milliyetçilik ise insanın kendi milletini bilmesiyle ilgili bir ‘idrak’ olarak tarif ediliyor. Böyle ortaya konulduğunda Sentez’de, millet idraki ile Allah’ın buyruk ve iradesine teslimiyet anlamındaki ümmet idraki arasında herhangi bir uyumsuzluk ya da gerilim mevcut değildir. Türk-İslam Sentezi, milliyetçilik ve ümmetçilik arasında 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı’da açıkça gelişen tarihsel yarılmanın üstesinden gelmeye çalışan bir ideolojidir. İdeal olan, Senteze göre, bütün Müslümanların tek bir ümmet olma idrakine sahip olmasıdır. Ancak bütün Müslüman grupların birleşme duygusuna, engelleyici nedenlerle sahip olamayışı göz önüne alındığında, milliyet önemli hale geliyor. Bu durumda da Türk milleti, ‘kâfirlere karşı Allah yolunda cihat etmek’ bakımından çeşitli İslam milletleri arasında ‘en fazla rahmaniyyete mazhar olmuş’ millet olarak ayrıcalıklandırılıyor. Tam da böyle bir özgünleştirme hareketi ile Sentez’in milliyetçi ve ümmetçiliğe dayalı farklı kimlik öğeleri bir eklemlemeye uğratılabiliyor (Dursun, 2006).

Bu inceleme ile amaç; Sentez’in milliyetçilik ve ümmetçilik gibi çelişik kavramları birleştirebilme biçiminin ne olduğu ve Türklük veya İslamcılık öğelerinden herhangi birinin açık veya örtülü biçimde geride tutulup, tutulmadığı sorularını tartışmaktır. Bununla birlikte, bazı sorular cevapsız kalmaktadır. Bunlardan ilk akla geleni, ‘sentezin Müslüman olup Türk olmayanları, keza Türk olup Müslüman olmayanları hangi müşterek ideal çerçevesinde bir araya getirmeyi tasarladığı’ sorusudur. Bir nevi, Türk olup Müslüman olmayanlar “Türklük” kavramı içerisinde değerlendirilmemekte ve hatta sadece “Hanefi Türk”, Türk olarak nitelendirilmektedir. Akla gelen diğer bir soru ise, Sentez’in bugünkü hükümetin “muhafazakâr-demokratlık” söylemiyle ne derece ilintili olduğu ve bununla bağlantılı olarak, ekonomide liberal, buna karşılık, sosyal yaşamda muhafazakâr anlayışların ne ölçüde bir arada yaşayabileceği konusuna ilişkin sorulardır. Bu sorulara yanıt getirebilmek için de Sentez fikrinin babası sayılabilecek Aydınlar Ocağı’na kısaca göz atmakta fayda vardır.

Taşkın’a (2003) göre, Aydınlar Ocağı’nın kuruluşundaki temel etken; Batı’nın ve bu bağlamda solun giderek artan entelektüel-kültürel hegemonyasından rahatsız olan kuşağın, karşı örgütlenme istekleri olmuştur. Keza Taşkın’a göre (2003, s. 389), “Necip Fazıl Kısakürek’in tavsiyesiyle seçilen Aydınlar Ocağı isminin bile, sol entelektüellere karşı gerçek, yerli aydın kimliğini sahiplenme iddiasının bir uzantısı olarak gören bu kuşağın, sola tepkiselliği içerisinde hızla solun örgütlenme yöntemlerini içselleştirmesi” önemlidir. Taşkın ayrıca “Aydınlar Ocağı” olarak adlandırılmasında da bariz psikolojik bir etkiden söz etmektedir. Bu etki, 1960’lı yıllarda yaygın olan, sağ kesimden aydın çıkmayacağına dair söylentinin yarattığı tepkisellik duygusudur. Taşkın, bu

tepkiselliğin nedenlerinin başına sağın durduğu yerin, entelektüel bir hareketin mayalanması için elverişsizliğini yerleştirir. Zira konumu gereği sağ, hep bir şeyleri muhafaza etmek, beklemek, korumak, savunmak ve onların gerekliliğini ispat etmek pozisyonunda kalmış veya buna itilmiştir (2003a, s. 389). Benzer biçimde Alkan'a (1991, s. 11) göre de, "Sağın, bir aydın hareketi olmak, hiç değilse bu görüntüyü vermek arzusu, en yüksek ifadesini Aydınlar Ocağı'nda bulmuştur. Bu ismin tercih edilmesinde, sağda da aydın yetişebildiği, sağcıların da aydın olabildiği iddiasının payı büyüktür".

Dursun'a (2004, s. 61) göre Aydınlar Ocağı, 1961 yılında milliyetçilerin ve dinî kesimin görüşlerini tartışabilmeleri için oluşturulan Aydınlar Kulübü ile bağlantılı bir biçimde kurulmuştur. Kulüp 1965'te kapanmıştır. Ancak sonraları sosyalist düşüncenin yaygınlaşmasına paralel olarak 1970'de İbrahim Kafesoğlu başkanlığında Aydınlar Ocağı kurulmuştur. Ocağın diğer dikkat çekici isimleri arasında Muharrem Ergin, Ahmet Kabaklı, Süleyman Yalçın ve Nevzat Yalçıntaş'ı saymak gerekir. Keza sağın önemli isimlerinden sayılan Necip Fazıl Kısakürek de 1975 sonrasında Aydınlar Ocağı içerisinde yer almıştır (Güzel, 2003, s. 338). Aydınlar Ocağı eski başkanlarından Süleyman Yalçın⁶, bir söyleşide, Ocağın nasıl kurulduğuna ilişkin olarak şu açıklamayı yapmıştır:

27 Mayıs'tan sonra Milliyetçiler Derneği de dâhil olmak üzere bütün cemiyetler kapatıldı. Fikri ve kültürel bütün etkinlikler durdurulmuştu. İşte bu dönemde akademik camiadaki arkadaşlarla bir araya gelip bir şey yapalım istedik. İlk önceleri Aydınlar Kulübü adını verdiğimiz, daha sonra ise Aydınlar Ocağı olarak değiştirdiğimiz derneğimizi kurduk. On kişiydik. Necmettin Erbakan, kardeşi Kemalettin Erbakan, Ayhan Songar, Asım Taşer bu on kişi arasında yer alan isimlerdi. Çarşıkapı'da Karaağaç İşhanı'nın üst katını 500 liraya kiralamıştık. Kira ve diğer giderler için her birimiz her ay 50 lira verecektik. Herkes ayın başında 50 lirayı getirecekti. Aydınlar Ocağı o dönemde gerçekten de önemli bir hizmette bulunmuştur. Hafta da en az iki gün değişik fikirden değerli insanları getirerek konferanslar verirdik. Hasan Basri Çantay, Şemsettin Yeşil, Nurettin Topçu, İsmail Hami Danişment, Ali Fuat Başgil, Arif Nihat Asya gibi değerli isimler Aydınlar Ocağı'nın müdavimleri arasındaydı. Necip Fazıl'ın konferansları oldukça rağbet görürdü. Hepimizin milli ve manevi olarak beslenmesinde Aydınlar Ocağı'nın büyük faydası oldu. Ayhan Songar'ın Cuma namazına başlamasına ben vesile oldum. Bir süre sonra Ayhan, bir akşam Necip Fazıl'ın bir konferansından sonra bana "Süleyman, ben artık beş vakit namaza başlıyorum" dedi. Necip Fazıl büyük bir dava adamıydı. Allah ondan razı olsun. Peygamber sevgisini, İslam'ın şuurunu pek çok gence o aşıladı. Tayyip Bey ve Cumhurbaşkanı (o zamanki Abdullah Gül) buna dâhildir. Yine, Tarık Buğra da Aydınlar Ocağı'na gelenlerdendi. Akciğer kanserinden öldü. Çok üzülmüştüm.

⁶ *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, Mart-Nisan-Mayıs 2011-2012 tarihli ve 22. numaralı sayıda yer alan görüşme.

Güzel eserler yazdı. Adam gibi adamlardan biridir. İslam-Türk sentezine faydaları olanlardandı.

Güvenç ve diğerlerine (1991) göre Ocak mensuplarının, “Türkiye’nin yolunu şaşırılmaması için, millet ekseriyeti olarak bir takım mutabakatlara varılması” gerekliliğine yönelik olarak Türk Kültürü Dergisi’nde sıraladıkları önlemler, Atatürk Yüksek Kurumu (AYK) kararıyla milli kültürde “resmi istikamet” olarak benimsenmiş ve 12 Eylül sonrası pek çok resmi belgede değişikliğe uğratılmaksızın yer verilmiştir⁷:

Evet, Türk-İslam Sentezi terkibi tezimizin 1980 sonrasında Devlet katında bir kabul ve itibar gördüğü doğrudur. Çünkü bu, aklın ve ilmin ortaya koyduğu bir vakıdır. Nitekim Atatürk Yüksek Kurumu’nun Türk-İslam Sentezi’ni benimsemesi bizim için sevindirici olmuştur. Niye böyle oluyor? Sağa sola bakıyorlar başka çıkış yolu bulamayınca da bu fikre geliyorlar (Güvenç ve diğerleri, 1991, s. 39’da aktarıldığı gibi).

Aydınlar Ocağı’nın kuruluş aşamasındaki görüşleri kabaca iki ana bölümden oluşmuştur. Bu görüşler; “İnsan, tabii ve suni cemiyetler, millet ve kültürle ilgili saptamalar” ile “Türkiye’nin beka davası, ekonomik kalkınma çareleri, siyasi huzur ve milli eğitime ilişkin saptamalar” başlıkları altında ifade edilmiştir. Birinci bölümdeki en kuvvetli vurgu; Ziya Gökalp’in Türk milliyetçiliğinin üçlü temeli olarak önerdiği din, hars ve medeniyet kavramları üzerine bina edilmiştir. İkinci bölümde ise; güçlü Devlet, total toplum, Japon kalkınma modeli, devlet eliyle onarım gibi vurgular dikkat çekicidir (Güvenç ve diğerleri, 1991, ss. 17-18). Bu yaklaşım ve etkiyi Anavatan Partisi (ANAP) üzerinde görmek mümkündür. Örneğin, Süleyman Yalçın’ın⁸ ANAP’ın parti programı üzerine yaptığı değerlendirmede söyledikleri, Aydınlar Ocağı’nın resmi üyesi olmamakla birlikte Özal’ın Ocak ile ilişkilerinin yakınlığını göstermektedir. Özcan’a göre ise, Özal zamanında partiye hâkim olan Ocak görüşü, Özal sonrasında terk edilmiş ve Ocak’ta milliyetçi/ulusalcı düşünceler öne çıkarılmaya başlamıştır:

Siyasal, sosyal, hukuki ve ekonomik politikalara tesir eden Türk İslam Sentezi fikri yerine katı bir sekülerizm operasyonu başlamıştır. 1998’de Nevzat Yalçıntaş döneminin ardından Mustafa Erkal’ın başkan seçilmesinden sonrası ise Ocağın daha milliyetçi bir çizgiye oturmasıyla nihayete ermiştir. Mustafa Erkal döneminde Aydınlar Ocağının eski kadrosu tasfiye edilmiştir. Tasfiye edilen her kişi, Ocak için etki alanının

⁷ Atatürk Yüksek Kurumu (AYK), 20 Haziran 1986 günü Cumhurbaşkanı Evren başkanlığında toplanarak, Sentezi temel alan bir kültürün bütün millete kabul ettirilmesine yönelik bir raporu benimsemiştir (2000’e Doğru Dergisi, 25 Ocak 1987). Ayrıca bk. (Coşkun, 2006).

⁸ CNN Türk muhabiri, Cüneyt Özdemir’in 28 Ocak 2004 tarihinde Süleyman Yalçın ile yaptığı söyleşi.

daha da daralması anlamına gelmektedir. 2000’li yıllarda Aydınlar Ocağı kuruluş yıllarındaki bakış tarzının yenilenmesi düşüncesiyle Milli Mutabakatlarını yeniden belirlemiştir. Artık daha milliyetçi ve Milli kimlik davası ön plana çıkmıştır. İç ve dış gelişmeler, Ocak içinde bölünmeler ve Türk siyasi hayatının Ocak düşüncesinden uzaklaşması sonucunda ocağın marjinalliği artmış ve siyasallaşmaya başlamıştır (Özcan, 2011, ss. 157-160).

Aydınlar Ocağı’nda Soğuk Savaş süresince birlikte var olan İslâmcı ve Türkçü kanatların, sonraları, özellikle radikal İslami hareketlerin güç kazanması ve siyasal İslami temsil eden partilerin etkili iktidar konumlarına gelmeleriyle, ciddi ayrışmalar yaşandığı söylenebilir. Taşkın’a (2003, s. 401) göre, Türkçüler, daha çok Türk Ocakları ekseninde MHP ile yakınlaşırken; Ocağın İslamcı kimlikleri ağır basan isimleri küresel durum karşısında millî sınırları aşan İslami tahayyüllere yönelmişlerdir. Bu açıklamalarda dile getirilenlerden de anlaşılacağı üzere, bu gelişmeler sonucunda Aydınlar Ocağı, bir döneme damgasını vuran bir düşünce taşıyıcısı olarak zaman içerisinde işlevini yitirmiş,⁹ ancak, Ocağa atfedilen Türk- İslam Sentezi düşüncesi geçerliliğini korumuştur. Bu nedenle büyüteci yeniden Türk-İslam Sentezi’ne yönelmekte yarar görülmektedir.

1960’ların milliyetçi muhafazakâr düşüncelerini, büyük ölçüde 1940’lardan itibaren sürekli yükselişe geçen “anti-komünist” söylem ve tavırların yönettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu söylem ve tavırlar, Aydınlar Ocağı’nın kuruluşunda da ciddi anlamda etkili olmuştur. Milliyetçi cenahta kendini bir numaralı komünist düşmanı olarak tanımlayan Tevetoğlu (1963, ss. 54-55), komünizmi bir çeşit “ruh hastalığı”, “ahlaksızlık” ve “cinsî sapıklık” olarak değerlendirmiş, Türklüğün düşmanı komünistlerin “bir psikopat, bir hırsız ve bir fahişenin her üçü birleşimi halde temsil edilen”, “hasta ruhlu, kirli ve mülevves yaratıklar olduğunu” öne sürmüştür. Ayrıca Kabaklı’ya (1970, s. 131) göre, “Milliyetçi-muhafazakârlık, oldum olası, millî değerlerine yabancılaşan Batı-taklitçiliği ile komünizm/solculuk arasında doğal bir bağlantıyı da varsaymaktadır. Milliyetçi-muhafazakârlıkta, orak çekiçli, çift üçgenli, haçlı ve beynelmilel emperyalist kaynaklar iç içe görülmektedir”. Edibali’ye (1991, s. 192) göre de, “Baticılığın en radikal şekli komünizmdir”. Edibali’nin sözlerinde en açık biçimde yansıtıldığı üzere, Türk-İslam Sentezi düşüncesinde de Baticılığa karşı bir “yerlilik-millilik” duruşu, ortak payda

⁹ Günümüzde, Türk-İslâm Sentezi’nin Nevzat Yalçıntaş gibi önde gelen isimleri Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) başta olmak üzere Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve diğer sağ partiler içerisinde siyaset yapmaktadırlar. “Aydınlar Ocağı” ise daha dar bir kadro ile Atatürkçülük, milliyetçilik, sol siyaset ve düşünce ile işbirliği söylemleri içerisinde, kısır tartışmalarla eski güç ve etkisinden uzak bir siyasî lobi görüntüsü çizmektedir denebilir.

olarak öne çıkartılmış ve Batı pejoratif bir biçimde komünizm ile özdeşleştirilmiştir. Batı karşıtlığı düşüncesinin pekiştirilmesinde, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında uygulanan ambargolar, Batıyla ilişkilerin 1940'ların başından beri süregelen anlayıştan farklı bir biçimde ele alınmasına neden olmuştur.

Yukarıda sözü edilen soyut-somut koşulların bir sonucu olarak şekillenen Türk-İslâm Sentezi, 14 Mayıs 1970 tarihinde millî kültür ve şuuru geliştirmek suretiyle yaymak amacıyla kurulan Aydınlar Ocağı'nın kuruluşundan birkaç yıl sonra ortaya çıkmıştır. Türk-İslam Sentezi düşüncesi ilk kez 1973 yılında, 1970 yılında kurulan Aydınlar Ocağı'nın görüşü olarak ortaya atılmıştır. Bu görüş on yıl sonra Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) Millî Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu (DPT Yayın No:1920/300) şeklinde Beş Yıllık Kalkınma Planı'na ek bir belge haline getirilmiştir. Türk İslam-Sentezi, özellikle de 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrasında siyasal ve toplumsal alanda belirli bir güç kazanarak hegemonikleşmeye yönelmiş bir ideoloji olmuştur (Dursun, 2004, ss. 59-60).

Türkiye'de 1980'li yılların, muhafazakârlığın ön plâna çıktığı bir dönem olduğu söylenebilir. 1980 Askerî Darbesi'yle 1970'lerin örgütlü siyaseti dağıtılmış; rejim üzerinde varsayılan tehlikeler bertaraf edilmiş ve devlet otoritesinin yeniden inşası gayesiyle Türk-İslâm Sentezi ideolojik bir proje olarak yukarıdan-aşağıya uygulamaya sokulmuştur. Türk-İslâm Sentezi'ne, 1970'li yıllarda zayıfladığı düşünülen devlet iktidarının muhafazakâr esaslara göre topyekûn bir şekilde kuvvetlendirilmesi hedefiyle, millî kültürün önemi vurgulanarak, yeni girişimlerle yanıt vermeye çalışan bir pekiştirme projesi karakteri kazandırılmıştır. Örneğin Aydınlar Ocağı zihniyeti, -sağın diğer bazı kesimlerinin aksine- Eylül 1980'deki askeri darbeden etkilenmemiş, aksine Ocak yoluyla bir yandan Kemalizm'in güçlendirildiği görüntüsü verilirken, bir yandan da her düzey okulda din eğitiminin zorunlu tutulması ve imam hatip okullarının yayılması fikri desteklenmiştir (Copeaux, 1998, s. 59). Aydınlar Ocağı ideolojisi, Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1983'teki 'millî kültür raporu' ile resmîleştirilmiştir. Bu rapora göre; "Devletin kültür politikasında, gerçek Orta Asya değerleri ve İslamiyet'in oluşturduğu millî kültür yerini yeniden almalı, Batı ile ilişkiler de ihmal edilmemeli ancak bu ilişkiler Türk ekonomisine yararlı teknolojinin getirilmesiyle sınırlanmalıdır" (Copeaux, 1998, s. 59).

Seksenli yıllarda, -toplumda yaygınlaştırılan Batı karşıtlığına rağmen- Avrupa devletlerine, Türkiye'nin Batı demokrasisinden ayrılmadığı güvencesi verilmeye çalışılmış, hatta Kenan Evren, Türkiye'nin demokratik Avrupa'nın bir parçası olduğunu ve öyle kalmayı amaçladığını ısrarla belirtmiştir. Fakat bu çerçevenin gerektirdiği reformlar da gönülsüzce, hatta Orhan Pamuk'un ifadesiyle "Avrupalılar görse ne der?" (Pamuk, 1999, s. 329) ruh haliyle

gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Dursun'a göre; "1980 sonrasında Sentez'in devlet katında kabul ve itibar görmesini sağlayan temel neden, Türk-İslâm Sentezi'nin fantezi çerçevesi ya da uzamının 12 Eylül Askerî Darbesi'nin fantezi uzamıyla gösterdiği çakışma ya da eklemlenme olmuştur" (2004a, s. 60):

Senteze karakteristiğini, Türk olabilmenin ve Türk kalabilmenin koşulunu İslâmiyet'te gören anlayış vermektedir. Yani, Müslümanlık ve Türklük arasındaki tarihsel bir araya gelişin, yegâne, seçeneksiz, tek doğru ve makbul bir araya geliş olarak öne sürülmesi, bu ideolojiye özelliğini veren temel fantezidir... Sentezin bütün iddiası, iki temel öğesi arasındaki uyum ve birleşme olmasına karşın bu sentez, Türkçülük ve İslamcılık arasındaki farklılığın kurucu olduğu bir ideolojidir. Özellikle 1970'lerde güçlenen bu arzu, 'Türklüğün ancak Müslüman olmak koşuluyla mümkün ve sürdürülebilir olmasıdır... Ancak ve ancak Müslüman oldukça Türk kalılabileceğini vurgulayan bu anlayışta, dinî kimlik, millî kimliğin belirleyeni konumundadır (Dursun, 2004a, s. 69).

Sentezde, Türklük ve İslâmiyet, "beden ve ruh", "madde ve mana" ilişkisi içerisinde ele alınmaktadır (Arvasi, 1980, s. 302). Türk-İslâm Sentezi'nde, İslâmiyet, "Coşkun Türk ırmağının doğal yatağı" olarak görülmektedir. Ancak ırmağın doğal yatağını bulması sonrasında Türklüğün "büyük bir deniz hâline geldiği" (Dursun, 2004a, s. 72) düşünülmektedir.

Türk-İslâm Sentezi; ilk adımda (1970-1980 döneminde), sentezin temel niteliği olarak, "Türklüğün Müslüman olmakla mümkün olduğu" fikrinin yapılandırılmasını; ikinci adımda ise (12 Eylül sonrasında) "birlik ve bütünlük" arzusunun yapılandırılmasını hedeflemiştir (Dursun, 2004a, s. 70). Aydınlar Ocağı'nın kimlik arayışında, başlangıçta Türkçülük belirleyiciyken, zamanla Ocak çalışmalarında İslâm ve Türklüğün doğal uyumu adı altında İslamcılığı belirleyici yapan görüşe ağırlık verilmiştir.

1980'li yıllarda Aydınlar Ocağı başkanlığını yürüten İbrahim Kafesoğlu; *Türk-İslâm Sentezi* isimli çalışmasına yazdığı önsözde, romantik Türkçülük devrinin sona erdiğini ve 1970-80 seneleri içinde daha ileri ve ilmi seviyede kültür milliyetçiliği seviyesine ulaşıldığını belirtir (Kafesoğlu, 1999, s. 3). Güvenç ve diğerleri, (1991) ise, Sentez'in kimlik arayışındaki belirleyiciliğine ilişkin olarak şu yorumu yapmıştır:

İslamiyet'in Anadolu'da kendine özgü değerler yarattığı ve bu kapsamda Türk (Asya) Şamanizm'inin izlerini taşıyan dini pratiklerin ortaya çıktığı, bugün her tarihçi tarafından kabul edilmektedir. Toplumun büyük kesiminin konuştuğu Türkçenin yanı sıra, yönetimde Arapçanın, edebiyatta Farsçanın kullanılması ve giderek Osmanlıca denilen suni bir dil ortaya çıkmıştır. Bu türden dönüşümler de, Türklüğün bir anlamda İslamiyet'e bağlı olarak -veya tam tersi- evrilmesi de bir tür sentez midir? Eğer bu evrilme bir tür sentez ise; söz konusu sentez; neden genelde Türklere özgü değer ve görüşlerin aleyhine gelişmiştir? Zira

Sentez uğruna Arap ve Araplık yüceltilirken Türk ve Türklük unutulmuş hatta aşağılanmıştır. Araplar Kavm-i Necip, Türkler ise “Etrak-ı bi-İdrak” (idraktan yoksun Türkler) diye anılmıştır. İş bununla da kalmamış, Türk tarihinin de Anadolu tarihinin de İslam ve Türk öncesi dönemleri tümünden unutulmuş, geçmişle olan kültürel bağlar kesilmiştir. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu döneminde, XIX. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, hani Göktürk ya da Uygur dönemlerini bilen, duyan Türk aydını hemen hemen kalmamış gibidir. Mustafa Celaleddin'in 1869'da yayımladığı *Les Turcs Anciens et Modernes* adlı kitabıyla Süleyman Paşa'nın *Tarihi Âlem*'i piyasaya çıkınca (1874) Türklerin İslamiyet'ten önce de yaşadıkları ve birçok devlet kurmuş oldukları gerçeği yeniden keşfedilmiş oluyordu (Güvenç ve diğerleri, 1991, s. 59).

Güvenç ve diğerleri daha sonra hedeflenenin, gerçekte “Türk-İslam Sentezi olmaktan çok, devlet özdeşliği, İslam-devlet birliği, yani farklı bir deyişle, “İslam devleti” olduğuna dikkat çekmektedir. Güvenç'e göre; “bu amaçta İslam devleti ve İslam kültürü açısından herhangi bir çelişki ya da tutarsızlık yoktur. Çünkü İslam, aynı zamanda, siyaset ve devlettir” (1991, s. 60). Türk-İslam Sentezcilerine göre, “din kültürün özü, kültür ise dinin formudur” (DPT, 1983, s. 514; Kaplan, 2005, ss. 665-676). Bu açık seçik önermeyle de, araştırılan “öz”ün İslamiyet olduğu bütün çıplaklığıyla açığa vurulmaktadır. Hal böyle olunca, yani “din kültürün özü, kültür ise dinin formu”ysa; ister istemez, sentezin kurgularında ‘Türk’e/Türklüğe ne kalıyor?’ sorusu akla gelmektedir. Sentez ayrıca, kuvvetli vurgularla, başımıza gelenlerin yalnızca din kültürünün eksikliğinden kaynaklandığına, vurgu yapmaktadır. Oysaki Timur’a (1986) göre; “din” bir tefekkür (düşünce) değil, iman ve inanç öğretisidir. İslam’ın tefekkürü imanla sınırlıdır. İmana ters düşen tefekkür ise yasaktır”. Keza Belgil’e (1986) göre; “Aslında imana dayalı din ile şüpheye dayalı bilim arasında, doğal ve kaçınılmaz bir çelişki vardır. Bu çelişkiyi aşmaya dair her türlü gayret en başta, onun varlığını kabul etmekle mümkündür”.

Türkiye’de siyasal İslam’ın yakın tarihsel seyri ile ilgili pek çok kaynak ve doküman mevcutsa da, konuya ilişkin görece nesnel bir anlatım, Almanya’nın önemli gazetelerinden Frankfurter Allgemeine Zeitung’un Türkiye ve Ortadoğu muhabirliğini yapan Hermann tarafından yapılmıştır¹⁰:

Said’i Nursi ve Süleyman Hilmi Tunahan’ın vefatının ardından, Türkiye İslam’ının iki büyük vaizi geliyor: Mehmet Zahit Kotku (1897-1980) ve Fethullah Gülen (1938-). Bu ikisi ayrı cemaatlerden oluşuyor ve farklı siyasi eğilimlere sahipler... Said’i Nursi’nin ölümünün ardından, Nurcular kısa zaman zarfında mevcut siyasal sistemle bütünleşmiş oldular. Yeni Asya çevresindeki grup, dönemin radikal İslamcı muhalefet potansiyelini nötralize etmeye (ılımlı İslam’a) yöneldi... 70’li yılların sonuna doğru, MSP’nin milletvekillerinin çoğu Doğu Anadolu Kürtlerden oluşuyordu,

¹⁰ Daha fazla bilgi için bk. Hermann, 2007.

ama bu Kürtler için henüz Kürt meselesi bir mana ifade etmiyordu. Kürtlerin politize olmaları ve PKK'nın yükselişi ile beraber RP için sadece İslami kardeşlikten bahsedip, olan biten hakkında sessiz kalmak yetmemeye başladı. Refah Partisi (RP) İstanbul İl Teşkilatı, Kürt meselesi hakkında bir rapor hazırladı. Bu raporda; Türkiye'nin Güneydoğusundaki bu çatışmanın Kemalist devletin iflasını gösterdiği, Kürt kimliği ve kültürünün kabulünü engelleyen tüm kanunların kalkması gerektiği ifade edilmişti. Böylece, Kürt probleminin ilk kez sadece politik olarak çözülebileceği ifade edilmişti. Bu durum RP'yi birçok Kürt için de seçilebilir tek parti yapıyordu. Nitekim RP 27 Mart 1994 seçimlerinde HADEP'nin seçimleri boykotu sebebiyle de Güneydoğu'da en yüksek oy oranlarına kavuştu... Türkiye'de siyasal İslam son otuz senede uzun bir yolu geride bıraktı. Türkiye'de bu eğilimin arkasında 'yenilikçiler' var. Bu şehirli Parti Türkiye'nin dine boyalı yeni solu yapmak istiyorlar. Gazeteci Mehmet Ali Birant 21 Şubat 1994'de şöyle yazıyor. 'İslamcı siyasetçiler şimdi Türkiye'nin mevcut düzenine uyum sağlamaya çalışıyorlar. 70'li yıllara kadar kendi kabukları içindeydiler. Özellikle 80 sonrası askerler dolayısı ile sistemin içine çekildiler. Üçüncü bir aşama olarak İslam şimdi Türk demokrasisinin bir parçası olabilir'.

Siyasal İslam'a ilişkin tarihsel arka plan, muhafazakâr demokrasi fikrinin, bir dönem millî görüş kimliği ile özdeşleştirilen uzlaşmaz ve taviz vermez İslâmî görünümün yerine ikame edilebilecek daha sorunsuz bir kimlik arayışı olarak hayata geçirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bu çerçevede, belki de, yine dindar ama daha demokrat, daha uzlaşmacı ve daha modern bir siyasi grup, muhafazakâr demokrasi söylemiyle ortaya çıkmıştır. Belki de gerçekten Bora'nın (2007, s. 8) dediği gibi "muhafazakârlık, bir ruh hâli, duruş biçimi ve üslup olarak Türk sağının gaz hâlini temsil etmektedir". Gaz hâli olarak telâkki edilen muhafazakârlığı kendisine kimlik olarak belirleyen AKP'nin, şartların değişmesi sonucu bu kimlikten vazgeçmesi, yeni kimlik arayışına girmesi ve partideki demokratlığın da muhafazakârlığın da buharlaşma ihtimali söz konusudur (Safi, 2005, s. 186). Aslında bu gerçeği ve ihtimali göz önünde bulunduran Erdoğan'ın (2004, s. 11) aşağıdaki sözleri, AKP kimliğinin değişken yapısına ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır:

Şu anda bizim bu noktada AK Parti olarak böyle bir markaya ihtiyacımız yok. Biz şu anda farklı bir markanın peşindeyiz, bunu oluşturmanın gayreti içindeyiz. Bu da nedir? Muhafazakâr Demokrasi diyoruz. Kimlik olarak bizim markamız ve kimliğimiz bu. Biz de bu kimlik içerisinde, bu kimlik altında geleceğe yönelik yürüyeceğiz ve bu çalışmanın neticesinde biz de bir marka oluşturacağız siyasette. 'Bunun adı ne olur?' bunu zaman gösterecek ama şu anda biz muhafazakâr kimlikle yürüyoruz.

Türkiye'de milliyetçilik/ulusalcılık kavramlarının 2000'li yılların ortasından itibaren, önceki döneme kıyasla, daha fazla biçimde eleştirildiğini ve hatta olumsuzlaştırıldığını söylemek abartı olmayacaktır. Bu da, çoğu zaman,

Batılılaşma çabalarımızın kaçınılmaz bir gereği gibi görülen AB'ye üyelik sürecinin gerektirdikleriyle anlamlı kılınmaktadır. Günümüzde, siyasal alanda hükümet yandaşlığı ve karşıtlığı üzerinden ciddi bir ayrışma yaşanmaktadır denebilir. Bu ayrışma içerisinde demokrasi sözcüğü de farklı kesimler için farklı anlamlar ifade eder hale gelmeye başlamıştır. Keza özellikle 2007 sonrasında Batılılaşma hedeflerimizden kısmen de olsa sapıldığı ve bu sapmanın hız ve ivmesine paralel biçimde halkın azımsanmayacak bir kesiminde, otoriterleşmeye ve gündelik yaşama ilişkin kaygılar yükselmiştir denebilir:

AKP'nin tek başına iktidar olduğu ilk dönemde parti programına uygun olarak Kopenhag Kriterleriyle ilgili ciddi adımlar atmış olması AB üyelik sürecindeki samimiyeti sorgulanmayan bir parti olmasını sağladı. Buna karşın müzakerelerin yavaşlamasının ardından görülen reformlarda yavaşlama, AKP'nin tek başına iktidar olduğu 2007 sonrası ikinci dönemde samimiyet konusunda eleştirilerin başlamasına neden oldu. Ayrıca yapılan değişikliklerin hayata geçirilmesinde yaşanan uygulama sorunu da partinin AB politikalarındaki şüpheyi artırmaktadır (Tüysüz, 2012, s. 5).

Hükümet siyasalarına yön veren “Muhafazakar Demokrat”lık söylemi, giderek daha fazla tartışmayı içinde barındırmaktadır. Söylem analiz edildikçe, Müslümanlığın milliyetçiliğe başat olduğu ve temel ağırlık noktasının İslam olduğu bir ideolojik yapının giderek daha fazla görünür hale geldiğini söylemek mümkündür. Dursun'a (2006) göre, “Türban davasına baş koyan ve demokratikleşme meselesini salt türbana özgürlük üzerinden okuyan zihniyet” tamı tamına Sentez'in önerdiğiidir:

Farklı politik partilere oy verseler de, Sentez'in önerdiği imgeyle özdeşleşerek kimliğini kuranlar, 12 Eylül öncesine oranla, zannedildiğinden daha yaygındır. Ancak ve ancak Müslüman olduğu koşulda milliyetini koruyabileceğini ve aksi halde kendisine yabancılaşmış ve özünü kaybetmiş bir insana dönüşeceğini düşünenler açısından türban, bir kırılma noktası haline gelmiştir. Çeşitli ötekilikler karşısında kimliğini kurabilmenin ve varlığını sürdürebilmenin önkoşulu din unsuru olduğunda, onunla bağlantılı bütün göstergeler de uğruna her şeyin göze alınabileceği arzu nesnelere dönüşüyor (2006).

Dolayısıyla Türkiye'de kısmi de olsa, bir kültür ve kimlik bunalımının yaşandığı açıktır. Bu bunalımın, yeni Cumhuriyetin, Osmanlı'nın farklı kökenlerinden gelenleri arasında telafi edemediği farklılıklardan ve/veya modern devletin esnek ve dinamik olmayan kimlik tanımlarından kaynaklandığı söylenebilir. Bu bunalımın, çağdaş bir ulus olma ve Batılılaşma gayretimizin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan demokratikleşme ve yurttaş olma sürecinde yaşanmasının kaçınılmaz olduğunu değerlendirmek de yanlış olmayacaktır. Güvenç ve diğerlerine (1991, s. 65) göre, Cumhuriyetin milli birlik anlayışı da özünde “çeşitlilik içinde birlik, birlik içinde çeşitlilik”tir. Cumhuriyetin

çoğulculuk kurgusu da bir anlamda, onun milli birlik gayretinin bir nevi olmazsa olmazı olarak kendini göstermektedir.

Günümüzde İslami akımın ciddi bir yükseliş ivmesi kazandığı, yadsınamayacak bir gerçektir. Bu da, İslam-siyaset ilişkilerini daha sıcak tartışma ortamlarına taşımaktadır. Evren başkanlığında, 20 Haziran 1986 günü gerçekleştirilen AYG 10. Toplantısı sonuç belgesinde ve 'Kültür Unsurlarının ve Kültür Politikasının Tespitinde Uygulanacak Yöntem ve Sorumluluklar' başlıklı raporda; "Milli kültürün oluşturulması ve kuşakların uyum sürecinde, İslam Dini'nin sekularizasyon vasfından yararlanmayı bilmeliyiz: Bunların Batıda da örnekleri vardır. Fransa'da Kalvin, Almanya'da Luther, sanayileşmenin temelini sekularizasyon ile kurmuşlardır... Kültür de bir hayat tarzı olduğuna göre din unsurunu da kültüre eklemeliyiz" (Güvenç ve diğerleri, 1991, s. 86) ibareleri açıkça yer almıştır.

Bu istem ve uygulamalara paralel olarak İslami akımın günümüzde varmış olduğu zirve, tek bir değişkene bağlı kalınarak açıklanamayacak kadar çok katmanlı sosyal bir oluşumdur. Ancak gözden kaçırılmaması gereken en önemli nokta, Türk-İslam sentezcilerinin Aydınlar Ocağı üzerinden, Türk ve Türklük kavramlarını getirmiş oldukları yerdir. Diğer bir deyişle, Aydınlar Ocağı düşünürlerince "din kültürün özü, kültür ise dinin formu"ysa; ister istemez, Sentez'in kurgularında 'Türk'e ve Türklüğe ne kalıyor?' sorusunu yeniden sormak gerekiyor. Bu sorunun en açık yanıtı, Türk sağının geleneksel iki kanadını birleştirmek ve/ya Müslümanlığı millet düşüncesi içine sığdırmak amacıyla yola çıkan Türk İslam Sentezi düşüncesinin Türklüğü İslam potasında eritme çabasıdır. Hatta Türk eşittir İslam'ın da bir anlam ifade etmediği ve sadece "Türk eşittir Sünni-Hanefi demektir" kanaat ve yargısının hakim düşünce olarak kabul gördüğüdür. Osmanlı'dan kalan bu mirası, ne yazık ki Cumhuriyet kurucularının Türklük üzerinden yeni bir ulus yaratma çabaları bir yere kadar getirmiş olsa da; özellikle 1960 ortalarından itibaren, İslamcıların iktidarı elde edilebilen ve ona hakim olduğunda istediklerini yapabileceklerini keşiflerinden itibaren bu çaba sekteye uğramış ve "Türk eşittir Sünni-Hanefi" düşüncesi yeniden Türk siyasi ve düşün hayatına egemen kılınmıştır. Örneğin hala günümüzde, "hocam ben hem anadan hem babadan yüzde yüz saf kan ...'um, ...'ım ama elhamdülillah Türküm¹¹" diyen Balkanlı(lar)nın Türk algısı da Sünni-Hanefiliktir, ırk - milliyet değildir. Aynı şekilde Türklük, "Türk-İslam Sentezi" anlayışıyla belirgin bir şekilde Sünni-Hanefilik potasında ele alınmış olduğundandır ki, özellikle ilk ve orta öğretim okul kitaplarımızda ve sokaktaki Türkün kafasında, Karaman, Gagavuz, Çuvaş, Yakut Türkleri Hristiyan; Hazar Türkleri Yahudi inancına sahip oldukları için,

¹¹ Yazarlardan birinin 2009 - 2010 yıllarında, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden En fazla Göç Alan İllerin Sosyo-ekonomik ve Sosyo-politik Sorunları* başlıklı yaptığı araştırmanın İzmir ili mülakat notlarından alınan veridir.

az sayıda Türkçü entelektüel dışında, Türk kimlikleri pek öne çıkarılmaz veya Türk oldukları bilinmez ya da kabul edilmez!

Örneğin ırk olarak bu topluluklarla aynı kökten geliyor olmalarına karşın, Türk-İslam sentezcileri için aynı mezhepten olan ama ırk - milliyet kökeni olarak Türk olmayan Filistinli Arap, Şii olan Iraklı Türkmenlerden önce gelebilmektedir. Aynı şekilde, “bir millet iki devlet” olarak tanımlanan Azerbaycan hakkındaki bir değerlendirmede Özal’ın Başbakanlığı döneminde, “onlar Şii biz Sünni’yiz” (Yavrucuk, 2014; Zeybek, 2014; TÜRK SAM, 2014) açıklaması yakın tarihimizde yaşanmış bir durumdur. Sünni-Haneficilik bireylerin düşünce yapılarında da o kadar egemen hale gelmiştir ki; Sünni-Hanefi olan bir Türk, Türk olmayan ama Sünni-Hanefi olan biriyle kızını veya oğlunu evlendirmede bir beis görmüyorken aynı ırk - milliyetten gelmesine ve Türk olmasına karşın Alevi mezhebine-inancına veya Hristiyan inancına sahip Türk birileriyle kızını veya oğlunu evlendirmede aynı tavrı sergilememektedir. Hatta Türklüğün Sünni-Hanefilik potasında erimiş olmasının, “Türk eşittir Sünni-Hanefi” yargısının-düşüncesinin bir ürünü olarak Anadolu Aleviliğini inanç olarak benimsemiş olan Türkler, kendilerini kimlikli olarak tanımlarken; Sünni-Hanefi oldukları anlamına gelmesin diye “Türk kimlikleri” yerine inanç kimlikleri olan “Aleviyim” kimliğini kullanmakta ve kendilerini bu kimlik ile ifade etmektedirler.

Kuşkusuz insanların kimliklerine ilişkin tercihleri onların en doğal hakkıdır ve bu konuda en ufak bir yorumda bulunulmaması gerekir. Kim hangi kimlik ile yaşamak ve hangi kimlik(ler)le anılmak istiyorsa özgürce o kimliği kullanabilmelidir. Ancak unutulmamalıdır ki, inançsal kimlikler değişken, buna karşın ırk kimliği sabittir. Diğer bir deyişle, bugün Müslüman olan biri yarın kolayca Hristiyan, Budist, Hindu ya da Ateist olabilir ve kimse de sen Hristiyan ya da Budist olamazsın ya da değilsin diyemez. Oysa ırk olarak bir Türk Arap, bir Arap Alman ya da bir Yunanlı Fransız olamaz. Bir Hindu İsveç’e yerleşip vatandaş olabilir, tüm vatandaşlık haklarına sahip olabilir, seçimlerde oy kullanabilir hatta milletvekili, bakan ya da başbakan bile olabilir. Ama o, kültürel olarak öyle olduğu kabul edilip söylene bile, ırk - milliyet olarak İsveç olmaz, olamaz. Kısacası inanç kimliği değişkendir; bireyin iradesi ile değişebilir ama ırk - milliyet kimliği değişken değildir. Birey istese de değişemez, değiştirilemez. Zaman içinde asimile olsa bile o ırk - milliyet - köken olarak Hindu’dur.

Nihai analizde, Türkiye’nin İttihat Terakki’yle başlayan bölünme endişesi ve bu endişenin sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal bütünleşme arayışlarının, günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti kamuoyunda devam ettiği görülmektedir. 2000’li yılların Türk siyasal yaşamında, “Türk-İslam Sentezi”nin kodlarına rastlanmaktadır. Diğer bir deyişle, 12 Eylül sonrasında bütünleştirici bir anlayış olarak Türkiye’de resmi ideoloji haline getirilen “Türk-İslam Sentezi”

düşüncesinin, yeniden hegemonya projesi haline getirilmek istendiği ve ortalama Türk insanın dünyaya bakışını, dönemindekinden daha fazla etkilemeye başladığı rahatlıkla söylenebilir. Bu çerçevede, Türklüğün, İslam şemsiyesi altına sokularak silikleştirildiği, yapı ve içerik değişikliğine uğratıldığı gerçeğinin artık görülmesi gerekmektedir. Eğer Rusya'dan kaçan Gaspıralı İsmail'ler olmasaydı acaba Osmanlı'da "Türk" sözcüğünü telaffuz eden olacak mıydı? Ya da Güvenç ve diğerlerinin, yukarıda da ifade edildiği üzere, "Osmanlı İmparatorluğu döneminde, XIX. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, hani Göktürk ya da Uygur dönemlerini bilen, duyan Türk aydını hemen hemen kalmamış gibidir". Güvenç ve diğerlerine göre, Mustafa Celaleddin'in 1869'da yayımladığı *Les Turcs Anciens et Modernes* adlı kitabıyla Süleyman Paşa'nın *Tarihi Âlem'i* çıkınca (1874) Türklerin İslamiyet'ten önce de yaşadıkları ve birçok devlet kurmuş oldukları gerçeği yeniden keşfedilmiştir (Güvenç ve diğerleri, 1991, s. 59).

Sonuç olarak, bir ırk - milleti kendisi yapan şey öncelikle din değildir. Ama din milliyetin oluşumuna katkı yapan önemli unsurlardan biridir. Oysa bir ırk - milleti "kendisi" yapan, öncelikle dili, tarihi, kültürü ve coğrafyasıdır. Onun içindir ki Mustafa Kemal Atatürk, öncelikle Türk Dil ve Tarih Kurumlarına gereken önemi vermiş ve Antropologları Ortaya Asya'ya göndermiştir. Bu alanlarda yapılan araştırmalardan sonra Göktürkler, Uygurlar, Oğuzlar, Orhun ve Göktürk Abideleri, Yer Tengri, Gök Tengri ile tanışıklık olmuştur. Türk ve Türklüğün yeniden keşfi olan bu çaba ve girişimler sonucundadır ki Atatürk, "Türk öğün, çalış, güven" ile "Ne mutlu Türk'üm diyene" vecizelerini kaleme almıştır. O dönem batı dünyasında egemen olan "Türk" ve "Türklük" algısı hiç de olumlu değildir.¹² Bu gerçekliktir ki Atatürk Türk'e, köklü bir tarihi olduğunu, devletler kurmuş olduğunu, öyle 'sünepe, bön, yeteneksiz, başarısız kişi, idrak-ı bi-idrak olmadığını' göstermek için öncelikle kendisi ile "öğün"mesini ve buradan hareketle kendine "güven"mesini telkin etmiştir. Bu nedendir ki, "Türküm" demenin öyle çekinilecek bir şey değil, aksine "mutlu"luk duyulacak bir durum olduğunu vurgulamıştır. Çünkü belirtildiği üzere İstanbul'un fethinden sonra giderek artan bir etkiyle, bir imparatorluk haline gelen Osmanlı içinde "Türk", unsurlardan sadece birisidir.

Benzer bir şekilde, çok uzunca bir süredir "Türklük" için var olan bu tehdidin, son dönemlerde inşa edilmeye çalışılan "Kürt", "Kürtlük" ve "Kürt ulusal kimliği" için de yürürlüğe konmak üzere olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Bulaç'a (2014) göre, Türkiye, Suriye, Irak ve İran'dan çok sayıda âlim, yazar ve fikir adamının katılımıyla 10-11 Mayıs 2014 tarihleri arasında Diyarbakır'da toplanan "Demokratik İslam Kongresi"ndeki konuşmaların temel

¹² Bu konudaki tanımlama için bk. "Turkey" maddesi: "a. a person or thing of little appeal; dud; loser. b. a naive, stupid, or inept person...", *The Random House Dictionary of the English Language*, Second Edition, 1987, NY.

iki temasından biri, “Kürtlerin her dört bölgede ulus devlet yapıları tarafından gördükleri ağır mağduriyetlerin dile getirilmesi”; diğeri, “... bölgenin yeniden şekillenmesinde İslam dininin oynayacağı belirleyici rolün kuvvetle vurgulanması”dır. Keza Avcı (2014) kongrenin sonuç bildirgesinde “Medine Sözleşmesi'nin birinci maddesinde 'Ümmet', çok kimlikli, çok dilli ve çok inançlı bir anlama sahiptir. Siyasi ve itikadi yaklaşımlar, ümmetin farklı din, mezhep, inanç, etnik ve diğer tüm toplumsal gruplardan oluştuğunu dikkate almalıdır” ve “Diyaret'in din ve inançlar üzerindeki tekeli kabul edilemeyecektir... Din eğitiminin medreseler ve sivil toplum eliyle yapılması gerekir” ifadelerinin yer aldığını belirtmektedir.

Esasen görüldüğü kadarıyla farklı etnik gruplar arasındaki ayrışmalar İslam şemsiyesi altında birleştirilmeye çalışılırken, İslami çevrelerin bizatihi kendisinde demokrasi, barış, özgürlük gibi değerlerle kurduğu ilişki üzerinden büyük ayrışmalar yaşanmaktadır. Dahası Türkiye'de demokrasi ile ilgili toplumsal algının biçimlen(diril)mesine yönelik gayretler sonucu “demokrasi” kavramının anlamının giderek daha fazla muğlaklaştığı görülmektedir. Oysaki Linz ve Stepan (1978, s. 18), “Demokratik meşruiyet, sonuçta, belirli bir ülkede, zamanın belirli bir noktasında, kolektif amaçlar için başka hiçbir rejimin daha iyisini başaramayacağı inancına bağlıdır” demektedir. Vatandaşlar; yürütülen hükümet siyasetlerini, ancak kendi “demokrasi” algılarıyla uyumlu olduğu ölçüde meşrulaştırabilmektedir. Daha açık bir deyişle vatandaşlar, siyasi otoriteyi demokratik anlamda meşru bir kurum olarak gördüklerinde, onun değişmez saydıkları temel prensipler dâhil, getirdiği değişimleri benimsemeye hazır olmaktadır. Bu çerçevede ayrışmaların giderilebilmesine hizmet edebilecek en güçlü temel, demokrasi, barış, adalet, özgürlük, eşit vatandaşlık vb. değerler kümesidir.

Sonuç olarak, “Türk-İslam Sentezi” düşüncesinin, iddia edilen aksine, Türk sağının Türklük ve İslamcılık kanadını birleştirmek ve/veya Müslümanlığı millet düşüncesi içine sığdırmak amacıyla değil de, bir ırkı - milliyeti ifade eden alt kimlikleri İslam potasında eritme hedefiyle bir hegemonya projesi olarak Türk toplumunun dünyaya bakışını, döneminden daha fazla etkileme amacıyla hareket ettiği kuvvetle ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Alkan, A. T. (1991). Türkiye'de Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar. *Türkiye Günlüğü*, No: 16.
- Arvasi, S. A. (1980). *Türk-İslâm Ülküsü*. İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- Ataman, M. (2007). Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm. *Kim Bu Özal, Siyaset İktisat, Zihniyet*, (İ. Sezal ve İ. Dağı, Ed.), içinde (ss. 351-384). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Avcı, İ. (2014, 11 Mayıs). Demokratik İslam Kongresi Sonuç Bildirgesinde 'Ümmet' Vurgusu. *Zaman Gazetesi*.

- Belgil, V. (1986, 11 Eylül). Kültürümüz Üzerine Söyleşi. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Berkes, N. (1973). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bora, T. (2007). *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: Birikim Yay.
- Bulaç, A. (2014, 12 Mayıs). Demokratik İslam Kongresi. *Zaman Gazetesi*.
- Copeaux, E. (1998). *Türk Tarih Tezinden Türk- İslam Sentezine* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Coşkun, A. (2006). *Tarihi Unutmamak, Günceli Yakalamak*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Donuk, A. (1988). *Türk Devlet Anlayışının Tarihi Devamlılığı - Türk Münevverlerin Müşterek Fikir ve İman Zemini*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- DPT (1983). *Milli Kültür: Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT.
- Dursun, Ç. (2004). Türk-İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi. *Doğu Batı*, Yıl: 7, (25), Kasım, Aralık, Ocak 2004.
- Dursun, Ç. (2006, 28 Mayıs). Türk-İslam Sentezi İdeolojisinin Failini Tanımak. *Radikal Gazetesi*. 01.09.2014 tarihinde http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5895?ref=benimshopum.com adresinden erişildi.
- Edibali, A. (1991). *Birlik Davamız*, İstanbul: Bayrak Yay.
- Erdoğan, R. T. (2004). Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Açılış Konuşması. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, içinde. İstanbul: AK Parti Yay.
- Gülener, S. (2007). Türk Siyaseti’nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi. *Bilgi Dergisi*, 14, 36-66.
- Güvenç, B., Şaylan, G., Tekeli, İ., Turan, Ş. (1991), *Türk İslam Sentezi*. İstanbul: Sarmal Yay.
- Güzel, M. (2003). Necip Fazıl Kısakürek. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - Muhafazakârlık -*, (A. Çiğdem, Ed.). Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yay.
- Hermann, R. (2007). *Siyasal İslam’ın Üç Boyutu*. 01.09.2013 tarihinde <http://yusufmirza.blogcu.com/turkiye-de-siyasal-islam-in-uc-boyutu-rainerhermann-akede/5823569> adresinden erişildi.
- Kabaklı, A. (1970). *Müslüman Türkiye*. İstanbul: Toker Yay.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türkiye’yi Bugünkü Şartlara Getiren Tarihi Gelişme - Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar*. İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1985). *Türk İslam Sentezi*. İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1999). *Türk-İslâm Sentezi*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Kalın, İ. (2007a). Türkiye’nin Çoğulculuk Meselesi. *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, Cilt XVII, (204): 12-17, Şubat 2007.
- Kalın, İ. (2007b). *İslam ve Batı*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).

- Kaplan, S. (2005). "Religious Nationalism: A Textbook Case from Turkey", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* (2005) 25(3): 665-676.
- Linz, J. J. and Alfred Stepan (1978). *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration*. London: The John Hopkins Press Ltd.
- Özakıncı, C. (2007). *Türkiye'nin Siyasi İntiharı Yeni Osmanlı Tuzağı, Din Üzerinden Emperyalist Oyunlar* (9. bs.). İstanbul: Otopsi Yay.
- Özcan, F. Y. (2011). *Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Özdemir, C. (2004). *Dr. Süleyman Yalçın ile Söyleşi*, CNNTÜRK Televizyonu, 28.01.2004.
- Pamuk, O. (1999). *Öteki Renkler*. İstanbul: İletişim Yay.
- Safi, İ. (2005). *Türkiye'de Muhafazakarlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve Muhafazakar Demokrat Kimlik Arayışları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE.
- Taşkın, Y. (2003). Muhafazakâr Bir Proje Olarak Türk-İslâm Sentezi. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-*, (A. Çiğdem ed.). Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yay.
- Tevetoğlu, F. (1963). *Faşist Yok Komünist Var*. Ankara: Komünizmle Mücadele Yayınları.
- Timur, T. (1986). *Osmanlı Kimliği*. İstanbul: Hilal Yay.
- TÜRKSAM, (2014). *90'ların Türkiye'sinden 20 Ocak 1990 Bakü Katliamına Bakmak*. 16.11.2014 tarihinde <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/862-90-larin-turkiye-sinden-%C5%9320-ocak-1990-baku-katliami-na-bakmak> adresinden erişildi.
- Tüysüz, E. (2012). *1990 sonrası MHP, CHP ve AKP'nin Avrupa Birliği Politikalarının Karşılaştırması*. 07.09.2015 tarihinde http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/1990_sonrasi_mhp_chp_ve_akpnin_avrupa_birligi_politikalarinin_karsilastir_masi_14f1aab6-f8c0-40a1-9b11-0f78a4574406.pdf adresinden erişildi.
- Yalçın, S. (2012). Prof. Dr. Süleyman Yalçın: Devrin Edebiyatçıları Önce Öğretmenlerim, Sonra Hastalarım Oldu. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, Mart-Nisan-Mayıs 2011-2012, (22): 96-99.
- Yavrucuk, S. (2014). *Hocalı Katliamı, Demirel ve Özal*. 16.11.2014 tarihinde <http://kicgine.blogcu.com/hocali-katlimi-demirel-ve-ozal/1117522> adresinden erişildi.
- Yıldız, A. (2012). Niyazi Berkes Ve Türkiye'de Çağdaşlaşmanın Gelişimi. *Sosyoloji Konferansları*, No: 46 (2012-2) / 1-33.
- Zeybek, N. K. (2014). *Özal'dan Erdoğan'a*. 16.11.2014 tarihinde http://www.radikal.com.tr/yazarlar/namikkemal_zeybek/ozaldan_erdogana-832181 adresinden erişildi.
- 2000'e Doğru Dergisi, Sayı No: 25 Ocak 1987.

MACARİSTAN'DA SON OSMANLI GARNİZONU: TEMEŞVAR'A "EĞRİ NİZAMI" NIN VERİLMESİ VE MALİYETİ

Ömer GEZER

Özet: Osmanlılar, 1683-99 Harbi'nde Macaristan'daki önemli askerî üslerinin neredeyse tamamını kaybettiklerinde, serhad kalelerini güçlü garnizonlarla muhafaza etmek fikri üzerine bina ettikleri yeni bir askerî strateji takip ettiler. Bu amaçla Bosna'da, Belgrad'da ve Temeşvar'da yeni askerî nizamlar kuruldu. Bosna'da Osmanlı ordusuna Halil Paşa eliyle yeni bir düzen verilirken, Belgrad'da yerli kulu nefer sayısı Osmanlı Macaristanı'nın merkezi Budin Kalesi'ndeki yerlilerin sayısına tamamlandı. Temeşvar'a ise, Büyük Harp'ten önce Macaristan'da güçlü bir Osmanlı garnizonu olan Eğri Kalesi'nin nizamının verilmesi kararlaştırıldı. Bâbîâli, bu iş için İstanbul'dan gönderilen Ömer Efendi'yi ve Temeşvar Muhafızı Ahmed Paşa'yı görevlendirmişti. Macaristan'daki son Osmanlı garnizonu bu ikisinin başlattığı çalışmalar neticesinde şekillenmiştir. Ancak bu iş Bâbîâli'nin öngördüğü kısa zaman zarfında başarılamamıştı. Bölgedeki askerî emek pazarının şartları gereğince yeni nefer tahriri yaklaşık olarak üç sene sürmüş, Ağustos 1702'de tamamlanmıştı. Bâbîâli, daha sonra, Temeşvar yerli kulları ile ulufelerinin hangi kaynaklardan ödeneceğini kararlaştırmak üzere müzakere edecektir. Bu makale, Temeşvar örneğinde, 18. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nda bir serhad garnizonunun organizasyonunu, nefer tahrir ve ocaklık tayin pratiklerini ve buna dair sorunları mercek altına alarak Osmanlı askerî tarihine mütevazı bir katkıda bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Temeşvar, Eğri nizamı, askerî emek pazarı, nefer tahriri, mevacicp ödemeleri, ocaklık.

The Last Ottoman Garrison in Hungary: The Granding of "Eğri Nizamı" to Temesvár and Its Expenditure

Abstract: The losing of almost all important military strongholds in Hungary during the Great Turkish War (1683-99) Ottomans pursued a new military strategy that was built on the idea of guarding the frontier fortresses with strong garrisons. To this end, the new military regulations were applied in Bosnia, Belgrade and Temesvár. As Halil Pasha reorganized the Ottoman army in Bosnia, the number of local soldiers in Belgrade was raised to the number of local soldiers in the Fortress of Buda, the capital of the Ottoman-Hungary. The application of the structure of Eger, which has a strong garrison in pre-war Hungary, to Temesvár was among the decisions made in this process. The Sublime Porte commissioned Ömer Efendi, sent from Istanbul, and Ahmed Pasha, the commanding Governor of Temesvár, for this purpose. The last Ottoman garrison in Hungary took its shape as a result of these efforts, which were started by Ömer Efendi and Ahmed Pasha. This task, however, could not be accomplished within the short time as demanded by the Sublime Porte. Due to the problems of the local military labor market, recruiting new soldiers lasted approximately three years and was completed in August 1702. The Sublime

Porte, then, was going to negotiate with the local soldiers of Temesvár to determine from which sources their salaries would be granted. This article contributes modestly to the Ottoman military history by means of focussing on the Ottoman recruitment and payment practices as well as the re-organization of a frontier garrison in the case of Temesvár at the beginning of eighteenth century.

Key words: Temesvár, regulation of Eger, military labor market, recruiting, military payment, ocaklık.

Erdel’de yerel aktörler üzerinden devam eden Osmanlı-Habsburg nüfuz mücadelesinin yarattığı buhran üzerine, Osmanlı ordusu Tuna’nın kuzeyine geçerek 1552’de Temeşvar’ı fethetti (Fodor, 2016, ss. 119-136). Bu, Erdel’de Habsburg nüfuzunun güçlenmesine karşı basit bir tepki değildi; Osmanlı ricali, Temeşvar Kalesi’ne ve etrafındaki coğrafyaya hâkim olmanın Rumeli ve Budin eyaletlerinin güvenliği için son derece önemli olduğunun farkına çok daha önce varmıştı (Ágoston, 2012, s. 219).

Harita 1. 1683 Öncesinde Orta Avrupa ve Osmanlı Macaristanı

Osmanlılar, bölgenin stratejik önemine binaen Temeşvar Kalesi merkez olmak üzere kısa zamanda yeni fethettikleri topraklarda bir eyalet teşkil ederek askerî anlamda bölgeyi güçlendirdiler. 17. asrın ortasında Temeşvar Eyaleti’nde 3.000 civarında tımarlı sipahi ve yaklaşık 4.000 ulufeli nefer bulunuyordu (Şahin, 1979, s. 911; Hegyi, 2000, s. 186). Ulufeli askerler eyaletteki kale ve palankalara dağılmış durumdaydı; Temeşvar Kalesi’ndeki garnizonda 1633-34

senelerinde bir kısmı gayrimuharip sınıflardan olmak üzere toplam 1.081 ulufeli nefer vardı (Hegyi, 2007, ss. 1364-1367). Takip eden senelerde, bilhassa da 1683-99 Harbi sırasında Osmanlı'nın Temeşvar garnizonundaki asker sayısı arttı.

Şüphesiz bu artış savaş şartlarının da bir neticesiydi. Osmanlı ordusu, Sultan II. Mustafa idaresinde, Macaristan'daki son kalesini elde tutabilmek için 1695 ve 1696 senelerinde Temeşvar'a iki ayrı sefer düzenlemişti. Özellikle 1696 Seferi, kaleyi, Habsburg ordusunun eline düşmekten son anda kurtarmış, Osmanlılar bu tarihten itibaren Temeşvar Kalesi'nin fiziki şartlarını iyileştirmek ve garnizonunu güçlü tutmak için gereken tedbirleri almaya çalışmıştı. Silahdar Fındıklılı Mehmed Efendi'nin aktardığına göre, Zenta Bozgunu (1697) sonrasında kalede 2.500'ü Dergâh-ı âli yeniçerisi olmak üzere mevcudu 5.500'ü geçen bir garnizon bulunuyordu (Silahdar, 2001, s. 326).

1683-99 Harbi sonunda Osmanlılar, Macaristan'da stratejik önemi haiz birçok kaleyi kaybetmişti: Budin, Eğri, Estergon, Kanije, Varad ve Uyvar kaleleri imparatorluğun Habsburg serhaddindeki askerî varlığının güçlü dayanaklarıydı. Büyük Harp'te kaybettiği bu kalelerin yarattığı zafiyetin bilincinde olarak, Bâbiâli, 1699 sonrasında Habsburg serhaddindeki askerî varlığını güçlendirmeyi hedefleyen bir strateji takip etti. Bunun gereği olarak bir yandan serhad kaleleri çağın askerî gereksinimlerini karşılayacak biçimde elden geçirilirken, diğer taraftan da buradaki garnizonlar yeniden organize edildi. Örneğin Habsburg serhaddindeki Osmanlı askerî gücünü mercek altına aldığımızda; Bosna Eyaleti'ndeki asker mevcudu, daha sonra Halil Paşa nizamı olarak anılacak nefer tahrir süreci neticesinde arttırıldı. Habsburg cephesinde Osmanlı savunmasının sıklet merkezi olacak Belgrad Kalesi'ndeki garnizon, 1683 öncesinde Macaristan'daki en güçlü Osmanlı askerî varlığı olan Budin garnizonunun nizamı örnek alınarak yeniden düzenlendi. Macaristan'daki son Osmanlı garnizonu Temeşvar'a ise Eğri nizamının verilmesi kararlaştırıldı (Gezer, 2016, s. 152).

Bu yazının konusunu oluşturan Bâbiâli'nin Temeşvar'a verilmesini istediği Eğri nizamı, kaleye yeni bir askerî düzen getirilmesinden ziyade asker sayısının arttırılmasına dair bir yeniliktir. Bir başka deyişle Temeşvar garnizonuna Eğri nizamının verilmesi işi, esasında kaledeki yerli kulu asker sayısını 1683 öncesinde Eğri Kalesi'ndeki yerli kulu sayısına çıkarmaktan ibaretti. Eğri Kalesi 1596'da fethedilmiş ve 1687'de Habsburglar tarafından ele geçirildiği güne kadar, Macaristan'daki önemli Osmanlı üsleri arasında yer almıştı. Fethinden hemen sonra kalede 5.000'den daha fazla Osmanlı askeri varken, bu sayı Osmanlı idari düzeni yerleştikten sonra 2.000'e kadar düşmüştü (Hegyi, 2007, ss. 1504-1509; Bilge, 2010, ss. 292-293). 1664'te Eğri Kalesi'ni görme fırsatı bulan Evliyâ Çelebi ise, çeşitli sınıflardan 12.000 askerin kalede muhafız olduğunu, bundan başka ulufeli yazılmak umuduyla 3.000 gönüllü neferin daha

kaleyi beklediğini yazar (Evliyâ Çelebi, 2011, s. 63). Evliyâ Çelebi'nin Eğri garnizonuna dair bilgi verdiği tarihte devam eden Osmanlı-Habsburg Harbi (1663-1664) nedeniyle kaledeki Osmanlı askerinin sayısının arttığı pekâlâ kabul edilebilir, fakat 1687'de kaleyi ele geçiren Habsburgların yaptığı tahrirden Eğri'de bu denli kalabalık bir nüfusun iskânı için yeterli fiziki kapasitenin bulunmadığı da biliniyor (Dávid, 1994, s. 490).

1683 öncesinde Eğri garnizonunda kaç askerin istihdam edildiğine dair en doğru bilgiyi, Temeşvar'a Eğri nizamının verilmesini isteyen fermanda bulmak mümkündür. 28 Cemaziyelahir 1111 / 21 Aralık 1699'da Temeşvar Muhafızı Ahmed Paşa'ya hitaben çıkan fermanda, Osmanlı elindeyken Eğri Kalesi'nde 4.288 yerli kulu neferin mevcut olduğu, artık İslam dünyasının düşmanla temas noktasında (*sugûr-ı İslamiyye*) bulunan Temeşvar Kalesi'nin garnizonuna da kısa süre içinde Eğri nizamının verilmesinin fevkalade önemli olduğu yazar. Tarih itibarıyla Temeşvar Kalesi'nde ise, bir kısmını harp senelerinde elden çıkan Eğri, Yanova ve Göle kalelerinin garnizonlarının kadim neferlerinin oluşturduğu toplam 2.022 yerli kulu asker deftere kayıtlıydı. Bâbîâli, eksik sayının tamamlanması için yeni nefer yazılması işine daha sonra Temeşvar defterdarlığına getirilecek olan Ömer Efendi'yi mübaşir tayin etmişti (BOA, KK.d. 4898, s. 2).

Bâbîâli'nin Ömer Efendi'ye verdiği talimat açıktır. Evvela mevcut askerlerin yoklaması yapılarak garnizonun güncel durumu tespit edilecektir. Bundan sonra, eyaletteki askerî ricalin yardımıyla yeni nefer yazılacak ve Temeşvar garnizonunun mevcudu 4.288'e tamamlanacaktı. Ömer Efendi'nin dikkat etmesi gereken en önemli nokta ise şuydu: Bâbîâli, serhad kalesinde muhafız olarak istihdam edilecek askerlerin yaşlı veya çocuk olmayıp savaşıma gücüne sahip serhad ahali arasında seçilmesini, bunların günlük 10 akçe ile istihdam edilmesini istiyordu (BOA, KK.d. 4898, s. 2).

Kısa bir süre sonra, 24 Şaban 1111 / 14 Şubat 1700'de Ahmed Paşa, Bâbîâli'ye gönderdiği defterin sonuna eklediği arzında şimdiye kadar alınan mesafeyi özetleyecekti (BOA, D.BKL. 31/14). Ahmed Paşa ve Ömer Efendi, işe önce garnizondaki cemaatlerin sayısını azaltarak başlamıştı. Harp senelerinde elden çıkan kalelerin askerlerinin Temeşvar'da toplanması sebebiyle, garnizonda, bazılarında nefer sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen 85 adet cemaat bulunuyordu. Bu kadar çok cemaat bulunmasının askerin nizam ve intizamını bozacağı gerekçesiyle Temeşvar'daki askerî birliklerin sayısı ömrünü serhadde geçirmiş cemaat ağalarıyla istişare edilerek 40'a düşürülmüştü.

Tablo 1. Ahmed Paşa Defterine Göre Temeşvar Garnizonundaki Yerli Kulu Cemaatler¹

Cemaat	Adet	Hedeflenen Asker	Defterdeki Tasnif	Modern Tasnif
Yeniçeriyân-1 yerlüyân	1	1500	Piyade	Piyade
Müstahfizân	2	189	Piyade	Piyade
Gönüllüyân	1	310	Süvari	Süvari
Cebeciyan	1	100	Piyade	Yardımcı
Topçuyân	3	135	Piyade	Topçu
Humbaracıyan	1	40	Piyade	Topçu
Azebân	8	663	Piyade	Piyade
Azebân-1 çekme	5	125	Piyade	Piyade
Farisân	10	712	Süvari	Süvari
Pasbanân	2	70	Piyade	Piyade
Barutcuyân	1	80	Piyade	Yardımcı
Müstahfizân-1 barutcuyân	1	31	Piyade	Yardımcı
Bendciyan	1	50	Piyade	Yardımcı
Köprüciyan	1	40	Piyade	Yardımcı
Martolosân	2	80	Piyade	Piyade

¹ Tablo esas olarak BOA, D.BKL. 31/14 künyeli icmal defterden hareketle hazırlanmış, yerli yeniçerilerin cemaat ve bölüklerine dair bilgiler BOA, KK.d. 4898 numaralı defterden tamamlanmıştır.

Muharip unsurlar toplamı ²	40	4125 3103 1022	-	-
Piyade Süvari				
Diğer ³	-	163	Piyade	Gayrimuharip
Toplam	40	4288		

Ahmed Paşa'nın Temeşvar garnizonuna verdiği tertip, Osmanlı serhad ordusundaki çeşitliliği neredeyse bütün unsurlarıyla yansıtıyordu⁴. Aşağıda yeniden vurgulanacağı üzere Temeşvar garnizonunun asli ögesi tek bir cemaatte toplanmış, fakat bunun altında yine 11 ayrı cemaat ve 11 ayrı bölükten meydana gelen yerli kulu yeniçerilerdi. 17. asırdan itibaren serhad garnizonlarının hâkim rengi olan yerli kulu yeniçeriler, aynı zamanda piyade sınıfının en önemli grubunu meydana getiriyordu. Temeşvar garnizonundaki diğer piyade cemaatleri müstahfız, azeb, pasban ve martolos gibi Osmanlı askerî geleneklerini koruyan biçimde farklı isimler taşıyordu. Bunlar arasında yer alan azebân-ı çekme ismiyle yazılmış beş cemaat ise dış kalenin hendekleri üzerindeki çekme köprüleri korumak üzere tertip edilmişti. Osmanlı kalelerinde rastlanmayan bu grup askerinin Temeşvar'daki varlığı, kalenin üzerinde inşa edildiği coğrafya ile doğrudan alakalıdır. Zira Temeşvar Kalesi'nin etrafı

² Bu toplamı verirken tablonun hazırlanmasında kullanılan icmal defterde yer alan bir tutarsızlığa da işaret etmek gerekir. Temeşvar garnizonundaki cemaatleri ve bunlara yazılacak asker sayısını gösteren defterin yekûn hesabı ile yukarıdaki tabloda verilen tek tek cemaatlere ait mevcutların toplamı arasında 12 neferlik bir fark bulunur. Defterin yekûn hesabına göre Temeşvar'da 1.010 süvari olması gerekirken, cemaatlere ait sayılar toplandığında gönüllü ve farisân askerinin mevcudu 1.022 çıkar. Aynı şekilde defterde *piyadegân ve hademe ve çavuşânın* yekûnu 3.278 olarak verildiği hâlde, defterdeki tasnife göre piyade olarak gruplandırılan muharip ve gayr-i muharip sınıfların tek tek toplamı 3.266 olarak görülür. Gayr-i muhariplerin mevcudu bundan düşüldüğünde 3.103 sayısına ulaşılır. Her iki hesabın da ortak noktası Temeşvar garnizonundaki eski neferler ve yeni yazılacak askerlerin toplamını doğru bir şekilde 4.288 olarak göstermesidir. Defterdeki bir başka hesap tutarsızlığı da eski ve yeni askerlerin toplamıyla ilgilidir. Bu tutarsızlıklar muhtemelen defterin sureti hazırlanırken ortaya çıkmış istisna hatalarından kaynaklanmaktadır. Arşiv araştırmalarım sırasında Ahmed Paşa'nın gönderdiği esami defterine tesadüf edemediğimden 12 neferlik bu farkın sebebini ve aslını izah etmek şimdilik mümkün görünmüyor.

³ Tabloda diğer başlığı altında toplanarak gayr-i muharip unsurlar olarak kabul edilmiş *neferât* şunlardır: Cami hizmetlileri, divan çavuşları, şakirtler ve mehteran.

⁴ Osmanlı kara ordusunda ulufeleri merkezî hazineden ödenen Dergâh-ı âli askeri / kapıkullarından başka, ocaklık, havale ya da müstahfız timarı usulüyle ulufelerini alan serhad / yerli kulları da bulunurdu. Yerli kulları hakkında bk. Stein (2007, ss. 67-95).

bataklıklar ve bu bataklıklarla bir bütünlük içinde savunma hattı oluşturan hendeklerle çevriliydi (de La Motraye, 1723, s. 156). Tam da bu nedenle kalede hendeklere su taşıyan kanalları ve hendekler üzerindeki köprüleri ayakta tutmak için bentçi ve köprücü cemaatleri de bulunuyordu. Osmanlı askerî bürokrasisi bu iki grubu piyade olarak deftere kaydetmiş olsa da bunları modern askerî prensiplere göre yardımcı birlikler arasına yerleştirmek gerekir. Keza silahların bakımını yapmak ve kale mühimmatını korumak gibi işleri üstlenen cebeciler ile Temeşvar baruthanesini çalıştıran barutçular ve burayı koruyan müstahfizları da yardımcı birlikler olarak kabul edebiliriz.

Kuşatma sırasında yapacakları huruç hareketleriyle düşmanın savaş nizamını bozmaları beklenen süvari askerinin kalelerde istihdamı, etrafındaki arazinin yapısı sebebiyle Temeşvar'da ayrıca önemliydi. Kale muhafızı Ahmed Paşa ve Bâbîâli'nin nefer yazımı için tayin ettiği Ömer Efendi, Temeşvar garnizonunda, gönüllü ve farisân cemaatlerine dağıtılmış olarak binin üzerinde süvari askerinin istihdam edilmesini kararlaştırmıştı. Bâbîâli'nin Temeşvar garnizonu için uygun gördüğü Eğri nizamının verilmesindeki problem de tam olarak bu süvari neferlerinin yazılmasında yaşanacaktı.

Osmanlı ricalinin İstanbul'da yaptığı hesap imparatorluğun Avrupa vilayetlerindeki askerî emek pazarına uymamış, sultanın reayası Temeşvar Kalesi'nde günlük 10 akçe ücret ile süvari olarak istihdam edilmeye itibar etmemişti. Bunun üzerine Ahmed Paşa, süvari yevmiyesinin 15 akçeye çıkarılması hâlinde boş kalan kadrolara da asker yazılabileceğini Bâbîâli'ye bildirmişti. Bu şartlar karşısında 13 Şevvâl 1111 / 3 Nisan 1700'de Bâbîâli askerî emek pazarının şartlarını kabul etmek zorunda kalmış, diğer taraftan, daha önce terakki alarak günlük ücreti 15 akçenin üzerine çıkmış süvarilerin gedikleri boşaldıkça yerlerine, yine 15 akçe yevmiye ile süvari yazılmasını ve farkın hazineye gelir kaydedilmesini istemişti (BOA, KK.d. 4898, s. 2). Böylelikle Bâbîâli'nin öngördüğünden fazlasına mal olan Temeşvar garnizonunun Osmanlı hazinesine getirdiği yük de zaman içinde hafifleyecekti.

Bâbîâli'nin 15 akçe yevmiye ile süvari yazılmasına rıza göstermesine rağmen Temeşvar garnizonu için asker yazmak hâlâ kolay değildi. Sultanın ordusunda nefer olmak isteyenler, üç aylık ulufelerini peşin olarak almakta ısrar ediyordu. Bâbîâli, 13 Muharrem 1112 / 30 Haziran 1700'de emek pazarının bu şartına da boyun eğmek zorunda kaldı, fakat Bosna'dan ve Tuna Nehri sahilindeki yerlerden nefer yazılmamasını da emretti. Zira bu kimselerin askerî yükümlülüklerini yerine getirmeyecekleri ve peşin ulufelerini aldıktan sonra firar edecekleri düşünülüyordu. Bunların yerine Temeşvar'ın savaşta dağılan kadim ahalisinden nefer yazılmalıydı (BOA, KK.d. 4898, s. 2).

Ne var ki Temeşvar'daki nefer tahriri işleri, Macaristan'daki garnizonunun bir an evvel güçlendirilmesini isteyen Osmanlı başkentinin istediği hızda

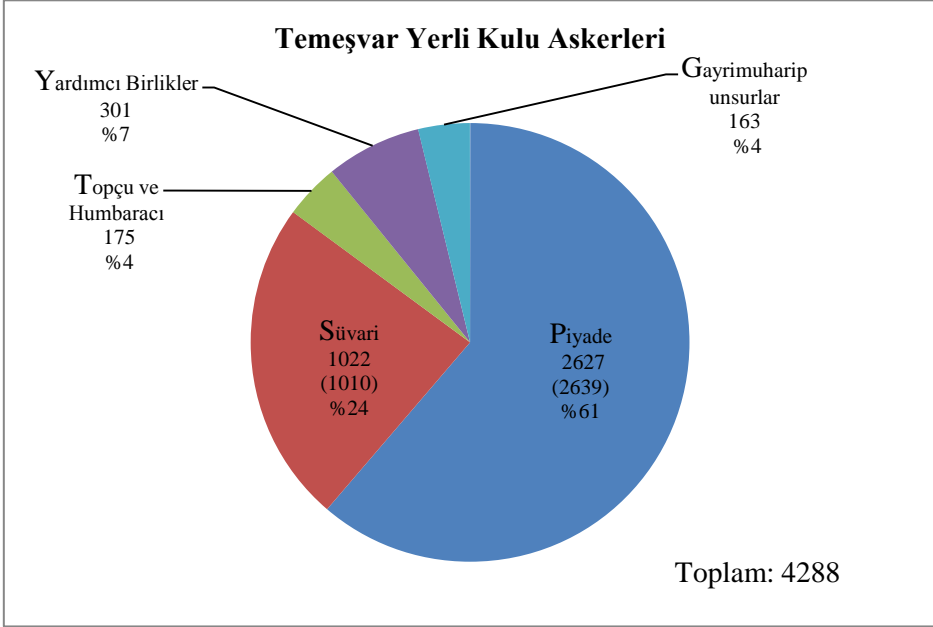
yürümüyordu. Bâbîâli, 21 Mart 1701'de, tarih itibarıyla Temeşvar beylerbeyi olan el-Hac Elçi İbrahim Paşa'yı ve bir süre önce Temeşvar defterdarı tayin edilen Ömer Efendi'yi ikaz etti; Eğri nizamı için eksik kalan neferlerin tahririnin en kısa sürede tamamlanması ve defterin İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu (BOA, A.DVNS.MHM.d.111, 534/1867). İstanbul'un istediği esami defteri ancak 7 Rebiyülevvel 1114 / 31 Ağustos 1702'de İbrahim Paşa'nın mührü ile gönderilecektir (BOA, KK.d. 4898, ss. 2-3, 16).

Bâbîâli'nin -Osmanlı arşivlerinden takip edebildiğim kadarıyla- son ikazının üzerinden 17 ay geçmişti. Bu gecikmenin sebebini defterden yahut diğer Osmanlı vesikalarından öğrenmek mümkün değildir. Ancak Habsburg İmparatorluğu'nun Erdel valisi Rabutin'in Ocak 1702'de Viyana'ya gönderdiği raporlar sayesinde, Osmanlıların Temeşvar Eyaleti'nin bir kazası olan Sebeş'te mevcut neferlere birikmiş iki yıllık ulufelerini ödemediğini ve yine burada yeni nefer yazdığını biliyoruz (OeStA, KA, HKR Protokollen 414, 51v. Januar nr.168; 117v. Februar nr.170). Bu raporlar, Osmanlı hazinesinin ulufeleri iki yıl gecikme ile ödeyemediği bir dönemde, Temeşvar garnizonuna asker yazılmak isteyenlerin peşin ulufe şartı yerine getirilemediği için işlerin yavaş yürütülebildiği ihtimaline veya elan silah altındaki askerin gecikmiş alacaklarının kapatılmasından sonra reyanın sultanın ordusuna asker yazılmak için ikna edilebildiğine işaret eder.

Temeşvar'a Eğri nizamı verilmesinin ferman edildiği günden nizamın tamamlandığı güne kadar, yaklaşık 3 sene süren Macaristan'daki son Osmanlı garnizonunun güçlendirilmesi işi bittiğinde, Temeşvar Kalesi'nde toplam 4.288 yerli kulu nefer bulunuyordu. İbrahim Paşa'nın gönderdiği esami defterinden anlaşıldığı kadarıyla, yeni neferlerin 400'ü Haziran 1700 ve 857'si Aralık 1701'de, kalan 1.009 nefer ise Ağustos 1702'de yazılmıştı. Son yazılan neferlerin künyelerine göz atıldığında Bosna şehir ve kasabalarından birçok neferin ismine de tesadüf edilir. Anlaşılan o ki, Bâbîâli, Temeşvar'a bir an önce Eğri nizamının verilmesi için bir defa daha nefer tahriri şartlarından taviz vermek zorunda kalmıştı.

Temeşvar'a Eğri nizamı verildiğinde kaledeki Osmanlı garnizonun terkişi şu şekildeydi:

Tablo 2. Temeşvar Garnizonundaki Yerli Kulu Askerlerin Terkibi⁵

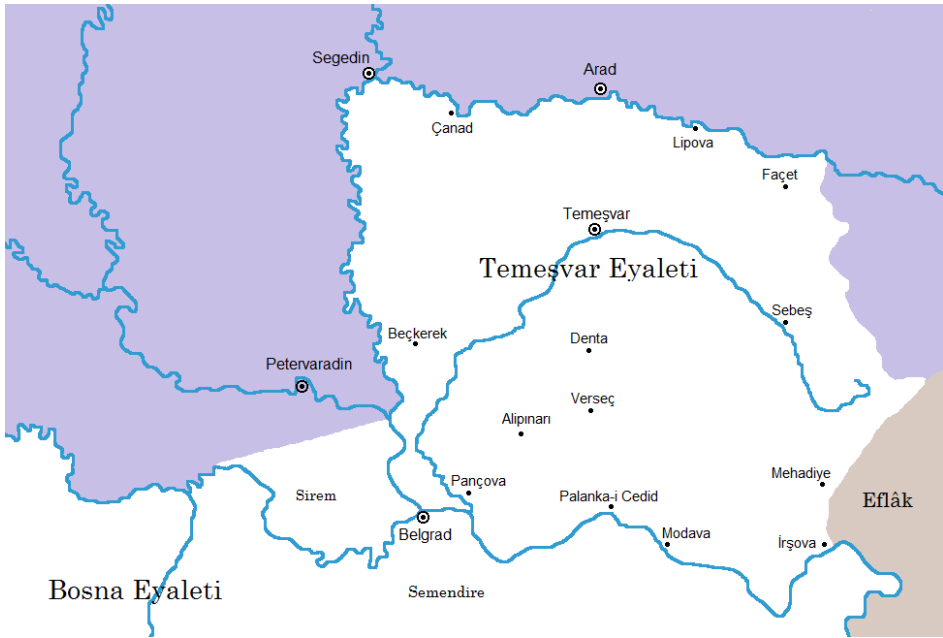
Temeşvar yerli kullarının tabloda gösterilen kompozisyonu garnizon kuvvetlerinin olması gerektiği gibi piyade ağırlıklı bir terkinin meydana getirildiğini gösterir. Diğer taraftan yukarıdaki tablonun sakladığı bir gerçek de konumuz açısından fevkalade önemlidir. Piyade başlığı altında toplanan yerli yeniçeri, müstahfiz, azeb ve martoloslar arasında en kalabalık grubu 1.500 kişilik mevcuduyla yerli yeniçeriler meydana getiriyordu. Üstelik bunların 1.289'u cedit nefer, yani Temeşvar'a Eğri nizamının verilmesi süresince bu kadroları doldurmuş -askerlik mesleğinde değilse de- yeniçerilikte yeni kimselerdi (BOA, D.BKL. 31/14).

Bir yanılgıya izin vermemek için şu hususu da eklemek gerekir: Temeşvar Kalesi'ndeki Osmanlı askerî gücü elbette ki yerli kulu neferlerden ibaret değildi. Osmanlı askerî pratiklerine uygun olarak kalede önemli sayıda kapıkulu askeri de tutuluyordu. Karlofça Antlaşması'nı takip eden aylarda Temeşvar'daki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısı 656'ya kadar düşse de (BOA, MAD.d.1729, ss. 2-3), Rákóczi İsyanı sebebiyle Bâbüâli kaleye takviye asker göndermiş ve kapıkulu yeniçerilerin mevcudu 1.209'a kadar çıkmıştı (Raşid, 2013, s. 723). Bu tarihten sonra Temeşvar Kalesi'ndeki Dergâh-ı âli yeniçerilerinin sayısı hiçbir

⁵ BOA, D.BKL. 31/14 numaralı defterden hareketle hazırlanmıştır. Dipnot 2'de ele alınan 12 neferlik farkı göstermek için defterin yekûn hesabındaki toplam, yay ayrıç içinde verilmiştir.

zaman binin altına düşmeyecektir. Yeniçerilerden başka kapıkulu topçu ve cebeci ocaklarından neferler de nöbet usulüyle Temeşvar Kalesi'nde bulunuyordu. Fakat bunların sayısı tabii olarak yeniçeriler kadar fazla değildi. Temeşvar'da örneğin Mayıs 1703'de 272 nefer cebeci, 95 nefer topçu nöbetçiydi (BOA, D.BŞM.d.1029, ss. 3-4).

Bütün bu sayılar bir araya getirildiğinde, Osmanlıların 18. asrın hemen başında Temeşvar Kalesi'nde 5.701 askeri muhafız olarak istihdam ettiği ortaya çıkar. Eyaletin bütününe bakıldığında ise Temeşvar Kalesi'ndekilerden başka yaklaşık 1.000 kişilik bir askerî güç, küçük kale ve palankalarla bazı varoş ve menzillerde muhafızlık yapıyordu. Karlofça Antlaşması'nın 2. maddesi, Temeşvar Eyaleti'nde Osmanlı-Habsburg sınırını düzenlerken, o tarihte Habsburg işgalinde olup da Osmanlılara teslim edilecek Sebeş, Lugoş, Lipova, Çanad, Küçük Kanije, Beki ve Beçkerek gibi palankaların ve buna benzer yapıların yıkılmasını ve yeniden yapılmamasını da kayıt altına almıştı (Muâhedât Mecmûası, 2005, s. 93). Muhtemelen bu sebeple Osmanlıların Temeşvar Eyaleti'nin taşrasında istihdam ettiği nefer sayısı bu kadar azdı. Palanka-i Cedid, İrşova ve Pançova'nın her birinde sayıları 150'nin üzerinde asker bulunurken varoş ve menzillerde ise toplam 369 nefer vardı; bunlar Beçkerek, Çanad, Lipova, Façet gibi Habsburg sınırına yakın yerlerde olabildiği gibi Denta, Alıpınarı, Verseç, Sebeş, Modava ve Mehadiye gibi eyaletin iç bölgelerinde de bulunabilirdi (Fodor, 1996, s. 208).

Harita 2. 1699 Sonrasında Temeşvar Eyaleti

Temeşvar'a Eğri nizamını vererek Macaristan'daki son kalesinin güçlü bir garnizonla korunmasını isteyen Bâbîâli, yeterli sayıda nefer yazıldıktan sonra, istihdam ettiği askerlere nasıl ödeme yapılacağı meselesiyle yüzleşmek zorunda kaldı. Kapıkulu askerler haricinde, gayrimuharip unsurlar da dâhil olmak üzere Temeşvar Eyaleti'ndeki ulufeli bütün neferlerin Osmanlı hazinesine maliyeti senede 30 milyon akçeden daha fazlaydı. Bâbîâli, taşradaki ordusuna merkezî hazinenin lehine serhad kullarının aleyhine olarak farklı kur hesabı üzerinden ödeme yapıyordu; Temeşvar'da bir guruş 180 akçe hesabıyla işlem yapılması sebebiyle ulufeli yerli kullarının senelik mevacibi 169.529 guruş tutuyordu (BOA, HAT 1654/51/2).

Osmanlılar, 16. asrın ikinci yarısından itibaren timarlı müstahfızlara ocaklık tahsis ederek taşra ordusunda istihdam ettiği askerini ulufeli neferlere dönüştüren bir siyaset takip ediyordu. Askerî devrimin ordu terkinde tetiklediği dönüşüm ve bunun yarattığı mali baskıya paralel olarak, serhad kalelerinde de çok sayıda askerinin istihdamı mecburiyeti ve bu bölgelerdeki timar gelirlerinin yetersizliği, Osmanlı maliyesini timar gelirlerini mukataalaştırmaya ve bunları ocaklık adı altında merkezî bürokrasinin kontrolünde olacak şekilde kale muhafızlarına vermeye yöneltmişti (İnalçık, 1980, ss. 311-313; Moaçanın, 2006, s. 130). 18. yüzyıla gelindiğinde bu dönüşüm neredeyse tamamlanmıştı. Osmanlı maliyesi, bilhassa serhad kalelerindeki neferlerin ulufelerini ocaklık yoluyla ödüyordu. Temeşvar yerli kullarının da ulufelerinin ödenmesi için bu yerleşik usulden vazgeçilmeyecektir⁶.

İbrahim Paşa'nın esami defterini gönderdiği günlerde Temeşvar yerli kulu ağalarından bir heyet de ocaklık meselesini müzakere etmek üzere Osmanlı başkentine geldi. Elleri Temeşvar'daki bütün yerli kulu cemaatlerinin ağaları tarafından mühürlenmiş bir mahzar bulunan heyetin amacı, kadimde olduğu gibi şimdi de Temeşvar yakınlarındaki münasip bir gelirin kendilerine ulufeleri için ocaklık olarak tahsis edilmesiydi. Mahzarda son senelerde ulûfelerinin havale usulüyle ödendiği ve bu usulün *neferât fukarasının* aleyhine olduğu açıkça yazıyordu (BOA, HAT 1654/51/1). Temeşvar ağaları, eyaletin gelirlerinin 90.000 guruş kabul edilerek kendilerine ocaklık verilmesini, eksik kalan yaklaşık 80.000 guruşun da başka mukataalardan tamamlanmasını istiyordu. Ağaların ulufeleri için ocaklık olarak tahsis edilmesini istediği Temeşvar Eyaleti'nin gelirleri şunlardı: eyaletin cizye vergisi; İrşova, Sebeş, Lugoş ve Façet'teki müstahfız köylerinin ve sahipsiz timarların gelirleri; Lipova

⁶ Buna karşılık bunun Rami Mehmed Paşa'nın veziriazamlığı sırasında tatbik edilen bir reform olduğu fikri de dile getirilir (Hammer-Purgstall, 1831, s. 64). Ayrıca bk. Dávid (1999, s. 120). Ocaklık usulü hakkında bk. Göyünç (1991).

ve Çanad mukataalarının kadim malları; Köprülü Mehmed Paşa ve Şehid Mehmed Paşa evkafının gelirleri; eyaletteki bazı küçük mukataalar, Eflâk ve Boğdan'dan gelen kasaplık hayvanlardan alınan vergiler ile âdet-i ağnam gibi sair bütün vergiler (BOA, HAT 1654/52).

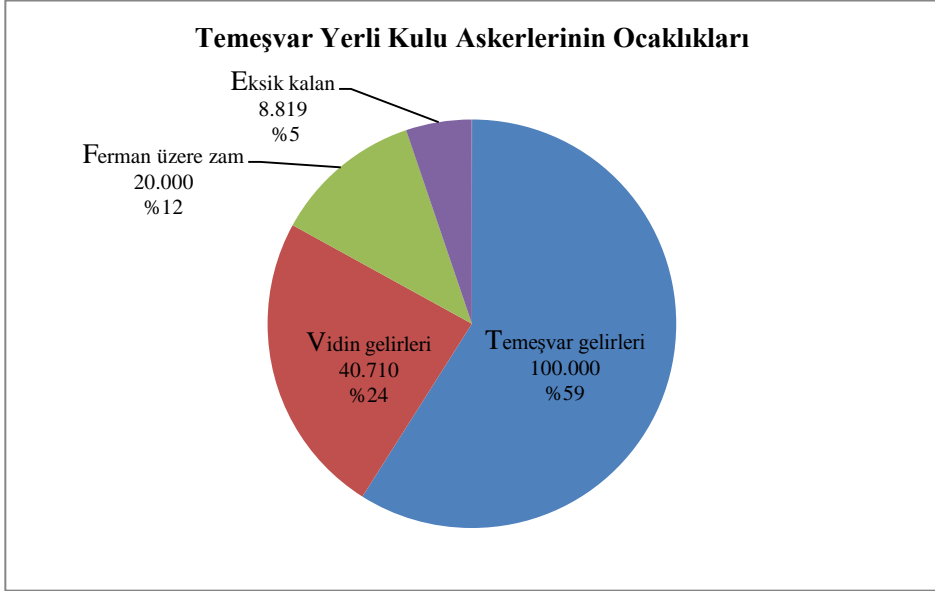
Temeşvar yerli kullarına ocaklık tahsisi için kurulan müzakere masasının diğer ucunda Defterdar Muhsinzade Hacı Mehmed Efendi oturuyordu (Danişmend, 1971, s. 282; Mehmed Süreyya, 1996, s. 1064). Hacı Mehmed Efendi'nin meseleyi Veziriazam Daltaban Mustafa Paşa'ya arz ettiği ilamından anlaşıldığı kadarıyla Bâbîâli, Temeşvar Eyaleti'nin savaş sonrasındaki gelirlerini tam olarak bilmiyordu. Zira Karlofça Antlaşması'ndan sonra imparatorluğun birçok köşesinde reyanın vergi borcu affedilmişti; Temeşvar gibi Habsburg serhaddinde bulunan yerlerde ise bir iki sene boyunca vergi toplanmamıştı (Tabakoğlu, 1985, s. 142). Buna karşın Defterdar Hacı Mehmed, Temeşvar'a yerleşecek reayayı korumak hususunda azami ölçüde dikkat göstermeleri şartıyla ağaların isteğinin kabul edilebileceğini düşünüyordu. Eksik kalan meblağ da bir şekilde Temeşvar'a yakın bölgelerden bulunabilirdi. Mustafa Paşa, telhisinde Temeşvar'ın yerli neferlerinin mevzubahis mukataaların gelirini 100.000 guruş olarak da kabul edebileceklerini yazınca, II. Mustafa'nın rızasını almak kolaylaşmıştı (BOA, HAT 1654/52).

Ancak hâlâ 70.000 guruş eksik vardı. Bundan sonra eksik kalan meblağı tamamlamak üzere müzakerelerde ikinci aşamaya geçildi. Temeşvar yerli kullarına vekillik eden ağalar, eksik kalan 70.000 guruşun bir kısmının Vidin Sancağı'nın gelirlerinden tahsis edilmesini istediler. Sancak gelirlerinin bazıları veziriazam hassıyken, bazıları da kapudan paşa hizmetindekilere tahsis edilmişti. Sancaktaki cizyegüzar reyanın ödediği toplam 26.020 guruş ise hazineye gönderiliyordu. Bütün bunlar toplandığında ancak 40.710 guruş tutuyordu ki bu hâliyle Vidin Sancağı gelirleriyle Temeşvar neferlerinin eksik kalan mevaciplerinin tamamlanması mümkün değildi.

Anlaşıldığı kadarıyla Temeşvar ağalarının hesabı başkaydı. Hemen yanı başında bulunan bir bölgenin mukataa ve sair gelirlerinin ne kadar ettiği konusunda ağaların mutlaka bir fikri olmalıydı. Nitekim Vidin Sancağı gelirlerini isterken şunu şart koşmuşlardı: Söz konusu gelirler kendilerinin zabtında olmalı ve bir başkası kesinlikle müdahale etmemeliydi (BOA, HAT 1654/51/3). Nitekim ocaklık gelirlerini işletmek yerli kulu ağalarının ekonomik çıkarlarına son derece uygundu. Ancak aradaki fark neredeyse 30.000 guruştü. Bâbîâli açık kalan 20.000 guruşu padişah fermanı ile ocaklık beratlarına ekleyince eksik 8.819 guruşa kadar düşmüştü. Bu miktarın da bir başka yerden ocaklıklarına dâhil edilmesi düşünülebilirdi. Ocaklık beratlarına da Temeşvar yerlilerinin temsilcilerinin isteği üzerine bir başkasının müdahale etmeyeceği, cizyenin her sene Cizye Kalemi'nden alınacak evraka göre neferler tarafından toplanacağı yazılmış, ancak cizyegüzar nüfusun artması hâlinde bu bilginin kesinlikle

İstanbul'dan gizlenmemesi şartı kaydedilmişti. Temeşvar ağaları bu şartları kabul edince ocaklık meselesi çözülmüştü. 16 Şaban 1114 / 5 Ocak 1703'te ocaklık beratları yazıldı (BOA, HAT 1654/51/3)⁷.

Tablo 3. Temeşvar Yerli Kulu Askerlerinin Ocaklıkları (h. 1114/1703)

Temeşvar neferleri tarafından İstanbul'a gönderilen vekillerinin, açıkça yerli kulunun aleyhine görünen bu şartlarda ocaklık tahsisini niçin kabul ettikleri sorusunu cevaplamak için üç sene sonrasına, h.1117'de tarafların yeniden bir araya gelerek ocaklık meselesini tekrar görüştüğü güne gitmek gerekir. Bu defa yerli kulu neferleri temsilen yedi, sekiz ağa ile beraber eyaletin timar defterdarı Ahmed Efendi de İstanbul'a çağrılmıştı. Bâbüâli, geçen süre içerisinde Vidin Sancağı'nda nüfusun ve buna bağlı olarak cizye gelirlerinin arttığını ileri sürüyor, sancak gelirlerini 70.000 gurus üzerinden malikâne usulüyle almak üzere talipliler olduğunu iddia ediyordu. Şayet Vidin Sancağı gelirleri 70.000 gurus olarak kabul edilirse, önceki şartlarla Temeşvar yerli kullarının ocaklık beratı yenilenebilirdi. Temeşvarlı ağalar, Vidin Sancağı'nda bu denli bir nüfus artışı olmadığını söyledilerse de davalarını savunmak üzere Bâbüâli'de bir taraftar bulamayınca bu şartlarla ocaklık beratlarının yenilenmesini sineye çekmek zorunda kaldılar (BOA, D.BKL. 55/18).

⁷ Anonim Osmanlı Tarihi'nin müellifi Temeşvar yerli kullarına tahsis edilen ocaklıklar hakkında bilgi verse de bazı hatalar içerdiği Osmanlı arşiv evrakı arasında yer alan ilgili belgeler incelendiğinde anlaşılır (Anonim Osmanlı Tarihi, 2000, s. 209).

Bu müzakereler, Temeşvar ağalarının ulufelerini havale usulü ile almaktansa, zararları pahasına ocaklık tahsisini kendileri ve neferler için daha elverişli gördüklerini gösterir. Anlaşıldığı kadarıyla ocaklık beratında yazan meblağdan bağımsız olarak kâr etmek mümkün oluyordu. Nüfus artışının Bâbîâli'ye bildirilmeyerek beratta yazandan daha fazla cizye toplanması Temeşvar yerli kulları için kâr yollarından birisiydi. Bâbîâli, Temeşvar'da bu sebeple 1707 senesinde eyaletteki mukataa ve cizye gelirlerinin teftişini ve yeniden deftere geçirilmesini istemişti (Dávid, 1999, s. 119).

Bir başka kâr yolu ise ismi var cismi yok neferlerdi. Ölüm, firar gibi sebeplerle boşalan veya aslında sadece yoklama zamanında doldurulan gediklerin gelirleri eyaletlerdeki rical ile nefer zabitlerine geçimlik oluyordu. Osmanlı dünyasında makam, mevki veya rütbe sahibi olmak üzere yatırım yapan kimseler için en masum kâr yolu belki de buydu. Ancak bilfiil muhafızlık hizmeti yapan neferlerin, eyalet ricali ve zabitleri tarafından ulufelerinin verilmeyerek mağdur edilmesine de sık rastlanır. Temeşvar garnizonunda Eğri yeniçerilerinin önderlik ettiği isyan tam da bu sebeple patlak vermişti. Bir seneyi aşkın süredir ulufesini alamayan yerli kulları Ocak 1704'te, yani ocaklık beratı verildikten bir sene sonra isyan ederek hakları olanı zorla almak istediler. İsyan sırasında içlerinde yerli yeniçerilerinin ağası da dâhil olmak üzere zabitlerden bazılarının katli, paşa sarayının basılması ve şehrin yağmalanması gibi olaylar Bâbîâli'nin sert tedbirler almasına yol açtı (BOA, A.DVNS.MHM.d.114-1, 117/631). Yerli yeniçerilerin önemli bir kısmı kılıçtan geçirildi, bazıları sürgün edildi (Fodor, 1996, s. 206). O tarihte Arad Kalesi komutanı olan Löffelholz'un kaleminden çıkan rapordan anlaşıldığı kadarıyla, katliamdan kaçan bazı yerli yeniçeriler de Rákóczi'nin ordusuna katılmıştı (OeStA, KA, HKR Protokollen 426, 417v. April nr.498). Dellak Ali Paşa eliyle asileri cezalandıran Bâbîâli, Temeşvar'da düzeni yeniden tesis etmişti, fakat Eğri nizamı da bozulmuştu.

Temeşvar garnizonuna Eğri nizamının verilmesi örneği, asker yazımı ve ulufe ödemeleri gibi sorunlarda Osmanlı pratiklerini gösterdiği kadar, bu nizamın sonunu getiren isyanın çıkışı da Osmanlı askeriyesinin yapısal sorunlarını işaret etmesi bakımından 18. yüzyılın Osmanlı askerî tarihine dair ipuçları verir. Osmanlı tarihinin sonraki safhalarında cereyan eden benzer olayların da göstereceği gibi, taşradaki askerî ve mali işleyişe nüfuz etmeyi sağlayacak bürokratik reformlarla desteklenmeyen askerî strateji asker sayısını arttırmak boyutunu aşamayacak, birçok yerde Bâbîâli'nin verdiği/vermeyi öngördüğü nizam, defterdeki rakamlardan ibaret kalacaktı. Ezcümle askerî devrimin gereği olarak garnizonlarını güçlendiren Osmanlı, bu devasa askerî kuvveti ve maliyesini kontrol edecek bürokratik mekanizmayı henüz vücuda getiremediği gibi, 18. yüzyıl boyunca bu nedenle malul kalacaktı.

Kaynakça

I. Arşiv Vesikaları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVNS.MHM.d.111; 114-1.

D.BKL. 31/14; 55/18.

D.BŞM.d. 1029.

HAT 1654/51; 1654/2.

KK.d. 4898.

MAD.d. 1729.

B. Avusturya Devlet Arşivleri, Harp Arşivi (OeStA, KA)

HKR Protokollen 414; 426.

II. Yayımlanmış Kaynaklar

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704). (2000). (A. Özcan, Haz.), Ankara: TTK.

Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî. (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, II/7. Kitap*. R. Dankoff, S.A. Kahraman, Y.Dağlı vd. (Haz.). İstanbul: Yapı kredi Kültür yayınları.

Muâhedât Mecmûası. (2005). Cilt III. Ankara: TTK.

Raşid Mehmed Efendi. (2013). *Tarih-i Raşid ve Zeyli, Cilt II*. (A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır ve A.Z. İzgöer, Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa. (2001). *Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*. M. Topal (Haz.). Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Şahin, İ. (1979). Timar Sistemi Hakkında Bir Risale. *İ.Ü. E.F. Tarih Dergisi*, 32: Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, 905-935.

III. Araştırmalar

Ágoston, G. (2012). Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler. *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç* (Fatih Çalışır, Çev.) içinde (ss. 97-130). İstanbul: TİMAŞ.

Bilge, S. M. (2010). *Osmanlı'nın Macaristanı: Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdari Taksimatı*. İstanbul: Kitabevi yayınları.

Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt V*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.

Dávid, G. (1994). Eğri, *TDV-İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt X, ss. 489-491). İstanbul.

Dávid, G. (1999). The Eyalet of Temesvar in the Eighteenth Century. (K. Fleet, Ed.). *Oriente Moderno*, Nuova Serie 18 1999/1: *The Ottoman Empire in The Eighteenth Century* in (pp. 113-128).

- De La Motraye, A. (1723). *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa, Cilt II*. Londra.
- Fodor, P. (1996). A temesvari vilajet a török hodolsagban. In *Memoriam Barta Gabor-Tanulmányok Barta Gabor emlekere* içinde (ss. 195-208). Peşte.
- Fodor, P. (2016). *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı* (Ö. Kolçak, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yay.
- Gezer, Ö. (2016). Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Stratejisi. *Archivum Ottomanicum*, 33, 145-156.
- Göyünc, N. (1991). Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında. *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* içinde (ss. 269-277). İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hammer-Purgstall, J. (1831). *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, Cilt VII: Vom Carlowiczzer bis zum Belgrader Frieden 1699-1739*. Peşte.
- Hegyi, K. (2000). Ottoman Network of Fortresses in Hungary. *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (G. Dávid ve P. Fodor, Ed.) içinde (ss. 163-194). Leiden: Brill.
- Hegyi, K. (2007). *A török hódoltság várai és várkatonasága, Cilt III*. Budapeşte.
- İnalçık, H. (1980). Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700. *Archivum Ottomanicum*, 6, 283-337.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmânî, Cilt III*. N. Akbayar (Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Moačanin, N. (2006). *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*. Leiden: Brill.
- Stein, M. (2007). *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları* (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

YAŞLI HASTALARINA BAKIM VEREN KADINLARIN DENEYİMLERİ IŞIĞINDA “EVDE BAKIM HİZMETİNİN” DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER

Özet: Evde bakım hizmeti son yıllarda öne çıkan ve giderek yaygınlaşan bir uygulamadır. Bu uygulamada, aileler ve toplum, yaşlı bireyleri koruma, bakım, destek ve tedavisinde anahtar rol oynamaktadır. Bu çalışma ile yaşlılara evde bakım hizmeti veren aile üyelerinin (kadınların) deneyimleri ışığında bakıma muhtaç olduğu tespit edilen 65 yaş ve üzeri kişilere sunulan evde bakım hizmetinin Trabzon özelinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Öncelikle, yapılandırılmış bir görüşme formuyla bakım veren kadınların ve bu hizmeti alan yaşlıların sosyo-demografik görünümleri ortaya konmuş; ardından yarı yapılandırılmış bir görüşme formu ile evde bakım hizmeti veren kadınlarla mülakat yapılmıştır. Mülakat neticesinde elde edilen verilerin analiziyle, evde bakım hizmetinin kapsamı, sunumu, yaşlı ve bakım veren kişi açısından olumlu ve olumsuz yönleri, bakım verenlerin beklenti/talepleri vb. ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Yaşlı, yaşlılık, engelli, evde bakım, bakım veren.

An Evaluation of “Home Care Services” based on Experience Female Caretakers with Their Elderly Patients

Abstract: In recent years, home care service is a prominent and increasingly widespread application in which, families and communities play a key role in the protection, care, support and treatment of the elderly people. This study aims to evaluate the home care services given to the elderly people who are identified as 65 years old and odd, and who are in need of home care in the light of female family members- caregiver’s experince especially in Trabzon province. First, socio-demographic views of caregiver and elders have been revealed by means of using a structured form; and then the data, which has been collected through the interview done with caregivers, was demonstrated. Through the qualitative analysis of the collected data, the coverage of home care services, presentation of these services, positive and negative aspects in terms of both caregivers and elderly people, expectations/demands etc. are revealed.

Key words: Elderly, elderliness, disabled, home care, caregiver.

¹ 21 Mayıs 2016 tarihinde Bosna Hersek’in Saraybosna şehrinde düzenlenen “10. Sosyal ve Davranış Bilimleri Avrupa Konferansı”nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

Giriş

21. yüzyılın en önemli demografik gerçeklerinden biri nüfusun yaşlanmasıdır. Nüfusun yaşlanması bakımından, Türkiye gelişmiş ülkelerle aynı seviyeye sahip olmasa da, istatistiksel veriler ülkemizin yeni bir demografik yapıya dönüştüğünü göstermektedir. 2014 yılı itibarıyla 65 ve daha yukarı yaş nüfus 6 milyon 192 bin 962 kişi olup yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %8'dir. Nüfus projeksiyonlarına göre yaşlı nüfus oranının 2023 yılında %10,2; 2050 yılında %20,8; 2075 yılında ise %27,7'ye yükseleceği tahmin edilmektedir. Mevcut demografik eğilimlerin devam edeceği varsayımından hareketle yapılan hesaplamalar, Türkiye'de 21. yüzyılın özellikle ikinci yarısında yaşlı yüzyılı olacağına işaret etmektedir (TUİK, 2015, s. 8).

İnsanların yaşlanması fizyolojik ve doğal bir süreçtir. Biyolojik olarak kaçınılmaz olan bu sürecin sağlık, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları bulunmakta (Tufan, 2003, s. 12; DPT, 2007, s. 9; Hotar, 2009, s. 22; Kim, 2011, s. 11; Rand, 2013, s. 33), çeşitli disiplinler (gerontoloji, tıp, sosyal hizmet, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, kent planlaması vb.) tarafından bu sürecin farklı boyutları mercek altına alınmaktadır. Tüm disiplinlerin ortak çabası yaşlının bakımı sorununun çözümü noktasında birleşmektedir. Zira toplumların yaşlanmaları ile birlikte bakım verme ihtiyacı bütün dünyada artış göstermektedir (WHO, 2002, s. 2; Macionis, 2012, s. 398). Her ne kadar 65 ve üzeri yaştaki her birey, hasta ve bakıma muhtaç olmasa da bu dönemde hastalanma riski ve fiziksel yetersizlikleri nedeniyle yardıma ihtiyaç duyma olasılığı artmaktadır. Bu olasılık, sanayileşme ve kentleşme süreciyle birlikte geniş ailenin çekirdek aileye dönüşmesi, kırsal bölgelerden kentsel bölgelere göç, kadının çalışma hayatına girmesi, geleneksel kültür ve değerlerdeki değişimler, boşanma ve tek ebeveynli aile sayısındaki artış, yaşlının aile içindeki eski rolünü yitirmesi, sosyal koruma mekanizmalarından (emekli aylığı, engellilik sigortası gibi) herhangi bir gelir kaynağı veya desteğinden yoksunluk gibi faktörlerin etkisiyle daha da artmaktadır (Nova Rapor, 2011, s. 4; UN, 2015, s. 1). Bu bağlamda, nüfusun geniş bir kesimi için yaşlılık, gelirin azalması, sağlık sorunları, akabinde bakım ve desteğe ihtiyaç duyulması sebebiyle artan bağımlılık ve korunmasızlıkla ilişkilendirilmektedir (UN, 2015, s. 1).

Gelişmiş ülkeler yaşlının bakım yükünün, ekonomik ve sosyal nedenlerle altından kalkılamayacak boyutlara ulaştığını öngördüklerinden ailenin desteklenmesini hedef alan yasal düzenlemelere sosyal politikaları içinde yer vermeye başlamışlardır. Bununla birlikte, sosyal devletler farklı model ve gelenekler üzerine inşa edilmesine rağmen, tamamı devlet ve aile arasında destekleyici ilişkilerin nasıl kurulabileceği hususunu tartışmaktadırlar. Bu doğrultuda kaçınılmaz olarak şu sorular yöneltilmektedir: 1) Hizmet sistemleri ile aileler arasındaki gerçek ve tercih edilen denge nedir? 2) Sosyal hizmetler

aile bakımının tamamlayıcısı mıdır yoksa sosyal hizmetlerin yerini mi almaktadır? 3) Sosyal hizmetler aile bakımını nasıl etkilemektedir veya tam tersi aile norm ve pratikleri sosyal hizmet sistemlerini ve refah rejimlerini ne yönde etkilemektedir? (Nova Report, 2011, s. 4). Bu sorular üzerinde tartışmalar sürdürülürken her ülke kendi ekonomik ve sosyokültürel dinamiklerinden hareketle konuya derin bir hassasiyetle ve ciddiyetle yaklaşmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye’de, bakıma ve desteğe ihtiyaç duyan yaşlıların “bakım sorununu” çözmek amacıyla farklı bakım seçenekleri gündeme gelmektedir. Kurumsal yaşlı bakımı (huzurevleri, bakımevleri, yaşlı köyleri, yaşlı apartmanları vb.) yanında son yıllarda “evde bakım modeli²” adıyla yeni bir uygulama hayata geçirilmektedir. Bununla, engellilik, kronik hastalık ve yaşlılık gibi durumlarda bireyin çevresi ile olan ilişkisini kuvvetlendirmek ve desteklemek, kendi yaşamını özgürce alıştığı ortamda devam ettirmesini sağlamak, istek ve beklentilerine cevap vermek, sosyal işlevselliğini arttırmak ve aynı zamanda devletin kurum bakımı alanındaki maliyetlerini azaltmak amacıyla toplum temelli bakım anlayışına (TUIK, 2012, s. 3) geçiş hedeflenmektedir. Evde bakım modeli çerçevesinde sunulan hizmetlerin ise uygulamada çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bu hizmetleri amacına göre (evde sağlık hizmetleri³, evde bakım hizmetleri vb.), niteliğine göre (*tıbbi*-rehabilitasyon, fizyoterapi, post operatif bakımı ile *sosyal hizmet*-alışveriş, temizlik, yemek, kişisel bakım vb.); süresine göre (kısa veya uzun süreli) ve kimler tarafından verildiğine göre (formel/resmî- kurumsal düzeyde-kamu-belediyeler, STK’ler vb.- ile enformel/resmî olmayan-aile üyeleri, vasi vb.- tarafından) şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Evde bakım hizmetlerinin sunumuna ilişkin ilk düzenleme, Mart 2005 tarihli “Evde Bakım Hizmetlerinin Sunumu” hakkındaki yönetmelikte⁴ yer almaktadır. Bunu takiben, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile

² Bakıma muhtaç engelli bireyler için nitelikli ve sistemli bakım hizmetlerinin verilmesine yönelik düzenlemeler getirilmekte ve öncelik, kurum bakımından çok kişinin sosyal ve fiziksel çevresinden ayrılmaksızın bakımının sağlandığı, “evde bakım modeline” yer verilmektedir (Engelliler Hakkında Kanun).

³ Sağlık Bakanlığınca Sunulan Evde Sağlık Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönerge ile yatağa tam bağımlı hastalara mesai saatleri içerisinde randevularla sunulan sağlık hizmetini kapsamakla birlikte bu hizmet, Aile Hekimleri, Toplum Sağlığı Merkezleri, Mobil Ekipler ve Evde Sağlık Hizmeti Birimleri tarafından hastanın kendi evinde verilmektedir.

⁴ Bu yönetmelik, bağımsız iş yerleri şeklinde veya tıp merkezi, dal merkezi, poliklinik ve özel hastane bünyesinde evde bakım hizmeti sunmak amacıyla açılan sağlık kuruluşları ile bu sağlık kuruluşlarının sahip ve işletenlerini ve evde bakım hizmeti faaliyetlerini kapsamaktadır (<http://www.mevzuat.gov.tr> adresinden 10.10.2016 tarihinde erişildi).

engellilerin öncelikle buldukları ortamda bağımsız yaşayabilmeleri için durumlarına uygun olarak gerekli psikososyal destek ve bakım hizmetlerinin verilmesi imkânı sağlanmıştır. Bu bağlamda, evde bakım hizmetinin aile içinde karşılanması, yasal düzenlemelerle belirlenmiş olarak engellilere verilmektedir. Ancak sağlık kurulu raporu ile ağır engelli olduğu belirtilen, bakıma muhtaç olduğu tespit edilen 65 yaş ve üstü kişiler de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Engelli bireye evde bakım hizmeti verilmesi ülkemiz engellilik politikalarından biri olmakla birlikte bakıma muhtaç yaşlıların bu kategoriye dâhil edilmesi, bakıma muhtaç yaşlılık kategorisinin engelli olmanın bir biçimi olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, engelli bireye bakım veren kişiye ödeme yapılmak suretiyle, Sosyal ve Aile Politikalar Bakanlığı bünyesinde yer alan Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne⁵ “evde bakım aylığı⁶” adıyla bir ücret ödenmektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ÖYHGM; 2012, s. 1). Bu uygulama ile maddi olanakları yetersiz ve belli özür oranının üzerindeki bireylerin bakımının yapılması ve bu yolla bireylerin mağdur olmasının önüne geçmeye çalışılmaktadır.

Çalışmada sağlık kurulu raporu ile ağır engelli olduğu belirtilen, gelir ölçütlerini karşılayan ve bakıma muhtaç olduğu tespit edilen 65 yaş ve üstü kişilere yakınları tarafından sunulan uzun süreli evde bakım türü esas alınmıştır. Bu bakım türünde, bakım veren kişilerin sosyo-demografik görünümü ile bakım verme deneyimleri uygulamanın işlerliği açısından oldukça önem taşımaktadır. Zira evde bakım hizmetlerinde bakıma muhtaç kişi ile en fazla zaman geçiren kişi, bakım veren kişidir. Dolayısıyla, evde bakım hizmetinin verimli ve etkili bir şekilde sürdürülebilmesi, bakıma muhtaç yaşlı kişilerin bu hizmetten azami

⁵ Bu Genel Müdürlükten önce engelli ve yaşlılarla ilgili hizmetleri planlama, programlama ve yürütme görevini doğrudan devletin üstlenmesi 1963 yılında 225 sayılı Kanun ile Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile gerçekleşmiştir. 24.05.1983 tarihinde 225 sayılı Kanun'un ilgili maddeleri değiştirilerek, 2828 sayılı Kanun ile katma bütçeli ve kamu tüzel kişiliğine sahip Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu SHÇEK Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kanunla korunmaya, bakıma veya yardıma muhtaç aile, çocuk, engelli, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal hizmetler ve bu faaliyetlerin düzenlenmesi amaçlanmıştır. SHÇEK Genel Müdürlüğü, kurulduktan sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na; 18 Mart 1989 tarihinden itibaren ise Başbakanlığa bağlanmıştır. 2011 yılında SHÇEK'in mülga olmasıyla engellilere yönelik bakım hizmetlerini yürüten Özürlü Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığı ile yaşlılara yönelik hizmetleri yürüten Yaşlı Bakım Hizmetleri Daire Başkanlığı bu Genel Müdürlük çatısı altında yeniden örgütlenmiştir (<http://eyh.aile.gov.tr/kurumsal/kurum-hakkinda> adresinden 20.10.2016 tarihinde erişildi).

⁶ Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelikte yer almaktadır (<http://www.resmigazete.gov.tr> adresinden 01.10.2016 tarihinde erişildi).

ölçüde yararlanabilmesi için uygulamaya dair bu boyutun mercek altına alınması gerekmektedir. Bu yüzden hem evde bakım veren kadınların sosyo-demografik görünümü hem de verilen bakımın sunumuna ilişkin deneyimleri çalışmanın odağına alınmıştır. 2014 TÜİK verilerine göre Trabzon ili yaşlı nüfus itibarıyla Türkiye ortalamasının (%8) üstünde bir orana (%11) sahip olması ve çalışmanın muhteviyatıyla alakalı daha önce herhangi bir alan araştırmasına konu olmaması nedeniyle seçilmiştir. Bu yönüyle çalışma, özgünlüğünün ilk safhasını oluşturmaktadır.

Amaç

Bu çalışma ile bakıma muhtaç yaşlılara evde bakım hizmeti veren kadınların deneyimleri ışığında, evde bakım hizmetinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, evde bakım hizmeti veren kadınların sosyo-demografik görünümünün yanı sıra kadınların deneyimleri ışığında, evde bakım hizmetinin uygulamadaki yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırma nitel bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Öncelikle yaşlı hastalara evde bakım hizmeti veren kadınlar ile bakım hizmeti alan yaşlıların sosyo-demografik görünümünü ortaya koymak amacıyla 23 soruluk (15+8 sorudan oluşan) yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Bu formda evde bakım hizmeti veren kadınların sosyo-demografik özelliklerini ortaya koyabilmek amacıyla- yaş, cinsiyet, doğum yeri-Trabzon’da yaşam süresi, eğitim düzeyi, medeni durum, mesleği/çalışma durumu, çocuk sahibi olup olmadığı/varsı kaç çocuğu olduğu, hanede çalışan kişi sayısı, aylık gelir düzeyi, sosyal güvence durumu, oturlan konut türü ve mülkiyetlik durumu, evin ısınma türü ve oda sayısı gibi sorulara (15 soru) yer verilmiştir. Yine benzer şekilde evde bakım hizmeti alan yaşlı hastanın sosyo-demografik görünümünü belirlemek amacıyla ilgili anket formuna yaş, cinsiyet, doğum yeri, eğitim düzeyi, medeni durum, mesleği-işi, çocuk sahibi olma ve engel grubunu ortaya koymaya yönelik sorular (8 soru) dâhil edilmiştir. Elde edilen veriler katılımcı sayısı üzerinden aktarılmıştır.

Araştırmanın ikinci kısmında, evde bakım hizmeti veren kadınların deneyimlerini anlamak amacıyla, Trabzon’da bakıma muhtaç olduğu tespit edilen 65 yaş ve üzeri kişilere evde bakım veren 40 kadınla⁷ derinlemesine

⁷ Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların (40 kişinin) 37’si kadın, 3’ü erkektir. Ancak araştırma sürecinde bakım hizmeti veren üç kişi, kâğıt üzerinde bakıma muhtaç yaşlının “oğlu” olarak görünse de gündüz çalıştıkları için bu hizmeti genelde eşlerinin (yani gelinlerin) verdiği görülmüştür. Bu yüzden çalışmanın saha boyutu kadınların deneyimleri ışığında şekillenmiş ve makale başlığında “kadınlar” ibaresi kullanılmıştır.

görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler, konuyla ilgili yazın izlenerek hazırlanan yarı yapılandırılmış bir görüşme formunda yer alan sorulara bağlı kalınarak gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan görüşme formu evde bakım veren kadınların deneyimlerini anlamaya yönelik soruları içerecek şekilde düzenlenmiştir. Bu çerçevede hazırlanan görüşme formu, evde bakım hizmetinin sağlanmasına ilişkin sorular (evde bakım hizmeti verilen kişiye yakınlık derecesi ve bunun önemi, bakım hizmeti verme gerekçesi ve süresi, yapılan işin niteliği, yapılan işe ilişkin eğitim/destek gereksinimi, bakım verme işinin olumlu/olumsuz yönleri vb.) ile kadınların beklenti ve taleplerini ortaya koymaya yönelik açık uçlu soruları içermektedir.

Açık uçlu soruların cevaplanması kısmında mülakat tekniği kullanılmıştır. Bunun için araştırmacı tarafından önceden hazırlanmış bir dizi sorunun yanıtlanması istenmiştir. Mülakatlar kısa notlar şeklinde kayıt altına alınmıştır. Bu şekilde elde edilen nitel verilerin betimsel analizi yapılmıştır. Öncelikle görüşme verileri belirli temalar altında düzenlenmiş ve tanımlanmıştır. Yer yer görüşülen bireylerden doğrudan alıntılara yer verilerek yapılan betimlemeler zenginleştirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 145).

Araştırmanın örnekleme, amaçsal örneklem yoluyla belirlenmiştir. Bu örnekleme yönteminde belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışılmak istenildiğinde tercih edilir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014). Bu bağlamda, Trabzon ilinde ikamet eden ve yaşlı hastalara evde bakım hizmeti veren kişiler araştırmanın kapsamına alınmıştır. Araştırma önerisinin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından onaylanması akabinde, Trabzon Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü ile irtibata geçilerek bu hizmetten yararlananların toplam sayısını (1400) içeren listeye ulaşılmıştır. Bu liste üzerinde yer alan bilgilerin bir kısmının yanlış ya da eksik olması; başka bir yere taşınma; yaşının vefat etmiş olması; Trabzon'un topografyasından kaynaklı olarak yerleşim birimlerinin çok dağınık olması veya yerleşim birimleri arasındaki mesafenin çok fazla oluşu gibi etkenler çalışmada ilgili kişilere ulaşılmasını zorlaştırmıştır. Tüm bu zorluklara rağmen bu listede yer alan 40 kişi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlar, konu ile ilgili alan yazın (literatür) ve kuramsal yaklaşımlar temelinde tartışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Çalışma için önemli görülen temel kavramları yaşlı, yaşlılık, bakıma muhtaç yaşlı-engelli, evde bakım ve bakım veren kişi şeklinde sıralamak mümkündür.

Yaşlı kavramı, genel olarak toplumda belli yaşa gelen veya belli yaşı aşmış bireyleri tanımlamak için kullanılır. Dünya Sağlık Örgütü'nün yaşa ilişkin kronolojik sıralamayı üç kategoride değerlendirdiği görülmektedir. Birinci kategoride 45-59 yaş arasındakileri orta yaş, ikinci kategoride 60-74 yaş

arasındakileri yaşlı, üçüncü kategoride 75-89 yaş arasındakileri ileri yaşlı, 90 ve üzerindeki ise ihtiyar olarak belirlemektedir (Baran, Kalinkara, Aral, Baran, Akın ve Özkan, 2005, s. 3). Çalışmada, yaşlı kavramı ile daha çok kronolojik/biyolojik yaş ifade edilmekte ve genel olarak 65 yaş ve üzeri bireyleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

Yaşlılık kavramı ise insanın bedensel ve ruhsal yapısının değişmesini karakterize eden bir döneme işaret etmektedir. Bu bağlamda, yaşlılık fizyolojik bir olgu olup, kişilerin fiziki ve ruhi güçlerini bir daha yerine gelmeyecek şekilde kaybetmeleri olarak tanımlanmaktadır (Çohaz, 2009, s. 11). Çalışmada, yaşlılık insan hayatında 65 ve üzeri yaş olarak kabul edilen biyolojik, fizyolojik, duygusal ve fonksiyonel yeteneklerinin azalmasıyla kendini belli eden bir dönemi ifade etmektedir.

Bakıma muhtaç yaşlı ile fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı günlük yaşam etkinliklerinde başkalarının yardım ve desteğine ihtiyaç duyan veya bu konularda başkalarına tamamen veya kısmen bağımlı olan kişiler kast edilmektedir. Evde bakım hizmeti, engellilere yönelik hizmet modeli kapsamında, bakıma muhtaç yaşlılara verilmektedir. Bu noktada engelli kavramı; fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi ifade eder⁸.

Evde bakım, “evde bakım modeli” uygulamasının hayata geçirilmesiyle birlikte son yıllarda sıkça kullanılan bir kavramdır. Bakım hizmeti verme, bağımlı kişiye aile üyeleri, diğer akrabaları ve arkadaşları tarafından resmî olmayan ve ücretsiz olarak sağlanan bakımdır (Macionis, 2012, s. 399). Çalışmada evde bakım hizmeti ile bakıma muhtaç olduğu tespit edilen ağır engelliği bulunan 65 yaş ve üstü kişilere, yaşadıkları mekânlarda (ev ortamında) mevzuatta tanımlanan akraba veya vasisi tarafından gerekli olan bakım hizmetlerinin sunulmasıyla hayatlarının kolaylaştırılması kastedilmektedir. Bakım hizmetleri ise kişisel bakım hizmetleri ile psikososyal destek hizmetlerini kapsamaktadır⁹.

Bakım veren kişi: Türk Dil Kurumu sözlüğünde¹⁰, bakım kelimesi; bakma işi, bir şeyin iyi gelişmesi, iyi bir durumda kalması için verilen emek, birinin beslenme, giyinme vb. gereksinimlerini üstlenme ve sağlama işi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, çalışmada bakım veren kişi ile bakıma muhtaç

⁸ 01.07.2007 tarih ve 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf> adresinden 10.10.2015 tarihinde erişildi.

⁹ Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik (Madde 9).

¹⁰ <http://www.tdk.gov.tr> adresinden 10.10.2015 tarihinde erişildi.

yaşlıların bakım gereksinimlerini üstlenen ve bunları sağlayan, onların iyileşmesi veya iyi bir durumda kalması için emek/hizmet veren kişi kast edilmektedir. Başka bir deyişle, bakım veren kişi, bakıma muhtaç yaşlının öz bakımını uygulayan, yaşam alanını düzenleyen, yeterli ve dengeli beslenmesini sağlayan, mobilizasyonunu sağlayan kişidir.

Alan Yazın (Literatür) Tarama

Yaşlılık konusunda yürütülen çalışmaların genelde sağlık alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak, yaşlılar, yaşlılık döneminde sağlık problemlerinin yanında ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlar da yaşamaktadırlar. Bu bağlamda, yaşlılıkta bakım, sosyal güvenlik, yaşlıların sosyal ve kültürel yaşama katılımı, aile ilişkileri ve yaşlılara yapılan yardımların kapsamı ve sınırları gibi birçok alanda farklı sosyal bilim disiplinlerinde araştırma, inceleme ve uygulamalar yapılmaktadır.

Yaşlılık ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmaların; yaşlılığın tanımı ve yaşlılık kuramları (Yıldız, 2012; Giddens, 2012; Macionis, 2012; Sitar, Yanar, Aydın ve Çakatay, 2013; Gantzer, 2009), yaşlıya sunulan hizmetler (Bahar, Bahar ve Savaş, 2009), kuşaklararası dayanışma ve yaşlılıkta aile ilişkileri (Tamer, 2014; Güven ve Şener, 2010; Sinigoj, 2009; Balcıoğlu, 2006; Baran, Kalıncara, Aral, Baran, Akın ve Özkan, 2005), yaşlıların mevcut durumları, nüfusun yaşlanmasının sonuçları (Rand, 2013; Kim, 2011; DPT, 2007; Tufan, 2003); aktif ve sağlıklı yaşlanma (Bilir, 1996), yaşlıların sorunları ve bakım gereksinimleri (Büyükçoşkun, 1990; Aslan, 2004), yaşlıların ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları (Bloom, Jimenez ve Rosenberg, 2011; Özmete, 2012), yaşlılık ve yaşlının sosyal uyumu (Baran, 2000; Kaçar, 2000; Emiroğlu, 1995), yaşlılıkta sağlıklı beslenme ve yaşlılar için konut tasarımı (Güven, Şener ve Gürsoy, 2012; Baysan, 2008; Akdemir, Çınar ve Görgülü, 2007; Boyle ve Morriss, 1987; Tekkaya, 2001), huzurevlerinde kalan yaşlılar (Atalay, 1992; Emiroğlu, 1995; Bilgili, 2000; Arpacı ve Ersoy, 2001; Şahin ve Yalçın, 2003; Onat, 2004; Khorshid ve ark., 2004) ve evde bakım hizmetleri konusunda yürütülen araştırmalar (Adak, 2003; Altun, 1998; Akdemir, 2001, 2011; Öztop, Şener ve Güven, 2008; Fabbre, Buffington, Altfeld, Shier ve Golden, 2011; Bell, 2008; Bilgili, 2000; Çohaz, 2010; Oğlak, 2007; Subaşı, 2001; Taşdelen ve Ateş, 2012; Yaşar, 2005; Zuckerman, 1990; Aközer, Baran, Kalaycıoğlu, Özler, Nuhurat, Ortaç, Say, Coşar, Narcı, Alp, Kahyaoğlu, İnal ve Maran, 2011; Atagün, Balaban, Atagün, Elagöz ve Özpolat, 2011; Taşkesen, 2012; Genç ve Barış, 2015; Verulava, Adeishvili ve Tamar, 2016; Kim ve Yeom, 2016) üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Çalışma konusu gereği “evde bakım verenleri ve onların deneyimlerini” konu edinen çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalardan biri Aksayan ve Cimete (1998) tarafından yürütülmüştür. Bu araştırmada bakım verenlerin büyük bir

kısının yorgunluk, bunaltı, sosyal yaşantı değişikliği yaşadıkları ve bu sorunları çözmek için evde sağlık personeli istediklerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, araştırma sonucunda bakım verenlerin yaklaşık yarısının kronik hastalığı olduğu tespit edilmiştir. Bakım verenlerin bakım işine kendilerini adanmasıyla, kendi hastalık ve tedavilerini ihmal etmesi söz konusu olabilmektedir. Bu bağlamda, bakım verenlerin kendi hastalıklarını ihmal etmemeleri yönünde farkındalık kazanması gerçeği vurgulanmaktadır. Dramalı, Demir ve Yavuz'un (1998) yürüttüğü diğer bir çalışmada, bakım verenlerin kendilerine yeterince zaman ayıramadıkları ve bu durumun aile ve sosyal yaşantılarını olumsuz yönde etkilediği ortaya konmuştur. Bu çalışmada, bakım veren kişilerin bireysel ve sosyal yaşamlarına yapılan vurgu önemlidir. Öte yandan, bakım verenlerin neredeyse tamamına yakının kadın olduğu ve evde bakımla ilgili hiçbir eğitim almadığı saptanmıştır. Altun'un çalışması (1998) diğer iki araştırmanın sonuçlarını teyit eder mahiyettedir. Araştırmasında bakım verenlerin yine kadın olduğu ve bakım verme konusunda profesyonel bir yardıma gereksinim duydukları belirtilmiştir. Bakım verenlerin yarıya yakını bakım verme sorumluluğunun diğer işlerini engellediğini ve kendilerine ayıracak zamanları kalmadığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, bu çalışmada da geleneksel kadın-erkek rollerinin izdüşümünü görmek mümkündür. Bu üç çalışmanın önemli bir sonucu bakım hizmeti sunan kişilerin bu hizmeti sunarken uzman yardımına veya desteğine ihtiyaç duyduklarını ifade etmeleridir. Gerçekten de evde bakım hizmeti, öncesinde ve süreç içerisinde eğitim ve destek mekanizmalarının açık ve işlerlik kazandığı akışkan bir sistem olarak önem kazanmaktadır.

Bilgili'nin doktora tez çalışmasında da (2000), yaşlı bireyin bakımından sorumlu olan aile üyesinin karşılaştığı sorunlar ortaya konmuştur. Yaşlı bireyin aşırı ilgi beklemesi, çocuksu davranışlar göstermesi, bakım verenlere düşmanca davranması, yaşlı bireyin kendisini çevreden soyutlaması gibi bazı davranışların da yaşlıya bakım vermede sorunlar yarattığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca bakım verenlerin, yaşlı insanların bakımının sağlanmasında aile desteğinin çok önemli olduğuna, kesinlikle kurum bakımını tercih etmediklerine, evde bakımın sağlanabilmesi için bakım verenlerin desteklenmesi ve buna yönelik hizmetlerin planlanması gereğine dair görüşleri aktarılmıştır. Yine bu çalışmada da evde bakım hizmeti sunan kişilerin farklı ihtiyaçları gündeme getirilmiştir. Araştırma sonucunda görüşmeye katılanların destek hizmetlerinin verilmesi kaydıyla bu hizmetin evde verilmesi gereğine inanmaları dikkat çekici bir husustur. Arpacı ve Ersoy (2001) tarafından yürütülen çalışmada yaşlı bakımında gelinlerin en çok karşılaştığı sorunun, evde yaşlı olduğu için sosyal faaliyetlere katılamama ve bu durumun onun hayatını olumsuz yönde etkilemesi olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca, gelinler tarafından, bazı faaliyetlerinin bakım verdikleri yaşlılar tarafından engellendiği, yaşlı tarafından denetlenmeye çalışıldığı, yaşlıların bu tür davranışlarının yadırgandığı ifade edilmiştir. Yine bu noktada,

evde bakım hizmetini sunan kişilerin genelde kadınlar tarafından verildiği ve yine bu hizmetin yerine getirilmesiyle birlikte bireyin yaşamının olumsuz yönlerine dikkat çekilmiştir.

Baltayan'ın tez çalışmasında (2012), yaşlı hastalara bakım veren kadınların bakım yükleri ve yaşam kaliteleri incelenmiştir. Bu bağlamda, yaşlı hastalara bakım veren kadınların, bakım yükü, yaşam kaliteleri ve durumluk sürekli kaygı düzeyleri arasındaki ilişki araştırmanın odağına alınmıştır. Araştırmaya toplam 140 aile katılmış olup öncelikle evde bakım hizmeti verenlerin sosyo-demografik özelliklerini ortaya koyan bir anket formu kullanılmış ardından bakım verenlerin yükünü belirlemek için farklı ölçekler kullanılmıştır. Bakım veren kişi ile bakım yükü arasındaki ilişki irdelenmiştir. Taşdelen ve Ateş (2012) tarafından yürütülen bir araştırmada ise, evde bakım verilen hastaların sorunlarının ve bakım gereksinimlerinin belirlenmesi, bu hastalara primer bakım veren kişilerin yaşadıkları güçlükler ve bakım yükünün ortaya konması amaçlanmıştır. Bakım hizmeti alan hastaların psikososyal sorunlar başta olmak üzere pek çok sorun yaşadıkları, çoğunun öz bakım ve alışveriş yapma etkinliklerinde bağımlı oldukları belirlenmiştir. Hastaların çoğunun evlerinde ve aileleri tarafından bakıldığı, primer bakım verenlerin çoğunun kadın olduğu, zaman bağımlılık yükünün yüksek ve duygusal yükün düşük olduğu, hastaların bağımlılık düzeyi arttıkça zaman bağımlılık yükünün arttığı ve duygusal yükün azaldığı tespit edilmiştir.

Uluslararası yazında da evde yaşlı bakımını ele alan ve yaşlılığa dikkat çeken araştırmaların varlığı dikkat çekmektedir (Home care in Europe, 2008; Veraluva ve diğerleri, 2016; Kim ve Yeom, 2016; Rand, 2013; Gantzer, 2009; Stoltz, Udén ve Willman, 2004; Navaie, Feldman, Gould, Levine, Kuerbis ve Donelan, 2002). Bu çalışmalardan biri Veraluva ve diğerleri tarafından (2016) yürütülen, Gürcistan'da yaşayan yaşlıların evde bakım hizmeti üzerine odaklanan bir çalışmadır. Söz konusu çalışmada Gürcistan'da evde bakım hizmetinin genelde sivil toplum kuruluşları ve aile üyeleri tarafından sağlandığı belirtilmektedir. Araştırmada, evde bakım hizmeti veren aile üyeleri ile sivil toplum kuruluşlarına bir anket formu uygulanarak bakım hizmeti alan yaşlı insanların yaşam koşulları, bakım hizmetinin maliyetleri sorgulanmıştır. Kim ve Yeom (2016) tarafından Güney Kore'de gerçekleştirilen başka bir çalışmada, evde bakım hizmetinin, bu hizmeti veren kişiler üzerindeki etkisi irdelenmiştir. Evde bakım hizmetinin arka planı gözler önüne serildikten sonra, bakım hizmeti veren 157 kişiye, evde bakım yükünü ve bu kişilerin memnuniyet düzeylerini ortaya koymaya yönelik farklı ölçekler uygulanmıştır.

Stoltz ve diğerleri (2004) tarafından yaşlı bakımında aile bakım desteğinin önemini ortaya koymak üzere alan yazın (literatür) taraması yapılmış ve bu bağlamda 26 makale sistematik olarak incelenmiştir. Çalışmada, 2020 yılında İsveç'te 60 yaş üstü nüfusun oranı %27 olarak resmedilmektedir. Yaşlı nüfus

nedeniyle artan bakım ihtiyacının kurumsal çözümlerle karşılanamayacağı belirtilerek aile fertlerince evde bakımın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Öte yandan, İsveç’te evde bakım veren aile üyelerinin en çok hayattan izole olmaktan yakındıkları, eğitim veya diğer amaçlarla da olsa başka insanlarla bir araya gelme ihtiyacında oldukları, zaman zaman mola vermeye ihtiyaçları olduğu, en sık hissettikleri duyguların sorumluluğun verdiği ağırlık ve endişe olduğu belirtilmiştir. Son olarak, Navaie ve diğerleri (2002) tarafından yürütülen bir çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri’nde evde bakım hizmeti veren 1002 kişiyle telefon görüşmesi yapılarak bakım verenlerin kişisel özellikleri, bakım faaliyetleri ve sorunları saptanmaya çalışılmıştır. Bakım veren kişinin yeteneklerini dikkate almadan resmi olmayan bir şekilde istihdam edilmelerinin, hem kendileri hem de bakım verdikleri kişiler için stresli ve güven teşkil etmeyen bir atmosfer yaratabileceği vurgulanmıştır.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların genelde ya tarama ya da betimsel nitelikte olduğu göze çarpmaktadır. Kuramsal model üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların sayısı oldukça azdır. Ayrıca karşılaştırmalı çalışmalara rastlanmamıştır. Bu çalışma, Trabzon yereline özgü mevcut durumu ortaya koyması suretiyle farklı illerde yürütülen çalışmalarla karşılaştırma yapılmasına imkân tanınması açısından önemlidir.

Bulgular

Araştırma kapsamında 40 kadınla yapılan mülakat neticesinde elde edilen veriler iki ana başlık altında toplanmıştır. İlk başlık altında toplanan bilgilere yapılandırılmış formda yer alan sorulara verilen cevaplardan; ikinci başlık altında yer alan bilgilere, yarı yapılandırılmış mülakat formunda yer alan sorulara görüşmeler sırasında verilen cevapların (mülakat sırasında tutulan notların) deşifre edilmesi ile ulaşılmıştır. Görüşme sırasında elde edilen bilgiler metin içerisinde aktarılırken K, G, E gibi harfler cümle sonuna konmuştur. Bunun amacı, görüşleri aktarılan kişinin yaşlı bireyin kızı mı (K1, K2...K16), gelini mi (G1, G2...G10), eşi mi (E1, E2...E9), torunu mu (T1, T2, T3), kardeşi mi (Kd1) yoksa yeğeni mi (Y1) olduğunu göstermektir.

Evde Bakım Hizmeti Veren Kişilerin Sosyo-Demografik Nitelikleri

Bu başlık altında evde bakım hizmeti veren kadınların (katılımcıların) cinsiyeti, yaşı, doğum yeri, Trabzon’da yaşama süresi, eğitim düzeyi, mesleği, medeni durumu, çocuk sayısı, eşinin mesleği, hanede çalışan kişi sayısı, hane gelir düzeyi, oturdukları evin özelliklerine ilişkin bilgi sunulmaktadır. Bakım veren kişinin özelliklerinin bakım verme yük düzeyinde ne ölçüde etkili olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların 37’si kadın, 3’ü erkektir. Araştırma sırasında bakım hizmeti verenlerin üçü kâğıt üzerinde “oğlu” olarak

görünse de gündüz çalıştıkları için bu hizmeti genelde eşlerinin/gelinlerin sağladığı görülmüştür. Dolayısıyla, katılımcıların tamamının kadın olduğunu söylemek mümkündür. Bu kişilerin evde bakım hizmeti verdikleri yaşlılarla yakınlık derecesi, 16'sı kızı, dokuzu eşi, yedisi gelini, üçü oğlu (aslında eşleri baktığı için bu oran için “gelini” demek daha doğru), üçü torunu, biri yeğeni ve biri kardeşi şeklinde dağılmıştır. Bu sonuçtan hareketle, evde bakım hizmeti alan yaşlıların anne, baba, eş, kardeş, hala, babaanne olduğunu söylemek mümkündür. Keza, “evde bakım hizmeti verdiğiniz kişinin size yakınlık derecesi nedir?” sorusuna yönelik, katılımcıların 14'ü annesine, dokuzu eşine, altısı kayınvalidesine, beşi babasına, üçü babaannesine, biri kayınbabasına, biri kardeşine ve biri halasına bakım hizmeti verdiğini söylemiştir.

Katılımcıların yaş ortalaması 50'dir. Bu kişilerin en küçüğü 35, en büyüğü 73 yaşındadır. Katılımcıların tamamı Trabzon doğumlu olup Trabzon'un farklı ilçelerinde ikamet etmektedirler. Katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde, yarısının ilkokul mezunu olduğu görülmüştür. Buna ilaveten katılımcıların yedisi okuryazar değildir, altısı sadece okuryazar, beşi lise mezunu ve ikisi ise ortaokul mezunudur. Bu kişilerin medeni durumları, 31'i evli, dördü boşanmış, üçünün eşi vefat etmiş ve ikisi bekâr şeklinde bir görünüm arz eder. Katılımcılara çocuklarının olup olmadığı sorulduğunda 34 kişi çocuk sahibi olduğunu söylemiştir. Katılımcıların çocuk sayısı incelendiğinde 25'inin 1-3 arasında, dokuzunun 4-6 arasında ve ikisinin 6 çocuktan fazlasına sahip olduğu görülmüştür. Katılımcıların hanelerinde en çok dört kişi ile yaşadıkları görülmüştür.

Katılımcıların mesleki durumları incelendiğinde, tamamının ev hanımı olduğunu söylemek mümkündür. Bu kişilerin aylık hane gelir düzeyi incelendiğinde 22'sinin 1500-2000 TL, 15'inin 1000-1500 TL, iki kişinin 2000-2500 TL ve bir kişinin de 2500-3000 TL aralığında gelire sahip olduğu görülmüştür. Bu kişilerin 29'unun sosyal güvencesi eşi veya baba üzerinden varken 11'inin herhangi bir sosyal güvencesi olmadığı tespit edilmiştir.

Evde bakım hizmetinin nasıl bir evde verildiğinden hareketle hanenin özelliklerine ilişkin sorular sorulmuştur. Buna göre katılımcıların yarısı evlerinin kendilerine ait olduğunu, yarıya yakını (18 kişi) evin kira olduğunu, iki kişi de evin başka akrabalarına ait olduğunu dile getirmiştir. Konut türü bakımından evlerin çoğunluğu (26 kişi) apartman dairesi, 13'ü müstakil ev ve bir ev gecekondudan oluşmaktadır. Evde bulunan oda sayısı incelendiğinde 36 evin 3-4 oda arası, iki evin 4'ten fazla odaya, iki evin de 1-2 arası odaya sahip olduğu görülmüştür. Evlerin 28'i sobalı iken 12 ev de kalorifer ile ısınmaktadır.

Evde Bakım Hizmetinin Sağlanmasına Yönelik Bilgiler

Bu başlık altında, öncelikle araştırma kapsamında *evde bakım hizmeti alan yaşlının* sosyo-demografik özellikleri verilmiş ardından yaşlının engel durumu

ve hastalığın niteliğine göre evde bakım hizmetinin sunumuna ilişkin bilgiler (bu hizmetin verilme gerekçeleri, memnuniyet durumu, hizmetin olumlu ve olumsuz yanları vb.) ile hizmete dair katılımcıların beklenti ve talepleri ortaya konmuştur.

Araştırma kapsamında evde bakım hizmeti alan yaşlının sosyo-demografik özelliklerini ortaya koymaya yönelik hazırlanan sorulara verilen yanıtlar şu şekildedir. Evde bakım hizmeti alanların yaş ortalaması 79’dur. Buna göre en genci 65, en yaşlısı ise 98 yaşındadır. Bu kişilerin 26’sı kadın ve 14’ü erkektir. Yine bakım hizmeti alanların tamamı Trabzon doğumludur. Evde bakım hizmeti alanların eğitim düzeyi incelendiğinde, 34’ünün okuryazar olmadığı, dördünün ilkokul mezunu, bir kişinin sadece okuryazar ve diğer bir kişinin ise ortaokul mezunu olduğu görülmüştür. Medeni durumları incelendiğinde 24’ünün dul olduğu, 15’inin evli, bir kişinin de bekâr olduğu görülmüştür. Evde bakım hizmeti alan yaşlıların geçmişte ne işlerle uğraştığı veya varsa mesleklerinin ne olduğu katılımcılara sorulduğunda bakım hizmeti alan kadınların tamamının (26’sının) ev hanımı olduğu, bakım hizmeti alan erkeklerden birinin hiç işi olmadığı, üçünün inşaat ustası, iki kişinin emekli, dört kişinin esnaf ve diğer dört kişinin de diğer işlerde çalıştığı ifade edilmiştir. Evde bakım hizmeti alanlardan iki kişinin çocuğu yoktur. Kalan beş kişi 1-2 çocuk, 14 kişi 3-4 çocuk ve 19’u beş ve üzeri çocuk sahibidir. Evde bakım hizmeti alanların engel grubu incelendiğinde 26 kişinin bedensel, 13 kişinin zihinsel ve bir kişinin de diğer engel grubunda olduğu görülmüştür.

Evde Bakım Hizmetinin Sunumuna İlişkin Bilgiler

Katılımcıların tamamına yakını, bakım hizmeti alan yaşlılarla aynı evde kalmakta, sadece dört kişi ayrı evlerde yaşamaktadır. Evde bakım hizmetinin uzun süreli verildiği gözlenmiştir. Katılımcıların çoğu neredeyse altı yıldan fazla bir süre evde bakım hizmeti vermektedir. Mülakat sırasında evde bakım hizmeti verme gerekçesi olarak katılımcıların çoğu yakınına evlerinde bakma isteğini gerekçe olarak göstermişlerdir. Öte yandan bazı katılımcılar evin geçimine katkıda bulunmak, eşin işsiz oluşu ve hasta yakınına bakacak başka kimsenin olmayışı gibi nedenlerle bakım hizmeti verdiklerini söylemişlerdir.

Katılımcıların engelli yaşlı bireye bakım hizmeti verilmesi konusundan nasıl haberdar oldukları sorulduğunda “komşudan haberdar olma” etkeni öne çıkmıştır. Bunu akrabalar, arkadaş ve diğer yollardan (hastanedeki doktor ve sağlık ocağından) olmak üzere farklı kanallar üzerinden öğrendikleri gözlenmiştir.

Katılımcılara çoğunluğu evde bakım verme konusunda daha önce eğitim almadıklarını dile getirmişlerdir. Eğitime ihtiyaç duyanlar özellikle hasta bakımı konusunda-ilaç verme, tansiyon ölçme, pansuman etme vb.- eğitim almak istediklerini ifade etmişlerdir. Devletin vermiş olduğu “aylık bakım yardımının”

yaşlının bakım ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olup olmadığına ilişkin bir soruya, katılımcıların çoğunluğu yeterli olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Ancak bu miktarın artırılması gerektiğini vurgulayanlar da bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında katılımcılara, bakım hizmeti verdikleri yaşlı hastaların öz bakım yeterliliklerinin durumunu tespiti için birtakım sorular yöneltilmiştir. Bu sorular; “yemeğini hazırlama, yeme içme becerilerini yerine getirme, tuvalet ihtiyaçlarını karşılama, tırnaklarını kesme, saçlarını tarama, diş, el, yüz, ayak, burun ve kulak temizliği, sakal tıraşı ve istenmeyen tüylerin temizliği, kıyafetlerini giyme çıkarma, yatağın temizlenmesi ve düzeltilmesi, oda temizliği, çamaşırlarının yıkanması, ilaçların alınması/içilmesine” ilişkindir. Böylece, belli alanlarda bakım alan yaşlıların bu ihtiyaçların yerine getirilmesinde bir başkasına ne ölçüde bağımlı olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Her bir sorunun karşılık düzeyi olarak “tam bağımlı/tam bağımsız/kısmen seçenekleri sunulmuştur. Alınan yanıtlardan evde bakım hizmeti alan kişilerin öz bakım yeterlilikleri konusunda neredeyse tamamına yakınının (38’i) tam bağımlı ve çok az bir kısmının (2 kişi) kısmen kendi öz bakım ihtiyaçlarını karşıladıkları tespit edilmiştir.

Katılımcılardan evde bakım hizmetine ilişkin yapılan *işin tanımlanması* istenmiş ve katılımcıların çoğunluğu yaşlının öz bakım yeterliliğine ilişkin olarak genelde tüm bakım işlerinin yapıldığını ifade etmişlerdir. Bununla kast edilen işler, alt değiştirmek (katılımcı ifadesiyle bezlemek), el yüz temizliği, banyo yaptıрма, vücut temizliği, ilaç verme, yeme içmesini gerçekleştirme, gece uykuda bekleme-takip etme, kaldırıp-indirme, sondasını takma, dışarıya çıkarma şeklinde özetlenmiştir.

Evde bakım hizmetinin olumlu yanlarına ilişkin olarak katılımcıların büyük bir kısmı evde bakım hizmeti sayesinde, yakınlarının yanlarında olmalarını (kendi ifadeleriyle gözlerinin önünde olmaları) ve eğer bu kişi bir aile büyüğü ise ailede büyük birinin olmasının mutluluğunu dile getirmişlerdir.

“Eşim annesinin evde olmasından mutlu oluyor. Eşim mutlu olunca ben de kendimi mutlu hissediyorum. Başımızda büyüğümüz var. Kaynanamın yanımda olması başımızda bulunması manevi açıdan bizim için önemlidir” (G2).

“Eşim yanımda, sürekli birlikteyiz. Bu hizmetin sunduğu olanaklar sayesinde yanımda oluyor, başımızda oluyor, gözümün önünde oluyor” (E1).

Bu hizmet karşılığında evde bakım aylığı verilmesi de bir diğer olumlu katkıdır. Zira bakım verdikleri kişilerin ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli bir katkı sağladığı vurgulanmaktadır.

“Hastana evde bakıyorsun, şükür parası, bezi devletten karşılanıyor daha ne olsun. Keşke daha önceleri bu hizmetler verilmiş olsaydı” (E2).

“Hem anneme bakıyorum hem devletten destek alıyorum, devletin desteği iyi oluyor çünkü benim bir şeyim yok” (K1).

“Ek bir gelir geldiği için evde bulunduğu sürece evi toplamak, ona bakmak açısından olumlu bir durum” (G2).

Katılımcılar tarafından anneye-babaya-kayınvalideye, kardeşe veya eşe bakmanın gönüllülüğe dayalı bir vicdan meselesi olduğu, dua alındığı ve sevap kazanıldığı sıkça vurgulanmıştır. Hastaya olan yakınlık derecesi ile bakım yükü arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu husus katılımcılar tarafından şu şekilde dile getirilmiştir.

“Vicdan olarak annemi bırakmam, bu iş hile kaldırmaz, alavere dalavere ile para alınmaz” (K1).

“Tek olumlu tarafı üstüme düşeni yapıyorum, Allah’ın takdiri sonuna kadar da bakarım, dua alıyoruz” (K2).

“Herkes ektiğini biçecek, vicdanım rahat. Hidayeti, imanı, vicdanı ve merhameti olan herkes bakmalıdır. Annenin yanındasın, dinen en büyük sevap bence budur” (K3).

“Annem olduğu için kimseye bırakmam benden iyi kimse bakamaz vicdanım rahat olmaz” (K4).

“Evde babama bakmak, Allah rızası için bakıyorum çünkü o da biz küçükken bize baktı” (K5).

“Anneme baktığım için kendimi huzurlu hissediyorum. Allah katında kendime yer ediyorum, bir nevi kendimi annemin yerine koyuyorum, bizim de bir ayağımız çukurda vicdanımın rahat olması benim için önemlidir, anneme bakıp hayır duası alıyorum” (K6).

Evde bakım hizmetine ilişkin en fazla olumsuzluk yaşanan durumlar, yaşlı engelli bireyi evde yalnız başına bırakamamak, bundan dolayı bakan kişinin evden çıkamaması (kendi tabirleriyle eve hapsolmaları), kendilerine, eşlerine ve çocuklarına yeterince zaman ayıramama, yorgunluk, bunaltı, sosyal-kültürel-sportif faaliyetlerin dışında/mahrum kalmaları sayılabilir.

Öncelikle bakım hizmeti veren kişilerin engelli yaşlı yakınlarını bırakıp bir yere gidememeleri, kendilerine, eş ve çocuklarına zaman ayıramamaları, evde bakım veren kişilerin hayat tarzını ve yaşamlarını olumsuz yönde etkilediği gözlenmiştir. Özellikle evden dışarı çıkamama durumu katılımcıların bir kısmı tarafından “eve tutsak olma/hapsolme, özgürlüğün veya yaşamın kısıtlanması, ev dışında başka bir yaşantının olmayışı” gibi sözlerle ifade edilmiştir.

“Tabi ki özgürlüğün kısıtlanıyor. Bekârim ve hiçbir amacım yok. Daha önceden çalışıyordum ama annem hastalanınca işimi de sosyal yaşantımı da bıraktım. Çünkü annemi bırakıp nereye gideceğim, kime bırakacağım” (K3).

“Annem daha önceleri kapıyı açmıyordu ancak şimdi açıyor. Bir yere (bankaya-markete vs.) gittiğimde birinin haberi olmalı, bazen komşulara haber veriyorum. Hayatımda annem var, onun dışında bir yaşantım söz konusu değil” (K1).

“Sürekli onun yanındayım düşün nedir, komşu oturması nedir hiç bilemedim” (E2).

“Bir yere gidemiyorum evden çıktığım zaman kızıma bırakıyorum; gençtim, gezemedim hayatım birine bağımlı geçti” (K8).

“Dışarıya istediğim gibi çıkamamak bana kendimi eve tutsak hissettiriyor, kendimi özgür hissetmiyorum” (K9).

“Evde yaşlı birine bakmak sizi eve bağımlı yapıyor” (G6).

“Bazen yaşadaki durumlarımı kısıtlıyor, komşulara gitmemi pek sevmiyor” (E4).

“Evde bir hasta olması zor oluyor, çocuklar varken de hangisiyle ilgileneceğimi şaşırıyorum, çocuklar kıskanıyor” (E7).

“Eşimle birbirimize zaman ayıramıyoruz sorumluluğum olduğu için istediğim şeyleri zamanında yapamıyorum. Bir süre sonra tüm hayat evdeki hastaya bakmak oluyor” (K6).

Bunun yanı sıra, bakım hizmeti verdikleri yaşlının kaldırıp-indirilmesi, altının değiştirilmesi/bezlenmesi, sonda takılması, banyo yaptırılırken veya hastaneye götürülürken başka birinin desteğine/yardıma ihtiyacı duyulması, yaşlının hastalık durumuna ilişkin kendilerini çaresiz hissetmeleri gibi olumsuz durumlar yaşandığı dile getirilmiştir.

“Eşime bakıyorum, hastanede bakım olsa kim benim gibi ilgilenecek. Eşimin belden aşağısı tutmuyor, sonda takılmasından yaralarının temizliğine vb. kadar hep ben ilgileniyorum. Birgün, eve sağlık ekibi geldi, sonda takıp gitti 45 gün sonra değiştireceğiz dediler ama baktım bizinkisi rahatsız oldu, sonda silikonsuz ve sert, baktım duramıyor, çıkardım ben eczaneden gidip yenisini aldım da adamcağız öyle rahat etti” (E2).

“Yemek yedirmede sıkıntı var. Felç geçirdiği için sürekli bakıma ve ilgiye muhtaç. Yemek boğazına takılıyor diye doktora gösterdik, mide veya boğaz delinerek beslensin dediler, istemedim” (E1).

“Bezleme konusunda zorluk çekiyorum, acıktığını söylemiyor; temizlik, hastanın huysuzluk durumu, yemek yememe problemi var” (E4).

“İki kızım da sürekli yanımda, bana da bakıyorlar. Banyo işlerinde tek başına yaptırmak mümkün değil” (E3).

“Oksijen tüpünü değiştirmek, kaldırıp indirmek, lavabo ihtiyacını karşılayamamak...” (K15).

Engelli yaşlı bireylerin engel durumundan kaynaklanan sıkıntılar da çeşitlilik arz etmektedir. Zihinsel ve psikolojik yönden rahatsız olan yaşlıların bu durumlarından kaynaklı sorunlar genelde huysuzluk, kendisine ve çevreye zarar verme, bağırma şeklinde tezahür edebilmektedir.

“İhtiyaçlarını karşılayamayan bir insana bakmak zor oluyor çok sinirli bir insan ve psikolojik problemleri var, sürekli bağırıyor” (E5).

“Zihinsel engelinden dolayı kendi kendine konuşması beni rahatsız ediyor” (G5).

“Bazen kendine zarar verecek şeyler yapıyor, beni korkutuyor; kendine zarar vermesine çoğu zaman engel olamıyorum” (K2)

“Konuşamadığı için idrarını söyleyemiyor, kaçırıyor; felçli oluşu çok zor, bir de boğaz kanseri konuşamaması var” (E1)

“Bazen canımız sıkılıyor dışarıya çıkmak istiyoruz ancak kayıvalidem yalnız kalmaktan korkuyor, ölümden korkuyor tek başına olduğunda yanına mutlaka birini bırakıyoruz” (K8)

“Kardeşimin bazen kendi kendine konuşması sinirlenmesi gibi durumlar oluyor” (K1).

“Annem açısından bir problem yok çünkü akıl hastası ve hiçbir şeyi bilinçli yapmıyor; onu yataktan indirip kaldırmak, temizliğini yapmak, sinirlerini kontrol etmesi ortalığı birbirine katması çoğu zaman sıkıntı oluyor” (K1).

Katılımcıların bir kısmı da bıkkınlık, yorgunluk, uykusuzluk gibi şikâyetlerinin olduğunu belirtmişler, bu durumu aşağıdaki şekilde dile getirmişlerdir:

“Bazen sıkılıyorum, maddi durumumuz bazen yetmiyor, sıkıntı yaşıyorum” (K17).

“Yorgunluk ve uykusuzluk”. Kızlarım bakıma yardım ediyor ancak yine de yoruluyorsun” (K15).

“Gelin olarak geldim, ben bakıyorum; bıkkınlık, usanma gibi şeyler hissediyorum” (G5).

Sorumluluk hissiyle üzerine aldığı görevi yerine getiren katılımcılar, bakımını üstlendikleri kişiye bir şey olacağı korkusuyla da endişe duymaktadırlar. Bu durum bakım hizmeti verdikleri yaşlının ölme ihtimaline karşı ortaya çıkmaktadır.

“Üzerimde bir baskı sorumluluk hissi var, bana emanet edildiği için başına bir şey gelecek diye korkuyorum başına bir şey gelirse tüm çocukları benden bilir sonuçta” (E5).

“Geceleri çok sıkıntılı oluyor. Bazen nefes alıyor mu almıyor mu diye endişeleniyorum” (E1).

“Ben elimden geleni yaptığım hâlde eşim ve kızları sürekli kontrol hâлиндeler ve yaptığım işi beğenmiyorlar, bu da beni yaptığım işten soğutuyor” (G3).

“Kız kardeşim de bekâr birlikte bakıyoruz, gece kız kardeşim yatağından annemin yüzüne bakıyor, nefes alıyor mu diye, siz de görüyorsunuz annem konuşamıyor, sadece gözleri ile bakıyor ve solunum cihazına bağlı” (K3).

Son olarak, bakım hizmeti alan kişinin yaşadığı evin çok katlı oluşu, apartmanda asansörün olmayışı, yaşlı bireyi merdivenlerden tek başına indirip çıkarma, hastalığa ilişkin gerekli araç gereçlerin yokluğu, hastaneye götürürken veya dışarı çıkarırken yaşanan zorluklar, engelli arabasının olmayışı veya engelli arabasının sürüşünü kolaylaştırabilecek imkânların yokluğu hastayı da evde bakım veren kişiyi de eve hapsedebilmektedir. Buna ilişkin yaşanan sorunlar şu şekilde ifade edilmiştir:

“Merdivenlerden inip çıkmak, apartmana girip çıkmak sorun oluyor. Engelli arabasının olmayışı da ayrı bir sorun” (K17).

“Annem eskisi gibi konuşamıyor, evde sadece bir odada duruyor, dışarı çıkamıyor; engelli arabası olsa dışarı çıkarız, sadece bir odada oturup kalmaz, biz birimize alıştık; annem benim, hem annem hem de bebeğim oldu” (K2).

“Hastalıkları için gerekli araç ve gereçlerin evde bulunmaması dezavantaj” (E1).

“Ev dışına çıkmaya engel, güç yetmezliği, yatalak olması... Bunun dışında vicdanım rahat çünkü kızım” (K3).

Evde Bakım Hizmeti Uygulamasının Yaşlı Birey Açısından Olumlu Yönleri

Katılımcılar tarafından evde bakım hizmetinin yaşlı bireyler açısından olumlu yanları sıralanırken, sevgi dolu bir ortamın varlığı, moralin yüksek oluşu, evde özenle bakılması, yakınlarının yanında olması ve en önemlisi de “güven” unsuruna yapılan vurgu dikkat çekmiştir. Buna ilişkin verilen yanıtlar aşağıda özetlenmiştir:

“Sevgidir hastayı yaşatan. Hasta diye yatağa mahkûm etmenin bir anlamı yok, uzun süre yatağa bağımlı hâlde olması vücudunda yaraların oluşmasına neden oluyor, oysa arada hava güneşli olduğunda parka çıkarabilirseniz çok iyi oluyor. Annem yürüyemezken alzheimer son aşamaya gelmeden önce tekerlekli sandalye ile gezdirirdim” (K3).

“Gözümüzün önünde, kendi yatağında eşinin bakması iyi” (E1).

“Güvenilir birinin olması yaşlı için oldukça önemli. Aile yanında, yediği içtiği güvenlidir” (T1).

“Hastanede olsa bu kadar özenli bakılmaz, hasta için çocuklarının torunlarının yanında olması daha iyidir. Yazın yaylaya götürürüz, hava aldırırız, dışarı çıktığında bezini vururum. Eşim bir ara hastanede kaldı ama enfeksiyon kaptı, durumu kötüleşince eve getirdik, evde bakımı daha iyi oluyor” (E2).

Yaşlı açısından ise evlatlarının evinde kalması güzel başkalarına muhtaç değil” (K2).

“Hastaya moral açısından iyi” (K3).

“Çocukları ile birlikte olması iyi tarafıdır” (E7).

Bakıma Muhtaç, Engelli, Yaşlı Bireylere Kimlerin Bakması Gerektiği

Bu konuda da farklı görüşler dile getirilmiştir. Ancak bakım hizmetinin kadınlar tarafından verilmesi konusunda cevaplar yoğunlaşmıştır. Özellikle bakım için “*çocuklar bakmalı*” vurgusu ön plana çıkmıştır. Görüşmeler sırasında “Eğer varsa kız çocuk yoksa erkek çocuk (oğlu) bakmalıdır.” ifadesiyle karşılaşmıştır. “Erkek evlat genelde hastane işleri gibi dışarıda gerekli işler sırasında ya da güç gerektiren işlerde (taşımaya, indirme, kaldırma, banyo yaptırma vb.) sürece katılmalıdır.” ifadesi ile de sıkça karşılaşmıştır. Ayrıca, huzurevinde veya ev dışında bu hizmetin verilebileceği hatırlatıldığında başka bir yerde bakımın yaşlının sağlığını ve ruhsal durumunu olumsuz yönde etkileyeceği, iyi bakılamayacağı endişeleri dile getirilmiştir. Yaşlı bakıma muhtaç kişilere kimler bakmalı sorusuna verilen cevaplardan aşağıda örnekler sunulmuştur.

“Çocukları bakmalı, ben geliniyim ama kayınbabam temizlik ve tuvalet ihtiyacı karşısında benden çekiniyor. O yüzden çocuklarının desteği olmalı. Kalbi temiz vicdanı olan herkes bakabilir” (G6).

“Kim severse o bakmalıdır. Bakmasalar zorla bakım olmaz ki... Edirne’den diğer ablam gelip bakıyor. Gelin bakma meselesine gelince, “Kocalar karılarını ne kadar memnun ederse karıları da o kadar bakar” (K8).

“Tabi ki evlatları bakmalı. Hastayı yaşatan sevgidir, ilgidir. Annem hastanede olsaydı çoktan ölmüştü, biz burada ona bebek gibi bakıyoruz” (K1).

“Eşi bakmalı, eşinin yetişemediği yerlerde tabi ki oğulları yetişecek. Devlet bakamaz, benim derdimi kim çeksins; huzurevinde sağlıklı, yürüyebilenler gidip kalabilir. Kızın bakma meselesine gelince evli olan kıza, el evindeki kıza ben nasıl yük olmak doğru değil” (E5).

“Bakım hizmetlerine eşi ve kızı bakmalı ama hastane gibi büyük işlerle oğlu ilgilenmelidir” (E6).

“Eşi sağlam ise eşi bakmalıdır. Eşi varken gelini bakamaz. Hastane işleri ile yalnız uğraşamam o zaman oğlumla birlikte yaparız” (E7).

“Çocuklarına düşer ama kızlar ev işlerinde ve temizlik işlerinde daha iyi olduğu için kızı bakmalıdır. Bir yandan da kaldırıp indirirken, oturturken erkek gücü gerekir; bu nedenle erkek çocuğuna da ihtiyaç vardır” (E3).

“Evde bakılmalıdır, huzur evinde olursa aklım onda kalır; insanlara güvenemem bana her şeyini anlatabilir, orada kimseye bir şey söyleyemez, bakmak kızına düşer” (K8).

“Akriba veya vicdanen bu işi yapabilecek biri olmalı, kim olduğu önemli değil. Kalpten gelinerek karşıdaki kişinin yardıma ihtiyacı olduğunu bilerek bu iş yapılmalı” (Krd1).

“Çocukları bakmalı. Çocukları varken başka kimseye düşmez. Huzurevine verilmemelidir, kız erkek fark etmeden bir yaşlıya çocukları bakmalıdır” (K11).

“Bence en uygunu kızıdır çünkü oğluna altını temizletmek zordur, utanır; geline de düşer aynı zamanda oğluna da düşer aslında tüm evlatlarına düşer. En önemlisi evde bakım veren kişinin gerçekten gönüllü bakması ve merhametli olması gerek zorla yapılacak iş değil” (K3).

“Çocukları bakmalıdır, gerektiğinde her çocuğunda bir iki ay dönüşümlü kalabilmelidir. Bir yaşlının sorumluluğu çocuklarına ait olmalıdır” (K12).

Beklenti ve Talepler

Katılımcılarla yapılan mülakatlar neticesinde beklentilerinin daha çok kişisel ihtiyaçlarının giderilmesi yönünde yapıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle kendilerini eve bağımlı olmaktan kurtarabilecek, kişisel hareket alanlarının olduğu bir döngünün sağlanması üzerine görüşler dile getirilmiştir. Çok sıkıldığını, bunaldığını belirten katılımcılar “psikososyal destek” vurgusuna sıkça gönderme yapmışlardır. Biri bizimle konuşsun, biri bizi dinlesin şeklindeki ifadeler aslında yalnızlık ve çaresizliğin aşılması yönündeki beklentilerdir. Bakım hizmetini sundukları kişilerin “ölmesi” hâlinde de büyük bir boşluğa düşeceğini ifade eden katılımcılar olmuştur. Bunun yanı sıra, hizmetin sunumuna ilişkin “eğitim verilmesi” beklentisi içerisinde olan katılımcılar da bulunmaktadır. Bu tarz beklentilere ilişkin ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

“Belirli aralıklarla bir görevli hastalığıyla ilgili neler yapılması gereği konusunda ve özellikle hayatımı sadece evde bakıma ayırmış kişilere yönelik 1-2 saat dışarıdaki işlerin halledilmesinde zaman tanıyabilir” (K3).

“Sinirlerim yıpranıyor, dertlerimi paylaşacak birisine ihtiyaç duyuyorum. Tüm bunları bir başıma atlattım. Bazen konuşacak birine ihtiyaç duyuyorum. Bir iki kişi gelip beni dinleyebilir” (E4).

“Psikolojim bozuldu akıl hastası olduğu için. Bilinçsiz olarak yaptığı şeyler zamanında sinirimi çok bozdu ama zamanla her probleme çözümler

buldum. Bazı insanlar sen korkmuyor musun diye soruyorlar ama ben alıştım. Bana anne diyor. Psikolojik destek verilmesi şart çünkü bazen çok sıkıntı çekiyorum” (G5).

“Ben kendi özgürlüğümün sınırlandığını düşünüyorum bazen her gün aynı şeyleri yapmaktan sıkılıyorum. Konuşacak birilerine çok ihtiyaç duyuyorum. Bazen kimsenin beni anlamadığını düşünüyorum. En azından benim gibi evde bakım veren birileriyle konuşabilirim” (K6).

“Kayınvalidemin ölümüne alıştıracak konuşmalar yapacak birilerine ihtiyaç duyuyorum. Çocuk özlemimi onunla giderdim, çok alıştım, o öldükten sonra kendimi yalnız hissedeceğim” (G2).

“Duygusal olarak kötü olduğum zamanlar oldu, annem ölecek korkusu vardı, bu nedenle ilaç kullandım, bu konuda destek verilebilir en azından psikolog olabilir” (K1).

“Hastaya bakım veren kişiye psikolojik destek verilmelidir. Evden çıkamıyorum bu istek ister istemez ölüyor. Bunun için psikolojik destek, konuşmaya ihtiyaç duyduğum birini istiyorum” (K11).

“Eve yardımcı biri gönderilebilir belirli aralıklarla. Alzheimer hastalığını annemden dolayı başlangıcından itibaren biliyorum. Aşama aşama neler olup bittiğine bizzat şahit oldum” (K2).

Katılımcılar, “devletten, yerel yönetimlerden veya başka herhangi bir yerden beklenti veya talebiniz var mı?” sorusuna yönelik olarak genellikle uygulamadan memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Ancak yine de bazı hususlarda; aylık bakım yardımı ile kullanılan bez miktarının artırılması, evde sağlık hizmetlerinin rutin hâle getirilmesi, engelli arabasının verilmesi, uzun süre yatalak olan hastalar için hava akışkanlığı olan, düşmesini engelleyebilecek-korunaklı, ayarlanabilir özelliği bulunan yatağın temin edilmesi gibi taleplerde bulunmuşlardır. Buna ilişkin ifadelere aşağıda yer verilmiştir:

“Bez konusunda sıkıntı çekiyorum, bazen sayısı çok az biraz daha artırılabilir. İlaçları çok pahalı, verilen para ilaçları karşılamıyor. Bu nedenle paranın miktarının artırılmasını istiyorum. Kayınbabam köye gitmek istiyor yazları ama tekerlikli sandalyemiz yok, tekerlikli sandalyemiz olsa en azından dışarı çıkarken bize kolaylık olur” (G6).

“Ayda bir gelip tansiyonuna bakılsa daha iyi olur. Kilolu olduğundan dolayı hastaneye kendim götüremiyorum. Sürekli ambulans çağırmak zorunda kalıyorum. Evin içinde veya dışarıda köye bir yere giderken taşıyamıyoruz. Bu yüzden bir engelli aracına ihtiyaç duyuyorum. Bezler yeterli olmuyor, sayısı artırılmalı. Yataktan sürekli düştüğü için yanı korumalı bir yatak talep ediyorum, alacak durumda değiliz. Verilen para da arttırılırsa iyi olur çünkü ihtiyaçlar fazla para yetmiyor” (E7).

“Benim anlamadığım noktalarda doktor veya hemşirelere ihtiyaç var. Haftada bir temizlik, banyo için rutin desteğe ihtiyaç vardır. Havalandırma yatağı da gerekiyor, çünkü yaralar oluşuyor. Devletin karşıladığı aylık bez yetmiyor, arttırılabilir” (E2).

“Bir tekerlikli sandalye olsa kaldırıp indirebiliriz, dışarı çıkarabiliriz en azından bir nefes alır. Yatağın sürekli temizlenmesi gerekiyor. Yatalak hastaya uygun yatak verilebilir” (E1).

“Yatak verilebilir; bezin yarısı karşılanıyor tamamı karşılanmalı” (K4).

Sonuç olarak, aylık bakım yardımının yetersiz görülmesi durumlarında alınması veya yapılması gereken birtakım gereksinimlerin devlet tarafından karşılanması talebi ortaya çıkmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçlarından hareketle geleneksel rollerin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelinde kadınlara biçilen görev ve sorumlulukların evde bakım hizmeti sunumunda öne çıktığı görülmektedir. Zira araştırmalar yaşlılara bakanların %80’inin çoğunlukla aile üyelerinden bir kişi tarafından sağlandığını göstermekte olup bakım hizmetlerinin çoğu, eş veya yetişkin kız çocuğu olan kadınlar tarafından verildiğini ortaya koymaktadır (Macionis, 2012, s. 398; Dramalı ve diğerleri, 1998, s. 56; Altun, 1998, s. 72; Baran ve diğerleri, 2005, s. 12). Bu araştırma kapsamında yer alan katılımcıların tamamı da kadındır. Bu sonuç daha önce yapılan araştırma sonuçlarını destekler mahiyettedir.

Trabzon’da aile yapısını belirlemeye yönelik yürütülen bir araştırmanın sonuçlarına göre (Vatandaş, 2008, s. 22), ailesini eşlerden ve çocuklardan oluşan çekirdek aile olarak tanımlayanların oranı yüksek (%72) çıkmıştır. Başta anne baba olmak üzere yakın akrabalarla birlikte yaşadığı büyük aile yapısına sahip olanların oranı da Türkiye geneline (%24,1) bakıldığında yine yüksektir (%28). Bekaroğlu (1990) tarafından Trabzon’da yapılan araştırmada da evlerde kalan yaşlıların büyük bir kısmının (%67) çocukları ve eşiyle, %8’inin ise yalnız yaşadıkları belirlenmiştir. Çalışma sonucu da bu araştırmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Gerçekten de hanede yaşayan kişi sayısı ortalama dört kişi olarak çıkmıştır. Bu doğrultuda aile yapısı çekirdek aile yapısına uygun bir görünüm arz etmektedir.

Bağlanma kuramı açısından yaşlılık dönemi, bakım verme ve bakım alma ilişkisi açısından değerlendirilebilmektedir. Kronik ve/veya güçsüz düşürücü hastalıklar karşısında yaşlılar kendilerini güvende hissetmezler. Bu bağlamda, bağlanmanın güvenli sığınak bileşeninin yakınlık bağlamı içinde gelişmesi beklenir (Yıldız, 2012, s. 13). Bu yüzden, genelde bakım verme işi öncelikle eşten beklenmekte ancak eşin ölümü veya bakıma muhtaç oluşu hâlinde de bu görevin çocuklardan veya yakın akraba seçeneğinden karşılanması gündeme gelmektedir. Güvenli bağlanma stiliyle bağlanmış bireyler daha duyarlı bakım

verme eğilimindedirler. Çalışmada yaşlıların evde bakılması gereği konusunda katılımcılar genelde hemfikirler. Türk toplumunda hâkim olan düşünce, yaşlıların ve hastaların saygı duyulması gereken kişiler olduğu ve evlatlarının anne babalarına minnet duyguları hissetmesi gerektiği yönündedir. Bu inanişâ göre huzurevi ve bakımevleri kimsesiz ve sahipsiz yaşlıların gideceği kurumlardır ve kişiler anne babalarının bu kurumlarda bakılmasından vicdanen rahatsızlık duymaktadırlar (Bekaroğlu, 1990, s. 280). Bu araştırma, Türk toplumunda yaşlılara yönelik değer yargılarının, yaşlı ebeveynlere yaklaşımları önemli ölçüde belirlemekte olduğunu göstermektedir. Bakım hususunun minnet duygusu yanında, vicdan meselesi olduğu sıkça dile getirilmiştir. Bu yönde, katılımcıların çoğu evde yaşlı hastalarına bakım verme işinin, parayla pulla olamayacağını dile getirmişlerdir. Yaşlıya kimler bakması gerektiği konusunda genelde bakım için “çocuklar bakmalı” vurgusu ön plana çıkmış, huzurevinde bakıma yönelik olumsuz bir algı ile karşılaşılmıştır.

Buna ilaveten, katılımcıların çoğu evde bakım verme konusunda eğitime ve desteğe ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Yaşlı bakımı, özel bilgi ve yaklaşım gerektirmesine rağmen genellikle aile bireyleri veya bu konuda yeterli bilgisi olmayan bakıcılar tarafından verilmektedir. Yaşlılara sunulacak hizmetlerin kaliteli ve etkili olabilmesinin ön koşulu ise bu hizmetleri sunan kişilerin konularında uzman olmaları ve bu işi severek, benimseyerek yapmalarıdır. Bu nedenle, insan kaynaklarının seçiminde bu ilkelere bağlı kalınması ve bakım hizmetini sağlayan kişilerin sürekli eğitilerek maddi ve manevi yönden desteklenmesi gerekmektedir (Durgun ve Tümerdam, 1999, s. 115). Bu hem bakım veren kişi açısından hem de bakım alan kişi açısından oldukça önemli bir husustur.

Öte yandan, böylesi çetin bir işin sorumluluğunu taşımak başlı başına ağır bir yük olmakla birlikte eve hapsolme ve hayattan elini ayağını çekme, ilerleyen yıllarda kişinin hem psikolojik hem de fizyolojik açıdan yıpranmasına neden olmaktadır. Uzun vadede kadınlar bir yanda annelik ve eş bir yanda bakıcı gelin-evlat-eş olarak rol karmaşası yaşayabilmektedir. Kadın için neyin öncelikli olduğu hususu karmaşık hâle gelmektedir. Kendi tabirleriyle yıllardır düğün yüzü göremeyen, eşine baktığı için ebeveynlerinin cenaze merasimine dahi gidemeyen, çarşı-pazar yüzü görmeyen, komşuluk nedir bilmeyen, banka işleri-fatura ödeme gibi basit işleri yapamayan, saç, kaş gibi kişisel bakım yaptıramayan kısaca evlerinden bir adım dahi atamayan kadınların varlığı söz konusudur. Dolayısıyla, evde bakım hizmeti sunan kadınlar başta yorgunluk ve bunaltı olmak üzere birçok yönden sosyal yaşantı değişikliği yaşamaktadırlar. Tüm bu sorunların üstesinden gelebilmek için desteğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuç daha önce bu konuda yapılan araştırma sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Daha önceki araştırma sonuçlarına göre; bakım verenlerin bakım işine kendilerini adanmasıyla, kendi hastalık ve tedavilerini ihmal etmesi söz

konusu olabilmektedir. Bu bağlamda, bakım verenlerin kendi hastalıklarını ihmal etmemeleri yönünde farkındalık kazanması gerçeği vurgulanmaktadır (Aksayan ve Cimete, 1998, s. 48). Ayrıca, yaşlıya bakım vermenin, bireylerin yaşamlarına ekonomik, sosyal ve fiziksel yönden çeşitli kısıtlamalar getirdiği tespit edilmiştir (Baran ve diğerleri, 2005, s. 14). Tüm bu sorunlar karşısında bakım veren kişilerin karşılaştıkları sorunların çözüme kavuşturulması evde bakım hizmetinin işlerliği açısından da önem taşımaktadır.

Peki, bu kişiler için neler yapılabilir. Bunun için öncelikle yaşamlarını evde bakım verdikleri kişiye adayan evlatlar, eşler, gelinler ve diğer vasiler için “yaşamlarını nasıl normalleştirebileceği yolları” tartışılmalıdır. Buna ilişkin öneriler aşağıya sunulmuştur:

- Öncelikle evde bakım hizmeti sunan kişilerin bağımsızlıklarının desteklenmesi gerekir. Bu bağlamda bu kişilere haftada en az bir gün dışarıdan desteğin verilmesi önemli bir adımdır. Bu destek tam zamanlı olabileceği gibi yarı zamanlı da olabilir. Bu desteği sunacak kişiler, hastanın engel durumuna göre seçilebilir. Maksat en azından haftanın bir gününün evde bakım hizmeti veren kişiye ait olabilmesidir. Evde bakım hizmeti sertifikasına sahip kişiler de bu konuda yardımcı olabilirler. Buna ilaveten, bakım yükünü üstlenen kişilere istedikleri ve ilgi duydukları bir alanda hobi edinecekleri veya sıkıntılarını giderebilecekleri konularda uğraş edinebilecekleri faaliyetler sunulabilir.

- Bir diğer destek psikososyal çerçevede sunulabilir. Bu destek özellikle, kişinin günlük yaşam stresleriyle ve yalnızlıkla baş etmesinde oldukça önemlidir. Bu destek evde olabileceği gibi bir merkezde gruplar hâlinde de olabilir. Zira bu kişilerin konuşmaya, kendi deneyimlerini aktarmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Bireysel görüşmeler yapılacağı gibi evde baktıkları hastanın engel durumuna göre gruplar hâlinde de kişiler bir araya getirilerek bu destek sunulabilir. Örneğin felçli engelli yakınları olan insanlar bir araya getirilerek deneyimler paylaşılabilir, engel durumundan kaynaklı sorunlar bunu yaşayan ortak insanlarla bir arada konuşulabilir, bu vesileyle insanlar yalnız olmadıklarını görebilirler. Bu destek sayesinde, kendini ifade edebilme, bakım deneyimini aktarabilme, başka deneyimleri dinleme, paylaşma, tekrar bir araya gelebilme, iletişim kurabilme, farklı bakım stratejilerini öğrenme gibi kazanımları edinilebilirler. Kişiler bu destek sayesinde kendi tabirleriyle içlerini dökebilir ve rahatlayabilirler.

Bunun yanı sıra, toplumda konuya ilişkin farkındalığın ve duyarlılığın artırılması amacıyla farklı girişimlerde bulunulabilir. Bu meyanda, uzun yıllar evde bakım hizmeti veren kişilerle ilgili belgeseller çekilebilir (“Evin Gönüllü Hizmetlileri” adıyla vb.). Böyle bir belgeselin çekilmesi veya programın hazırlanmasındaki amaç, herkesin bir gün yaşlanacağı gerçeğinden hareketle yaşlılara yönelik bakım hizmeti verilmesinin önemine ve gerekliliğine dikkat

çekmektir. Bakım hizmeti sunan kişilerin deneyimlerinin de ekrana taşınması ve başkalarına aktarılması suretiyle bu işin ne denli önemli olduğu vurgulanabilir. Ayrıca, bu konuda devlet desteğinin tanıtılması da oldukça önemlidir. Zira yaşlılara ulaşmaya çalışırken adres sorduğumuz birçok insan “o kişileri neden aradığımızı” öğrendiklerinde, kendi çevrelerinde de engelli yaşlıları olduklarını fakat böyle bir destekten haberdar olmadıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, bu desteğin tanıtılması yaşlı mağduriyetlerinin giderilmesi açısından oldukça önemlidir.

Öte yandan, başlangıcından sonuna kadar evde bakım hizmetini gönüllü olarak yerine getirmiş ve getirmekte olan kişilerin, yaşının engellilik türüne göre yaşadığı deneyimler de akademik çalışmalarla veya farklı yollarla derlenebilir. Zira baktığı yakını alzheimer hastası olan katılımcıların bir kısmı, hastayı hayattan koparmamak adına farklı yolları denediklerini, hastalığın başlangıç belirtilerinden son aşamaya kadar geçen süreleri birlikte yaşadıkları için hastanın iyileşme veya durumun daha kötüye gitmesi yolundaki seyrini de gözleme imkânına sahip olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye’de alzheimer hastalığından hayatını kaybeden yaşlı nüfus oranının giderek artması (ölüm nedeni verilerine göre, 2011 yılında Alzheimer hastalığından ölen yaşlı nüfus oranı %2,9 iken bu oran 2012 yılında %3,4; 2013 yılında ise %3,6’ya yükselmiştir TÜİK, 2015, s. 4) göz önüne alındığında bu yöndeki deneyimlerin anlaşılması önem kazanır. Tıbbi tanı, teşhis, tedavi gibi süreçlerin bu tür hastalar üzerindeki etkisi, süreçte kat edilen mesafe, bu hizmeti sunan kişilerin deneyimleri ile daha isabetli okunabilir. Bu bağlamda, evde bakım hizmeti sunan kişilerin deneyimlerinin anlaşılması önemlidir.

Evde bakım hizmetinin çeşitlendirilmesi konusunda da adım atılabilir. Bu konuda özellikle yaşlı bakım yükünün ilgili kişilerle paylaşılmasının yanı sıra, yaşlının engel durumuna göre gidebilecekleri yarı zamanlı hizmet birimleri de devreye sokulabilir. Araştırma sırasında bakım hizmeti sunan kadınlar “Yaşlılarımızı eve hapsedemeyelim, onları yatağa mahkûm etmeyelim, gezdirelim, hava alduralım.” şeklindeki önerileriyle yaş ve engelinden dolayı yaşlıların eve hapsedilmelerine karşı olduklarını belirtmişlerdir. Araştırma kapsamında uzun yıllar evde bakım hizmet alan engelli yaşlıların olduğu tespit edilmiştir. Onların dış dünyayla olan irtibatının kesilmemesi adına neler yapılabileceği tartışılmalıdır. Bu meyanda, yaşlıların eve hapsedilmesi yerine yarı zamanlı kurum bakımına bırakılabilecek ortamlar veya fırsatlar yaratılabilir. Özellikle, huzurevlerinde bakıma ilişkin olumsuz algının ortadan kaldırılması amacıyla önlemler alınmalıdır. Bu algının oluşmasına temel teşkil edilen unsurlar sorgulanmalı ve bunlar ivedilikle iyileştirilmeli veya bertaraf edilmelidir. Özel veya kamu destekli işletilen huzurevlerinde yarı zamanlı, günübirlik veya sadece hafta sonları paylaşımının yaşanabileceği ortamlar yaratılmalıdır. Bu ortamlara da engel durumu izin verdiği ölçüde engelli

yaşlıların katılımları sağlanmalıdır. Bu, yaşlı birey için olduğu kadar evde bakım hizmeti sunan kişilerin bağımsızlığının desteklenmesi açısından da olumlu bir girişimdir. Bir başka öneri yerel yönetimler tarafından desteklenmesi suretiyle hayata geçirilebilir: Trabzonlu engelli yaşlı bireyler için etkinlikler düzenlenebilir, örneğin açık havada “deniz kenarında gezinme etkinliği”, güneşli bir günde belediye tarafından tahsis edilen ulaşım araçlarına engelli yaşlı bireylerin ve yakınlarının alınması ile birlikte açık havada toplu bir etkinlik yaptırılabilir. Bu kişilerin birbirleri ile tanışması ve paylaşımında bulunması sağlanabilir.

Ayrıca, evde bakım hizmetinin daha işler hâle gelebilmesi amacıyla aylık bakım yardımının ve bez sayısının artırılması, periyodik dönemler hâlinde eğitim verilmesi, engelli arabasının temin edilmesi ve son olarak uzun süre yatağa mahkûm olan hastalar için özel yatakların temin edilmesi sağlanabilir. Sonuç olarak, insanların aktif ve sağlıklı bir biçimde yaşlanması yalnızca bireysel özellikleriyle değil, toplumsal açıdan kendilerine sağlanacak psikososyal, ekonomik ve fizyolojik yöndeki destek hizmetleriyle de yakından ilişkilidir (Bahar ve diğerleri, 2009, s. 86). Bu hizmetlerin çeşitlendirilmesi ve işlerliğinin sağlanabilmesi adına uygulamada aksak yönlerin giderilmesi ve önlemler alınması ilerleyen yaşlarda yaşam ve bakım standartlarının yükseltilmesi açısından da önemlidir.

Kaynakça

- Adak, N. (2003). Yaşlıların Gayri Resmî Bakıcıları Kadınlar. *Aile ve Toplum*, 81-87.
- Akdemir, N. (2001). Evde Bakım Hizmeti Gerekliliği. *I. Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 32-35). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Akdemir, N., Çınar İ.F. ve Görgülü, Ü. (2007). Yaşlılığın Algılanması ve Yaşlı Ayrımcılığı. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10(4), 215-222.
- Akdemir, N., Bostanoğlu, H., Yurtsever, S., Kutlutürkan, S. ve Sun Kapucu, S. (2011). Yatağa Bağımlı Hastaların Evde Yaşadıkları Sağlık Sorunlarına Yönelik Evde Bakım Hizmet Gereksinimleri. *Dicle Tıp Dergisi*, 38(1), 57-65.
- Aközer, M., Baran, A.H., Kalaycıoğlu, S., Özler, G., Nuhurat R.C. ve diğerleri. (2011). *Türkiye’de Yaşlılık Dönemine İlişkin Beklentiler*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Aksayan, S. ve Cimete, G. (1998). Kronik Hastalıklı Bireylerin Evde Bakım Gereksinimleri, Olanakları ve Tercihleri. *I. Ulusal Evde Bakım Kongresi Kitabı*. İstanbul: MÜ Döner Sermaye İşletmesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaa Birimi.
- Altun, İ. (1998). Hasta Yakınlarının Bakım Verme Rolünde Zorlanma Durumları. *I. Ulusal Evde Bakım Kongresi Özet Kitabı* içinde (ss. 71-78). İstanbul.
- Arpacı, F. ve Ersoy, A. F. (2001). Aile Ortamında Yaşlı Bakımında Gelin Yaşlı İlişkileri. *I. Ulusal Yaşlılık Kongresi Bildirileri* içinde (ss. 354-364). Ankara.

- Aslan, G. (2004). *Değişen Toplumsal Konum Örneği: Yaşlılık*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Atagün, M. İ., Balaban, Ö.D., Atagün, Z., Elagöz, M. ve Özpolat, A.Y. (2011). Kronik Hastalıklarda Bakım Veren Yükü (Caregiver Burden in Chronic Diseases). *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 3(3), 513-552.
- Atalay, B. (1992/2013). *Türk Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: DPT.
- Bahar, G., Bahar, A. ve Savaş, A.H. (2009). Yaşlılık ve Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetler. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(12), 85-98.
- Balcıoğlu, İ. (2006). *Yaşlılarla İletişim ve Yaşlılara Karşı Görevlerimiz: Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*. Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Baltayan, O.A. (2012). *Yaşlı Hastalara Bakım Veren Kadınların Bakım Yüklerinin ve Yaşam Kalitelerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Ana Bilim Dalı.
- Baran, A.G. (2000). *Yaşlılıkta Sosyal Uyum Sorunu. Antropoloji ve Yaşlılık, Prof. Dr. Vedia Emiroğlu'na Armağan*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayınları.
- Baran, A.G., Kalınkara, V., Aral, N., Baran, G., Akın, G., Özkan, Y. (2005). *Yaşlı ve Aile İlişkileri: Ankara Örneği*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Baysan, N.P. (2008). *Yaşlıların Yaşlılık Algısı ve Sağlıkla İlgili Yaşam Kalitesini Etkileyen Faktörler*. Celal Bayar Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı, Uzmanlık Tezi, Manisa.
- Bekaroğlu, M. (1990). Çekirdek Aile Gerçeği ve Yaşlılık. *I. Aile Şûrası Bildirileri* içinde (ss. 279-284). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Bell, L. (2008). Evde Bakım Sistemi Ülke Örnekleri (Home Care Country Models, Home Care England). *2. Ulusal Evde Bakım Kongresi Kitabı*. İstanbul.
- Bilgili, N. (2000). *Yaşlı Bireye Bakım Veren Ailelerin Yaşadıkları Sorunların Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, HÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bilir, N. (1996). Yaşlılıkta Sağlık ve Yaşam Kalitesi. *Yaşlılık ve Yaşam Kalitesi Sempozyumu*. (V. Kalınkara, F. Ersoy Ed.). Yaşlıları Koruma Derneği Yayını, Ankara.
- Bilir, N. (2004). *Yaşlanan Toplum, Sağlıklı ve Başarılı Yaşlanma*. GEBAM Yayınları, Ankara.
- Bloom, D.E., Jimenez, E. and Rosenberg, L. (2011). Social Protection of Older People. PGDA Working Paper No. 83. 12.05.2015 tarihinde <http://www.hsph.harvard.edu/pgda/working.htm> adresinden erişildi.
- Boyle, J. and Morriss, J. E. (1987). Chapter 10 of *The Mirror of Time: Images of Aging and Dying* in (pp. 212-220). (J. Boyle and J. E. Morriss Eds.). Greenwood Press, Inc., Westport, Connecticut.

- Büyükcoşkun, A. (1990). *Yaşlı Bireyin Sorunları ve Bakım Gereksinimlerinin Saptanması*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Çiftçi, A. (2008). Ailedeki Yaşlı Bireyler. *V. Aile Şûrası Aile Destek Hizmetleri Bildirileri* içinde (ss. 222-232). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çohaz, A. (2009). Almanya ve Türkiye’de Yaşlı Hizmet Zinciri. *Almanya ve Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlılık Politikaları*. Konrad Adenauer Stiftung Yayını, Ankara.
- Çohaz, A. (2010). Türkiye’de Yaşlı ve Yaşlılara Sunulan Bakım Hizmetleri. Ülkemizde Yaşlılık Politikaları. *Akademik Geriatri Sempozyumu*, Gazimağusa, KKTC.
- Devlet Planlama Teşkilatı-DPT*. (2007). Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Dinç, L. (2010). Bakım Kavramı ve Ahlaki Boyutu. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 74-82
- Dramalı, A., Demir, F. ve Yavuz, M. (1998). Evde Kronik Hastaya Bakım Veren Hasta Yakınlarının Karşılaştıkları Sorunlar. *I. Ulusal Evde Bakım Kongresi Özet Kitabı*, 24-26 Eylül, İstanbul.
- Durgun, B. ve Tümerdem, Y. (1999). Kentleşme ve Yaşlılara Sunulan Hizmetler. *Geriatrici*, 2(3), 115-120.
- Emiroğlu, V. (1995). *Yaşlılık ve Yaşlının Sosyal Uyumu*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Fabbre, V.D., Buffington A.S., Altfeld S.J.; Shier G.E. and Golden, R. (2011). Social Work and Transitions of Care: Observations from an Intervention for Older Adults. *Journal of Gerontological Social Work*, 54(6), 615-26.
- Gantzer, P.P. (2009). Almanya’da ve Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlılara Bakış-Güncel Durum, Sosyal ve Felsefi Tanımlar. *Almanya ve Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlılık Politikaları* içinde (ss. 56-60). Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Yayını.
- Genç, Y. ve Barış, İ. (2015). Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Çağdaş Yaklaşım: Kurumsal Bakım Yerine Evde Bakım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 36-57.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (C. Güzel, Çev.). Ankara: Kırmızı Yayınları.
- Güven, S. (2006). *Türkiye’de Yaşlı ve Aile*. Geriatri ve Gerontoloji. International Institute on Aging (INIA) and Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma Merkezi (GEBAM) Yayını, Ankara.
- Güven, S. ve Şener, A. (2010). Family Relations in Aging. *International Journal of Business and Social Science*, 1(3), 47-52.
- Güven, S., Şener A. ve Gürsoy, N. (2012). Women’s Views on Old Age. *The International Journal of The Humanities*, 9(5), 88-92.
- Home Care in Europe*. (2008). (R. Tarricone and A.D. Tsouros, Eds.). Italy: Universita Commerciale Luigi Cocconi.
- Hotar, N. (2009). Türkiye’de İleri Yaş, Sosyal Hizmetler ve Politikaları. *Almanya ve Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlılık Politikaları* içinde (ss. 20-25). Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Yayını.

- Kaçar, G. Ş. (2000). *Yaşlıların Farklı Kentsel Koşullarda Yaşam Uyumları, Eğilimleri, Tutum ve Davranışları: Sosyal Antropolojik Açısından Değerlendirme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Antropoloji ve Etnoloji (Sosyal Antropoloji) Ana Bilim Dalı.
- Kalaycıoğlu, S., Tol, U.U., Küçükural, Ö. ve Cengiz, K. (2003). Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri. *TÜBA Raporları*, 5. Ankara: TÜBİTAK Matbaası.
- Kalınkara, V. ve Çekal, N. (2003). Evde Yaşayan Yaşlıların Günlük Yaşam Aktiviteleri Üzerine Bir Araştırma. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 3(2), 82-95.
- Khorshid, L., Eşer, İ., Zaybak, A., Yapucu, Ü., Arslan, G.G. ve Çınar, Ş. (2004). Huzurevinde Kalan Yaşlıların Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Turkish Journal of Geriatrics*, 7(1): 45-50.
- Kim, E.Y. and Yeom, E. (2016). Influence of Home Care Services on Caregivers' Burden and Satisfaction. *Journal of Clinical Nursing*, 25, 11-12.
- Macionis, J.J. (2012). *Sosyoloji* (V. Alkan, Çeviri Editörü, 13. Basımdan Çeviri.). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Navaie, M., Feldman, P.H., Gould, D.A., Levine, C., Kuerbis, A.N. and Donelan, K. (2002). When the Caregiver Needs Care: the Plight of Vulnerable Caregivers. *Am J Public Health*, 92(3), 409-413.
- NOVA Report*. (2001-2011). Lowenstein, A., Katz, R., Prilutzky, D. and Millhousen-Hasson, D. Methodological Issues in Cross-National: *The Oasis Project. Gerontology* (Special Issue: Methodological Topics in the Study of Aging in Israel), 28,3-4.
- Oğlak, S. (2007). Uzun Süreli Evde Bakım Hizmetleri ve Bakım Sigortası. *Türk Geriatri Dergisi*, 10(2),100-108.
- Onat, Ü. (2000). Sosyal Politikalar Açısından Yaşlılık. (Y. Gökçe-Kutsal, Ed.). *Geriatri 2002 Sempozyum Bildirileri* içinde (ss. 266-276). Ankara: Hacettepe Üniversitesi GEBAM Yayını.
- Onat, Ü. (2004). *Yaşlanma ve Sosyal Hizmet. Yaşlılık Gerçeği*. Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma Merkezi. Ankara: H.Ü. Hastaneleri Basımevi.
- Özmete, E., Hablemitoğlu, Ş. ve Yıldırım, F. (2012). *Ankara'da Yaşlı Yoksulluğu: Ekonomik, Sosyal, Kültürel İhtiyaçların Analizi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Öztop, H., Şener, A. ve Güven, S. (2008). Evde Bakımın Yaşlı ve Aile Açısından Olumlu ve Olumsuz Yönleri. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1, 39-49.
- Proietti, M. G., Compagnone T. and Liotta G. (2014). Addressing Healthcare Needs in Older People After Discharge. *Advances in Aging Research*, 3, 257-264.
- Rand, A. B. (2013). *Society is Aging: What are We Going to do about it?*. Delivered at the UCLA Luskin School of Public Affairs, Los Angeles.
- Sinigoj, G. (2009). Avrupa-Asya Yaşlanma Karşılaştırılması. *Almanya ve Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlılık Politikaları* içinde (ss. 72-78). Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Yayını.

- Sitar, M. E., Yanar, K., Aydın, S. and Çakatay, U. (2013). Current Aspects of Ageing Theories and Classification According to Mechanisms. *Turkish Journal of Geriatrics*, 16(3), 339-346.
- Stoltz, P., Udén, G. and Willman, A. (2004). Support for Family Carers Who Care for an Elderly Person At Home. *A Systematic Literature Review*, 18(2), 111-119.
- Subaşı, N. (2001). *Ankara İli Çankaya İlçesinde Evde Bakım Durumu Araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara.
- Şahin, M. ve Yalçın, M. (2003). Huzurevinde veya Kendi Evlerinde Yaşayan Yaşlılarda Depresyon Sıklıklarının Karşılaştırılması. *Turkish Journal of Geriatrics*, 6(1),10-13.
- Tamer, M. G. (2014). Kuşaklararası Dayanışma ve İş Birliği Çerçevesinde Gençlerin Yaşlı ve Yaşlılık Algısının Değerlendirilmesi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(3), 15-35.
- Taşdelen, P. ve Ateş, M. (2012). Evde Bakım Gerektiren Hastaların Bakım Gereksinimleri ile Bakım Verenlerin Yükünün Değerlendirilmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(3), 22-29.
- Taşkesen, C.G. (2012). *Türkiye’de Yaşlılık ve Evde Yaşlı Bakımı: Resmî Karar ve Uygulamaların Yerinde Tespiti (Isparta İli Araştırması)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Tufan, İ. (2003). *Modernleşen Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanmak: Yaşlanmanın Sosyolojisi*. İstanbul: Özenler Matbaası.
- TÜİK- Türkiye İstatistik Kurumu İstatistiklerle Yaşlılar. (2012).
- TÜİK- Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus Verileri. (2015).
- UN United Nations -World Population Ageing. (2015). United Nations Department of Economic and Social Affairs. Population Division New York.
- Vatandaş, C. (2008). *Trabzon’da Ailenin Yapısı ve Problemleri*. KTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, KTÜ Matbaası, Trabzon.
- Verulava, T., Adeishvili, A. and Tamar, M. (2016). Home Care Services For Elderly People in Georgia. *Home Health Care Management & Practice*, 28(3), 170-177.
- World Health Organization-WHO. (2002). Ethical Choices in Long-Term Care: What Does Justice Require? Geneva, World Health Organization.
- Yaşar, E.K. (2005). *Yaşlıya Evde Bakım Veren Aile Bireylerinin Bakım Yükü ve Etkileyen Faktörler*. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, YL Tezi. İzmir.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Yıldız, M. (2012). Bağlanma Kuramı Açısından Yaşlılık Dönemine Genel bir Bakış. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(1), 2-30.
- Zuckerman, C., Dubles, N.N. and Callopy, B. (1990). *Home Health Care Options—A Guide for Older Persons and Concerned Families*. New York: Insight Books Pub.

MARDİN'DE GERÇEKLEŞTİRİLEN TERCİHLİ VE GELENEKSEL EVLİLİKLERİN NEDENLERİ VE EVLİLİĞE KARAR VERME SÜRECİ*

Hüseyin GÜNEN, Tuğça POYRAZ TACOĞLU

Özet: Makalede, Mardin ilinde gerçekleştirilen tercihli ve geleneksel evliliklerin, ekonomik ve sosyo-kültürel nedenleri ile evliliklerin gerçekleşmesinde karar verme süreci ele alınmaktadır. Burada tercihli evlilik kavramı, geleneksel toplumlarda çocukların kimlerle evleneceğine, evlenecek bireylerin değil, ailelerinin kararlarının öncelikli olmasına işaret etmektedir. Geleneksel evliliklerde de evlilik kararını verenler genellikle evlenecek bireylerin aileleri olduğu için her iki evlilik biçiminde evliliğe karar verme nedenlerinin ve evlilik kararını kimin/kimlerin aldıklarının ortaya çıkarılması önemlidir. Küreselleşmenin ulusal ve yerel kültürleri düzleştirici etkisine rağmen Mardin'de farklı evlilik biçimlerinin varlığını sürdürmesi dikkat çekmekte, bu durum Mardin'in çok kültürlü yapısını yansıtmaktadır. Araştırılan evlilikler kültürel zenginliği yansıtmaması açısından önem arz etmektedir. Araştırmada, fenomenolojik nitel yöntem uygulanmıştır. Bu kapsamda Mardin'de on farklı evlilik biçimine ulaşılmış, 11 kadın ve 11 erkek olmak üzere toplam 22 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada din ve geleneğin, aile yaşamını şekillendiren önemli unsurlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tercihli ve geleneksel evliliklerin, bireyin kararı dışında gerçekleştiği ve bireyin bu durumu kabullendiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Evlilik çeşitleri, tercihli evlilik, geleneksel evlilik, akrabalık, kültür.

Preferential and Traditional Marriages in Mardin: Reasoning and the Decision Making Process

Abstract: This article aims to reveal not only the economic and sociocultural reasons of the preferential and traditional marriages but also the decision making process; who the decision makers are, their roles and statuses and variables within those marriages, in Mardin. In this research, with preferential marriage, it is indicated that in a traditional society, it is the family not the persons who are going to get married is the decision maker with whom they are going to get married. In traditional marriages, it again the family which is the decision maker. That's why it is really important to find out the reasons behind those decisions.

This research has been conducted in Mardin/TURKEY and 10 marriage types have been analysed within this scope. It has been understood that Mardin is one of the most precious cities reflecting multiculturalism with several kinds of marriage against globalization. In this sense, marriages in question have great importance to indicate cultural richness in a society. Phenomenological qualitative method has been applied in this research. By taking examples from all

* Bu makale, *Mardin İlinde Gerçekleştirilen Tercihli ve Geleneksel Evlilik Çeşitleri* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir, bk. (Günen, 2016).

marriage types, 11 women and 11 men in total 22 participants have been interviewed in depth. In this research it is found out that religion and tradition are the essential issues to figure out the family structure. Within the preferential and traditional marriages. The persons who take part in them have already accepted this situation and have no rights in the decision making process.

Key words: Marriage types, preferential marriage, traditional marriage, kinship, culture.

Giriş

Sosyolojik bakış açısına göre, bireysel duygulardan kaynaklanan ve bu nedenle bireysel bir karar olarak görülen evlilik kararı, içinde yaşanılan toplumdan bağımsız olarak verilememektedir. Macionis (2012, s. 2), sosyolojik bakışı, özeldeki geneli görmek; yani bireylerin özel yaşamlarında toplumun genel kalıplarını görmek olarak tanımlamaktadır. Buna göre sosyologlar, bireylerin davranışlarında genel kalıplar aramaktadır, her birey benzersiz olmasına rağmen, toplum birçok kategoride insan davranışlarını şekillendirmektedir. Bu bağlamda toplum, bireyin eylemlerini, düşüncelerini, duygularını yönlendiren bir güçtür ve eş seçiminde yaş, cinsiyet, ırk, sosyal sınıf gibi etkenler belirleyicidir. Bu bağlamda kimin kiminle, nasıl evleneceğini belirleyen kurallar toplum tarafından belirlenmekte, toplumdan topluma değişmektedir. Ailenin işlevinin değiştiği, evlilik kurumunun bile varlığının sorgulandığı postmodern dönemde geleneksel toplumlarda gerçekleştirilen evliliklerin incelenmesi, kültürel farklılıkların varlığını göstermesi anlamında önem arz etmektedir. Evlilik kurumu evrensel olsa da, evlilik çeşitlerinin kültüre, şartlara ve bireylerarası etkileşimlere göre farklılaştığı kabul edilmektedir. Bu anlamda evlilik bağlamsaldır ve inşa süreci kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde modernleşmenin gelenekleri yerinden çıkarıcı etkisine karşı, aile ve akrabalık ilişkileri, bireylere ontolojik bir güvenlik sunmakta; aile ve akrabalar, evlilik süreci içerisinde önemini korumaktadır.

Araştırma konumuzu oluşturan berdel, levirat ve sororat gibi evlilik biçimleri, Balaman'a (2002, ss. 40-60) göre tercihli evlilikler olarak nitelendirilmektedir. Burada "tercih" sözcüğünün anlamı, geleneksel toplumlarda çocukların kimlerle evlenmesi gerektiği konusunda bireylerin kararlarının değil, ailelerinin kararlarının öncelikli olmasıdır. Tercihli evlilikler, evlendirilecek çiftler arasında tercih, izin ve yasak kurallarına işlerlik kazandırmaktadır. Bu kurallar doğrultusunda davranış ve eylemler oluşturulmaktadır. Bu kuralların kesin olarak belirlendiği yaşam biçimlerinde evlenme olgusu, bireyler arası bir kontrat olmanın ötesinde aileler, kümeler, soylar arası bağlayıcı nitelik taşımaktadır.

Geleneksel toplumlarda evliliğin temeli olarak romantik aşk veya romantizm değil; çıkar ilişkileri, soyun devamı, sosyokültürel yapıya uyum, birtakım

sorunlarla (başlık parası bulunmadığı durumlarda berdel evliliğinin çözüm olması veya kadının dulluğuna ve namusuna çare olarak levirat evliliğinin tercih edilmesi gibi) baş etme yolu olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda çalışmaya sadece tercihli evlilikler değil, bunun yanı sıra geleneksel toplumlarda sık rastlanılan ancak evlilik kararının alınmasında bireysel iradenin de etkili olduğu evlilikler de dâhil edilmiştir. Bunun yanı sıra çalışmada Mardin ilindeki yabancı ile evlilik (Suriyeli ile) ve modern yaşama özgü olan gönüllü evlilik çeşidine yer verilmiştir. Son olarak ise, aile sosyolojisi alan yazınında (literatür) rastlamadığımız ve atipik evlilik olarak kavramsallaştırdığımız “baba-oğul bacanak olma evliliği” incelenmiştir. Böylece araştırmada analiz edilecek evlilik biçimleri; tercihli evlilikler (berdel, sorarat, levirat ve baba-oğul bacanak olma evliliği), geleneksel evlilikler (görücü usulü evlilik, yakın akraba evliliği, kız kaçırma evliliği, çok eşli evlilik), yabancı (Suriyeli) ile evlilik ve gönüllü evliliktir. Evliliklerin ekonomik ve sosyokültürel nedenleri ile evlilikte karar vericilerin kim/kimler oldukları çalışmanın temel problem cümlelerini oluşturmaktadır.

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu, Mardin ilinde gerçekleştirilen tercihli ve geleneksel evlilik biçimlerinin ekonomik ve sosyokültürel nedenlerinin neler olduğu ve bu evliliklerde karar vericilerin kim/kimler olduklarının ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmada ele alınan evlilik biçimleri, evlilik kararının alınmasında bireysel iradenin etkili olup olmamasına göre genel olarak iki kategori altında ele alınmıştır. İlk kategoriye oluşturan tercihli evliliklerde, evlilik kararı evlenecek bireyler tarafından değil, aileleri tarafından alınmaktadır. İkinci kategoriye oluşturan evlilik çeşitlerinde ise evlenme kararının alınmasında bireylerin iradesi esas olsa da evlilik süreci içerisinde alınan kararlarda aile büyükleri ve akrabalarının sürece müdahil olması anlamında ilk kategorideki evliliklere benzemekte ve bu anlamda geleneksel özellikler taşımaktadır.

Araştırmada ele alınan tercihli evlilik biçimleri; berdel, sorarat (baldızla evlilik), levirat (kayınbiraderle evlilik) ile baba ve oğul bacanak olma evliliği iken, geleneksel evlilik biçimlerini oluşturan evlilikler; görücü usulü evlilik, yakın akraba evliliği, kız kaçırma evliliği ve çok eşli evliliktir. Bu evlilik çeşitlerinin yanı sıra çalışmada Mardin ilinde sık rastlanılan evlilik çeşitlerinden biri olan yabancı ile (Suriyeli ile) evlilik de ele alınmaktadır. Ayrıca modern toplumlara özgü gönüllü evlilik çeşidine de yer verilerek, diğer evliliklerle gösterdiği farklılıkların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacını Mardin ilinde gerçekleştirilen tercihli ve geleneksel evlilik biçimlerinin ekonomik ve sosyokültürel nedenleri ile evlilik kararının kim ya da kimler tarafından alındığının ortaya çıkarılması oluşturmaktadır.

Araştırmanın konusunu oluşturan evlilik çeşitleri, geleneksel toplumlara özgü, içinde buldukları toplumsal yapının değerleri ve ihtiyaçlarından ortaya çıkıp şekillense de, her bir evliliğin gerçekleşmesinde farklı amaç ve beklentiler söz konusu olmaktadır. Bu anlamda bu evlilik çeşitleri çalışmaya konu edinirken, kendi bağlamları dikkate alınarak yorumlanmıştır, çünkü evlilik kurumu hem üyesi olunan ailenin hem de içinde yaşanılan toplumun değerleriyle ilişkilidir. Dolayısıyla meseleye hem kültürel bağlamda hem de aile içi ilişkiler bağlamında yaklaşmıştır.

Çalışmada evlilik sürecindeki eş seçme, başlık parası, âdetler ve gelenekler gibi kültürel öğelerin Mardin ili açısından incelenip, yorumlanması çok kültürlülük ve geleneksel yaşam biçimi hakkında bilgi verilmektedir. Nitekim Mardin, çok kültürlülüğü ve geleneksel yaşam biçimlerini yansıtan ender illerdendir. Bu yönüyle araştırma, toplumun ve kültürün çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Küreselleşmenin yerel kültürleri tektipleştirme tehdidi karşısında, yerel kültürlerin kendine has özelliklerini kültürel görelilik şemsiyesi altında koruma çabalarının vurgulanması çalışmayı önemli kılmakta, bu açıdan çalışmanın çok kültürlülük tartışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ayrıca tercihli evlilik (berdel, levirat ve sororat) konusunda çalışmaların az sayıda olması ve atipik bir evlilik çeşidi olarak baba-oğul bacanak olma evliliğine alan yazında rastlanılmaması çalışmayı alan yazına katkı sağlaması ve gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutması anlamında önemli kılmaktadır.

1.3. Araştırmanın Problem Cümleleri

Tercihli ve geleneksel evlilik çeşitleri ile evlenen çiftlerin evlilikleri ve kendi yaşamları ile ilgili deneyimleri aşağıda belirtilen problem cümleleri çerçevesinde analiz edilecektir:

1. Evli çiftlerin gözünden evliliğe neden olan ekonomik ve sosyokültürel nedenler nelerdir?
2. Evliliklerin gerçekleşmesinde karar vericiler kim/kimlerdir?

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma fenomenolojik nitel yöntemle gerçekleştirilen bir alan çalışmasıdır. Neuman (2010, ss. 131-134), fenomenolojik nitel yöntemi açıklayan yorumlayıcı sosyal bilimden bahsederken, bu tür araştırmaların amacının, toplumsal gerçekliğin ve insanların temel doğası hakkında açıklayıcı

bilgiler vermek olduğunu söylemektedir. Yorumlayıcı araştırmacılar için toplumsal araştırmanın hedefi, toplumsal yaşama dair anlayış geliştirmek ve insanların doğal ortamlarda nasıl anlam oluşturduklarını keşfetmektedir. Araştırmacı, incelenen insanlar için neyin anlamlı veya önemli olduğunu öğrenmek ister ve bunu belirli bir toplumsal ortamı tanıyarak ve içindekilerin bakış açısından görerek yapar. Araştırmacı, incelediği kişilerin duygularını ve yorumlarını paylaşır, olayları onların gözünden görür. Bu çalışmada nitel yöntemin seçilme sebebi; araştırmanın konusuna, analiz birimine ve amacına en uygun yöntem olmasıdır. Nitel araştırma kültüre ve zamana bağımlıdır, bir başka yönüyle nitel araştırmada katılımcıların araştırma problemlerine verdikleri anlamlar önemlidir.

2.1. Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerinin toplanmasında iki veri toplama tekniğinden yararlanılmıştır. Bunlardan ilki, derinlemesine görüşme, diğeri ise sahaya yönelik gerçekleştirilen katılımlı gözlemdir.

Nitel araştırmada kullanılan derinlemesine görüşme tekniği sosyal dünyadaki, “görünür” birçok olgu, süreç ve ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracıdır (Kümbetoğlu, 2005, s. 72). Görüşmeler, her bir evlilik çeşidine uygun olarak ayrı ayrı soru formları hazırlanarak gerçekleştirilmiştir. Nitel görüşme, katılımcıların evlilik süreçlerine yönelik bakış açılarını ortaya çıkaran ve evlilik deneyimlerine ilişkin daha zengin veriler sunan bir veri toplama tekniğidir. Böylece sosyal dünyadaki gözle görünür birçok süreç ve ilişkinin görünümünden çok, özüne inilerek, ayrıntılı ve bütüncül bir anlamaya ulaşılması amaçlanmıştır. Derinlemesine görüşme ile bireylerin bakış açılarını, toplumsal dünyadaki doğal ortamlarında, gündelik hayatlarında derinlemesine anlamak mümkün olabilmektedir. Nitel araştırmada sosyal gerçeklik, araştırmacı ve katılımcılar arasındaki etkileşimsel bir süreçte yeniden inşa edilmektedir. Görüşme formları, her bir evlilik çeşidi için sosyodemografik verilere ulaşmayı hedefleyen standart sorular (cinsiyet, yaş, meslek, eğitim durumu, gelir düzeyi, çocuk sayısı, vb.) ile evlilik çeşitlerinin özellikleriyle ilgili verilere ulaşmayı hedefleyen özel sorular şeklinde hazırlanmıştır.

Katılımlı gözlemin özelliği ise, Duverger'a (2006, s. 299) göre, araştırmacının gözlemlediği grubun hayatına ve faaliyetlerine bir dereceye kadar da olsa katılmasıdır. Bu katılma bazen pasif bir katılma olur, düpedüz bir seyirci rolü niteliğini alır, fakat bu seyircilik, koşulların zoruyla oyuna girmeyi ve oyuncular arasında yer almayı gerektiren bir seyirciliktir. Katılımlı gözlemler, araştırmacının sahada gözlemlediği aile yapısı, evlilik ritüelleri ve sosyokültürel yapıyla ilişkilidir. Gözlem notlarından araştırma verilerinin

değerlendirilmesinde yararlanılmış, gözlemlerle elde edilen bilgiler, verilerin yorumlanmasında derinlemesine görüşmeden elde edilen bilgilerle harmanlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Veri Toplama Süreci

Derinlemesine görüşmeler, Mardin ilinde geleneksel ve tercihli evlilik çeşitleri ile evlenen çiftler, çiftlerin ebeveynleri, akrabaları ve konuyla yakından ilgisi olan kanaat önderleri (imam ve fahri imam gibi) ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada 11'i erkek ve 11'i kadın olmak üzere toplam 22 kişiyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Çalışmada, grubun özelliklerini en iyi yansıtan, araştırmacıya en etkin ve verimli veriyi sağlayacak olan örneklem seçimine dikkat edilerek, kartopu veya zincirleme örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede muhtara, imama, kanaat liderine ve daha sonra ulaşılan kişilere “Bu konuda en çok kimler bilgi sahibi olabilir? Kimle/Kimlerle görüşmemizi önerirsiniz?” sorusu yöneltilerek görüşme yapılacak kişiler belirlenmiştir.

Çalışmada karşılaşılan en önemli güçlüklerden birisi, bizatihi konunun kendisiyle ilişkilidir. Evlilik, mahremiyet içeren bir konudur. Söz konusu çalışmanın bir de geleneksel bir toplumda yapılması, bu durumu daha da zorlaştırmıştır. Araştırmacının Arapça bilmesi, Arap katılımcılara ulaşmada kolaylık sağlamıştır. Araplarla yapılan görüşmelerin çoğu katılımcıların ana dillerinde yapılmış ve bu durum çalışma sorularının anlaşılmasında kolaylık sağlamıştır. Bu çerçevede Neuman'ın (2010, s. 233) belirttiği ve nitel araştırmada önem taşıyan “kelimeler, tonlamalar, deyimler, atasözleri, vb.” doğrudan araştırmacının analiz sürecinden geçmiştir. Arapça gerçekleştirilen görüşmeler, daha sonra araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Görüşmeler 2015 yılının Eylül ayından başlayarak 2016 yılının Ocak ayına kadar ayrı ayrı zamanlarda dört kez sahaya gidilerek gerçekleştirilmiştir. Her seferinde sahada ortalama 10 gün kalmıştır. Görüşmelere başlanmadan önce araştırmacı kendisini tanıtarak, yapmak istediği görüşmelerle ilgili katılımcılara bilgiler vermiş ve rızalarını almıştır, dolayısıyla katılımcıları sorulara samimi ve güven ilişkisine dayanan cevaplar almaya teşvik etmiştir. Ayrıca katılımcılara kimliklerinin açıklanmayacağına dair teminat verilmiştir.

Görüşmeler, nitel araştırmanın doğasına uygun olarak, katılımcıların gündelik gerçekliklerine en yakın bilgiye ulaşmayı sağlamak açısından evlerinde yapılmıştır. Görüşmeler otuz dakikadan bir buçuk saate kadar değişen sürelerde gerçekleşmiştir. Görüşmelerin bir kısmı, katılımcıların onayı üzerine elektronik cihazla kayıt altına alınmıştır. Alınan kayıtlar sayesinde, önemli ayrıntıların gözden kaçabilecek olması engellenmiştir.

2.3. Araştırmanın Veri Değerlendirme Süreci

Wolcott (Wolcott 1994'ten aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2006, ss. 221-222), nitel veri analizinde üç yol önermektedir: İlki, toplanan verinin özgün formuna mümkün olduğu kadar sadık kalarak ve gerektiğinde araştırmaya katılan bireylerin söylediklerinden doğrudan alıntı yaparak betimsel bir yaklaşımla verileri okuyucuya sunmaktır; veriler ve ulaşılan sonuçlar birbirine anlatım olarak çok yakındır. Örneğin, görüşmelerden uzun aktarımlar yapılabilir ve gözlem notları özgün hâline yakın bir biçimde betimlenebilir. İkinci yol, ilkinin içerecek bir şekilde, bazı nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmak amacıyla “sistemik analiz” yapmaktır. Veriler betimsel bir yaklaşımla sunulur ve belirlenen bazı temalar ve temalar arası ilişkiler belirlenir. Bu yaklaşımda araştırmacı, veri analizini bir adım öteye götürmekte ve okuyucuya yardımcı olabilecek birtakım ek analizler yapmaktadır. Üçüncü yaklaşımda ise araştırmacı, ilk iki yaklaşımı temel alır ve buna ek olarak, veri analizi sürecine kendi yorumlarını da dâhil eder. Bu anlamda çalışmada nitel veri analiz tekniklerinden “betimsel analiz tekniği” ve bir dereceye kadar da “sistemik analiz” kullanılmıştır.

Nitel araştırmalarda araştırmacıların çoğu, araştırdıkları çevrenin betimlemesini yapmayı amaçlar. Betimlemede yapılan vurgu, sıradan detaylara dikkat kesilmeyi içerir, günlük yaşam yüzeysel, küçük şeyleri soruşturmaya değerlidir. Çünkü bunlar özel bir bağlamda neyin olup bittiğini anlamamıza destek olurlar ve gerçekliğin diğer katmanlarına ipucu ve işaret sağlarlar (Bryman, 1988, s. 63).

Araştırmada elde edilen veriler kodlanarak, kategoriler ve temalar tespit edilmiştir. Kodlama yapılırken açık ve serbest kodlama tercih edilmiştir. İlk aşamada veriler ayrıntılı olarak incelenip, olgular isimlendirilerek kategoriler belirlenmiş, Kavramlar birbirleriyle karşılaştırıldıklarında benzer olgulara ait olduklarında kategori başlığı alır. Kategori, diğer kavramlardan daha soyut bir kavramdır (Strauss ve Corbin, 1998).

Görüşmecilerden alınan cevaplardan sonra, görüşme metinlerinin transkriptasyona tabi tutulması sonucunda ulaşılan kategoriler ve temalar aşağıda Şekil 1'de sunulmaktadır:

Kategoriler ve Temalar		
Evlilik Nedenleri		Din/Ahlak Fakirlik Namus Tanıdıklık/akrabalık Çocuk yapmak Aşk Güzellik Baskı İtibar Sorumluluk
Yabancı ile Evlilik		Menfaat Kolay yoldan evlilik
Evlilikte Karar Vericiler		Aile Gelenek Birey

Şekil 1. Evlilik Nedenleri ve Karar Vericilerle İlgili Kategoriler ve Temalar

2.4. Katılımcılar

Araştırmada katılımcıların gerçek isimleri kullanılmamış; her bir katılımcı kodlanmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

S. No	Kod Adı	Cinsiyeti	Yaşı	Katılımcıların Statüsü	Eğitim Durumu	Yaşadığı Yer	Aylık Geliri
1	Katılımcı 1	Kadın	56	Yakın akraba evliliğiyle evlenen kadının annesi	Okuma-yazma bilmiyor	Köy	0 TL
2	Katılımcı 2	Kadın	70	Berdel evliliği yapan çiftin annesi	Okuma-yazma bilmiyor	Köy	300 TL
3	Katılımcı 3	Erkek	55	Berdel evliliği yapan çiftin babası	Lise	Köy	2200 TL
4	Katılımcı 4	Erkek	65	Levirat evliliği yapan erkek ve baba-oğul bacanak olma evliliğiyle evlenen baba	İlkokul	Köy	1100 TL
5	Katılımcı 5	Erkek	75	Sorarat evliliği yapan erkek	İlkokul	Köy	2000 TL
6	Katılımcı 6	Kadın	69	Görücü usulüyle evlenen kadın	Okuma-yazma bilmiyor	Şehir	600 TL
7	Katılımcı 7	Kadın	40	Görücü usulüyle evlenen kadın	Ortaokul	Şehir	0 TL

8	Katılımcı 8	Erkek	59	Görücü usulüyle evlenen erkek	Ortaokul	Köy	1500 TL
9	Katılımcı 9	Erkek	41	Görücü usulü ve yakın akraba evliliğiyle evlenen erkek	Ortaokul	Şehir	7000 TL
10	Katılımcı 10	Erkek	75	Yabancıyla evlenen erkek	İlkokul	Köy	1500 TL
11	Katılımcı 11	Erkek	30	Baba-oğul bacanak olma evliliğiyle evlenen oğul	Ortaokul terk	Köy	1500 TL
12	Katılımcı 12	Kadın	50	Baba-oğul bacanak olma evliliğiyle evlenen anne	Okuma-yazma bilmiyor	Köy	0 TL
13	Katılımcı 13	Kadın	24	Kız kaçırma evliliğiyle evlenen kızın kardeşi	İlkokul	Köy	0 TL
14	Katılımcı 14	Erkek	64	Kız kaçırma evliliğiyle evlenen kızın babası	Ortaokul	Köy	3000 TL
15	Katılımcı 15	Kadın	60	Kız kaçırma evliliğiyle evlenen kadın	Okuma-yazma bilmiyor	Köy	0 TL
16	Katılımcı 16	Kadın	26	Gönüllü evlilikle evlenen kadın	Lisans	Şehir	0 TL
17	Katılımcı 17	Erkek	27	Gönüllü evlilikle evlenen erkek	Lisans	Şehir	3000 TL
18	Katılımcı 18	Kadın	42	Görücü usulü, berdel ve yakın akraba evliliğiyle evlenen erkek	Ortaokul	Şehir	0 TL
19	Katılımcı 19	Kadın	32	Görücü usulü ve yakın akraba evliliğiyle evlenen kadın	İlkokul	Köy	500 TL
20	Katılımcı 20	Kadın	68	Çok eşlilikle evlenen kadın	Okuma-yazma bilmiyor	Köy	300 TL
21	Katılımcı 21	Erkek	85	Kanaat önderi (Yöre halkı tarafından sözüne itibar edilen kişi)	İlkokul	Köy	1000 TL
22	Katılımcı 22	Erkek	39	Köy imamı	Ön lisans	Köy	1500 TL

3. Mardin İlinde Rastlanan Evlilik Çeşitleri

Ailenin kurulmasında ve neslin devam etmesinde en önemli süreç evliliklerdir. Evlilik, genel olarak farklı cinsten bireylerin belli kurallar çerçevesinde bir araya gelerek oluşturdukları ortak yaşam biçimidir. Giddens'a (2008, s. 247)

göre evlilik, iki yetişkin birey arasındaki, toplum tarafından tanınan ve onaylanan cinsel birlik anlamına gelmektedir. Kasapoğlu ve Karkıner (2011, s. 30) ise evliliği, sadece cinsel birliktelik değil aynı zamanda kadın ve erkek açısından karşılıklı duygu paylaşımı, bir hayatı beraber geçirme kararı, hayatın sorumluluklarının beraber üstlenilmesi şeklinde tanımlamaktadır.

Haviland (2002, s. 272) ise “Çiftleşme biyolojik iken evlilik kültürel” demektedir. Kimin kiminle evlenebileceği ve birey evlendikten sonra kendisini ne gibi hak ve sorumluluklar beklediği gibi hususlar her toplumda ve kültürde farklı olarak belirlenmiştir (Tezcan, 2010, s. 135). Evrensel bir kurum niteliği olan evlilik, toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda ve kültüre göre farklı türde gerçekleşebilmektedir.

Toplumun temel dinamiklerini oluşturan aile kurumunu sağlıklı sürdürmek maksadıyla, her toplumda aile fertlerine büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu sorumlulukların paylaşılması, toplum tipine göre farklılık arz etmektedir. Geleneksel toplumlarda aile ile ilgili sorumluluklar, genellikle ailenin reisi ve/veya örfi kurallar tarafından belirlenmektedir. Bu açıdan geleneksel toplumlarda, evlilik kararının alınması ve kimin kimle evleneceği gibi hususların belirlenmesinde aileler veya akrabalar etkili olmaktadır.

Tercihli evlilik çeşitleri Balaman'a (2002, ss. 40-41) göre, geleneksel toplumlarda çocukların kimlerle evlenmesi gerektiği konusunda bireylerin değil, ailelerin öncelik durumuna göre karar almalarıdır. Aileler arası dayanışma ve dirliğin pekişmesini amaçlayan tercihli evlilikler, temelde çıkar ilişkisine dayanmaktadır. Bu tür ailelerin tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik uğraşları olduğu için; ailede otoriteyi sağlamak, toprağın bölünmesini engellemek, aile sınırlarının dışarı çıkmasını engellemek açısından bu evlilikler doğal hâle gelmektedir. Balaman'ın ele aldığı tercihli evlilik biçimleri şunlardır: beşik kertme, söz alıp verme, berdel evliliği, taygeldi evliliği, baldızla evlilik, kayınbiraderle evlilik, kardeş çocukları evliliği, bir dizi erkek kardeşin bir dizi bacıyla bireysel evliliği, kız kaçırma, görücülük.

Tercihli evlilik çeşitlerinden Mardin'de rastlanılanlar ise, berdel (ıkyada) evliliği, levirat (kayınbiraderle evlilik) ve sororattır (baldızla evlilik). Bunların haricinde, alan yazında rastlanmayıp tercihli evlilik olarak kavramsallaştırdığımız bir başka evlilik çeşidi, baba ve oğul bacanak olma evliliği gözlemlenmiştir.

Mardin'de tercihli evlilikler dışında, geleneksel evlilikler olarak kategorize edilen evlilik çeşitleri ise; görücü usulü evlilik, yakın akraba evliliği, kız kaçırma evliliği ve çok eşli evliliktir. Bu evliliklerin tercihli evliliklerden farkı, zorlama ve yasaklamayla yapılmamasıdır. Bu evlilikler arasında kız kaçırma ve görücü usulü evlilikler, kimi örneklerde tercihli, kimi örneklerde de bireysel karar alma olarak görülmüş, neticede ise bireysel kararlar evlenenlerin daha çok

olduğu dikkat çekmiştir. Mardin'de görülen bir başka evlilik çeşidi de, Suriye'deki savaştan kaçan Suriyeli kadınlarla yapılan evlilikler ve modern toplumlara özgü olan çiftlerin birbirlerini severek yaptıkları gönüllü evliliklerdir.

3.1. Tercihli Evlilik Biçimleri

3.1.1. Berdel (İkyada) Evliliği

Hakkâri yöresinde “kepir”, Aydın ve Denizli bölgelerinde “değişik yapma” (Beşikçi, 1969, s. 163), Mardin'de “ıkyada” adıyla bilinen bu evlilik türü, iki ailenin, hem kız hem de erkek çocukları olması durumunda, kendi aralarında anlaşarak birbirlerine kız ve erkek vermeleridir. Her iki ailede de hem kız verme hem de kız alma yoluyla akrabalık yaşanmaktadır. Bu evlilik çeşidi, törensel olarak tek bir düğün şeklinde ya da farklı zaman dilimlerinde iki ayrı düğün şeklinde gerçekleşebilmektedir. Yasa'ya (1973, ss. 158-159) göre berdel aile kurma, aşağı yukarı aynı yaşta olan hem kız hem de oğlu bulunan ailelerin, karşılıklı olarak kız ve oğullarını evlendirmeleridir. Bu evlilik biçiminin ekonomik nedeni başlık parasını ve düğün masraflarını ortadan kaldırmak iken, sosyokültürel nedeni akrabalığı güçlendirmektir.

Türkiye'de bu evlilik çeşidine en çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde rastlanmaktadır. Balaman'a (2002, s. 43) göre, böyle bir evliliğin oluşabilmesi için öznel ve nesnel koşulların hazır olması gerekir. Ailelerin çocukları üzerindeki denetimi sağlama isteği; başlık, takı ve benzeri düğün masraflarının paylaşılması gibi hususlar bu evliliğin nedenleridir. Çopuroğlu'nun (2000, s. 176) Fırat yöresinde yaptığı araştırmada, berdelin uygulanmasındaki en yaygın gerekçe akrabalık ilişkilerinin pekiştirilmesi, aileler arasındaki düşmanlığın ve başlığın ortadan kalkması ve babaların ikinci bir eş alma isteği olarak sıralanmaktadır.

Mardin'de berdel yapılırken, akrabalık sisteminin güçlendirilmesi gibi bir amaç olmakla birlikte, kızın beğenilmesi ve aile yapısına uygunluğu çok önemlidir. Berdelin aynı zaman diliminde olması önemli değildir. İlk önce ailelerden birisi kız alır ve diğer aileye iyi izlenim bırakırsa, diğer aile de uygun görürse kız isteme yoluna gidilir.

3.1.2. Levirat (Kayınbiraderle Evlilik)

Bir kadının kocasının vefat etmesi durumunda, kayınbiraderle evlendirilmesiyle gerçekleşen tercihli evlilik türüdür. Levirat olarak da ifade edilen yenge-kayınbirader evliliğine, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde daha sık rastlanmaktadır.

Balaman (2002, s. 51), bu evlilikten bahsederken, bu bölgelerde mevcut törenin gücünü vurgulamaktadır. Kayınbiraderle evliliğin başlıca sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Ölen kocanın çocukları varsa, çocukların yeni babası aynı

zamanda amcaları konumunda olacak, taşınır ve taşınmaz mallar dağılmayacak, mahrem konular aile sınırları içerisinde kalacak, büyük babanın aile üzerindeki denetimi devam etmiş olacaktır.

Poyraz Tacoğlu'nun (2011, ss. 126-130) Mardin Kızıltepe'deki çalışmasında levirat evliliği, ölen kardeşin çocuklarına sahip çıkmak anlamında katılımcılar tarafından fedakârlık olarak görülmekte, aynı zamanda bu evlilik, aile sınırlarının dışarıya çıkmasını engellemektedir.

3.1.3. Sororat (Baldızla Evlilik)

Erkeğin eşinin ölmesi durumunda eşinin kız kardeşiyle (baldızıyla) evlenmesidir. Mardin'de bu evlilik biçiminin tercih edilme sebebi, çocuklara bakacak olan kadının, teyzeleri olması ve böylece üveyliği önlemesidir. Balaman'a (2002, s. 50) göre bu evlilik tipinde maksat şudur: Zaten iç içe ve yüz yüze olan yoğun akrabalık ilişkileri nedeniyle dul erkeğin baldız yerine, yabandan kız alması toplumsal değerler bakımından hoş görülmez. Aile sınırları, yaşama alışkanlıkları, mal ve mülk ortaklığı gibi nedenler böyle bir evliliği zorunlu kılmaktadır.

Mardin ilinde rastlanan baldızla evlilikte, geleneksel yaşamın önemli bir unsuru sayılan özel yaşamın korunması ve akrabalık sisteminin devam ettirilmesi temel nedendir. Nitekim dul kalmış erkeğin aile dışından kadın getirmesi durumunda, hem aile bütünlüğü açısından hem de ailede çocuk-ebeveyn ilişkileri bakımından sorun olacağı düşünülmektedir. Bu açıdan, geleneksel toplumlarda baldızla evliliğin hem ihtiyaç hem de kültürel bir tercih biçimi olduğu söylenebilir.

3.1.4. Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği

Bu evlilikte, baba ve oğul bacanak durumundadır. Eşini kaybeden veya eşinden ayrılan baba, başka bir kadınla evlenmektedir. Daha sonra evlendiği kadının kız kardeşi, eski eşinden olan oğluyla evlenmektedir. Bu evlilik türüne Türkiye'de, Mardin yöresinde rastlanmaktadır. Baba-oğul bacanak olma evliliği, İç Anadolu Bölgesi'nde yaygın olarak rastlanan taygeldi evlilikle karıştırılmamalıdır. Çocuklu dul bir erkekle, karşı cinsten çocuklu dul bir kadının, çocuklarının ve kendilerinin evlenmeleriyle ortaya çıkan evlilik olayı (Balaman, 2002, ss. 44-45) olarak tanımlanan taygeldi evliliği, iki farklı cinsiyetten çocukları olan iki dulun hem çocuklarının hem de kendilerinin evlenmeleri ile oluşmaktadır. Oysa baba oğul bacanak olma evliliğinde dulluk durumu sadece erkek için geçerli iken, evleneceği kadının dul olması ve çocuk sahibi olması zorunluluğu bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra kadının bekâr bir kız kardeşinin bulunması, bu evlilik çeşidi için zorunluluk arz etmektedir. Baba oğul bacanak olma evliliğinde baba evlendikten sonra, önceki eşinden sahip olduğu oğlunu,

evlendiği kadının bekâr kız kardeşiyle evlendirmekte ve böylece oğluyla bacanak olmaktadır.

Baba ve oğulun bacanak olması, birçok açıdan fayda sağlamaktadır. Geleneksel toplumlarda gelin ve kaynana ilişkisinin önemli olması, aile konularının çevre tarafından çabuk duyulması ve akrabalık ilişkisinin güçlenmesi gibi hususlar bu evlilik türünü önemli kılmaktadır. Bu açıdan baba ve oğulun bacanak olma evliliğinde, gelin ve kaynana öz kardeştir. Gelin ile kaynana ve ailenin diğer fertleri, bu evlilik sürecinde birbirlerinin ayıplarını ve sırlarını örtmek durumundadır. Hem ebeveynler hem de yeni evlenen çiftler birbirlerinin en yakınları olarak akraba durumundadır. Örneğin; damat (oğul) ile üvey anne arasında, hem “baldız-enişte” ilişkisi hem de “üvey anne-üvey çocuk” ilişkisi mevcuttur. Damadın (oğul) eşinin (gelin) ise, kayınbabası aynı zamanda eniştesi; kayınvalidesi de öz ablası olmaktadır.

Baba ve oğulun bacanak olma evliliğinin, diğer bazı tercihli evliliklerde olduğu gibi ihtiyaçtan kaynaklandığı görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Çalışmada, bu evlilik türünün tercih edilme sebebi olarak ekonomik ve özel sebeplerin öncelikli olduğu tespit edilmiştir. Çünkü bu evlilikle düşük masrafları, miras, toprak gibi ekonomik etkenler kolayca çözülmektedir.

3.2. Geleneksel Evlilik Biçimleri

3.2.1. Görücü Usulü Evlenme

Görücü usulü evlilik, ülkemizde çok yaygın olan bir evlilik türüdür. Evlenecek kişilere aracılık eden, kızı gören, istemeye giden kişiye görücü denmektedir. Geleneksel toplumda görücü aracılığıyla evlenme oldukça yaygındır. Çünkü aile ve evlilik kurumu, akrabalık sistemini oluşturan ve sosyal ilişkileri belirleyen önemli bir toplumsal birimdir. Günümüzde görücü usulü evlenme, farklı şekillerde uygulanabilmektedir. Sadece ailelerin beğenip karar aldığı ve çiftlere uygulamak zorunda kaldığı evlilik biçimi katı görücü usulü evlilik, ailelerin görüp beğenmesi ama son kararı evlenecek kişilere bırakması ise yarı görücü usulü evlilik olarak tanımlanmaktadır.

Mardin'de görücü usulü ile yapılan evliliklerin birçoğunda yakın akrabalık, tanıdıklık veya grup içi ilişkiler gözlemlenmiştir. Aileler genelde kız ararken ya kendi akrabalarını, tanıdıklarını ya da sosyal kategorilerine yakın aileleri tercih etmektedir.

3.2.2. Yakın Akraba Evliliği

Akrabalık; ortak soy, evlilik veya evlat edinmeye dayalı sosyal bağ olarak tanımlanır (Macionis, 2012, s. 484). TÜİK (2011) verilerine göre akraba evliliğinin Türkiye'de ortalaması % 21,2'dir; akraba evlilikleri arasında birinci dereceden akraba evliliği oranı ise %51,9'dur. Türkiye'de Aile Yapısı

Araştırması'na (TAYA, 2011, ss. 210-214) göre, evli bireylerin % 23,3'ünün ilk evliliğinde eşi ile akrabalık bağı bulunmaktadır.

Ökten'e (2009, s. 108) göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, evlilik biçimi ve evliliğe ilişkin kuralları önemli ölçüde belirleyen aşiret ve akrabalık sistemidir. Bölgede kan bağına dayalı ataerkil bir yapının olduğu ve akraba birliğini muhafaza eden akraba/kuzen evliliklerinin hâkim olduğu tespit edilmiştir. Akraba evlilikleri, sülaleler arası akrabalıkları iyice pekiştirerek, akrabalık sınırlarını netleştirmektedir.

Mardin'de yakın akraba evlilikleri evlilik kurumunun doğal bir parçasıdır. Özellikle kırsal kesimde yakın akrabadan gelin getirme, akrabalık bağlarının güçlü tutulması için bir ölçüttür. Ayrıca kırsal yaşamın toprak sistemine bağlı olması, bu evlilik biçimini gerekli kılmaktadır.

3.2.3. Kız Kaçırma Evliliği

Kız kaçırarak evlenme, evlilikte ender rastlanan bir tercihtir. Çünkü kız kaçırma hem riskli hem de kuralların dışına çıkma olarak algılanmaktadır. Bazı bölgelerde kız kaçırılmaları cinayetle sonuçlanmaktadır. Bunun başlıca sebebi namus ve akrabalık ilişkisidir. Kaçırılan kız kendi isteği ile kaçmamışsa hem yasal hem de toplumsal olarak büyük bir yaptırımı mevcuttur.

Adak (2012, s. 153), tarihten günümüze kadar çoğu kırsal kesimde olan kaçırarak evlenmeyi pek çok nedene bağlamaktadır. Bunlar: ailenin kızı vermek istememesi, kızın ailesinden olumsuz cevap alma korkusu ve gençlerin başlık parasını bulamamasıdır. Tezcan'a (2003, ss. 40-41) göre Anadolu'da yaşanan kız kaçırmanın nedenleri; başlık parası ve düğün giderlerinden kurtulmak, aile içi ve köyler arası geçimsizlik, cinsel ihtiyaçları tatmin etmek ve aşk duygusudur. Duru ve Arslan (2014, ss. 36-48), Denizli'nin bir ilçesinde evlenmek amacıyla evden kaçan kız ergenler üzerinden yaptıkları araştırmayla, önemli bulgular elde etmişlerdir. Bu araştırma çoğu kırsal kesimde yaşayan, geniş aileye sahip ve okula devam etmeyen 10 katılımcı üzerinden yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, evlenmek amacıyla kaçan ergen kızların aileleriyle aile içi iletişimsizlik, psikolojik doyum eksikliği, sosyal destek eksikliği, ailede reddedici tutum yaşadıkları tespit edilmiştir. Bunun altında yatan sebeplerden biri de geleneksel toplumlarda aile kararlarına aykırı davranış sergileme ve aile bütünlüğünü bozma olarak gösterilmiştir.

Mardin'de rastlanan kız kaçırma evliliği, genellikle erkek ve kızın birbirini sevmesi, evliliğin ailelerce istenmemesi ve neticesinde anlaşarak kaçmaları şeklinde olmaktadır. Aynı zamanda erken yaşta gönlünü birine kaptıran genç kızların erkek tarafından ikna edilerek kaçırılması şeklinde de olabilmektedir. Bu kaçma biçimi erken yaşta gerçekleştiği için suç teşkil etmektedir. Bu durumu aileler, çiftler birbirlerine olabilecek düzeydeyse karşılıklı anlaşarak

çözmeye çalışmaktadır. Bu ailelerden kız tarafı, erkek tarafını bazen yüksek miktarda başlık parası istemekle cezalandırmaktadır. Aksi hâlde olayın mahkemeye intikali söz konusu olabilmektedir. Ailelerin kız kaçırma olayında, anlaşamama gibi ihtimalleri çok azdır. Çünkü kız kaçırma, namus meselesi olduğu için varsa akrabalık ilişkilerinin bozulması, akrabalık yoksa aile itibarının yerle bir olması veya cinayet teşebbüsleri gibi sonuçlar doğurmaktadır.

3.2.4. Çok Eşli Evlilik

Çok eşli evlilik, çok eşlilik olarak da ifade edilmektedir. Yani, bir erkeğin veya bir kadının aynı anda birden fazla eşle evli olmasıdır. Çok eşlilik bu yönüyle çok karılılık ve çok kocalılık şeklinde iki türde gerçekleşebilmektedir. Türkiye’de yasal olarak birden fazla evliliğe izin verilmediği için çok eşlilik görülmekle birlikte, eşlerden birisi resmî nikâhlı diğeri veya diğerleri ise sadece dinî (imam) nikâhlı olmaktadır. Balaman (2002, ss. 36-37), çok karılı evlenmelerin kimi topluluklarda saygınlık ve güç belirtisi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu evlilikler genellikle seksüel dürtüden çok, ekonomik koşulların zorlaması nedeniyle tercih edilmektedir. Yani, kadının yoğun olan işlerinin paylaşılmasına yönelik kocanın, yeni bir eş getirmesi durumudur. Bu evliliğin gerçekleşmesinde bir başka etmen, çocuk sahibi olma arzusudur. Özellikle geleneksel topluluklarda çocuğun olmaması durumunda genellikle özür, kadında aranır ve ikinci eş getirilir. Çok karılılığa sebebiyet veren bir başka durum, ölen kardeşinin karısının miras olarak küçük kardeşe kalması âdetidir. Tüm bu evlilikler aynı zamanda, uyum sorunu ve çatışmayı da beraberinde getirmektedir.

Çok eşlilik, Mardin ilinde çok karılılık olarak görülmektedir; ilk eşinden çocuğu olamayan kocanın yeni bir eş getirmesi ve eşi vefat etmiş kadının kayınbiraderiyle evlenmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Mardin’de çok karılılığın bir başka sebebi, ekonomik yönden durumu iyi olan kocanın, genç ve yeni bir eş getirmesi şeklindedir. Bu amaçla hareket eden kocanın eski eşini nikâhlı tutmasının sebebi, toplumsal tepkiyi önlemektir.

3.3. Yabancı İle Evlilik

Mardin’de Suriye’deki savaştan kaçan kadınlarla yapılan evlilikler son dönemde giderek artmaktadır. Kimsesiz kalan veya aileleri tarafından başlık parası karşılığında evlendirilen Suriyeli kadınlar, bekâr kalan (özellikle dul erkekler) veya ikinci bir eş arayışında olan birçok erkek tarafından tercih edilmektedir. Ortak dinî duygular ve gelenekler, etnik kimliğin uyuşmasının dil sorununu ortadan kaldırması, başlık parası dışında başka evlilik masraflarının olmaması ve kısa yoldan evlilik yolu açılması sebebiyle bu evlilik tercih edilmektedir.

3.4. Gönüllü Evlilik

Gönüllü evlilik, çiftlerin gönül rızasıyla birbirlerini görmesi, tanınması, sevmesi ve evlilik kararı almasıdır. Adak'a (2012, s. 155) göre, değişen dünya koşullarına paralel olarak özgürce eş seçme, bugün en çok karşılaşılan durumlardan biridir ve bu yönüyle ataerkil yapının sarsıldığı veya bittiğini göstermektedir. Değişimin yaşandığı bu tür toplumlarda, hem kadın hem de erkek tek başına bir birey olarak görülmekte ve büyük oranda geleneksel normlardan arınmış şekilde eşlerini seçmektedir. Geleneksel yaşamdan farklı olarak gönüllü evlilikte ailelerin, çocuklarının sevincine ortak olması ve onlara maddi destek sağlamasından başka bir rolleri yoktur.

4. Araştırma Problemleri Çerçevesinde Verilerin Analizi

Araştırma, problem cümleleri çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu kapsamda her bir problem cümlesi bağlamında verilerden çıkartılan temalar, kavramsal çerçeve bağlamında analiz edilip araştırmacının gözlemleri doğrultusunda yorumlanmıştır.

Verilerin analizinde; kod, kategori ve temaların belirlenmesine ilişkin transkript yöntemi kullanılmıştır. Transkript yöntemi, çalışmayı anlaşılabilir kılma anlamında önem arz etmektedir. Transkript, Microsoft Excel programı aracılığıyla hazırlanmıştır. Bu bağlamda katılımcıların ifadelerine bakılarak kaç katılımcının hangi temaları, kaç kere kullandığı grafikler aracılığıyla görüşme analizlerinden önce gösterilmiştir. Böylece temalarla ilgili analizler yapılmadan önce, temaların yoğunluğu ile ilgili genel bir fikir verilmiştir.

4.1. Katılımcıların Evlilik Çeşitlerine Göre Evlilik Özellikleri

Araştırma kapsamında katılımcıların medeni durumu, evlilik yaşı, çocuk sayısı ve evlilik biçimi gibi özellikler, Tablo 2'de sunulurken katılımcıların evlilik özellikleri analiz edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Evlilik Çeşitlerine Göre Evlilik Özelliklerinin Analizi

S. No.	Kod Adı	Medeni Durum	İlk Evlilik Yaşı	Çocuk Sayısı	Evlilik Biçimi	Katılımcıların Statüsü
1	Katılımcı 1	Evli	16	7	Yakın akraba	Yakın akraba evliliğiyle evlenen kadının annesi
2	Katılımcı 2	Dul	16	5	Berdel, yakın akraba	Berdel evliliği yapan çiftin annesi
3	Katılımcı 3	Evli	20	7	Berdel	Berdel evliliği yapan çiftin babası
4	Katılımcı 4	Evli	20	7	Levirat, baba-oğul bacanak olma	Levirat evliliği yapan erkek ve baba-oğul bacanak olma evliliğiyle evlenen baba

5	Katılımcı 5	Evli	18	8	Sorarat	Sorarat evliliği yapan erkek
6	Katılımcı 6	Dul	15	13	Görücü	Görücü usulüyle evlenen kadın
7	Katılımcı 7	Evli	20	2	Görücü	Görücü usulüyle evlenen kadın
8	Katılımcı 8	Evli	18	6	Görücü	Görücü usulüyle evlenen erkek
9	Katılımcı 9	Evli	19	5	Görücü, yakın akraba	Görücü usulü ve yakın akraba evliliğiyle evlenen erkek
10	Katılımcı 10	Evli	20	6	Yabancı ile evlilik	Yabancıyla evlenen erkek
11	Katılımcı 11	Evli	15	3	Baba-oğul bacanak olma	Baba-oğul bacanak olma evliliğiyle evlenen oğul
12	Katılımcı 12	Evli	30	1	Baba-oğul bacanak olma	Baba-oğul bacanak olma evliliğiyle evlenen anne
13	Katılımcı 13	Evli	17	3	Kız kaçırma	Kız kaçırma evliliğiyle evlenen kızın kardeşi
14	Katılımcı 14	Evli	18	9	Kız kaçırma	Kız kaçırma evliliğiyle evlenen kızın babası
15	Katılımcı 15	Evli	14	8	Kız kaçırma	Kız kaçırma evliliğiyle evlenen kadın
16	Katılımcı 16	Evli	24	1	Gönüllü	Gönüllü evlilikle evlenen kadın
17	Katılımcı 17	Evli	25	1	Gönüllü	Gönüllü evlilikle evlenen erkek
18	Katılımcı 18	Evli	14	2	Görücü, berdel, yakın akraba	Görücü usulü, berdel ve yakın akraba evliliğiyle evlenen erkek
19	Katılımcı 19	Boşanmış	16	1	Görücü, yakın akraba	Görücü usulü ve yakın akraba evliliğiyle kadın
20	Katılımcı 20	Dul	20	0	Çok eşlilik	Çok eşlilikle evlenen kadın
21	Katılımcı 21	Evli	17	7	Kanaat önderi	Kanaat önderi (Yöre halkı tarafından sözüne itibar edilen kişi)
22	Katılımcı 22	Evli	22	3	Köy imamı	Köy imamı

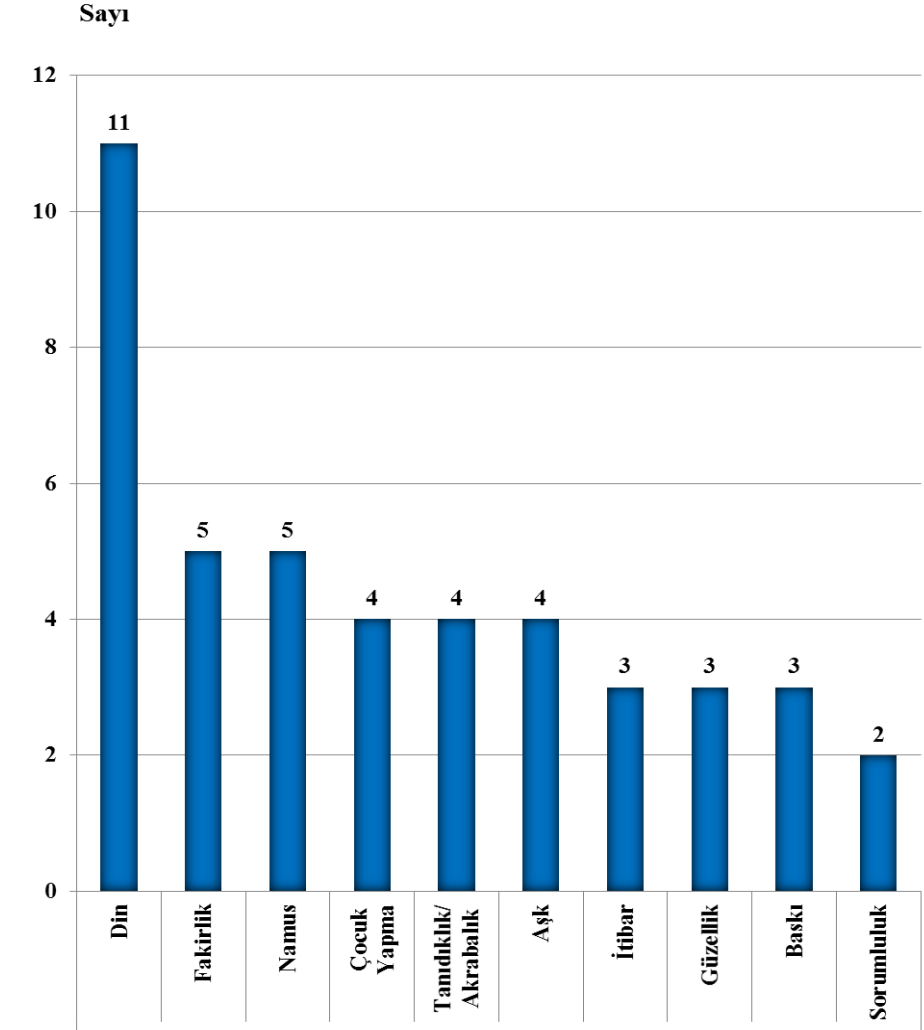
Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların çoğu evlidir. 22 katılımcıdan 9'unun 18 yaşından küçük yaşta evlendiği dikkat çekmektedir. Bu anlamda araştırma sahasında, çocuk gelin ve çocuk damatların yaygın olduğu söylenebilir. Buna 18 yaşında evlenenler de eklendiğinde evliliğin oldukça küçük yaşlarda gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. En yüksek evlilik yaşı 30'dur. Kadınların evlilik yaşı ortalaması 18 iken, erkeklerin evlilik yaşı ortalaması 19'dur.

Katılımcılardan sadece 1'i boşanmıştır, levirat ve sororat hariç diğerleri ilk evliliklerini sürdürmektedir, bu anlamda boşanmalar yok denecek kadar azdır. Bu bulgu, geleneksel toplumlarda boşanma ve dul kalmanın hoş karşılanmamasıyla ilgilidir. Katılımcılar arasında 3 kadın katılımcının dul olması ise eşlerini yaşlıyken kaybetmeleriyle açıklanabilir. Yaşlı kadın artık ailenin manevi büyüğü olarak statü değiştirmiştir ve evlilik düşünmesi, toplumda "ayıp" olarak karşılanmaktadır.

Katılımcılar evlilik biçimlerine göre incelendiğinde; on farklı evlilik çeşidine ulaşılmış ve bu evlilik çeşitlerinin bazılarının (Katılımcı 2, 4, 9 ve 18) iç içe geçtiği tespit edilmiştir. Katılımcılar arasında bir köy imamı ve bir kanaat önderi de bulunmaktadır. Bu iki katılımcının araştırmaya dâhil edilmesinin sebebi, kırsal yaşamda köy imamının, dinî nikâhları kıyması ve halkın çoğu özel sıkıntısından haberdar olmasıdır. Kanaat önderi ise toplumda kendisine itibar edilen, güvenilen ve tecrübelerinden yararlanan kişidir.

4.2. Evlilik Nedenleri

Evlilik nedenleri, ekonomik ve sosyokültürel nedenler olmak üzere iki ayrı başlık altında toplanmıştır.

Grafik 1. Evlilik Nedenleri

Katılımcıların ifadelerinden evliliğin nedenlerine ilişkin on tane temaya ulaşılmıştır. Temaları gösteren grafiğe bakıldığında; katılımcıların evlenme nedenlerinde dinin öncelikli olduğu, bunu sırasıyla fakirlik, namus, çocuk yapma, evlenilecek eşin tanıdık/akraba olması, aşk, itibar, güzellik, baskı ve sorumluluk izlemektedir.

4.2.1. Evliliğin Ekonomik Nedenleri

Katılımcılara evlilik nedenlerine ilişkin farklı sorular yöneltilmiş ve bu sorulardan ekonomik nedenlere ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Katılımcılara sorulan bazı sorular şunlardır. “Evlilikte neye dikkat edersiniz, evlenmek

istediğiniz birinin hangi özelliklerine bakarsınız?”, “Evlilikten beklentileriniz nedir, sizin için ne anlam ifade eder?”, “Başlık parası aldınız mı veya verdiniz mi, başlık parası aldıysanız veya verdiyseniz ne için alıp verdiniz?” Bu sorulara verilen cevaplar evliliğin ekonomik nedeni olarak **fakirlik** temasını ortaya çıkarmıştır:

Katılımcı-1’in “Eşinizin aynı yöreden olması sizin için ne anlam ifade eder?” sorusuna verdiği cevap:

“Eşimin elbette hemşeri olması, tanıdık olması daha iyidir. Çünkü tanıdık birbirine maddi anlamda yardımcı olur” (Katılımcı-1, Yakın Akriba Evliliği).

Başlık parasıyla ilgili sorulan soruya Katılımcı-4, başlık almadığı şeklinde cevap verse de, eşi (Katılımcı-12) farklı bir cevap vermektedir:

“...Ben eşimi aldığımda benden başlık aldılar ama oğlum için gene vermedim. Ben 1400 lira vermişim. Başlık eskiden vardı şimdi yok. Başlığı bizim köy kaldırdı. Bizim köyde zarfa bir şey konulur. Onu da kıza yaparlar. Bizim köyde başlığı kimse yemez. Üzerine ekleyip gönderiyorlar. Vallahi ben 6 kız verdim. Bir kuruş yemedim” (Katılımcı-4, Levirat, Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

“... Sen öylesine sattın (ucuza) hepsini, tamam mı!... Başlık alsak iyi olurdu” (Katılımcı-12, Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

Katılımcı-11’in ise, “Evliliğe nasıl karar verdiniz?” sorusuna verdiği cevap:

“Görücü usulüyle evlendim. Annem vefat etmişti, tek başımızaydık. Sonra babamla üvey annem, üvey annemin kız kardeşini istemeye gittiler. Babam ve üvey annem beni bir an önce evlendirmek istediler. Maddi durumumuz iyi değildi. Evlenip artık babama destek olmam gerekiyordu. Babamın zoruyla evlendim. Babam bana dedi ki oğlum seni evlendirelim artık, hem büyüdün artık. Birlikte çalışırız destek oluruz birbirimize” (Katılımcı-11, Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

Katılımcının ifadesinden de görüldüğü gibi, evliliğin tercih edilme nedeni yaşanan maddi sorunlarda baba-oğulun birbirine destek olmasıdır.

Katılımcı-14’ün, “Yörede neden başlık parası alınıyor?” sorusuna verdiği cevap:

“Başlık parası alınması haramdır. İnsan hayvan değil ki satılsın. Bizim dinimizde mehir var ama başlık yoktur. Âdet olduğu için insanlar alıyor. Herkes aldığı için insanlar alıyordu. Fakir olan daha çok alıyordu. Niye? Çünkü fırsat biliyordu bunu. Bazıları kızlarını evlendirip aldıkları başlık parasıyla bir dönüm tarla veya ev satın alıyorlardı” (Katılımcı-14, Kız Kaçırma Evliliği).

Köy imamına çocukların küçük yaşta evlendirilmesinin sebebi sorulduğunda; kız çocuklarının erken yaşta evlendirilme nedenlerinden birisinin ekonomik olduğu dikkat çekmektedir:

“...Kızın ailesi erkek tarafını zengin buluyorsa bunu fırsat bilip kızını vermek ister. Erken yaşta evliliğin bir başka sebebi çok çocuklu ailelerin geçiminin zor olmasıdır. Eğer çocukları belli bir yaşa gelmişse ve ailenin durumu iyi değilse, aile çocuklarını evlendirmek ister. Artık kendi ayakları üzerinde durmaya çalışsınlar düşüncesi vardır... yani aile yükünü hafifletmek için çocuklarını erken evlendirenler çoktur” (Katılımcı-22, Köy İmamı).

Katılımcı-2'nin de başlık parasıyla ilgili ifadeleri şöyledir:

“Biz kimseyi zorlamıyorduk. Ablam 600'e, falanın kızı ise 700'e gitti. Başlık parasız kimse verilmiyordu bizim dönemde. Babam aldığı başlık parasıyla Ağabeyimi evlendirdi. Babamların durumları iyi değildi” (Katılımcı-2, Berdel, Yakın Akraba Evliliği).

Katılımcıların ifadelerinden, evlenmelerinde ekonomik durumlarının rol oynadığı anlaşılmaktadır. Kimi aileler, aldıkları başlık parasını yatırım olarak kullanmak istemiş; kimi aileler de başlık parasıyla çocuk yaştaki evlatlarını evlendirmişlerdir. Mardin'in sosyoekonomik yapısı dikkate alındığında özellikle kırsal kesimde fakirlik önemli bir sorundur. Bu sorunu aşmak amacıyla çoğu aile, küçük yaşlardaki erkek çocuklarını, büyük illere çalışmaya göndermektedir. Ayrıca yaşanan ekonomik sorunlar yeni evlenen çiftin düğün masrafları bitene kadar erkeğin ailesinin yanında yaşaması şeklindeki patrilokal aile yapısının görülmesine yol açmaktadır. Bu durum görüşmecilerin ifadelerinde de yer almaktadır. Katılımcılara sorulan sorulardan biri de, evlenirken nerede oturduklarına ilişkindir. Bu bağlamda;

“Evlendiğimde kayınvalidemizle oturduk, evimiz bir üst kattaydı ama yemeklerimizi biz yapmıyorduk. Kayınvalidemizle birlikte yedik. Zaten durumumuz yoktu” (Katılımcı-1, Yakın Akraba Evliliği).

“Eşim ailesinin yanında oturmak istedi, beni ikna etti. Ama çok pişman oldum. İşsizdi beni çok bunaltmıştı. Ailesiyle oturmak istemesinin sebebi kardeşleriyle iş kurup bir şeyler yapmaktı” (Katılımcı-7, Görücü Usulü Evlilik).

“O zaman yaşımız küçüktü eşim çalışmıyordu, maddi durumumuz olmadığı için kayınvalidemlerle oturmak zorundaydık” (Katılımcı-15, Kız Kaçırma Evliliği).

“Kayınvalidemlerle oturdum. Bahçede küçük bir odaları vardı bize orayı vermişlerdi. Birkaç ay sonra orayı atölye gibi yapmışlardı. Eşimle çanta işiyle uğraşırdı. Kalabalık aile içinde yaşadık” (Katılımcı-18, Görücü, Berdel, Yakın Akraba Evliliği).

“Kardeşleriyle aynı işi yapıyorlardı onun için aynı evde oturuyorduk. Daha sonra bir elim dayanamadı ayrı yere çıktılar. Sonra 2 aile, 10 sene aynı dairede oturduk” (Katılımcı-19, Görücü, Yakın Akraba Evliliği).

Katılımcıların açıklamalarından hareketle, Mardin’de patrilokal evlilik biçiminin ekonomik gerekçelere dayandığını söyleyebiliriz.

4.2.2. Evliliğin Sosyokültürel Nedenleri

Evliliğin sosyokültürel nedenlerine ilişkin temalar; **din/ahlak, namus, tanıdıklık/akrabalık, çocuk yapma, aşk, güzellik, baskı, itibar ve sorumluluk** şeklinde bulunmuştur. Sosyokültürel nedenlere bağlı çok sayıda farklı temanın ortaya çıkması bizatihi konunun zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Her bir evliliğin kendine has yapısı ve amacı olmakla birlikte, bu evliliklerin ortak noktaları da katılımcıların gözünden temalarda yansımıştır.

Evlilik nedeni olarak **din/ahlak** olgusunun ortaya çıkması, katılımcıların “Evlilikten beklentileriniz nelerdir?”, “Bir insanın nesine önem verirsiniz?” sorularına verdikleri cevaplar neticesinde ortaya çıkmıştır.

“Öncelikle evlilik sünnete göre olsun, yoksa evliliğimiz hayırlı olmaz. Terbiyeli ve uygun yapılan evlilikler hem çiftler için hem de çocukların geleceği için hayırlı olur” (Katılımcı-2, Berdel, Yakın Akraba Evliliği).

“Evlilik, istişare etmektir. Şeriata göre, namazındaysa ve kötü bir alışkanlığı yoksa Allah’ın takvasındaysa evlilik o zaman yapılır” (Katılımcı-4, Levirat, Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

“İnsan gibi olmalı, ahlakına, huyuna, davranışlarına bakarım” (Katılımcı-6, Görücü Usulü Evlilik).

“Helal süt emmiş olması, saygılı olması, evine sadık olması...” (Katılımcı-8, Görücü Usulü Evlilik).

“İlk önce dindarlığına önem veririm. Güzellik zaten herkesin istediği bir şey. Başka; sevgi, saygı ve dürüstlüğüne önem veririm... Gözünü dışarıdaki haramdan kesmesi, helal ve haramı bilmesi gerekir” (Katılımcı-11, Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

“Bazıları evli oluyorlar ikinci eşleri olarak üzerlerine nikâhını kıyıyorlar. Ama yanında kalmıyorlar. Ayrı ev tutuluyor ona ve çocuklarına göz kulak oluyorlar. Ama günahtır bunu yapmak, eğer evlenecekse kadınlara eşit bakması lazım” (Katılımcı-14, Kız Kaçırma Evliliği).

“Ahlakına, huylarına bakarım” (Katılımcı-15, Kız Kaçırma Evliliği).

“İdeal bir evlilikte genelde düşünce yapısının önemli bir referans olduğuna inanırım. Bu bazen din olur, bazen örf âdet olur” (Katılımcı-17, Gönüllü Evlilik).

“Ahlakına, huylarına, ailenin durumuna dikkat ederim. İnsan ailesinin gölgesini temsil ediyor” (Katılımcı-18, Görücü, Yakın Akraba, Berdel Evliliği).

“Evlilikte amaç, insanın gözünü haramdan çekmesi içindir... Bütün evliliklerde esas olan öncelikle dinî hükümlere aykırı olmamasıdır” (Katılımcı-21, Kanaat Önderi).

“Bizim burada çocuk buluş çağına girdi mi harama bulaşmadan evlendirilmeli düşüncesi mevcuttur” (Katılımcı-22, Köy İmamı).

Katılımcıların vermiş olduğu cevaplara bakıldığında, çocukların evlendirilmesi hem aileye düşen bir sorumluluk olarak hem de çocuklar evlenirse harama bulaşmayacaklar düşüncesiyle gerçekleştirilmektedir. Din, otokontrol mekanizması olarak görülmektedir.

Evlilik nedenleri arasında katılımcıların vurguladığı bir başka tema **namus** olmuştur. Namus temasıyla ilgili olarak katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“Başlık çok almamak şartıyla iyidir... Çünkü namusun ucuza gitmesi iyi değildir derler” (Katılımcı-2, Berdel, Yakın Akraba Evliliği).

“Ben iki defa evlilik yaptım, birincisi vefat eden ağabeyimin eşiyle evlendim. Ailem, yengemle evlenmem konusunda teklifte bulundu, ben de kabul ettim. Çünkü o zaman yengem dul kalmıştı. Hem namusumuzu başka birine kaptırmamak gerekiyordu hem de dul bir kadın kimseye muhtaç kalmamın diye bu evliliği uygun gördük” (Katılımcı-4, Levirat, Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

“...Kayınbiraderle evlilik için aile şöyle düşünüyor. Kadın yabancıya gideceğine biz alalım. Namusumuz kimseye gitmesin. Bazıları evli oluyorlar, ikinci eşleri olarak üzerlerine nikâhını kıyıyorlar” (Katılımcı-14, Kız Kaçırma Evliliği).

“Levirat neden uygulanıyor?” sorusuna kanaat önderi ve köy imamının verdiği cevaplar şu şekildedir:

“Burada önemli husus namusumuz olan kadının başkasına gitmemesi düşüncesidir. Kadın iyi ise aileler tarafından bırakılmak istenmez. Bir aile vardı, kocası vefat etti sonra kadını, evli ve çocukları olan kardeşine nikâhını kıydılar ailesi tarafından. Dediler ki kadına kimse bulaşmasın, istemesin, farklı bir gözle bakmasın” (Katılımcı-21, Kanaat Önderi).

“Eskiden kadın eziliyordu. Kanuni olarak da dul kalmış bir kadının fazla hakları yoktu. Onun için kadın zor durumda kalıyordu. Dul kalmış bir kadına kayınbabaları bile bakamıyordu. Hele çocukları varsa iş daha da zorlaşmaktadır. Onun için aileler kadını birine nikâhlamak için en makul düşünce olarak görüyorlardı. Namusumuz ortada kalmamın gibi düşüncelerle bu evlilik yapılıyordu... Benim bir arkadaşım bu evliliği yaptığı için takdir gördü, yengesine sahip çıktı dediler. Tanıdığım bir başka biri ise böyle bir teklifi reddettiği için ayıplandı... Küçük yaşta

evliliklerde bizim burada namus meselesi çok önemlidir. Çünkü halk çoğunluğu tarımla uğraştığı için, çoğu zaman genç kızını evde bırakıp (evde ev işlerini yapmak maksadıyla) tarlaya gider. Genç kızın tek başına kalması çoğu zaman risk olarak algılanır. Onun için kızın başını bir an önce bağlarsak daha iyi olur, anlayışı hâkimdir” (Katılımcı-22, Köy İmamı).

Katılımcıların ifadelerinden hareketle namus, bazı evliliklerde önemli bir neden olarak görülmektedir. Levirat gibi evlilikleri yapan bireylere namus, üstlenilmesi gereken bir sorumluluk olarak sunulmaktadır. Bu kapsamda, Altuntek’in (2008, s. 50) Şanlıurfa’da yaptığı çalışmaya benzer bir bulgu ortaya çıkmıştır. Ona göre dul kalan kadının namusu tacizlere açık hâle geldiği için, kadın başkasıyla evlendirilmektedir.

Evliliğin sosyokültürel nedenleriyle ilgili olarak dile getirilen bir başka nokta **tanıdıklık/akrabalık**’tır. Akriba ve tanıdık olmanın eş seçimine etkisine ilişkin katılımcılara sorulan sorular (“Eşinizi tanıyor muydunuz?” gibi) doğrultusundaki görüşler aşağıda sunulmuştur.

“... Tanıyordum, aynı mahalledeydik... Evlerimiz yakındı, komşuyduk, onun için evlenmek zor olmadı. Dayım aynı zamanda onun eniştesi oluyordu” (Katılımcı-1, Yakın Akriba Evliliği).

“Tanıyordum, amcamın oğluydu. Küçük yaşımdan beri tanıyordum, komşuyduk. Bize istemeye geldiklerinde ailem bana sordu ben de uygun gördüm” (Katılımcı-2, Berdel, Yakın Akriba Evliliği).

“Ben tanıımıyordum. Babam tanıyordu... Doğulu olduğum için eşimin de Doğulu olması benim için önemliydi. Hatta akriba evliliği olsa bile isterdim çünkü kanımızda var, çekiyor” (Katılımcı-7, Görücü Usulü Evlenme).

“Çocuklarımı akribayla evlendirmek isterim yabancılarla evlenmelerini istemem” (Katılımcı-8, Görücü Usulü Evlenme).

Katılımcılar genel olarak, tanıdık ve akriba olmayı evliliklerde tercih edilen bir durum olarak görmektedir. Çünkü tanıdıklık ve akrabalık, değerlerin örtüşmesi ve karşılıklı ilişkilerin sağlıklı sürdürülmesi açısından daha cazip görülmektedir. Mardin’de yapılan gözlemlerde, tanıdık kişilerle akrabalık kurulması, evlilik sürecinde avantaj olarak görülmektedir. Bunun nedeni “Karşı taraf bizi tanıdığı için hâlimizden anlar, bizi zorlamaz, sırrımızı kimseyle paylaşmaz” anlayışıdır.

Evlilik nedenleriyle ilgili ulaşılan bir başka tema, **çocuk yapma** olarak görülmektedir. Çocuk yapma, neslin devamı için evlilikte arzu edilen temel güdülerin başında gelmektedir. Katılımcıların evlilikten beklentileri konusundaki görüşleri de bu durumu destekler niteliktedir:

“Bana çocuklar verecek, neslimi sürdürmek için, eşimin terbiyeli çocuklar yetiştirmesi ve ölüme kadar birbirimize bağlı olmak için” (Katılımcı-8, Görücü Usulü Evlenme).

“...Bir adam vardı, aradan 15 sene geçti hiç çocuğu olmuyordu. Suçu da kadına atarak kadını boşadı. Kadın da başka biriyle evlendi sonra kadının çocuğu oldu. Suç erkekteymiş. En sonunda o adam başka biriyle evlenmişti, gene çocuğu olmadı sonunda üvey evlat edindi” (Katılımcı-14, Kız Kaçırma Evliliği).

“Çocuk bekledik ama nasip olmadı. Bir defa doktora gitti. Sonra hiç gitmedi... Benden habersiz verdiler zaten. Çocuklarımız olacak diye istediler beni” (Katılımcı-20, Çok Eşlilik).

“Çok eşlilik konusu, genellikle eşinden çocuğu olmayan kişinin, çocuk yapmak için evlenmesi şeklinde gerçekleşir” (Katılımcı-21, Kanaat Önderi).

Katılımcı-20’nin sosyodemografik özellikleri dikkate alındığında, çok eşli evlilikte ikinci eş statüsündedir. Çocuk yapma beklentisiyle ailesi tarafından evlendirildiği görülmektedir. Kanaat önderi ve Katılımcı-14’ün görüşleri de, evlilikte, özellikle çok eşlilikte, amacın çocuk yapmak olduğunu göstermektedir. Geleneksel toplumlarda tarım ve hayvancılığa dayalı bir yaşam olduğu için insan gücüne ihtiyaç duyulmakta ve yaşamın merkezinde çocuk yer almaktadır.

Evliliklere neden olan başka bir temanın **aşk** olduğu anlaşılmıştır. Özellikle kız kaçırma evliliklerinde ve gönüllü evliliklerde bu temanın baskın olduğu görülmüştür.

“...Birbirlerini sevmişlerdi, severek kaçtılar. Adam yabancıydı iş için babamlara geliyordu babasıyla. Birbirlerini görmüşlerdi. Öyle kaçtılar” (Katılımcı-13, Kız Kaçırma Evliliği).

“...Bir ara bizim köyde bir kadın kaçmıştı biriyle, severek kaçmışlardı. Sonra barışamadılar... Kızın ailesi başlık istedi, erkek tarafı da hiçbir şeye yanaşmadı. Sonra kızın ailesi dedi ki senin kaçtığın erkek tarafı madem böyle, bizim de böyle bir kızımız yok. Aradan 30 sene geçti hâlâ barışmadılar... Bizim oğlan askerden yeni gelmişti. Kızı da daha önceden seviyordu. Teyzesinin kızıydı. Annesi dedi ki kızın nişanını yapalım. Ben de dedim ki ya ne acelesi var. Daha yeni geldi askerden. Kızla oğlumuza “söz” yapmıştık ama daha nişan yoktu. Sonra bir gün baktık kıza kaçırılmış” (Katılımcı-14, Kız Kaçırma Evliliği).

“Bir süre telefonda görüşüp birbirimizi tanımaya çalıştık. Sonra dışarıda yemeğe çıktık. Bir süre de böyle devam etti. Aramızdaki sevgi bağları iyice kuvvetlenmişti. Sonra bir aile olabileceğimize karar verdik. Bunları düşünürken bile eşime bir kez daha hem minnettarım hem daha âşık oluyorum. Onu çok seviyorum” (Katılımcı-16, Gönüllü Evlilik).

“Kurs ortamında birbirimizi gördük ve beğendik. Eşimi çok sevmiştim. O da beni çok sevmişti. İkimiz de okumuş ve bilinçli olduğumuz için evlilik kararı için en doğru kararı vereceğimizi düşündük. Evlilikten beklentim, ömür boyu birbirini sevecek ve birbirine sadık olabilecek çiftler olabilmektir... Aşık olabileceğim bir kız benim için çok önemlidir” (Katılımcı-17, Gönüllü Evlilik).

Evlenmede **güzelliğin** de dikkate alındığına ve güzelliğe önem verildiğine dair katılımcı görüşleri aşağıdadır:

“Dünürlerimiz önce bizden kız aldılar, sonra biz onlardan aldık. Dedik ki bir ev, bir yuva olalım, onun için berdeli tercih ettik... Oğlum dedi ki askere gitmeden ben evlenmem, biz de dedik ki kız seni beklemez, askere gitmene daha senin iki yılın var. Kız da güzeldi, kızı almış olduk” (Katılımcı-2, Berdel, Yakın Akraba Evliliği).

“Ben hiçbir özelliğine bakmadım. Ailemle arasındaki muhabbeti iyi olunca ona karşı ısınmıştım. Bakışlarından etkilendim” (Katılımcı-7, Görücü Usulü Evlilik).

“Helal süt emmiş olması, saygılı olması, evine sadık olması ve güzel olsun” (Katılımcı-8, Görücü Usulü Evlilik).

Mardin’de gözlenen evlilik nedenleri arasında gerek katılımcıların görüşleri, gerekse yapılan gözlemler neticesinde, kız araştırılırken, güzelliğine önem verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü bölgede hâkim düşünce; gelin güzel olursa, güzelliğiyle iftihar edilir ve ondan doğacak çocukların da güzel olması beklenir. Bu durumla ilgili, Mardin’de kız araştırılırken izlenen yöntemlerden birisi de şudur: Kızın güzelliğine önem veren ve kız aramada tecrübeli olan kişiler, kızı düğünlerde veya dış ortamlarda tanımaktansa, evinde tanımayı tercih etmektedir. Çünkü düğünlere katılan kızın makyajlı olma ihtimaline karşılık gerçek yüzü fark edilmeyecektir. Buna benzer başka uygulama, kızı tanımaya çalışan görücünün kızla bazen kısık sesle konuşarak kızın sağır olup olmadığını öğrenmeye çalışmasıdır. Mardin’de evlilik sürecinde bu uygulamaların aileler tarafından uygulanıyor olması, tercihlili evlilik biçiminin etkin olduğunu da göstermektedir.

Araştırmada görüşmecilerin ifadelerinde dikkat çeken bir başka evlilik nedeninin aileleri tarafından yapılan **baskı** olduğu görülmektedir:

“... Aslında her şey nasiptir. Sadece akrabalar birbirlerini üzdüler mi, kötü olurdu. Aslında kızımı vermek istemezdim ama babam beni zorladı” (Katılımcı-4, Levirat Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

“... Babamın zoruyla evlendim... Zorla evlendiğim için önce dinî nikâh yapmışlardı bize sonra resmî nikâh yapmıştık” (Katılımcı-11, Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

“Ailelerin düşünceleri, çocukları küçükken evlendirelim ki, bizim dediğimiz olsun, bizim istediğimiz yerden kız getirsinler” (Katılımcı-21, Kanaat Önderi).

Katılımcıların görüşleri incelendiğinde, aile zoruyla evlendikleri anlaşılmaktadır. Evlilikler özellikle çocuk yaşta gerçekleştiği için, ailelerin baskısı neticesinde çocukların boyun eğmek zorunda kaldığı görülmektedir. Evlenmek zorunda kalan çocukların, ailelerinin kararlarına boyun eğmelerinin sebebi, bireylere biçilmiş itaat rolünden kaynaklanmaktadır. Çünkü geleneksel toplumlarda küçüklerin, büyüklerin sözünün üzerinde söz söyleme hakkı yok denecek kadar azdır. Bu anlayış, küçük yaştan beri çocuklara öğretilen bir davranıştır. Mardin’de yapılan gözlemlerde, bu bağlamda toplumda kalıp hâline gelen belli başlı sözler şunlardır. “Büyükler bir şey dedi mi, bir bildiği vardır”, “Anne ve babanın sözünü dinlemeyip de evlenen mesut olmamıştır”, “Anne ve babanın sözünü dinlemeyen, köpekler getirmiştir”. (Bu sözler Arapçadan çevrildiği için, kafiyeye ve mizah yönünden anlam kaybına uğramış olabilir. Kendi dillerinde birey üzerinde önemli tesirleri bulunmaktadır). Bu ve buna benzer sözler, kültürel olarak inşa edildiğinden; bireylerin baskılar karşısında ikna ve teselli olmalarına zemin oluşturmaktadır.

Katılımcıların görüşlerinde rastlanan bir başka evlilik nedeni **itibar**’dır. İtibar, toplumda anlam kazanabilen bir duygudur. Mardin’de asaletli ve denk bir aileyle akrabalık kurmak itibar olarak görülmektedir. Ayrıca Mardin’de aileler, kendi sosyokültürel ve ekonomik yapılarına uygun bir eş getirmediikleri durumlarda yüksek itibarlı tanınıyorlarsa, itibarları düşebilir. Bu yönüyle itibar toplum tarafından değer atfedilen bir duygudur. Katılımcıların itibarla ilgili görüşleri aşağıda sunulmuştur. “Düğününüz olmuş muydu?” sorusuna verilen cevap şu şekildedir:

“Evet oldu. Hatta çok güzel oldu. Çok kalabalık olmuştu. Eşim ailenin ilk oğlu olduğu için görkemli bir düğün yapmışlardı” (Katılımcı-7, Görücü Usulü Evlilik).

“Hem de çok şaşıla bir düğünümüz oldu. Sanatçıların olduğu düğünümüz oldu. Bizim başkasından ne eksikimiz var kardeşim! Bizim hem dostumuz var hem de düşmanımız. Onun için düğünümüzün en iyisi olması gerekiyor” (Katılımcı-9, Görücü, Yakın Akraba Evliliği).

Kız üzerinden alınan başlık parasıyla ilgili katılımcının paylaştığı anı da itibara işaret etmektedir:

“Çok iyi hatırlıyorum, bir ara başlık parası 100 lira civarındaydı, ama bir kadın vardı 400 liraya gitmişti. O zamandan beri köyde konuşulur... En pahalı o gitmişti diye, aradan 60 sene geçti hâlâ konuşuluyor” (Katılımcı-14, kız Kaçırma Evliliği).

Ailelerin düğünlerde harcadıkları para, onların toplum içindeki konumlarını göstermektedir. Standartların altında kalmakla, itibarlarının zedeleneyeceği endişesi yaşamaktadırlar.

Evliliğin sosyokültürel nedenleri arasında dikkat çeken temalar arasında son sırada **sorumluluk** yer almaktadır. Sorumluluk, bireye yüklenen görev ve rol ile ilgilidir. Katılımcıların sorumlulukla ilgili görüşleri aşağıda gösterilmiştir:

“Erken evlenmek manevi yönden sorumluluk taşır. Evlenecek kişinin sorumluluk taşıması gerekir” (Katılımcı-11, Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

“Erken yaşta evliliğin bir başka sebebi çok çocuklu ailelerin geçiminin zor olmasıdır. Eğer çocuklara belli bir yaşa gelmişse artık ve ailenin durumu iyi değilse, aile çocuklarını erkek olsun kız olsun evlendirmek ister. Artık kendi ayakları üzerinde durmaya çalışsınlar düşüncesi vardır” (Katılımcı-22, Köy İmamı).

Her iki katılımcının görüşlerine bakıldığında evlilikte sorumluluk duygusunun önemli olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Katılımcı-11’in sosyodemografik özelliklerine bakıldığında çocuk yaşta evlendirildiği, köy imamının görüşlerine bakıldığında yine küçük yaşta evliliklerden bahsettiği görülmektedir. Geleneksel toplumlarda erkek çocukların çocuk yaşta evlendirilmesi sorumluluk duygusuyla, kız çocukların çocuk yaşta evlendirilmesi ise namusla ilişkili olarak açıklanabilir.

Suriye’den Türkiye’ye sığınmacı olarak gelen Suriyeli kadınlarla yapılan evlilik nedenleriyle ilgili olarak **menfaat** ve **kolay yoldan evlilik** olmak üzere iki tema ortaya çıkmıştır. Bölgede yapılan görüşmelerde Suriyeli kadınların çoğunun eşlerini kaybetmesi durumunda varsa Türkiye’deki yakınlarına sığındıkları, yakınları olmaması durumunda ise evlenmeyi tercih ettikleri ifadeleri yer almıştır. Evlenmeyi tercih eden kadınların bazıları simsarlar aracılığıyla tanıştırılmış ve karşılığında erkek tarafından ortalama 8000 ile 10000 TL arasında para aldıkları öğrenilmiştir. Mardin’de Suriyeli kadınların tercih edilmesinde; düğün masraflarının yapılmaması sadece kadına mehir verilmesi, kadınların yaşça genç ve bakımlı olması, konuştukları dilin ve dinî inançlarının aynı olması gibi nedenler etkili olmaktadır. Aynı zamanda yerli halktan kız bulmada zorlanan erkekler (yaş veya itibar nedeniyle), Suriyeli kadınları tercih edebilmektedir. Suriyeli kadınların Türklerle evlenme sebebi ise, özellikle savaşın ilk yıllarındaki zorluklardan dolayı kalacak yer arama, akrabalık ilişkileri oluşturma ve maddi ihtiyaçlar olarak gösterilebilir. Katılımcıların bu konudaki görüşleri şunlardır:

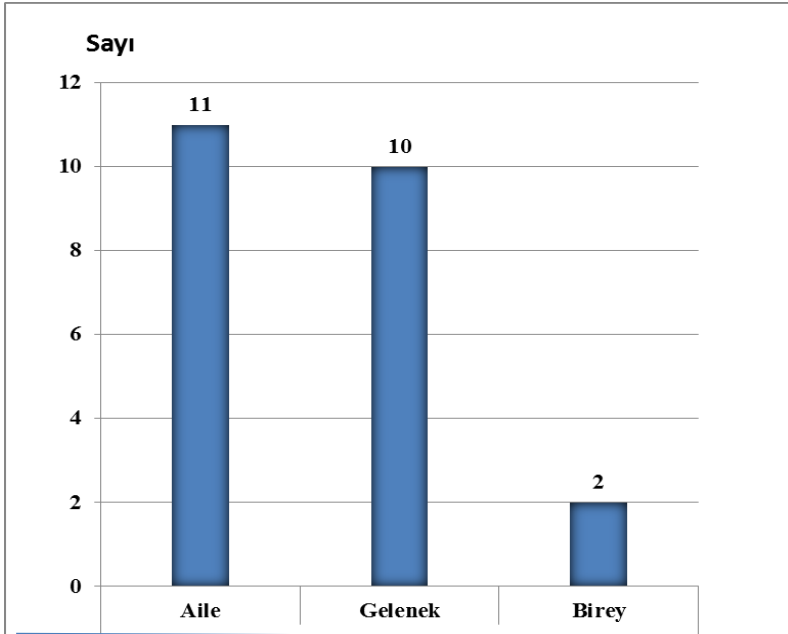
“Eşim vefat etmişti, bana bakacak kimse de yoktu. Çocuklarım vefasız çıktı. Zamanla araştırdım dediler ki Suriyeli kadınlar var, hem iyi kadınlar hem de sahipsiz oldukları için sevap işlersin ortada kalmasınlar. Sonra araştırdık iyi bir kadın bulduk çok şükür. Şu anda da bir kızım var

ondan... Eşim benden 35 yaş küçüktür. Ama sorun olmuyor. O da iyi bir hanımdır. Eşimin kız kardeşini de tanıdık biriyle evlendirdim. O da şu an memnundur hayatından” (Katılımcı-10, Yabancı İle Evlilik).

“Yabancı ile evlenenlerin çoğu burada güveni azalan ve kız bulamayan insanlardan oluşuyor. Özellikle yaşlılar artık köyden kız bulamadığı için parayla yabancı kız getiriyor. Getirilen kızların çoğu imam nikâhı ile getiriliyor. Bu evliliklerde aileler genelde tek taraflı oluyor. Herhangi bir düğün ve nişan falan yapılmıyor” (Katılımcı-22, Köy İmamı).

4.3. Evlilikte Karar Vericiler

Araştırma problemlerimizden ikincisi evliliklerde karar vericilerin kim veya kimler olduğuna yöneliktir. Araştırmada tercihli ve geleneksel evlilikler ele alındığı için bu husus önemlidir, çünkü bu evliliklerde evlilik kararını, evlenen birey dışındaki diğer kişiler vermektedir. Bu kapsamda, konuyla ilgili verilerin analizinde ortaya çıkan özet bilgi Grafik 2’de, katılımcıların görüşlerine bağlı olarak yapılan analizler ise devamında sunulmuştur. Araştırmada genel olarak evlilik kararında **aile** ve **gelenek** etkili olduğu bulunmuştur. Gönüllü evliliklerde ise **birey**in kararı etkili olmaktadır.

Grafik 2. Evlilik Sürecinde Karar Vericiler

Tercihli ve geleneksel evliliklerin karar vericileri öncelikle anne-baba olmak üzere aile ve daha sonra gelenekın etkisidir. Evlilik kararı gönüllü evliliklerde ise birey tarafından alınmaktadır.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, evliliklerinde karar verenlerin **aileleri** olduğuna ilişkin ifadeler şu şekildedir:

“Ben doğduğumda babamı kaybettim. Daha sonra hep annemin kucagında büyüdüm, evlendiğim zaman annem benim adıma karar verdi” (Katılımcı-1, Yakın Akraba Evliliği).

“İlk eşim, ağabeyimin eşiydi. Ağabeyim hayatını kaybetmişti. Ailem ağabeyimin eşiyi nikâhımızı kıydı... Eşim trafik kazasında hayatını kaybedince kardeşlerim başka köye bana birini bakmaya gittiler ve kısmet oldu evlendik. Kızlarımı zamanla evlendirdik, en küçük oğluma ise baldızımı uygun gördüm. Baldızım ile oğlum daha küçük yaştaydı. Kayınbabama “Baldızı ileride oğluma getireceğim haberin olsun” derdim ve sonunda oğluma kızı getirdik” (Katılımcı-4, Levirat Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

“...Ben o zaman çalışıyordum işten geldim bir baktım bizim evde kalabalık sesler geliyor. Ne oluyor dedim, seni verdiler, bu da senin düğünün dediler. Ben de neye uğradığımı şaşırđım... Çok küçük yaşta benden habersiz evlendirildim” (Katılımcı-6, Görücü Usulü Evlenme).

“Askerlikten geldim annem babam bana askerliğini yaptın evlenme çağın geldi, falanın kızı var dediler, ben de tamam siz bilirsiniz dedim, böylece ailemle karar verdim” (Katılımcı-8, Görücü Usulü Evlenme).

“Açıkçası ben hiç evlenmek istemedim. Ben çocukluğumdan beri çalışarak para kazanmaya çalışan biriyim. Zamanla iş sahibi oldum ve çok iyi para kazanıyordum. Ben kazandığım paraların hepsini aileme veriyordum... Başka bir şehire gitmişim, sonra bana bir telefon geldi babamdan. Teyzenin kızını sana istemeye gidiyoruz dediler. Ben istemememe rağmen ailem İskenderun’a kız istemeye gittiler” (Katılımcı-9, Yakın Akraba, Görücü Usulü Evlilik).

“...Üvey annem, kardeşinin yabancı birinin eline düşmesini istemiyordu. Onun için babamla anlaşmışlar bana ayarlamışlar küçükken” (Katılımcı-11, Baba ve Oğul Bacanak Olma Evliliği).

“Görücü usulüyle evlendim. Dayımla eşi sürekli bize gelirlerdi beni çok isterlerdi ama benim yaşım küçük olduğu için ailem vermek istemezdi. O zaman amcam bizde kalıyordu. Amcam da dayımın kızını beğenmişti. Dayım da babama, kızınızı verirsiniz ben de kızımı size veririm dedi. Sonra babam da beni dayımın oğluna verdi. Amcam da dayımın kızıyla evlendi” (Katılımcı-18, Berdel, Yakın Akraba, Görücü Usulü Evlilik).

“Annem yoktu, babamla ağabeyim beni verdi. Misafirlikteyken verdiler beni. Eskiden böyleydi, haberimiz bile yoktu” (Katılımcı-20, Çok Eşlilik).

Geleneksel toplumlarda evlilik kararı almada; ailelerin birbirlerine fiziki yakınlığı olması, birbirlerini tanınması ve akrabalık ilişkilerinin olması etkilidir. Bu tablo, güven ilişkilerinin oluşmasına ve karar verme sürecinin hızlanmasına

zemin hazırlamaktadır. Modern toplumlarda ise Giddens'in (1998, ss. 25-100) konu edindiği gibi, güven ilişkileri, kişilerden soyut ögelere geçerek boyut değiştirmiş durumdadır. Modern toplumlarda evlilik kararı aşk duygusuyla ve bireyler tarafından alındığı için, evliliği idame ettirme konusunda başka bir sosyal kontrol mekanizması bulunmamaktadır. Oysa geleneksel toplumlarda evlilik kararı, sadece bireyleri ilgilendirmemektedir aynı zamanda aileler de sürece dâhil olmaktadır. Bu noktada bireyler ailelerine güvenmekte, aileler de güvenini boşa çıkartmayacak yakınlarına güvenmektedir. Katılımcıların dile getirdiği görüşlerden, evlilik kararında ailenin önemli ve etkin olduğunu görülmektedir. Birey adına ailenin plan yaptığı ve karar verdiği anlaşılmaktadır, bunda evliliklerin küçük yaşlarda yapılması da etkilidir. Evlenen çiftlerin ebeveynlerine karşı tutumları ise genelde, sessiz kalma veya itaat etmek olmuştur. Mardin'de yapılan gözlemlerde bu konuyla ilgili edinilen bir başka bilgi şudur: Küçük yaşta evlendirilen çocukların evlilikle ilgili bilgisi olmadığı için, aileleri tarafından bilgilendirilmektedir. Evlilikle ilgili mahrem konuların çocuklara öğretilmesi de ailelere düşmektedir. Bu çerçevede gelin olacak kıza annesi veya ablası destek olurken, damat olacak erkeğe ise aileden çok samimi olduğu birisi destek olmaktadır.

Araştırmada katılımcılara sorulan sorulardan birisi de “Evlilikte kime danışsınız?” olmuştur. Bu çerçevede verdikleri cevaplar şunlardır.

“Aileme danışırım” (Katılımcı-1, Yakın Akraba Evliliği).

“Anneme, babama, ablama danışırım” (Katılımcı-2, Berdel, Yakın Akraba Evliliği).

“Anneme, ablama danışırım” (Katılımcı-15, Kız Kaçırma Evliliği).

“Aileme danışırım... Çünkü bana en yakın olan insan ailemdir. Aileme güvenmeyeceğim de kime güveneceğim” (Katılımcı-18, Berdel, Yakın Akraba, Görücü Usulü Evlilik).

“Kız kardeşime danıştım, O da, babamız uygun gördüyse ve senin de içine sındiyse olabilir dedi” (Katılımcı-7, Görücü Usulü Evlenme).

Katılımcılar, kendilerine en yakın gördükleri ve kendilerine güvenebilecekleri kişilere danışmak istemektedirler. Bu da ailedeki fertleri içermektedir.

Evlilik kararının verilmesinde etkili olan bir diğer tema, **gelenek**'tir. “El âlem ne der, ayıp olur” düşüncesi bireylerin evlenmesinde etkili olmaktadır. Katılımcıların gelenekle ilgili yaptıkları açıklamalar şu yöndedir:

“Bizim memlekette gelenek, görücü usulüyledir. Ben de öyle evlenmelerini isterim” (Katılımcı-8, Görücü Usulü Evlilik).

“...Bir gün baktık kıızı kaçırmış. Ben de çok sinirlendim, barışmayacağım dedim. Sonra rahmetli annem araya girdi, ricada bulundu ve bir şekilde

barıştık... El âlem konuşur. Bazıları demesin bakın hem akraba hem de anlaşamadılar” (Katılımcı-14, Kız Kaçırma Evliliği).

“Bir kızımı öz ağabeyimin oğluna verdik, ağabeyime kız vermemek utanç vericiydi. Koskoca ağabeyim gelecek ve ona kız vermemek büyük ayıptı. Utandım verdim” (Katılımcı-15, Kız Kaçırma Evliliği).

“Şimdi de oğlum var yanımda. Evlensem çocuğum ortada kalacak... Çünkü el âlem der ki evlenirsen, el âlemin adamı, çocuğuna bakmaz. Boşandığım için kendimi utangaç hissediyordum ilk başta. Millet şey derdi, ya kadın kötü. Şimdi artık normal görüyorum kendimi” (Katılımcı-19, Yakın Akraba, Görücü Usulü Evlilik).

“Kız kaçırma olayında aileler barışmasalar ne olur?” sorusuna da verilen cevaplar da yine gelenekle ilişkilidir. Buna göre;

“Ya ayıp olarak görülür, fitne girer araya; köyde konuşulur, dışarı çıkacak yüzünüz kalmaz” (Katılımcı-14, Kız Kaçırma Evliliği).

“...İş isten geçmişti artık, bir defa annemi ve babamı terk ederek, onlara sormadan gittiği için dönemezdi” (Katılımcı-13, Kız Kaçırma Evliliği).

Görücü usulü ve akraba evliliği yapan bir başka katılımcının görüşleri ise şu şekildedir.

“Annem ve babam teyzemlerle çok samimiydi ve kızlarını bana istemekle en doğrusunu yaptıklarını düşünüyorlardı. Çünkü onlara göre teyzemin kızı, ailesi iyi, kendisi tanıdık biridir. Ama ben kızı hiç görmemiştim. Ben istemiyordum dedim, evlenmek istemediğimi onlara söylediğim hâlde çok ısrar ettiler. En son beni teyzemin kocası ikna etti. Dedi ki oğlum biz burada nişan hazırlığı yaptık; yakınlarımıza, komşularımıza haber verdik; bizi rezil mi etmek istiyorsun? Teyzemin kocası bunu bana söyleyince dilim tutuldu ve gitmeye karar verdim. Çünkü şimdiye kadar ailemin sözünden hiç çıkmamıştım bundan sonra da çıkmak bana yakışmazdı” (Katılımcı-9, Görücü, Yakın Akraba Evliliği).

Katılımcıların ifadelerine bakıldığında evlilik sürecinde geleneksel yapının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Geleneksel yapı; örf, âdet ve geleneklerden oluşmaktadır. Aileler ve evlenecek çiftler evlenme sürecinde, âdetlerin ve geleneklerin etkisinde kalarak hareket etmektedir. Geleneklere aykırı davranmak ayıp olarak görülmeyle birlikte, çevreden dışlanacakları endişesi söz konusu olmaktadır. Bu anlamda gelenek, bireylerin evlilik kararı vermelerinde yaptırım işlevi görmektedir. Giddens’in (2000, ss. 51-58) da düşündüğü gibi, geleneğe ihtiyaç duymak akılcı bir düşünce olduğu gibi, gelenek bazı toplumlarda güven teşkil etmektedir. Bu anlamda gelenek, bölgede gizli bir otorite işlevi göstermektedir.

Karar vermede etkili olan bir başka tema **birey**dir. Araştırmada, temel olarak tercihli ve geleneksel evlilikler ele alınsa da, gönüllü evlilik gerçekleştiren iki

bireyle de görüşülerek söz konusu evliliklerin farklılıkları ve benzerlikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda gönüllü evlilik yapan katılımcıların görüşleri aşağıdadır.

“Nasıl tanıştınız ve nasıl evlendiniz?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar şunlardır:

“Kurs ortamında birbirimizi gördük ve beğendik. İkimiz de okumuş ve bilinçli olduğumuz için evlilik kararı için en doğru kararı vereceğimizi düşündük. Bu yönüyle görücü usulü veya başka türlü evlilik aklımızdan bile geçmedi” (Katılımcı-17, Gönüllü Evlilik).

“Arkadaşlar aracılığıyla dersane ortamında tanıştık. Ben o sıra sınavlara hazırlandığım için evlilik gibi bir planım yoktu. Onu tanıdıkça daha çok sevmiştim... Hayatımda ilk defa birini sevip evlenmek istediğimi ailemle paylaşmıştım. Annem, ağabeyim bu konuda beni çok desteklemişlerdi. Sonra eşimle tanıştılar onu çok sevmişlerdi. Bu beni çok mutlu etmişti. Tabi babam sonuna kadar engel olmak istedi ama sevginin önüne hiçbir şey geçememişti” (Katılımcı-16, Gönüllü Evlilik).

Çocuklarınızı nasıl evlendirmek istersiniz sorusuna da verdikleri cevaplar şu şekildedir:

“Onların da severek evlenmesini isterim” (Katılımcı-16, Gönüllü Evlilik).

“Çocuklarımla öncelikle gönlünden sevdiği biriyle evlenmelerini isterim. Çünkü sevdiği biri oldu mu, ilişkileri daha sağlam olur. Birlikte anlaşılabilir” (Katılımcı-17, Gönüllü Evlilik).

Görüldüğü gibi katılımcıların, severek evlendikleri ve ilişkilerini devam ettirmek için gayretli oldukları görülmektedir. Katılımcı-16'nın ifadesinden, engellenmeye çalışıldığı hâlde evlilik kararından vazgeçmediği görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Toplumsal kurumlar arasında aile, temel kurum olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi ailenin toplumsal işlevleriyle ilgilidir. Aile; bireyin ilk yuvası, ilk eğitim yeri, ilk sosyal çevresi ve ilk toplumsal dünyası olarak görülebilir. Evrensel olarak aileyi oluşturan temel unsur evliliktir. Çünkü evlilikle aile kurulur ve ilişkiler sürdürülür. Evlilikle gerçekleşmeyen birliktelikler, bazı toplumlarda alternatif yaşam biçimi şeklinde ortaya çıksa da toplumsal düzen açısından meşru görülmediği için aile olarak kabul edilmemektedir. Bu açıdan toplumun temeli aile, ailenin de temelini evlilik olduğu söylenebilir.

Evlilik, her toplumda farklı şekilde gerçekleşebilmektedir. Çünkü toplumların kültürel yapısından kaynaklanan inanç, örf, âdet ve gelenek gibi öğeler farklıdır. Toplumsal kimliği oluşturan bu kültürel öğeler, evlilikte önemli rol oynamaktadır. Eş seçiminden ev seçimine kadar kültür, bireylerin seçimini etkileyen önemli

bir olgudur. Kültüre bağlı kalmak, toplumda kabul gören temel değerler arasında yer almaktadır.

Günümüzde küreselleşmenin hâkim olduğu bir konjonktürde kültürel değerleri korumak ve bu değerleri yaşatmak, bireyler açısından zor olmaktadır. Bu sebeple aile ve evlilik kurumu, küresel yapının etkisinde kalarak ve zamanla değişime uğrayarak tektipleşmiştir. Bu değişime rağmen geleneksel yaşamda aile yapısını korumaya çalışan toplumlar da mevcuttur. Araştırmada incelenen tercihli ve geleneksel evlilikler bunun örneğini oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında Mardin ilinde incelenen tercihli ve geleneksel evlilik çeşitleri, toplumsal bir bakış açısı sunmaktadır. Bu evlilik çeşitleri; geleneksel yaşamda aile ilişkilerinin düzenlenmesi, sürdürülmesi ile aile içi statü ve rollerin belirlenmesi hakkında fikir sunmaktadır. Ayrıca bu evlilikler, geleneksel yaşamla modern yaşamın farklılaşmasını ortaya koymaktadır.

Araştırmada incelenen tercihli ve geleneksel evliliklerin nedenleri arasında bulunan temalar; başta din, fakirlik ve namus olmak üzere akrabalık, çocuk yapma, aşk, güzellik, itibar, baskı ve sorumluluk olarak sıralanabilir. Suriyeliyle yapılan evlilikte ise menfaat ve kolay yoldan evlilik temaları ortaya çıkmıştır. Bölgede yapılan evliliklerin arka planında ekonomik ve sosyokültürel nedenlerin önemli olduğu fark edilmiştir. Bölgenin ekonomik yapısı, evliliklerde tanıdık ve akraba olanların yabancıya tercih edilmesine neden olmaktadır. Akraba ile ilişki kurmak, evlilikte doğabilecek ekonomik sorunların çözümü için güven mekanizması olmuştur.

Evliliğin sosyokültürel nedenleri arasında din teması, önemli bir yer tutmaktadır. Öncelikle tüm evliliklerde dinî nikâh kıyıldığı görülmüştür. Bölgede din gerekçe gösterilerek, erken yaşta evliliklerle gençlerin haramdan korunacağı düşüncesi hâkimdir. Çok eşli evliliklerde ve ikinci evliliklerde de dinin meşruiyetinden istifade edilmiştir; ikinci evlilikler, dini nikâhla yapılmıştır. Tercihli evlilikler arasında dikkat çeken önemli neden namustur. Özellikle levirat evliliğinde dul kalmış kadının namusuna sahip çıkmak aileye düşen temel sorumluluk olarak görülmüştür. Böylece namus sadece bireyi değil aileyi de ilgilendiren bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Namus olgusuyla ilişkili bulgular, önceki çalışmalara (Altuntek, 2008) benzerlik göstermiştir. Tercihli evliliklerden sororat evliliğinde de Balaman'ın (2002, s. 50) çalışmasında olduğu gibi baldızın tercih edilme sebebi, çocuklar için teyze konumunda olmasıdır. Berdel evliliğinin ise önceki çalışmalardan farklı olarak Mardin'de eş zamanlı gerçekleşmediği tespit edilmiştir.

Araştırmada tercihli evliliklerle ilgili yeni bir evlilik çeşidine de ulaşılmıştır. Alan yazında rastlamadığımız baba ve oğul bacanak olma evliliği olarak kavramsallaştırdığımız bu evlilik çeşidinde, üvey anne ile üvey çocuklar

arasında aile bağları güçlenmiştir. Bu bağlamda araştırmaya göre, tercihli evliliklerle “üveylik sorununun” ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Tercihli evliliklere benzer bir nitelik gösteren geleneksel evliliklerin araştırmada farklı yanı, zora ve baskıya dayalı olmaması ama aynı zamanda geleneğin ve ailenin etkisiyle gerçekleşmiş olmasıdır. Gelenek, evlilik yaşamını şekillendiren önemli bir tema olarak bulunmuştur. Geleneğe bağlı kalmanın toplumda itibar ve güven sağladığı sonucuna varılmıştır. Giddens'in (2000, ss. 51-58) gelenek kavramı, bu tür toplumların yapısını açıklar niteliktedir.

Araştırmada incelenen evliliklerin gerçekleşmesinde karar verici olarak aile ve geleneğin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bireylerin evlilik kararında baskı altında kaldığı, evliliği kabullenmek zorunda kaldığı ve bireylerin bunu sorun olarak değil fedakârlık olarak gördüğü anlaşılmıştır. Tercihli ve geleneksel evlilik çeşitlerini başka açıdan değerlendirmek maksadıyla, araştırmada ele alınan gönüllü evliliğin daha çok bireylerin kararıyla alındığı ortaya çıkmıştır.

Araştırma bölgesi Mardin, çok kültürlülük açısından ender illerdendir. Farklı etnik ve dinî yapıların bir arada bulunması, farklı evlilik çeşitlerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Mardin ilinin coğrafik yapısı ve sosyokültürel yönü, son dönemde Suriye'den göç eden sığınmacıların bu ilde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede, Suriyeli kadınlarla yapılan evlilikler çalışmaya dâhil edilmiştir. Suriyeli kadınlarla yapılan evliliklerin temelinde, etnik ve dinî benzerliğin önemli bir etken olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca kolay yoldan eş sahibi olma ve her iki taraf açısından bir çıkar ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada tercihli ve geleneksel evlilikler, günümüzde aileye seçenek olarak türeyen yaşam biçimlerine alternatif olarak gösterilebilir. Ayrıca kültürel göreliliğin benimsendiği günümüz dünyasında, bu evliliklerin varlıklarını sürdürmesi, kültürel zenginlik olarak gösterilebilir.

Çalışma, geleneksel yaşamın aile ve evlilik bağlamında tahlilini ortaya koyan ender çalışmalardan birisidir. Aile ve evlilikle ilgili çalışmalar, mahrem ilişkileri içeren hassas konulardır. Geleneksel yaşamda bu konuların incelenmesi, ancak iyi bir saha araştırmasıyla anlam kazanabilir. Söz konusu çalışma, bu çerçevede alan yazına kazandırılmak istenmiştir. Konuyla ilgili, bundan sonra yapılacak çalışmaların etnik ve dinî bağlamda da incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adak, N. (2012). *Değişen Toplumda Değişen Aile*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Altuntek, N. S. (2008). Benlik ve Kültür: Namus Kavramına Simgesel-Bilişsel Bir Yaklaşım. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25(2), 37-58.
- Balaman, A. R. (2002). *Evlilik Akrabalık Türleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Beşikçi, İ. (1969). *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti)*. Ankara: Doğan Yayınevi.
- Bryman, A. (1988). *Quantity and Quality in Social Research*. London: Unwin Hyman Publications.
- Çopuroğlu, Y. (2000). Fırat Havzası Evlilik Kültürü I: Düğün Öncesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 163-193.
- Duru, E. ve Arslan, G. (2014). Evlenmek Amacıyla Evden Kaçan Kız Ergenler: Bir Olgubilim Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 36-48.
- Duverger, M. (2006). *Sosyal Bilimlere Giriş* (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* (O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Günen, H. (2016). *Mardin İlinde Gerçekleştirilen Tercihli ve Geleneksel Evlilik Çeşitleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Haviland, W. A. (2002). *Kültürel Antropoloji* (H. İnanç, Çev.). İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Kasapoğlu, A. ve Karkıner, N. (2011). *Aile Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Macionis, J. J. (2012). *Sosyoloji* (V. Akan, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Neuman, W. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I-II*. (S. Özge, Çev.). İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.
- Ökten, Ş. (2009). Aşiret, Akralılık ve Sosyal Dayanışma: Geleneksel Hayatı Yönetme Biçimi. *Aile ve Toplum Eğitim ve Kültür Araştırma Dergisi*, 2(8), 99-110.
- Poyraz Tacoğlu, T. (2011). Türkiye'de Gerçekleştirilen Geleneksel Evlilik Çeşitlerinin Nedenleri ve Evlilikler Üzerinde Törenin Etkisi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 114-143.
- Strauss, A. ve Corbin, J. M. (1998). *Basics of Qualitative Research*.
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (2011). *Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması 2011*. Ankara: Afşaroğlu Matbaası.
- Tezcan, M. (2010). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tezcan, M. (2003). Türk Kültüründe Kız Kaçırma Geleneklerinin Antropolojik Çözümlemesi. *Aile ve Toplum Eğitim ve Kültür Araştırma Dergisi*, 2(6), 41-49.
- TÜİK. (2011). *Türkiye İstatistik Kurumu Verileri*.
- Yasa, İ. (1973). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*. Ankara: Türkiye Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KISAS-I ENBİYA'DA “GÖNÜL” SÖZCÜĞÜYLE KURULAN DEYİMLERİN ORGAN ADLARI TEMELİNDE ÇAĞRIŞIMSAL ANLAMI

Duygu Özge GÜRKAN

Özet: Neredeyse bütün dillerin sözcüğüyle önemli bir yer tutan deyimler o dili konuşan toplumların gelenek-görenekleri, kültürleri, inançları, sosyal hayatları ve değerlerinden izler taşır. Deyimlerin bütün dillerde yer alması evrensel bir özellikken, aktarılma biçimleri dilden dile, kültürden kültüre değişiklik gösterebilir. Değişiklik gösterebilen bir başka özellikse deyimlerin oluşumunda yararlanılan kaynak alanlardır. Bilindiği gibi, doğa ve doğadaki nesnelere, bu kültürel alanları besleyen öncelikli kaynaklar arasındadır. Her kültür, doğayı ve nesnelere, bu yönelime koşut bir biçimde konu edindiğimiz beden parçalarını kendince adlandırır, böylelikle özel bir kültürel algı yaratır. Organ adları söz konusu adlandırma sürecinde her kültüre özgü özel bir görünüme bürünür. Bu çalışmada odak, organ adlarının çağrışım alanlarıdır. Organ adları, doğadaki nesnelere adlandırılması ve deyim yapımında kullanılan temel sözcükler arasında yer aldığından söz konusu toplum için hem dilsel hem de sosyo-kültürel anlamda önemli bir veri kaynağıdır. Bu nedenle deyimler ve organ adları arasında yakın bir ilişki vardır ve bu ilişki rastlantısal değildir. Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden *Kıyas-ı Enbiya*'nın 14. yüzyıla ait Türk Dil Kurumu nüshasında “gönül” sözcüğüyle kurulan deyimlerin çağrışımında bulunduğu organ adları incelenecek ve çalışma iki temel olgu üzerine şekillendirilecektir. Bunlardan ilki kültürel bellek içerisinde anlam kazanan “gönül” sözcüğüyle kurulan deyimlerin çağrışımında bulunduğu organ adları, ikincisi bu deyimlerin ifade ettiği toplumsal duygu bildirimleridir.

Anahtar kelimeler: Kıyas-ı Enbiya, deyim, organ adları, “gönül” sözcüğü, toplumsal duygu bildirimleri.

The Associative Meaning on Organ Naming based on Idioms Containing the Word “Gönül” in *Kıyas-ı Enbiya*

Abstract: Idioms occupying an important place in the vocabulary of almost all languages, carry traces about traditions, cultures, beliefs, social lives, values of communities speaking that language. While it is universal feature that idioms take place in all languages, delivery form varies from language to language, culture to culture. At the same time another feature that may vary is the source areas utilized during the occurrence of the idioms. The resources that these cultural areas are supplied with are primarily the nature and the objects in the nature. Each culture, names the nature and objects; in a parallel way to this orientation parts of the body in its own way, creates a special cultural perception. This perception greatly manifests itself in the usage of the idioms. Organ names have specific places for each culture in such a naming process. In this study, the focus is on the associative fields of the organ names. Because of taking place among the key words used in naming objects in the nature and founding idioms,

organ names, is an important data source in terms of both linguistic and socio-cultural for the community in question. Therefore, there is a close relationship between the idioms and organ names and this relationship is not random. In this study, organ names associated by idioms founded with the word “gönül” in the 14th century TDK copy of *Kıyas-ı Enbiya*, the Old Anatolian Turkish text, will be examined and this study will be formed on two fundamental facts. The first one is the word “gönül” that makes sense in cultural memory and the organ names associated by idioms founded with this word, the second one is the cultural feeling notifications expressed by these mentioned idioms.

Key words: *Kıyas-ı Enbiya*, idiom, organ names, the word “gönül”, cultural feeling notifications.

Giriş

Bilişsel dil bilim farklı kültür modellerinde metaforların nasıl kullanıldığı sorusu ile ilgilenir. Neredeyse bütün dillerde metaforların sıkça kullanıldığı kültürel yaratı alanlarından biri de insan bedenidir. “Örneğin, Endonezya dilinde hem duyguların hem de zihinsel etkinliklerin merkezi *hati* ‘karaciğer’dir. Çünkü bu gelenekte, insanların karakterleri ve kaderlerinin tanrılar veya kutsal ruhlar tarafından karaciğerlerine yazılı olduğuna inanılır” (Siahaan, 2008, s. 45). Ayrıca Avustralya’da bir Aborijin dili olan Kuuk Thaayorre’de fiziksel ve ruhsal sağlığın belirlenmesinde ciddi öneme sahip *gıdanın göbekte* yer aldığı düşüncesine göre ise duygularla ilişkili organ *göbek*’tir (Niemeier, 2009, s. 7). Kısaca, insanların biyolojik yapısı genel olarak birbirine benzese de duyguların bedensel veya anlatımsal olarak aktarılma şekli kültürden kültüre farklılık gösterebilir. Dolayısıyla duygu bildirimlerinde insan bedeninin farklı organları rol oynayabilir. Bu, toplumların ihtiyaçlarına, yaşam tarzlarına, dünyayı algılayış biçimlerine, değerlerine bağlı olarak çeşitli organ adlarıyla deyimler üretmek anlamına gelir. Ayrıca, metaforik süreçte, fiziksel ve sosyal dünyadan seçilen kavramlar, düşünce ve duygu yapılarına doğru gelişir. Bu gelişim, “beden-olarak-zihin (mind-as-body)” metaforuyla izah edilir. Bu metafor, dış deneyimlerimizin içsel duygularımız ve zihinsel durumlarımız ile gereçlendirilmesi anlamına gelir (Gökçe, 2015, s. 63). Yani, bilişsel deneyimlerimiz, beden ve bedeninin parçaları ile kavramsallaştırılır. Bu bağlamda “gönül” sözcüğüyle kurulan deyimlerin çağrışımda bulunduğu beden organları temel olmak üzere burada söz konusu deyimlerin ifade ettiği toplumsal duygu bildirimleri de betimlenmeye çalışılacaktır. Çalışma yapılırken sözü edilen deyimlerin yalnızca sistematik bir sınıflandırılması yapılmayacak aynı zamanda “gönül” sözcüğünün kültürel, düşünsel anlamı, Türk toplumunun “gönül” sözcüğüne yüklediği değerler ve *gönül* sözcüğünün tasavvuftaki anlamının sorgulanması gibi temalara da değinilecektir.

Bu çalışmada veri olarak Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden *Kıyas-ı Enbiya*'nın 14. yüzyıla ait Türk Dil Kurumu (TDK) nüshası seçilmiş, örneklem için Yılmaz vd. (2013) tarafından yazı çevrimi yapılmış metin esas alınmıştır.

1. Türkçede "Gönül" Sözcüğü ve Ele Alınışı

Gönül, Türk edebiyatının anonim, âşık tarzı ve dinî-tasavvufî Türk edebiyatı başta olmak üzere neredeyse her sahasında kullanılmış bir kültür sözcüğüdür. Özellikle halk şiirinde, şarkılarda, türkülerde, atasözü ve deyimlerde yer almaktadır.

Gönül kavramı Türkçede iletişimi ve insanlar arası ilişkiyi yorumlamada kültürel anahtar bir sözcüktür. Kültürleri anlamada bazı kavramsal alanlar öncelikli yere sahiptir. Bu alanlar içinde *gönül* sözcüğü, bir kültürde insanlar arası ilişkilerin düzenlenişindeki gelenekleri, beklentileri, yorumlamaları kavrama açısından önemlidir ve içtenliği, birlikteliği ön planda tutan idealleştirilmiş bilişsel bir model sunmaktadır (Ruhi, 2006, ss. 89, 91).

Gönül, insanın manevi varlığına, manevi gücüne, sevginin, nefretin, inancın, iyi-kötü bütün duyguların varlığına ve ifadesine verilen addır (Gölpınarlı, 1977, s. 134). Gönül, tasavvufta Allah'ın tecelli ettiği yer, Allah'ın mekânı, ilahi aşkın gizlendiği yer ve bilgeliğin merkezi olarak kabul edilir ve mutlak varlığa ancak temiz, doğru, merhametli, kibir, kin ve kıskançlıktan uzak bir gönülle yaklaşılabilir.

"Gönül" sözcüğü pek çok çalışmaya konu olmuştur fakat bunlar genellikle klasik Türk edebiyatı ve dinî-tasavvufî edebiyat şairlerinin divanlarında geçen *gönülle* ilgili tasavvur ve benzetmeler yönündedir. Bu çalışmalarda, *gönül* kimi zaman *âşık*; kimi zaman ayna, gül bahçesi, ev/hane, inci, kuş, avcı, kadeh vs. olmuştur (Kapal, 2012, ss. 1605-1618; Kaplan, 2015, ss. 69-94):

Bu gönül gül yüzüne bülbül-i nâlân olalı
Sadefe dürrü gibi men benim sen de benim (Lutfi, 2006, s. 350)

"Bu gönül gül yüzüne inleyen bülbül olduğundan beri sedef ve içindeki büyük inci gibi ben benim, sen de benim"

Yukarıdaki beyitte *gönül*, "kuş"a benzetilmiştir. Divan şiirinde sevgiliye yüklenen özelliklerin anlatımında kullanılan kuş motifi halk şiirinde kültürel ve mitolojik bağlamda değerlendirilir. Tasavvufta ise "Can bedende durmaz, uçar." anlayışıyla beden, kafese; ruh, kuşa benzetilir.

Sakıngıl yârin gönlü sırçadır sımayasın
Sırça sındıktan gerü bütün olası değil (Yunus Emre)

Yukarıdaki beyitte ise, sevgilinin gönlü, "cam bir kadeh"e benzetilmiştir ve bu cam kadeh kırıldıktan sonra onu bir araya getirmenin mümkün olmayacağı ifade

edilmiştir. Yani, gönül, cam gibi ince, narin ve hassas olduğundan, incinen gönül eski hâline getirilemez ve dolayısıyla gönül kırmamak gerekir.

Gönül sözcüğü, söz varlığı açısından da ele alınmıştır. Buna göre *gönül*, *yürek*, *kalp*, *dil* sözcüklerinin aynı kavram alanına dâhil olduğu belirtilmiş, *gönül* sözcüğünün Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesindeki kullanımları üzerinde durulmuştur (Aydın, 1999, ss. 104-108). Bunların dışında organ adı temelli deyim incelemeleri de mevcuttur. Ancak bunlar genellikle *kalp*, *göz*, *burun* gibi belirli organlarla oluşturulmuş derleme eğilimli incelemelerdir (Atmaca, 2013, ss. 1-21; Aygün, 2003, ss. 71-88; Coşar, 2008, ss. 1049-1079; İlhan, 2007, ss. 761-769; Kaçarava, 1996, ss. 129-133; Karabağ ve Coşan, 2000, ss. 5-29; Özkan ve Şadiyeva, 2003, ss. 135-157). Bununla beraber, organ adlarının tarihsel anlamda ayrıntılı bir şekilde ele alındığı çalışmalar da bulunmaktadır (Şahin, 2004, 2009).

Burada, sözü edilen araştırmalardan farklı olarak *Kıyas-ı Enbiya*'da “gönül” sözcüğüyle kurulan deyimler, çağrışımsal anlamda ilişkili oldukları organ adlarına göre betimlenmiş, “gönül” sözcüğünün imgesel, kültürel, düşünsel vb. anlam alanları, toplumsal duygu bildirimleri üzerinde durulmuş ve söz konusu deyimlerin tasavvuftaki anlamları sorgulanmıştır.

2. Gönül Sözcüğüyle Kurulan Deyimlerin Çağrışımında Bulunduğu Organlar

Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren en işlek kullanılan sözcüklerden biri *gönüldür* ve Türkçede bu sözcükle kurulan çok sayıda deyim bulunmaktadır. Bu çalışma için hacimli bir eser seçilmiştir ve eserde “gönül” sözcüğü ile kurulan 106 deyim saptanmıştır. Bu deyimlerin çoğunda, duyguların merkezinin “kalp” olduğu görülmüştür. Bunlar sayıca çok fazla olduğundan ve “kalp” ile ilişkileri kolaylıkla tanındığından burada hepsine yer verilmemiştir. Zira bunlar kültürel süreklilik içerisinde aynı şekilde veya bağlamı değişerek günümüz Türkçesinde de yaşamaktadır. Örneğin, *Kıyas-ı Enbiya*'daki *gönül yık-*, “kalp kırmak, gücendirmek” anlamıyla günümüz Türkçesinde de kullanılmaktadır. *Kırılmak*, *gücenmek*, duygu türlerinden *sevgi*yle bağlantılıdır ve geçmişten bugüne Türkçede bu tür duygular genellikle “gönül” sözcüğüyle anlatılmaktadır: *gönül yıkmak*, *gönül koymak*, *gönül almak*. Aynı şekilde *Kıyas-ı Enbiya*'daki *gönüli kara* deymi, bugün ağızlarda devam etmektedir ve ölçünlü(standart) dilde de *kötü kalpli*, *kötü yürekli* biçimleriyle sıklıkla kullanılmaktadır.

Gönül, tasavvufta da anlamı oldukça derin, insanın manevi varlığına işaret eden önemli bir kavramdır ve kimi zaman metaforik olarak âşığın *kalp*, *can* gibi organlarını temsil eder. Bu bağlamda, *Kıyas-ı Enbiya*'da *gönül* sözcüğünün, genellikle soyut bir anlam içerisinde *kalpten* gelen duygularla ilintilendirildiği; *kalp* dışında ise *akıl*, *bağır*, *mide* ve *can* organlarının çağrışım alanında bulunan anlamlara yönelik bir gönderimde bulunduğu saptanmıştır. Burada *gönül*

sözcüğüyle kurulmuş deyimlerin söz konusu organlarla ilişkisi, kültürel değerler, ifade ettikleri toplumsal duygu bildirimleri ve tasavvufta yüklendikleri anlamlar çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1. Kalp: Filozofların ve bilim adamlarının fazlasıyla dikkatini çeken bu organ pek çok kültürde hislerin, duyguların, heyecan ve aklın temeli kabul edilmiş; modern çağda "bedenin kralı" olarak nitelendirilmiştir (Rahman ve Hassan, 2013, s. 1). İnsan bedeninde belirli iç organlar duyguların sürekli olarak bulunduğu yer, onların "evi" sayılır. Duygu ve organ arasındaki bu zorunlu bağ dünya dillerinin birçoğunda evrenseldir. Ancak duygu ve bağlı olduğu organ kültürden kültüre değişiklik gösterebilir. Çağdaş Avrupa dillerinde duyguların odak yeri *kalp*dir (Hacızade, 2012, s. 69). Aynı şekilde Türkçede de *kalp*, duyguların birincil yaratı alanıdır. *Kıyas-ı Enbiya*'da *kalp* ve kalbe ait duyguların aktarımında çoğunlukla *gönül* tercih edilmiştir ve bu durum rastlantı değildir. *Kıyas-ı Enbiya* türü eserlerin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülür ve bu konuda yazılmış en ünlü eserlerden biri Sa'lebî'nin '*Arā'isü'l-mecālis*'idir. Bir Sa'lebî çevirisi olan *Kıyas-ı Enbiya*'nın TDK nüshasının çevireni bilinmemektedir. Ancak Arap edebiyatından Türkçeye çevrilen bu eserde kültürel anlamda Arapçanın izleri görülür. Arapça kaynaklı *kalp* sözcüğünün karşılığı Türkçede "gönül"dür. Ayrıca, tasavvufi düşünce sisteminde, Allah'ın zâtî sıfat, isim ve fiilleriyle en mükemmel biçimde insanda tecelli ettiğinden, insan değerlidir (Artun, 2010, s. 88). Dolayısıyla, insanın gönlü de bütün güzelliklerin, duyguların kaynağı olarak kutsaldır. Bu noktada eserde *sevgi*, *aşk*, *mutluluk*, *iyilik* gibi duygular her zaman *gönül* sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir:

-gönlü ak-: istek duymak, meyilli olmak.

Kızdın yaña gönlü ağıdı "Kıza karşı istek duydu." (705/8).

İsteme, *meyletme*, *hoşlanma* gibi duygular organ olarak *kalpte* var olduğu düşünülen "sevgi, aşk" ile ilgilidir. Burada bir imge olarak kullanılan *gönül*, akıcı bir şeye benzetilmiş ve *aşk akıcıdır* metaforunu doğurmuştur. Zira tasavvufi anlayışta, aşk, önce gönülden gönüle akar; oradan mutlak varlığa, yani Allah'a ulaşır.

-gönlü kara: kötü yürekli

Hîç andan gerdenkeş ve ulu sözlü ve gönlü kara ve 'ömri uzun Fir'avn gelmediğidi "Ondan daha asi, büyük konuşan, kötü yürekli ve uzun ömürlü bir firavun gelmemiştî" (347/6-7).

Bugün de ağızlarda *gönlü kara* biçimiyle yaşayan bu deyim standart dilde de *kötü kalpli*, *kötü yürekli* biçimleriyle sıklıkla kullanılmaktadır. Türk kültüründe *kara* renk adını içeren deyimlerde *kara*, genellikle "kötü, uğursuz" gibi olumsuz

anlamları içermektedir¹. Ancak duygu bildirimleri gibi renklerin ifade ettiği anlamlar da toplumdun topluma, kültürden kültüre değişebilmektedir. Örneğin; Afrika’da yaşayan zenciler için *kara*, iyiliğin; *ak* ise kötülüğün simgesidir. Bunun dışında Uzak Doğu kültüründe *ak/beyaz*, yas rengidir. Burada *gönüle*, *kara* “kötü” anlamının yüklenmesi, kendisine zıt vasıflarla mukayese edilerek gönlün aslında kutsal, değerli bir unsur olduğuna dikkat çekmekten kaynaklanmaktadır.

-gönlü safi: yüreği temiz.

Bulara havārī anuñıçun dindi kim gönüllerin açuğ ve safiyidi “Yüreklere temiz ve duyarlı oldukları için bunlara havari denildi.” (823/9).

Kültürel süreklilik içerisinde *yüreği temiz*, *kalbi temiz* gibi biçimlerle bağlamı değiştirerek yaşayan bu deyimde *gönül*, metaforik olarak saf, temiz bir insana benzetilmiştir. Gönlün “saf, temiz” olarak nitelendirilmesi kavramsal açıdan ona verilen değeri vurgulamaktadır. Gönlün saf, temiz ve günahlardan arınmış olması tasavvufi anlayışın da temel prensiplerinden biridir. Tasavvuf yolunda ilerleyen kişi ancak saflık, doğruluk ve samimiyetle Allah’a yakınlaşabilir.

-gönül yık-: kırmak, üzmek.

Benüm gönlümi yıkmayaduñ ve baña yavuzluk sanmayaduñ “Beni kırmısaydın ve kötülük düşünmeseydin.” (159/10).

Kıyas-ı Enbiya’da yer alan bu deyim bugün de *gönül yıkmak/kırmak* biçimiyle yaşamaktadır. Burada *gönül*, bir nesne olarak kavramsallaştırılmış ve kırılabilen, yıkılabilen cansız bir varlığa benzetilmiştir. Örneğin, tasavvuf anlayışında mutlak varlığın mekânı; yıkılmış, viran olmuş gönüllerdir. Gönlün viran olması, ilahi varlıktan ayrı kalmaktan kaynaklanmaktadır. Demek ki *gönül*, incitilmemesi gereken kutsal bir imgedir.

-gönüle yapış-: yüreğine yerleşmek.

Anuñ sevgisi İbrāhīm gönline yapışmışıdı “Onun sevgisi İbrahim’in yüreğine yerleşmişti.” (204/14).

“Yerleşme, oturma” bağlamında kullanılan *gönüle yapışmak* deyiminde *gönül*, metaforik olarak “mekân, ev” anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta *gönül* kutsaldır ve Tanrı’nın mekânı olarak addedilir. Çünkü, “Gönül, bu âlemin seyrangâhıdır” (Artun, 2010, s. 83). Ayrıca mekânsal bir sembol olarak meydanın incelendiği bir çalışmada, kültürel bağlamda insanların mekânı, mekânların da insanları etkilediği, her mekânın; fiziki, kültürel özellikleriyle bir kültür çevresi oluşturduğu ve içerisinde yaşayan insanların duygu, düşünce, yaşam tarzıyla anlam kazandığı belirtilir (Çetinkaya, 2013, s. 74). Bu noktada

¹ Türk kültüründe renklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Rayman, 2002, ss. 10-15.

eserde "İbrahim'in gönlünde sevgilinin bir yer bulması" bağlamında kullanılan deyimde *gönül* sözcüğünün "ev, mekân" gibi sembollerle ilişkili olması rastlantı değildir.

2.2. Akıl: Akıl, düşünme, anlama ve kavrama gücü olarak tanımlanır (www.tdk.gov.tr) ve insan, düşünme, anlama, kavrama, idrak gibi bilişsel işlevlerini beyinle gerçekleştirir. Bu çalışmada *gönül* sözcüğüyle kurulan kimi deyimlerin bilişsel işlevleri vurguladıkları görülmüştür. Zira Clausen da *gönülün* (< *könül*) başlangıçta farklı çağrışımları olan soyut bir sözcük olduğunu, "akıl" ve aklın bir ürünü olarak "düşünme" gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir (1972, s. 731). *Akıl* ve *kalp* birbirine zıt iki kavram gibi gözükse de yakından ilişkilidirler. Özellikle tasavvuf edebiyatında her iki kavram, Allah'ı *gönül* ve *akıl* yoluyla arama bağlamında birbirleriyle kıyaslanarak bir arada kullanılır. Dinî temelli bir eser olması sebebiyle *Kıyas-ı Enbiya'da gönül* ile kurulmuş pek çok deyim *akıl* gönderiminde bulunması bu birliktelikten kaynaklanmaktadır. Metinde bu anlamda kullanılan deyimler aşağıdadır:

- **gönlü fikirden kal-:** düşünemez hâle gelmek, düşünememek.

Kurtlar (Eyyübu) dilin ve yüreğin yimege kaçd eyledi pes korkdı kim dili zikirde ve gönlü fikirden kala "Kurtlar Eyyüb'un dilini ve yüreğini yemeye yeltenince Eyyüb konuşamayacak ve düşünemeyecek olmaktan korktu." (337/9)

Kıyas-ı Enbiya'da görülen *gönlü fikirden kalmak* deyiminde "aklın düşünceden uzaklaşması" anlamı söz konusudur. Türk düşünce sisteminin temeli *akıl* ve *gönül* birlikteliği üzerine kurulmuştur. Mevlana ve Yunus Emre *gönlün*, Nasreddin Hoca da *aklın* sembolü olarak Anadolu'da Türk halk felsefesinin temelini oluşturan *akıl-gönül* birlikteliğini yaratmışlardır (Özdemir, 2010, s. 28). Sözlü ve yazılı gelenek yoluyla geniş halk kitlelerinin belleğinde yer eden *Kıyas-ı Enbiya'nın* Anadolu sahasına ait TDK nüshasında *akıl-gönül* birlikteliğini yansıtan çok sayıda deyim rastlanması çevirenin bu şahsiyetlerden de etkilendiğini düşündürmektedir.

- **gönlü içinde geçür-:** aklından geçirmek, düşünmek.

Bunun bir karadaşı dağı uğurluk itmişdür dip 'özür diledikleri buyıdı kaçan böyle didiler Yüsuf gönlü içinde geçürdi ve bulara aşikâre kılmadı "Özürleri 'Bunun bir kardeşi daha hırsızlık yapmıştır.' demeleri idi, Yusuf bu sözü aklından geçirdi ve düşündüklerini onlara belli etmedi." (276/3).

"Aklından geçirmek, düşünmek" eylemleri insanın bilişsel işlevleri çerçevesinde düşünsel değerleriyle ilgilidir. Zira bu deyim kültürel süreklilik içerisinde bağlamı değişerek *aklından geçirmek* şekliyle yaşamaktadır. Deyimin tasavvuftaki anlamını sorgulamak gerekirse, tasavvufta *gönülden geçirmek*, düşüncenin hep Allah'la dolu olması, onun emir ve yasaklarını düşünerek hareket etmek ve yine onu düşünerek ibadet etmek şeklinde yorumlanabilir.

-göğli imana dön-: inanmak, inanç sahibi olmak.

Cercîs namaza durdı ve zebûr okudu ve üni yavlağ görklüyidi pes kaçan melik 'avratı anuñ ünin işitdi göğli imāna döndi “Cercis namaza durdu ve Zebur’u okudu, sesi çok güzeldi, hükümdarın karısı onun sesini işitince inanç sahibi oldu.” (928/5).

“İnanmak” gönül işidir. İnsan, önce inanır sonra kabul eder. Kabulün mekânı ise *akıl*’dır. Dolayısıyla burada *gönül* sözcünün çağrışımında bulunduğu organ *akıl*’dır.

-göğli kara ol-: bilgisiz olmak.

Hikmet göñülde yörür kan tamarda yörür gibi kimüñ tefekküri çok olumazsa yimek çok olur teni büyük olur göğli kara olur “Bilgelik akıldan kan damardan geçer. Fikri az olanın yemeği çok, gövdesi büyük olur; bilgisi olmaz.” (67/7).

Bağlamdan anlaşılacağı üzere burada *gönül* doğrudan *akıl* ile ilintilendirilmiştir. *Grimm kardeşler* halk hikâyelerinde “kalp” ile ilgili deyimler ve onların Türkçe çevirilerinin incelendiği bir çalışmada *gönlü kara olmak* deyimini organ olarak *kalp* ile ilişkilendirilmiş, dolayısıyla “kötü kalpli olmak” anlamında olduğu belirtilmiştir (Coşan, 2007, s. 161). Ancak incelediğimiz metninde *Hikmet göñülde yörür kan tamarda yörür* “Bilgelik akıldan kan damardan geçer.” şeklinde bir atasözü ile *hikmet*, *bilgelik* gibi kavram alanlarına vurgu yapıldığı ve *gönül* sözcüğü ile kastedilenin doğrudan *akıl* olduğu açıktır.

-göğlile danış-: kendi kendine düşünmek, muhakeme etmek.

Kaçan bu sözleri melik işitdi göğlile danışdı kim 'isāyı depeleye “Hükümdar bu sözleri duyunca İsa’yı öldürmeyi kendi kendine düşündü” (810/4).

Bu deyim, tasavvufta, bir olayla, bir problemle karşılaşıldığında, onun gönül âleminde merkezîleştirilerek tefekküre dalınması, tefekküre dalındıktan sonra ise bir açılma veya daralma sezgisinin zuhur etmesi anlamına gelir (Cebecioğlu, 2005, s. 93). Yukarıdaki bağlamda olay, *birini öldürmeyi düşündürmek* ve *öldürmeyi düşündürmek*, *akıl* ile gerçekleşecek bir eylemdir.

-göğli meşgûl ol-: düşünceli olmak, akılı herhangi bir konuya takılmış durumda olmak.

Bıçaklarla gendü ellerin kesdiler ... anun ağrısın göğülleri Yūsufa meşgûl olmağdan duymadılar “Bıçaklarla kendi ellerini kestiler ... Akılları Yusuf’a takıldığından ellerinin acısını hissetmediler” (251/11).

Göğli meşgûl olmak deyimini, *kafası meşgul olmak*, *kafası karışık olmak* gibi anlamlara gelip *akıl etme*, *düşünme* gibi bilişsel işlevlere gönderimde bulunmaktadır. Beyin aracılığıyla ortaya çıkan bu işlevler aklın ürünleridir. Söz konusu deyim içerisinde geçen *gönül* sözcüğünün tasavvuftaki anlamı

sorgulandığıdaysa, gönlün yine *akıl*, *zihin* gönderiminde bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak, tasavvufta önemli olan zihnin hep ibadetle meşgul olması ve aynı zamanda bunun davranışa da taşınmasıdır. Yani, ne olursa olsun, tasavvuf yoluna girmiş bir insan, ibadet dışında bir şeyle meşgul olmamalı ve kendini ibadete adanmalıdır.

-göñline vesvese kııl-: evhamlandırmak.

Mūsānuñ iki ayağı arasında çıķup göñline vesvese kııldı "Musa'nın iki ayağı arasında belirip onu evhamlandırdı." (419/10).

Vesvese, insanı hem düşünce hem duygu anlamında ikiliğe götürür. Bu ikilik de sorgulamaya neden olur. Sorgulama, bir anlamda inançla ilgili bir sorgulamadır. Tasavvufta önemli olan gönlünü ve aklını kuruntulardan uzak tutmak, tek bir düşünceye bağlanarak o yolun gerekliliklerini yerine getirmektir. Bu anlamda düşüncedeki ikilikler, vesveseler, "nefis"le alakalıdır. Bu yüzden tasavvufta nefsi eğitmek gerekir. Kamil insan aşamasına gelmek için son aşamada "nefis"ten kurtulmak gerekir. Dolayısıyla *vesvese*, insanın düşünceleriyle yarattığı bir durum olduğundan burada *göñline vesvese kıılmak* deyimini de aklın ürünüdür.

-göñüle nesene gel-: aklına bir şey takılmak, kafasında soru uyanmak.

Ol cuhūdlar üç gişiyidi ... üçüncüsü eyitdi yā 'Alī benüm göñlime bir nesene geldi "O Yahudiler üç kişiydi ... Üçüncüsü 'Ya Ali benim aklıma bir şey takıldı.' dedi." (881/13).

Kıyas-ı Enbiya'da tanıklanan *göñüle nesene gelmek* deyimini, Türkiye Türkçesinde *aklına bir şey gelmek* şekliyle deyimlerimiz arasında yer alır. *Göñli meşgūl olmak* deyiminde olduğu gibi *göñüle nesene gelmek* deyiminde de *göñül* sözcüğü açık bir şekilde *akıl* yerine kullanılmıştır. Burada *gönül* sözcüğünün *akıl* anlamını kazanması, sözlü kültürde ilham kaynağının *gönül*, aktarım yerinin, yani hafıza mekânının ise *beyin* olmasından kaynaklanmaktadır.

2.3. Bağır: İnsan bedeninde yer alan belirli iç organların duygu bildiriminde önemli bir yere sahip olduğundan söz etmiştik. Bu bağlamda toplumsal duygu bildiriminde bulunan bir diğer organ da *bağır*dır. Türkçenin en eski yazılı belgelerinde görülen *bağır* sözcüğü, "karaciğer" anlamına, *bağır*'dan türemiş olan *bağırsak* ise "merhametli, şefkatli, sadakatli" anlamlarına gelmekteydi (Clausen, 1972, s. 317; Arat, 2007, s. 52; Atalay, 2006, s. 59). Tasavvufta ise *bağır*, kırk makamı geçmenin zorluklarını anlatmak üzere, bu makamlar tarafından yakılan organ olarak gösterilir. Âşık, dört kapıyı bir dinlenme yeri gibi görüp yanan bağırının bu dört kapıda sarılmasını talep eder (Temizkan, 2001, s. 118).

Kırk makamdan benim **bağırım** yanası

Merhem eyle dört kapuda sar imdi (Nefesler 24. 3.)

Bu noktada *bağır/bağırsak* sözcüğünün *gönül* ile ilişkisinden de söz etmek gerekir. İnsanın *acı, merhamet* gibi duygu dünyasına yönelik anlatımların *bağır* ve *gönül* sözcükleri ile ifade bulduğu kullanımlar *Kutadgu Bilig*'de de görülmektedir: *alçak bağır sak köñül* “alçak gönüllü” (KB 107), *bağırsak köñül* “alçak gönül” (KB 2473) Buradan hareketle, *Kıyas-ı Enbiya*'da da *gönül* sözcüğü ile kurulan kimi deyimlerin organ adı olarak *bağır* gönderiminde buldukları saptanmıştır:

- ***gönli yufkal-***: acımak, merhamet duymak.

Bu söz Yūsufa eşer kıldı ve gönli yufkaldı ve gözleri yaş tıldı “Bu söz Yusuf'a dokunduğundan merhamet duydu ve gözleri yaş doldu.” (282/5).

Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü'nde “zayıf, ince; incelikli, duyarlı kimse” (www.tdk.gov.tr) anlamlarına gelen *yufka/yuka* sözcüğü, *gönli yufkalmak* deyiminde metaforik olarak gönlün benzetildiği bir sıfat durumundadır. Gönlün, *yufka, yuka* sözcüklerine benzetilmesi kültürel yapı içerisinde onun narin, hassas bir unsur olduğunu göstermektedir. Gönlün, narin, hassas ve affedici olması tasavvufta da oldukça önemlidir. Bu anlamda, insan, alçakgönüllü olmalı, gönül kırmamalı ve kötülükten uzak durmalıdır.

gönli yu kal-: acımak, merhamet duymak.

İsmā'ıl eyitti iy ata beni yüzüm üstüne bırakğül kim eger yüzüme bakarsañ beni esirgeyesin ve gönliñ yu kala ve tañrı emrin baña süremeyesin “İsmail, ey baba beni yüzüm üzerine bırak, eğer yüzüme bakarsan bana acıyıp merhamet duyarsın ve Tanrı'nın emrini yerine getiremezsin dedi.” (185/11).

Gönli yufkalmak deyimiyile aynı anlam ve kullanım alanına sahiptir. (Açıklama için bk. *gönli yufkalmak*).

gönli yumuşa-: merhamete gelmek.

Yūsufun gönli yumuşadı çün 'avratuñ korğutmağın gördi “Kadının korktuğunu görünce Yusuf merhamete geldi.” (244/9).

Yukarıda *gönli yufkalmak, gönli yufkalmak, gönli yumuşamak* deyimleri aynı anlama gelmektedir ve her üç deyim de ifade ettiği toplumsal duygu değeri *acıma, merhamettir. Acıma, merhamet* gibi duyguların bedende konumlandığı yer ise *bağır*dır. Günümüz Türkçesinde de *acı, yas, derin üzüntü, fedakârlık, sevgi* gibi duygu ve durumların bildirimci *ciğer*² ve *bağır* sözcükleri ile sağlanabilmektedir: *bağrı kül olmak, bağırına taş basmak, bağırını delmek; ciğeri yanmak, ciğeri dağlanmak, ciğer canlı, ciğerimin köşesi* vs.

² Türkçede “ciğer” sözcüğü ile ilgili deyimlerde duygu bildirimleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Baş, 2014, ss. 65-71.

2.4. Mide: Duygular beden organlarıyla ilişkilidir ve duygulandığımızda bütün organlarımız senkronize bir şekilde çalışır. Ancak kimi duygu bildirimlerimizde bazı organlar o duygunun merkezi durumuna geçer. Bu durum evrenselidir ve günümüz Türkçesinde heyecanlandığımızda kullandığımız *midede kelebekler uçuşmak* deyimini örneğin "have butterflies in the stomach" biçimiyle İngilizce için de geçerlidir. Bu deyimde doğrudan *mide* gönderiminde bulunulmuştur fakat organ adı olarak *midenin* deyim içerisinde yer almadığı dolaylı gönderimler de söz konusudur. Örneğin; bugün daha çok ağızlarda yaşanan ve Tarama Sözlüğü'nde (1983, s. 96) geçen *gönül bulanmak* "mide bulanmak, kusmak" deyimini dolaylı gönderimlerden biridir ve bu deyimde *gönül* sözcüğünün çağrışımsal anlam açısından ilişkili olduğu organ *midedir*. Benzer şekilde, "midesi bulanmak" anlamında Eski Anadolu Türkçesi döneminde görülen *gönlü aktarılmak*, *gönül dönmek* deyimlerinde de *gönül* sözcüğü mideye ilişkin çağrışım alanına gönderimde bulunmaktadır (bk. Şahin, 2004, ss. 98, 100). İşte bu başlık altında *Kıyas-ı Enbiya* adlı eserde *mide* çağrışımında bulunduğunu düşündüğümüz *gönül* sözcüğüyle kurulmuş deyimler ele alınacaktır. Ancak bu deyimlerin, doğrudan *mide* organ adına gönderimde bulunmayıp söz konusu organın çağrışım alanında bulunan anlamlara yönelik bir gönderimde bulunduğu görülmektedir.

- gönlü dölen-: içi rahat etmek, sakinleşmek.

Tağrı ta'ālā gendü kereminden Mūsānuḡ gönlü dölensün ve eymendügi gitsün
"Tanrı taala'nın lütfu ile Musa'nın içi rahat etsin ve endişesi gitsin." (374/2).

Gönlü dölenmek deyimine bağlam içerisinde baktığımızda var olan *endişe*, *korku* gibi olumsuz bir duygunun giderilmeye çalışılması söz konusudur. *Endişe*, *korku* gibi duyguların bedende depolandığı yer *mide*, *karın*'dır. Bir organ adı olarak *midenin* çağrışımsal anlamlarından biri *iç*'tir ve *gönlü dölenmek* deyiminde de *gönül* sözcüğüyle kastedilen *iç*'tir; *iç* sözcüğünün ise sözlük anlamlarından biri "mide, bağırsak, karın"³ olduğundan burada beden organı olarak *mide* çağrışımında bulunulduğu görüşünderiz. Tasavvufta ise gönlün sakinleşmesi, ihtiras, kin, kıskançlık, nefret gibi maddi hislerin yok olup dünyaya dair her tür arzudan vazgeçilmesi ve böylelikle ilahi varlığa, Allah'a yaklaşarak *iç* huzura kavuşmak şeklinde yorumlanabilir.

-gönlü duy-: içine doğmak.

Ya 'kūba Mıṣır 'azāzinüḡ ḡabarın virdiler ... Ya 'kūbuḡ gönlü duydu ve eyitdi ola kim ol Yūsuf ola
"Yakub'a Mısır azizinin haberini verdiler. Yakub'un içine onun Yusuf olduğu doğdu." (279/15).

³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56b62ac03491a1.47232848

Yukarıda, Allah'ın, Hz. Yakub'un gönlünü açtığı, gönlündeki büyük gerçeği, yani Yusuf'u ona göstermiş olduğu anlatılmaktadır. Burada *gönül* sözcüğünün çağrışımsal anlamı *iç*'tir. Ayrıca, *gönlü duymak* deyiminde derinlikli bir anlam söz konusudur ve bu anlam, tasavvufta, “gönlünde manevi bilgilerin belirmesi, ilahi sırların bağışlanması” şeklinde yorumlanır. Dolayısıyla “içine doğma, hissetme” gibi eylemlerin bedendeki yerinin *iç* olduğunu söylemek mümkündür. *İç* anlam alanı ise beden organı olarak mide çağrışımında bulunmaktadır.

-gönlünde gizle-: içinde saklı tutmak, açığa vurmamak.

Kābīl düşmanlığım gönlünde gizledi “Kabil düşmanlığını içinde saklı tuttu.” (81/7).

gönlünde gizlemek deyiminde de *göñül* sözcüğü “iç” anlamında kullanılmıştır ve günümüz Türkçesinde, *Ben senin karnındakini ne bileyim?, karnundan konuşmak* gibi kalıp söz ve deyimler, “gizlilik, saklılık” ifade eden bu tür eylemlerin bedendeki yerinin *iç/karın* olduğunu doğrulamaktadır. *İç/karın* anlam alanının ise beden organı olarak çağrışımsal karşılığı *mide*'dir. Tasavvufi manada ise aşk, gönülde gizlidir ve Allah, gönülde gizli olan ne varsa bilir.

2.5. Can: İnsan ve hayvanda yaşamayı sağlayan madde dışı unsur olan Arapça *cân* sözcüğü *can*, *ruh*, *hayat* anlamlarının yanında *gönül* anlamına gelir (Pala, 2009, s. 83). Tasavvufta *can*, âşığa ait en önemli organdır ve âşık, en değerli varlığı, canını sevgili uğruna feda etmeye hazırdır. Bu doğrultuda *beden-can-gönül* ilişkisinden söz etmek gerekir. Buna göre “beden ve can, insanın maddi, gönül ise manevi varlığıdır. Canını verip, bedenini öldürüp maddi varlığından sıyrılan aslına döner. Fenafillaha erişir ve kendisini o ilahi varlıkta yok ederek ebedî canlılığa kavuşur.” (Artun, 2010, s. 72). Bu bağlamda, burada, *Kıyas-ı Enbiya*'da *göñül* sözcüğüyle kurulmuş deyimler arasında *gönül*'ün, çağrışımsal anlam açısından beden organı olarak *can* ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz deyimler ele alınacaktır.

-gönlü tar: sıkılmış, bunalmış.

On biş günidi kim İbrāhime konuk gelmemişidi ve İbrāhim göñli andan ötürü tarıdı “On beş günden beri İbrahim'e konuk gelmediğinden İbrahim'in canı sıkıktı.” (157/13).

Günümüz Türkçesinde doğrudan *can*, *iç* sözcükleriyle kurulan *canı sıkılmak*, *içi sıkılmak* gibi deyimler *Kıyas-ı Enbiya*'da “gönül” sözcüğüyle ifade bulmuştur. Kültürel bellek *gönül* sözcüğüne *can* anlamını yüklediğinden bugün *göñlü tar* deyimini *canı sıkık* biçimiyle bağlamı değiştirerek yeni bir yaratı alanı bulmuştur. Tasavvufta ise gönül darlığı, gerçek sevgiliden, Allah'tan uzak olmaktan kaynaklanmaktadır. İlahi varlıktan uzak olan insan, kendini hep gurbetteymiş gibi yalnız, garip, sefil hisseder ve duygusal manada daralır. Mutlak varlığa erişemeyen gönülden darlık gitmez.

-gönlü tar eyle-: sıkılmak, bunaltılmak.

(*Âlimlere*) *ne sorarsan lufıla sorgıl ve bularuñ göñlin tar eylemegil* “Âlimlere ne sorarsan güzellikle sor ve onları bunaltma.” (740/11).

Günümüz Türkçesinde *canını sıkılmak* ile karşılık bulan *gönlü tar eylemek* deyiminin duygu bildirimini *sıkıntıdır* ve *sıkıntı*, canla ilişkilidir. Dolayısıyla bu deyimde “gönül” sözcüğünün çağrışımsal anlam alanı *can*'dır (Ayrıntılı bilgi için bk. *gönlü tar*).

-göñül egle-: oyalanmak, avunmak.

Anuñ bir anadan qardaşı varıdı ve anuñıla ben göñlüm eglridüm pes anı dañı alıp gittiler “Onun aynı anneden bir kardeşi vardı ve ben onunla avunurdum, ondan sonra onu alıp gittiler.” (283/7).

Göñül eglemek deyimini günümüz Türkçesinde *canının sıkıntısını gidermek* gibi bir anlamla karşılanır. *Sıkılma*, *bunalma* bildiren duygu türlerinin metaforik olarak bedende karşılık bulduğu organ *can*'dır. Başka bir deyişle, söz konusu deyimde *gönül* sözcüğünün organ adı temelinde çağrışımsal anlam alanı *can*'dır.

-göñüle yalunuzluk düş-: yalnızlık hissetmek.

Dün karanusı dañı katı oldı ve Dāvūdun göñline yalunuzlık ve korku düşdi “Gece karanlığı çok yoğun olduğundan Davud korktu ve yalnızlık hissetti.” (575/14)

Bu deyimle anlatılmak istenen ruha yerleşen *yalnızlık* ve *korku* gibi duygulardır. *Yalnızlık* da duygu türleri açısından *sıkıntı* içerisinde yer aldığından söz konusu deyimde gönül sözcüğünün beden organı temelinde ilintili olduğu çağrışımsal anlam alanı *can*'dır. Tasavvufta ise gönülde beliren yalnızlık duygusu, *gönlü tar* deyiminde olduğu gibi mutlak varlıktan uzak olmaktan kaynaklanır. Mutlak varlıktan uzak olan insan, bu dünyada kendini gurbette hisseder ve ana yurda, “mutlak sevgili”ye ulaşmayan gönülden yalnızlık duygusu gitmez.

Sonuç

Kıyas-ı Enbiya, deyimler bağlamında çok zengin bir dil hazinesi sunmaktadır⁴. Bu hazine içerisinde “gönül” sözcüğüyle kurulan deyimler, çağrışımsal anlamda ilişkili olduğu organlar ve ifade ettiği toplumsal duygu bildirimleri açısından betimlenmeye çalışılmıştır. Duygu bildirimlerinde insan bedeninin farklı organlarının rol oynayabileceği görülmüş, buna göre *gönül* sözcüğünün

⁴ *Kıyas-ı Enbiya*'da halk edebiyatı unsurlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hacıyeva, 1996, ss. 18-22. Bu çalışmada *Kıyas-ı Enbiya*'nın destansı özellikler gösterdiği, eserde Dede Korkut destanlarıyla karşılaştırılabilecek deyimler yer aldığı gibi hususlar üzerinde durulmuştur.

çağrışımında bulunduğu organlar kapsamında kalbin, *sevgi, istek, iyilik-kötülük, derin üzüntü*; karaciğerin *acıma, merhamet*; midenin, *rahatlama, endişe, hissetme* gibi bildirimlerde bulunduğu saptanmıştır. Aklın ise *kabul, düşünme* gibi bilişsel işlevlere hizmet ettiği görülmüştür. Ayrıca, incelenen deyimler içerisinde, *gönül* sözcüğünün tasavvuftaki anlamı sorgulanmış; buna göre *gönül*, âşığın kalbini, aklını, bağırını ve canını temsil eden en önemli organı olmuştur.

Kültürel bir unsur olarak “gönül” sözcüğü Türkçenin en eski yazılı belgelerinden bugüne, şiirlerde, türkülerde, ninnilerde, atasözleri ve deyimlerde yaşatılıp canlı tutulmaktadır çünkü *gönül*, imgesel açıdan her tür duygunun barındığı bir mekândır. Dolayısıyla geçmişten günümüze Türk toplumunun *gönül* sözcüğüne yüklediği *âşık, kuş, mekân, avcı* vs. pek çok anlam söz konusudur. Gördüğümüz gibi bu anlamlar genellikle metaforik kullanımlar aracılığıyla oluşturulmuştur. Bir başka anlatımla *gönül* kimi zaman *kalp*; kimi zaman *akıl, bağır, mide, can* vs. olmuştur. Buna karşın pek çok dilde metaforların sıkça kullanıldığı kültürel yaratı alanlarından biri organ adları olsa da *sevgi, öfke, üzüntü* gibi ortak duyguların beden organlarına göre konumlanmasının kültürden kültüre, toplumdun topluma değiştiğini gördük. Ancak incelememizden çıkarabileceğimiz en etkili sonuçlardan biri şudur: Türk toplumunda çeşitli organ adlarına çağrışımında bulunan *gönül* sözcüğünün pek çok dilde karşılığı bulunmamaktadır. Türkçede hem *gönül* hem *kalp, yürek* sözcükleriyle kurulu deyimler bulunmaktadır oysa “gönül” ile anlatım bulan birçok deyim başka dillerde yalnızca “kalp” ile oluşturulmaktadır. Bu da çalışmamızda incelediğimiz deyimler kapsamında *gönül* sözcüğünün, Türk kültüründe oldukça önemsenen, kutsal, değerli, yüceltilen; bu yönüyle benzer kullanımların gündeme geldiği diğer diller ve kültürler karşısında kendi özgünlüğünü ele veren temel bir imge, basmakalıplaşmış kültürel bir unsur olduğunu fazlasıyla göstermektedir.

Kaynakça

- Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK.
- Artun, E. (2010). *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Metin Tahlilleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Atalay, B. (2006). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin) C. IV, (5. Bsk)*. Ankara: TDK.
- Atmaca, E. (2013). Kazak Türkçesinde 'Göz, Kulak ve Burun' Organ Adlarıyla Kurulmuş Makallar. *Akademik Bakış Dergisi*, 36, 1-21.
- Aydın, M. (1999). Gönül Kelimesi Üzerine. *Türk Dili*, 566, 104-108.
- Aygün, M. (2003). Türkçe ve Almandada Göz'le İlgili Deyimlerin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 71-88.
- Baş, M. (2014). Türkçede "Ciğer" Sözcüğü İçeren Deyimlerde Duygu Eğretilmeleri: Bilişsel Dilbilimsel Bir İnceleme. 27. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri* içinde (ss. 65-71).
- Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Coşan, L. (2007). Phraseologismen mit Herz in den Volksmärchen der Brüder Grimm und ihre Übersetzung ins Türkische - anhand einiger Beispiele. *Sprachreport*, 2, 2-8.
- Coşar, A. (2008). Mevhibe, "Bir Adlandırma Ögesi Olarak Organ Adları. *Turkish Studies*, 3, 1049-1079.
- Çetinkaya, G. (2013). Dede Korkut Hikâyeleri'nde Sembol Olarak Meydan. *Millî Folklor*, 98, 73-86.
- Gökçe, F. (2015). Kutadgu Bilig'de kör- "görmek": Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme. *Türkbilgi*, 29, 59-76.
- Gölpınarlı, A. (1977). *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Hacıyeva, N. (1996). Nasireddin Rabguzi'nin Kıyası'l-Enbiya İsimli Eserinde Halk Edebiyatı Unsurları. *Millî Folklor*, 29-30, 18-22.
- Hacızade, N. (2012). *Bilişsel Dil Bilim Açısından Duyguların Dili*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- İlhan, N. (2007). Atasözleri ve Deyimlerde Beden Kelimeleri ve Kavram Alanları. *Türk Dili*, 671, 761-769.
- Kaçarava, N. (1996). Türkçede 'Göz' ile Başlayan Deyimler. *Türk Dili*, 650, 129-133.
- Kapal, N. N. (2012). Nefi Divanında Gönül. *Turkish Studies*, 7(3), 1605-1618.
- Kaplan, M. (2015). Alvarlı Efe Muhammed Lütfi Divanı'nda Gönüle Dair. *Turkish Studies*. 10(8), 69-94.
- Karabağ, İ. ve Coşan, L. (2000). Türkçedeki Gönül, Kalp ve Yürek Kelimeleriyle İlgili Atasözleri ve Deyimler ve Bunların Almandadaki Karşılıkları. *Ankara Üniversitesi Dil Dergisi*, 96, 5-29.

- Niemeier, S. (2009). What's in a Heart – Culture-Specific Concepts of Emotionality and Rationality. *Bi-Directional Perspectives in the Cognitive Sciences*. Universität Marburg.
- Özdemir, N. (2010). Mizah, Eleştirel Düşünce ve Bilgelik: Nasreddin Hoca. *Millî Folklor*, 87, 27-40.
- Özkan, F ve Şadiyeva, G. (2003). Somatik Deyimler. *Bilig*, 24, 135-157.
- Rahman, U. S. ve Hassan, M. (2013). Heart's Role in the Human Body: A Literature Review. *ICCSS*, 2(2), 1-6.
- Rayman, H. (2002). Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler. *Millî Folklor*, 53, 10-15.
- Ruhi, Ş. (2006). Kültür Araştırmalarında Dil Bilimin Yeri: Kültürel Anahtar Sözcük Bakış Açısı. *Dil Bilim: Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar*. 89-100.
- Siahaan, P. (2008). Did He Break Your Heart or Your Liver? A Contrastive Study on Metaphorical Concepts from the Source Domain ORGAN in English and in Indonesian. F. Sharifan vd. (Yay.), *Culture, Body and Language: Conceptualizations of Internal Body Organs Across Cultures and Languages* in (pp. 45-74). Berlin, New York: Mouten de Gruyter.
- Şahin, H. (2004). *Türkçede Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Şahin, H. (2009). Kaşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler. *Turkish Studies*, 4(3), 2020-2036.
- Temizkan, M. (2001). *Hatayi'nin Şiir Dünyası*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*. TDK, 17 Şubat 2016 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GT.S.56b62ac03491a1.47232848 adresinden erişildi.
- Yılmaz, E., Demir, N. ve Küçük, M. (2013). *Kıyas-ı Enbiya*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE'TA MUHAFAZA EDİLEN *SITĀTAPATRĀDHĀRĀNĪ* FRAGMANLARI ÜZERİNE*

Ayşe KILIÇ CENGİZ

Özet: Eski Uygur edebiyatının büyük bölümünü Budist çevrede yazılmış olan eserler oluşturur. Bu eserler Uygurların çeviri edebiyatında geldikleri noktayı açıklamak için önem teşkil eder. Tarihleri boyunca çeşitli dinlere mensup olan Uygurların, genel olarak Mahāyāna Budizmi ve onun bir kolu olan Vajrayāna yani Tibet Budizmini de benimsedikleri görülmektedir. Vajrayāna/ Tibet Budizminin ise temeli çeşitli Tantrik metinler vasıtasıyla oluşturulmuştur. Bu makalede Uygurların çeviri edebiyatına ait Tantrik metinlerden birisi olan *Sitātapatrādhāraṇī* (*ārya sarva-tathāgata-uṣṇīṣa-sitātapatrā-aparājītā nāma-dhāraṇī*) hakkında bilgi verilerek Paris'teki Bibliothèque nationale de France'ta (BNF-Fransa Millî Kütüphanesi) muhafaza edilen 2 fragmanın katalog bilgileri ile faksimileleri dâhilinde transkripsiyonu ve transliterasyonu yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Budizm, Eski Uygurca, *Sitātapatrādhāraṇī*, Vajrayāna, Bibliothèque nationale de France.

On the *Sitātapatrādhāraṇī* Fragments which are Conserved in Bibliothèque nationale de France

Abstract: The large part of Old Uyghur Literature is composed of studies written in Buddhist circles. These studies are important in explaining the position that Uyghurs occupy in translational literature. It is observed that in general, the Uyghurs, who throughout their history were connected to various religions internalize Mahāyāna Buddhism and Vajrayāna (a branch of Tibet Buddhism). Vajrayāna/Tibet Buddhism is created through texts based on various Tantric texts. In this article, by giving information of *Sitātapatrādhāraṇī* (*ārya sarva-tathāgata-uṣṇīṣa-sitātapatrā-aparājītā nāma-dhāraṇī*) which is one of the Tantric texts in Uyghur translational literature and transcription and transliteration will be carried out within the catalog information and facsimiles of the two fragments preserved in Paris Bibliothèque nationale de France (BNF-The National Library of France).

Key words: Buddhism, Old Uyghur, *Sitātapatrādhāraṇī*, Vajrayāna, Bibliothèque nationale de France.

Giriş

Çeşitli ekolleri bulunan Budizm, hem Budalık hedefine götüren Bodhisattva yolunu hem de Bodhisattvanın uyanış arayışında birincil motive faktörü olan şefkatin önemini vurguladığından beri Tantrik metinler ve uygulamalar Mahayana ekolünün bir parçası olarak düşünülürler (Powers, 2007, s. 253). Tantra sayesinde büyü ve çeşitli uygulamalardan bazı öğeler ödünçlenmiş ve bu

* Çalışmaya konu olan bu fragmanların varlığından haberdar eden Prof.Dr. Peter Zieme ve Prof.Dr. Marcel Erdal'a müteşekkirim.

öğeler Budalığa ulaşma yolunda kullanılmışlardır. Özellikle Tibet Budizmine ait metinlerde, ödünclenen öğeler arasında ise *mantralar*, *dhāraṇīler*, *mudrālar* ve *mandalalar* görülmektedir. Bu öğelere bir tutarlılık kazandırmak ve Budizmin eski öğeleri ile yeni öğelerini bir araya getirmek amacıyla *Vajrayāna* denilen ekol ortaya çıkmıştır (Conze, 2008, ss. 61-62).

Vajrayāna ekolü Mahayānanın felsefeler ve doktrinleri üzerine sağlam bir şekilde kurulmuş ve Tantra ile öğretiler gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden *Vajrayāna*yı Mahayānanın bir uzantısı olarak düşünmek yanlış olmaz. Bazı görüşlere göre ise *Vajrayāna*, bozulmaya yüz tutan Budizmin Hinduizme yaklaşması sonucu Mahāyāna mezhebi içerisinden çıktığı yönündedir. *Vajrayāna*, Mahāyāna öğretilerine büyüleri ekleyerek *nirvāṇaya* ulaşmak yerine daha çok zihni yoğunlaşmayı esas almakta (Küçük vd., 2011, s. 236) ve kurtuluş ile aydınlanmayı büyüleri alıştırmalarda görmektedir (Sarıkcıoğlu, 1983, s. 170).

*Vajrayāna*daki büyü, ritüel ve sihir öğeleri, doğüstü varlıklar üzerinde güç kazanmak, kendi benliğini aşmak ve Tanrı ile birleşmek için kullanılır. Kullanılan öğelerden Budist terminolojiye ait olan *dhāraṇīler*¹, bazen çok kısa bazen ise kısmen daha uzun olarak yazılmış, doğru olarak telaffuz edildiğinde okuyanlara mutluluk getiren ve onları kötülüklerden koruyan muazzam güce sahip mistik formüller veya koruyucu büyüleri olarak bilinirler (Sengupta, 1999, s. 49). Sanskritçede “anımsatıcı araç; kod” anlamlarına gelen *dhāraṇīler*, bodhisattvaların tam anlamıyla aydınlanmasının bir parçası olarak görülmüşlerdir. *Mahāyāna Sūtralarda* da kullanımı görülen *dhāraṇīler*, Budizme ait tantrik metinlerde de sık sık kullanılmışlardır (Buswell ve Lopez, 2013, ss. 241-242). Bazı araştırmacılar tarafından mantra ile birbirlerinin yerine kullanıldıkları iddia edilse de *dhāraṇī* genellikle *mantralar*dan daha uzundur. Hatta bazı araştırmacılar tarafından “uzun mantralar” olarak adlandırılırlar.

Bu çalışmada ele alacağımız Eski Uygurca *Sitātapatrādhāraṇī* (*ārya sarva-tathāgata-uṣṇīṣa-sitātapatrā-aparājitā nāma-dhāraṇī*)² adlı Tantrik metindir. Bütün müritlerini kötülüklerden koruyan “beyaz şemsiye tanrıçasının *dhāraṇī*si”ni anlatan bu metinde (Elverskog, 1997, s. 108) anlatılan Tanrıça *sitātapātra* (Tib. *gdugs dkar*, Mo. *tsagaan shühert*³, Çin. 白傘蓋佛頂)

¹ SH 252 陀羅尼 tuólóóní *dhāraṇī* “Mantra; büyü, sihir, yemin, lanet; ayrıca başarısızlık için verilecek cezalarla birlikte bir yemin. Yogada kullanılan mistik ve sihirli formüller. Lamaizmde Sanskritçe hecelere bağlı olan Tibetçe kelime kümelerinden oluşurlar. Daha geniş anlamda ise *dhāraṇī*, mistik bir anlam taşıyan veya sonu açıklayan bilimsel bir eserdir” (ayrıca bk. SH 284 陀羅尼; 陀羅那); MW 515b “acıları dindirmek için kullanılan bir çeşit mistik ayet ya da tılsım”; BHSD 284b “genellikle hecelerin anlamsız kombinasyonlarından oluşan sihirli formül”.

² bk. (Müller, 1911, s. 50) ve (Elverskog, 1997, s. 108).

³ *tsagaan shühert* hakkında ayrıntılı açıklama için bk. (Sárközi, 2007, ss. 231-246).

mahāyāna mezhebine ve Tantrik ekole ait olarak bilinmektedir. Bu metnin Tibetçe, Sanskritçe, Çince, Hotanca (Khotanese Saka), Moğolca dilleriyle yazılmış versiyonları da bulunmaktadır. Beyaz şemsiye ile temsil edilen bu Tanrıçanın birden fazla ikonografik gösterimi bulunmakla birlikte, beyaz rengi ve 3 başı (mavi, beyaz ve kırmızı, bazen de en arkada olan dördüncü bir baş ile) ile tasvir edilir. Ayrıca sekiz kolu bulunmakla birlikte bunlardan ikisi “normal” olarak tanımlanan kendine özgü sembolünü (*mūdra*) ve şemsiyesini tuttuğu elleridir (sağ eliyle göğsünün üzerine şemsiyesini, sol eliyle ise dizini tutar). Diğer ellerinde ise tekerlek, yay, ok, kitap ve kement bulunmaktadır (Getty, 1914, s. 121). “Büyüler kraliçesi” olarak da bilinen *Sitātapatrā*, şeytanlara, kara büyüye ve astrolojik olarak meydana gelen büyük aksiliklere karşı bir koruyucudur (Shaw, 2006, s. 276). Uygurca metin *Buda, dharma ve saṅgha* başta olmak üzere, diğer *bodhisattvalar*, *śrāvakalar* ve *Sitātapatrāya* yapılan selâmlama/ dua ile başlar. Sonrasında ise genellikle Budist sūtraların giriş ifadesi olan (Silk, 1989, s. 158) “*ançulayu ärür māniṅ ašidmišim ymā bir üdin...*” şeklinde bir ifadeyle devam ederek diğer Budalar ve Tanrıçalara diğer unsurlara karşı yapılan bir selâmlama/dua ile devam eder. Daha sonra ise *dharaṇī* okuyacağını bildirerek, onun varlıklar üzerindeki etkileri, *Sitātapatrā*nın dışı tezahürlerini çağırma ve onları kötülüklerden, şeytanlardan ve tehlikelerden korumaları için istekte bulunma, şeytanların bastırılması, şeytanların ve tehlikelerin bir bir adlarının söylenilmesi ve korunma dileği, düşman büyüüne karşı büyüler ve *Sitātapatrādhāraṇī*'nin bir muska ya da tılsım olarak faydaları, Mantraların izâhı ve diğer sığınma duaları ile devam eder.

Sitātapatrādhāraṇī'ye ait fragmanların büyük bir kısmına *Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften*'in *Turfan Koleksiyonu*'ndan erişilebilir. Bu fragmanların kataloğu M. Knüppel ve A. Yakup tarafından AH 11'de yayımlanmıştır (2007). Metin üzerine yapılan ilk çalışma⁴ olan Müller

⁴ Uygurca metin üzerine yapılan çalışmalardan bazıları yıl sıralamasına göre şu şekildedir: Müller, F.W.K. (1911). *Uigurica II*. APAW Nr. 3. 50-75, 100-102 (Faksimileri: Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung (1983). Vol. IV. Ed. György Hazai and Peter Zieme. Leipzig: Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik. Plates: 35-62); Le Coq, A. von. (1919). Kurze Einführung in die uigurische Schriftkunde. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der F. Wilhelms-Universität in Berlin* 22/2. 93-109; Malov, S. E. (1930). *Sitātapatrā-dhāraṇī v uĵurskoj redakcii*". *Doklady Akademii Nauk SSSR* 5. 88-94; Arat, R. R. (1965). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 233-235; Ligeti, L. (1973). Le sacrifice offert aux ancêtres dans l'Histoire secrète. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 27, 2. 145-161; Zieme, P. (1975). Zur buddhistischen Stabreimdichtung der alten Uiguren. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 29, 2. 187-211; Shōgaito, M. (1979). A Study of the Fragments of Uygur Texts Found in the Nakamura Fusetsu Collection (中村不折氏舊藏ウイグル語文書斷片の研究). *Tōyō Gahukō* 61, 1-2. 1-29; Zieme, P. (1982).

(1911)'in yayımı çok erken tarihli bir çalışma olduğundan bütün fragmanları kapsamamaktadır. Ancak bu çalışmanın daha sonra II. Dünya Savaşında kaybolacak olan bazı fragmanları içermesi (T III M 225 (6), (7), (8), (9), (10), T III M 182, T III M 231 vd.) bizim için büyük şanstır. II. Dünya Savaşı sonrasında Le Coq (1911) tarafından yayımlanan bazı *Sitātapatrādhāraṇī* fragmanları haricinde [T III M 231 (1), (2), (3), (4)] bu fragmanların birçoğunun faksimilelerine erişilememiştir. Malov (1930) tarafından yapılan yayımda ise transkripsiyon ya da transliterasyon yapılmadan sadece çeviri yöntemi izlenilmiş, faksimileler yayımlanmamıştır. Daha sonra da R. R. Arat (1965), L. Ligeti (1973), M. Shōgaito (1979), P. Zieme (1975, 1982, 1985 ve 2014), T. Porció (1997, 2000, 2003a ve 2003b), Pchelin ve Raschmann (2016) gibi çeşitli araştırmacıların birtakım *Sitātapatrādhāraṇī* fragmanları üzerine çalışmaları yayımlanmıştır. Metin üzerine yapılan son bütüncül çalışma ise K. Röhrborn ve A. Róna-Tas tarafından yayımlanmıştır (2005). Yapılan bu çalışmalar ve metnin kataloğu göz önünde bulundurulduğunda, metne ait çok fazla fragman olduğu görülür. AH 11'de *U* (Uigurische Texte) ve *Mainz* kodlu fragmanlar ile savaşta

Zum uigurischen Tārā-Ekaviṃśatistotra. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 36, 1-3. 583-597; Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren. BT XIII*. Berlin: Akademie Verlag. 170-172; Porció, T. (1997). Preliminary Notes on the Uigur and Tibetan Versions of the *Sitātapatrādhāraṇī*. *Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe (Proceedings of the Permanent International Altaistic Conference)* (Á. Berta ve E. Horváth Ed.) içinde (229-241). Szeged: Department of Altaic Studies.; Porció, T. (2000). *The One with the White Parasol, Four Sitātapatrā Texts in the Derge Kanjur and a Dunhuang Text (Pelliot Tibétain No. 45) with an Annotated English Translation of the Longest Canonical Version*. Faculty of Arts of the University of Vienna. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Vienna; Porció, T. (2003a). On the Technique Translating Buddhist Texts into Uygur. *Indien und Zentralasien, Sprach und Kulturkontakt (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 61)* (S. Bretfeld ve J. Wilkens Ed.) içinde (85-94). Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.; Porció, T. (2003b). On the Brāhmī Glosses of the Uygur *Sitātapatrā* Text. *Central Asiatic Journal* 47. 91-109; Röhrborn, K. ve Róna-Tas, A. (2005). *Spätformen des zentralasiatischen Buddhismus, Die altuigurische Sitātapatrā-dhāraṇī, Göttingen*. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, I. Philologisch-historische Klasse Jahrgang, Nr. 3).Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht; Knüppel, M. ve Yakup, A. (2007). *Altürkische Handschriften. Teil 11: Die uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 1: Tantrische Texte*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag; Yakup, A. (2009). *Altürkische Handschriften. Teil 15: Die uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 3: Stabreimdichtungen, Kalendarisches, Bilder, Unbestimmte Fragmente und Nachträge*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. s. 181; Zieme, P. (2014). Neues zur altuigurischen *Sitātapatrādhāraṇī* (www.academia.edu genel ağ adresinden erişildi); Pchelin, N. ve Raschmann, S. C. (2016). Turfan Manuscripts in the State Hermitage- a rediscovery. *Written Monuments of Orient 2* (4). 3-43.

kaybedilen fragmanlar⁵ yayımlanmış olup, tek bir nüsha haricindeki farklı nüshaların da içerik olarak aynı olan (birbirine paralel olan) fragmanları da kataloğa dâhil edilmiştir. AH 11'de kataloğa dâhil edilenler haricinde birçok yerde *Sītātapatrādhāraṇī*'ye ait fragmanlar bulunmaktadır. Bunlardan ikisi de Bibliothèque nationale de France (BNF) koleksiyonunda bulunan fragmanlardır. BNF'de *Pelliot Ouïgour Grotte 181*'e kayıtlı 363 parça belge bulunmaktadır. Bu mağaradaki belgelerin 17 numara ile adlandırılan mağaradakilerden daha yeni oldukları düşünülmektedir. Bu 363 parçanın çoğunluğu mağaranın diplerinde bulunmuş Uygur yazılı küçük belgelerden oluşmaktadır. Bunların bazıları yayımlanmıştır. Bu belgelerin kataloğu T. Moriyasu (1985) tarafından yapılmıştır. *Pelliot* fonunda şimdiye kadar yayımlanmış birçok çalışma mevcuttur. Bunlar *Pelliot chinois 3509* kaydıyla "*Le Conte bouddhique du Bon et du Mauvais Prince en version ouïgoure*" (iyi prens kötü prens masalı)" (sırasıyla Clément Huart ve James R. Hamilton tarafından yayımlanan) ve *Pelliot tibétain 1292* kaydıyla "Mission Paul Pelliot, Choix de documents ..." (Yoshiro Imaeda vd. tarafından yayımlanan) çalışmalarıdır. T. Moriyasu ve Y. Imaeda'nın çalışmalarının bir kısmı da *Pelliot*'un Uygur fonlarını kapsamaktadır (Berthier, 2000, ss. 102-103).

Çalışmamızda işlenecek olan fragmanların yayım izinleri alınmakla beraber, bu fragmanlar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olup yukarıda da bahsedildiği üzere *Pelliot Ouïgour Grotte 181*'e ait 363 parça belgeden ikisini oluşturmakta ve bugün Paris Bibliothèque nationale de France (BNF)⁶ koleksiyonunda, Çince yazmalar bölümünde muhafaza edilmektedir. Çeşitli boyutlardaki fragmanların koyulduğu her biri farklı olan kutularda bulunan bu fragmanlar "4" ve "162 (6)" numaraları ile kaydedilmiştir. Bu düzene göre 4 numaralı kutuda sadece 4 numaralı fragman bulunmasına karşın, 162 numaralı kutuda sadece 162 (6) numaralı fragman korunmuştur. "162 (6)" numarası, "(1), (2), (3), (4) ve (5)" fragmanlarının da olabileceğini akla getirmiş ancak bu konuda Çince yazmalar ve "reproduction" bölümünden kesin bir dille "162 numaralı kutuda sadece 162 (6) fragmanın bulunduğu, neden sadece 162 yazmak varken 162 (6) kodunun yazıldığı bilmediği" belirtilmiştir. Fragmanların kataloğunu yapan T. Moriyasu'nun çalışmasına göre ise sadece "4" ve "162" numaralı fragmanlar mevcuttur. Fragmanlar ve teknik özellikleri

⁵ "Savaşta kayıp" diye nitelendirilen bu fragmanlar die *Kriegsverlusten* olarak nitelendirilmişler ve faksimileleri olmadığından bulunduğu yer kaydının başına "*" koyularak kataloğa dâhil edilmişlerdir. Gösterimi için bk. (Knüppel ve Yakup, 2007, s. 51).

⁶ Fragmanlara ulaşma sürecinde, fragmanlar *Çince Koleksiyonu Bölümünde* muhafaza edilmesine rağmen benden yardımını esirgemeyen *Paris Bibliothèque nationale de France Türkçe Koleksiyonu Bölümü* sorumlusu Sara Yontan Hanımefendiye ve diğer çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Moriyasu (1985, s. 39 ve 47) tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

Katalog Numarası	Boyut	Renk	Kâğıt Kalınlığı	İşaret	Kâğıt Kalitesi	Kelime	Yazı
4	5,5x5,5	Pembe bej	Oldukça İnce	İnce çizgi	Yeterince iyi	Ön yüz: Birkaç kelime Arka yüz: Birkaç kelime	Küçük, düzgün el yazısı
162	10x3,6	Saman Rengi	Az ince	Yok	Sıradan	İki kelime	Büyük, Baskı

Bu katalog bilgileri elimize ulaşan fragmanları doğrular nitelikte olup 4 numaralı fragman katalogda da belirtildiği gibi yıpranmış olup ön ve arka yüzlerinde birkaç kelime okunabilmektedir. Bu fragmanda diğer *Sitātapatrādhāraṇī* fragmanlarından farklı olarak katalogda da bahsedildiği üzere “arka yüz” bulunmaktadır. Bu fragmanın ön yüzü U 398 fragmanının 8. sayfası ile paralel olduğundan metin tamamlaması yapılmıştır. U 398 fragmanının 8. sayfasından sonraki fragman eksik olduğundan fragmanın arka yüzü için metin tamamlaması yapılamamıştır. Bu fragmanın arka yüzü *Sitātapatrādhāraṇī* metni için şimdiye kadar yapılan fragman yayımları arasında yeni bir fragmandır. Metin üzerine yapılan çalışmalarda bu fragmandan sonrası “eksik (Lücke)” olarak adlandırılmıştır.⁷ Metindeki eksik fragmanı tamamlaması açısından bu fragmanın arka yüzünde ne yazık ki birkaç kelime okunabilmektedir.

4 Numaralı Fragman: Porció T1 358; Taishō No: 977 406b 17-19; RRT 405-409; U II 73⁸

Ön Yüz (bk. Ek 1.)

Transliterasyon

- (1) //r kym //// //// // //// // //// // ////
- (2) l'r nynk // //// // //// // //// // ////
- (3) syt'd'p'tyry ''tlq // //// // //// // ////
- (4) 'wlwq ''rvyšl'r 'ylyk // //// // //// // ////

⁷ bk. RRT, s. 277.

⁸ Bu fragmana paralel olan diğer fragmanlar üzerine yapılan çalışmalar verilmiştir.

Transkripsiyon

- (1) [-la]r : kim [kayu munı alku ançulayu kälmiş-]
- (2) lār-niṅ [uṣnir lakṣan-lar-ıntın ünmiş]
- (3) sitātapatiri atl(1)g [utsukmaksız ulug yanturdaçı]
- (4) ulug arvıṣlar elig[-in tutsar-lar eltinsär-lär ...]

Çeviri

- (1) Eğer herhangi bir kimse, [bunu bütün gerçeklikten gelmiş-]
- (2) lerin [*Uṣṇīṣa-Lakṣanalarından* ortaya çıkmış]
- (3) adı yüceltilmiş (*Bhagavat*) *Sītātapatrā* diye adlandırılan, [(kötülüğün) yenilmez ulu bertaraf edicisi,]
- (4) ulu büyüler hanı[-nı tutar ve taşırsa ...]

Arka Yüz (bk. Ek 2.)

Transliterasyon

- (1) //k l'r// ym' 'l'...
- (2) nynk pwy'n kw/
- (3) l'r mwndyrtyr
- (4) 'wlvq

Transkripsiyon

- (1) []k lar[ıg ?] (ya da lār[ig?]) ...
- (2) niṅ buyan kü[çintā ?] ...
- (3) lar mundırtın ...
- (4) ulug ...

Çeviri

- (1) ... lar...
- (2) nın sevap [sayesinde ?]
- (3) lar buradan ...
- (4) ulu ...

162 numaralı fragman ise U 397 fragmanının 2. sayfasının son satırı ile paraleldir. Bu fragmanda da katalogda da belirtildiği üzere sadece iki kelime okunabilmektedir. Ayrıca daha önce yukarıda da belirtildiği üzere bu fragman üzerine 162 haricinde el yazısı ile 6 sayısı yazılmıştır (bk. Ek 3). Ancak Prof. Moriyasu fragmanı sadece 162 numara ile kaydetmiştir. Biz de bu kullanımı esas aldık:

162 Numaralı Fragman: Porció T1 284; Taishō No: 977 406a 17; RRT 352, U II 69 (bk. Ek 3.)

Transliterasyon

(1) ywr'k ''qrym'qyq m//// //

Transkripsiyon

(1) yüräk agrımakıg m[arım agrıg ...]

Çeviri

(1) kalp ağrımasını, [eklem ağrısını ...]

Sonuç

Mahayāna öğretilerine büyülerin, ritüellerin ve çeşitli uygulamaların da eklenmesiyle oluşturulmuş bir ekol olan *Vajrayāna*yı benimseyen Uygurlara ait bir metin olan *Sitātapatrādhāraṇī*'nin *Bibliothèque nationale de France*'ta muhafaza edilen 4 ve 162 numaralı iki fragmanı bu çalışmada ele alınmıştır. Metnin ait olduğu Budist çevreye dair genel bilgiler çerçevesinde fragmanların transliterasyonları, transkripsiyonları ve çevirileri yapılmıştır. Farklı yerlerde muhafaza edilen *Sitātapatrādhāraṇī* metnine ait paralel ve eksik fragmanlarının elde edilmesi ve işlenmesi metnin bütününe eksiksiz ortaya konulmasına imkân sağlaması bakımından önem taşımaktadır.

Kısaltmalar

AH 11	<i>Alttürkische Handschriften. Teil 11: Die uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 1: Tantrische Texte</i> (bk. Yakup ve Knüppel, 2007).
bk.	bakınız.
BHSD	<i>Buddhist Hybrid Sanskrit, Grammar and Dictionary, Vol. II: Dictionary</i> (bk. Edgerton, 1953).
BNF	Bibliothèque nationale de France.
Çin.	Çince.
Mo.	Moğolca.
MW	<i>A Sanskrit–English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo–European Languages</i> (bk. Monier-Williams, 1899).
Porció T1	<i>The One with the White Parasol, Four Sitātapatrā Texts in the Derge Kanjur and a Dunhuang Text (Pelliot Tibétain No. 45) with an Annotated English Translation of the Longest Canonical Version, T1 nüshası</i> (bk. Porció, 2000).
RRT	<i>Spätformen des zentralasiatischen Buddhismus, Die altuigurische Sitātapatrā-dhāraṇī</i> (bk. Röhrborn ve Róna-Tas, 2005).
SH	<i>A Dictionary of Chinese Buddhist Terms</i> (bk. Soothill ve Lewis, 1937).
Taishō	<i>Taishō Shinshū Daizōkyō.</i>
Tib.	Tibetçe.
U II	<i>Uigurica II</i> (bk. Müller, 1911).

Kaynakça

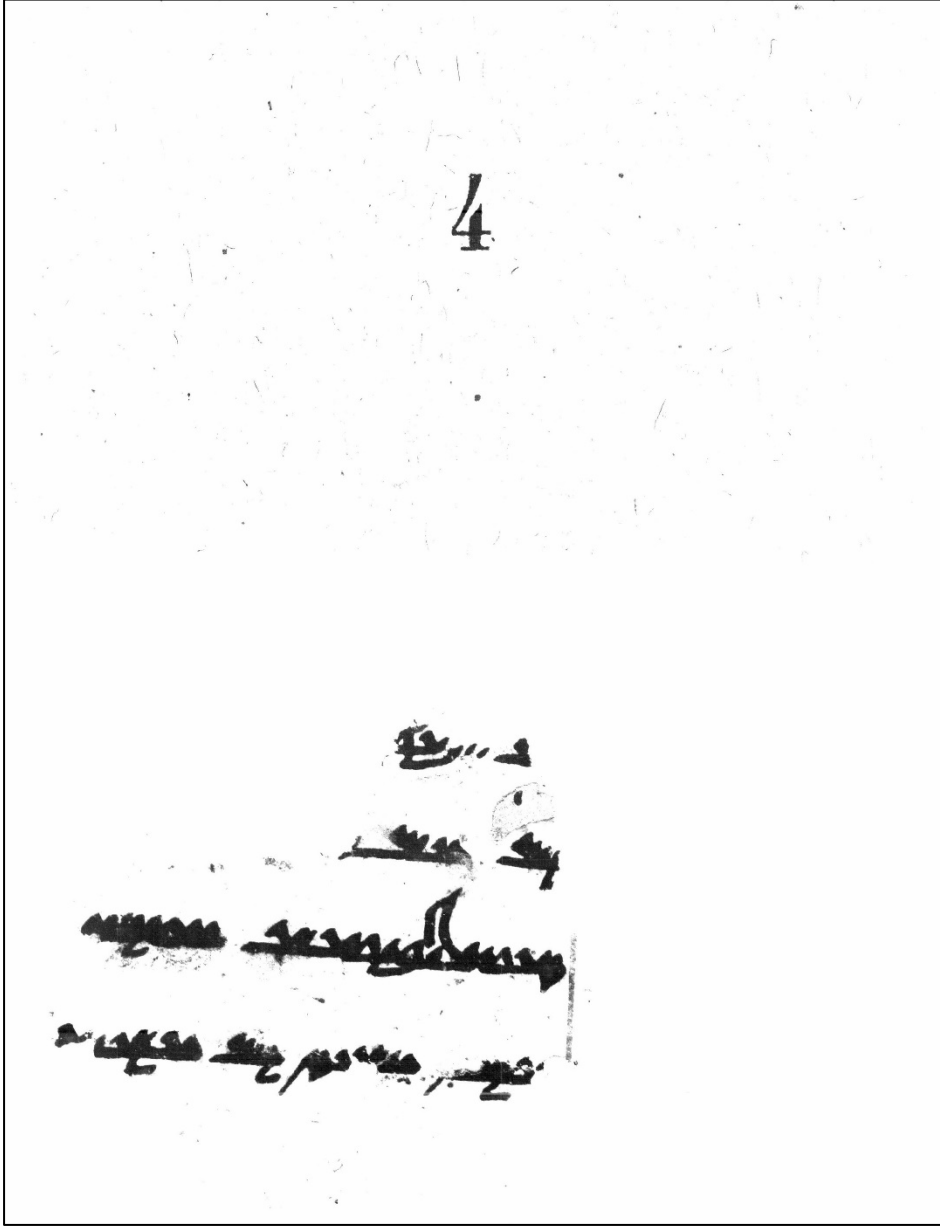
- Arat, R. R. (1965). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Berthier, A. (2000). *Manuscripts, xylographies, estampages: Les collections orientales du Département des Manuscrits (Bibliothèque Nationale)*. Paris.
- Buswell, R. E. ve Lopez, D. S. (2013). *The Princeton Dictionary of Buddhism*. Princeton: Princeton University Press.
- Conze, E. (2008). *Buddhism. A Short History*. Oxford: Oneworld Publications.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist Hybrid Sanskrit, Grammar and Dictionary, Vol. II: Dictionary*. New Haven: Yale University Press.
- Elverskog, J. (1997). *Uyur Buddhist Literature (Silk Road Studies I)*. Turhout, Brepols.
- Getty, A. (1914). *The Gods of Northern Buddhism. Their History, Iconography and Progressive Evolution Through the Northern Buddhist Countries*. Oxford: Clarendon Press.
- Knüppel, M. ve Yakup, A. (2007). *Alttürkische Handschriften. Teil 11: Die uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 1: Tantrische Texte*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Küçük, A., Tümer, G. ve Küçük, M. A. (2011). *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

- Le Coq, A. von. (1919). Kurze Einführung in die uigurische Schriftkunde. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der F. Wilhelms-Universität zu Berlin* 22 (2). 93-109.
- Ligeti, L. (1973). Le sacrifice offert aux ancestres dans l'Histoire secrète. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 27 (2). 145-161.
- Malov, S. E. (1930). Sitātapatrā-dhāraṇī v ujugurskoj redakcii. *Doklady Akademii Nauk SSSR* 5. 88-94.
- Monier-Williams, S. M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*. Oxford.
- Moriyasu, T. (1985). Uiguru-go bunken [Uigurica from Tun-huang]. *Kōza Tonkō VI: Tonkō Ko-go bunken [Lecture Series on Tun-huang VI: Literature in Central Asian Languages from Tun-huang]* (Z. Yamaguchi Ed.). Tokyo: Daitō shuppansha. 1-98. (森安孝夫「ウイグル語文獻」山口瑞鳳(編)『講座敦煌 6 敦煌胡語文獻』東京: 大東出版社, 1985. 1-98).
- Müller, F.W.K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften.
- Pchelin, N. ve Raschmann, S. C. (2016). Turfan Manuscripts in the State Hermitage- a rediscovery. *Written Monuments of Orient* 2 (4). 3-43.
- Porció, T. (1997). Preliminary Notes on the Uigur and Tibetan Versions of the Sitātapatrādhāraṇī. *Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe (Proceedings of the Permanent International Altaistic Conference)* (Á. Berta ve E. Horváth Ed.) içinde (229-241). Szeged: Department of Altaic Studies.
- Porció, T. (2000). *The One with the White Parasol, Four Sitātapatrā Texts in the Derge Kanjur and a Dunhuang Text (Pelliot Tibétain No. 45) with an Annotated English Translation of the Longest Canonical Version*. Yayımlanmamış doktora tezi. Faculty of Arts of the University of Vienna. Vienna.
- Porció, T. (2003a). On the Technique Translating Buddhist Texts into Uygur. *Indien und Zentralasien, Sprach und Kulturkontakt (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 61)* (S. Bretfeld ve J. Wilkens Ed.) içinde (85-94). Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Porció, T. (2003b). On the Brāhmī Glosses of the Uygur Sitātapatrā Text. *Central Asiatic Journal* 47. 91-109.
- Powers, J. (2007). *Introduction to Tibetan Buddhism*. New York & Colorado: Snow Lion Publications.
- Röhrborn, K. ve Róna-Tas, A. (2005). *Spätformen des zentralasiatischen Buddhismus, Die altuigurische Sitātapatrā-dhāraṇī*. Göttingen.
- Sarıçioğlu, E. (1983). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. İstanbul: Otağ Yayınevi.
- Sárközi, A. (2007). Goddess with the White Parasol! Protect Us!. *The Role of Women in the Altaic World (Asiatische Forschungen 152)*. 231-246.

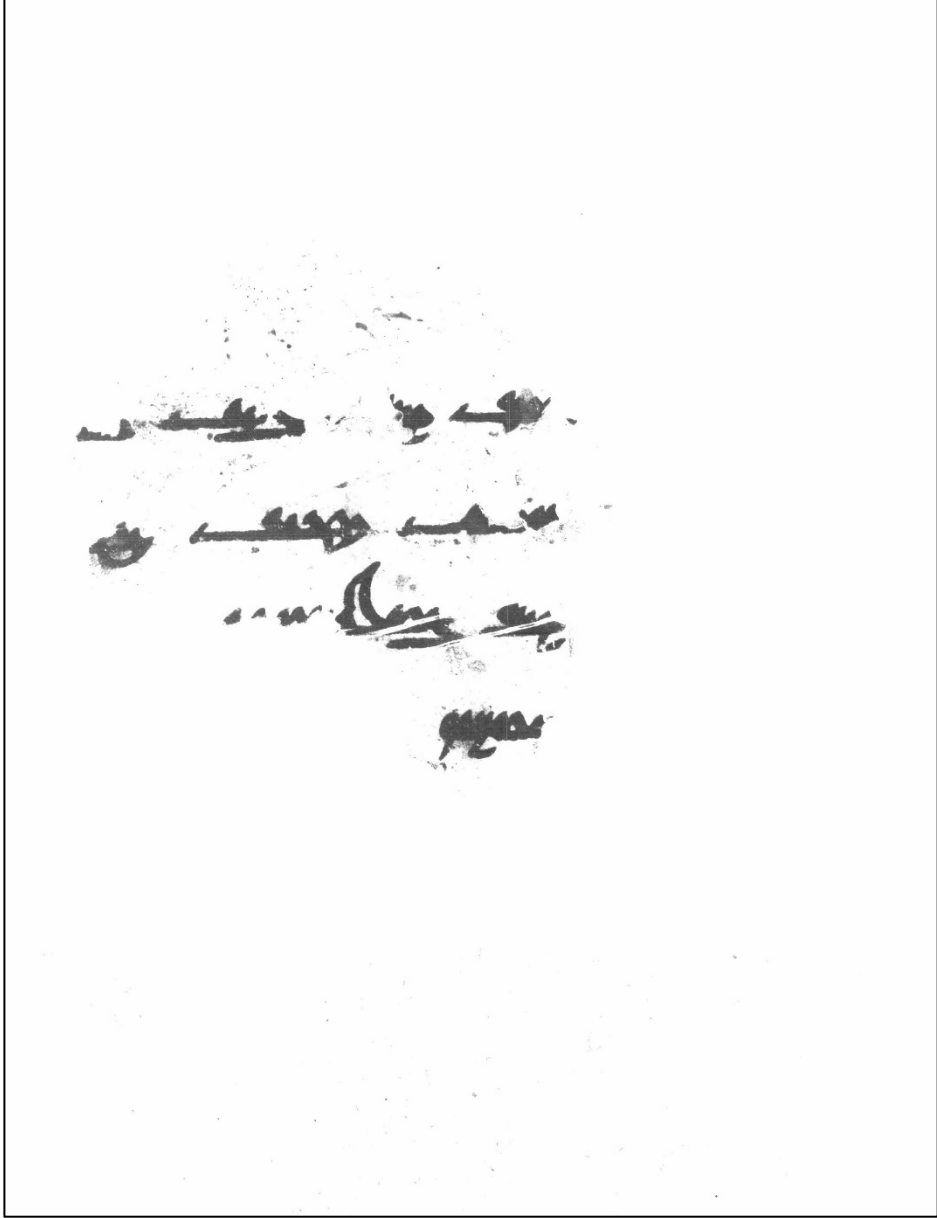
- Sengupta, S. (1999). A Note on Uṣṇīṣa Sitātapatrā Pratyamgirā ... Dhāraṇī. *Studies in Hindu and Buddhist Art* (P. K. Mishra Ed.) içinde (49-56). New Delhi: Abhinav Publications.
- Shaw, M. E. (2006). *Buddhist Goddess of India*. Princeton: Princeton University Press.
- Shōgaito, M. (1979). A Study of the Fragments of Uygur Texts Found in the Nakamura Fusetsu Collection (中村不折氏舊藏ウイグル語文書斷片の研究). *Tōyō Gahukō* 61 (1-2). 1-29.
- Silk, J. A. (1989). A Note on the Opening Formula of Buddhist Sūtras. *The Journal of the International Association of Buddhist Studies*, 12 (1), 158-163.
- Soothill, W. E. ve Lewis, H. (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Taishō, (2016). 19.11.2016 tarihinde The SAT Daizōkyō Text Database genel ağ sayfasından erişildi: <http://21dzk.l.u-tokyo.ac.jp/SAT/satdb2015.php?lang=en>
- Zieme, P. (1975). Zur buddhistischen Stabreimdichtung der alten Uiguren. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 29 (2), 187-211.
- Zieme, P. (1982). Zum uigurischen Tārā-Ekaviṃśatistotra. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 36 (1-3). 583-597.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren. BT XIII*. Berlin: Akademie Verlag.
- Zieme, P. (2014). Neues zur altuigurischen Sitātapatrādhāraṇī. 21.11.2016 tarihinde academia.edu genel ağ adresinden erişildi: https://www.academia.edu/9184825/Neues_zur_altuigurischen_Sit%C4%81tapatr%C4%81dh%C4%81ra%E1%B9%87%C4%AB

Ekler

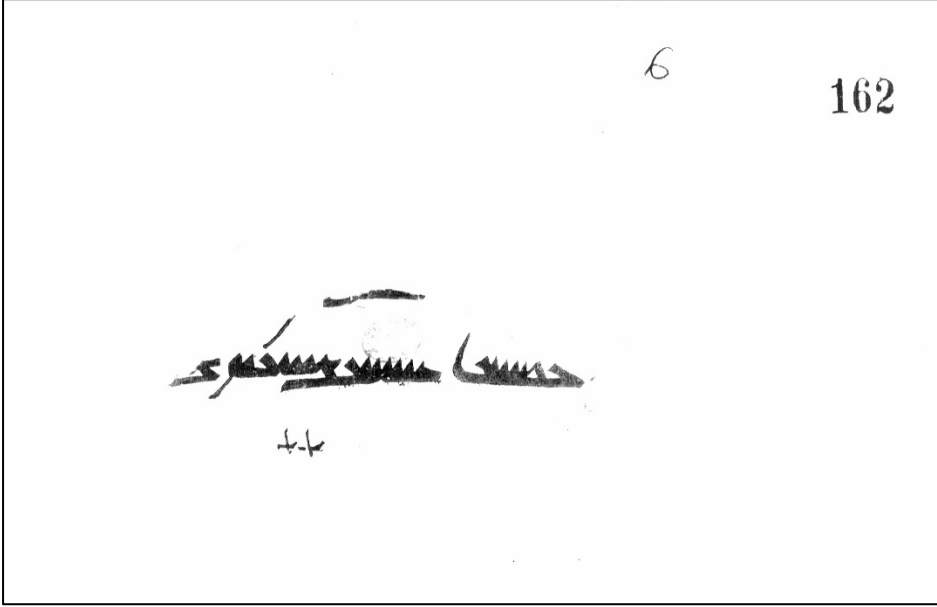
Ek 1. *Bibliothèque nationale de France*'ta bulunan *Pelliot Ouigour Grotte 181*'e kayıtlı 4 numaralı fragman, ön yüz:

Ek 2. *Bibliothèque nationale de France'ta bulunan Pelliot Ouigour Grotte 181'e kayıtlı
4 numaralı fragman, arka yüz:*

Ek 3. *Bibliothèque nationale de France*'ta bulunan *Pelliot Ouigour Grotte 181*'e kayıtlı 162 numaralı fragman.

XIX. YÜZYIL DİVAN EDEBİYATI HAKKINDA BAZI TESPİTLER

Özge ÖZTEKİN

Özet: XIX. yüzyıl Türk edebiyatı, altı yüz yıldır süregelen klasik gelenekle birlikte yeni edebî adımların da atıldığı bir dönemdir. Hem eski edebiyat tarihinin hem de yeni edebiyat tarihinin kaynakları, 'eski' ile 'yeni'nin bir arada olduğu bu ortak devir için gayet ayrıntılı bilgi verirler. Bu makalede amacımız; o kaynakların bir tekrarını yapmak değil, ulaşabildiğimiz divanlardan yaptığımız derlemelerle eser üzerinden döneme bakmak ve şiirin ne söylediğini göstermektir. XIX. yüzyılda yazılmış divanlarda geçen bazı gazeller ve/veya musammatlar (özellikle tahmisler) üzerinden yeniden yazma ile gerçekleşen nazire geleneği, tarih manzumeleri ve müşterek gazeller, biçim-tür ayrımını yeniden sorgulamamıza neden olan kaside-mesnevi bağlantıları, basılan eserler için yazılan takrizler, hamilik geleneği, şairlerin birbirleri ve/veya eserleri hakkında söyledikleri ifadeler bu bağlamda dikkati çeken unsurlardır. Makale, tespit edilen bu konular/sorunlar üzerinden XIX. yüzyıl klasik Türk edebiyatıyla (özellikle tarihlerle) ilgili tespitleri içermektedir.

Anahtar kelimeler: Klasik edebiyat, XIX. yüzyıl, Divanlar, şiir, tarihler.

Some Observations on 19th Century Divan Literature

Abstract: The XIXth Turkish Literature is a period in which new steps have been taken along with the tradition of classical poetry that has lasted for six hundred years. Both the basic sources of the classical and modern literatures give very detailed information for this common period that 'old' and 'new' are together. Our aim in this article is not to reproduce the information given by those sources. We will look at the works we have made from the Divans we can reach through the works and we will show what poetry says. 'Nazire's that realized with re-writing through some ghazels and/or 'musammat's (especially 'tahmis'es), poems spoken by more than one poet, history poems, connection of 'kaside'- 'mesnevi' re-questioning the distinction between form and genre, 'takriz'es spoken for printed works, tradition of patronage, views of poets about each other and their works in the 'divan's are remarkable elements in this context. An assessment will be made through these identified elements.

Key words: Clasiccal literature, XIXth century, Divans, poem, history poem.

Giriş

Klasik ve modern Türk edebiyatı araştırmalarına kaynak olan sayısız eser; dönem, saha, edebiyat alanı, şair/yazar, metin, nazım-nesir, tür-şekil vb. pek çok bağlamda başlangıçtan bugüne uzanan edebî gelişimi gayet ayrıntılı olarak anlatırlar. Edebî eserler (divanlar, mesneviler, şiir mecmuaları, mensur eserler), edebiyat bilgi ve teorileriyle ilgili eserler, biyografik eserler (tezkireler, şakaiku'n-nu'maniyyeler vb.), Osmanlı tarihleri, ansiklopedik eserler, kavram

ve terim sözlükleri, genel sözlükler, edebiyat tarihleri, antolojiler, kataloglar; özellikle klasik edebiyat açısından bahsi geçen temel kaynaklardır¹.

Bu temel kaynaklar içerisinde bilhassa edebiyat tarihleri, Tanzimat sonrasında Cumhuriyet Türkiyesine uzanan süreçte kaleme alınmış pek çok örneğiyle, önemli bir yol haritası çizmektedir. Aralarında türlü yönlerden başarılı öncü ve özgün denebilecek örnekler olduğu kadar, birbirinin tekrarı ve/veya özeti sayılabilecek örnekler de vardır. Söz konusu kaynaklar, XIX. yüzyıldaki edebî durum hakkında da birçok şey söylerler². Peki ya dönemin yazın hayatını herhangi bir edebiyat tarihinden değil de, bizzat o devirde kaleme alınmış edebî eserlerden biri olan divanlar üzerinden okumak istersek? O takdirde, beyitlerde

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Levend, A.S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: TTK; İsen, M. – Macit, M. – Horata, O. – Kılıç, F. – Aksoyak, İ. H. (2002). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafik.

² XIX. yüzyılın edebî görünümü için bk. Gölpınarlı, A. (1955). *XIX. Yüzyıl Divan Şiiri*. İstanbul: Varlık; Banarlı, N. S. (1977). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı; Mazioğlu, H. (1982). “Türk Edebiyatı (Eski)”, *Türk Ansiklopedisi XXXII*, 132-135; Cengiz, H. E. (1983). *Divan Şiiri Antolojisi*. Ankara: Bilgi; Tanpınar, A. H. (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan; Ünver, İ. (1988) “XIX. Yüzyıl Divan Nazım ve Nesri”, *Büyük Türk Klasikleri*, 8, 99-300; İsen M. – Kurnaz, C. (1992). “XIX. Yüzyıl Divan Şiiri”, *Türk Dünyası El Kitabı Üçüncü Cilt: Edebiyat*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 208-221; Muallim Naci. (1995). *Osmanlı Şairleri*. C. Kurnaz (Haz.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı; Gibb, E.J.W. (1999). *Osmanlı Şiiri Tarihi I-V* (A. Çavuşoğlu, Çev.). Ankara: Akçağ; Turan, L. (1999). “XIX. Divan Şiirinde Yenileşme Temayülleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12, 153-161; Özgül, M. K. (2000). “Divan Arasında Kurutulmuş Margaritler”, *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 3-53; a.g.y. (2004). “Geç Dönem”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, VI, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1-353; a.g.y. (2006). “Şark Ekspresi’yle Garb’a Sefer”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, Ankara: Kültür Bakanlığı, 601-660; a.g.y. (2006). *Divan Yolu’ndan Pera’ya Selametle - Modern Türk Şiirine Doğru*. Ankara: Hece; a.g.y. (2012). *19. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuarâ*. Ankara: Kurgan Edebiyat; Horata, O. (2002). “Tarihi Gelişim - XIX. Yüzyıl”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafik, 150-161; a.g.y. (2009). “XIX. Yüzyıl: Klasik Edebiyatta Klasik Sonrası Dönem”, *Has Bahçede Hazan Vakti*. Ankara: Akçağ, 257-274; Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh, 452-458; Halman, T.S. – Horata, O. – Çelik, Y. – Kalpaklı, M. – Korkmaz, M. R. – Oğuz, M. Ö. (2006). *Türk Edebiyatı Tarihi*. 4 Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı; Şentürk, A. A. – Kartal, A. (2007). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh; Özgül, M. K. – Arkoğlu, İ. – Demir, R. – Yılmaz, O. – Köksal, M. F. (2012). *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi; TDVİA (www.tdvia.org), TEİS (www.turkedebiyatisimlersozlugu.com). Adı geçen edebî döneme ait bir değerlendirme için ayrıca bk. Öztekin, Ö. (2016). *XIX. Yüzyılda İstanbul: Kent Mimarisini Şiir Üzerinden Okumak*. Ankara: Ürün, 75-104.

sunulan örüntüleri kendi bağlamları içerisinde görmeye, görünenin ne olduğunu anlamaya ihtiyacımız vardır.

XIX. yüzyıla ait bazı divanlardaki kimi şiirler (kasideler, mesneviler, musammatlar, müşterek gazeller, nazireler, manzum takrizler, tazminler, tarih manzumeleri), devrin edebiyat dünyasına dair veriler ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yazımız, bu noktadan itibaren iki bölüm halinde ilerleyecek. Önce ‘Tarih Manzumeleri Dışındaki Şiirler’den bahsedilecek, sonra ‘Tarih Manzumeleri’ne değinilecek. Metinlerde geçen veriler üzerinden edebî çizgiyi izlemek, çağın yazın dünyasındaki bakış açısını edebiyat tarihi kitaplarının hemen yanibaşında bizzat üretilen esere çevirerek, “şiir ne söylemiş” sorusuna cevap olabilecek yeniden okuma biçimleri de geliştirecektir. Sahip oldukları çok yönlü zengin malzeme ile birer kaynak eser olan divanlar böyle bir yeniden okumaya açık yapıdadırlar³.

Tarih Manzumeleri Dışındaki Şiirler

Divanlarda geçen şiirlerden, dönemin edebî durumu hakkında tespit ettiğimiz bilgileri aşağıda paylaşıyoruz:

Klasik şiir geleneğinin sürekliliği açısından önemli bir faktör olan nazire geleneği bu yüzyılda da sürmektedir. Özellikle gazeller arasında sayısız nazire örneği vardır. Zîver Paşa’nın aşağıdaki beytinde yaptığı çağrı, naziredeki ‘metinlerarası’ alışveriş vurgusunu şairler üzerinden verirken; İstanbullu Eşref, muhatabına meydan okur gibi bir tavırla şiirinin tanzir edilmesini istemektedir:

Takdîm kıl bu nazmı cenâb-ı Lebîbe kim
Şâ’irler içre böyle olurmuş alışveriş

Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 82)

Ğazel tarzında gör zâhir ne söyler Eşref-i sâhir
Getir inkâr eden şâ’ir görünsün söyle tanzîrin

İstanbullu Eşref (Elmacı, 2016, s. 240)

Bir önceki yüzyılda Sünbülzade Vehbî’nin “suhan” kasidesine, XIX. yüzyılda Hanyalı Nûrî “Tahmîs-i Suhaniyye-i Vehbî-i Sünbül-zâde” adlı şiiriyle karşılık vermektedir. Alıntı ve yenidenyazma şeklinde metinlerarası bir özellik taşıyan bu nazire, seksen altı bentten meydana gelmiş olup son bendi şöyledir:

³ Şiir metinlerinin imlası alıntılanan her kaynağa göre değişiklik gösterdiği için, ulaşılan otuz dokuz divandan seçilen örneklerde standart bir yazım düzeninin uygulanması yoluna gidilmiştir. Bu nedenle, şiir alıntılarının imlasında şairlerin yaşadığı çağ (XIX. yüzyıl) göz önünde bulundurularak mümkün olduğu kadar günümüz Türkçesine göre okunmuştur. Çeviriyaşı işaretleri kullanılmamış; uzun ünlüler “â, î, û, Â”, labial hı “h^v”, nazal n ve gayın harfleri “ñ, ğ, Ğ”, ayın harfi ve hemzeler “” olarak gösterilmiştir.

Nûriyâ mühr-i sükûn ur sıfat-ı cevherde
 Yok yere medh-i 'adem eyleme kâğıdlarda
 Bendeñiz söyleyemem gayrı yeter bu yerde
 Vehbiyâ lâl olurum vasf-ı leb-i dil-berde
 Deheni tengi degildir bilirim cây-ı suhan

Hanyalı Nûrî (Aydın, 2009, s. 386)

Klasik şiirin kuruluş sürecinden itibaren, biçim-tür ayrımının iç içe girdiği bazı mesnevi-kaside örnekleri görülür. XIX. yüzyılda da Hâtif, divanındaki “Kasîde-i Ramazânîyye Der-Sitâyiş-i Sultân Mahmûd” başlıklı ve mesnevi formunda kafiyeli şiirinde kasideyi ‘tür’ olarak vermektedir:

Ramazânîyye deyü söylememiş bir şâ'ir
 Mesnevîde bu kasîdem olur elbet fâhîr

Hâtif (Önal, 2010, s. 210)

Yenişehirli Avnî, “Kasîde Der-Medh-i Sâmi Paşa” başlıklı ve mesnevi formunda kafiyeli şiiriyle memduhunu övmektedir:

Fahrî'l-vüzerâ vezîr-i yektâ
 Zünnûn-ı zamâne Sâmi Paşa

Yenişehirli Avnî (Turan, 1998, s. 527)

Zîver Paşa'nın “Muhammes Berây-ı Kasîde” başlıklı ve Safvetî Paşa medhindeki şiirinde de, kaside bir ‘tür’ olarak övgüyü işaret etmektedir:

Şimdi bir âsaf-ı zî-şân u keremkârın İlâh
 Zât-ı 'âlîsini kılmış güher-i devlet ü câh
 Himmeti celb-i hazâ'inde yegâne her gâh
 Kıldı mâliyye umûrında muvaffak Allâh
 Hazret-i Safvetî Paşayı be-vefk-i dil-hâh

Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 733)

Dönemi anlatan edebiyat tarihi kaynaklarında sözü edilen kaside yazımındaki düşüşe paralel olarak, aynı devrin divanlardan seçilen aşağıdaki beyitlerde de kasidenin tercih edilmediği görülmektedir:

Târîh ü kasâ'idle Refî'â oyalanma
 Sâbit gibi icrâ-yı hüner eyle gâzelde

Refî'-i Kâlâyî (Alpaydın, 2007, s. 375)

Nâ-merd olayım söyler isem 'ind-i Hudâda
 Şimden gerü târîh ü kasîde küberâyâ

Şeref Hanım (Arslan, 2002, s. 512)

Takriz geleneği bu yüzyılda da devam etmektedir. Şevkî, *Âdâb-ı Kudât* isimli kitap için yazdığı “Şerîf Kâmil Efendinin Âdâb-ı Kudât-nâm Risâle-i Manzûmelerine Nazm Olunan Takrîzdir” başlıklı şöyle demektedir:

Ahsen-i vech üzre bu manzûmeyi tertîb edip
 Eyledi Âdâb-ı Kudâtı zihî hall ü beyân
 Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 405)

Sâ'ib Efendi, *Nazîf Divanı* için yazdığı takrizde şöyle söylemektedir:

İhvâna kıldı pendî kim diñledi begendi
 Yaptı Nazîf Efendi medh-i resûlde dîvân
 Sâ'ib Efendi (Elaldı, 2005, s. 277)

Senîh, “Vâsîf Bey Merhûmuñ Beytini Bir Beyt-i Evvel İle Tazmîndir” başlıklı kıt'asında; Enderunlu Vâsîf'ın beytini tazmin ederek önüne bir beyt daha ekler:

Gülbün-i nâzım için baña rekâbet edeniñ
 Hâr-ı âzâr-ı kazâ sînesini incitsin⁴
 Bülbül-i dil-şodeniñ bergine gözler dikenîñ
 Sahn-ı gülzâr-ı ümidinde dikenler bitsin
 Senîh (Okyay, 2005, s. 243)

Şiir seven ve şairi koruyan hamî padişah geleneği, XIX. yüzyılda II. Mahmut ile sürmektedir. Kendisi de Adlî mahlasıyla şiir söyleyen bu hükümdarın şairlere mektup yazarak onları huzuruna davet ettiği, Benderli Cesârî'nin şu beytinden anlaşılmaktadır:

Geldi mektûbuñ baña ey 'Adlî-yi sâhib-şi'âr
 Hâtırım kılmışsın istifsâr olasın ber-hudâr
 Benderli Cesârî (Akkuş, 2010, s. 651)

Çağdaş şairlerin birbirleri hakkında görüş bildirdikleri, birbirlerinin eserlerinden söz ettikleri, yerine göre birer edebî tenkit sayılabilecek şiirlere bu yüzyılda da rastlanmaktadır. Örneğin Selanikli Âkîf, Enderunlu Vâsîf'ın şairlerin sevinç baş tacı olduğunu düşünmektedir:

'Âkîf cenâb-ı Vâsîfa pey-revlik eyle kim
 Şâ'irleriñ o tâc-ı ser-i ibtihâcıdır⁵
 Selanikli Âkîf (Aydoğan, 2008, s. 177)

Enderunlu Vâsîf da, Pertev için şunu söylemektedir:

Dünyâda Pertev-i hoş-gû gibi şâ'ir olmaz
 Yok eger var ise bir tane gelir hâtırma
 Enderunlu Vâsîf (Gürel, t.y, s. 350)

Şevkî, şiirde Bursalı İffet'in takipçisi olduğunu dile getirmektedir:

Edip pey-revlik ey dil 'İffet-i merhûma bu fende
 Okuduk defter-i 'irfân-ı dehri anladık bildik
 Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 557)

⁴ kazâ sinesini: kazâ-yı sîne seni.

⁵ tâc-ı ser-i: tâc-ser

Hanyalı Kâmî, memleketlisi Hanyalı Nûrî'den şu şekilde bahsetmektedir:

Suhan-ı Nûrî-i üstâdîma pey-rev olsam
Berk-i elfâzım ile hirmen-i a'dâ tutuşur
Hanyalı Kâmî (Akyol, 2005, s. 233)

Râşid İbrâhîm; Zîver Paşa gibi bir şairin gelmeyeceğini, İrfân Paşa'nın şiir ve inşada benzersiz olduğunu söylemektedir. Şefik Bey'in kendisine verdiği İzzet Divanı'ndan ise, "iltifat etti" diyerek söz etmektedir:

Hazret-i Zîver Efendi gibi gelmez Râşid
Hâmesi tûtî-i hoş-lehçe-i güftâr-ı hayâl
Çok şâ'ir ü münşîleri gördüm bu zamânda
Yok zann ederim Hazret-i 'İrfâna müdânî
Şefik Bey iltifât etdi baña Dîvân-ı 'İzzetle
Mu'azzez eylesin Mevlâ anı ikbâl ü devletle
Râşid İbrâhîm (Çetin, 2006, ss. 241, 290, 295)

Mahmûd Celâleddin Paşa, genç şair Hüseyin Vassâf'ı şöyle anlatmaktadır:

Manzûmeler yapardı Celâle rekâbeten
Görmüş olaydı şâ'ir-i Vassâf gerdeniñ⁶
Mahmûd Celâleddin Paşa (Koçver, 2008, s. 163)

Aynî; bir beytinde Fıtnat Hanım ve Leylâ Hanım'ın, diğer beytinde ise Gâlib Pertev ve Nedîm'in takipçisi olduğunu ifade etmektedir:

Fıtnat u Leylâmîñ oldum ben de 'Aynî pey-revi
Sûret-i 'âkilde Mecnûnvâr kendin gösterir
Gâlib ü Pertev Nedîme pey-rev olduñ 'Ayniyâ
Bu suhan-gû tab' ile eş'âr-ı dil-cûlarla sen
Aynî (Arslan, 2004, ss. 129, 193)

Leylâ Hanım bir beytinde, yazdığı şiirleri hayatta iken dayısı Keçecizâde İzzet'in tashih ettiğini belirtmektedir. Bir diğer beytinde ise, Nesîbâ Hanım'ın şiirini kendisinininkinden daha üstün tutmaktadır:

'İzzet kuluñ ki dâ'im tashîh ederdi şî'rim
Şimdi burada yok kim olsun bana niğebân
Ey dil ma'ârif ehli Nesîbâ-yı şâ'iri
Görse bakar mı sendeki eş'âra bir dahi
Leylâ Hanım (Arslan, 2003, ss. 189, 307)

⁶ şâ'ir-i: şâ'ir

Şeref Hanım, Leylâ Hanım ile Fıtnat Hanım'ı takdir etmektedir:

Hâh u nâ-hâh Şerefiñ kadrini bilsin yârân
 'Âleme bir dahi Leylâ ile Fıtnat gelmez
 Şeref Hanım (Arslan, 2002, s. 347)

Nakiyye Hanım, teyzesi Şeref Hanım'ın şairliğini şöyle övmektedir:

Şerefveş bir suhan-gûyâ seniñ haddiñ mi pey-revlik
 Saçar etrâfa şî'rinden çün ol âteş-nisâr âteş
 Nakiyye Hanım (Şentürk, 2010, s. 178)

Tırnakçızâde Ziver Bey, Feride Hanım'dan şu şekilde bahsetmektedir:

Bahâr-zâde-i dânişveriñ kerîmesidir
 Suhan-şinâs u hünerver Ferîdetü'l-eyyâm
 Nisâda ehl-i suhan nâdirâtandır anı
 Hudâ o pîr-i suhandâna eylemiş in'âm
 Tırnakçızâde Ziver Bey (Çağlayan, 2006, s. 76)

Osman Nevres, Namık Kemâl'i arası iyiyken ayrı kötüyken ayrı anar:

Eger gûş eyleseydi Nâmık-ı mu'ciz-beyân Nevres
 Olurdu zevk-yâb elbet bu nazm-ı nev-zemîninden
 Selâset şartdır inşâda tab'-ı nâzıma Nevres
 Ne hâsil ehl-i zevke tumturâk-ı kilk-i Nâmıktan
 Osman Nevres (Özgül, 2016, ss. 332, 340)

Müşterek gazel söyleme geleneği, XIX. yüzyıl edebiyatının önemli özelliklerindedir ve pek çok divanda karşımıza çıkar. Örneğin Mâhir'in İzzet ile birlikte söylediği gazelin ilk iki beyti şöyledir:

Bâd-ı âhımdır siyeh zülfüñ perîşân eyleyen
 Sûz-ı bülbüldür gülü inbîkde sûzân eyleyen
 Mâhir (Batği, 2012, s. 299)

Bâ'is-i ser-geşteñi kadd-i keder ey serv-i sehî
 Şevk-i hüsnüñdür sirişk-i çeşmi seylân eyleyen
 İzzet (Batği, 2012, s. 300)

Ziver Paşa'nın Râgıb Paşa ile söylediği müşterek gazelin ilk beyti şudur:

Z. Nâmûsdur mecâz hakîkat gürûhuna
 R. Oldu rumûz merd-i dile isti'âre 'âr
 Ziver Paşa (Arslan, 2009, s. 108)

Trabzonlu Emin Hilmî'nin Şâkir Şevket Efendi ve Mehmet Fevzî Efendi ile söylediği müşterek gazellerin ilk beyitleri şöyledir:

- H. Bir nâzenîn zümre-i hûbândır o şüh⁷
 Ş. Bir nev-resîde verd-i gülistândır o şüh
 H. 'Ârızın dâ'ire-i bâğ-ı bahâdır güzelim
 F. Dehenin gonce-i gülzâr-ı safâdır güzelim

Emin Hilmî (Duman, 2010, ss. 341, 389)

İzmirli Rûmî'nin Senîh Efendi ve Mahmut Nedîm Paşa ile birlikte söylediği müşterek gazellerin ilk beyitleri şöyledir:

- R. Kûy-ı visâl-i yâr penâhım degil midir
 S. Ol âsitân cây-ı refâhım degil midir
 R. Rindlerin saff-ı ni'âli olalıdan yerimiz
 N. Zîr ü bâlâya kavuk sallamaz oldu serimiz

Rûmî (Taşkın, 2003, ss. 119, 124)

Sırrî Hanım'ın ablası İffet Hanım ile söylediği müşterek gazelin ilk beyti şudur:

- İ. Râh-ı tahkîke girip pâyâna erdim çok şükür
 S. Mahzen-i 'aşkı bulup 'irfâna erdim çok şükür
 Sırrî Hanım (Açıl, 2005, s. 215)

Reşîd Paşa'nın Nazif Bey ile birlikte söylediği müşterek gazelin ilk beyti şudur:

- R. Bir selâm göndermiş olsam yâre ma'nâsız mıdır
 N. 'Arz-ı ihlâs eylesem dildâra ma'nâsız mıdır

Reşîd Paşa (Söylemez, 2016, s. 198)

Hersekli Ârif Hikmet'in Namık Kemâl, Hâlet Bey ve Kâzım Paşa ile birlikte söylediği müşterek gazelin birinci ve üçüncü beyitleri aşağıdadır:

- Kâzım 'Âleme erbâb-ı 'aşkın i'tibârın görmedik
 Kemâl Câh ile ehl-i kemâlin iştihârın görmedik

...

- Hâlet Tâ ezelden teşne-leb sahrâ-neverd-i mihnetiz
 Hikmet Biz bu vâdî-i cünûnuñ cûy-bârın görmedik

Ârif Hikmet (Şahin, 1994, s. 260)

Fatîn'in, Senîh ve Ziyâ ile söylediği müşterek gazelin ilk iki beyti aşağıdadır:

- Fatîn Gönlüm şikenc-i zülf-i siyehkâra düşmesin
 Senîh Kâfir misâli halka-i zünnâra düşmesin
 Ziyâ Zinhâr o âhû-yı haremi sayd için gönül
 Fatîn Deşt-i belâda pençe-i âzâra düşmesin
 Fatîn (Erdoğan, 2007, s. 118)

⁷ nâzenîn: nâzenîn-i

Şiirde eski-yeni karşılaş(tır)ması, özellikle Tanzimat'la başlayan süreçten itibaren, dönemin edebiyat dünyasında oldukça fazla yer bulmuştur. Ahmed Cevdet Paşa, bu konudaki fikrini esprili bir dille örneklendirmektedir:

Eski sözde olsa da envâ'-ı mazmûn-ı müfîd
İ'tibâr etmez aña âlufte-i tarz-ı cedîd

‘Âşıkâ bâd-ı sabâ bir peyk-i çâbük-seyr iken
Kalmadı hâcet aña çün telğıraf oldu bedîd

Ahmed Cevdet Paşa (Yıldıran, 1994, s. 225)

Bursalı Eşref Paşa, şiir açısından eski günlere hasret duymaktadır:

Hissedir kıssa-i Şeh-nâme ile Firdevsî
Ehl-i nazma ne kadar var idi hürmet akdem

Hele tezlîl-i suhan hiç degildir mesbûk
Şi're hep râğbet ederler idi eslâf-ı ümem

Söz ayağa düşüp oldu der-i ma'nî pâ-mâl
Anı baş üzere tutarlar idi hep Rûm u 'Acem

Eşref Paşa (Tanrıbuyurdu, 2006, s. 62)

Bursalı İffet ise, yüzünü yeniye dönmüş gibidir:

Şu'arâ-yı selefe hâsılı taklîd etmem
Tâb-ı meh-tâbdaki şem'a ziyâsın çekemem
İffet (Arslan, 2005, s. 78)

Döneme damgasını vuran kurullardan biri, Temmuz 1850'de (Ramazan 1266) açılan Encümen-i Dâniş'tir. Kurul, Arapça-Farsça ile birlikte özellikle Fransızca eserler ağırlıklı olmak üzere pek çok tercüme projesine imza atmıştır. Kâmil Paşa, Zîver Paşa, Lebîb gibi isimlerden oluşan Encümen-i Dâniş için bir mesnevi kaleme alan Şeref Hanım, üyeleri saydıktan sonra şöyle söyler:

Bunca ehl-i hüner erbâb-ı ma'ârif hâsıl
Cümlesi Encümen-i Dânişe oldu dâhil
Şeref Hanım (Arslan, 2002, s. 487)

Tarih Manzumeleri

Yüzyılın edebiyat dünyasına tarih manzumeleri eşliğinde kronolojik bir yolculuk yapıldığında ise şu verilere ulaşılmaktadır:

M.1804'de (H.1219) *Divan*'ını tertip eden Hanyalı Nûrî, konuyla ilgili olarak yazdığı manzumesinde bu düzenleme için şu tarihi düşürür:

Çıkdı on beytimiz bu târîh için
Buldu dîvânımız bizim de nizâm [1229 – 10 = 1219]
Hanyalı Nûrî (Ayдын, 2009, s. 1189)

Mart 1807'de (Muharrem 1222), Hoca Neş'et Efendi vefat eder. Enderunlu Fâzıl, bu ölüme şöyle tarih düşürür:

'Aşkile neş'e bulup hazrete cân atdırmağa
Yazdı Fâzıl belî târîhini 'âşık Neş'et [1222]
Enderunlu Fâzıl (Divan, 1258, s. 8)

Eylül 1807'de (Receb 1222), şair-vak'anüvis Pertev Efendi vefat eder. Dönemin şairlerinden Sürûrî ve Keçecizâde İzzet bu ölüme şu tarihi düşürürler:

Mısra'-ı târîhdir âh-ı şerer-pâş-ı kalem
Şâ'irânîñ şem'-i ümmîdinde Pertev kalmadı [1222]
Sürûrî (Uslu, 2007, s. 271)

Şu'arâ yazdı cevherî târîh
Pertevî gitti şem'-i aklâmîñ [1222]
Keçecizâde İzzet (Şahin, 2004, s. 247)

Nisan 1809'da (Rebî'ü'l-evvel 1224), Sünbülzâde Vehbî vefat eder. Dönemin şairlerinden Sürûrî, Keçecizâde İzzet ve Pertev Paşa şöyle tarih düşürürler:

Ġam-güsâr idi Sürûrî aña her târîhde
Cennet olsun rûhuna Vehbî Efendiniñ mekân [1224]
Sürûrî (Uslu, 2007, s. 218)

Rihlet etdikde Rebî' içre yazıldı târîh
Gülşen-i cennet ola mesken-i Sünbülzâde [1224]
Keçecizâde İzzet (Şahin, 2004, s. 240)

Böyle verdi hâtif-i kudsî haber-i târîhini
Rûh-ı Vehbî sidre-i kurbu sezâ kıldı makâm [1224]
Pertev Paşa (Divan, 1256, s. 13)

M.1813'te (H.1228), şair-hattat İhyâ vefat eder. Keçecizâde İzzet, onun ölümüne şu tarihi düşürür:

Şu'arâ fevtine yazdı târîh
İntikâl eyledi şâ'ir İhyâ [1228]
Keçecizâde İzzet (Şahin, 2004, s. 234)

Şubat 1814'te (Safer 1229), şair-müverrih Sürûrî vefat eder. Keçecizâde İzzet, onun ölümü için şöyle tarih düşürür:

Te'essüf eyleyip üstâdına 'İzzet dedi târîh
Sürûrîniñ vefâtı mûcib-i hüzn oldu ahbâba [1229]
Keçecizâde İzzet (Şahin, 2004, s. 253)

M.1821'de (H.1237), *Takdîmetü Ragâ'ibi'l-Furkan fî Tercemeti Ġarîbi'l-Kur'an* ile *Siyer* yazarı Mehmed Said Efendi vefat eder. Keçecizâde İzzet, Kur'an sözlüğünü çeviren ve Siyer'inin ilk nüshasını kendisine ithaf eden "kitapçı" lakaplı Said Efendi'nin ölümü üzerine bir tarih manzumesi yazar:

Sa'îd Efendiniñ elbet yazardı târîhe
 Göreydi hâme-i inşâsını eger Vassâf
 Ğarîb Terceme kıldı Luġât-ı Kur'âmı⁸
 Muvaffak olmamış ol emre pîş-ez-în eslâf
 Edip tevessül-i rûh-ı rüsül Siyer yazdı
 Fakîre eyledi evvelki nüshasın ithâf

...

Vücûdu nüsha-i mergûbe-i fazîlet idi
 Kitâbcı şöhretini zâtı eyledi işrâf

...

Nihâyet etdi fenâdan mükedderen rihlet
 Bekâda eyleye Allâh mazhar-ı eltâf

Kemâl-i hüzn ile 'İzzet dedim bu târîhi
 Sa'îd-i pür-hüneri eyledi cihân itlâf [1237]

Keçecizâde İzzet (Şahin, 2004, s. 228)

M.1824'te (H.1240), Enderunlu Vâsîf vefat eder. Yakın arkadaşı Keçecizâde İzzet, onun ölmeden önce eserlerini yaktığını ve *Gülşen-i Efkâr* adlı divanının da yanan eserler arasında olduğunu belirterek (oysa şairin ölümünden on yedi yıl sonra, eser İstanbul ve Mısır'da basılacaktır) ölümüne şu tarihi düşürür:

Mîr Vâsîf dem-i fevtinden olunca âġâh
 Yakdı âsârını da cân-ı ehîbbâ gibi âh

...

Baksaña Gülşen-i Efkârını etdi sûzân
 Eylemiş bâġ-ı fenâdan ne kadar istikrâh

...

Şu'arâ mâtem edip yazdı mücevher târîh
 Rûh-ı 'Osmâna ede Vâsîfi terfîk İlâh [1240]

Keçecizâde İzzet (Şahin, 2004, s. 231)

M.1825'te (H.1241), *Divan*'ını tertip eden Keçecizâde İzzet, konuyla ilgili yazdığı manzumesinde bu düzenlemeye şöyle tarih düşürür:

Alkış sezâdır târîh-i tâma
 Oldu müretteb Dîvân-ı 'İzzet [1241]

Keçecizâde İzzet (Şahin, 2004, s. 5)

Aġustos 1829'da (Safer 1245), Keçecizâde İzzet vefat eder. Aynı yıl içinde Dâniş Mehmed ve Buharalı Kirâmî de hayatını kaybeder. Leylâ Hanım, dayısı

⁸ Ğarîb: Ğarîb-i

ve hocası Keçecizâde için; İbrâhîm Şefik, adı geçen bu üç şair için; Şeyhülislam Ârif Hikmet ise, sadece Keçecizâde İzzet için şu tarihleri düşürürler:

Yazdı Leylâ hûn-ı eşk-i çeşm ile târîhini
Hây dünyâdan meded ‘İzzet Efendi gitdi âh [1245]
Leylâ Hanım (Arslan, 2003, s. 217)

Söyledim târîh-i fevtin anlarıñ şimdi Şefik
‘İzzet ü Dâniş Kirâmî eyledi me'vâyı cûy [1245]
İbrâhîm Şefik (Çapan, 2012, s. 83)

Kayd-ı târîhi olup hüzn-âldûd
‘İzzet-i şâ'ire de kıydı cihân [1245]
Şeyhülislam Ârif Hikmet (Divan, 1283, s. 11)

M.1837’de (H.1253), Aynî vefat eder. Râşid İbrâhîm şöyle tarih düşürür:

Bir gelip gitdi bu târîhde gelmez misli
H’âce ‘Aynî gözünü yumdu fenâ ‘âlemden [1252 + 1 = 1253]
Râşid İbrâhîm (Çetin, 2006, s. 164)

Yine aynı yıl, *Sünbülzâde Vehbî Divanı* matbu olarak Mısır Bulak’ta basılır. Şevkî, “Berây-ı Tab’-ı Dîvân-ı Nâzım-ı Tuhfe-i Sünbül-zâde Vehbî-i Merhûm” başlıklı şiirinde bu divanın basımına şu tarihi düşürür:

Zihî Dîvân-ı Sünbül-zâde Vehbî kim olup matbû
Açıldı gonce-i şî’riñ Bahâristân-ı ‘irfânı
Gülistândan usandıñsa oku Şevkî bu târîhi
Basıldı oldu şâd-âb sünbülîstân Vehbî Dîvânı [1253]
Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 669)

M.1839’da (H.1255), *Keçecizâde İzzet Divanı (Bahâr-ı Efkâr)* matbu olarak Mısır Bulak’ta basılır. Şevkî, “Berây-ı Tab’-ı Dîvân-ı Keçeci-zâde ‘İzzet Mollay-ı Merhûm” başlıklı şiirinde bu divanın basımına şöyle tarih düşürür:

Mısırdan kand-ı şî’ri geldi ‘İzzet Mollâniñ matbû
Suhanver şâ’iriñ tab’ı ola tûtî gibi gûyâ
Hudâ şâd eyleye rûhın dedim târîhini Şevkî
Basıldı elli beşde ‘İzzetiñ Dîvânı nev-a’lâ [1255]
Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 669)

M.1840’da (H.1256), Molla Fenârî’nin *Kitâbu’l-Mantık* adlı Arapça eserini tahrir eden Şevkî “Berây-ı Tahrîr-i Kitâb-ı Fenârî Ez-Fenn-i Mantık” başlıklı şiiri ile bu yazıma tarih de düşürür:

Eyleyip Hazret-i Allâh tevfiik
Nûsha-i Mantıkı yazdım ra’nâ

...

Söyledim tâm olıcak târîhin
 Oldu tahrîr bu Fenârî vâlâ [1256]
 Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 658)

M.1841’de (H.1257), *Esrar Dede Divanı* basılır. İbrâhîm Şefîk, bu basıma şöyle tarih düşürür:

Şeyh Gâlible şu dîvân sâhibi sırdâş olup
 Nice demler koydu bâlîn-i vefadâriye baş
 Söyledim târîhini ben tabî’atimce Şefîk
 Tab’ ile Esrârîñ oldu ‘âleme dîvânî fâş [1257]
 İbrâhîm Şefîk (Çapan, 2012, s. 83)

Eylül 1842’de (Şaban 1258), Abdülvahhab’ın âdap üzerine yazdığı bir eserini tahrir eden Şevkî “Berây-ı Tahrîr-i Kitâb-ı ‘Abdü’l-vahhâb Ez-Fenn-i Âdâb” başlıklı şiiri ile bu yazıma tarih de düşürür:

Bârekallâh Te’âlâ bu kitâb
 Ketb olup oldu tamâm u ‘alâ
 ...
 Oldu metn-i velediyye ya’nî
 Fenn-i âdâbdır makbûl hakkâ
 Anı şerh eylemiş ‘Abdü’l-vahhâb
 Eyleyip remz-i refîkiñ imlâ
 ...
 Mâh-ı Şâbânda tamâm etdim anı
 Hakkıñ ‘avniyle yazıp subh u mesâ
 ...
 Yazdı nev Şevkî kitâbı ra’nâ
 ‘Ömrüñü ede mezîd Rabb-ı Hudâ [1258]
 Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 660)

M.1842’de (H.1258), *Hâlet Efendi Divanı* basılır. Zîver Paşa, “Târîh-i Tab’-ı Dîvân-ı Hâlet Efendi” başlıklı şiirinde bu divanın basımına şöyle tarih düşürür:

Basıldı neşr için Dîvânçesi Hâlet Efendiniñ
 O merhûmuñ n’ola şâd etse rûhın işbu ihsânı
 ...
 Çıkar bir kez hesâb etseñ bu târîh-i güher-pîrâ
 Cenâb-ı Hâletiñ bu yıl basıldı işte dîvânı [1258]
 Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 469)

Yine M.1842’de (H.1258), *Aynî Divanı* basılır. “Târîh Berây-ı Tab’ u Temsîl-i Dîvân-ı Üstâd-ı Merhûm” başlıklı şiiriyle Râşid İbrâhîm ve ayrıca İbrâhîm Şefîk, bu divanın basımına şu tarihleri düşürürler:

Râşid budur hayrû’l-keâm mâ-kâl ü dil işte tamâm⁹
Dîvân-ı ‘Aynî tab’ına târihimiz târih-i tâm [1258]
Râşid İbrâhîm (Çetin, 2006, s. 165)

Gözedirken böyle bir târih buldum ey Şefîk
Şâ’irân baksın basıldı ‘Aynî Dîvânı bu yıl [1258]
İbrâhîm Şefîk (Çapan, 2012, s. 84)

M.1843’de (H.1259), Fehîm Süleymân’ın tercüme-telif tarzındaki *Sefînetü’ş-Şu’arâ* adlı eseri basılır. Ahmed Cevdet Paşa, “Târîh-i Tab’-ı Sefînetü’ş-Şu’arâ” başlıklı şiiriyle bu eserin basımı için bir tarih manzumesi yazar:

Fehîm Efendi-i deryâ-dil ü güher-zâ kim
Eder sefine-i tab’ı yem-i hünerde şinâ
Verince hâme-i ter deste ruhsat-ı tahrîr
Bırakdı lücce-i ma’nâya zevrak-ı ra’nâ

...

Ki ser-güzeşt-i selef serîr-i ‘ayân oldu
Hadîs-i tenezzül rahmetle medh olursa sezâ

Müsâ’id oldu havâ-yı hüner bu eyyâmda
Gider deryâ-yı kemâle Sefînetü’ş-Şu’arâ

Bu sâl sâhil-i itmâma geldi tab’ı şükür
Olunca himmet-i hâkân-ı bâdbân-ı vefâ

Cenâb-ı hazret-i ‘Abdü’l-mecîd-i Cem-pâye
Şeh-i serîr-i hilâfet hıdv-i bî-hem-tâ¹⁰

Basıldı sâye-i lutfuñda çün bu genc-i hüner
Bütün hünerdir ‘âlem sevindi buldu safâ

Sürûr ile dedi Cevdet de cevherîn târih¹¹
Basıldı müjde tamamen Sefînetü’ş-Şu’arâ [1259]

Ahmed Cevdet Paşa (Yıldıran, 1994, s. 104)

Yine M.1843’de (H.1259), mantık ile ilgili bir eser olan *Tasavvurât*’ı kaleme alan Şevkî, “Berây-ı Tahrîr-i Kitâb-ı Tasavvurât” başlıklı şiiriyle bu yazıma tarih de düşürür:

⁹ işte: –

¹⁰ hilâfet: hilâfet-i

¹¹ cevherîn: cevherîn-i

Tasavvur eyler iken bu cihânîñ ahvâlin
Cenâb-ı Hak bunu tab'ıma eyledi ilhâm

...

O anda ben dahi tahrîre eyleyip âğâz
Hezâr şevk u safâ ile etdim anı tamâm

....

Okuya cevher-i târîhi Şevkî tâlibdir
Tasavvurâtı bu yıl yazdım eyledim itmâm [1259]
Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 659)

M.1844'de (H.1260), *Nesîmî Divanı* basılır. Şevkî, “Berây-ı Tab’-ı Dîvân-ı Hazret-i Nesîmî” başlıklı şiirinde bu divanın basımına şöyle tarih düşürür:

Cihâna müjde etdim tab’-ı Dîvân-ı Nesîmîyi
Erince tab’ıma bir bûy-ı gül cân-ı Nesîmîden
Seher vakti dedim târîh-i tab’ın ‘andelîbâsâ
Basıldı gülşen-i dehr içre Dîvân-ı Nesîmîden [1260]¹²
Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 668)

M.1845'de (H.1261), Şâhidî'nin *Gülşen-i Vahdet* adlı eserini kaleme alan Şevkî “Berây-ı Tahrîr-i Kitâb-ı Gülşen-i Vahdet Ez-Te’lifât-ı Şâhidî-i Merhûm” başlıklı şiiri ile bu yazıma tarih de düşürür:

Cenâb-ı Şâhidî-i Mevlevî-i zü'l-ma'ârif kim
Velâyet gülsitânında bulup bülbül gibi şöhret
Güşâde eylemiş gül-gönce-i esrâr-ı ‘irfânı
Oku bu Gülşen-i Vahdet Kitâbın eyle gel dikkat
Zihî manzûmedir kim bahs eder vech-i dil-ârâdan
Basîret ehli ‘uşşâka olur âyîne-i hikmet

...

Yazıldı bî-bedel nev oldu tekmîl Gülşen-i Vahdet
Bu dem bir gül gibi ey dil yazıldı Gülşen-i Vahdet [1261]
Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 664)

M.1846'da (H.1262), Ahmed Kemal Efendi'nin Türkçe ve Farsça olarak yazdığı *Tekellüm Risalesi* basılır. Fatîn bu eser için şöyle tarih düşürür:

Ahmed Kemâl Efendi-i sâhib-kemâl kim
Matbû’-ı tab’-ı ehl-i suhandır makâlesi

...

¹² 1260: 1265

Te'lif kıldı sâye-i şâh-ı cihânda
Türkî vü Fârsîde Tekellüm Risâlesi

...

Bir mısra' ile söyledi târîhini Fatîn
El-hak latîf basıldı TekellümRisâlesi [1261 + 1 = 1262]
Fatîn (Erdoğan, 2007, s. 170)

Yine M.1846'da (H.1262), Mehmet Bey adında bir kişinin yardımıyla *Neccarzâde (Dülgerzâde) Rıza Divanı* basılır. Zâ'ik, "Târîh-i Tab'-ı Dîvân-ı Dülger-zâde" başlıklı şiirinde bu divanın basımına şu tarihi düşürür:

Bu dîvân himmet-i nüzhetle tedvîn olalı hâlâ
Teberrüh etmedi sükkâmî çarh-ı kîne-reftârîñ

Muvakkif oldu neşr ü tab' u teşmîle Muhammed Bey
Bu feyze himmeti sevk etdi Hakkî-i keremkârîñ

...

Rızâ Dîvânîmîñ tab'ıyla revnak geldi âfâka
Basıldı penc defter na't u nutku İbn-i Neccârîñ [1262]¹³
Zâ'ik (Karakoyun, 2007, s. 167)

M.1846 (H.1262) yılında ayrıca, Cevrî'nin *Hall-i Tahkîkât'*ı Şevkî tarafından kaleme alınır. Eser, Mesnevî'nin ilk on sekiz beytiyle yine içinden seçilen kırk beytin her birine beşer beyit eklenmesinden meydana gelmiştir. Şevkî, "Berây-ı Tahrîr-i Kitâb-ı Hall-i Tahkîkât Ez-Te'lifât-ı Cevrî-i Merhûm" başlıklı şiirinde bu yazıma tarih de düşürür:

Kitâb-ı Mesnevîden müntehâb elli sekiz beytiñ
Hezârân nükte-i 'irfâna her lafzı mahall oldu

Muhakkak Cevrî-i merhûm beşer beytiyle rabt etmiş
Demişdir Hall-i Tahkîkât zihî ma'nâsı hall oldu

...

Edip tahrîre bu Şevkî-i kemter şevk ile âgâz
Tamâm etdi mu'îni hazret-i 'azze vü cell oldu

Semâ'-ı câna erdi biş-nev ez-ney tâm-ı târîheş
Yazıldı Hall-i Tahkîkât ey dil bî-bedel oldu [1262]¹⁴

Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 665)

M.1847'de (H.1263) Es'ad Efendi, muhâdarat ilmine dair eserlerden biri olan *e1-Müstadraf min külli fennin mustazra'yı Mahmûdü'l-eser fi tercemeti'l-Mustazrafî'l-müste'ser* adıyla tercüme eder. Şairin II. Mahmut döneminde

¹³ penc defter: penç-i defter

¹⁴ 1262: 1263

başladığı bu çeviri, Sultan Abdülmecit zamanında tamamlandı. Zîver Paşa, “Târîh-i Tercüme-i Mustazraf” başlıklı şiirinde bu tercümeyle şu tarihi düşürür:

Üstâd-ı fenn-i saltanat ‘Abdü’l-mecîd Hân etmede
Bak ‘adle dâ’ir nüsha-i ‘âlem-pesendi tercüme

‘Ahd-i hümayûnuñda bir sadr-ı celîlü’l-kadriniñ
Mecmu’a-i âsârını eyler Hocendî tercüme

Bak cevher-i zâtı anıñ ‘âlem-bahâdır fazl ile
Eyler kitâb-ı midhatin hep Taşkendî tercüme

Beyne’l-efâzıl nâmına Es’ad Efendi denilir
Mustazrafı kıldı zihî sağ ola kendi tercüme

Ol mertebe lezzetli kim şehd-i ‘ibârâtı anıñ
Unutdurur okuyana ezvâk-ı kandi tercüme

...

Cevher-keş-i tahsîndir Zîver bu târîhim benim
Mustazrafı kıldı nevîn Es’ad Efendi tercüme [1263]

Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 544)

M.1848’de (H.1264), Leylâ Hanım vefat eder. Dönemin şairlerinden Şeref Hanım ve Zîver Paşa bu ölüme şöyle tarih düşürürler:

Sağ olaydı derdi Mecnûn fevtiniñ târîhini
‘Adne aldı gitdi Leylâ Hânımı Kays-ı ecel [1264]
Şeref Hanım (Arslan, 2002, s. 201)

Hudâ ikrâm-ı Mevlânâyı kılsın mahrem-i kabri
Cünûn-ı ‘aşk ile Leylâ Hânım mahv-ı vücûd etdi [1264]
Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 563)

Yine M.1848’de (H.1264) Murad Efendi, *Hulasatü’ş-Şürûh* adıyla yazdığı *Mesnevi* şerhini tamamlar. Şevkî, “Berây-i Hitâm-ı Şerh-i Mesnevî-i Şerîf Ez-Te’lîfât-ı Şeyh Murâd Efendi” başlıklı şiirinde eserin bitişine şu tarihi düşürür:

Dedi Şevkî hitâmına târîh
Bî-bedel Şerh-i Mesnevî-i a’lâ [1264]
Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 666)

M.1849’da (H.1265), yeni astronomi ilmi üzerine Hayatizâde Fâzıl Şerîf Efendi’nin çevirdiği bir kitap basılır. Dönemin şairlerinden Zîver Paşa, “Târîh-i Tercüme-i Fenn-i Cedîd-i Hey’et” başlıklı şiirinde; Şevkî ise “Berây-ı Tab’-ı Kitâb-ı Hey’et-i Cedîde Ez-Te’lîfât-ı Hayâtî-zâde Şerîf Efendi” başlıklı şiirinde bu basıma şöyle tarih düşürürler:

Hünerverdir ma’ârif sâhibidir hikmet ehlidir
Şehenşâh-ı zamân ‘Abdü’l-mecîd Hân-ı kerem-bahşâ

...

Yeñi Hey'et Kitâbın eyleyip te'lif bir Fâzıl
Mukaddem eylemişdi ol şehiñ dergâhına ihdâ

Hayâtî-zâde edip tercüme ol nüshayı kıldı
Tefâsirden bulup ba'zı mahalliñ bahsini îfâ

...

Ziyâ-yı necm-i âmâli şeh-i 'asrîñ ola pür-fer [1265]
Basıldı nüsha-i Fenn-i Cedîd-i Hey'et-i ra'nâ [1265]
Zîver Paşa (Arslan, 2009, ss. 594-595)

Bir zât-ı pür-ma'ârif ya'nî Hayâtî-zâde
Fâzıl Şerîf Efendi 'allâme-i güzîde

Te'lif edip risâle etdi beyân-ı hey'et
Deryâ-yı dilden ihrâc edip nice ferîde

İsmine dense lâyıkdır Hey'et-i Cedîde
Pür oldu anda zîrâ ebhâs-ı nâ-şinîde

...

Matbû'-ı 'âlem oldu târîh söyle Şevkî
Bâ-sad şeref basıldı bu Hey'et-i Cedîde [1263 + 2 = 1265]¹⁵
Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 667)

Yine M.1849'da (H.1265), Süleyman Dürrî'nin *Tuhfe-i Vehbî*'ye nazire olarak yazdığı *Tuhfe-i Güher-rîz*'ine Zîver Paşa bir takriz kaleme alır:

Kâtib-i nazm-ı mühimmâtı olan Dürrî kulu
Tuhfeyi tanzîrde gösterdi ra'nâ dürr-i nev

Eyledi takrîz Zîver söyledi târîh-i tâm
Tuhfe-i Dürrî Efendi oldu a'lâ dürr-i nev [1265]¹⁶

Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 605)

M.1852'de (H.1268), Nâfi'nin *Kitâb-ı Nâfi'u'l-âsâr Nevbâve-i Simârü'l-esmâr*'ı basılır. Zîver Paşa'nın bu tarihten iki yıl önce görüp okuduğu esere yazdığı takriz, tarih manzumesi şeklindedir:

Ma'ârif-zîb-i dîvân hazret-i Nâfi' Efendidir
Zihî bu nüshayı nazm ile edip 'âlеме ihdâ

...

Kelîle nâmına olan kitâbıñ çok hikâyâtın
Hüner erbâbına kıldı cihânda nazm ile iş'âr

İki sâl akdemi görmüş idim ol nüsha te'lîfin
O târîh üzre takrîzinde târîh eyledim imlâ

¹⁵ 1265: 1264

¹⁶ 1265: 1266

...

Dedim takrîzi te'lîf üzre Zîver iki kat târîh
 Yazıla Nâfî'î'n manzûmesidir Nâfî'ü'l-Âsâr [1268]¹⁷
 Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 608)

Yine M.1852'de (H.1268), *Mesnevi*'nin basımı üzerine Zîver Paşa “Mesnevî-i Şerîfî'n Tab'ı Târîhi” başlıklı şiirinde şöyle tarih düşürür:

Hazret-i Monla Celâleddindir
 Mürşid-i vâlâ-gürûh-ı mevlevî

Yâdigâridir o zât-ı ekremiñ
 İşte bu zîbâ kitâb-ı Mesnevî

...

Tab' olundu sâye-i şâhânedede
 Okuyup kesb eyleye feyz-i ma'nevî

...

Sâye-i kutb-ı cihânda bî-bedel
 Tab' olundu Mesnevî-i Ma'nevî [1268]
 Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 636)

M.1852'de (H.1268) basılan bir diğer eser, *Ravzatü'l-Ahbâb*dir. Zîver Paşa, “Târîh-i Tab'-ı Ravzatu'l-Ahbâb” başlıklı şiirinde bu basıma şu tarihi düşürür:

Efdal-i şâhân-ı dîn 'Abdü'l-mecîd Hânî'n zihî
 Himmetiyle oldu mânend-i kütüb dünyâ esah

...

Tab' olundu sâye-i şâhânedede gâyet nefîs
 Nüşha-i pâkîzesi bak oldu pek a'lâ esah

Bu kitâbın tab'ını basma-kalıp zann eyleme
 Olamaz yañlış 'ibârâtı anıñ illâ esah

...

Ravzatu'l-Ahbâb basıldı bu sa'd âvânda [1268]
 Tab' olundu Ravzatu'l-Ahbâb pek vâlâ esah [1268]
 Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 639)

M.1825'te (H.1241), *Divan*'ını tertip eden Şevkî, konuyla ilgili yazdığı manzumesinde bu düzenleme için şöyle tarih düşürür:

Bu dîvân ehl-i 'aşka şevk olsun ey fakîr Şevkî
 Denildi ism ü târîhi meserret-nâme-i 'uşşâk [1268]
 Şevkî (Taşdelen, 2014, s. 613)

¹⁷ 1268: 1266

M.1857’de (H.1273), Nâfi’nin *Mahzen-i Esrâr-ı Şi’r* adlı kitabı basılır. Zîver Paşa, “Nâfi Efendi Hazretlerinin Fenn-i ‘Arûzdan Mahzen-i Esrâr Nâmıyla Te’lif Buyurmuş Oldukları Kitâb Takrîzidir” başlıklı şiiriyle bu esere tarih manzumesi biçiminde bir takriz yazar:

İşte bak fenn-i ‘arûz üzere kitâb
Eyledi te’lif bir sâhib-nikât

Ya’nî bu nef’-i cenâb-ı Nâfi’i
Bî-riyâ tahsîn eder ehl-i sikât

...

Cevher-i elfâz-ı nazma vezn ile
Vaz’-ı kîrât eyledi ol hoş-sıfât

...

Mahzen-i Esrâr nâmın vaz’ edip
Zîver oldu nüsha-i şöhret-simât

Mahzen-i Esrâr oku târîhidir [1276 – 3 = 1273]¹⁸
Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilât

Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 669)

Yine M.1857’de (H.1273), Rüşdî’nin yazdığı ve ilk Türkçe alfabe kitabı olan *Nuhbetü’l-Etfâl* basılır. Dönemin şairlerinden Senîh, “Târîh-i Tab’-ı Nuhbetü’l-Etfâl” başlıklı şiirinde bu basıma tarih düşerken; Zîver Paşa da bir takriz yazar:

Rüşdî-i sâhib-hüner sıbyân için bir nev-eser
Yapdı kim tahsilde teshîl eder resm ü rehi

Harf-i mu’cemle dedim târîh-i temsîlin
Tab’ olundu Nuhbetü’l-Etfâl pür-ma’nî zihî [1273]
Senîh (Okyay, 2005, s. 104)

Eyledi Rüşdî Efendi kim bu zîbâ nüshayı
Cümleten etfâle nev-ta’lîm için ihdâ bihî

Cevherîn târîh oldu Zîverâ takrîzine
Tab’ olundu Nuhbetü’l-Etfâl sıbyâna zihî [1273]

Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 680)

M.1858’de (H.1274), Şevket Mehmed’in Farsça yazdığı *Kitâb-ı Sünbülîstân’ı* basılır. Zîver Paşa da bu eser için bir takriz yazar:

Gülistân-ı ma’ârifdir bahâristân-ı hikmetdir
Zebân-ı Fârsîde bu Kitâb-ı Sünbülîstân hâ

Muvaffak olıcak Şevket Efendi anı te’lîfe
Zihî mülk-i hünerde şevketâne oldu nâm-ârâ

¹⁸ 1273: 1272

Güher-pîrâ-yı takrîz oldu Zîver cevherîn târîh
 Kitâb-ı Sünbülîstân ile şâd oldu dil-i ma'nâ [1274]
 Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 692)

M.1859'da (H.1275), *Senîh Divanı* basılır. Fatîn, bu divanın basımı için şu tarih manzumesini yazar:

Hünermendân-ı 'asrîñ şâ'ir-i üstâd-ı zî-şânı
 Edip tertîb-i dîvân etdi sebkât nükte-sencânı
 Fatîn 'arz eyledim târîh-i matbû'ın fakîrâne
 Senîh-i nükte-fermânîñ güzel basıldı dîvânı [1275]
 Fatîn (Erdoğan, 2007, s. 176)

M.1860'da (H.1276), 'ikinci Râğıb' olarak tanınan Râğıb Paşa'nın Divan'ı basılır. Fatîn, bu divanın basımı için bir tarih manzumesi yazar:

Ma'ârifdân-ı Nüreddîn Paşa-yı mufahham kim
 Odur sınıf-ı kibârîñ nükte-fermâ şefkat-âyîni
 Pek a'lâ vâlid-i zî-şânınıñ basdırdı dîvânın
 N'ola şâ'irler andan öğrenirse fenn-i tedvîni
 'Aceb mi vâlidî hakkında dense Râğıb-ı Sâñî
 Bulup derc eylemiş dîvânına bunca mezâmîni
 Sezâdır vezn olunsa dâne-i gevherle târîhi
 Basıldı pür-ma'ârif Râğıbîñ Dîvân-ı rengîni [1276]
 Fatîn (Erdoğan, 2007, s. 172)

M. 1861'de (H.1277), Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedrettin'in *Vâridât* adlı Arapça eserinin Muhammed Nûrû'l-Arabî tarafından yapılmış şerhini, Âbid manzum olarak Türkçe'ye çevirir. *Divan*'ında da, "Târîh-i Risâle-i Şerîf Sirâc-ı Ğayb" başlıklı şiiriyle bu eseri bitirişine ve "Târîh-i Dîger" başlıklı şiiriyle de eserin basılmasına şöyle tarih düşürür:

Şeyh Bedreddîne mahsûs Vâridâtdır bu beyân
 Şerhi de şeksiz olupdur Vâridât-ı Hakk inan
 Çünkü tedrîs eyledi lutf eyleyip şârih bize
 Kalmadı hiç dilde müşkil oldu zâhir hep nihân
 Lîk kelâm-ı 'Arabîden zâhir oldu kevne çün
 Şerh ü metni Vâridât-ı Hakdurur kılma gümân
 Hazret-i şârih edip ol bendesine kim hitâb¹⁹
 Tercüme olsa güzel olurdu hakk-ı tâlibân

...

¹⁹ ol: –

İşte bu nutkuñ kerâmeti edip bizde zuhûr
Yoksa ‘âcizdir añı nazm etmege nutk u lisân

...

‘Avn-i Hakla çüñkü nazmen tercümem buldu hitâm
Bir teveccüh eyledim şârihe ol demde hemân

Dedi sırrımdan baña olsun Sirâc-ı Ğayb aña
Nâm hem târîh-i tâmdır kıl hesâb olsun ‘ayân

...

‘Âbidâ bir yâdigârdır ehl-i dil olan bilir
Bu kitâb-ı ‘ârifândır bu kitâb-ı ‘ârifân [1276]

*

Bi’l-bedâhe bu risâle bizlere rahmen zuhûr
Eyledi emr-i sülûk çüñkü hakîkatle müdâm

Söyledim târîh-i tâmın hem ‘azîziñ emrini
Kasr-ı ‘ârifânda tâlib kesb edip sen bul makâm [1277]

Âbid (Gülen, 2011, ss. 125, 126, 127)

Temmuz 1862’deki (Safer 1279) basımından kısa bir süre önce, 1861’de (1277) Yusuf Kâmil Paşa Fenelon’un *Les Aventures de Telemaque* adlı eserini Türkçeye çevirmeyi tamamlar. Zîver Paşa, “Târîh-i Tercüme” başlıklı şiiiriyle bu çevirinin bitişine bir tarih manzumesi yazar:

Nüsha-i kübrâ-yı zâtı bir müşîr-i Kâmilîñ
‘Akl u hikmetle sezâdır olsa zîbâ tercüme

...

Oldu her satrında saf-beste cünûd-ı ma’rifet
Edicek meydân-ı elfâzı müheyyâ tercüme

...

Safha-i hikmetde kilik-i pür-feniñ tahrîk ile
Kıldı himmet erdi itmâma bu a’lâ tercüme

...

Zîver elfâzı gibi târîhim oldu cevherîn
Hikmetü’l-tibyân-ı mülk oldu bu vâlâ tercüme [1277]

Zîver Paşa (Arslan, 2009, s. 718)

M. 1861’de (H.1277), *Eşref Paşa Divanı* basılır. Fatîn, bu divanın basımı için şöyle tarih düşürür:

Fatîn tab’ınca mücevher eyledi tanzîm
Basıldı nükte-senc Eşref Begiñ Dîvânı al şimdi [1277]
Fatîn (Erdoğan, 2007, s. 172)

M. 1863’de (H.1279), Sâ’ib Efendi’nin Farsça’dan Türkçe’ye aktardığı *Kitâb-ı Nân u Helvâ* basılır. Fatîm, bu eser için şu tarih mazumesini yazar:

Ola Sâ’ib Efendi-i şeker-güftâre sad tahsîn
Halâvet üzre şerh etdi Kitâb-ı Nân u Helvâyı
‘Aceb nazm ile nesri mezc edip tabh etdi bir helvâ
Sezâ bezm-i kemâle da’vet etse İbn-i Sînâyı
Lugât-ı Fârsîyi nakl edip ta’bîr-i Türkîye
Bu pâkîze eser buldu diger lafz üzre ma’nâyı

...

Misâl-i Nân u Helvâ tab’a târîhi verir lezzet
Basıldı bâ-halâvet bul oku şehd-i musaffâyı [1279]²⁰
Fatîm (Erdoğan, 2007, s. 194)

M.1864’de (H.1280) Âbid, *Füsûsü’l-Hikem*’in şârihlerinden Abdülganî en-Nablusî’nin şerh ettiği nüshaya eklemeler yapar. *Divan*’ındaki “Târîh-i Tahrîr-i Kitâb-ı Füsûsî” başlıklı şiirinde de buna şöyle tarih düşürür:

Cenâb-ı şeyh-i ekber gavs-ı a’zam zât-ı bî-hem-tâ
Resûlu’llâhdan aldı bir ‘ilm bi’z-zât idi mahzâ
Ol ‘âlemi bu Füsûsda nakş edip işte saña sâlik
Okuyup ma’nîsin tahkîk eden diller olur binâ
Husûsiyle bu şerhde hazret-i ‘Abdü’l-ğanî tedkîk
Edip îzâh-ı ma’nî anda müşkil koymadı aslâ
Okuyup mürşidimden iki üç faslın bi-hamdi’llâh
Ki oldu vâris-i ‘ilm-i velâyet ‘âlim ü dânâ

...

Nice zât-ı mükerrerem şerh edip ‘âlemde zâhirdir
Velîkin bu muvazzah nüsha ender bulunur hâlâ
Anıñçün bu fakîr de nüshayı tezyîd için yazdım²¹
Egerçi hüsn ü hattım yok şikeste bestedir imlâ
Müyesser kıldı çünkü Hak tamâmın şükr edip ‘Âbid
Mücevherle yazaydın târîhi lâyıık idi hakkâ [1280]
Âbid (Gülen, 2011, ss. 128, 129)

M.1825’te (H.1241), *Divan*’ını tertip eden Âbid, konuyla ilgili yazdığı manzumesinde bu düzenlemeye şu tarihi düşürür:

²⁰ 1279: 1275

²¹ Anıñçün: Anıñ için

İşbu cem'-i nazmımın târîh-i cevherdârına
 Oldu kalb-i sırrımın mir'ât işte rû-nümâ [1241]
 Âbid (Gülen, 2011, s. 46)

Haziran 1866'da (Safer 1283), Fatîn vefat eder. Fâzıl Paşa şöyle tarih düşürür:

Şâ'ir ü mâhir idi inkâr olunmaz hakkı kim
 Eyleyip terk-i fenâ 'azm-i bekâ etdi hemîn
 Bir muhibbi hüzn ile târîh-i fevtin söyledi
 Göçdü bu yıl erdi 'ukbâya meded şâ'ir Fatîn [1283]
 Fâzıl Paşa (Duman, 2005, s. 229)

M.1871'de (H.1288), *Fatîn Divanı* basılır. Senîh, bu basıma şu tarihi düşürür:

Bî-bedel dîvândır nazm eyle târîhin Senîh
 Tab' olundu cümle-i âsâr-ı makbûl-i Fatîn [1288]
 Senîh (Erdoğan, 2007, s. 254)

M.1876'da (H.1293), *Emin Hilmi Divanı* basılır. Şairin kendi eseri için düşürdüğü tarih şöyledir:

Dedi târîh-i tab'ın tab'-ı kemter lafzen ü ma'nen
 Basıldı biñ iki yüz doksan üçde bu nüsha [1293]
 Emin Hilmî (Duman, 2010, s. 14)

M. 1889'da (H.1306), şair-münşi İrfan Paşa vefat eder. Râşid İbrâhîm, onun ölümüne şu tarihi düşürür:

Etdi bu târîhi mu'cem katre-i hûn-ı sirişk
 Âh rihlet eyledi 'İrfân Paşa cennete [1306]
 Râşid İbrâhîm (Çetin, 2006, s. 170)

M.1893'te (H.1310), *Divan'*ını tamamlayan Ahmed Cevdet Paşa, konuyla ilgili yazdığı manzumesinde şöyle tarih düşürür:

Şükr edip Cevdet dedi târîh-i tâm
 Hamd ile dîvânçem buldu hitâm [1310]
 Ahmed Cevdet Paşa (Yıldıran, 1994, s. 227)

Sonuç

XIX. yüzyıl edebiyat dünyasındaki otuz dokuz divandan alıntıladığımız yukarıdaki beyitler, klasik şiirin altı yüz yıldır süregelen değerler halkasına nazire (özellikle gazel ve tahmis yoluyla) ve tazmin gelenekleri, kaside yazımındaki düşüş, kasidenin övgü konulu bir ‘tür’ olarak mesnevi ve muhammes şekli içinde kullanımı, hamilik geleneği çerçevesinde II. Mahmut’un şairlere yazdığı mektuplarla onları huzuruna davet etmesi, şairlerin birbirleri ve/veya eserleri hakkındaki düşünceleri, müşterek gazel söyleme geleneği, şiirde eski-yeni karşılaş(tır)ması, yeni edebiyat hareketleri (Encümen-i Dâniş) bağlamında ve divan tertipleri-tamamlanmaları, divan-mesnevi-risale-alfabe kitabı basımları, türlü konularda yazılmış kitapların yeniden yazımları, Arapça-Farsça-Fransızca’dan çeşitli tercüme, Mesnevi şerhleri, şair vefatları dolayısıyla düşürülen tarihler bağlamında yeni zincirler eklemektedir. Yine önceki yüzyıllardan gelen takriz geleneğinin de hem tarih manzumesi olarak, hem de diğer şiirler yoluyla devam ettiği görülmektedir.

İzinden gidilerek takip edilen şairler arasında Enderunlu Vâsıf, Pertev, Bursalı İffet, Hanyalı Nûrî, Leylâ Hanım, Nesibâ Hanım, Şeref Hanım ve Ziver Paşa’nın isimleri geçmektedir. Kendi divanının tertibine-tamamlanmasına-basımına yine kendisi tarih düşüren şairler Hanyalı Nûrî, Keçecizâde İzzet, Şevkî, Âbid, Emin Hilmî ve Ahmed Cevdet Paşa’dır. Ölümüne tarih düşürülen şairler/yazarlar ise Hoca Neş’et, Pertev, Sümbülzâde Vehbî, İhyâ, Sürûrî, Mehmed Said Efendi, Enderunlu Vâsıf, Keçecizâde İzzet, Dâniş Mehmed, Aynî, Leylâ Hanım, Fatîn ve İrfan Paşa’dır.

Dönemin yayın dünyasındaki hareketlilik bakımından matbu basımı yapılan edebî eserler arasında *Sümbülzâde Vehbî Divanı*, *Keçecizâde İzzet Divanı*, *Esrar Dede Divanı*, *Hâlet Efendi Divanı*, *Aynî Divanı*, *Nesimî Divanı*, *Neccarzâde Rıza Divanı*, *Senih Divanı*, *Râgıb Divanı*, *Eşref Paşa Divanı*, *Fatîn Divanı*, *Emin Hilmî Divanı* ve *Mesnevi* dikkati çekmektedir. Kimi tarih manzumelerinden bu eserlerden bazılarının nerede basıldığı bilgisi de (Mısır) alınmaktadır. Tercüme-telif tarzında bir tezkire örneği olarak *Sefînetü’ş-Şu’arâ*, aruz üzerine *Mahzen-i Esrâr-ı Şi’r*, alfabe kitabı olarak *Nuhbetü’l-Etfâl*, siyer türünde *Ravzatü’l-Ahbâb*, ahlaka dair *Kitâb-ı Nâfi’u’l-âsâr Nevbâve-i Simârü’l-esmâr* basılmıştır. *Kitâb-ı Sümbülistân*, Farsça yazılarak basılan bir eserdir. Şerhler yapılmıştır: *Hulasatü’ş-Şürûh*, *Kitâb-ı Füsûsî*. Edebiyat, muhâdarat (edebî-tarihî fıkralar/hikâyeler), astronomi gibi çeşitli alanlara dair çeviri faaliyetleri söz konusudur: *Tercüme-i Telemak*, *Tercüme-i Mustazraf*, *Kitâb-ı Yeni Hey’et*, *Sirâc-ı Gayb*, *Kitâb-ı Nân u Helvâ*. Şâhidî’nin *Gülşen-i Vahdet*’i, Cevrî’nin *Hall-i Tahkîkât*’ı yeniden yazılmıştır. Edebiyat dışında mantık ve âdap hakkında yazılan kitaplar vardır: *Kitâb-ı Fenârî*, *Tasavvurât*, *Kitâb-ı ‘Abdü’l-vahhâb*. Nazire geleneği sadece divanlardaki gazeller ve/veya müstakil mesneviler üzerinden olmamış sözlükler arasında da devam etmiştir.

Süleyman Dürrî'nin *Tuhfe-i Güher-rîz*'ine Zîver Paşa tarafından tarih manzumesi şeklinde bir takriz yapılmıştır.

Tarih manzumeleri arasında, herhangi bir konuda bilgi verirken edebiyat tarihi açısından başka detayları da içinde barındıran örneklerle karşılaşmaktadır. Örneğin, Enderunlu Vâsıf'ın ölümü üzerine yakın arkadaşı Keçecizâde İzzet tarafından kaleme alınmış bir tarih manzumesinde şairin aslında ölmeden önce eserlerini yaktığı ve *Gülşen-i Efkâr*'ının da yanan bu eserler içinde olduğu bildirilmektedir. Oysa adı geçen eser, Vâsıf'ın ölümünden yıllar sonra İstanbul ve Mısır'da basılmıştır. Yine Keçecizâde İzzet'in yazdığı Mehmed Said Efendi'nin ölümü için olan tarih manzumesinde ise; lakabının Kitapçı olduğu, inşadaki ustalığı, *Kur'ân* sözlüğünü çevirdiği, yazdığı siyerin ilk nüshasını İzzet'e ithaf ettiği, padişah tarafından kendisine verilen Livadya (Manastır)'ın daha bir aylığını yiyemeden -kasaba eşrafının da kıskançlığıyla- hastalanıp vefat ettiği belirtilmektedir.

Bu yazı vesilesiyle, kendi çağlarının edebî yol haritasına dair zengin malzemeler sunan divanlardan naçizane bir tespit ve derleme yapmaya çalıştık. Özel olarak XIX. yüzyıla, genel olarak Türk edebiyatının klasik dönemlerine kendi çağlarında kaleme alınmış edebî eserler üzerinden bakmak; bir kez daha klasik Türk şiiri metinlerine sadece estetik değerleriyle değil, farklı tematik açılardan da yaklaşılabileceğini göstermektedir. Bu tür yeni bakışlar; hem metinlerin var olduğu edebî geleneğin parçası oldukları sanatsal bütünün içindeki yerlerini görebilmek, hem de onlarla ilgili kimi önyargıları kırarak yeni düşünceler üretmek için yeni boyutlar getirecektir.

Kaynakça

- Açıl, B. (2005). *Sırrî Râhile Hanım ve Divanı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Akkuş, Y. (2010). *Benderli Cesari'nin Divanı ve Divançesi (İnceleme-Tenkritli Metin)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akyol, İ. (2005). *Hanyalı Kâmî Divanı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Alpaydın, B. (2007). *Refî-i Kâlâyî Divanı (İnceleme-Metin)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, M. (2002). *Şeref Hanım Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, M. (2003). *Leylâ Hanım Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, M. (2004). *Aynî Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, M. (2005). *Bursalı İffet Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, M. (2009). *Ziver Paşa Divân ve Münşe'ât*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Aydın, A. (2009). *Hanyalı Nuri Osman ve Divanı*. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Aydoğan, Ş. (2008). *Selanikli Âkif Efendi'nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divan'ı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Batği, Ö. (2012). *Nu'man Mâhir Divanı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çağlayan, B. (2006). *Baharzâde Ferîde Hanım*. Ankara: Çağhan Ofset.
- Çapan, P. (2012). Şefik Divanı Örnekleminde Manzum Tarih Düşürme Geleneği. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-21 Ekim 2011) Bildirileri* içinde (ss. 69-85). Adana.
- Çetin, K. (2006). *Râşid (1310? - 1892) ve Divan'ı İnceleme – Tenkitli Metin*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Duman, M. A. (2005). *Fâzıl Divanı (Transkripsiyonlu Metin – İnceleme)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Duman, M. (2010). *Trabzonlu Emin Hilmi Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği ve Divanının Metni*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Elaldı, M. (2005). *Nazîf Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Divan'ının Tenkitli Metni*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Elmacı, B. (2016). *İstanbullu Eşref Divanı (Metin-İnceleme)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Erdoğan, M. (2007). *Fatîm Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Gülen, F. N. (2011). *Âbid Efendi'nin Divançesi (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- Gürel, R. (t.y) *Enderunlu Vâsıf Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Karakoyun, E. (2007). *Zaik Divanı (Metin: 1b-65a)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Koçver, A. (2008). *Mahmud Celaleddin Paşa Divanı (İnceleme-Metin)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Okyay, E. (2005). *Senîh-i Mevlevî Divanı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Önal, S. (2010). *Hâtif Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı (İnceleme – Karşılaştırmalı Metin)*. Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Özgül, M. K. (2016). *Osman Nevres Efendi*. İstanbul: Kitabevi.
- Söylemez, A. (2016). *Reşîd Paşa Divanı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şahin, H. A. (1994). *Hersekli Ârif Hikmet Bey Divanı (İnceleme-Metin)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Şahin, E. S. (2004). *Keçecizade İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Eşkar ve Hazan-ı Asar*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şentürk, D. (2010). *19. Yüzyıl Şairlerinden Hatice Nakîyye Hanım'ın Divan'ının Transkripsiyonlu Metni ve İncelenmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Tanrıbuyurdu, G. (2008). *Eşref Paşa Divanı (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Taşdelen, İ. (2014). *Şevki Hasan Tahsin İstanbulî Divanı (Transkripsiyonlu Metin ve Sadeleştirme)*. Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Taşkın, G. (2003). *İzmirlî Rûmî Efendi Divanı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Turan, L. (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şuarâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*. Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Uslu, A. (2007). *Sürûr-i Müverrih'in Manzum Tarihleri (İnceleme - Transkripsiyonlu Metin s. 151-250)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Yıldıran, M. (1994). *Ahmed Cevdet Paşa Hayatı Eserleri ve Dîvânçe-i Cevdet*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

- Enderunlu Fâzıl Divanı*. (1258). TTK Kütüphanesi. 6 Mart 2017 tarihinde kutuphane.ttk.gov.tr/opac/resource?id=243988 adresinden erişildi.
- Pertev Paşa Divanı*. (1256). TBMM Kütüphanesi. 6 Mart 2017 tarihinde acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/1/browse?value=Pertev+Pa%C5%9Fa&type=author adresinden erişildi.
- Şeyhülislam Ârif Hikmet Divanı*. (1283). TBMM Kütüphanesi. 6 Mart 2017 tarihinde acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/1147 adresinden erişildi.

ALMANYA VE AVUSTURYA'DA DÖRDÜNCÜ KUŞAK TÜRK GENÇLERİ

Sedat ŞAHİN

Özet: 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, savaştığı batılı güçlerin desteğiyle ekonomisini yeniden canlandırmış, 1950'li yılların sonuna doğru ekonomik bir güç olmaya başlamıştır. Almaya'nın ekonomik bir güç olarak bu kadar hızlı gelişmesini sağlayan, bilinenin aksine 2. Dünya Savaşı'nda bizzat savaştığı ülkeler sayesinde olmuştur. 1960'ın başında iş gücüne duyduğu gereksinimden dolayı birçok ülkeyle ikili anlaşmalar yaparak, iş gücünü ülke dışından temin etmeye çalışmıştır. Türkiye'de bu ülkeler arasında yer almıştır.

1962'den itibaren Türkler Almanya'nın ihtiyaç duyduğu iş gücünü sağlamak amacıyla bu ülkeye göç etmiştir. Bugün Almanya'da yaklaşık 3000000 Türk yaşamaktadır. Almanya'da yaklaşık 55 yılı geride bırakan Türkler, Almanya'da sosyo-ekonomik açıdan büyük bir güç olmuştur. Göçten sonra günümüze kadar Almanya'da farklı kuşaklar ortaya çıkmıştır. Almanya'ya ilk defa 1962 yılında giden Türkler kısaca 1., onların çocukları 2., ilk defa Almanya'ya gidenlerin torunlarına ise 3. kuşak Türkler olarak tanımlanmıştır. Günümüzde ise 15-25 yaş aralığında yeni bir kuşak yetişmektedir. Biz araştırmamızda bu yeni yetişen kuşağı, yapılan bilimsel araştırmalar ışığında inceleyerek, araştırma verilerini analiz edip, Avusturya'da yetişen 4. kuşak Türklere kısaca değineceğiz. Gerek Almanya'da gerekse de Avusturya'da yetişen bu yeni kuşağa yapılan olumsuz eleştirilerin bilimsel dayanağının olmadığı açıklamaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Almanya, Türkiye, Almanya'ya göç, dördüncü kuşak.

The Fourth Generation of Turkish Youth in Germany and in Austria

Abstract: After the Second World War, Germany revitalised its economy with the help of western powers that it fought against and became an economic power in the end of the 1950s. What made Germany economy grow so fast are the countries that it fought in the Second World War. In the early 1960s, it needed work force, made contracts with many countries, and tried to gather work force from abroad. Turkey has been one of these countries.

After 1962, Turks migrated to Germany in order to serve as work force. Today about 3000000 Turks live in Germany. Turks, who have spent over 55 years there, represent a big socioeconomic group in Germany. This led to other generations after the migration to Germany. The Turks who went to Germany were called the 1st, their kids are the 2nd, their grandchildren are the 3rd generation. Today there is a new generation coming at the ages of 15-25 that is entitled the fourth generation. In this paper, within the light of scientific research, this new generation will be analyzed, the fourth generation in Australia will be discussed It will also be proven that the criticism directed to the fourth generation both in Germany and Australia is in valid and not scientific.

Key words: Germany, Turkey, migration to Germany, fourth generation.

Giriş

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile Almanya arasında 30 Ekim 1961 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türk Firmaları İşçilerinin İstisna Akdi Çerçevesinde İstihdamına İlişkin Anlaşma" imzalanmıştır. İlk aşamada, Türkiye'den 450 insan Haydar Paşa Garından Düsseldorf kentine trenle hareket etmiş ve bu insanlar Almanya'da çalışma bakanı tarafından davul zurna ile karşılanmıştır (*Deutschland Dergisi*, 1997, s. 46). Ekim 2016 itibarıyla bu anlaşmanın üzerinden tam 55 yıl geçmiştir. 1961 yılında 450 olan Türk göçmen sayısı 2015 yılı itibarıyla 1.531.749'a ulaşmıştır (Almanya İstatistik Kurumu, 2015, s. 45). Yaklaşık 750 000 Türk kökenlinin Alman vatandaşlığına geçmiş olduğu göz önüne alınırsa, Türklerin nüfusu Almanya'da önemli bir toplumsal grubu oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle Türkler, Almanlardan sonra en büyük nüfusa sahiptir. 2014 yılına kadar Türk nüfusu istikrarlı bir biçimde artarken, 2014 sonrasında, yıllık olarak %1,5 oranında azalma görülmektedir. Nüfusun azalması 4. kuşak Türklere ilişkin bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. 4. kuşak, Almanya'da yaşayan diğer 3 kuşağa göre çok büyük farklılıklar göstermektedir. Burada 4. kuşak dışında kalan kuşakların ne gibi özellikleri olduğu konusuna değinilmeyecektir. Çünkü diğer kuşaklara ilişkin yeteri kadar araştırma yapılmıştır. Bizi asıl ilgilendiren konu 4. kuşak Türklere.

Almanya'ya göçün üzerinden 55 yıl geçmesine rağmen 4. kuşak Türklere ilişkin derinlemesine bir araştırma henüz yapılmamıştır. Fakat beklenenin aksine "Türkler nesiller boyu Almanya'da kaldılar, çocuk sahibi oldular, onları yetiştirdiler, emekli oldular, bazıları Türkiye'ye tekrar geri döndü, bazıları ise Almanya'da yaşamaya devam etti" (Zengin, 2010, s. 331). 4. kuşak Türklere ilişkin farklı toplumsal gruplar ve siyasi partiler tarafından olumlu ve olumsuz eleştiriler yapılmaktadır. Alman yetkililer genelde olumsuz eleştirileri ön plana çıkarırken Türk araştırmacılar da olumlu eleştirileri ön planda tutmaktadır. "Basında karşımıza çıkan şu örnek yükselen bu karşıt görüşleri ve onların karşısında duran ve entegrasyonu destekleyen kitleyi göstermektedir" (Yılmaz, 2016, s. 305).

Basın yayın aracılığıyla yapılan eleştiriler bilimsel olmaktan uzak, yoğun olarak bireysel düşünceleri veya siyasal eğilimleri yansıtmaktadır. Almanya, özellikle de basın yayın organlarının 4. kuşağa ilişkin eleştirileri üç temel noktada toplanmaktadır: 1) 4. kuşak Türkler de diğer kuşaklar gibi Almanya'ya uyum sağlamamıştır ve uyum sağlamak için bir çaba sarf etmemektedir. 2) Diğer kuşaklar gibi 4. kuşak da yeterli derecede Almanca bilmemektedir, aynı zamanda Türkçe bilgileri de son derece yetersizdir ve gerek Almanya'nın ve gerekse de Türkiye'nin verdiği eğitim desteğinden yararlanmamaktadır. 3) 4. kuşak Türkler arasında işsizlik oranı yüksektir. 4) 4. kuşak Türkler arasında şiddet olgusu yaygındır (bk. Şen, 2015, s. 35).

Yukarıda sıralanan maddeler doğru parametrelerle ele alındığında, bilimsel araştırmalar ve bu araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlar değerlendirildiğinde, doğruluk payı bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, Alman siyasal partilerinin Türk varlığına ilişkin ideolojik yaklaşımları genel bir yaklaşım gibi yansıtılırken, Almanya'da yaşanan siyasal konjonktüre göre de farklılık göstermektedir.

Almanya'daki 4. Kuşak Türkler

4. kuşak olarak tanımlanan Türkler 2000 yılından sonra büyük oranda Almanya'da doğup büyüyen gençlerdir. Sayıca az bir oranda aile birleşiminden yararlanarak Almanya'ya gitmiştir. Aile birleşimi yoluyla Almanya'ya giden Türk gençleri Türkiye'de bulunan Goethe Enstitüsünde dil sınavında başarılı olmadan Almanya'ya gidememektedir. Söz konusu dil sınavını başaramayan ama aile birleşiminden yararlanmak isteyenler belirli süre zorunlu olarak Almanca kurslarına tabi tutulmaktadır. Bu konuya ilişkin başka bir olgu da, Almanca sadece ve sadece Türkiye'den Almanya'ya gidecek olan insanlardan talep edilmektedir. Aile birleşimi aracılığıyla Almanya'ya gidecek olan başka ülke insanlarından istenmemektedir. Dolayısıyla Almanya bu bağlamda Türkiye'ye çifte standart uygulamaktadır. Buradaki amaç Türklerin aile birleşimi yoluyla Almanya'ya göç etmesini engellemektir. Bu duruma paralel olarak Almanya'da yetişen ilkökul, ortaokul ve lise eğitimini Almanya'da alan bir gencin Almanca dil sorunu vardır demek ne derece bilimsel bir yaklaşım olur, doğrusu tartışmalıdır. Çünkü zorunlu eğitimin bir çok aşamasını geride bırakan bir kitlenin doğup büyüdüğü, eğitimini aldığı o ülkenin dilini bilmemesi söz konusu değildir.

4. kuşak Türkler kendilerini hem sözlü hem de yazılı olarak Almanca ifade edebilmektedirler (bk. Şen, 2015, s. 56). 4. kuşağa dil eleştirisini olumlu anlamda destekleyen başka parametreler de mevcuttur. İstisnasız, Almanya'da zorunlu eğitim göz önünde bulundurulduğunda, bu kuşağı oluşturan kitlenin hepsi Alman okullarına gitmiştir. Buradan yola çıkarak lise düzeyinde eğitimini tamamlayan birisi, Almanca bilgisini iş yaşamına da yansıtmaktadır. Almanya'nın yaptığı dil yetersizliği eleştirisi, 4. kuşak Türkler göz önünde bulundurulduğunda doğru değildir ve siyasal bir yaklaşımın göstergesidir.

4. kuşağın bir başka özelliği ise çok kültürlü (multikulturell) olmalarıdır. Onlar, diğer kuşaklardan daha eğitilmiş ve eğitimin getirdiği avantajları iş yaşamında diğer kuşaklara göre daha iyi aktarabilmektedir (bk. Kaya, 2015, 137). Buna bağlı olarak Almanya'da bir yüksek öğrenim programına kayıtlı öğrenci sayısı 35 000 kişiyi bulmaktadır. Yüksekokul veya Meslek Yüksekokulları da göz önünde bulundurulduğunda lise sonrasında öğrenimine devam eden Türk öğrencilerin sayısı 200 000'i bulmaktadır. Bu orana Türkiye'den üniversite öğrenimi için giden veya yüksek lisans programlarına kayıtlı olan öğrencilerin

sayısı dâhil değildir. Dolayısıyla anılan oran oldukça yüksektir. Yine Almanya’da anaokulu ve lise aralığında okuyan Türk çocukların sayısı 480 000’dir (Şen, 2015, 34). Liseyi bitirme düzeyinde olan Türk gençlerinin büyük çoğunluğu meslek okulunu seçmektedir. Alman eğitim sistemine bu oranda entegre olmuş insanların dil sorunu veya uyum sağlayamıyorlar eleştirisi istatistiksel verilerin ışığında doğru değildir.

Almanya 2000 yılından itibaren bazı sektörlere ihtiyaç duyduğu kalifeye elemanların bir bölümünü Türkiye’den sağlamıştır. Özellikle sağlık ve bilgisayar teknolojilerinde başarılı olan Türkler, Türkiye’de bulunan Goethe Enstitüsünde Almanca öğrenerek Almanya’da istihdam edilmiştir. Bu tezi destekleyen bir başka araştırma da Türklerin hangi dilde iletişim araçlarını kullandığına ilişkin yapılan araştırmadır. Türklerin tamamı, kuşaklar arasında bir fark olmaksızın Alman ve Türk medyasını ve iletişim araçlarını %93 oranında kullanmaktadırlar. Başka bir ifadeyle Türkiye Araştırmaları Merkezi tarafından 2015 yılında Türkler arasında 1000 kişiyle yapılan ankete göre Türkler her iki dili de günlük yaşamlarında etkin olarak kullanmaktadır (Almanya’daki Türk Medyası, 2015, s. 22).

Yukarıda yapılan ankete göre 4. kuşak olarak kabul edilen 18 yaşındaki Türk gençlerinin 3/4’ü Almancayı çok iyi bildiklerini; okumak, anlamak, yazmak konusunda problem yaşamadıklarını ifade etmektedirler. Özellikle resmî kurum yazışmalarında, gereken resmî belgeleri doldurma ve anlamada hiçbir problemlerinin olmadığını araştırmalar göstermektedir. Sadece resmî kurumlarla olan ilişkilerinde değil televizyon, radyo, gazete, Genel Ağ (İnternet) gibi iletişim araçlarını hem Almanca hem de Türkçe takip etmektedirler.

Yine 2015 yılında Uyum Araştırma Merkezinin yaptığı araştırmaya göre Türklerin %78’i kendilerini evlerinde hissetmektedir. Almanya onlar için vazgeçilmez bir vatan hâline gelmiştir. Eğer yabancı ülke vatandaşları farklı bir ülkeyi kendi evi gibi algılıyorsa, doğal olarak o ülkenin dilini de öğrenme zorunluluğu hissetmektedir.

Bir başka olgu da, Türklerin büyük çoğunluğu hem Türkiye’yi hem de Almanya’yı vatan olarak algılamaktadır. Bu nedenle Türklerin %75’inin samimi arkadaş olarak kabul ettiği ya bir Alman arkadaşı ya da bir komşusu bulunmaktadır. Ankete ifade ettikleri şekliyle Almanya “akıllarına” ve Türkiye “ruhlarına” hitap etmektedir. Ankete katılan 4. kuşak Türklerin %64’ü Almanya’da yaşamak istediklerini Türkiye’ye dönmek istemediklerini, %36 ise daha uygun çalışma koşulları buldukları takdirde Türkiye’de yaşamak istediklerini belirtmiştir. Her iki ülkede belirli sürelerle yaşamak isteyenlerin oranı %33’tür.

4. kuşak Türklerin Almanca sorunlarının olmadığına bir başka göstergesi de 4. kuşak Türklerin %87'sinin meslek eğitimi almış olmalarıdır. Almanya'ya ilk giden 1. kuşak Türklerin %63'ünün hiçbir meslek eğitimi bulunmamaktadır (bk. Kongar, 1989, s. 359). Dolayısıyla meslek eğitimi alabilmek için belirli koşulları yerine getirmek zorunluluğu vardır ve dil bilgisi de bu koşullardan bir tanesidir. Başka bir ifadeyle meslek eğitimini tamamlamış Türklerin Almanca sorunu bulunmamaktadır. %87 oranı oldukça yüksek bir orandır ve birçok ön yargıyı ortadan kaldırmaktadır. Bu konuya bağlı olarak, Almanya'da yaklaşık 140 000 büyük küçük Türk işletmeleri bulunmaktadır. Bu işletmelerde yaklaşık 400 000 kişi istihdam edilmektedir. Türk işletmelerinin ticari hacmi yaklaşık 53 milyar Avro'yu bulmaktadır. Dolayısıyla Türklerin sahip olduğu ekonomik güç ve Almanya'ya ekonomik açıdan katma değeri çok yüksektir. Özellikle iş bulma sorunu yaşayan 4. kuşak Türkler bu tür iş yerlerinde istihdam edilmektedir (bk. Şen, 2015, s. 87). Bu kuruluşlar başta gastronomi olmak üzere 100 farklı sektörde faaliyet göstermektedir.

4. kuşak Türkler Almanya'daki siyasal faaliyetlerle daha yoğun ilgilenmektedir. Diğer kuşaklarda olduğu gibi tek bir partiye yönelim 4. kuşakla birlikte sona ermiştir. 2013'teki Almanya genel seçimleri düşünüldüğünde Almanya'da aşırı milliyetçi parti hariç tüm partilerden milletvekili seçilmişler ve bu anlamda da rekor kırılmıştır. 2013 seçimlerinde 11 Türk milletvekili seçilmiştir. 4 kuşak Türkler bu anlamda siyasi partilere üye olma yaşını oldukça aşağıya çekmiştir. Bu duruma bağlı olarak 4. kuşak Türklerin 2015 yılı için %16'sı etkin olarak bir siyasi partide siyaset yapmaktadır. 4. kuşak Türk gençlerinin en çok katılım sağladığı sosyal etkinlik spor alanındadır. 4. kuşağın %23'ü bir spor alanıyla amatörce uğraşmaktadır.

4. kuşak Türklerin en önemli kazanımı ise karşımıza özel kuruluşlar aracılığıyla çıkmaktadır. Türkler artık Almanya'da kendi özel okullarını açma olanağı bulmuştur. Hannover'deki Türk iş adamları 2011 yılında VIB Özel Gymnasium kurmuşlar ve Türk çocuklarının bu okulda eğitim almasının önünü açmışlardır. Dolayısıyla, Hannover kentinde açılan bu okul Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde önemli bir rol üstlenmiştir. Bilindiği üzere Gymnasium eğitimi almak Almanya'da üniversite öğreniminin en temel koşuludur. Almanya'da kendi eğitim sistemini oluşturmanın en önemli aracı söz konusu özel okullardır. Berlin'de kurulan Türk Üniversitesi de bu anlamda atılmış olan en önemli adımdır. Almanya'daki Türkler bu anlamda 4. kuşağın çok iyi eğitim alabilmesi için elinden geleni yapmaktadır. Her eyaletin eğitim sistemi farklılık gösterdiğinden Türkler bu farklılıklara uyum sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle Gymnasiuma giriş notu her eyalete göre değişkenlik gösterdiğinden Türkler bu sistemin üstesinden gelmek için eğitime yatırım yapmaktadırlar.

2015 yılı için Almanya'da suç işleyen yabancılar düşünüldüğünde 4. kuşak Türk gençleri arasında bu oran yüksek değildir. Almanya'da 15-25 yaş aralığındaki gençler arasında 4. kuşak Türklerin Almanya'da herhangi bir suça karışma oranı %6'dır (bk. Şen, 2015, s. 45). Dolayısıyla bu oran Alman gençlerle paralellik göstermektedir. Başka bir ifadeyle Türk gençlerinin suç işleme oranı geçmiş yıllara göre bir artış değil azalma göstermektedir. Geçmiş yıllarda bu oran genel olarak %12 olurken, 2015 yılında en düşük seviyeye düşmüştür. 4. kuşak Türklerin genel olarak karıştıkları suçlar şiddet içeren suçlardır. Kavga, diğer çeteleri tehdit, bölgesel güç gösterisine dayalı suçlardan oluşmaktadır. Suç işleyen Türk gençlerinin yaşları genelde 18 yaşından küçüktür.

Almanya'daki yabancılar arasında eş düşük suç oranına sahip olan Türkler, Almanlarla aynı suç oranına sahiptir. Dolayısıyla, yukarıda olumsuz eleştiri maddeleri arasında yer alan gençlerin arasında şiddet olgusunun yaygın olduğu tezi doğru bir yaklaşım değildir. Özellikle Alman ceza hukukunun şiddet içeren suçlara ağır yaptırımlar içerdiği göz önüne alınırsa, söz konusu oran eleştirildiği gibi yüksek değildir. Bu oranın gelecek yıllarda daha da düşeceği açıktır. Çünkü, suça karışan bir gencin gelecekte bir yerde istihdam edilmesi oldukça zordur.

Almanya'da 4. kuşak Türklerin devlet kurumlarında memur olarak istihdam edilme oranları oldukça yüksektir. Genelde bu konu çok dikkatle incelenmemiş bir konudur. Konrad Adenauer Vakfı'nın 2016 yılı için hazırladığı raporda (Konrad Adenauer Yayınları, 2016, s. 46) devlet memuru olan Türklerin oranı %29 olup bunların ağırlıklı çoğunluğunu 4. kuşak Türkler oluşturmaktadır. Almanya'da her alanda devlet memuru olan Türkler bulunmakla birlikte, ağırlıklı olarak eğitim ve bilişim alanında istihdam edilmiştir. Almanya'da devlet memuru olma ölçütlerinin zorluğu göz önünde bulundurulursa bu oranın oldukça yüksek olduğu gözükmektedir. Çünkü kamuda memur olabilmek için yerel meclisler, eyalet parlamentosu gibi devlet kurumlarının yetkisinde olan atama ölçütlerini aşmak oldukça zordur. Başka bir ifadeyle devlet memuru olabilmek için birçok kurumun ölçütlerini yerine getirmiş olma şartı gerekmektedir.

Bir başka eleştiri konusu da Türklerin erken evlilik yaptığına ilişkindir. Özellikle 1 ve 2. kuşağın evlenme yaşı oldukça küçüktür. 4. kuşak Türklerin diğer kuşaklara göre evlenme yaşı 25'in üzerine çıkmaya başlamıştır. Evlilik yaş ortalamasının daha sonraki kuşaklarda yükseleceği çok açıktır. Bu konuya bağlı olarak, yabancı birisiyle evlenme oranları da gittikçe yükselmektedir. Küreselleşme olgusu Almanya'da yaşayan 4. kuşak Türkler arasında diğer kuşaklara göre daha çok etkili olmuştur. Dolayısıyla çok kültürlülük olgusu bu kuşağın en belirgin özelliklerinden birisi olmuştur. Örneğin 4. kuşak Türk erkeklerinin %19'u yabancı uyruklu biriyle evlenirken, Türk kadınların bu oranı

%14'tür. Dolayısıyla küreselleşme denilen olgu 4. kuşak Türkleri yoğun bir şekilde etkilemiş, bu olgu evliliklere de yansımıştır. Evlenen yabancıların kökenleri de oldukça farklıdır. Önceki kuşaklar ağırlıklı olarak Almanlarla evlenirken, 4. kuşak için bu anlayış söz konusu değildir.

Yine diğer kuşaklara göre hane içinde yaşayan aile fert sayısı 2016 için 3 ferde düşerken, 4. kuşak Türkler arasında yalnız yaşama olgusu gittikçe rağbet görmektedir. Bu oran diğer kuşaklara göre hiç karşılaştırılmayacak düzeydedir. Çünkü diğer kuşaklara göre, istisnai durum dışında, böyle bir özellik görülmemektedir. Alman gençler arasındaki yalnız yaşama oranı 2016 yılı için %69 iken, Türk gençleri arasında bu oran %23'e yükselmiştir. Bu oranın gelecekte daha da artacağı çok açıktır.

Alman İstatistik Kurumunun 2016 yılı raporuna göre, her yıl yaklaşık 40.000 Türk vatandaşı uzun yıllar yaşadığı, hatta doğup büyüdüğü Almanya'yı terk edip Türkiye'ye yerleşmektedir. Almanya'da yaşayan Türklerin büyük çoğunluğunun Almanya'yı ikinci vatan olarak algıladıklarına daha önce değinilmişti. O hâlde vatan olarak algılanan bir ülke neden terk edilmektedir sorusu akla gelmektedir. Bu oran Almanya'daki Türk nüfusu göz önünde bulundurulduğunda oldukça yüksektir. Bu, derinlemesine incelenmesi gereken bir konudur. Alman İstatistik Kurumu bu yukarıda yöneltilen soruya cevap vermek amacıyla anketler yapmıştır. Anketlerde mümkün olduğu kadar bu geri dönen kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu anketler Türkiye'ye neden göç edildiğine dair önemli ipuçları vermektedir. Türkiye'ye geri dönenlerin veya orada doğup büyüdüğü hâlde Türkiye'ye yerleşenlerin nedenleri şu şekilde önemine göre sınıflandırılmıştır: 1. Duygusal olarak Almanya'da baskıya maruz kalmak 2. İşsizlik ve mesleki yetersizlik 3. Genel huzursuzluk 4. Ana vatana köken olarak bağlılık ve aidiyet duygusu 5. Türk ekonomisinin gelişmesi 6. Eğitim ve öğretim olanakları (Alman İstatik Kurumu, 2016, s. 87).

4. kuşak Türkler dışındaki kuşakların yukarıda sözü edilen maddeleri gerekçe göstererek Türkiye'ye dönmeleri anlaşılabilir. Ancak, Almanya'da doğup büyümüş 4. Kuşağın da aynı gerekçeyi göstermesi ilginçtir. Bu kuşağın Türkiye'ye dönme gerekçesi öncelik sırasına göre 6 ve 5. maddeleri kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle öncelikleri diğer kuşaklara göre farklılık göstermektedir. Yıllık Türkiye'ye geri dönenler arasında 4. kuşak Türk gençlerinin oranı %37'dir. Almanya yetmiş Türk gençlerinin geri dönmeye sıcak bakmamaktadır. Çünkü Alman nüfusunun yaş ortalamasının yüksek olduğu düşünülürse, iş gücü açısından özellikle 4. kuşağın ülkelerine dönmelerini engellemeye çalışmaktadır. Bu kuşağa ilişkin olumlu anlamda düzenlemeler yapılmaktadır. Ancak Almanya'da bir gelecek göremeyen 4. kuşak Türklerin oranı her yıl gittikçe artmaktadır. Türkiye onlar için cazibe merkezi oluşturmaktadır. Yukarıda sözü edilen maddeler için gerekçesi olsa da asıl sorun Almanya'da yaşayan Türklerin ekonomik gelirleriyle ilgili bir

durumdur. Çünkü 2016 yılı için Alman bir ailenin ortalama aylık geliri 1730 Avro olurken bir Türk ailenin aylık geliri ortalama 1242 Avro'dur. Dolayısıyla Türkiye yerleşme isteğinin gerçek nedeninin ekonomik gelirle ilgili olduğu gözükmemektedir. Almanya'da bir konut sahibi olamamış Türklerin aylık kira gideri 530 Avro'dur. Geriye dönüşün asıl nedenini belirleyen nedenler ne olursa olsun gelir düzeyine ilişkin bir sorundur. Yine Alman İstatistik Kurumunun 2016 yılı verilerine göre, Türklerin %15'i işsizlik parasıyla hayatını idame ettirmektedir. Bu oran daha yoğun olarak 4. kuşak dışında kalan kuşaklara ilişkin verilerdir.

Almanya'da yaşayan 4. kuşak Türkler için en önemli olgulardan birisi de, kadınların erkekler gibi sosyal etkinliklerde yer alması ve iş yaşamında diğer kuşaklara göre daha etkin rol oynamalarıdır. Kadınların evlenme yaşı, diğer kuşaklara göre, ileri bir yaşa ötelenirken, Infografik Welt'in verilerine göre özellikle 15-19 aralığındaki Türk kadınlarının büyük çoğunluğu Almanlarla yoğun ilişki kurmaktadır. Bu ilişki ana vatanındaki yakınlarından da yoğundur. Dolayısıyla Türk gençlerinin kapalı veya paralel bir toplum oluşturdukları yaklaşımı gerçekleri yansıtmamaktadır. Aynı şekilde herhangi bir sosyal kurum, spor kulüpleri, sivil toplum kuruluşlarında etkin olarak yer alan kadınların oranı %50'nin üzerindedir. Bu oran Almanlarla paralellik göstermektedir.

4. kuşak Türkleri diğer kuşaklardan ayıran bir başka özellik de, ikamet ettikleri mahallelere ilişkindir. Alman İstatistik Kurumunun yaptırdığı araştırmalarda genelde Türklerin akrabalarının, hemşehrilerinin veya Türklerin yaşadığı mahallelerde ev tuttuğu veya konut satın aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu anlayışın 4. kuşak Türkler tarafından devam ettirilmediğini veriler ortaya koymaktadır (bk. *Deutschland Dergisi*, 2016, s. 34). Onlar için mahallelerinde kimlerin yaşadığını, hangi ülkeden geldiklerinin önemi yoktur. Bilakis farklı uluslardan gelen insanların ikamet ettiği yerlerde yaşamak 4. kuşak için tercih nedenidir. Dolayısıyla çok kültürlü anlayışları yaşadıkları mahalleye ilişkin yargıları ortadan kaldırmaktadır.

Yine 4. kuşak dışında kalan diğer kuşaklar Türk televizyon programlarını izlerken ve gazeteleri okurken, 4. kuşak Alman televizyon kanallarını izlemekte ve gazeteleri okumaktadır. Buna rağmen ana vatanlarına karşı duyarsız kalmamakta, Türkiye'ye ilişkin kitle iletişim araçlarını da yoğun olarak takip etmektedirler. Türkiye'de günlük yayımlanan gazeteler, basılan kitaplar aynı zaman diliminde Almanya'da da yerini almaktadır.

Bir başka olgu da kuşaklar arasındaki çocuk sayısına ilişkindir. Almanya'da yaşayan Türklerin çocuk sayısı kuşaktan kuşağa farklılık göstermektedir. 3. kuşak Türklerin çocuk sayısı ortalama 2'dir. 4. kuşak 15-25 yaş diliminde olduğundan onların ortalama çocuk sayısına ilişkin bir veri doğal olarak elimizde bulunmamaktadır. Evlenmiş olanların sahip olduğu çocuk sayısı da

bilimsel bir gerçekliği ortaya koymayacaktır. Gelecekte, 4. kuşak Türklerin çocuk sayısı Almanya'nın Türklere ilişkin yabancı politikalarının belirlenmesinde en temel gösterge olacaktır. Çünkü Almanya Türk varlığına ilişkin politikalarını uyum süreci bağlamında değerlendiriyor gibi görünse de, asıl üzerinde durdukları 4. kuşak Türklerin sayısına ilişkindir. Alman ekonomisinin gereksinim duyacağı kalifiye insan potansiyelini Alman gençlerinden sonra 4. kuşak Türkler sağlayacaktır.

2005 yılında Almanya'da çıkan uyum yasasının hedefleri 4. kuşağa yöneliktir. Bu yasanın hedeflenen kazanım sonuçları yıllar sonra kendini göstermektedir. Bu yasadan en çok etkilenen 2005 yılında yaşayan 2 veya 3. kuşak değil de 4. kuşaktır. Uyum yasası Türklerin artık kalıcı olduklarının da bir göstergesi değil, Almanya'da her alanda daha çok etkin var olacaklarının göstergesidir.

Avusturya'daki 4. Kuşak Türkler

Avusturya'da Almanya'daki gibi büyük bir Türk nüfusu olmasa da, Avusturya'da yaşayan Türklerin sayısı da genel nüfusa göre karşılaştırıldığında hiç azımsanmayacak düzeydedir. 2016 verilerine göre Avusturya'da 1,715 milyon yabancı yaşamaktadır ve bunların %15'i Türk vatandaşdır. Yaklaşık 250 000 Türk'ün %9'u 4. kuşak gençlerdir ve Avusturya'da bu gençlere ilişkin genel veriler Almanya'da yaşayan gençlerle büyük oranda paralellik göstermektedir (bk. Migration and Integration, 2015, s. 5). Başka bir ifadeyle Almanya'daki 4. kuşak Türklerin sosyoekonomik verileriyle Avusturya'dakilerin verileri neredeyse birebir örtüşmektedir. Bu anlamda, Almanya ve Avusturya fiilen farklı ülkeler olsa da, her iki ülkeyi birbirinden bağımsız olarak düşünmek doğru değildir.

Avusturya'daki 4. kuşak gençlerin yüksek öğrenim programlarında, Almanya'dakilere oranla, yoğun olarak sanat ve kültür ağırlıklı programları tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum Avusturya'nın sosyal, kültürel ve ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır. Avusturya'daki Türk gençlerinin bir kısmı Almanya'daki üniversitelere devam etmektedir. Almanya'ya gidenlerin oranı her yıl gittikçe artmaktadır.

Almanya'da yaşayan gençlerden farklılık gösterdikleri tek konu politik eğilimleridir. Avusturya'da yaşayan 4. kuşak gençler politikayla yoğun olarak ilgilenmemektedir. Bunun nedeni ise Avusturya'daki siyasi partiler kanununa ilişkindir. Avusturya siyasi partiler kanunu Almanya'daki gibi yabancı kökenlilerin bir partide siyaset yapmasına çok olanak tanımamaktadır. Dolayısıyla Avusturya'daki gençler siyasal partilerin içinde etkin rol almamaktadır. Bunun bir nedeni de Avusturya'da son yıllarda yükselen yabancı düşmanlığına ilişkindir. Bilindiği üzere Avusturya, yabancı düşmanlığı bağlamında devlet kurumlarının da yer aldığı daha etkin bir role sahiptir.

Sonuç

Almanya'da 4. kuşak olarak yetişen 15-25 yaş aralığındaki gençlere yönelik yapılan dil bilmedikleri, Almanya'ya uyum sağlamadıkları, şiddete eğilimli ve işsiz oldukları eleştirileri, yapılan bilimsel araştırmalar doğrultusunda haklı gerekçelere dayanmamaktadır. Büyük çoğunluğu Almanya'da doğmuş büyümüş bu gençler, Almanya'da günlük yaşamın her alanında yer almaktadır. Yapılan araştırmaların yüzdesel olarak olumsuz profilini ön plana çıkararak büyük çoğunluğu genelleme, yine Alman kamu ve özel kuruluşlarının yaptığı araştırmalar tarafından çürütülmüştür.

Olumsuz anlamda yapılan eleştirilerin temelinde tarihsel derinliği bulunan Türklere karşı ön yargıların yattığı çok açıktır. 55 yılı geride bırakan bir toplumun ve yetişen yeni kuşağının yaşadığı, eğitimi aldığı, farklı ülkelerin insanlarıyla iletişim kurduğu bir sosyal yaşam alanına uyum sağlamadığını, bir sorun olarak ortaya koymak yanlış bir yaklaşım tarzıdır. Siyasal partilerin kendi ideolojilerini kurumsallaştırmak amacıyla bir kuşağı ötekileştirerek göçmen ülkesi olan Almanya'nın kendi sistemiyle çelişmesi anlamına gelmektedir.

15-25 yaş aralığındaki 4. kuşak gençler, nüfusu yaşlanmış Almanya'nın bir anlamda sosyal sigortasıdır. Almanya, yetişen bu yeni kuşağın Türkiye'ye yerleşmemesi için yeni yasal düzenlemeler yapmaktadır. Çünkü 4. kuşağın çok kültürlü ve dilli olması nedeniyle, bu kuşağın bu özelliğini kendi sistemine entegre etmeye çalışmaktadır.

Almanya'da yaşayan Türklerin istikrarlı nüfus artışının 2015 yılı itibarıyla durması Almanya'nın istemediği bir durumdur. İstikrarlı nüfus artışı, genç nüfusa gereksinim duyan Almanya için hayati önem taşımaktadır. Sürekli göçmen alan Almanya yetişmiş bu kalifeye insan gücünü kaybetmek istememektedir. Dolayısıyla Almanya'nın çelişkili gibi görünen Türk varlığına ilişkin yaklaşımı 4. kuşak Türkler için geçerli değildir.

Özellikle Almanya ve Avusturya'daki 4. kuşak Türklerin büyük çoğunluğunun meslek liselerine, meslek yüksekokullarına gitmeleri ve sayıları oldukça yüksek olan üniversite öğrenimi yapmaları, en belirleyici olan eğitim alanında başarılı olmalarından dolayı, gelecekte her iki ülkenin yapısal sistemlerinde daha belirleyici olacaklarının göstergesidir. Bu durum yine gelecekte onların ekonomik durumlarına olumlu yansiyacaktır.

Almanya ve Avusturya'da yaşayan bu kuşak ana vatanları ile yaşadıkları ülkeler arasında her anlamda doğal olarak elçi olma görevlerini yerine getirecektir. Türkiye'ye sadece tatil amaçlı gelen bu kuşağın, yapılan bilimsel araştırmalarda tatil dışında hiç yaşamadığı Türkiye'yi vatan olarak algıladıkları (bk. Şen, 2016, s. 46; Şahin, 2009, ss. 265-270) görülmektedir.

Kaynakça

- Almanya İstatistik Kurumu. (2015). *2015 Yabancılar Raporu*, Almanya.
- Hintereder, P. (1997). *Integration und Sprache. Deutschland Dergisi*, Frankfurt am Main: Franfurter Societäts-Gmbh.
- Hintereder, P. (2016). *Spracherwerb. Deutschland Dergisi*, Frankfurt am Main: Franfurter Societäts-Gmbh.
- Kaya, A. (2000). *Berlin'deki Küçük İstanbul*. İstanbul: Büke Yayınları.
- Kongar, E. (1989). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Konrad Adenhauer Yayınları. (2016). *2016 Yabancılar Raporu*, Almanya.
- Migration and Integration. (2015). *Zahlen.Daten.Indikatoren*, Statistik Austria, Avusturya.
- Mora, N. (2012). *Alman Medyasındaki Türkiye ve Türkler*. Akademik Perspektif.
- Şahin, S. (2012). Almanya'ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, Kasım Sayısı*.
- Şen, F. (2015). Konrad Adenhauer Vakfı. *Almanya'daki Türkler*. Almanya: Konrad A. Yayınları.
- Yılmaz, O. (2016). Almanya'daki Başarılı Entegrasyon Örnekleri - Rol Model Olarak Türkler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 24*.
- Zengin, E. (2010). Türk - Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 12*.

Eletronik Kaynak

- Migranten Studie*. Aralık 2016 tarihinde <https://www.welt.de> > Politik > Themen adresinden erişildi.

ANA DİLİ ALMANCA OLAN ERASMUS ÖĞRENCİLERİNİN TÜRKÇE ÖĞRENMEYE YÖNELİK DENEYİMLERİNİN VE YAKLAŞIMLARININ İNCELENMESİ

Dalim Çiğdem ÜNAL

Özet: Bu çalışma 2010-2015 öğretim yılları arasında Erasmus ve Erasmus Plus Hareketlilik Programlarından yararlanan yabancı öğrencilerin yazmış oldukları 696 Almanca Erasmus deneyim raporuna yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Ana dili Almanca olan Erasmus öğrencilerinin yabancı dil olarak Türkçe öğrenmeye ilişkin deneyimlerini ve yaklaşımlarını saptamak amacıyla söz konusu raporların içerik analizi yapılmış ve MaxQDA 11 adlı nitel veri analizi programından yararlanılmıştır. Araştırmada yabancı Erasmus öğrencilerinin Türkiye dışında ve içinde çeşitli yollar ve yöntemler deneyerek Türkçe öğrendikleri görülmüştür. Özellikle Erasmus Yoğun Türkçe dersine talep oldukça fazla olmuştur, çünkü öğrenciler bu derste verilen eğitim sayesinde kısa sürede etkili Türkçe öğrenebildiklerini ve Türk kültürüyle tanışabildiklerini dile getirmişlerdir. Özel dil kurslarında Türkçe öğrenenler de, iyi bir öğretmen ve ders yapısı ile etkili ve hızlı Türkçe öğrenerek günlük hayata hazırlanabildiklerini belirtmişlerdir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik saptanan olumsuz görüşlerin özellikle dersin organizasyonuna, yöntemine ve ders içindeki öğrenme-öğretme süreçlerine dayandığı ortaya çıkmıştır. Öğrenciler Erasmus öğrenimi için Türkiye'ye gelmeden önce Türkçe öğrenmeye başlamayı önermektedir.

Anahtar kelimeler: Erasmus Öğrenci Hareketliliği Programı, Erasmus deneyim raporu, yabancı dil olarak Türkçe, Almanca konuşan Erasmus öğrencileri, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi.

The Approach and the Experiences of German Native Speaker Erasmus Exchange Students While Learning Turkish

Abstract: Present study is carried out for 696 German Erasmus experience report of foreign students who benefit from Erasmus and Erasmus Plus Mobility Programme between 2010-2015 years. In order to determine the experiences and approaches of German native speaker Erasmus students, Turkish learning as a foreign language, content analysis of experience reports in question had been performed and qualitative data analysis programme called MaxQDA 11 is utilized. In the study it is presented that, foreign Erasmus students learned Turkish using different ways and methods within and out of Turkey. Particularly, request for Erasmus Intensive Language Course (EILC) Turkish was quite a lot, as by means of education given within this course, students have the opinion that they learned Turkish and meet Turkish culture effectively in a short time. Also effective and fast Turkish learning and preparing for the daily life is possible by private language courses with a well-structured course outline and teachers. Adverse opinions raised in Turkish learning as a foreign language are particularly directed for course organization, teaching method and teaching-learning process. Beginning to learn Turkish before coming to Turkey for the Erasmus education is the outstanding recommendation of the students.

Key words: Erasmus Mobility Programme, Erasmus experience report, Turkish as a foreign language, Erasmus students with German as first language, teaching of Turkish as a foreign language.

Giriş

Dil öğretiminin, ana dil öğretimi ve yabancı dil öğretimi olmak üzere iki farklı disiplin çerçevesinde uygulandığı bilinmektedir. Bu ayrımın yapılması, insanların hem ana dillerini hem de başka dilleri öğrenme gereksinimi duymalarından kaynaklanmaktadır. Yabancı dil öğrenme gereksinimi, özellikle ana dili kullanarak iletişim kurmanın mümkün olmadığı durumlarda görülmektedir. Durmuş'a göre, "İnsanların ana dillerinden başka bir dili öğrenme isteğinin ardında toplumsal, uluslararası gelişmelerden etkilenen bireysel tercihler bulunur" (2008, s. 208). Günümüz toplumunda bir değil, birkaç dili öğrenmek gerekli görülmektedir (Barın, 2011, s. 167). Bu durumda yabancı dil öğreniminin ve öğretiminin artması dünyada yaşanan uluslararası, ekonomik, politik, teknolojik ve kültürel ilişkilerin artması ile doğru orantılıdır. Özellikle iletişim teknolojisindeki gelişmeler uluslararası ilişkileri artırmış, ülkeler arasında yakın etkileşim başlamıştır (Er vd., 2012, s. 52; İşcan, 2011, s. 30). Sınırların ortadan kalktığı ve gittikçe küreselleşen dünyamızda farklı toplumlar birbirleriyle daha yoğun bir iletişime geçtiğinden, farklı dilleri öğrenmek, farklı kültürleri tanımak isteği ve ihtiyacı da lüks olmaktan çıkarak önemli bir gereksinim hâline gelmiştir (Bakır, 2014, s. 436).

Diğer yandan bir ülkenin dilinin ön planda olması ve yabancılar tarafından öğrenilmesi o ülkenin prestiji olarak görülmektedir (bk. Ungan, 2006, s. 223). İlişkilerin bu denli hızlanmasının bazı dillerin hızla yayılmasını sağladığı ve bunun en tipik örneğinin İngilizce olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Hengirmen, "Yabancılar dil öğretimi, ülke savunması kadar önemlidir" (Gedik, 2009, s. 8'de aktarıldığı gibi) sözleriyle Türkçenin yabancılar öğretiminin yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi konusunu yurt içi ve yurt dışı olmak üzere iki farklı bakış açısından yaklaşarak irdelemek mümkündür.

1. Yurt Dışında ve Yurt İçinde Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi

Taştekin, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin Batı'da 15. yüzyıl sonrasında misyoner yetiştirme faaliyetleri kapsamında başladığını belirtmiştir (2016, s. 171). Mete'ye göre de "Avrupalıların Türkçeyi öğrenme istekleri, [...] Osmanlı İmparatorluğu zamanında yoğunluk kazanmıştır. [...] Bu dönemde pek çok bilim adamının Türkoloji alanında çalışmaya başlamasıyla bu bilim insanları öncelikle Türkçe öğrenmişlerdir" (2012, s. 37)¹. Nurlu ve Özkan ise Osmanlı

¹ Türkçenin yabancılar öğretimi üzerine yabancı bir yazar tarafından yapılan ilk çalışma, Alman Hieronymus Magiserus'un 1612 yılında Leipzig'de yazdığı

Devleti zamanında Avrupa devletlerinin Türkçeye önem verdiği görüşündedir: “Osmanlı Devleti ile ticari ve diplomatik ilişkiler içinde buldukları için elçilik görevlilerinin Türkçe öğrenmesini gerekli görmüşlerdir” (2016, s. 25).

Günümüzde özellikle Avrupa Birliği’ne üyelik süreci çerçevesinde Avrupa ülkelerinde ve Orta Doğu’nun çeşitli ülkelerinde Türkçe öğrenenlerin sayısında bir artış olduğu görülmektedir (Kana vd., 2016, s. 1128). Ayrıca Amerika, Asya, Avrupa ve Afrika ülkelerinde üniversitelerde öğretilen yabancı dillerden birisi de Türkiye Türkçesidir (Taştekin, 2016, s. 173). Türkçenin, “Amerika Birleşik Devletleri’nde [...], üniversitelerde bu alanda çalışan ve ana dili Türkçe olan öğretmenler ve Türkiye’den Fulbright Yabancı Dil Öğretim Asistanlığı bursu ile giden İngilizce öğretmenleri tarafından [...], Avrupa’da ise [...] ya okul izlencesinin bir parçası olarak ya da okul saatleri dışında ana dili olarak, orta dereceli okullarda ise seçmeli ders olarak (ana dili veya yabancı dil kapsamında)” (Kuşçu, 2013, s. 1’de aktarıldığı gibi) öğretildiği bilinmektedir. Bu durumda, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen hedef kitle yurt içi ve yurt dışında olmak üzere iki ayrı grup altında toplanabilir (bk. Tablo 1).

Tablo 1. Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Hedef Kitleler ve Örnekleri

	Başlıca Hedef Kitleler	Örnekler
Yurt Dışında Türkçe Öğrenen	Yurt dışında yaşayan yabancılar	Türkiye ile ticari ilişkileri olanlar, göçmen Türklerle ilgilenen görevliler veya öğretmenler
	Yurt dışında eğitim alan yabancı öğrenciler	Yurt dışındaki üniversitelerin özellikle Türkoloji, Şarkiyat veya Doğu bilim gibi bölümlerinde öğrenim görenler
	Yurt dışında yaşayan Türkler	Türk göçmenlerin üçüncü kuşak çocukları
	Türk soylular	Türk Cumhuriyetleri’ndeki akraba topluluklarında yaşayanlar
Yurt İçinde Türkçe Öğrenen	Çalışmak için yurt dışından görevli gelen yabancılar	Konsolosluk çalışanları, askerî personel
	Eğitim almak için gelen yabancılar	Türk üniversitelerinde öğrenim görmek isteyen yabancılar
	Geçici ya da kalıcı olarak Türkiye’ye yerleşen yabancılar	Türkiye’de çalışanlar, turistler, Türklerle evlenen yabancılar, Suriyeli göçmenler
	Türk soylular	Türk Cumhuriyetleri’ndeki akraba topluluklarından gelenler ²

“Institutionum Linguae Turcicae libri quatuor” adlı kitaptır (Mete, 2012, s. 40’ta aktarıldığı gibi). Ancak tarihte Türkçenin yabancılarla öğretilmesi amacıyla yazılan ilk eserin Kaşgarlı Mahmur tarafından Araplara Türkçe öğretmek amacıyla 11. yüzyılda (1072-1074 yıllarında) yazılan bir sözlük olan “Divan-ı Lügâti’t-Türk” olduğu kabul edilmektedir (Ungan, 2006, s. 223; Mete, 2012, s. 37; Gedik, 2009, s. 28; Göçer ve Moğul, 2011, s. 798; Demirel, 2011, s. 138; Aydın, 2014, s. 1).

² Özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında bağımsızlığını ilan eden Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında çeşitli ilişkiler kurulmuştur. Türk Dünyası Öğrenci Projesi çerçevesinde 1991 yılından itibaren yurt dışından öğrenci kabulü

Tablo 1’de belirtilen hedef kitleler incelendiğinde, toplumların dışa açılmasıyla toplumlararası ilişkilerin gelişmesi ve insanların yabancı dil öğrenmeye ihtiyaç duydukları yeniden görülmektedir. Bu noktada Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin gittikçe artan önemi de anlaşılmaktadır (Gün vd., 2014, s. 3). Arslan ve Gürsoy Türkiye’nin son yıllarda kültürel, sosyal, ekonomik, askerî vb. ilişkiler kurmasının Türkçenin yabancılar tarafından öğrenilmesini hızlandırdığını belirtmiştir (2008, s. 111). Ayrıca “[h]em lisans hem de lisansüstü eğitimleri için Türkiye’yi tercih eden yabancı öğrencilerin sayısında son yıllarda gözle görülür bir artış yaşanmıştır” (Gürbüz ve Güleç, 2016, s. 141). Özellikle Erasmus Değişim Programı ile üniversitelerdeki öğrenim hareketliliği artmış ve yabancılarla Türkçe öğretimine ilgi büyümüştür (Harputoğlu, 2015, s. iii). Kana vd. ise son yıllarda çeşitli politik nedenlerle Türkiye’ye gelen milyonlarca sığınmacı nedeniyle yabancı dil olarak Türkçe öğretimi bir pazar hâline geldiği görüşündedir (2016, s. 1128).

Yurt içinde ve yurt dışında Türkçe öğrenmeye yönelik artan talebi karşılayabilmek ve Türkçenin yabancı dil olarak öğretimini gerçekleştirmek amacıyla yeni kuruluşlar, merkezler oluşturulmuş, özel kurumlarda kurslar açılmış ve üniversitelerde yeni bölümler kurulmuştur (Ercan, 2015, s. 2; Mete, 2012, s. 37; Yılmaz ve Buzlukluoğlu Arslan, 2014, s. 1182)³. Diğer yandan yabancılarla Türkçe öğretimine yönelik ilginin artmasıyla birlikte Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik kaynaklarda ve yapılan akademik çalışmalarda da artış olmuştur⁴. Yeni yapılan bilimsel araştırmalar hızla büyüyen bu alanın daha derinlemesine incelenerek mevcut sorunların net bir

başlamıştır. Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından günümüzde devam eden bu proje, Türk soylu öğrencilerin ortaöğretim, yükseköğretim ve lisansüstü düzeyinde eğitim almak için ülkemize getirilmesine yöneliktir (Aramak, 2016, s. 13’te aktarıldığı gibi; Gürbüz ve Güleç, 2016, s. 142; Sefa, 2005, s. 86).

³ Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında ilk olarak 1984 yılında Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi (TÖMER) açılmıştır. TÖMER, üniversite öğrenimi görmeye gelen yabancılarla Türkçe öğretmek amacıyla kurulmuştur. Bunu Gazi Üniversitesi, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi ve Ege Üniversitesine bağlı TÖMER’ler izlemiştir. Türk İş Birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığına bağlı Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) da yurt dışındaki üniversitelerde bulunan Türkoloji bölümlerine katkıda bulunmuştur. Yurt içinde ve yurt dışında faaliyet gösteren bir kamu vakfı olan Yunus Emre Vakfı’na bağlı Yunus Emre Enstitüsü de Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine somut katkıda bulunmakta ve ayrıca “Türkoloji Projesi İş Birliği Protokolü” ile yurt dışında öğrenim gören yabancı öğrencileri desteklemektedir (Aydın, 2014, s. 1).

⁴ Üniversitelerde yabancılarla Türkçe öğretimi alanında akademisyen ve öğretmen yetiştirmek amacıyla yüksek lisans ve doktora eğitim programları açılmaya başlanmıştır (Mete, 2012, s. 65; Nurlu ve Özkan, 2016, s. 27).

biçimde ortaya çıkartılmasını sağlamıştır. Söz konusu çalışmaların ortak noktası ise, eğitimin daha nitelikli bir hâle gelebilmesi için öncelikle alana yönelik sorunların saptanarak çözüm önerilerinin ivedilikle hayata geçirilmesidir (İslioğlu, 2015, s. 40; Mete, 2012, s. 13).

2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Görülen Sorunlar ve Beklentiler

Türkiye’de Türkçenin yabancı dil olarak resmî veya özel kurumlarda, çeşitli üniversitelerde, dil merkezlerinde, dil kurslarında ve özel kuruluşlarda öğretildiği bilinmektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde aşağıda listelenen sorunların ve beklentilerin olduğu görülmektedir. Buna göre alanın başlıca sorunları (kısmen kaynağında yatan nedenlerle birlikte) aşağıda listelenmektedir (Ayrıca bk. Barın, 2011; Candaş Karababa, 2009; Durmuş, 2013; Er vd., 2012; Göçer, 2009; İslioğlu, 2015; Kana vd., 2016; Koçer, 2013; Mete, 2012; Özdemir, 2013):

- Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin özel bir uzmanlık alanı olarak görülüyor olması
- Alanda yeterli kaynak olmaması
- Öğretmenlerin alanında uzman olmaması ve yabancı dil olarak Türkçe öğretmenliği yapanların çok farklı altyapılara sahip olması (özellikle Yabancı Diller, Dil Bilim, Türkçe Öğretmenliği, Türkçe Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinden mezun olanların bu alanda görev yapıyor olması)
- Nitelikli ders malzemelerinin azlığı
- Bilimsel araştırmaların yetersiz olması
- Ders içeriklerinin uygun olmaması
- Derste kullanılan geleneksel yöntemin uygun olmaması
- Ders kitaplarının yetersiz olması
- Öğretim programlarının detaylı olarak hazırlanmamış ve net olarak oluşturulmamış olması
- Öğretim ortamlarının uygun olmaması
- Ders uygulamalarında görülen büyük farklılıkların olması
- Hedef kitleye uygun olmayan öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanılması (özellikle yabancı ev hanımına, öğrenciye, diplomata, iş adamına ve Türk soylular gibi çok farklı hedef gruplara aynı biçimde veya aynı yöntemlerle Türkçe öğretiliyor olması).

Buradan hareketle, alana yönelik sorunların giderilebilmesi için somut olarak atılması beklenen adımlar aşağıda belirtilmektedir (Ayrıca bk. Barın, 2011; Er vd., 2012; Göçer, 2009; Kana vd., 2016; Mete, 2012; Özdemir, 2013):

- Program geliştirme çalışmalarının hızlandırılarak içeriklerin ihtiyaçları ve hedefleri karşılamaya uygun olduğu öğretim programlarının hazırlanması
- Hedef kitlelere göre nitelikli ders kitaplarının hazırlanması
- Öğretim hedeflerinin detaylıca incelenerek yeniden belirlenmesi
- Alanında yetkin, nitelikli, uzman öğretmenlerin yetiştirilmesinin ve görev yapmasının sağlanması
- Uygun, nitelikli malzeme ve materyallerin geliştirilerek öğretim ortamlarında kullanılmasının sağlanması
- Bilimsel çalışmaların artarak yapılmasına öncelik ve önem verilmesi
- Verilen eğitimlerdeki farklılıkların giderilerek bir iş birliği, uyum ve eş güdüm sağlanması
- Çağdaş ders yöntemlerinin ve tekniklerinin hedef kitleye uygun olarak kullanılması
- Üniversitelerde alana yönelik yeni yüksek lisans ve doktora programlarının açılması sürdürülmesi, özellikle de Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Lisans Programlarının açılmasının.

3. Erasmus Programı

Türkiye'nin "ortak tarihî ve kültürel bağlarından dolayı Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'yle; Avrupa Birliği'ne giriş sürecinden dolayı da Avrupa ülkeleriyle yakın ilişki içerisinde" (Aydın, 2014, s. 1) olduğu bilinmektedir. Bu nedenle hem Türkiye'deki üniversitelerde okuyan öğrenciler hem de yabancı üniversitelerin öğrencileri Avrupa Birliği'nin öğrenci değişim programlarına katılmaktadır. Misyonu "Avrupa Birliği başta olmak üzere diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla, eğitim ve gençlik alanında finansal destek, öğrenme ve hareketlilik fırsatları sağlayan programların yürütülmesi ve yenilerinin hayata geçirilmesi" (Ulusal Ajans, 2017b) olarak belirtilen Ulusal Ajans, Avrupa Komisyonu'nun Erasmus Öğrenci Öğrenim Hareketliliği Programını (2007-2013) yürütmüştür ve günümüzde ise Erasmus Plus Programını (2014-2020) yürütmektedir. Avrupa Birliği Eğitim Programlarının başlıca amaçları arasında öğrenci ve personel hareketliliğini teşvik etmek geldiğinden zamanla daha fazla sayıda ülke bu programlardan yararlanmaya başlamıştır. Özellikle Erasmus Plus Programı ile çok dillilik vurgulanmış ve programın özel amaçları arasında dil öğreniminin teşvik edilmesi de sayılmıştır (Aydın, 2014, s. 28). Mirici vd. giderek artan sayıda öğrencinin Avrupa'da az kullanılan ve öğretilen dillerin

konusulduğu ülkeleri tercih ettiği görüşündedir (2009, s. 148). Bu bağlamda hem Türkiye’den giden hem de Türkiye’ye gelen öğrenci sayıları her yıl artış gösterdiğinden Erasmus öğrenci değişimleri, programa Avrupa Birliği aday ülke statüsüyle dâhil olan Türkiye’de de yabancıların Türkçe öğrenmesi açısından önemli katkı sağlamaktadır. Aşağıda dönemlere göre Türkiye’ye gelen ve Türkiye’den giden Erasmus öğrencilerinin sayıları ve bu sayılardaki artış oranları verilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2017a, 2017b) (bk. Tablo 2):

Tablo 2. Türkiye’ye Öğrenim Görmek İçin Gelen Yabancı Öğrenci Sayıları ve Artış Oranları

Dönem	Gelen Öğrenci Sayısı (f)	Gelen Öğrenci Sayısındaki Artış Oranı (%)	Giden Öğrenci Sayısı (f)	Giden Öğrenci Sayısındaki Artış Oranı (%)
2004/05	299	-	1142	-
2005/06	828	%176	2852	%150
2006/07	1321	%59,5	4438	%56
2007/08	1982	%50,0	7119	%60
2008/09	2658	%34,1	7794	%9
2009/10	3336	%25,5	8758	%12
2010/11	4288	%28,5	10095	%15
2011/12	5269	%22,9	11826	%17
2012/13	6135	%16,4	14399	%22
2013/14	6818	%11,1	15060	%5
Toplam Sayı/ Ortalama Artış Oranı	32934	%47,2	83483	%38

Tablo 2 incelendiğinde, 2004-2005 öğretim yılından 2013/2014 öğretim yılı sonuna kadar Türkiye’de öğrenim görmek için gelen yabancı öğrencilerin sayısının her geçen yıl artmakta olduğu görülmektedir. Ayrıca gelen öğrenci sayısındaki ortalama artış oranı %47,2 ile giden öğrenci sayısındaki artış oranı olan %38’den daha fazla olmuştur. Türkiye’ye gelen yabancı Erasmus öğrencilerinin Türkçenin yabancı dil olarak öğrenimi konusuna yönelik deneyim ve görüşlerinin de araştırılması alanın gelişmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Koçer, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin hedef kültürle bütünleştirilmiş dersler sonrasında görüşlerini incelemiştir (2013, s. 25). Mirici vd. de Erasmus programı çerçevesinde Türkiye’de Türkçe öğrenen

yabancıların yoğun dil kurslarına katılma nedenlerini ve görüşlerini araştırmıştır (2009, s. 148). Arslan Kechriotis ve Erdem ise Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin eğilimlerini ders planlama süreci açısından yaklaşılarak saptamışlardır (2011, s. 593). Ancak konuya yönelik durum tespiti ve ihtiyaç analizi yapılan bilimsel araştırmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Buna karşın yabancı Erasmus öğrencilerinin profiline uygun olan Türkçe öğretimi süreçleri detaylıca araştırılmalı ve gereken öğretim planlaması yapılarak yabancılara Türkçe öğretiminin daha etkili olması sağlanmalıdır.

4. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, yabancı Erasmus öğrencilerinin Türkçe öğrenme süreçlerini inceleyerek öğrencilerin amaçlarını ve beklentilerini ortaya çıkartmak hedeflenmektedir. Bu bağlamda, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecini iyileştirmeye katkıda bulunmak istenmektedir. Araştırmanın amacı şöyle ifade edilebilir: 2010-2015 öğretim yıllarında Almanca konuşulan ülkelerden gelerek Türkiye’de yaşamış olan Erasmus öğrencilerinin yazmış olduğu Almanca Erasmus Deneyim Raporlarının içerik çözümlemesinin yapılması yoluyla,

- a. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik izlenim, görüş ve düşünceleri araştırmak,
- b. Türkçenin yabancı dil olarak nerede ve nasıl öğrenildiği hakkında bilgi toplayarak güncel durum tespiti yapmak,
- c. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanına yönelik ihtiyaçlara dikkat çekmek,
- ç. Erasmus Programını yabancı dil olarak Türkçe öğretimi açısından irdeleyerek fırsatları ve sorunları belirlemek ve çözüm önerileri sunmak.

Araştırmanın soruları şöyle ifade edilebilir:

Almanca konuşan ülkelere Türkiye’ye gelen Erasmus öğrencileri açısından bakıldığında,

1. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik genel deneyimler, izlenimler ve nedenleri nelerdir?
2. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik olumlu değerlendirmeler ve nedenleri nelerdir?
3. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik olumsuz değerlendirmeler ve nedenleri nelerdir?
4. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik tavsiyeler nelerdir?

5. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, durum saptaması yapmaya yönelik betimleyici bir çalışmadır. Betimsel tarama modeli, geçmişte veya hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2006, s. 77). Araştırma desenlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırılması amaçlanan olgu veya olgular hakkında bilgileri içeren yazılı belgelere ulaşarak onların veri analizini içeren nitel bir araştırma yöntemidir (Çepni, 2010; Han, 2016, s. 705'te aktarıldığı gibi). Araştırmanın kaynak verileri Erasmus deneyim raporları aracılığıyla elde edilmiştir⁵.

⁵ Erasmus deneyim raporu, Erasmus değişim programından yararlanan öğrencilerin kendi üniversitesine döndüğünde, konuk üniversitedeki kalış sürecine yönelik olarak hazırlayarak teslim etmeleri gereken bir belgedir. Burada asıl amaç, Erasmus değişim programına katılmış öğrencilerin edindiği somut yaşantılara dayanan bilgi ve deneyimlerinden yararlanarak, gelecekte programa katılacak olan diğer Erasmus öğrencilerinin kalış ve eğitim süreçlerinde faydalanmasını ve desteklenmesini sağlamaktır. Genellikle serbest yazı biçiminde formüle edilmesi beklenen ve uzunluğu 2-25 A4 sayfası arasında değişebilen bu raporların hazırlanması aşamasında belirli ölçütlere uyulması gerekmektedir. Buna göre değinilmesi beklenen noktalar şu şekilde özetlenebilir: öğrencinin kimlik ve iletişim bilgileri (yayımlanması isteğe bağlı), gidilen üniversite ve bölümün adı, öğretim yılı ve dönemi, gidilen ülke, kurumun çok kısa tanıtımı, varış öncesi hazırlıklar, yolculuk, varış ve kalınacak yere yerleşme süreci, oturma ve kalış izni çerçevesinde yapılan resmî ve bürokratik işlemler, konuk okuldaki Erasmus ofisiyle olan ilişkiler, eğitim-öğretim sistemi, ders sistemi; yerli öğrenciler ve diğer Erasmus öğrencileriyle öğretim elemanlarıyla, yerli halkla ve arkadaşlarla olan ilişkiler; toplumsal, sosyal, kültürel yaşantılar ve deneyimler, yapılması ve yapılmaması tavsiye edilen unsurlar, geri dönüş süreci, en güzel ve en kötü yaşantılar, sonuç olarak sağlanan kişisel kazanımlara yönelik genel değerlendirme. Katılımcıların yazıyı kaleme alırken görüşlerin ve izlenimlerin doğal ve çarpıcı bir biçimde aktarılması için çeşitli pratik fikirler ve örnekler vermekten, bilgilendirici değerlendirmeler yapmaktan çekinmemeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Erasmus deneyim raporlarında serbest yazı dışında, önceden oluşturulmuş kapalı sorulara cevaplar alarak bilgi toplama uygulamasının olduğu da görülmektedir. Ancak kapalı sorular ve yanıtlarından oluşan raporlar, bu araştırma kapsamında incelemeye uygun olmadığından değerlendirmeye alınmamıştır. Erasmus programı için çok çeşitli bilgiler içeren ve programın geliştirilmesine katkı sağlaması açısından değerli olduğu düşünülen deneyim raporları öğrenci tarafından konuk bulunduğu ülkeden geri döndükten sonra ortalama iki hafta içinde düzenlenmekte, imza karşılığında verilen kişisel izin prosedürü sonrasında üniversitenin resmî sayfasında erişime açılmaktadır (Ayrıca bk. Justus Liebig Üniversitesi, 2017). Ancak bazı deneyim raporlarına sadece ilgili üniversite öğrencileri ve personeli şifre kullanarak ulaşabilmektedir. Erişimi şifre gerektiren raporlar bu çalışmaya dâhil edilememiştir.

Bu araştırmada, Almanya ve Avusturya'da bulunan 56 farklı üniversiteden⁶ gelerek Türkiye'deki 36 farklı üniversitede⁷ 2010-2015 öğretim yılları arasında en az bir dönem öğrenim görmüş olan yabancı uyruklu öğrencinin ülkesine geri

⁶ Görüşleri incelenen yabancı uyruklu öğrencilerin üniversiteleri ve Erasmus deneyim raporu sayıları aşağıda belirtilmektedir:

Universität Mannheim (111), Technische Universität München (73), RWTH Aachen (57), Otto-von-Guericke-Universität Magdeburg (56), Europa-Universität Viadrina Frankfurt (36), Ruhr Universität Bochum (32), Ludwig-Maximilians-Universität (27), Technische Universität Dresden (27), Universität Bremen (26), Cari von Ossietzky Universität Oldenburg (22), Humboldt-Universität zu Berlin (22), Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn (19), Technische Universität Darmstadt (18), Universität Augsburg (18), Technische Universität Dortmund (11), Universität Potsdam (10), Universität Göttingen (9), Technische Universität Chemnitz (9), Johannes Kepler Universität Linz (9), Martin-Luther-Universität Halle- Wittenberg (9), Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg (8), Brandenburgische Technische Universität (8), Hochschule für Angewandte Wissenschaften München (7), Universität Ulm (7), Technische Hochschule Nürnberg Georg Simon Ohm (6), Universität Bayreuth (6), Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf (4), Universität Heidelberg (4), Justus-Liebig-Universität Gießen (3), Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald (3), Technische Hochschule Köln (3), Universität Hamburg (3), Hochschule Rosenheim (3), Fachhochschule Köln (2), Institut für Europäische Kunstgeschichte der Universität Heidelberg (2), Technische Universität Berlin (2), Universität Würzburg (2), Fachhochschule Wedel (2), Hochschule Hannover (2), Frankfurt University of Applied Sciences (2), Medizinische Universität Innsbruck (1), Hochschule Reutlingen (1), Albert-Ludwigs-Universität Freiburg (1), Deutsche Sporthochschule Köln (1), Fachhochschule Aachen (1), Hochschule der Medien (1), Ernst-Abbe-Hochschule Jena (1), Technische Universität Bergakademie Freiberg (1), Universität Siegen (1), Karlsruher Institut für Technologie (1), Technische Universität Braunschweig (1), Westfälische Wilhelms-Universität Münster (1), Hochschule Ostwestfalen-Lippe (1), Fachhochschule Schmalkalden (1), Hochschule Nordhausen (1), Medizinische Hochschule Hannover (1).

⁷ Görüşleri incelenen yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye'de misafir olduğu üniversitelerin adları ve Erasmus deneyim raporu sayıları aşağıda yer almaktadır: ITU (126), Marmara Üniversitesi (93), Boğaziçi Üniversitesi (77), Bilgi Üniversitesi (62), İstanbul Üniversitesi (48), Sabancı Üniversitesi (46), Bilkent Üniversitesi (40), Hacettepe Üniversitesi (30), Koç Üniversitesi (28), Bahçeşehir Üniversitesi (18), Yeditepe Üniversitesi (15), ODTÜ (13), Yıldız Teknik Üniversitesi (12), Ege Üniversitesi (12), Kültür Üniversitesi (12), Akdeniz Üniversitesi (10), Dokuz Eylül Üniversitesi (10), Kadir Has Üniversitesi (6), Özyeğin Üniversitesi (5), Doğuş Üniversitesi (4), Yaşar Üniversitesi (4), İzmir Ekonomi Üniversitesi (3), Uludağ Üniversitesi (3), TED Üniversitesi (3), Ankara Üniversitesi (2), Çukurova Üniversitesi (2), Mersin Üniversitesi (2), Karabük Üniversitesi (2), Yalova Üniversitesi (2), Gediz Üniversitesi (2), Arel Üniversitesi (2), Mimar Sinan Üniversitesi (2), Anadolu Üniversitesi (2), Gazi Üniversitesi (2), Beykent Üniversitesi (2), Halic Üniversitesi (2).

dönünce yazmış olduğu 696 Erasmus deneyim raporu incelenmiştir. Almanca konuşulan ülkelerden gelen ve ana dili Almanca olan 696 öğrencinin 446'sı devlet üniversitesinde (%64,08), 250'si ise vakıf üniversitelerinde (%35,92) öğrenim görmüştür.

Söz konusu deneyim raporları üniversitelerin Erasmus ve/veya Erasmus Plus Programına yönelik içeriklerinin bulunduğu resmî Genel Ağ (İnternet) portallarında yayımlanmıştır (bk. Kaynak Belgeler). Bu çalışmada, Erasmus deneyim raporlarına 56 yabancı üniversitenin Genel Ağ adresi üzerinden ulaşılmıştır. Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçenin yabancı dil olarak öğrenimine yönelik farklı görüş ve tavsiyelerini saptamak amacıyla raporların içerik analizi yapılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde MaxQDA 11 adlı nitel veri analizi programından yararlanılmıştır. Bilgisayar destekli veri analizinin yapılabilmesi için incelenecek raporlar programa aktarılmış, okunmuş, kodlanmış ve kodlamaların referans ve yüzde değerleri elde edilmiştir.

Örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Güncel durumu saptamak amacıyla ulaşılan bütün raporlar incelenmemiş, toplam 5 yıllık zaman dilimini kapsayan raporlara yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yanlış bir örnekleme seçiminin olmaması için deneyim raporlarından raporu yazan öğrenci veya ailesinden Türk kökeni olanlar araştırmanın dışında tutulmuştur. Bu sayede doğru katılımcılar ve veriler kullanılarak araştırmanın geçerliğinin ve genellenebilirliğinin artırılması sağlanmıştır.

Deneyim raporlarındaki ham verilerinin çözümlenmesinin tümevarımcı içerik analiz biçimi kullanılmıştır. Erasmus öğrencilerinin deneyim raporlarındaki yazılı ifadelerinden tematik kodlamalar yapılmış ve elde edilen bu kodlamalar belirli temalar ve kategoriler biçiminde sınıflandırılmıştır. Tümevarımcı içerik analizinde yazılı dokümanlar üzerinde kodlamalar yaparak derinlerdeki kavramları ortaya çıkarmak ve çıkan kavramların birbiriyle olan ilişkilerini keşfetmek (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 227) amaçlanmıştır. Tümevarımcı analiz biçiminin tercih edilmesinin nedeni, henüz yeterli sayıda bilimsel araştırma yapılmamış olan *yabancılara Türkçe öğretimi* konusunda yeni bulgulara ulaşılabileceğinin düşünülmesidir. Bütün deneyim raporları kodlandıktan sonra elde edilen veriler düzenlenmiş ve kategorisel analiz yaklaşımıyla sınıflandırılmıştır. Sonuç olarak, deneyim raporlarından elde edilen veriler betimsel bir yaklaşımla sayısallaştırılmış, tekrarladığı görülerek elde edilen temalarla kategoriler referans sayıları (f), kodlama yoğunluğu (%) eşliğinde sunulmuştur. Ayrıca tablolar oluşturulurken anlamı en uygun biçimde yansıtan örnek cümleler yine deneyim raporlarından alıntılar yapılarak verilmiştir.

6. Bulgular ve Yorumlar

Ana dili Almanca olan Erasmus öğrencilerinin yabancı dil olarak Türkçe öğrenimlerine yönelik deneyimleri, izlenimleri, yaklaşımları ve eğilimleri analiz edildiğinde aşağıda sunulan temalara ve kategorilere ulaşılmıştır.

6.1. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yönelik Genel Deneyimler ve Görüşler

Türkçe öğretimine yönelik genel deneyim ve görüşlerin *Kişisel ve Sosyal Hayata Yönelik ve Öğretim Kurumlarına ve Ortamlarına Yönelik* olmak üzere iki ayrı kategoride dile getirildiği görülmektedir (bk. Tablo 3).

Tablo 3. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yönelik Genel Deneyim ve Düşünceleri Yansıtan Temalar

Kategori	Betimleyici Kodlar	Örnek Cümleler	f
			%
Kişisel ve Sosyal Yaşamda Türkçe Öğrenmek	Kendi ülkesindeki üniversitede Türkçe dersi alır.	Birkaç seneden beri biraz Türkçe öğrendiğim için ve dil becerilerimi geliştirmek istediğim için mutlaka Türkiye'ye gitmek istiyordum. (Ö09.03)	104 25,6
	Türklerle oturarak/iletişim kurarak Türkçesini iletir.	Türkçe bilgilerimi ilerletebilmek için yerli öğrencilerle birlikte yaşamaya karar verdim. Kesinlikle diğer Erasmus öğrencileriyle birlikte oturmak istemiyordum. (Ö09.22)	30 7,4
	Türkçe konuşarak Türklerle iletişim kurmaya çalışır.	Bir diğer akşam kıyı kenarında içinde ateş yanan küçük bir kayık olduğunu gördüm. İçindeki balığı beni fark ettiğinde hemen beni kayığına davet etti ve böylece ılık akşam havasında sallanan bir kayığın içinde oturmuş onun yaptığı sobaya bakıyordum. Birbirimizle Türkçe konuştuk ve onun kayıktaki yaşamı hakkında birçok şey öğrendim. (Ö03.01)	28 6,9
	Türkçe öğrenmekten memnun olur.	Bu dili öğrenmek gerçekten çok hoşuma gitti. (Ö08.01)	20 4,9
	Kendi kendine Türkçe öğrenir.	Daha Erasmus ziyareti başlamadan önce kendim Hueber'in bir kitabından ve CD'lerinden çalışarak temel Türkçe öğrendim. (Ö33.33)	15 3,7
	Türkçesini iletmeyi amaçlar.	Ben Türkçe bilgilerimi iletmeye öncelik vermiştim ve bu yüzden de üniversitede mutlaka dili Türkçe olan dersleri programıma almak istiyordum. (Ö09.10)	9 2,2

	Türkçesini iletmeye önem vermez.	Birkaç kelime, kalıp ve sayı dışında hemen hemen hiç Türkçe öğrenmediğimi açıkça itiraf etmeliyim. (Ö44.06)	7
			1,7
	Erasmus sonrasında daha iyi Türkçe bilir.	Erasmus ziyaretimin sonunda günlük hayatta insanlarla iletişim kurarken oldukça akıcı bir biçimde Türkçe konuşabiliyorum. (Ö38.01)	7
			1,7
	Türkçe öğrenmek ister.	Üniversitedeki Türkçe dersi sadece haftada bir gündü, ben daha yoğun bir biçimde Türkçe öğrenmek istediğim için özel dil kursuna da gitmeye karar verdim. (Ö33.33)	5
			1,2
Öğretim Kurumlarında ve Ortamlarında Türkçe Öğrenmek	Üniversitede Türkçe dersi alır.	Hacettepe Üniversitesi Dil Merkezinde (HÜ TÖMER) bir Türkçe dersi aldım. (Ö24.10)	57
			14,0
	Özel Türkçe Kursuna gider.	Ben bir müddet sonra üniversite dışında özel bir Türkçe kursu buldum ve orada ders aldım. (Ö46.02)	51
			12,5
	Erasmus Yoğun Türkçe dersini alır.	Ben dönem başlamadan önce Ankara'da dört hafta süren Erasmus yoğun Türkçe dersini aldım. (Ö64.14)	40
			9,8
Tandem partneri ile Türkçe öğrenir.	Ben kendim için çeşitli Tandem partnerleri edindim ve onlarla birlikte çalıştım. Ege Üniversitesinde birçok öğrenci Erasmus Programı için Almanya'ya gittiğinden dil öğrenmek konusunda istekli olan bir partner bulmak çok da zor değil. (Ö54.11)	5	
		1,2	
	Toplam		407
			100

Tablo 3'e göre, birçok Erasmus öğrencisi (f=104), henüz kendi ülkesindeyken yabancı dil olarak Türkçe öğrenme deneyimi yaşamaktadır. Bu deneyim iki ayrı olgu biçiminde karşımıza çıkmaktadır: Raporlarda ağırlıklı olarak vurgulanan, öğrencilerin Türkiye'de geçirecekleri Erasmus dönemine daha başlamadan bir-iki dönem önce kendi üniversitelerinde açılan Türkçe derslerini alarak Türkiye'ye yönelik hazırlık yapıyor olmalarıdır. Bu bağlamda kimileri de Erasmus dönemi öncesinde kendi kendine Türkçe öğrenerek hazırlık yapmayı tercih etmiştir. İkinci olarak vurgulanan olgu ise herhangi bir nedenle Türkçe öğrenme deneyimi edinmiş olan kişilerin, Erasmus programında Türkiye'ye gelmeye karar verdikleri ve bu yönde büyük bir istek ve motivasyon içinde olduklarıdır.

Türkiye'de yaşanan deneyimler çerçevesinde, yabancı öğrencilerin Türkçelerini iletmelerinin en etkili yolunun Türklerle aynı evde oturmak ve Türklerle yoğun etkileşimlere girmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yabancı Erasmus öğrencilerinin Türkçe konuşarak Türklerle iletişim kurmaya çalıştığı,

Türkçe öğrenmekten memnun olduğu, Türkçelerini ilerletmeyi amaçladığı görülmüştür. Erasmus dönemi boyunca Türkçe öğrenmek istediğini dile getirenler olduğu gibi, az sayıda da olsa bazıları, Türkçelerini ilerletmeye pek önem vermemiş olduklarını belirtmektedir.

Öğretim kurumlarına ve ortamlarına yönelik olarak yaşanan deneyimlerin başında ise, geldiği Türk üniversitesinde Türkçe dersi almış olmak gelmektedir. Bunu özel Türkçe kursuna gitmek, Erasmus yoğun Türkçe dersini almak, Tandem partneri ile Türkçe öğrenmek gibi deneyimler izlemektedir.

6.2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yönelik Olumlu Görüşler

Türkçe öğretimine yönelik olumlu düşüncelerin *Kişisel ve Sosyal Hayata, Türkiye'deki Özel Dil Kurumlarına, Türkiye'deki Devlet Üniversitesi ve Vakıf Üniversitesine, Geldiği Yabancı Ülkedeki Üniversiteye ve Türkçeye Yönelik* olmak üzere beş ayrı kategoride dile getirildiği görülmektedir.

6.2.1. Kişisel ve Sosyal Hayatta Türkçe Öğretimine Yönelik Olumlu Görüşler

Erasmus öğrencilerinin kişisel ve sosyal hayatı bağlamında bulgularan olumlu görüşler Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Kişisel ve Sosyal Hayatta Türkçe Öğretimine Yönelik Olumlu Görüşleri Yansıtan Temalar

Kategori	Betimleyici Kodlar	Örnek Cümleler	f
			%
Kişisel ve Sosyal Hayatta Türkçe Öğretimi	Yabancıların Türkçe öğrenmesi Türkleri mutlu eder.	Ancak yerli halkın kendileriyle Türkçe konuşmaya çalışıldığında çok sevindiğini fark ettim. (Ö62.01)	49 29,1
	İngilizce iletişim kurulamadığından Türkçe bilmek gerekir.	Günlük hayatta İngilizce pek kullanılmadığından Türkçe öğrenme gereksinimi var. (Ö08.04)	38 22,6
	Türkçe bilmek günlük hayatta çok yararlı ve avantajlıdır.	Biraz Türkçe bilgisi anormal derecede faydalı oluyor: yolu sormada, taşıtların hareket saatlerini sormada, yemek siparişi vermede, oda tutmada. (Ö63.28)	28 16,6
	Türkler Türkçe bilen yabancıları iyi davranır.	Biraz olsun Türkçe konuşabilmek âdeta dünyaya açılan bir kapıdır: evlere davet edilirsiniz, ücret ödemedem yolculuklar yaparsınız, olası bütün sorunlarda size yardım edilir. (Ö64.70)	14 8,3
	Türkçe bilen yabancılar Türklerle daha çok yakınlaşır.	Ben şunu öğrendim: Bir misafir olarak görülürken bir anda bir arkadaş ya da “dost” olarak görülmenin yolu aslında dil bilmekten ve meraklı olmaktan geçiyor. (Ö29.13)	11 6,5

	Türkçe bilmek Türk kültürünü ve hayatını tanımayı sağlar.	Eğer önceden bir Türkçe dersi aldıysanız ülkeyi ve kültürü çok daha iyi tanıyabiliyorsunuz. (Ö24.29)	8
			4,7
	Azıcık Türkçe bilmek bile günlük hayatta çok faydalı olur.	Birazcık Türkçe bilmek bile sizin yaşamınızı kolaylaştırmaya yetiyor. (Ö64.24)	7
			4,1
	Türkçe bilmemek hayatı zorlaştırır.	Ben hiç dil bilmeden geldim ve kendimi çok çaresiz hissettim, çünkü hiç kimseyi anlayamıyordum ve çok zor iletişim kurabiliyordum. (Ö09.06)	7
			4,1
	Türkiye'den daha çok zevk alınır.	Ne kadar iyi Türkçe biliyorsanız, Türkiye'den o kadar daha çok zevk alıyorsunuz. (Ö53.04)	6
			3,5
	Toplam		168
			100

Tablo 4'te belirtilen *Kişisel ve Sosyal Hayata Yönelik* olumlu görüşlerin başında Türklerin Türkçe konuşmaya çalışan yabancılarla karşılaştıklarında büyük bir mutluluk ve sevinç duyuyor olması gelmektedir. Diğer yandan, Türklerin pek iyi İngilizce bilmiyor olması nedeniyle yabancıların Türkçe öğrenmesinin gerekli olduğu görüşü ortaya çıkan çarpıcı bir bulgudur. Diğer bulgular, Türkçe bilmenin günlük hayatta çok yararlı ve avantajlı olduğu, Türklerin Türkçe konuşan yabancılarla oldukça iyi davrandığı, yabancıların Türkçe konuşunca Türklerle daha iyi yakınlaşma imkânı bulduğu, Türkçe bilmenin Türk kültürünü ve hayatını tanımayı sağladığı ve çok az Türkçe bilmenin bile günlük hayatta faydalı olduğu doğrultusundadır. Bir diğer ilginç görüş ise, yabancıların Türkçe bilmemesi durumunda Türkiye'deki hayatlarının oldukça zorlaşıyor olmasıdır. Türkçe bilince Türkiye'den daha çok zevk alındığını, Türkiye'de daha iyi yaşadığını düşünenler de bulunmaktadır.

6.2.2. Türkiye'deki Özel Dil Kurumlarında Türkçe Öğretimine Yönelik Olumlu Görüşler

Özel dil kurumlarında Türkçe öğretimi konusuna yönelik olarak karşılaşılan olumlu izlenimler ve değerlendirmeler Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Özel Dil Kurumlarında Türkçe Öğretimine Yönelik Olumlu Görüşleri Yansıtan Temalar

Kategori	Betimleyici Kodlar	Örnek Cümleler	f
			%
Özel Dil Kurumunda Türkçe Öğretimi	Dilmer iyidir.	Daha önce Erasmus öğrencisi olan bir arkadaşımın tavsiyesi üzerine ilk günden itibaren Dilmer'e gittim ve bütün süre boyunca devam ettim, çünkü oradan çok memnundum ve oradaki Türkçe dersi çok hoşuma gidiyordu. (Ö37.06)	13
			16,3
	Sınıflar kalabalık değildir.	Küçük bir grupla Türkçe öğrenmek çok mantıklıydı. (Ö03.10)	11
			13,8

Konuşma becerileri geliştirilir.	Ders konuşmaya dayalı olarak işleniyordu, üniversitedeki standart bir dersle kıyaslanması mümkün değildi. (Ö35.13)	9
		11,3
Dersten günlük hayatta yararlanır.	Haftada altı saatlik ders sayesinde günlük hayatta faydalı olan şeyler hızlı bir biçimde öğreniliyor. (Ö60.01)	8
		10,0
Öğretmen iyidir.	O, bugüne kadar görmüş olduğum en yetenekli yabancı dil öğretmeni idi. (Ö38.40)	8
		10,0
Yapısı ve organizasyonu iyidir.	Bu dil okulunun organizasyonu iyiydi, net bir yapısı vardı. (Ö29.27)	8
		10,0
Çeşitli imkânlar vardır.	Hem gündüzleri hem de akşamları ve hafta sonları çeşitli Türkçe dersleri veriliyordu. (Ö29.27)	8
		10,0
TÖMER iyidir.	Üç ay boyunca haftada dokuz saat Kadıköy'deki TÖMER'e kursa gittim. Erasmus öğrencisi olduğum için ücretin yaklaşık yarısını ödedim. Bu kurs çok faydalıydı. (Ö37.02)	8
		10,0
Türkçe Atölyesi iyidir.	Daha sonra Türkçe Atölyesi'ne gittim ve yaptığım bu seçimden aşırı memnundum. (Ö48.10)	7
		8,8
KediCat iyidir.	Sonrasında bana uygun olan, aylar boyunca çok iyi ve çok fazla şey öğrendiğim dil kursunu buldum. Bu kursun adı Kedicat, yeri Taksim'de, İstiklal Caddesi yakınlarında. (Ö30.03)	4
		5,0
Hızlı ve etkili öğrenme vardır.	Fakat sonradan Dilmer'e geçtim ve orada kısa süre içerisinde ilerlemeler kaydettim. (Ö37.05)	4
		5,0
Rahat ve sıcak bir ortam vardır.	Orada bir yuva sıcaklığı ve harika bir ortam vardı. Bu dil kursunu kesinlikle tavsiye ediyorum. (Ö35.19)	4
		5,0
İndirim yapılır.	% 40 gibi bir indirim uygulanınca insan çok memnun oluyor. (Ö55.01)	4
		5,0
Ders eğlencelidir.	Çünkü orası çok hoşuma gidiyordu ve ders çok eğlenceliydi. (Ö37.06)	3
		3,8
Başka öğrenciler ve arkadaşlarla tanışılır.	Bu arada üniversite dışından yeni insanlarla tanışılıyor. (Ö43.10)	3
		3,8
Dersler kalitelidir.	Öğrendiğim şeylerden hareketle, dersin kalitesini çok iyi olarak değerlendiriyorum. (Ö55.01)	2
		2,5
Toplam		80
		100

Tablo 5 incelendiğinde, özel dil kurumlarında Türkçe öğretimi bağlamında,

- Dilmer Türkçe kursunun iyi olması
- Sınıfların kalabalık olmaması
- Konuşma becerileri geliştirilmesi
- Derslerin günlük hayatta yararlı olması
- Öğretmenin iyi olması

- Derslerin yapısı ve organizasyonunun iyi olması
- Dersleri alanlara çeşitli imkânların sunuluyor olması
- TÖMER, Türkçe Atölyesi ve KediCat Türkçe kursunun iyi olması
- Hızlı ve etkili bir öğrenme olması
- Rahat ve sıcak bir ortam olması
- İndirim yapılması
- Dersin eğlenceli işlenmesi
- Başka öğrenciler ve arkadaşlarla tanışmak imkânının olması ve
- Derslerin kaliteli olması biçiminde özetlenebilecek konuların ana dili Almanca olan Erasmus öğrencileri tarafından olumlu karşılandığı görülmektedir.

6.2.3. Türkiye'deki Üniversitede Türkçe Öğretimine Yönelik Olumlu Görüşler

Türkçe dersini veren öğretim elemanının iyi olduğunun düşünülmesi (f=19) üniversitedeki Türkçe öğretimine yönelik olumlu değerlendirmelerin başında gelmektedir. Bu görüşün yanı sıra Türkçe dersini almanın güzel olduğunu, Türkçe derslerinin kaliteli ve günlük hayatta yararlı olduğunu düşünenler bulunmaktadır. Ayrıca öğrencilerden bazıları Türkçe derslerinde günlük hayatta kullanılan kelimeler ve yapılar öğretiliyor olmasını, bu derslerin ücretsiz ve AKTS kredilerinin yüksek olmasını olumlu karşıladıklarını belirtmişlerdir. Bazılarına göre Türkçe dersleri diğer Erasmus öğrencileriyle tanışma olanağı sunmaktadır. Bu sınıfların küçük gruplardan oluşması ve sınıf ortamının rahat olması memnuniyetle karşılanmaktadır. Temel Türkçe bilgisinin edinilmesi, derslerin eğlenceli geçmesi ve derslerde Türk kültürünün tanıtılmasına da olumlu bakan öğrenciler bulunmaktadır.

Benzer bulguların Erasmus Yoğun Türkçe Dersi⁸ bağlamında dile getirildiği görülmektedir. Öğrenciler genel olarak, söz konusu dersi almanın iyi ve faydalı olduğu görüşündedir. Yabancı öğrencilerin arasında yoğun Türkçe dersinde etkili ve günlük hayatta kullanılan Türkçe öğretilmesi, diğer Erasmus öğrencileriyle tanışma imkânının bulunması, kültürlerarası öğrenmenin söz konusu olduğu, günübirlik geziler düzenlenmesi, dersin ücretsiz olması ve

⁸ Erasmus Yoğun Dil Kursları ile, yaygın sayılamayacak kadar az kullanılan ve öğretilen dillerin konuşulduğu program ülkelerine giden Erasmus öğrencilerinin dönem başlamadan önce gittikleri ülkelerin dilini öğrenmeleri amaçlanmaktadır. Türkçe de bu grupta yer alan dillerden biri olduğundan, düzenlenen Erasmus Yoğun Türkçe dersleri 3 ile 6 hafta sürmektedir ve en az 60 ders saatini içermektedir (Ulusal Ajans, 2017a).

dersin yapısının iyi olması nedeniyle memnuniyet duyduğunu belirtenler bulunmaktadır (bk. Tablo 6).

Tablo 6. Üniversitede Türkçe Öğretimine Yönelik Olumlu Görüşleri Yansıtan Temalar

Kategori	Betimleyici Kodlar	Örnek Cümleler	f
			%
Üniversitede Türkçe Öğretimi	Öğretim elemanı iyidir.	Ancak çok beğendiğim dersler de vardı, Türkçe dersi harika hocası sayesinde çok hoşuma gitti. (Ö50.06)	19 13,3
	Dersi almak güzeldir	Orta düzey Türkçe dersi aldım (Basic Turkish for Foreigners II) ve bundan gerçekten çok memnundum. (Ö63.20)	11 7,7
	Ders kalitelidir.	Dönem boyunca orta düzey Türkçe dersi aldım (B1 seviyesi). Bu dil dersinin kalitesi çok iyiydi. (Ö24.10)	10 7,0
	Günlük hayatta faydalıdır.	Aynı şekilde Boğaziçi Üniversitesinde aldığım Türkçe dersi de kolay değildi, ancak sonuç olarak çok etkiliydi ve İstanbul'daki günlük hayatta ve yaptığım seyahatlerde çok işe yaradı. (Ö63.31)	8 5,6
	Günlük hayatta kullanılan kelimeler ve yapılar öğretilir.	Bu ders en baştan itibaren uygulamaya yönelik olarak işlendi. Çeşitli rollere girerek günlük hayatta karşılaşılan farklı durumları canlandırmaya çalıştık. (Ö56.08)	7 4,9
	Ücretsizdir.	Üniversitenin sunduğu ücretsiz Türkçe dersi alma imkânından mutlaka yararlanmak gerekir. (Ö64.58)	6 4,2
	ECTS Kredisi yüksektir.	Türkçe derslerinin AKTS puanları pek çok üniversitede sayılıyor. (Ö08.01)	5 3,5
	Diğer Erasmus öğrencileriyle tanışılır.	Böylece üniversitenizdeki diğer Erasmus öğrencilerini tanıma imkânı elde ediyorsunuz. (Ö46.22)	5 3,5
	Sınıflar küçük gruplardan oluşur.	Dersler küçük sınıflarda yapıldığından ortam çok hoş oluyor. (Ö33.09)	5 3,5
	Ders ortamı rahattır.	Dersin ortamı çok rahattı. (Ö56.08)	3 2,1
	Temel Türkçe bilgisi edinilir.	Derste Türk diline dair önemli temel bilgiler öğreniliyor. (Ö33.29)	3 2,1
	Ders eğlencelidir.	Elementary Turkish for Foreigners: Yeni başlayanlar için Türkçe dersi çok eğlenceliydi. (Ö43.08)	3 2,1
	Türk kültürü tanıtılır.	Derste Türk kültürüne bir bakış açısı gerçekleştiriliyor. (Ö33.29)	2 1,4

Erasmus Yoğun Türkçe Dersinde Öğretim	Dersi almak iyidir.	Türkiye'ye gelmeden önce EILC (Erasmus Yoğun Türkçe Kursu) için başvuruda bulunmuştum. Bu doğrudan Genel Ağdaki Erasmus sayfası üzerinden yapıyor. Ben Antalya'yı seçtim ve bu yurt dışında geçirdiğim yarıyıl için en iyi fikirdi! 4 haftada Türkçe kısa konuşmalar yapmayı, alışveriş yapmayı, dil bilgisini ve nezaket kurallarını öğrendim. (Ö33.24)	15
			10,5
	Etkili ve günlük hayatta kullanılan Türkçe öğrenilir.	Yoğun Türkçe dersinde sokağa çıkınca doğrudan kullanabileceğiniz bilgileri ediniyorsunuz. (Ö64.79)	10
			7,0
	Diğer Erasmus öğrencileriyle tanışılır.	Burada Türkçe eğitimi bitince bütün Türkiye'ye dağılan çeşitli kişilerle tanışıyor ve daha sonra onları buldukları şehirlerle gidip ziyaret edebiliyorsunuz. (Ö38.16)	9
			6,3
	Kültürlerarası öğrenme olur.	Bu dil dersinde sadece dil bilgisi ve sözcük öğretimi yapılmıyor, aynı zamanda kültür, yemekler ve insanlar da öğretiliyor. (Ö63.20)	8
			5,6
	Günübirlik geziler düzenlenir.	Hatta Türkiye'nin en etkileyici yörelerinden biri olan Kapadokya'ya bir ücret ödmeden gittik. (Ö64.44)	7
			4,9
Ücretsizdir.	Bu Türkçe dersi eylül ayında üç hafta yapıyor ve tamamen ücretsiz. (Ö64.44)	4	
		2,8	
Dersin yapısı iyidir.	Ben İzmir'deki yoğun Türkçe dersini aldım ve bu eğitim çok iyi organize edilmişti. (Ö46.22)	3	
		2,1	
		143	
Toplam		100	

6.2.4. Geldiği Yabancı Ülkedeki Üniversitede Türkçe Öğretime Yönelik Olumlu Görüşler

Erasmus deneyim raporları incelendiğinde, birçok yabancı öğrencinin Türkiye'ye gelmeden önce kendi ülkesinde öğretim gördüğü üniversitede yabancı dil olarak Türkçe öğrenme deneyimine sahip oldukları görülmektedir. Bu bağlamda dile getirilen olumlu noktalar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Geldiği Yabancı Ülkedeki Üniversitede Türkçe Öğretime Yönelik Olumlu Görüşleri Yansıtan Temalar

Kategori	Betimleyici Kodlar	Örnek Cümleler	f
			%
Geldiği ülkede Türkçe Öğretimi	Türkçe dersi almak iyidir.	Bu Türkçe dersi benim için çok faydalı oldu, çünkü daha önceden Türkçe ile bir ilişkim hiç olmamıştı. (Ö44.12)	10
			52,6
	Günlük hayatta kullanılan kelime ve yapılar öğretilir.	Örneğin pazar alışverişi, sipariş verme gibi günlük hayatta kullanılan bazı temel bilgiler çok faydalı oluyor. Ders A1 ve A2 seviyesinde işleniyor. (Ö44.12)	3
			15,8
	Öğretmen iyidir.	Yüksekokuldaki öğretmen harikaydı ve çok yetenekliydi. (Ö38.03)	3
			15,8

	Ücretsizdir.	Teknik üniversitede A1 ve A2 seviyesinde ücretsiz Türkçe dersleri veriliyor. (Ö63.54)	3 15,8
	Toplam		19 100

Tablo 7’den de anlaşılabilir olduğu gibi, öğrenciler arasında kendi ülkesinde aldığı Türkçe dersinin iyi ve faydalı olduğu görüşünü savunanlar (f=10) bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye’deki günlük hayatta kullanılan kelime ve yapıların öğretilmesi, dersi veren öğretim elemanlarının iyi olduğunun düşünülmesi ve bu derslerin ücretsiz olması diğer olumlu görülen noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

6.2.5. Türk Dilinin Öğrenimine Yönelik Olumlu Görüşler

Türk dilinin öğrenimine yönelik olarak öğrencilerin nelerden hoşlandıkları konusu ise Tablo 8’de dile getirilmektedir.

Tablo 8. Türk Dilinin Öğrenimine Yönelik Olumlu Görüşleri Yansıtan Temalar

Kategori	Betimleyici Kodlar	Örnek Cümleler	f
			%
Türk Dilinin Öğrenimi	Güzel bir dildir.	Azıcık Türkçe öğrenenler bile Türkçenin dünyanın en güzel dillerinden birisi olduğunu bilir (Dünyanın en güzel kelimesi yarışmasında gerçekten de Türkçe bir kelime olan yakamoz kazanmıştı). (Ö51.10)	9 37,5
	Çeşitli özellikleri vardır.	Türkçe! – muhteşem, çok zengin, görselliği ve şiirselliği olan, Fransızcadan ve Arapçadan etkilenmiş bir dil. (Ö37.07)	8 33,3
	Yapısı mantıklı ve kurallara dayalıdır.	Türkçe kendisini öğrenmem konusunda beni motive etti (hayatımdaki ilk dil olarak) ve bu Türkçenin mantıklı yapısı sayesinde oldu – tıpkı bir lego yapar gibi, bir kelimeyi alıyorsunuz ve ona bazı takılar getiriveriyorsunuz. (Ö63.73)	7 29,2
	Toplam		24 100

Tablo 8’e göre Türkçeye yönelik olarak dile getirilen başlıca temalar, Türkçenin çok güzel bir dil olması, Türkçenin çok çeşitli özelliklere sahip olması ve Türkçenin yapısının mantıklı ve kurallara dayalı olması olmuştur.

6.3. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yönelik Olumsuz Görüşler

Türkçe öğretimine yönelik olumsuz görüşlerin *Organizasyon, Yöntem, Öğrenme ve Öğretme Süreci* ve *Türkçeye Yönelik* olmak üzere dört ayrı kategoride dile getirildiği görülmektedir (bk. Tablo 9).

Tablo 9. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yönelik Olumsuz Görüşleri Yansıtan Temalar

Kategori	Betimleyici Kodlar	Örnek Cümleler	f
			%
Organizasyon	Üniversitede ders açılmıyor.	Fakat İTÜ’de Türkçe dersleri (en azından Erasmus öğrencileri için) açılmıyor. Bu durumda sürekli Taksim’deki ücretli olan özel dil kurslarına yönlendirme oluyor. (Ö63.60)	38
			17,5
	Özel kurs pahalı.	Özel Türkçe kursları oldukça pahalı oluyor. (Ö02.07)	14
			6,5
	Kontenjan yetersiz.	İstanbul Kültür Üniversitesinde Erasmus Yoğun Türkçe Dersi almak için başvuruda bulundum, fakat dersi alamadım. Bu ders için ayrılan kontenjanın dört katı başvuru yapılmış. (Ö64.82)	11
			5,1
Sınıf mevcudu fazla.	Dersi alan öğrencilerin sayısı kesinlikle çok fazla ve bu durumda insan kendini çok veremiyor ya da konsantre bir biçimde çalışma imkânı olmuyor. (Ö54.02)	6	
		2,8	
Ders saati yetersiz.	Normalde üniversitede sunulan Türkçe dersi haftada üç saat olduğu için hiç yeterli olmuyor. (Ö29.13)	2	
		0,9	
Yöntem	İyi ve etkili öğrenme olmuyor.	Türkçe derslerinde büyük sorunlar var. Bu dersler dönem başladıktan ancak altı hafta sonra başlatıldı ve ders sadece haftada bir gündü. Benim almış olduğum ileri seviye Türkçe dersi de iyi yapılandırılmamıştı ve aslında karmaşık bir biçimde bilgi aktarımı yapıyordu. (Ö50.28)	23
			10,6
	Dersin yapısı bozuk.	Almış olduğum Türkçe dersinden hiç memnun kalmadım. Bu dersin yapısı hocanın sunum yapmasına dayalıydı. Söz almak hemen hemen hiç mümkün olmuyordu. Daha ziyade dinlememiz bekleniyordu. (Ö44.06)	10
			4,6
	Dil bilgisi ağırlıklı işleniyor.	Türkçe dersleri genelde dil bilgisi ağırlıklı işleniyor ve yapılan sözcük çalışmaları pek yeterli gelmiyor. (Ö64.92)	8
			3,7
	Günlük yaşama yönelik işlenmiyor.	Üniversitede verilen Türkçe dersine pek güvenmemek gerekir, çünkü size öğretilenlerin çoğu aslında günlük hayatta pek kullanılmayan şeyler. (Ö51.04)	7
3,2			
Derste İngilizce kullanılmıyor.	Dilmer’den farklı olarak Tömer’de ilk dersten itibaren Türkçe konuşuluyor ve dil bilgisi açıklamaları yapılırken İngilizceden yararlanılmıyor. Ben bunu pek iyi bulmadım çünkü öзде pek iyi anlayamadım ve sonunda her şeyi kendi kitaplarımdan çalışarak öğrenmek zorunda kaldım. (Ö29.27)	6	
		2,8	
Derste İngilizce kullanılıyor.	Derste insanların sabrı tükeniyor ve hemen İngilizce konuşmaya başlıyor. (Ö63.22)	4	
		1,8	

	Ders malzemeleri yetersiz.	Derste kullanılan farklı malzemeler yoktu. (Ö54.09)	4 1,8
Öğrenme ve Öğretme Süreci	Seviye çok yavaş ilerliyor.	Türkçe dersimde de diğer alan derslerimdekiyle aynı gayreti gösteriyorum, ancak Türkçe öğrenmede çok az bir ilerleme kaydettiğim duygusuna kapılıyorum. Türkçenin dil bilgisinden ve cümle yapısından hoşlandığım hâlde bunları kullanmakta çok zorluk çekiyorum. Yaptığım Türkçe konuşmalar genellikle yorucu bir giriş diyaloguyla sona eriyor: “Adın ne? Nasılsın? Ne yapıyorsun?”. (Ö54.04)	20 9,2
	Dersin öğretim sorumlusu iyi değil.	Ne yazık ki Türkçe hocasının ders sistemini (ki bu sistem herhangi bir sistemi olmamak ya da sabit bir ders yapısı olmamak şeklindeydi) ben pek anlayamadım. (Ö64.76)	10 4,6
	Çok zaman ve emek istiyor.	Türkçe dersi çok hızlı ilerliyordu, bizden her hafta ev ödevi yapmamız ve her ders bir sürü kelime öğrenmemiz isteniyordu. (Ö63.34)	8 3,7
	Öğrenciler isteksiz ve ilgisiz.	Yabancı öğrenciler pek çaba göstermiyordu çünkü aslında çoğu Türkçeyi öğrenmek konusunda ilgili değildi. (Ö29.09)	5 2,3
	Sınıfta seviyeler çok farklı.	Sınıftaki öğrencilerin Türkçe seviyeleri birbirleriyle hiç uyum göstermiyordu. (Ö09.15)	3 1,4
	Türkçe zor geliyor.	Türkçe (Almanlar için) çok zor öğrenilebilen bir dil. (Ö63.34)	23 10,6
Türkçe	Avrupa dillerinden farklı bir dil yapısı var.	Elbette Türkçeyi İngilizce ya da Fransızca gibi kolayca öğrenmek mümkün değil, insanın öncelikle farklı dil bilgisine ve sözcüklere alışması gerekiyor. (Ö37.02)	15 6,9
	Toplam		217 100

Tablo 9’da görüldüğü gibi, dersin organizasyonuna yönelik sorunlar bağlamında oluşturulan alt temalar şunlardır: üniversitede Türkçe dersinin açılmıyor olması, özel kursun pahalı olması, ayrılan kontenjanların yetersiz olması, sınıf mevcudunun fazla olması ve ders saatinin yetersiz olması. Yöntemle ilgili sorunlar açısından bakıldığında ise, şu temalarla karşılaşmaktadır: iyi ve etkili bir öğrenmenin gerçekleşmemesi, dersin iyi yapılandırılmamış olması, dersin dil bilgisi ağırlıklı olması ve günlük yaşama yönelik işlenmemesi, derste İngilizcenin kullanılmaması veya kullanılması ve ders malzemelerinin yetersiz olması. Öğrenme ve öğretme sürecinin sorunları ile ilgili saptanan rahatsızlık verici hususlar ise aşağıda sıralanmaktadır:

- Türkçe öğrenme seviyesinin çok yavaş ilerlemesi
- Dersin öğretim sorumlusunun yeterince nitelikli olmaması
- Türkçe öğrenmek için çok zaman ve emek harcanması

- Dersi alan diğer öğrencilerin isteksiz ve ilgisiz olması
- Sınıftaki öğrenci seviyelerinin birbirinden çok farklı olması.

Türkçeye yönelik olarak dile getirilen iki olumsuz tema ise, Türkçe öğrenmenin kolay olmaması ve Türkçenin Avrupa dillerinden farklı bir dil yapısına sahip olması biçiminde ifade edilmektedir.

6.4. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yönelik Tavsiyeler

Türkçe öğretimine yönelik tavsiyelerin *Kişisel ve Sosyal Hayata Yönelik ve Öğretim Kurumlarına ve Ortamlarına Yönelik* olmak üzere iki ayrı kategoride dile getirildiği görülmektedir (bk. Tablo 10).

Tablo 10. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yönelik Tavsiyeleri Yansıtan Temalar

Kategori	Betimleyici Kodlar	Örnek Cümleler	f
			%
Kişisel ve Sosyal Hayat	Dönem öncesinde kendi ülkenizde Türkçe dersi alın.	Ben her Erasmus öğrencisine dönem başlamadan önce Almanya’da <i>Yabancı Dil Olarak Türkçe</i> dersini almasını tavsiye ediyorum. (Ö02.06)	86 22,3
	Mümkün olduğunca erkenden öğrenmeye başlayın.	Fakat herkese henüz Almanya’dayken ya da Türkiye’de dönem başlamadan önce bir Türkçe kursuna kaydolmalarını tavsiye ediyorum. Şehirdeki turistik yerlerin dışında kimse İngilizce konuşmuyor ve aslında yerleşkedeki mağazalarda, kafeteryalarda, yemekhanede vb. yerlerde de kimse İngilizce konuşmuyor. (Ö44.19)	21 5,5
	Türkçenizi ilerletmeye çalışın.	Ben herkese Türkçe öğrenmek konusunda çok kararlı olmalarını tavsiye etmek isterim, çünkü yabancı kültüre nüfuz etmek ancak yerli halkla anlaşılınca mümkün oluyor. (Ö44.16)	21 5,5
	Temel Türkçe bilgisine sahip olun.	Herkese en azından günlük hayatta anlaşabilecek kadar temel düzeyde Türkçe öğrenmesini tavsiye ediyorum. Türkiye’de seyahat etmeyi planlıyorsanız, az da olsa konuşabilmelisiniz, aksi takdirde kültüre yönelik çoğu şeyi kaçırsınız. (Ö53.02)	20 5,2
	Türklerle aynı evde oturun.	Ayrıca Türkiye’deki yaşamı tanımak isteyenler Türklerle aynı eve taşınmalıdır. Özellikle de Türkçeye ilgi duyanlar için bu deneyimi yaşamaya değer. (Ö38.25)	16 4,2

	Tandem partneri ile Türkçe öğrenin.	Bu yüzden, Erasmus koordinatöründen Almanca konuşulan bir ülkeye gitmek isteyen birisi olup olmadığını öğrenmenizi ve daha sonra da bu kişiye bir Tandem buluşmasına sıcak bakıp bakmadığını sormanızı tavsiye etmek isterim. (Ö63.65)	13
			3,4
	Kendi kendinize Türkçe öğrenin.	Ben Klett Yayınevi'nin yeni kitabı "Kolay Gelsin" ile çalıştım. Bu kitap, aynı bir ders kitabı gibi ve sözcük öğrenmek, alıştırma yapmak, soruların yanıtlarına bakmak için mümkün olan bütün ekleri de satın almak mümkün. Duyduğunu anlama becerisi için bir CD ise normal ders kitabıyla birlikte veriliyor. Gerçekten çok tavsiye edilir! (Ö64.79)	5
			1,3
Öğretim Kurumları ve Ortamları	Erasmus Yoğun Türkçe dersini alın.	Bu nedenle Türkçeyi daha iyi öğrenmek isteyen herkese dönem başlamadan önce Erasmus Yoğun Türkçe Kursuna katılmalarını tavsiye etmek isterim. (Ö09.11)	67
			17,4
	Üniversitede Türkçe dersi alın.	Ancak üniversitede verilen Türkçe dersi de tavsiye edilebilir, çünkü dersin hocası dilin yanı sıra Türk kültürüne yönelik ilginç bilgiler öğretiyor. (Ö03.10)	59
			15,3
	Özel Türkçe kursuna gidin.	Eğer Türkçeyi daha hızlı öğrenmek istiyorsanız, özel bir Türkçe kursuna gitmenizi tavsiye ederim. (Ö33.15)	33
			8,6
	Dilmer'e gidin.	Türkçe öğrenmeyi ciddiye alanlara derslerde konuşmaya ağırlık verilen ve çok iyi bir dil kursu olan Dilmer tavsiye edilebilir. (Ö30.06)	18
			4,7
	Dönem içerisinde Türkçe dersi alın.	Bu nedenle yine aynı tavsiye: Bir Türkçe dersi al! Bu gerçekten çok eğlenceli ve buradaki insanlar size çok minnettarlar! (Ö08.01)	12
		3,1	
TÖMER'e gidin.	Eğer doğru dürüst bir dil dersi almak istiyorsanız size TÖMER dil kursunu tavsiye edebilirim. (Ö02.03)	9	
		2,3	
Kontenjan dolmadan önce derse kaydolun.	Fakat Erasmus yoğun Türkçe kursunda bir yer bulabilmek için erkenden harekete geçmenizi tavsiye etmek isterim. (Ö62.01)	5	
		1,3	
	Toplam		385
			100

Kişisel ve Sosyal Hayata Yönelik olarak bakıldığında özellikle Erasmus dönemi başlamadan önce kendi ülkesinde Türkçe dersi almak ve/veya öğrenmek tavsiye edilmektedir (f=86). Ayrıca mümkün olduğunca erkenden Türkçe öğrenmeye başlamak ve Türkçesini ilerletmeye çalışmak da sıklıkla tavsiye edilmiştir. Diğer Erasmus öğrencilerine yapılan başka önemli tavsiyeler şöyle sıralanabilir: Temel Türkçe bilgisine sahip olmak, Türklerle aynı evde oturmak, Türk Tandem partneri bularak Türkçe öğrenmek ve kendi kendine Türkçe öğrenmek.

Öğretim Kurumlarına ve Ortamlarına Yönelik olarak da bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Öncelikli olarak, Erasmus yoğun Türkçe dersini almak, üniversitede Türkçe dersi almak ve özel Türkçe kursuna gitmek konusunda tavsiyeler verilmektedir. Özellikle Dilmer ve TÖMER tavsiye edilen özel öğretim kurumlarının başında gelmektedir. Dönem içerisinde Türkçe dersi almanın ve/veya Türkçe öğrenmenin de tavsiye edildiği görülmektedir. Ayrıca Erasmus Yoğun Türkçe derslerine kontenjan dolmadan önce kaydolmaları gerektiği dikkati çeken bir diğer tavsiye olmuştur.

Sonuç

Türkçe, lehçeleriyle birlikte Asya'dan, Afrika ve Avrupa'ya kadar yayılan ortalama 12 milyon kilometrekare genişliğinde bir coğrafyada yaklaşık 220 milyon kişi tarafından konuşulan köklü bir dildir (Arslan ve Gürsoy, 2008, s. 111; Aydın, 2014, s. 1; Demirel, 2011, s. 138; İşcan, 2011, s. 32). Türkiye Türkçesi ise Batı Türkçesinin bir koludur ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kullanılan resmî yazı dilidir (Aydın, 2014, s.1). Ancak Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi oldukça yeni bir alandır. Aydın, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi “ana dili veya ikinci dili Türkçeden farklı olan ve eğitimsel, ticari, ekonomik, kültürel, sanatsal, kişisel ilgi gibi nedenlerle ya da bunlarla ilişkilendirilebilecek başka nedenlerle Türkçe öğrenmek isteyenlere Türkçenin, yabancı dil öğretiminde kullanılan temel ilkelere bağlı kalınarak öğretilmesi” (Aydın, 2014, s. 17) olarak tanımlamaktadır. Bu yeni alan, yeni gelişmeler sonrasında hızlı bir biçimde ilgi görmeye başlamış, Türkçeyi sosyal, ticari, eğitimsel ve kültürel amaçlarla öğrenmek isteyen yabancıların sayısında hızlı bir artış olmuştur (Gedik, 2009, s. 3; Kana vd., 2016, s. 1128; Kuşçu, 2013, s. 16; Mete, 2012, s. 36). Göçer ve Moğul Türkçenin yabancılara öğretiminin önemini şu şekilde vurgulamaktadır: “Türkiye'nin içinde bulunduğu konum itibarıyla Türkçenin yabancılara öğretimi ihtiyacı her geçen gün biraz daha artmaktadır. Bugün bu ihtiyaç gerek Türkiye'de bulunan yabancılar için gerekse Türkiye dışında Türkçe öğrenmek isteyen yabancılar için daha da belirginleşmiştir” (2011, s. 808).

Günümüzde yabancı dil olarak Türkçe öğrenmek isteyenlerin sayısı artmakta (Mete, 2012, s. 37), ancak Türkçeyi öğrenmek isteyen yabancıların amaçları birbirinden büyük farklılıklar göstermektedir. Bunun nedeni, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenmek isteyenlerin farklı kesitlerden geliyor olmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle Türkiye'de öğrenim görmek için gelen yabancı öğrencilerin sayısının son yıllarda artmış olduğu bilinmektedir. Türkiye'ye gelen yabancı Erasmus öğrencilerinin Türkçenin yabancı dil olarak öğrenimi konusundaki deneyim ve görüşlerinin derinlemesine araştırılmasının gerektiği ve bu doğrultudaki çalışmaların geliştirmekte olan bu alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma çerçevesinde, Türkiye’de yaşamış olan yabancı Erasmus öğrencilerinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili yaşantıları ve görüşleri incelenmiş ve şu sorulara yanıt aranmıştır: Konuya yönelik genel düşünce, görüş ve izlenimler nelerdir? Yabancı dil olarak Türkçe öğrenimi ve öğretimi sürecinde fırsatlar ve sorunlar var mı? Yabancılar Türkçe öğretimi bağlamında diğer yabancı Erasmus öğrencilerine neler tavsiye edilmektedir?

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik genel deneyimler ve görüşler çerçevesinde elde edilen veriler, özellikle yabancı öğrencilerin büyük bir kısmının kendi ülkesindeki üniversitede Türkçe dersi aldığını gösterdiği için şaşırtıcıdır. Bu durumda Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde Almanya ve Avusturya’daki üniversitelerin sanılandan daha etkili ve önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Sonuçlar, yabancı Erasmus öğrencilerinin çeşitli yollar ve yöntemler deneyerek Türkçe öğrenmeye çalıştıklarını göstermesi açısından oldukça ilginçtir. Söz konusu öğrencilerin Türkiye’deki üniversitelerde, özel Türkçe kurslarında ve kimi zaman da Tandem partneri bularak Türkçe öğrendiklerini görülmüştür.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik olumlu görüşler açısından bakıldığında elde edilen en çarpıcı sonuç, yabancıların Türklerle İngilizce iletişim kurmasının pek mümkün olmadığını düşünmeleri nedeniyle Türkçe öğrenmek konusunda güçlü bir motivasyona sahip olduklarının anlaşılmasıdır. Az da olsa Türkçe öğrenmek Türkiye’de yaşamak için gerekli görülmektedir. Ayrıca Türklerin de Türkçe konuşan yabancıları görünce sevinç ve mutluluk yaşadıkları ve ilişkilerin daha da olumlu yönde geliştiği ortaya çıkmaktadır.

Dilmer ve TÖMER gibi özel dil kurumlarında Türkçe öğrenen yabancılar göre sınıfların küçük gruplardan oluşuyor olması ve dersin odağında konuşma etkinliklerinin yer alması çok avantajlıdır. Bu tip kurumlarda Türkçe öğrenenler, iyi bir öğretmen ve iyi bir organizasyon ile etkili ve hızlı Türkçe öğrenerek günlük hayata hazırlanabilme fırsatını elde etmektedirler.

Türkiye’deki üniversitede Türkçe dersi alan öğrencilerin en çok dersin öğretim elemanını beğendikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Türkçe derslerinin iyi, güzel, faydalı ve ücretsiz olduğu için avantajlı olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenciler, sınıfların küçük gruplardan oluşmasına, ders ortamının rahat olmasına, Türk diline ve kültürüne yönelik temel bilgilerin öğrenilmesine önem vermektedir. Özellikle Erasmus yoğun Türkçe dersine talep çok fazla olmuştur, çünkü öğrenciler ücretsiz sunulan bu dersin kendileri için çok iyi bir imkân olduğu görüşündedir. Kısa sürede etkili Türkçe öğrenmek ve Türk kültürüyle tanışmak mümkün olmaktadır.

Yabancı öğrencilere göre kendi ülkelerindeki üniversitelerinde aldıkları Türkçe dersi de iyi bir fırsat oluşturmaktadır. Özellikle bu derslerde günlük hayatta kullanılan Türkçe kelime ve yapıların öğretilmesi kendilerine fayda

sağlamaktadır. Yabancı öğrenciler arasında Türkçenin çeşitli özellikleriyle çok güzel bir dil olduğu görüşünü savunanların olduğu görülmüştür.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik olumsuz görüşlerin özellikle dersin organizasyonuna, yöntemine ve dersteki öğrenme ve öğretme süreçlerine dayandığı ortaya çıkmıştır. Yabancı öğrenciler, ihtiyaç olduğu hâlde üniversitede Türkçe dersinin açılmamasını, özel Türkçe kurslarının pahalı olmasını, sınıf mevcudunun fazla olması ve ders saatlerinin yetersiz olmasını eleştirmişlerdir. Türkçe derslerinin etkili yapılmaması ve iyi yapılandırılmamış olması da hoş karşılanmamaktadır. Bu bağlamda derslerin günlük yaşama yönelik işlenmesi yerine dil bilgisi ağırlıklı işlenmesi istenmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı öğrenciler ise Türkçe dersi almalarına rağmen dil seviyelerinin çok yavaş ilerlemesinden ve aşırı zaman ve emek harcamak zorunda kalmalarından şikâyet etmektedir. Buna ek olarak Türkçenin Avrupa dillerinden farklı bir dil yapısı olması ve bu nedenle Türkçe öğrenmenin çok zor olması gibi öğrenci görüşlerine rastlanmıştır.

Erasmus öğrencilerinin, yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik tavsiyelerinin başında Türkiye'ye gelmeden önce Türkçe öğrenmeye başlamak gelmektedir. Türkçeyi ilerletmenin yolunun mümkün olduğunca erkenden öğrenmeye başlamaktan, yabancı dil olarak Türkçe dersi (dönem öncesinde Erasmus yoğun Türkçe dersi, üniversitede yabancılar için Türkçe dersi ya da özel eğitim kurumunda Türkçe dersi) almaktan, Türkçelerini ilerletmeye gayret göstermelerinden geçtiği sonucu ortaya çıkmıştır. Yabancı öğrenciler Türkçe seviyelerinin hızlı bir biçimde ilerlemesi için özellikle Türklerle aynı evde oturmayı tavsiye etmektedir.

Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada, Erasmus Programını yabancı dil olarak Türkçe öğretimi açısından irdeleyerek alana yönelik öğrenci yaklaşımlarını belirlemek, güncel durum tespiti yapmak, ihtiyaçlara dikkat çekmek, fırsatları ve sorunları belirlemek ile çözüm önerileri sunmak amacı güdülmüştür. Araştırmanın sonucunda ağırlıklı olarak dikkat çeken noktalar aşağıda belirtilmektedir:

- Türkçenin yabancı dil olarak öğretimini yaygınlaştırmak için izlenen dil öğretimi politikasının, yurt içindeki eğitim kurumlarında yabancılar için Türkçe öğretiminin yanı sıra, yurt dışındaki üniversitelerde yabancılar için Türkçe öğretimine yönelik olarak oluşturulması ve güncellenmesi önemlidir.
- Türkiye'de yaşayan yabancıların Türklerle iletişim dilinin İngilizceden ziyade Türkçe olması, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi açısından büyük bir fırsat yaratmaktadır.
- Erasmus Yoğun Türkçe dersleri yabancı öğrenciler tarafından çok faydalı olarak değerlendirildiği halde, Erasmus Plus Programında Yoğun Dil

Kursları (EYDK) uygulamasına son verilmiş olması (Aydın, 2011, s. 76) alana yönelik bir tehdit oluşturmaktadır.

- Yabancılara Türkçe öğretiminde öğretim programlarının, ders kitaplarının, öğretim hedeflerinin ve ders planlama sürecinin belirlenmesi çerçevesinde Türkiye'deki insanlarla iletişim kurma becerilerini destekleyecek etkinlikler, özellikle de günlük hayatta kullanılan kelimelerin ve yapıların aktarımı önemli rol oynamaktadır.
- Öğrencilerin Türkçe dil seviyelerinin yavaş ilerliyor olması sorununun aşılabilmesi için derslerin daha etkili ve daha verimli işlenmesini sağlayacak bir yapıya büründürülmesi gerekmektedir.

Türkçenin günlük yaşamda kullanımını geliştirecek ders ortamlarını yaratmak bir eğitim ihtiyacı olarak karşımıza çıkmaktadır (bk. Kalfa, 2015, s. 249). Dil bilgisi temelli bir program yerine, durumsal öğrenmeye ağırlık verilmeli ve özellikle öğrencilerin dışarıda karşılaşabilecekleri çeşitli durumlara yönelik konuşma pratiği yapmaları sağlanmalıdır (bk. Arslan Kechriotis ve Erdem, 2011, s. 599). Diğer yandan, Türkçenin yabancı dil olarak etkili bir biçimde öğretilmesi için nitelikli öğretmen ve malzeme gerektiği bilinmektedir (Yağmur, 2011, s. 242). Bu nedenle Türkiye'deki üniversitelerde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının açılması yoluyla hem alanında uzman öğretmenler yetiştirilecek hem de alana yönelik akademik ve bilimsel çalışmaların derinleştirilmesi ve çeşitlendirilmesi sağlanacaktır. Yabancılara Türkçe öğretimi için uygun, nitelikli ve çeşitli türde ders materyali üretiminin artması, bu alanın büyümesi ve gelişmesi ile doğrudan ilişkilidir. Bu durumda Erasmus Plus Hareketlilik Programı, hem ülkemizin tanınmasında hem de dilimizin ve kültürümüzün öğrenilmesinde önemli bir fırsat oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Aramak, K. (2016). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Bağdaşıklık Araçlarının Kullanım Düzeyi Üzerine Bir Araştırma. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Arslan Kechriotis, C. ve Erdem, B. (2011). Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Eğilimleri ve Ders Planlama Süreci. 3. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, İ. Yazar (Haz.) içinde (ss. 593-601). İzmir.
- Arslan M. ve Gürsoy, A. (2008). Rol Yapma ve Drama Etkinlikleriyle Yabancılar Türkçe Öğretiminde Motivasyonun Sağlanması. Ege Eğitim Dergisi, 9(2), 109-124.
- Avrupa Komisyonu. (2017a). Erasmus Plus İstatistikleri 2014. 15 Mart 2017 tarihinde http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/statistics/2014/turkey_en.pdf adresinden erişildi.
- Avrupa Komisyonu. (2017b). Erasmus Ülke İstatistikleri. 15 Mart 2017 tarihinde http://ec.europa.eu/education/library/statistics/aggregates-time-series/country-statistics_en.pdf adresinden erişildi.
- Aydın, Y. (2014). Erasmus Yoğun Dil Kurslarında Türkçe Öğrenen Yabancılar Yönelik Bir İhtiyaç Analizi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Bakır, S. (2014). Türkiye'deki Yabancılar Türkçe Öğretim Merkezleri ve Atatürk Üniversitesi Dil Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Dilmer). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 51, 435-456.
- Barın, E. (2011). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Metodoloji. 3. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı (Haz. İlyas Yazar) içinde (ss. 167-170). İzmir.
- Candaş Karababa, Z. C. (2009). Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi ve Karşılaşılan Sorunlar. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 42 (2), 265-277.
- Çepni, S. (2010). Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş. Trabzon: Erol.
- Demirel, M. V. (2011). Türkçe Üçüncü Sınıf Öğrencilerinin Yabancılar Türkçe Öğretimi Dersine İlişkin Görüşleri. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 31, 128-138.
- Durmuş, M. (2013). Türkçenin Yabancılar Öğretimi: Sorunlar, Çözüm Önerileri ve Yabancılar Türkçe Öğretiminin Geleceğiyle İlgili Görüşler. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11), 207-228.
- Er, O., Biçer, N. ve Bozkırlı, K. Ç. (2012). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Karşılaşılan Sorunların İlgili Alan Yazını Işığında Değerlendirilmesi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 1-2, 51-69.
- Ercan, A. N. (2015). Yabancılar Türkçe Öğretimi Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından Analizi. Türkçenin Eğitimi-Öğretimine Yönelik Çalışmalar, M. V. Çoşkun (Haz. vd.). Ankara: Pegem.

- Gedik, D. (2009). Yabancılara Türkçe Öğretimi (Ankara Üniversitesi TÖMER ve Gazi Üniversitesi TÖMER Örneği). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Göçer, A. (2009). Türkiye’de Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğreten Öğretmenlerin Uygulamalarına Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Dil Dergisi*, 145, 28-47.
- Göçer, A. ve Moğul, S. (2011). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi ile İlgili Çalışmalara Genel Bir Bakış. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3), 797-810.
- Gün, M., Akkaya, A. ve Kaya, Ö. T. (2014). Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarının Türkçe Öğretimi Merkezlerinde Görev Yapan Öğretim Elemanları Açısından Değerlendirilmesi. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(6), 1-16.
- Gürbüz, R. ve Güleç, İ. (2016). Türkiye’de Eğitim Gören Yabancı Öğrencilerin Türkçeye İlişkin Görüşleri: Sakarya Üniversitesi Örneği. *Sakarya University Journal of Education*, 6(2), 141-153.
- Han, T. (2016). Yabancı/ İkinci Dil Olarak Türkçe ve İngilizce Sınıflarında Kültür Öğretimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(2), 703-718.
- Harputoğlu, B. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe ve Ana Dil Türkçe Ders Kitaplarında Öğrenme Stratejilerinin İncelenmesi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- İsiloğlu, S. (2015). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- İşcan, A. (2011). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 29-36.
- Justus Liebig Üniversitesi. (2017). Erfahrungsberichte. 15 Mart 2017 tarihinde <https://www.uni-giessen.de/internationales/erasmus/out/bewerbung/erfahrungsbericht> adresinden erişildi.
- Kalfa, M. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğreten Öğretmenlerin Alan Yeterliklerine Dayalı Gereksinim Çözümlemesi. *Eğitim ve Bilim*, 40(181), 241-253.
- Kana F., Boylu, E. ve Başar U. (2016). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretmeni Yetiştirmenin Gerekliliği ve Lisans Programı Önerisi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(5), 1125-1138.
- Karasar, N. (2006). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel.
- Koçer, Ö. (2013). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Hedef Kültürle Bütünleştirilmiş Dersler Sonrasında Görüşlerinin İncelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(2), 25-35.
- Kuşçu, S. (2013). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Öğretmen Bilişi ve Öğrenci İnanışları. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Mete, F. (2012). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğreten Öğretmenlerin Özel Alan Yeterlikleri Üzerine Bir Araştırma. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Mirici, İ. H. vd. (2009). Eğitim Amaçlı Değişim Programları ve Erasmus Yoğun Dil Kursları: Türkçe Kursları İçin Bir Örnek Olay. Eğitim ve Bilim, 34(152), 148-159.
- Nurlu, M. ve Özkan, N. (2016). Türkiye Türkçesi Öğrenen Türkmenlerde Görülen Sesli Okuma Yanlışları ve Çözüm Önerileri. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(34), 24-37.
- Özdemir, C. (2013). Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8(1), 2049-2056.
- Taştekin, A. (2016). Türk Silahlı Kuvvetlerinin Uygulamaları Bağlamında Ana Dili Türkçe Olmayanlara Türkçe Öğretimi. International Journal of Social Sciences and Education Research, 3(1), 171-183.
- Ulusal Ajans. (2017a). Erasmus Yoğun Dil Kursları. 08 Mart 2017 tarihinde <http://www.ua.gov.tr/programlar/erasmus-program%C4%B1/y%C3%BCksek%C3%B6%C4%9Fretim-program%C4%B1/2007-2013-d%C3%B6nemine-ait-bilgi-ve-belgeler/alt-faaliyetler/ulusal-ajans-merkezli-faaliyetler/erasmus-yo%C4%9Fun-dil-kurslar%C4%B1> adresinden erişildi.
- Ulusal Ajans. (2017b). Misyon ve Vizyon. 15 Mart 2017 tarihinde <http://www.ua.gov.tr/kurumsal/misyon-ve-vizyon> adresinden erişildi.
- Ungan, S. (2006). Avrupa Birliğinin Dil Öğretimine Karşı Tutumu ve Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretilmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15, 117-225.
- Yağmur, K. (2011). Batı Avrupa'da Ana Dili Türkçe Olan Öğrencilere Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretimi ve Kuramsal Sorunlar. Yabancılarla Türkçe Öğretimi. Politika Yöntem ve Beceriler, D. Yaylı ve Y. Bayyurt (Haz.) içinde (ss. 221-244). Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, F. ve Buzlukluoğlu Arslan, S. (2014). ÇOMÜ TÖMER'de Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Motivasyon Kaynakları ve Sorunları. Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9(6), 1181-1196.
- Yüce, S. (2005). İletişim Ve Dil: Yöntemler, Avrupa Dil Portföyü. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi. Journal of Language and Linguistic Studies, 1 (1), 81-88.

Kaynak Belgelerin Üniversiteleri İle Erişim Sayfalarının Adları ve Adresleri

Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. “Bogazici Üniversitesi, İstanbul, Türkiye“. <http://portal.uni-freiburg.de/politik/medien/pdf/studium/berichte/erasmus/Istanbul%20Lots.pdf>

Brandenburgische Technische Universität. “Türkei“. <https://www.b-tu.de/studierende/auslandsaufenthalte/studium-im-ausland/erasmus/erfahrungsberichte/tuerkei>

Cari von Ossietzky Universität Oldenburg. “Erfahrungsberichte aus der Türkei“. <https://www.uni-oldenburg.de/iso/wege-ins-ausland/erfahrungsberichte/erfahrungsberichte-fuer-die-tuerkei/>

Deutsche Sporthochschule Köln. “Erasmus Bericht: Akdeniz Üniversitesi Antalya / Türkei“. http://www.dshs-koeln.de/fileadmin/redaktion/Studium/International_Studieren/Studium_im_Ausland/Studium_Europa/Erfahrungsbericht_Tu_rkei_Antalya.pdf

Ernst-Abbe-Hochschule Jena. “Zwischen Europa und Asien – als Erasmusstudent in der Türkei“. http://www.eah-jena.de/fhj/fhjena/resab/aaa/Dokumente/Studium_im_Ausland/Erfahrungsberichte/20110506_M%20Thiele%20-%20Erasmusbericht-Izmir2011.pdf

Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. “Türkei, Erfahrungsberichte im PDF-Format“. <http://www.uni-greifswald.de/international/erasmus/studium/erfahrungsberichte/tuerkei.html>

Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder). “Tuerkei“. <http://www.europa-uni.de/de/internationales/euvstudis/berichte/Tuerkei/index.html>

Fachhochschule Aachen. “Mein Auslandssemester - Studenten der FH Aachen berichten“. <https://www.fh-aachen.de/fachbereiche/wirtschaft/organisation/ifo/erfahrungsberichte-auslandssemester/>

Fachhochschule Köln Institut für Translation und Mehrsprachige Kommunikation. „Erasmus-Austausch Türkei“. <http://www.f03.fh-koeln.de/fakultaet/itm/international/erasmus-outgoings/outgoings/00604/index.html>

Fachhochschule Schmalkalden. “Erfahrungsbericht Auslandssemester Tage in İstanbul“. http://www.fh-schmalkalden.de/schmalkaldenmedia/2013_Halic_University_Istanbul_T%C3%BCrkei-p-17760.pdf

Fachhochschule Wedel. “Partneruniversitäten“. <http://www.fh-wedel.de/international/partneruniversitaeten/#c12709>

Frankfurt University of Applied Sciences. “Erfahrungsberichte Studenten berichten von ihrem Auslandsaufenthalt“. <https://www.frankfurt-university.de/international/wege-ins-ausland/erfahrungsberichte.html>

Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf. “Erfahrungsberichte“. <http://www.uni-duesseldorf.de/home/internationales/auslandsaufenthalte/berichte.html#c109180>

Hochschule der Medien (HdM). “Auslandssemester in der Türkei“. <http://www.medienmaster.de/auslandsaufenthalt/erfahrungsberichte/auslandssemester-in-der-tuerkei/>

Hochschule für Angewandte Wissenschaften München. “Erasmus Erfahrungsberichte“. https://www.hm.edu/allgemein/hm_international/wege_in_die_welt_2/studium_in_ausland/euerasmus/erfahrungsberichte.de.html

Hochschule Hannover. “Erfahrungsberichte aus Europa“. <http://www.hs-hannover.de/international/wege-ins-ausland/erfahrungsberichte/europa-bis-2012/index.html>

Hochschule Nordhausen. “Erasmus Erfahrungsbericht“. https://www.hs-nordhausen.de/fileadmin/daten/internationales/downloads/downloads_sms/Erfahrungsberichte/2010-11_Dokuz-Eyluel-UEniversitesi_Tuerkei.pdf

Hochschule Ostwestfalen-Lippe. “Erfahrungsberichte“. <https://www.hs-owl.de/international/erfahrungsberichte/erfahrungsberichte-europa.html>

Hochschule Reutlingen Fakultät Textil & Design. “Erfahrungsberichte aus dem Ausland“. <http://www.td.reutlingen-university.de/ueberuns/internationales/erfahrungsberichte-aus-dem-ausland/>

Hochschule Rosenheim. “Studium an der Dogus University Türkei“. <https://international.fh-rosenheim.de/tag/outgoings-erasmus/>

Humboldt-Universität zu Berlin. “Türkei“. <https://www.wiwi.hu-berlin.de/de/international/abroad/berichte/tuerkei-erfahrungsberichte/>

Institut für Europäische Kunstgeschichte der Universität Heidelberg. “Erasmus-Partnerinstitute des IEK“. <http://www.iek.uni-hd.de/studium/partnerunis.html#t%C3%BCrkei>

Johannes Kepler Universität Linz. “Türkei“. <http://www.jku.at/content/e262/e245/e10865/e8116/e7922/e7883>

Justus-Liebig-Universität Gießen. “Erfahrungsbericht“. https://www.erasmus.uni-giessen.de/efb/efb_index.php

Karlsruher Institut für Technologie (KIT). “Erfahrungsberichte ERASMUS & Übersee Studienaufenthalte“. <http://www.intl.kit.edu/ostudent/499.php>

Ludwig-Maximilians-Universität. “München, Suche nach Austauschmöglichkeiten“. <https://www.moveon.verwaltung.uni-muenchen.de/move/moveonline/exchanges/search.php>

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. “ERASMUS-Erfahrungsberichte aus der Türkei“. http://www.international.uni-halle.de/international_office/studierende/hallesche_studierende/erasmus/berichte/berichte_tuerkei/

Medizinische Hochschule Hannover. “ERASMUS-Studierendenberichte“. <https://www.mh-hannover.de/3951.html>

Medizinische Universität Innsbruck. “Erasmus Erfahrungsbericht“. https://www.i-med.ac.at/studium/mobilitaet_international/downloads/docs_erasmus/Erfahrung_sberichte_Erasmus/Bursa_12-13.pdf

Otto-von-Guericke-Universität Magdeburg (OVGU). “Austauschdatenbank“. <http://www.ovgu.de/International/Austauschdatenbank.html>

Rheinische Friedrich-Wilhelms- Universität Bonn. “Suche nach Austauschmöglichkeiten“. http://moveonline.verwaltung.uni-bonn.de/move/moveonline/exchanges/search.php?programme_id=2&country_id=TR

Ruhr Universität Bochum. “Suche nach Austauschmöglichkeiten“. https://ruhr-uni-bochum.moveonnet.eu/moveonline/exchanges/search.php?programme_id=1&country_id=TR

Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg. “Erfahrungsberichte: Türkei“. <http://www.uni-heidelberg.de/international/erasmus/berichte/tuerkei.html>

RWTH Aachen. “Suche nach Austauschmöglichkeiten“. <http://www.rwth-aachen.de/go/id/bpvo>

Technische Hochschule Köln. “Erfahrungsberichte“. https://www.verwaltung.th-koeln.de/organisation/dezernatesg/dezernat3/sg32/service/outgoings/erfahrungsberichte/index.php#0_22

Technische Hochschule Nürnberg Georg Simon Ohm. “Nürnberg Georg Simon Ohm, Erfahrungsberichte”. https://www.th-nuernberg.de/no_cache/institutionen/international-office/auslandsaufenthalt-fuer-thn-studierende/studium-im-ausland/erfahrungsberichte/page.html

Technische Universität Bergakademie Freiberg. “Erfahrungsberichte“. <http://tu-freiberg.de/international/ausslandsstudium/erfahrungsberichte#turkei>

Technische Universität Berlin, Institut für Mathematik. „Erasmusberichte Ankara“. <http://page.math.tu-berlin.de/~felsner/Erasmus/Berichte/Ankara/>

Technische Universität Braunschweig. “Meine neue Herausforderung: die Türkei”. https://vserver.aka.etc.tu-bs.de/outgoing/html/wia_story_tuerkei.html

Technische Universität Chemnitz. “Erasmus Erfahrungsberichte”. <https://www.tu-chemnitz.de/international/outgoing/erasmus/erfahrung.php>

Technische Universität Darmstadt. “Suche nach Austauschmöglichkeiten“. http://tu-darmstadt.moveonnet.eu/moveonline/exchanges/search.php?country_id=TR

Technische Universität Dortmund. “ERASMUS-Auslandsstudium“. http://www.aaa.tu-dortmund.de/cms/de/Dortmunder_Studierende/Erfahrungsberichte/ERASMUS/index.html

Technische Universität Dresden. “Erfahrungsberichte“. http://tu-dresden.de/internationales/stud_abroad/erfahrungsberichte

Technische Universität München. “Suche nach Erfahrungsberichten“. http://moveonline.zv.tum.de/move/moveonline/exchanges/search.php?country_id=TR

Universität Augsburg. “Erfahrungsberichte Osteuropa und Türkei“. http://www.aaa.uni-augsburg.de/de/outgoing/studium/Erfahrungsberichte/osteuropa_tuerkei/

Universität Bayreuth. “Suche nach Austauschmöglichkeiten“. https://uni-bayreuth.moveonnet.eu/moveonline/exchanges/search.php?programme_id=1&country_id=TR

Universität Bremen. “Erfahrungsberichte”. <http://www.uni-bremen.de/index.php?id=7443>

Universität Göttingen, Juristische Fakultät. “ERASMUS - Kooperationen der Juristischen Fakultät”. <http://www.uni-goettingen.de/de/liste-der-partneruniversit%C3%A4ten-informationen-und-erfahrungsberichte/107581.html>

Universität Hamburg. “Erfahrungsberichte von Outgoings der Universität Hamburg“. <http://www.uni-hamburg.de/internationales/studieren-im-ausland/erfahrungsberichte/uebersicht.html#T>

Universität Heidelberg, Juristische Fakultät. “Erfahrungsberichte”. <http://www.jura.uni-heidelberg.de/international/erasmus/erfahrungsberichte.html>

Universität Mannheim. “Partneruniversitäten”. http://www.uni-mannheim.de/io/studium_im_ausland/partneruniversitaeten/index.html

Universität Potsdam. “Erfahrungsberichte Auslandsstudium Türkei“. <http://www.uni-potsdam.de/studium/ausland/infoboerse/berichtestud/tuerkei/>

Universität Siegen. “Erasmus Erfahrungsbericht”. http://www.bildung.uni-siegen.de/biso/internationalisierung/downloads/eindruecke_ankara_von_lisa_braach.pdf

Universität Ulm. “Erfahrungsberichte Europa“. https://www.uni-ulm.de/io/out/berichte/europa.html?tx_simplefilebrowser_pi1%5Bpath%5D=%2Fwww%2Fcms%2Ffileadmin%2Fwebsite_uni_ulm%2Fio%2FOUT_Erfahrungsberichte%2Feuropa%2FT%C3%BCrkei

Universität Würzburg, Juristische Fakultät. “Erfahrungsberichte”. http://www.jura.uni-wuerzburg.de/fakultaet/erasmus/informationen_fuer_deutsche_studenten/erfahrungsberichte/

Westfälische Wilhelms-Universität Münster. “Erasmus”. <http://www.uni-muenster.de/Jura.itm/ hoeren/lehre/auslandsstudium/erasmus>

**İSKÂNDAKİ KARARSIZLIK:
DOĞAL AFETLER VE KAYBOLAN YERLEŞMELER
(XVI-XX. YÜZYIL MANİSA-KONYA ÇEVRESİ ÖRNEĞİ)¹**

İlker YİĞİT

Özet: Uzun bir iskân tarihine sahip olan Anadolu’da, yerleşmelerin kuruluş, gelişme ve devamlılığında siyasi, sosyal ve ekonomik (beşeri) şartların yanında doğal faktörler de önemli rol oynamıştır. Tarihi süreçte, doğal ve beşeri imkânların en uygun olduğu sahada yerleşmeler kurulmuş ve devamlılığını günümüze değin sürdürebilmiştir. Yerleşme yerinin yanlış seçildiği ya da süreç içerisinde doğal ve beşeri birtakım olumsuzlukların yaşandığı durumlarda ise yerleşmeler, öncelikle yer değiştirmek zorunda kalmışlar, hatta bazı durumlarda tamamen kaybolup gitmişlerdir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e değin yaşanan süreçte te benzer durumların yaşandığı ve yerleşmelerin kaybolduğu anlaşılmaktadır. Özellikle XVI. yüzyıldan günümüze özellikle kırsal alanda birçok yerleşmenin kaybolduğu dikkati çeker. Yerleşmelerin kaybolmasında siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin yanında insanların karşısında çoğu zaman çaresiz kaldığı hususlardan birisi de doğal afetlerdir. Eldeki bu çalışma da XVI-XX. yüzyıl aralığında, Manisa ve Konya çevrelerinde yerleşmelerin kaybolmasında doğal afetlerin etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan arşiv çalışması, arazi araştırması ve ilgili literatür değerlendirmeleri neticesinde; deprem, sel/taşkın, kuraklık, kıtlık, çekirge istilası gibi faktörlerin sahadaki yerleşmeleri derinden etkilediği ve bazılarının kaybolmasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kayıp köyler, iskân tarihi, terkedilmiş köyler, doğal afet, tarihi coğrafya.

**Incertitude in Settlement Policies:
Natural Disasters and Vanished Settlements
(An Example from XVI-XX. Century Manisa and the Konya Environs)**

Abstract: Besides political, social and economic (human) factors in the establishment of settlements, and development and continuity in Anatolia, which has been a long settlement process, natural conditions have also played an important role. Throughout history, settlements were established and able to maintain their continuity so far where natural and human facilities have been most relevant in the region. The settlements, which are improperly selected or in cases, where there are a number of natural and humane negative situations, first they are forced to change the settlement places, even in some cases, they are

¹ Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalında hazırlanmakta olan “XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu’da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği” başlıklı doktora tezinin bir parçasıdır. Söz konusu tez, yürütücülüğünü Prof.Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ’nün yaptığı 113K101 numaralı SOBAG/TÜBİTAK projesi tarafından desteklenmiş olup bu teze verdiği destekten dolayı TÜBİTAK’a teşekkür ederim.

completely disappeared. It is understood that there exist some lost settlements and similar cases from Ottoman time to Republic era. Especially, disappearance of the many settlements especially in rural areas from XVI. century to the present draws attention. One of these issues that make people often helpless is natural disasters besides political social and economic factors in the disappearances of these settlements. In this study, the impact of natural disasters in the disappearance of settlements in Manisa, Konya and its environment in the interval of XVI-XX. Centuries is studied. As a result of the archive and field researches and evaluation of the relevant literary review, it has been found out that those natural disasters such as earthquake, flood, famine, drought; locusts' invasion deeply affected the settlements in the region.

Key words: Lost villages, settlement history, abandoned villages, natural disasters, historical geography.

Giriş

Oldukça eski bir yerleşme tarihine sahip olan Anadolu'da, XI. yüzyıldan itibaren yeni bir iskân süreci başlamıştır. Bu sahada Türkleşme dönemi ve sonrasına ilişkin iskânın çeşitli cephelerini aydınlatacak araştırmalar yapılması ulusal ve uluslararası bilim camiası için oldukça önemlidir. XI. yüzyıl ve sonrası iskân tarihine ve sürecine ilişkin yapılan değerli çalışmalar² olmakla

² Barkan, Ö. L. (1942) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 11, ss. 279-386; Sümer, F. (1960). "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Bellekten*, 24/96, ss. 567-594; Sümer, F. (1967). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, AÜDTCF Yayınları, Ankara; Turan, O. (1971-1997). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul; Sevim, A. ve Yücel, Y. (1989). *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara; Sevim, A. (2014). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara; Baykara, T. (1990). *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ege Üni. Basımevi, İzmir; Yinanç, M. H. (1994). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul; Cahen, C. (2002). "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı" *Türkler* C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 203-213; Çetin, O. (2002). "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatani Hâline Gelmesi", *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara; Şeker, M. (2002). "Anadolu'nun Türk Vatani Hâline Gelmesi" *Türkler* C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 269-282; Şahin, İ. (2002). "Anadolu'da Oğuzlar" *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 246-259; Turan, O. (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul; Koç Y. (2006). "Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I (Sosyal ve Siyasi Hayat)*, (Edit. Ocak, A. Y.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 241-248; Koç, Y. (2006). "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Köyler ve Köylüler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I (Sosyal ve Siyasi Hayat)*, (Edit. Ocak, A. Y.), T.C.

birlikte, uzun tarih boyunca özellikle kırsal alandaki yerleşmelerin, ne gibi değişim ve dönüşüme uğradığı, bu değişim ve dönüşümü etkileyen faktörler ve bunların sonuçları gibi pek çok konu araştırılmaya muhtaçtır. Araştırılmaya ihtiyaç duyulan konulardan birisi de hiç şüphesiz Osmanlı'dan günümüze kaybolan yerleşmeler sorunudur.

Kaybolan yerleşmelere ilişkin akademik çalışmaların Avrupa'da XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere'de başladığı görülür (Beresford, 1951-1954-1998). Bunu takip eden süreçte özellikle Orta ve Batı Avrupa ülkelerinde harabe yerleşmeler üzerine özellikle arkeoloji ve tarih bilim mensuplarınca çalışmalar devam ettirilerek alanda öncü çalışmalara imza atılmıştır (Roncayola, 1965; Pesez, 1965; Tawney, 1976; Dyer, 1982; Buckton, 2008).

Türkiye'deki duruma bakıldığında batıdaki profesyonel çalışmalardan büyük ölçüde habersiz bir şekilde öncelikle amatör araştırmacılar ile başladığı görülür. Nitekim yerel/amatör araştırmacılar 1950'de İ. Gökçen Manisa özelinde konuyu ilk ele alan isimdir³. Profesyonel araştırmacılar Tunçdilek 1953-54'te⁴, Akdağ 1963'te⁵, Konyalı 1968'de⁶ gerçekleştirdikleri çalışmaların

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 293-297; Sevim, A. (2014). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

³ Gökçen 1950 yılında tamamladığı *Tarihte Saruhan Köyleri* başlıklı eserinde köylerin kaybolmasına değinerek birtakım açıklamalar getirmiştir. Araştırmasında, "köylerin harap olması ve bunun sebepleri" başlığı altında a. Celâli isyanları ve eşkıyalar (Kalenderoğlu, Yusuf Paşa, Cennetoğlu, İlyas Paşa, Katırcıoğlu ve softaların soygunculuğu alt başlıkları ile), b. Sancakbeyleri ve maiyetlerinin zulümleri (Anadolu'dan Rumeli'ye kaçan köylüler, muhassılların idaresizliği alt başlığı ile), c. Yörük ve Türkmenlerin köylüye cevir ve cefası (devlet eşkıyanın temizlenmesi için aşiret kuvvetlerine başvuruyor alt başlığı ile), ç. Sefere gitmeyen yeniçerilerin şekavetleri, d. Vakıf nazır ve eminlerinin reayayı gözetmemesi, halkın şehirlere göçü (eşkıya tasallutu dolayısıyla şehirlere göç alt başlığı ile), e. Köylerin zelzelelerden, sâri/bulaşıcı hastalıklardan harap olması gibi alt başlıklarda konuyu irdelemiştir. İbrahim Gökçen; *Tarihte Saruhan Köyleri*, Berksoy Matbaası, İstanbul 1950, s. 21-31.

⁴ Ö.L. Barkan'dan yardım alarak 1452 tarihli Eskişehir kazası yerleşme listelerinde yer alan 167 köyden 124'ünün (%74,25) kaybolduğunu tespit etmiştir. Necdet Tunçdilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, S. 1-4, 1953-54, s. 189-208.

⁵ Akdağ, XVI ve XVII. yüzyılda Anadolu'yu derinden etkileyen isyanların şiddeti ve devamlılığı yüzünden ahalinin yerini yurdunu terk ettiği tespitini yapmıştır. Celâli isyanlarının en şiddetli olduğu "büyük kaçgun" olarak nitelenen zaman diliminde köylerin 2/3'ünün terk edildiği tezini ileri sürmüştür. Akdağ, M. (1963). *Celâli İsyancıları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara; Akdağ, M. (1964). "Büyük Kaçgunluk", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 1-51; Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyancıları)*, Barış Yayinevi, Ankara.

içinde köylerin kaybolması meselesine değinmişlerdir. 1968 yılında Konya ve çevresini içine alan doktora tezi ile Alman coğrafyacı Hütteroth kayıp köylere ilişkin tespitler yapmıştır⁷. Faroqhi ise 1976'da sunmuş olduğu bir bildiriye Batı alanyazını da göz önünde bulundurarak konunun önemi, çalışmaya duyulan ihtiyaç konusunda değerlendirmeler ve öneriler ile araştırmacıların ilgisini bu sahaya çekmeye çalışmıştır. Barkan ve Meriçli (1988) çalışmalarında bazı köylerin kayıp olduğunu yaptıkları lokalizasyon çalışmalarına bağlı olarak ifade ederken Erdoğan (1989/98) doktora tezinde yerleşmelerin terk sebeplerine ilişkin birtakım fikirler öne sürmüştür⁸. Bunların dışında XV-XVI. yüzyıl tahrir defterleri üzerine sancak ve kaza bazında çalışma yapan bazı araştırmacıların yaptıkları lokalizasyon çalışması neticesinde bu konuya değindikleri görülür (Ataman, 1992; Kurt, 1992; Kankal, 1993; Özel, 1993-2013-2015; Acun, 1994-2006; Gümüşçü, 1997-2001, Açıkel, 1999; Çınar ve Gümüşçü, 2002; Erdoğan, 2004; Demir, 2007). Söz konusu bu çalışmalardaki girişim ve değerlendirmelere rağmen kaybolan yerleşmelere hasredilmiş müstakil bir çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir. Bu sebeple alandaki boşluğa küçük de olsa bir katkı sağlamak amacıyla Manisa ve Konya çevresi⁹ özelinde kaybolan yerleşmelere doğal afetlerin etkisi meselesi burada ele alınmıştır.

Öncelikle bu araştırmada, Manisa ve Konya kazasına ait tahrir defterleri üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde yerleşme listeleri oluşturularak bu yerleşmelerin lokalizasyonu gerçekleştirilmiştir (BOA. TK. 115, 387). Yapılan lokalizasyon çalışmaları neticesinde, XVI. yüzyıl son mufassal tahrir

⁶ Konyalı makalesinde Beyşehir çevresinde köylerin %50'sinin yok olduğunu ifade etmiştir. Konyalı, İ. H. (1968) "Bir Hüccet İki Vakfiye", *Vakıflar Dergisi*, 7, s. 102.

⁷ Hütteroth Konya çevresini çalışma alanı olarak seçtiği *Landliche Siedlungen im Südlichen in den Letzten Vierhundert Jahren* (Güney İç Anadolu'da Son Dört Yüzyılda Kırsal Yerleşmeler) isimli araştırmasında XVI. yüzyıl tahrir defterlerindeki köyler, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Konya vilayetine ait salnamelerde bulunan yerleşme listeleri ile karşılaştırmak suretiyle yerleşmelerin kaybolduğu tespitini gerçekleştirilmiştir. O, yerleşmelerin kaybolmasını Celâli isyanlarına bağlayarak izah etmeye çalışmıştır. Hütteroth, W. D. (1968) *Landliche Siedlungen im Südlichen in den Letzten Vierhundert Jahren*, Göttingen.

⁸ Erdoğan, 1998 yılında hazırlanmış olduğu doktora tezinde (Bu tez daha sonra kitap olarak basılmıştır.) bazı köylerin "hâli anı'r-reaya" kaydından hareketle daha XVI. yüzyıl içinde köylerin terk edildiğini belirtmektedir. Ayrıca XVI. yüzyılda var olan köylerin önemli bir kısmının günümüze ulaşmadığını saptayan müellif kayıp sebeplerine ilişkin şu hipotezleri öne sürmüştür: "Ortakıların vergi muafiyetlerinin kaldırılması; vergi tahsildarlarından kaçış, konar-göçer hareketliliği, su sıkıntısı, göl ve su taşkınları, sıtma, suhte ve Celâli isyanları". Erdoğan, M. A. (1998). *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İzmir.

⁹ Manisa'da XVI. yüzyıl kaza sınırı tamamen esas alınırken Konya'da sahanın oldukça geniş olması nedeniyle Sahra, Hatunsaray ve Sudirhemi nahiyelerinin kapladığı alan esas alınmıştır. Manisa ve Konya çevresi ifadesinden kasıt ifade edilen bu alanlardır.

defterlerinde var olan ama bugün devamlılığını sürdürememiş yerleşmeler tespit edilmiştir. Tüm bu yapılanlardan sonra Manisa kazasında 219 köyden 142'sinin (%65), Konya kazası Sahra, Hatunsaray ve Sudirhemi nahiyelerinde ise 225 köyden 147'sinin (%65) kaybolduğu tespit edilmiştir. Avrupa'da %10 civarında bir ortalamaya sahipken (Beresford, 1998, ss. 234-239; Pesez, 1965, s. 260) alınan örneklerde kayıp köy oranının %65 olması (mezralarda %91) ülkemiz iskân tarihi açısından konunun ne denli ciddi olduğunu göstermesi, dikkate değerdir (Tablo 1).

Tablo 1. Manisa ve Konya Çevresinde Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XX. Yüzyıl)

	Manisa Köy		Manisa Mezra		Konya Köy		Konya Mezra	
	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde
Toplam yerleşme sayısı	219	100%	44	100%	225	100%	143	100%
Devam eden yerleşme sayısı	77	35,00%	4	9,00%	78	35,00%	13	9,00%
Kayıp yerleşme sayısı	142	65,00%	40	91,00%	147	65,00%	130	91,00%

Manisa ve Konya çevresinde kayıp köyler konusu böyle bir durum arz ederken peşinen şu durum belirtilmelidir ki, o da doğal ve beşerî faktörlerin yerleşmelerin terk edilme ve kaybolma süreçlerini farklı mekânlarda farklı oranlarda etkilemesi gerçeğidir. Ancak eldeki bu çalışmada, Manisa ve Konya çevresi örneklerinde köylerin kaybolmasına sadece doğal afetlerin etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İşkânı ve iskân sürecini derinden etkileyen afet, geniş anlamı ile canlı ve cansız çevreye zarar veren önemli ölçüde can ve mal kaybına neden olan sıra dışı, doğal ve beşerî olaylardır. Doğa olayları sonucunda oluşan afetler doğal afetler, insanların sebep oldukları ise beşerî afetler diye isimlendirilir. Doğal etkenlerin neden olduğu doğal afetler arasında depremler, sel/taşkın, fırtına, kuraklık, iklim değişiklikleri, çökme istilası, volkan püskürmeleri, don, dolu, yangınlar, salgın hastalıklar sayılabilir (Şahin ve Sipahioğlu, 2007, ss. 5-13).

Geçmiş dönemlerde meydana gelen doğal bir afetin, Yaratıcı'nın onlara bir cezası olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Bizanslılar tarafından genellikle, işledikleri günahlardan dolayı Tanrı'nın kendilerine verdiği bir ceza olarak görülmüştür. Özellikle Bizans'ın son yüzyılı boyunca bu günahlar, Bizans topraklarını yakıp yıkan ve Türk fethini kolaylaştıran iç savaşların çerçevesi içine yerleştirilmiştir (Zachariadou, 2001, s. 6). Osmanlı döneminde ise kuraklık ve buna bağlı ortaya çıkacak kıtlık tehlikesine karşı insanların

İstanbul başta olmak üzere yağmur duasına çıktığı ve akabinde kurbanlar kesilerek dağıtıldığı görülmektedir¹⁰.

Tarihin her döneminde ve bütün dünyada gerçekleşen doğal afetler, araştırdığımız dönemde (XVI-XX. yüzyıl), Anadolu'da da etkili olmuştur. Gerçekten de depremler, sel/taşkınlar, çekirge istilaları, yangınlar gibi doğal afetler ile iklim salınımlarından kaynaklanan kuraklık (*Konya'da su sıkıntısı*), aşırı yağışlar (*Manisa'da Gediz, Kumçayı ve Nif gibi akarsuların taşması*), nüfus kaybına ve dolayısıyla iskânın zarar görmesine neden olmuş ve bu yüzden yerleşme merkezleri önce terk edilmiş ve terk sebeplerinin devam ettiği durumlarda da zamanla kaybolmuştur. Aşağıda insanların farklı zamanlarda farklı değerlendirmeler ve çözüm arayışları içerisinde girdiği doğal afetler, eldeki belge, bilgi ve bulgulardan hareketle sırasıyla açıklanmaya ve bunların köylerin kaybolmasına etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Depremler

Yer kabuğunun doğal etkenlere bağlı olarak uğradığı kısa süreli sarsıntılara, deprem denir. Depremler genellikle tektonik hareketlerin neden olduğu kırılmalara bağlı olarak meydana gelir. Katı kabuk (litosfer) üzerinde meydana gelen aşırı basınç sonucunda kayaçlarda çatlaklar ve kırıklar oluşur. Bu kırılmalar neticesinde açığa çıkan olağanüstü boyuttaki enerji, dalgalar hâlinde çevreye yayılarak deprem oluşur (Şahin ve Sipahioğlu, 2007, ss. 33-35).

Doğal afetler arasında kısa sürede etkili olan ve genelde çok ciddi sıkıntılara neden olan depremler, verdiği zarar ve etki alanı itibarıyla doğal afetler arasında ilk sırada gelir. Neredeyse bütün Türkiye toprakları III. Jeolojik zamanda kara hâline gelmiş genç bir arazi olduğundan, depremler bu sahada oldukça sık ve güçlü bir şekilde etkili olmuş ve olmaya da devam edecektir. Gerçekten de tarih boyunca çok sayıda ve oldukça şiddetli depremlerin yaşandığı bu topraklar, yine

¹⁰ Tarih-i Selânikî isimli eserde Osmanlı ülkesinde çeşitli veba olaylarının kaydedildiği görülür. İstanbul'da H. 992 (M. 1584-5), 994 (M. 1585-6), H. 995 (M. 1586-7), H. 999 (M. 1590-1), H. 1000 (M. 1591-2), H. 1004 (M. 1595-6), H. 1006 (M. 1597-8) tarihlerinde taun meydana gelmiştir. Özellikle H. 1000 (M. 1591-2) senesinde meydana gelen taun olayında toplu ölümler oldukça fazla olmuştur. Padişahın emri ile devlet önde gelenleri halk ile beraber Ok Meydanı'nda duada bulunmuşlardır. Daha sonra taunun devam ettiği anlaşılıyor ki bu kez Padişah buyruğu ile Alemdağı'na çıkılarak vebanın def'i ve hastaların şifa bulması için dualar edilmiş, kurbanlar kesilerek dağıtılmıştır. Selânikî Mustafa Efendi (1999), Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595) C.I-II, (Haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 147,148, 173, 178, 229, 282, 285, 287, 545, 759, 763). Salgın hastalıkların iskâna etkisi üzerine Manisa özelinde bir değerlendirme için de bakınız. Yiğit, İ. ve Gümüşçü, O. (2016). "Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskâna Etkisi (XVI-XX. yy.)", *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu 13-14 Ekim 2016*, Ankara, ss. 379-391.

çok sayıda yerleşmenin ciddi zararlar görmesine ve hatta bazı yerleşmelerin tarih sahnesinden silinip gitmesine dahi şahit olmuştur. Nitekim ülkemizde atıl ve harap vaziyette gerek Türkleşme öncesi ve gerekse Türkleşme sonrasına ait birçok yerleşme kalıntısı bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Yapılan arkeolojik çalışmalarda, bu türden ciddi zararlar veren bir deprem, (1400 yıl sonra olsa da) tespit edilmiştir. 26 Ekim 2012 tarihli bir haberde, Denizli'nin Eskihisar Mahallesi'ndeki Laodikya Antik kentinde devam eden kazı çalışmaları sırasında bin dört yüz yıllık deprem izlerinin bulunduğu bildirilmiştir. (<http://www.iha.com.tr/haber-bin-yillik-deprem-izleri-buldular-248289>). Ay ve günü belli olmayan fakat MS 17 yılında olduğu kesin olarak bilinen, bir başka Batı Anadolu depremi, Büyük Menderes Irmağı ve kollarının suladığı bölgedeki kentlerin bir gecede yıkılmasına neden olmuştur. Depremin merkez üssünün Lydia bölgesi (Manisa ve çevresi) olduğu ancak Ionia bölgesi (İzmir ve çevresi) ile Aiolis bölgesinin de (Edremit Körfezi'nin güney kesimi) etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu depreme ilişkin MS 56-120 yılları arasında yaşamış Tacitus şunları anlatmıştır:

...Aynı yıl Asya'daki 12 önemli kent bir depremde yerle bir oldu; gece meydana gelen ve bu nedenle sezilemeyen deprem çok hasara neden oldu. Söylendiğine göre koca dağlar dümdüz olmuş, ovalar kabarıp yükselmiş, yıkıntılar arasından alevler fıskırmıştı. Deprem en fazla Sardeislileri etkilediğinden, en çok şefkati onlar gördü. İmparator (Tiberius) on milyon sestertius vaadetti; ayrıca ulusal ve imparatorluk hazinesine vermek zorunda oldukları vergiden beş yıl için muaf tuttu. Sipylos Dağı yamacındaki Magnesialılar gördükleri hasar ve aldıkları tazminat açısından ikinci sıradadılar. Temnoslular, Philadelphialılar, Aigailılar, Apollonideialılar, Mosteneliler, Hyrkania Makedonyalıları ile Hierokaisareia, Myrina, Kyme ve Tmolos kentleri de aynı süre içinde vergiden muaf tutuldular (Tekin, 2007).

Osmanlı dönemine gelindiğinde arşivlerde, doğal afetlerle ilgili pek fazla belge yoktur. Ancak XVII ve XVIII. yüzyıla ilişkin arşiv belgeleri üzerinde yapılacak olan çalışmalar ile doğal afetlere ilişkin kayıtlar bulmak mümkündür (Faroqhi, 2001, s. 274)¹¹. Osmanlı dönemindeki tarihî depremler üzerine yapılmış bir araştırmada N. N. Ambraseys ve C. Finkel (2006), tarihî kaynaklardan 1500 ile 1800 yılları arasındaki deprem kayıtlarını tespit ederek değerli bir çalışma yayımlamışlardır. Belki kayıtların çoğunun başkent İstanbul ile ilgili olmasından dolayı, pek çoğu İstanbul depreminden ibaret 255 deprem kaydına yer verilmiştir. Yine aynı nedenlerden İzmir ile ilgili kaydın da fazlaca olduğu bu çalışmada, sadece Manisa, Konya kayıtları takip edildiğinde (Konya'ya ait hiçbir kayıt yoktur.) şöyle bir manzara ile karşılaşılır: Araştırma alanlarımızdan

¹¹ Osmanlı ülkesindeki depremlere ilişkin Batılı kaynaklarda daha fazla bilgi yer aldığına dair bk. Vogt, 2001, s. 13.

özellikle 300 yıl içerisinde Manisa ve çevre bölgede meydana gelip Manisa'yı da etkileyen 15 kayda rastlanmaktadır. Bu 300 yıllık dönemde en fazla depremin kayda geçtiği aralık 1600-1700 dönemidir. Bu dönemde Manisa ve mücavir alanında altı kez deprem yaşanmış, gerek Manisa şehrinde ve gerekse kırsal alanda zararlara yol açmıştır. Manisa çevresinde kaybolan 142 köyden 33'ü (%24) 1600-1700 aralığında ortadan kalkmıştır. Arşiv vesikalarında doğrudan ilgili köylerin deprem nedeniyle kaybolduğuna dair bir kayda rastlanılmamıştır. Ancak çoğu kez arşiv belgelerinin tutuluş maksadının dışında kalan bir durum olan köylerin terk edilmesinde depremlerin de (kaybolmaya neden olabilecek diğer sosyo-ekonomik etkenlerin yanı sıra) etkili olduğu ifade edilebilir.

İlk resmî Osmanlı vakanüvisi olan Naima (ölümü 1716) eserinde¹² Anadolu'da meydana gelen olağanüstü durumlara ve depremlere ilişkin birtakım bilgiler verir. Söz konusu eser 1592-1660 yılları arasında meydana gelen olayları içermektedir (İpşirli, 2007, s. IX): 1645 yılında Nazilli, Güzelhisar'da; Kuyucak ve Yenice köylerinde ay tutulması ve müteakip günlerde deprem meydana gelmiştir (*Tarih-i Naima*, 2007, s. 1071). 23.02.1653 tarihinde Güzelhisar'da şiddetli bir deprem meydana gelmiş ve şehrin çoğu binası yıkılmıştır. Birçok mesken, bina yıkılmış, 3000 kadar insan hayatını kaybetmiş ve bir o kadar insan da yaralanmıştır. Güzelhisar ayanı Üveys Paşazade'nin de sarayı birçok mahalle gibi zarar görmüştür. Güzelhisar dışında Tire, Nazilli, Köşk, Denizli, Sultanhisarı, Kuyucak ve Ezine kazalarında korku hâkim olmuş, binaları yıkılmış ve birçok insan ölmüştür (*Tarih-i Naima*, 2007, s. 1140).

Geçmiş dönemlerde Anadolu'da oldukça sık depremler meydana gelmiş ve bunların bir kısmı özellikle tahrip edici olanlar gerek arşiv kaynaklarına ve gerekse çeşitli kişilerin eserlerine yansımıştır. Bu denli ciddi tahribatlara neden olan depremlerin en azından günümüze ulaşan kayıtlara bakıldığında Batı Anadolu'da Manisa, (İzmir, Aydın, Denizli ile beraber) çevresinde deprenselliğin fazla olduğu ve meydana gelen depremler neticesinde özellikle araştırma alanımız olan Gediz Vadisi üzerindeki yerleşmelerin etkilenecek kaybolduğu öne sürülebilir. Nitekim 22 Eylül 1595 tarihinde meydana gelen deprem şu şekilde tasvir edilmektedir: Deprem Gediz Nehri'nin aşağı kısımları boyunca bölgesel yıkıma neden olmuştur. Depremden Urganlı, Sart ve Seyyid Ahmedlü (Ahmetli) kasabaları ile Gedik, Bostancı, Hamza Çavuş, Azizlü ve Yapılı köyleri; Barçınlu köyünün yakınlarında, Ilıcak Nehri'nin kıvrıldığı kısımda yer yaklaşık 10 dönümden fazla (9400) yarılmış ve çıkan su bir minare yüksekliği kadar havaya fıskırmıştır... Görgü tanıklarının ifadesiyle yer, Manisa yolunda Gedüslü Köprüsü'ne kadar ikiye ayrılmış ve katran gibi bir su çıkmıştır. Depremin ortaya çıkardığı hasar Akhisar'a kadar yayılmıştır. Söz

¹² Naima'nın eseri, Ravzatü'l Hüseyin fi hulâsati ahbâri'l-hâfikayn'dir (İpşirli, 2006, ss. 316-318).

konusu döneme ait belgeden Akhisar'daki Sarı Ahmed Paşa Camii'nin Hicri 1005 yılında (1596-97) büyük bir onarımdan geçirildiği anlaşılmaktadır (Ambraseys ve Finkel, 2006, s. 51). Manisa ile Gediz Köprüsü arasında bir yarılanın meydana geldiği ve katran gibi bir suyun fışkırdığı şeklindeki anlatılar (abartı ihtimali olsa dahi) yaşanan depremlerin şiddetini, insanlarda ne denli etki yaptığını göstermesi ve köylerin kaybolmasında olası etkisinin göz önünde bulundurulması açısından oldukça önemlidir.

Araştırma sahalarımız arasında yer alan Konya'da, taramış olduğumuz kaynaklarda depreme ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bilindiği üzere Konya-Karaman çevresi tektonik depremler açısından oldukça güvenli bir alandır. Ana fay hatlarının uzağında ve sağlam bir zemin üzerinde bulunması bu tür olayların yaşanmadığına ve yaşanmış olsa bile insanlara etkisinin az olması nedeniyle kayıtlara geçmediğine hükmedilebilir.

Tarihî süreçte kırsal alanda bulunan meskenlerin doğal yapı malzemesi olarak kerpiç ve ahşap karışımı, yer yer taş malzemedan yapıldığı ve depreme karşı oldukça hassas olduğu düşünülürse özellikle Manisa çevresinde yer alan köylerin terk edilme sebepleri arasında depremin olduğu hipotezi öne sürülebilir. Yukarıda çeşitli kaynaklardan elde edilen deprem verilerinde görüldüğü üzere sahada geçmiş dönemlerde tahrip gücü yüksek depremler meydana gelmiştir. Bu depremlerde sahada yaşayan insanlar ciddi zararlara uğramış ve bir çıkış yolu arama neticesinde köyünü terk etme noktasına gelmiş olmalıdır. Zira köydeki ev ve müstemilatı yıkılan bir insanın, özellikle yer yarılması gibi olaylara şahit olması, yaşadığı diğer olumsuzluklarla birleşince o mekânı terk etmesine ve görece daha güvenli olduğunu düşündüğü köy veya şehre göç etmesine neden olabileceği hatırd tutulmalıdır.

Sel ve Taşkın Olayları

Bilindiği üzere bir sahada yağışın zamanı ve miktarı dengeli olduğu sürece, sadece insanlar değil tüm bitki ve hayvanların hayatı için de en uygun şartları oluşturmaktadır. Fakat bu denge bozulduğunda, yani yağışlar zamansız düştüğü veya ortalamadan az veya fazla yağdığına bahsi geçen uygun şartlar hemen olumsuzla doğru dönmektedir. İşte sel ve taşkın olayları da böyle şartların bozulduğu ve olumsuzla döndüğü dönemlerde meydana gelen doğal afetlerdendir.

Sel; akarsu yataklarında, vadi tabanlarında, yamaçlar boyunca düzensiz ve geçici sel yatakları içinde, kıyılarda ve şehirlerde görülmektedir. Çeşitli nedenlerle su kütlesi ve hızı artan bir akarsuyun, çevresindeki yerleşim birimlerine tarım alanlarına vb. zarar vererek sosyal ve ekonomik yönden sorunlar yaşanmasına neden olabilecek ölçüde akış büyüklüğü oluşturmaya sel adı verilir. Taşkın ise, bir akarsuyun çeşitli nedenlerle yatağından taşarak çevresindeki düz ve çukur alanlara yayılması sonucunda oluşur (Şahin ve

Sipahioğlu, 2007, ss. 124-125). Ancak hepsindeki ortak sonuç; yatak su taşıma kapasitesini aşan su fazlalığının ortaya çıkardığı zarar ve ziyandır (Turoğlu, 2011, s. 35).

Ege bölgesinde Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Kuzey Ege ve Batı Akdeniz’de yer alan akarsularda sel ve taşkın olayları, genellikle kışın görülmektedir. İlkbahar ve yaz başlarında görülen sel olayları ise kar erimeleri, bu bölgelerin iç kesimlerinde yer alan kararsızlık ve dağlık kesimlerde görülen orografik yağışlara bağlı oluşur. Orta Anadolu Bölgesi’nde özellikle Konya kapalı havzasında sel olaylarının sebebi genellikle mayıs ve haziran aylarında meydana gelen sağanak yağışlardır (Şahin ve Sipahioğlu, 2007, ss. 138-139). Günümüzde birçok akarsuyun üzerinde çok sayıda baraj olmasına rağmen, bugün bile sel ve su baskınlarının yaşandığı bu bölgelerde, geçmişteki şartların daha kötü olduğunu tahmin etmek zor değildir. Zaten arşiv belgelerine yansıyan örneklerden bu durumu takip etmek de mümkündür.

Geçmiş dönemlerde, sel ve taşkın olayları tarım arazilerinin veya hasadın sular altında kalmasına sebep olarak üretime zarar veriyordu. Nitekim, 1575 yılında Gediz Irmağı’nın taşması sonucunda Manisa’ya bağlı Büyük Kılcanlı köyünün arazisini de su basmış ve köylünün üretimini yaklaşık on kat düşürmüştür. Sonuçta bazı köylerin arazileri ekilemez hâle gelmiştir. Yine Manisa’da 1583 yılına gelinceye kadar otuz yıldan fazla çeşitli dönemlerde selden zarar gören Bozdoğan kazasında hassa arazisinde üretilen ve oldukça iyi fiyatla satılan çeltik, ziraat yapılamadığından bir süre üretilenemişti (Karademir, 2014, ss. 66-68, belgenin transkripsiyonu için bk):

Ba-hatt-ı hümayun, tamir eylesün, Bozdoğan kadısına hüküm ki; Nefs-i Mağnisa kadısı Dergâh-ı muallama mektub gönderüb, Bozdoğan kazasına tabi *nehr-i azim* dimekle ma’ruf nehrün suyuyla sabıka miri çeltük ziraat olunugelen harkun civarında Müslimanlar penbe ve susam eküb, Havass-ı Hümayun’a külli mahsul hasıl olub mukataalar ziyade bahaya fûruht olmur iken nehr-i mezburun başın **sel alub harab itmekle** (30-40) **otuz kırk yıldan berü ziraat olunmayub** mukataalar külli tedenni idüb tamirine ziyade akça gider deyü ayan-ı vilayet haber virüb, bil-fiil Dergâh-ı muallam müteferrikalarımından olan Mehmed Kethüda -zide kadruhü- kendü malıyle tamir idüp, şol şartla ki kendüye ve canib-i miriye nefy olsun deyü tamirine icazet virilmek reca itmeğin buyurdum ki: Zikr olunan nehr-i müşarun-ileyhi şartı üzere tamir itdirüb ol babda haricden kimesne dahl itdirmeyesin (49 Numaralı MD, 139/463).

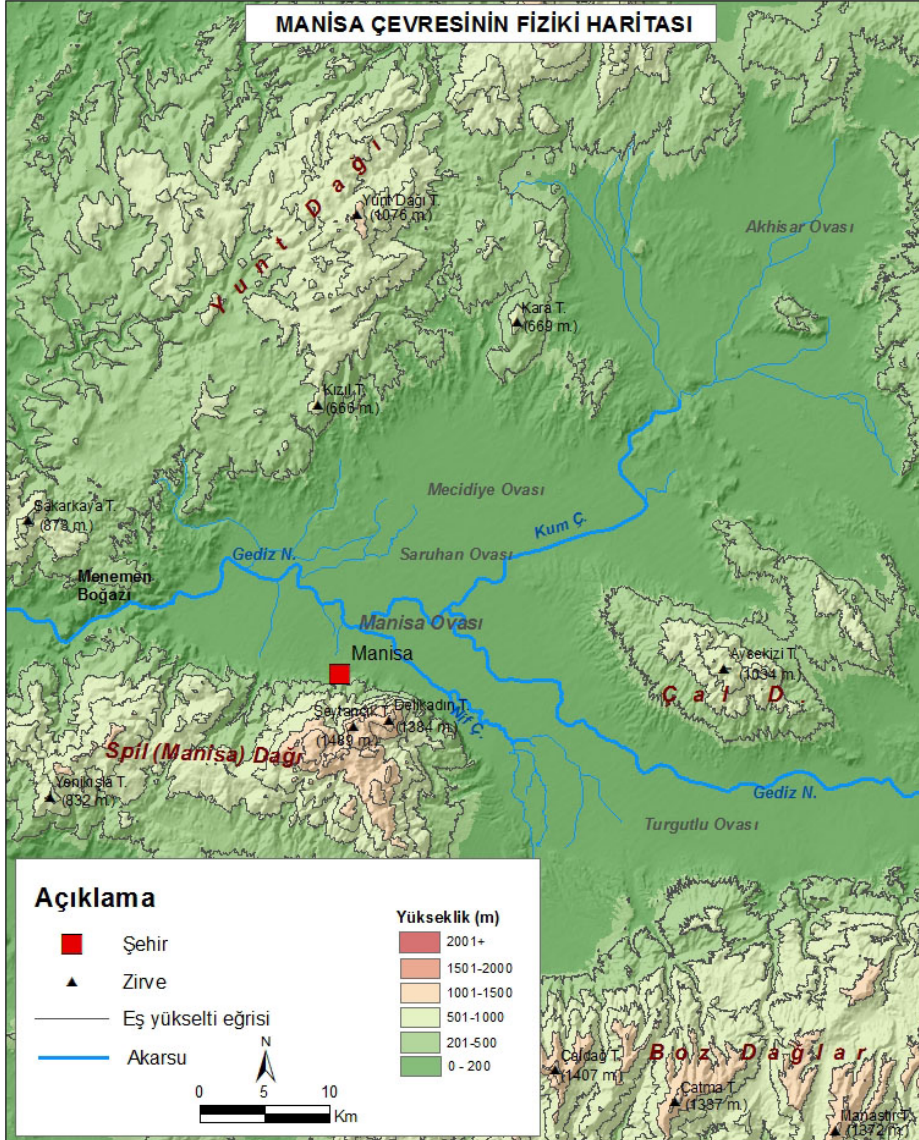
Anı su taşkınlarına bağlı olarak Konya ve Manisa’da can ve mal kayıplarının yaşandığı anlaşılmaktadır. Manisa çevresinde özellikle Gediz, Kumçayı ve Nif akarsularının taşması, Konya’da ise ani sağanaklarda küçük derelerin taşkın yapması ciddi zararlara yol açabiliyordu. Nitekim bu ve benzeri durumlar aşağıda görüleceği üzere kaynaklara yansımıştır.

1567/69 tarihli 7 numaralı Mühimme Defteri'ndeki 117 numaralı kayıta, Manisa şehrinde meydana gelen sel felaketine ilişkin önemli bilgiler yer almaktadır. Bu konuya ilişkin olarak sel ve taşkınlar ile ilgili özetle şöyle bir bilgi verilmiştir: Manisa şehir merkezinde Akbaldır isimli çay taşmış; on çeşme, bir mescid, dört kârgir köprü, iki medrese ve birçok eve zarar vererek harap hâle getirmiştir. Söz konusu çayın iki tarafı set ile çevrilmez ise Ayn-ı Ali Sultan Zaviyesi tarafına akması durumunda, şehir içinde bulunan cami, imaret ve bimarhanenin harap olmasının kaçınılmaz olduğu belirtilerek lazım olan nakit için İstanbul'a yazı gönderilmiştir.

Tahrir defterlerindeki kayıtlarda dahi, Manisa köylerinin Gediz ve kollarının taşkınlarına maruz kalan yerleşme merkezlerinin olduğu ve taşkınlardan dolayı ciddi zararlar gördüğü belirtilmektedir. Büyük Kılcanlu, Çiftçilü, Firuzlu, Göbel köylerinde bahsedilen taşkınlar kaydedilmiştir. Bunlardan Büyük Kılcanlu köyünde, tahrir defterindeki kayıt aynen şöyledir: "... zikr olunan Büyük Kılcanlu, defter-i atıkde on çiftlik yer olub ve beş bin altı yüz seksen iki akça kayd olunub, hâlâ Gedüs suyu basub, harap edüb, ekser yerleri ılgunluk olub, bir mikdar yeri ziraat olunub, bir mikdar yer otlakdır..." (115 Numaralı Tahrir Defteri 39a, Emecen, 1989, s. 168). Yine aynı türden bir kayıt bulunan Çiftçilü köyünde şu bilgi verilmiştir: "...Dede ve Turud ve Mehemedi ve Mustafa nam kimesnelerin ellerinde dört çiftlik yer olub ortakçılar imiş, hâliya mezkûrlardan kimesne kalmayub ve zikr olunan yerleri dahi Palamud Suyu basub ılgunluk olub, harab olmuş...". Azizlü köyü toprakları, Yaylalu ve Derzilü köyleri ile birlikte, 1531'den az evvel, çeltiğe alınan suyun taşması sonucu su altında kalmış ve 600 dönüm kadar yeri sazlık- ve kara-suluk hâle getirmişti. Evliyadanlu köyünün büyük bir kısmı 1531'de Gölcük adı verilen bir sazlık hâlde bulunuyordu. Göğezlü köyü de yine 1531'den biraz önce, Gediz taşkınına maruz kalmış, tahrir yapılırken 30 çiftlik yerin ancak 8 çiftliği ziraate kabil bulunmuştu. Yengi nahiyesine bağlı Budakluca köyünün 200 dönüm toprağı, son tahrirde Gediz mecrasındaki bir değişiklik nedeniyle su altında kalmış, daha sonra da Şehzade Şehinşah'ın validesine ait değirmen arkı bu yerlerin üzerinden geçirilmişti. 1531 tahririnde, topraklarının Gediz Nehri taşkınına maruz kalmasından dolayı Köseörenlü köyü ahalsininin bir kısmı Sinirlü bir kısmı da Çaparca köyünde bulunuyordu. Bu taşkında, suyun aktığı yerler kumluk hâle gelmiş, ziraate kabil yerler azalmıştı (Emecen, 1989, ss. 169, 203, 206, 204, 209). Yine İsmailce köyünde de su basmasından dolayı harap olan, kargılık ve sazlık, kara suluk olan tarım alanları kaydı bulunmaktadır (165 Numaralı Tahrir Defteri, ss. 66-67).

XVI. yüzyıla ait olan bu kayıtların gösterdiği üzere Manisa Ovası'nda bulunan akarsuların (Harita 1) taşması zirai üretimi olumsuz etkilemiş ve hatta zaman zaman tarım alanlarının işlenemez hâle gelmesine neden olmuştur. Akarsular tarafından taşkın zamanında getirilen çakıl ve kum, ekilebilir araziler üzerinde

bir tabaka oluşturarak kullanılmaz hâle getiriyordu. Tarım arazisi kalmayan veya zarar gören insanların önünde muhtemeldir ki, tek bir çare kalıyordu o da hayatlarını idame ettirebilecekleri mekânlara göç etmek. İşte yaşanan taşkınlar nedeniyle defaten zarar gören köylü ahali bir noktadan sonra çaresiz köyünü terk ederek hayatını sürdürebileceği daha güvenli bir yer aramaya koyuluyor olmalıydı. Söz konusu taşkın yatağı üzerinde yer alan köylerin kaybolmasında en önemli etkenler arasında hiç şüphesiz sel ve taşkın olayları baş aktördü.

Harita 1. Manisa Çevresi Fiziki Haritası

Tarihî süreçte Manisa havalisinde Gediz, Kumçayı ve Nif akarsuları aşırı sağanak yağışlara bağlı olarak XIX. yüzyılda da taşkınlar yapmıştır. Nitekim 1850-1900 yılları arasında Gediz, Nif ve Kumçayı akarsularında on defa ciddi taşkın yaşanmış ve ahalinin can ve mal kaybına sebep olmuştur. Özellikle, 1876 yılında Gediz Nehri'nin bir kolu olan Nif Çayı taşmış ve yatak değiştirmiş; Kasaba (Turgutlu) çevresinde tarım alanlarına ve zirai üretime büyük zarar vermiştir. 1883 yılında Gediz Nehri taşmış, taşkın sırasında mahsur kalan insanlar başkaları tarafından kurtarılabilmıştır. Manisa çevresindeki köyler ve evler harap olmuş, Manisa'da bulunan demir köprü ve telgraf direklerinin yıkılması ile ulaşım ve haberleşme bir süre kesintiye uğramıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında taşkın ve sel felaketinin en yoğun yaşandığı ve en fazla zarar verdiği yıl 1891'dir. Söz konusu tarihte görülen aşırı sağanaklar neticesinde Batı Anadolu'da birçok akarsuda taşkın ve bölgede sel olayları yaşanmıştır. Bakırçay, B. Menderes, K. Menderes ve Gediz nehirleri taşarak çevrelerine yerleşim birimlerine, yollara, tarım alanlarına ve hayvanlara büyük zararlar vermiştir. 1891 yılında Gediz Nehri'nin taşkın yapması ile Manisa ovası, Çavuşoğlu çiftliği, Çobanisa, Hacılar (Hacıhaliller) ve Hamzabeyli köyleri büyük zarar görmüş ve Manisa çevresinde 20 ev yıkılmıştır. En büyük zarar ise Çavuşoğlu çiftliğinde yaşanmış, taşkın 70 evden 65'ini alıp götürmüştür. Ayrıca Kasaba (Turgutlu) merkez, Ahmetli köyü ve Foça kazasına bağlı Gerenköy de (30 evin büyük kısmı harap olmuş.) Gediz taşkınyından önemli derece etkilenmiştir. Manisa'daki Salhane Köprüsü, Akhisar'da Gördük Köprüsü yıkılırken Gediz üzerinde yer alan köprünün (muhtemelen demir köprü) ayakları zarar görmüştür. Manisa-Kasaba (Turgutlu) arasındaki bölgede suların bir arşından (68 cm) fazla yükselmesi neticesinde ulaşımda aksamalar meydana gelmiştir. Bağ evlerinde kalanların kurtarılması için demiryolu ile İzmir'den kayık temini yoluna gidilmiştir (Satılmış, 2012, ss. 271-282).

Araştırma alanı Manisa ovasını kat ederek geçen ve yerleşmeleri derinden etkileyen Gediz Nehri, Demirköprü Barajı'nın (1960) yapılmasından önce oldukça sık taşkınlar yaptığı ve yatak değiştirdiği tarafımızca yapılan arazi araştırması sırasında müşahade edilmiştir. Zira Turgutlu yakınlarındaki "Kısmalı Köprü" adı verilen köprünün, bugün meyve bahçeleri içerisinde kalması (bk. Resim 1-2-3), geçmişte Gediz Nehri'nin ciddi bir taşkınyından sonra tamamen (belki de birden fazla) yatak değiştirmesi ile ilgilidir. Bu yatak değişikliğinin hangi tarihte olduğunu şimdilik bilmiyorsak da, Gediz gibi bir nehrin bu köprü altından akıyorken 1,5 km kuzeye, bugünkü yatağına geçmesi ancak çok ciddi bir taşkın (Erinç, 2000, s. 439) ile mümkündür. Bu sahada kopmuş menderesleri, eski akarsu yatağını hava fotoğraflarından ve Google Earth'den görmek mümkündür (Resim 1).

Resim 1. Gediz Nehri'nin 1,5 km kuzeye atması sonucu bugün Turgutlu Ovası'nda tarım alanları içinde kalan Kısımlı Köprü (Kaynak: www.googleearth.com).

Gediz'in bir seferde değil defaten yatak değiştirdiği, geride bıraktığı eski kanallardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Gediz Nehri'nin orta çığırı sayılan bu sahada böyle ciddi bir yatak değiştirme olduysa, taşkın ve yatak değiştirmenin Manisa Ovası'ndaki durumunu tahmin etmek hiç de zor değildir. Bu köprünün Karaçalı Çayı'nın taşması nedeniyle sık sık zarar gördüğünü yine yörede yaşayanlardan öğrenmek, aynı hususu desteklemektedir. Bugün hâlâ bazı köylülerin hafızalarında sel ve taşkın olaylarına ait izler bulunması ve halkın hafızasında yaşaması aynı sıkıntıların daha küçük çaplı da olsa hâlâ yaşaması ile de ilgilidir.

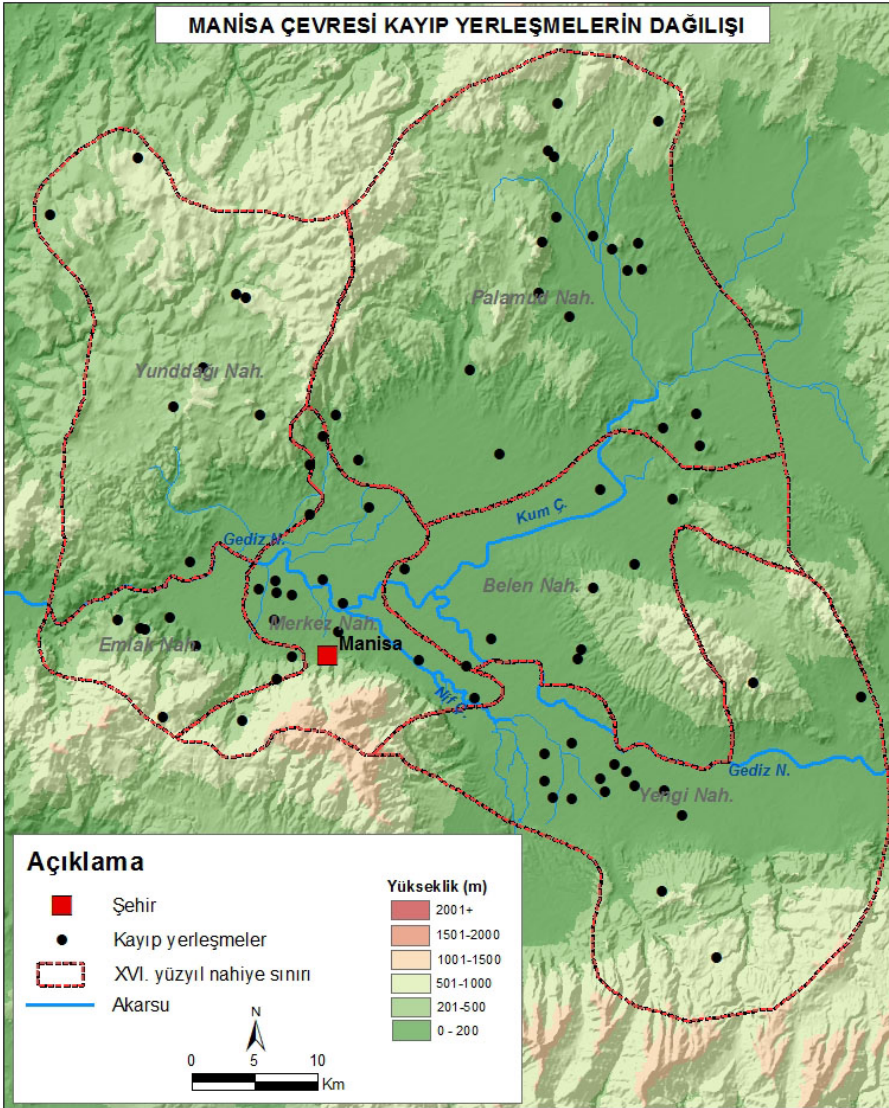
Resim 2. Meyve Bahçeleri İçinde Kısmalı Köprü

Resim 3. Kısmalı Köprü Yakından Bir Detay

Kısmalı Köprü'den sonra, Alaşehir Çayı'nın eski yatağı üzerinde yer alan Değirmen Köprüsü, Kemalpaşa Çayı'nın (Nif Çayı) eski yatağında yer alan

Yedigöz Köprüsü de aynı şekilde nehirlerin yatak değiştirmesi (Ceylan, 2011, ss. 103-131) ile bugün akarsulardan uzakta kalmıştır. Yine Deliçay üzerindeki Kuloğlu Köprüsü, 1950'lerde Deliçay'ın yatağı ıslah edilmiş ve etrafında tahliye-kurutma kanalları açılmıştır. Bugün akıştan yoksun olan Deliçay'ın yatağı bazı yerlerde varlığını korumakla birlikte, birçok yerde tesviye edilerek tarla alanlarına dâhil edilmiştir. Dolayısıyla ova sahasında Deliçay'a ait bütün ve akış gösteren bir mecrâ mevcut değildir. Kısaca bu akarsudan ova sahasında bazı mecrâ parçaları ile Kuloğlu Köprüsü kalmıştır (Ceylan, 2013, s. 34).

Harita 2. Manisa Çevresi Kayıp Yerleşmelerin Dağılışı

Gediz taşkınlarının yerel halkın hafızasında hâlâ önemli yer işgal ettiği görülmektedir. Örneğin, Gediz Ovası'nda bulunan Hacıhaliller köyünde alınan bilgilere göre, Gediz Nehri yağışlı dönemlerde taşarak köyün meskenlerinin bulunduğu yere kadar su basmaktadır¹³. Bu taşma Çobansa köyü altındaki demiryoluna kadar olduğunu söylemektedir ki, buradan demiryolunu yapan Avrupalıların yerel araştırmalarını iyice tamamladıktan sonra demiryolunu inşa ettikleri anlaşılmaktadır. Adilobası köyünde verilen bilgilerden Gediz'in kolu Kumçayı'nın sık sık taşıdığını ve etrafına zarara sebep olduğunu öğrenmekteyiz¹⁴. Yine Gediz Nehri'nin sadece vadi boyunca değil, denize döküldüğü İzmir Körfezi'ni doldurma tehlikesi yüzünden XIX. yüzyılda yatağının değiştirildiğini hatırlatmak,¹⁵ delta kısmında da zararlı olduğunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu denli büyük taşkınlarda ise Manisa Ovası'nda Gediz etki alanında bulunan çok sayıdaki köy ve tarım arazisinin sel ve taşkınlardan, yığılan alüvyal malzemeden (kum, çakıl) dolayı zarar gördüğünü, belki büyük kısmının terk edilmesine yol açtığını söylemek rahatlıkla mümkündür. Bu yüzden Manisa için ovada bulunan köylerin terk edilmesi için başka bir sebep aramaya gerek bile yoktur. Nitekim Nif Çayı ve Gediz Nehri'nin taşkın yatağında Turgutlu Ovası'nda ve Manisa Ovası'nda bulunan 24 yerleşmenin kaybolduğu görülmektedir. Ayrıca Kum Çayı'nın aktığı Mecidiye ve Saruhan ovalarında ise 2 yerleşmenin kaybolduğu tespit edilmiştir (Harita 2). Bunlar sadece tarafımızca lokalizasyonu yapılabilen kayıp yerleşmelerdir. Ancak lokalizasyonu yapılamayan yerleşmelerin mevcudiyeti sebebiyle bu sayıların artabileceği hatırdta tutulmalıdır.

Kontrol altına alınamayan ve özellikle geniş bir ova içerisinde akan nehirlerin (Meriç, Gediz, Ege Bölgesi graben alanlarında bulunan birçok nehir gibi) zaman zaman yatak değiştirmesine bağlı olarak yerleşmeler taşkın tehlikesinin yanında sıtma gibi salgın hastalıklara da davetiye çıkarmıştır. Bunun için insanlar taşkın ve salgın hastalıklardan korunabilmek amacıyla imkân nispetinde yerleşmelerini akarsulardan uzak bir mekânda kurmaya gayret etmişlerdi (Faroqhi, 2001, s. 275). Ancak olağan dışı durumlarda bunun da çözüm olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira Gediz taşkın yaptığı zamanlarda Manisa (Spil) Dağı'nın hemen yakınında kurulan Çobanisa köyünden geçen demiryoluna kadar çıkması bu duruma iyi bir örnek oluşturabilir.

Konya çevresinde Manisa'da olduğu gibi güçlü bir akarsu yoktur ancak burada da yoğun sağanak yağışlarda, küçük derelerin taşkına ve ani olarak yüzeysel akışa geçen suların sellere neden olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 1502-1505 yılları arasında Osmanlı ülkesinde meydana gelen aşırı yağışlar nedeniyle birçok nehir taşmış, göl seviyeleri yükselerek su basmalarına neden olmuş ve

¹³ Şeref Ok'tan alınan sözlü bilgi.

¹⁴ Erol Yener'den alınan sözlü bilgi.

¹⁵ Gediz Nehri'nin yatağının değiştirilmesi hakkında fazla bilgi için bk. (Yılmaz, 2009).

Solakzade'nin (1297, s. 318) ifadesiyle *Konya sahrası derya misali* sular altında kalmıştır (Demirtaş, 2004, s. 40). Konya sahrası olarak ifade edilen alan hiç şüphesiz Konya Ovası'na karşılık gelen alandır. Tahrir defterlerinde Sahra nahiyesi olarak geçen bu bölüm Eski Konya Gölü'nün bulunduğu mekânın da bir parçasını oluşturmaktadır. Tarihî süreçte burada ve yakın döneme değin bu mekânlar suğlaların oluştuğu yerlerdir. Yağışların oldukça fazla olduğu söz konusu tarihte çukur alanlarının birçoğunda sular toplanarak âdeta bir göl hâline gelmiş ve böylesi bir anlatıma konu olmuştur.

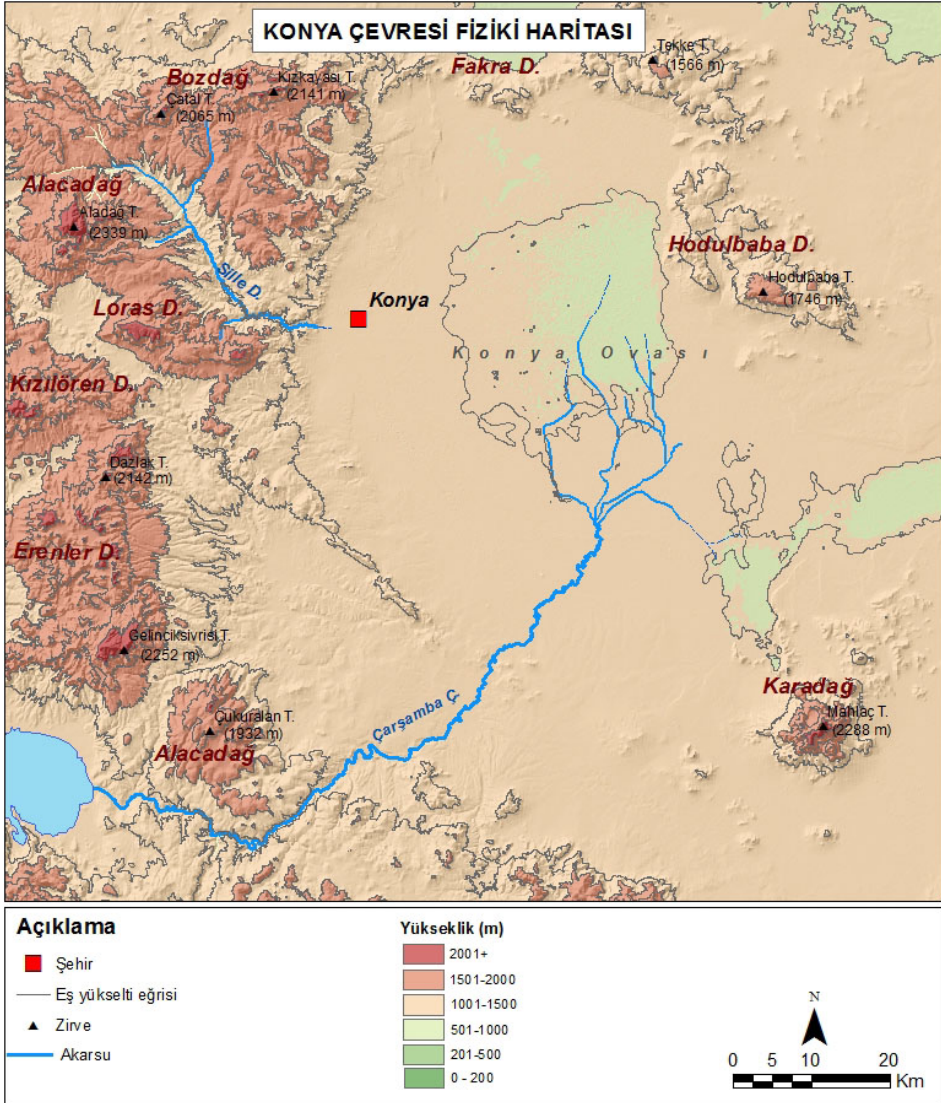
Ayrıca, 1686-1687 senesinde Konya Sudirhemi nahiyesine bağlı Tat karyesinde bir gün öncesinde şiddetli yağmurdan sonra sel meydana gelmiş, köy ahalisinden birkaç kişiyi götürmüş, cesetleri Sille köyü yakınlarında bulunmuştur. Köy ahalisinin bu hadisenin keşif ve tahrir edilmesi yönündeki talepleri üzerine yapılan incelemede içlerinde kadınların da bulunduğu 11 kişinin başlarını taşlara çarpmak suretiyle öldüğü tespit edilmiştir (34 Nolu KŞS, 35/2).

Bu anlatılanlardan sonra Manisa'dan farklı olarak burada Konya için mutlaka ele alınması gereken bir husus vardır: **Suğlalar**. Bugün ülkemizde en az yağışın düştüğü Tuz Gölü ve çevresine çok yakın olan Konya ve çevresi, jeolojik geçmiş, yağış, sıcaklıklar ve yer şekilleri şartlarına bağlı olarak, bu anlamda oldukça hassas bir dengeye sahiptir. Gerçekten de, Eski Konya Gölü adı da verilen ve Pleistosen göl tabanı olan Konya-Ereğli arasındaki düzlük, yağışların fazla olduğu dönemlerde, hemen göl oluşumuna sahne oluyor, var olan göller de kısa sürede genişliyordu. Böyle zamanlarda tarım alanlarını sular basıyor, sivrisinek ve sıtma problemlerine yol açıyordu. Yağışların az ve sıcaklıkların fazla olduğu dönemlerde ise var olan göller hemen kuruyor, diğer sahalar ise kuraklıktan kavrulabiliyordu. Nitekim bu konu Larende çalışmasında Gümüşçü (2001, s. 69) tarafından şöyle ifade edilmiştir:

Karapınar hattında yaz kuraklığında su yokluğuna karşı, kış mevsiminde suğlaların (yağışlı mevsimlerde ovada taban suyu seviyesi yüksek olması nedeniyle çukur sahaların önce gölcük ve sonra bataklık hâline gelmesi) oluşturduğu bataklıkların meydana gelmesi ve yerleşmenin de seyrekliğine bağlı olarak güvenliğin yetersizliği gibi nedenlerle bahsedilen güzergâh, XVI. yüzyıl sonlarına kadar pek kullanılmamıştır. Torosların kuzey eteklerini takip eden uzun yol ise, dağlardan inen derelerin henüz düzlüklere ulaşmadığı-dolayısıyla suğla oluşturmadığı-sahalarda, akarsuların küçük köprülerle bile aşılabilirdiği, yamaç etekleri boyunca sıralanmış irili ufaklı yerleşme merkezlerine uğrayarak gitmiştir. Zaten Torosların kuzey etekleri ile düzlüklerin kontak sahalarında artan yerleşme yoğunluğu da bu fikri destekler niteliktedir.

Larende kazasındaki **suğlalar** da ova için ayrı bir zenginlik kaynağı durumundadır. Fakat yağışların kararsızlığı nedeniyle bol yağışlı yıllarda, akarsular suğlaları fazlaca genişlettiği için bazen sorunlar çıkmakta ve büyük

zararlara yol açmaktadır. H.983 (1575/76) tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre bol yağışlı yıllarda suğlalar genişleyince, ilgili sahanın sipahileri ahaliden fazla vergi talep edebilmekteydi. Adı geçen suğlalara iyi bakılmayıp, drene edilmediğinde sürekli bataklık hâline gelerek sıtma hastalığına kucak açmaktaydı (Gümüüşü, 2001, s. 106). Çarşamba Çayı'nın Konya Ovası'nda kollara ayrıldığı alanlarda suğlalar kanunnamelerde de geçtiği üzere suğlalar oluşuyordu. Nitekim bu alanların 1000 m'den daha az yükseltiye sahip, çevresine göre çukurda kalan alanlar olduğu dikkati çeker (bk. Harita 3).

Harita 3. Konya Çevresi Fiziki Haritası

Sipahi ile halk arasındaki soruna ilişkin Mühimme Defteri'ne yansıyan bir hükmün özü şöyledir: Karaman'da bazı karyelerin tarlalarını su bastığı ve buraları suğla olmuştur diyerek Nazır Abdülkerim Çavuş, sülüsandan ziyade hisse talep ettiği ve bu sebeple halka harman ettirmeyip, zahirenin çürümesine sebep olduğu bildirilmekle tahkik edip hakikatini bildirmesi talep edilmiştir (27 Numaralı MD, 139/327). Sıtma sorunu ise, XX. yüzyıl başları gibi geç tarihlerde bile giderilememiş olup, suğlaların bazen yaz mevsiminde kurusalar da sıtma hastalığına yol açtıkları bilinmektedir (Dr. Nazmi, 1922, s. 75; Sapançalı, 1922, s. 31).

Belgelere bakılırsa suğlalar, XVI. yüzyılda sürekli kontrol altında tutulmuş, dolayısıyla hem halkı büyük kazançlar sağlamış hem de fazla gelir getirdiğinden padişah hassı durumuna getirilmiştir. Bu nedenle çok önemli olan suğlalar konusunda kanunnamelerde aynen şu ifadeler kayıtlıdır:

Bulgardağı'ndan su gelüp Beydili'nde oligelen âdet üzere kurbünde olan karye halkı bend dutarlar suğla olur. Ve andan Çoğlu'ya gelir ol dahi suğla olur ana dahi reaya muaveneti ile bend dutulagelmiştir. Bu cümle suğlalar ve bunun gibi nice yerlerde suğla kabil yerler vardır ki ihtimam olunup kârgir bina ile bendler dutarlar. Nil-i Mısır'dan hasıl olan gallat gibi bunda dahi vafir mahsulat husuli mukarrerdir. Amma sahib-i vukuf ve müstakim-i emin kalilü'l vücuddur. Bulunsa dahi iltifat ve itibar riayet olunmamağla kimesne suğlalar tamirine rağbet göstermezler. Bu suğla olan yerlerin mahsulatı âdetinin tariki miri ve reaya beyninde münasafedir. Bundan gayri toprak sahibi oşr almak oligelmiş değildir (Erdoğan, 1993, ss. 492, 513; Akgündüz, 1991, c. 3, ss. 327-332; Gümüşçü, 2001, s. 106).

Konya suğlaları hakkında kanunnamelerde oldukça ayrıntılı bilgiler vardır. Nitekim "İcmal der beyan-ı suğulaha-yı vilayet-i Karaman" başlığı altında şu bilgiler verilmektedir (Erdoğan, 1993, ss. 491-492; Akgündüz, 1991, c.3, s. 327):

Kaza-i Seydişehir Gölü ayağından bahar mevsiminde feyezan edüb ve akan su Çarşamba nam mevziden Derelü/Dedelü nam mahalle geldikde oli-gelen âdet üzere bend bağlanub bend bağlanmaluk oldukda Belviran kazasından reaya kifayet-i kadri mertekler getirürler. Ve Konya sahrasından ve Çayili'nden ve gayrıdan ırgatlar getürdülüb/getirilüp bağlanan bendin cari olan suyu Alemdar'a uğrayub suğla olur. Andan Kayseroğlanı suğlalarına varır ve andan Gödeneçukuru/Gürünçukuru'na ve andan Karaöyük ve andan Alayer'e ve Virancık suğlasına varır. Ve andan Firuz'a varır. Ve andan Ortaviran suğlasına varır ve andan Sırnık suğlasına varır.

Bu zikr olan suğlalar bu arkdan tamam olur. Ve mezkûr su Alemdar'dan ayrılıub ahar bend bağlayub Karkın üzerine gidüb ol aralarda perakende suğlalar olduktan sonra Katır Gölü suğlasına ve Beşkilise ve Keçi

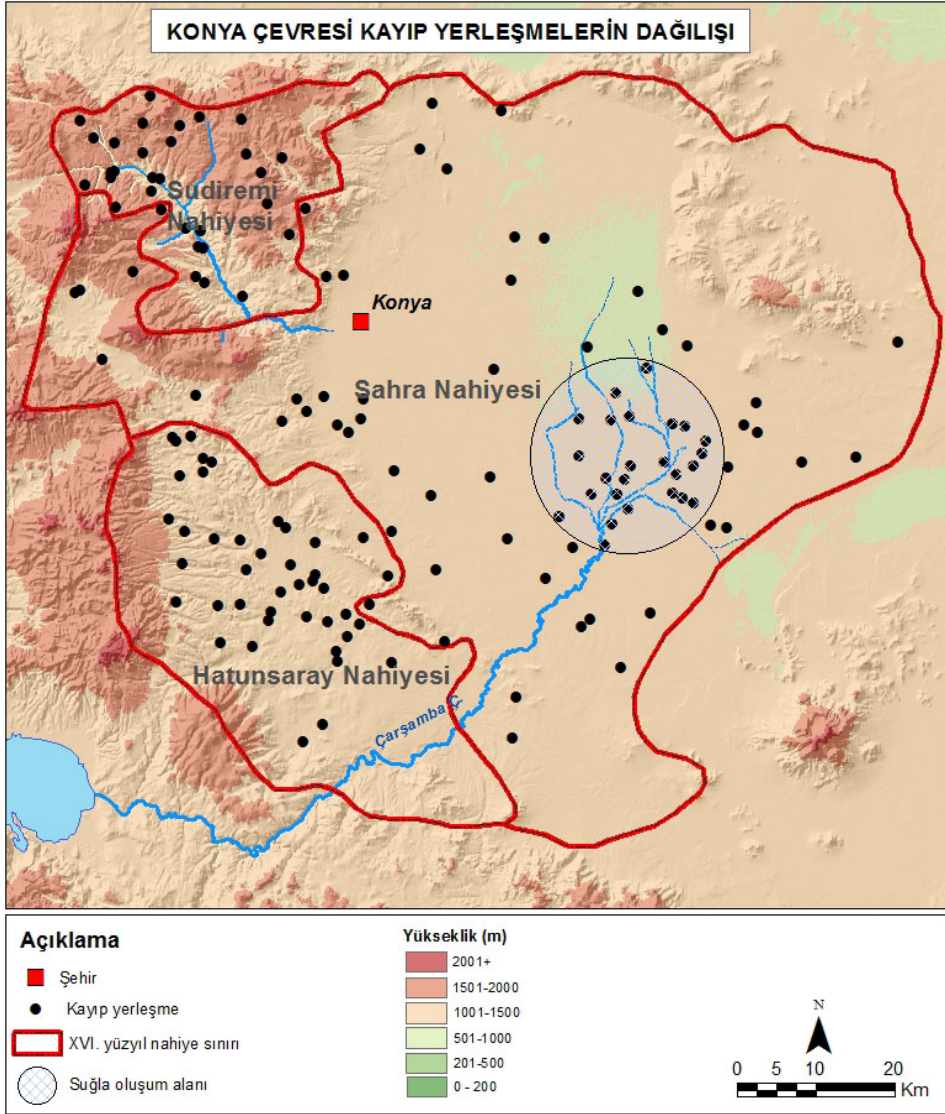
Gölü'ne ve andan Samova/Samuk suğlasına varub andan İsmil ve Ağca suğlaya varır. Bu suğlalar tamam olduktan sonra Alemdar'dan gerü ahar bend tutulub İlgin suğlasına varub andan Balıklağı suğlası olur. Seydişehir gölünün suyu burada tamam olur.

Der beyan-ı suğla-i Ağcaşehir tabii kaza-i Eskiil der liva-i Konya: Bulgar dağından su gelüb Ağcaşehir karyesinin önünde Bayram Gazi ve Ağcağöl ve Sadıköyüğü/Sarıköyüğü suğla olub ve ma-i mezbureden sene-i ahirde Kalburcı suğlası olub olı-gelen adet-i marufe üzere reayay-ı etraf bendlerin tutu-geldüğü ol diyar ayanının malumudur.

Suğlalardaki halkın daha fazla vergi verdiği ve vergiyi de suğla voyvodalarının topladığı anlaşılmaktadır. Suğla voyvodaları şayet bir yerde suğla oluştuğu haberini alırlarsa gidip o köyde (kendilerine ait olmamasına rağmen) vergi tahsili yoluna gittikleri görülmektedir. Söz konusu durumlarda timarlı sipahiler, suğla voyvodaları ve halk arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve bu durum mahkemelere intikal etmiştir. Hatta bazı durumlarda sorun yerelde halledilemeyince de İstanbul'a değin problem taşınmış ancak böyle çözümlenebilmiştir.

Örneğin, 1681-1682 senesinde Konya kazası Belviran nahiyesi Köylüalan/Küplüalan karyesi ve Sahra nahiyesine bağlı Perpil köyü sipahiye timar olarak verilmişken Perpil isimli köyde suğla oluşması üzerine bu köyden suğla voyvodaları halktan vergiyi almışlardır. Bu durum üzerine sipahi merkeze müracaat etmiş, gelirin sipahiye ait olduğu ve suğla voyvodalarının dahl etmemesi gerektiği Konya kadısına bildirilmiştir (26 Nolu KŞS, 280/1). Bir başka örnekte 1685-86 yılında Konya Kazası Sahra nahiyesine bağlı Karaöyük köyü Suğla mukataasındaki araziye su basmış, suyun geç çekilmesiyle ziraat zamanında ve yeterince yapılamamıştır. Bundan dolayı reaya üzerlerine düşen vergiyi tam olarak veremeyince konu mahkemeye taşınmıştır. Mahkemede, ferman ve kanunnamelerin incelenmesi neticesinde 1091 senesinde 1090'da (1685-86) eksik ödedikleri vergilerini vermelerinin gerektiği yönünde karar çıkmıştır (29 Numaralı KŞS, 116/1). Yine 1689-1690 senesinden Konya Sahra nahiyesi Yarma köyünde, o yıl suğla suyu ortaya çıkmış ve taşarak birçok eve zarar vermiştir. Suğla voyvodaları köyde suğla oluştuğu için fazla vergi talep etmişlerdir. Çıkan anlaşmazlık üzerine mahkemeye müracaat edilmiş ve en nihayetinde kadimden böyle bir durum olmadığı için daha önceden veremedikleri kadar vergiyi vermeleri gerektiği üzerine hükmedilmiştir (35 Numaralı KŞS, JPEG No 141/2).

Suğlalar Konya ve çevresi için hem bir fırsat hem de bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Suğlaların olduğu yerlerde kuraklık probleminin yaşanmaması ve verimin yüksek olması insanlar için çekim merkezi hâline gelebiliyordu. Bu duruma suğla oluşan mekânlarda kurulan köyler iyi birer delil oluşturur. Ancak aynı durum, bazı hâllerde özellikle normalden fazla yağış meydana geldiği zamanlarda daha önce suğla oluşmayan çukur alanlarda dahi suğlalar oluşuyor, insanların tarım ve yerleşim alanlarına zarar verebiliyordu. Ayrıca suğla oluşumu ile ilgili mekânda sürekli suyun var olduğu buna bağlı olarak havaların ısınması ile birlikte sinek popülasyonunda bir artış ve sıtmanın ortaya çıkması gibi bir tehdide sebep olarak insanları o mekândan uzaklaştırıcı bir etken olarak da düşünülebilir. İşte suğlalar tüm bu yönleri ve yukarıda belgelere yansıyan bir takım hukuki süreçler ile birlikte iskânın kuruluş gelişme ve devamlılığı için hem bir fırsat hem de bir tehdit olarak değerlendirilebilir. Aşağıda yer alan haritada izlenebildiği üzere kayıp yerleşmelerin Çarşamba Çayı'nın Konya Ovası'nda kollara ayrıldığı ve geçmiş dönemlerde suğlaların mevcut olduğu mekânda kayıp sayısının oldukça yoğunlaştığı görülmektedir. Zira bu sahada 35'in üzerinde kayıp yerleşmenin lokalizasyonu gerçekleştirilmiştir. İşte bu manzara Konya çevresinde suğla oluşumuna bağlı olarak ortaya çıkan problemler neticesinde iskândaki kesintinin nedenleri konusunda önemli ipuçları vermektedir (Harita 4).

Harita 4. Konya Çevresi Kayıp Yerleşmelerin Dağılışı

Kuraklık

Kuraklık dünyanın herhangi bir bölgesinde ve herhangi bir zamanda, yağışın belirli bir süre uzun süreli ortalamasının altında kalması sonucunda ortaya çıkan şiddetli veya aşırı su açığı veya yetersizliği şeklinde tanımlanabilir (Türkeş, 2014, s. 3). Kuraklık, canlıların yaşamı üzerinde çok büyük olumsuz etkileri olan çeşitli etkinliklerini sınırlayan büyük sorunların yaşanmasına neden olabilen ve bir afete dönüşebilen klimatolojik bir tehlikedir. Çok yavaş gelişerek

belirli bir süreçte oluşan bu doğa olayının süresi uzadıkça tehlike çok büyük boyutlara ulaşmaktadır (Şahin ve Sipahioğlu, 2007, ss. 308, 316; Türkeş, 2014, s. 3). Kuraklık beşerî rahatsızlıklardan başlayarak tarımsal üretime ve dolayısıyla açlık ve yetersiz beslenmeye kadar varan çeşitli sosyal ve ekonomik problemlere neden olabilir (Koçman, 1993, s. 77). Anadolu'da mevsiminde beklenen yağışın düşmemesi zirai üretimde ciddi rekolte düşüklüğüne ve ilerleyen aylarda kıtlığa neden olabilmektedir. Söz konusu bu duruma bağlı olarak tarihî süreçte ve dahi günümüzde özellikle kuru tarım ürünlerinde önemli dalgalanmaların meydana gelmesinin başlıca aktörü durumundadır (Çiçek, 1995, s. 77).

Araştırma alanımız Manisa çevresinin de içinde bulunduğu Ege Bölgesi'nde yer alan ovalar 600 mm üzerinde yağış alırlar. Ege ovalarında ortak bir özellik olarak genellikle nisan ayının ikinci yarısından ekim ayının ikinci yarısına kadar süren yağışsız bir dönem neticesinde toprakta su yetersizliğine bağlı olarak kuraklık hüküm sürer (Koçman, 1995, ss. 28-29). Nitekim elimizdeki arşiv belgeleri ve alanyazın(literatür) Manisa çevresinde yaşanan kuraklığa ilişkin önemli bilgiler verir. Manisa Kazaları köyünde, 1575 defterinde köy yakınındaki pınarın çevresinde yarım kile çeltik tohumu ekilen yer varken, kuraklık sebebi ile çeltik tarlaları harap olmuştu (Emecen, 1989, s. 217). Saruhan sancağına bağlı Adala kazasında 1853 yılında bir kuraklık meydana gelmiş ve bu da zahire kıtlığına neden olmuştur (Satılmış, 2012, s. 205).

Su sıkıntısı ve kuraklık da Anadolu'nun büyük kesimi için her zaman önemli problemlerden biri olmuştur. Kuraklık ve bunun yerleşmeler üzerindeki etkisine dair Anadolu'dan örnekler vermek mümkündür:

İ. H. Konyalı, XVI. yüzyıl kayıtlarında Larende'ye bağlı, Evlad-ı Şeyh Hacı İsmail köyü olarak geçen köyün ve Şeyh Hacı İsmail'in torunlarından olan Yunus Emre'nin Karamaoğullarından satın aldığı Karacalarkuyusu adlı köyün de diğer köyler gibi "devamlı kuraklıktan dağıldığını" belirtmektedir (Konyalı, 1967, s. 380).

1874-1875 tarihlerinde başta Ankara, Yozgat olmak üzere Anadolu'da kıtlık meydana gelmiş ve insanlar zor duruma düşmüştür. Bu dönemde nüfus kayıpları yaşanmış ve birçok kişi çareyi İstanbul'a göç etmekte aramıştır (Sarıköse, 2013, s. 27).

XIX. yüzyılda oldukça etkili bir kuraklık 1886-1887 yılında Konya'da yaşanmıştır. Bu kuraklıktan dolayı Kayseri ve Yozgat vilayetlerinden buğday ve arpa satın alınmıştır. Konya'da dağlık alanlar ova tabanına göre biraz daha fazla yağış olsa da mahsulün %75 oranında az olduğu anlaşıldığından 800 bin ila 1 milyon İstanbul kilesi zahireye ihtiyaç olduğu bildirilince devlet tarafından söz konusu ihtiyacın 1883-1886 seneleri aşarından tedarik edilmesi istenmiştir. Kuraklıktan dolayı hayvanlarının otlayacağı ot dahi kalmayan Konya

Ovası'ndaki ahali hayvanları ile birlikte çevre bölgelere dağılmıştır (Sarıköse, 2013, ss. 64, 67, 69).

Yağış yetersizliği, düzensizliği ve zamansızlığından dolayı yaşanan kuraklık insanların beşerî ve ekonomik faaliyetlerine özellikle üretim süreçlerine ciddi zararlar vermiştir. Kuraklığı takip eden süreçte yaşanan en büyük kriz hiç şüphesiz kıtlıktır. Kıtlıkla sonuçlanan kuraklık vb. afetler karşısında özellikle temel yaşam ve iktisadi faaliyetlerini devam ettirebilmek için bazı zamanlarda belki tek çıkış yolu ilgili mekânın terk edilmesidir.

Kıtlık

Kıtlık kelime anlamı itibarı ile herhangi bir ihtiyaç maddesinin veya hizmetin temin edilmesinde yaşanan güçlük iken ıstılahta ise daha çok yiyecek maddelerinin çeşitli sebepler ile piyasada veya stoklarda çok az bulunması durumu olarak ifade edilebilir. Kıtlıkların ortaya çıkma nedeni oldukça çeşitli olsa da bunlar çoğu zaman bir doğal afettir. Nitekim taşkın, sel, kuraklık (yetersiz yağış döneminin tabiri ile; *killet-i baran*), deprem, yangın, salgın hastalık, aşırı sıcak ve soğuklar kıtlığa neden olan başlıca doğal afetler olarak sayılabilir (Kılıç, 2002, ss. 718-719).

Ülkemizde Akdeniz ikliminin hâkim olduğu kıyı kuşağında ve karasal iklimin egemen olduğu iç bölgelerimizde kuraklık oldukça belirgindir. Bu durum günümüzde ilerleyen teknolojik imkânlar barajlar, sondajlar vasıtasıyla yer altı suyunun kullanımı vb. vasıtasıyla en aza indirilmeye çalışılırken dahi tarımda ve hatta zaman zaman içme ve kullanma suyunda bile problem olarak karşımıza çıkabilmektedir. Tarihî süreç içerisinde kuraklık ve buna bağlı değişkenlerin daha kırılgan olduğu hatırdta tutulursa yerleşmelerin kuruluş, gelişme ve devamlılığında ve de gerektiği durumlarda terk edilmesinde belirleyici bir etken olduğu hemen ortaya çıkacaktır.

Yaşan doğal afetler ile doğrudan bağlantılı olan kıtlık meselesi buraya kadar işlenen ve bundan sonra dile getirecek olan tüm olağan dışı durumların sonucu olarak düşünülmelidir. Zaman zaman yaşanan doğal afetler ve buna bağlı ortaya çıkan arz krizinin araştırmaya konu olan dönemlerde devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle kıtlığa neden olan baş aktörler arasında yer alan kuraklık, XIX. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiştir. Söz konusu 50 yıllık zaman dilimi içerisinde 9 kez ciddi kuraklık yaşanmıştır. Nerdeyse her beş yılda bir insanların karşı karşıya olduğu kuraklık ve buna bağlı problemler üretimi ve yerleşmeleri olumsuz etkilemiş olmalıdır. Günümüze göre ilkel, geleneksel yöntemlerle (ektansif) zirai üretimin yapıldığı zamanlarda kuraklık gibi olağan dışı durumlar zannedildiğinden çok daha fazla zarar ve etki ile sonuçlanıyordu. Art arda devam eden kuraklık ise toplum için içinden çıkılmaz bir hâl alıyor ve yerini yurdunu terk ederek koşulları daha iyi olacağını ümit ettiği yere göç etmesine sebep olan etkenler arasında olması ihtimal dâhilindedir.

Araştırma alanlarımızdan Manisa ve çevresinde 1850-1900 yılları arasındaki 50 yıllık bir dönemde meydana gelen kıtlık ve buna bağlı olarak insanların karşılaştığı bir dizi probleme ilişkin bilgimiz vardır. 1863 yılında komşu bölgelerde görülen çekirge istilası ve kuraklık ile birlikte zahire darlığının büyümesine neden olmuştur. Akhisar ve Mandice hem çekirge hem de kuraklıktan etkilenmiştir. 1880-1881 yıllarında kuraklık oldukça etkili olmuş Saruhan sancağının Kula ve Kırkağaç çevresinde etkisini göstermiştir. Çiftçiler kuraklık ve büyük ölçüde de çekirge afetinin etkisiyle ortaya çıkan kıtlıktan kurtulabilmek için hayvanlarını, tarım aletlerini ve eşlerinin mücevherlerini satmak durumunda kalmışlardır. 1877 bahar mevsiminde gerekli olan yağmur bölgeye düşmemiş ve daha önce bölgede bahsedilenlerden çok daha şiddetli ve geniş çaplı bir kuraklık yaşanmıştır. Söz konusu bu kuraklıktan Saruhan Sancağında Kula, Alaşehir, Salihli ve Eşme kazaları etkilenmiştir. Alaşehir’de kuraklık nedeniyle geçmiş senelere göre değerlendirildiğinde; buğday 1/13-14, arpa 1/5-6, susamda ise 1/20 oranında ürün alınabilmiştir. 1898 tarihinde Manisa, Salihli, Alaşehir, İnegöl çevresinde etkili olan kuraklık, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin gördüğü en büyük kuraklıklardan birisidir. Nitekim bu sene Aydın vilayeti genelinde arpa ve buğday hasadında %50, üzümde ve fasulyede %60, mısırdaki %40 oranında düşüş yaşanmıştır (Satılmış, 2012, ss. 333-341).

Yaşanan besin darlığı nedeniyle salgın hastalıkların da ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Nitekim 1887 Denizli Sarayköy’e bağlı Kadı nahiyesinde 56 kişi hayatını kaybetmiş ve bu konu tahkikata tabi tutulmuştur. Ayrıca 1891 yılı Ocak ayında sel felaketi yaşayan Manisa kazası Hamzabeyli, Hacı Haliller, Çavuşoğlu ve Çerkes-i Osmaniye köyleri halkı acınacak duruma düştiklerini belirterek yardım talep etmişlerdir. Çerkes-i Osmaniye köyünde kıtlık nedeniyle açlık baş göstermiş ve iki kişinin hayatını kaybettiği belirtilmiştir. 1891 yılı sel felaketi nedeniyle 5.000 kişi yardıma muhtaç hâle gelmiştir. Ayrıca yapılan tahkikat neticesinde afetzedelerin durumunun oldukça kötü olduğu yardım edilmediği takdirde Manisa kazası dâhilinde 20.000 kişide açlık nedeniyle ölüm vakalarının yaşanabileceği belirtilmiştir. 1898 yılında yaşanan kuraklık, birçok yerleşim yerinde kıtlığa sebep olmuştur. 1890 yılında 76 köy ve mahallenin kıtlık yaşadığı Manisa kazasında 1898’de 14 köy 7000 nüfusla sınırlı kalmıştır (Satılmış, 2012, ss. 354-363).

XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Manisa ve çevre kazaları üzerinden bakıldığında 50 yıllık dönemde 9 yılda olağan dışı durumlarla karşılaşıldığı, yağış yetersizliği ve buna bağlı olarak da kuraklık yaşandığı anlaşılmaktadır. En çok etkilenenler ise Manisa, Kula, Alaşehir, Salihli kazalarıdır. Yukarıdaki örneklerde açıkça görüldüğü üzere meydana gelen kuraklık ve buna bağlı ortaya çıkan zirai üretimdeki rekolte düşüklüğü ve zaman zaman kuraklığın etkisiyle hastalık ve ölümler yaşandığı anlaşılmaktadır. Bir de kuraklığın yanında çekirge

afeti, veba gibi durumlar üst üste çakıştığında iş iyice içinden çıkılmaz bir hâl alarak insanları yeni arayışlara sürüklemesi ve bazı durumlarda tüm köy halkının ilgili sahayı tek etmesine neden olması ihtimal dâhilindedir.

Çekirge Afeti

Zararlı böceklerin bir bölgede aşırı derecede artması veya bu böceklerin başka bir bölgeye taşınmasıyla ortaya çıkan zararlı böcek istilasıdır. Bunların içinde en zararlı olanı belirli atmosferik şartlarda sayıları artan ve sürüler hâlinde başka bölgeleri etkileyen çekirge istilalarıdır (Şahin ve Sipahioğlu, 2007, s. 402).

Yarı kurak bölgelerde yaşayan kır çekirgesi veya tarla çekirgesi olarak isimlendirilen çekirge türleri büyük sürüler hâlinde göç ederler. Çöl çekirgesi, Sudan çekirgesi ve Afrika göçmen çekirgesi olarak bilinen binlerce hatta milyonlarca çekirge sürüsü âdeta bir bulut hâlinde göç ederek geçtikleri yerlerdeki tarım ürünlerine ve bitki örtüsüne ciddi zararlar vermiştir (Kılıç, 2002, s. 71).

Çekirge felaketi, Mısır ve Suriye’de olduğu gibi Yakınoğu’da da sık sık görülür. “Çekirgeler” özellikle gezici çekirgeler, ansızın çölden gelip ekili alana üşüşür, tarla ve meyve bahçelerini mahvederler. Bu felaket, ardında tüm çabalara karşın savunmasız kalan kurbanlar bırakarak 1700-1850 yılları arasında 12 kez meydana gelir. Sıradan olmayan boyutlarıyla (7-8 cm) bu çekirgeler, felaket sırasında metrekaareye 200 tane düşen bir yoğunluğa ulaşırlar. Bu, kilometrekarede iki yüz milyon çekirgeyi ifade eden bir yoğunluk demektir. Bazen onlarca kilometrekarelik çekirge sürüleri görüldüğüne göre, alanı sınırlı ama çok yıkıcı, gerçek bir afet söz konusudur (Panzac, 2011, ss. 10-11).

Osmanlı ülkesinde oldukça yoğun bir şekilde çekirge istilalarının olduğuna dair arşivimizde çok sayıda belge bulunmaktadır. XVI. yüzyılın sonlarında Edirne’de, XVIII. yüzyılda Kıbrıs, Eflak, Zıstovi, Tuzla, Çanakkale, Babadağ, Rakka ve Adana’da çekirge afeti yaşandığı bilinmektedir. XIX. yüzyıldaki kayıtlarda ise çekirge felaketlerine dair çok büyük bir artış görülmektedir. Bu yüzyılda Osmanlının egemen olduğu toprakların çok büyük bir bölümünde; Anadolu, Balkanlar, Kuzey Afrika, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz ve Kıbrıs olmak üzere yüzlerce çekirge afeti yaşanmıştır. Mahsullerin de ciddi şekilde zarar gördüğü bu dönemlerde çekirge istilasını takiben kıtlık ortaya çıkmış ve göçlere neden olmuştur (Satılmış, 2012, s. 184).

Manisa için konuya bakılırsa, belgelere yansıyan çekirge felaketleri bulmak mümkündür. Vesikalara nazaran çekirge 963/1555 yılı ile 1067 ve 1096/1684 yıllarında Saruhan sancağında bulunan hemen bütün mezruatı mahvetmiş ve memlekette büyük kıtlığa sebep olmuştur. Manisa ayanı ve Şehzade Selim bu kıtlığı, çekirgeyi def için 14 kadılığa sığircık suyu getirmek için Hayreddin ve

Mehmed ismindeki zatlari yollamışlardı. Sığırcık suyu gelmekle beraber sığırcık kuşları gelmemiş ve çekirge de iki sene Manisa'nın baş belası olarak kalmıştı. 963 (M. 1555-1556) yılı sicillerinde yazılan bir mektupta Manisa civarındaki çekirge şöyle tasvir ediliyor ve çaresi için nerelere başvurulduğu uzun boylu izah ediliyor: “Haliya bu diyar-ı Halil-ül-itibarın keyfiyeti ahvalinden istifsar buyurulur ise bu sene-i mübarekede fevk-al-had cerat (çekirge) vaki olub şöyle ki asumana suud idüb tayranından şemsin ziyası hicaba varub kezulumatın badiha fevka badın mertebesinde olub” (Uluçay, 1942, s. 57).

Zirai üretime ciddi zarar veren çekirge istilalarından birisi de Turgutlu'da yaşanmış (114 Numaralı MŞS, 65/1), zirai üretimin yanı sıra yiyecek bulamayan büyükbaş hayvanlar dahi ölmüştür. Ücret karşılığı Turgutlu ahalisinin hayvanlarının bakımını üstelenen Ahmed isimli şahıs, su sığırı öküzünü sahiplerine teslim etmediği gerekçesiyle mahkemeye çıkmıştır. Yapılan yargılamada öküzün kendisine teslim edildikten on beş gün sonra büyük bir çekirge istilası yaşandığı, bunun sonucunda hayvanların yiyecek ot dahi bulamadığı ve öküzün de bu sebeple öldüğü beyan edilmiştir (Günay, 2011, s. 719).

1556 yılında Manisa'da meydana gelen çekirge istilası, ekili ürünleri ve meyveleri telef ederek halkın perişan olmasına neden olmuştur. Yaşanan bu afet, tahıl kıtlığına ve buğday fiyatlarındaki artışa neden olmuştur (Arıkan, 1990, ss. 128-129).

92 numaralı Mühimme Defteri, ss. 71-72'de bahsi geçen çekirge istilalarından biri, dolaylı bir şekilde şöyle yer bulmuştur: Manisa'da bulunan Sultan Murad Vakfının 1066 ile 1068 yılları arasında mütevelliliğini yapan Müteferrika Ahmed 1066 senesinde çekirge istilası nedeniyle eksik gelen vakıf gelirini kendi malından tamamlamış ve ertesi seneki gelirden kendi malından ödediği açığın tamamlanması şeklinde yansımıştır Tarih: 13-22 Temmuz 1657 (92 Numaralı MD, ss. 71-72). 1096/1684 yılındaki çekirge ve neticede meydana gelen kıtlık daha önceki yıllarda yaşananlardan aşağı kalmamıştı. Yaşanan çekirge istilası neticesinde kıtlık ortaya çıkmış, Emlak nahiyesine Naib Ebubekir Efendi gitmiş ancak oldukça az “bir ayda ancak iki kuruşluk” bir mahsul getirebilmiştir (Uluçay, 1942, s. 58).

1826 senesinde İzmir, Menteşe ve Saruhan sancaklarında meydana gelen çekirge istilası sonucunda mahsul harap olmuştur. 1827 yılında Manisa ve çevresinde devam eden afet, Manisa kazalarında ekili ve dikili alanlarda verdiği zarar sonucunda halkın ciddi ekonomik sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur (Satılmış, 2012, ss. 186-187). Selendi kazası köylerinde 1847, 1848 ve 1849 yıllarında çekirge felaketi 8 Ocak 1850'de Aydın valisine hükümet merkezince gönderilen yazıdan, Aydın taraflarında çıkan çekirge felaketinin önünün alındığı

ancak bu defa Saruhan taraflarında çekirge görüldüğü anlaşılmaktadır (Gökmen, 2010, ss. 130-131).

Özellikle XIX. yüzyıla ait kaynaklarda çekirge afetine karşı verilen mücadelelere ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Satılmış (2012) tarafından yapılan çalışmada 1850-1880 aralığında Manisa kazasında, ortalama her altı yılda bir çekirge istilasına maruz kalındığı anlaşılmaktadır. 1852 yılında Saruhan sancağı ve komşu sancaklarda İzmir, Aydın ve Denizli’de de yaşanan çekirge afetinden dolayı mahsuller ciddi zarar görmüş ve Aydın Valiliği yaşanan zahire kıtlığı nedeniyle yabancı tüccarların dış memleketlere zahire satın alarak götürüldüğünün tespit edildiği ve vilayet dâhilinde kıtlık yaşanmaması için söz konusu ihracatın yasaklanması talep edilmiştir (Satılmış, 2012, ss. 186-193). (Satılmış, 2012, s. 186).

Bazı yıllarda (1862, 1863 yılları) Manisa kazası ve çevre kazalarda neredeyse Saruhan sancağının büyük bir bölümünde, çekirge istilasına maruz kalarak bir zarar ziyan yaşanmıştır. Aydın vilayetinin diğer sancaklarında da büyük zarara sebep olan 1863 çekirge afeti 1862 yılına nispetle daha fazla olmuştur. Manisa ve çevre kazalarda pamuk, darı, tütün, susam, arpa, buğday ve sebzelere büyük miktarda zarar vermiştir (Tablo 2).

Tablo 2. 1863 Yılında Saruhan Sancağında Çekirge Afeti ve Etkileri

Mekân	Yaptığı Etki
Manisa	Birkaç yerde mahsule zarar vermiştir.
Turgutlu	Aydın ve Kula taraflarından gelerek pamuk mahsulünün ¼’ünü, sebzelerin ise küçük bir kısmını telef etmiştir. Arpa ve buğdaya dokunmamıştır.
Sart	Alaşehir ve Kula taraflarından gelerek pamuk, darı, tütün ve sebzelerin ¾’ünü, buğday ve arpa mahsullerinin küçük bir kısmını telef etmiştir.
Adala	Büyük kısmı Alaşehir ve Kula taraflarından gelerek buğday, arpa, tütün ve sebzelerin ¼’ünü telef etmiştir.
Palamut	Selendi ve Marmaracık taraflarından gelerek pamuk, susam, darı ve tütün mahsullerinin ¼’ünü, buğday ve arpa mahsullerinin küçük bir kısmını telef etmiştir.
Akhisar	Selendi ve Marmaracık taraflarından gelerek pamuk, susam, darı ve sebzelerin 1/5’ini telef etmiştir. Buğday ve arpaya zarar vermemiştir.
Gördük	Akhisar taraflarından gelerek pamuk, susam, darı ve sebzelerin 1/3’ünü, arpanın küçük bir kısmını telef etmiş, buğdaya dokunmamıştır.
Marmaracık	Bir kısmı başka yerlerden gelen çekirge pamuk mahsulüne biraz zarar vermiştir.
Nif	Başka yerlerden gelerek pamuk mahsulüne biraz zarar vermiştir.
Hıca	Geçen seneye oranla iki kat ekilen pamuk mahsulünün büyük bir kısmı kaza dışından gelen çekirgeler tarafından telef edilmiştir.
Dağmarmara	Ödemiş taraflarından gelerek buğday ve arpanın 1/3’ünü telef etmiştir.
Mendahora	İnegöl taraflarından gelerek buğday, arpa, susam mahsullerinin ¼’ünü telef etmiştir.
Borlu	Bir kısmı Kula kazasından gelen çekirge, arpa ve buğday mahsulünün yarısını telef etmiştir.

Kaynak: Satılmış, 2012, s. 189.

1863'te Aydın Valisi Ahmet Paşa'nın talimatıyla Denizli, Aydın, İzmir ve Saruhan sancaklarında, çekirge ile mücadele için her kazadan bir temsilcinin de yer aldığı liva çekirge komisyonları kurulmuştur. Liva çekirge komisyonlarının sunduğu rapor doğrultusunda ciddi önlemler içeren "Çekirge Talimatı" hazırlanmıştır. Bu talimatnamede çekirgeyle görevli idareciler ile halkın sorumlulukları belirlenerek çekirge ve yumurtalarının hangi yöntemlerle toplanıp imha edileceğine dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir (Satılmış, 2012, s. 241). 1863 öncesi ve sonrasında gerek resmî ve gerekse resmî olmayan şekillerde yerel idarecilerin ve halkın çekirge afetine karşı mücadeleye giriştiği anlaşılmaktadır.

Çekirge kadar geniş çaplı ve etkili olmasa da, bazı durumlarda diğer bazı hayvanların da yerleşmelerin terk edilmesinde etkili oldukları tespit edilmiştir. Bunlardan öne çıkan bazı yerleşmelerin yılan ve benzeri hayvanlarca istila edilmesidir. Nitekim bu bağlamda olmak üzere Konya arazi araştırması sırasında tespit ettiğimiz örnekler ilginçtir.

Eksile köyü muhtarı Mustafa Aydoğan'ın verdiği sözlü bilgiye göre, geçmişte Çatören mevkiinde bulunan köy, yılanlardan duramayıp dağılmıştır. Yine yakın bölgedeki May köyü muhtarı Mustafa Dadak'ın verdiği bilgilere göre, May köyü geçmişte yılan ve keler (kertenkele) istilasından dolayı yerinde kalamamış ve yer değiştirmiştir. Bugün köyün yakınında Eski May adı verilen bir mevki adı vardır. Hasan Hüseyin Özbey tarafından ifade edildiği üzere aynı tür bir hikâyesi bulunan Sadıklar köyü de yılandan yer değiştirmiştir (terk edilen yere Eski Sadıklar/Yıkık yerler mevki denilmektedir).

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere mekânsal birtakım farklılıklar en azından belgelere yansıdığı hâliyle görece azlık ve yoğunluk gibi bir durum karşımıza çıksa da bu durum bizi yanıltmamalıdır. Zira bazı bölgelerde özellikle son dönemler için benzer kaynakların olmayışı veya var olanların henüz değerlendirmeye alınamamış olması böyle bir durumun ortaya çıkmasına neden olabilir. Ama elde edilen bilgi ve bulguların gösterdiği üzere insanları ve onların hayatlarını sağlıklı ve huzurlu bir şekilde devam etmeleri önünde ciddi problemlerden biri çekirge vb. canlılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Manisa'da çekirge afeti ve bunun ile mücadele XIX. yüzyılda devlet ve yerel halkın iş birliği ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Yoğun bir çekirge afeti hiç şüphesiz beraberinde kıtlık durumu ile insanları karşı karşıya bırakıyor. Bu tür olumsuzlukların yerleşmelerin devamlılığını etkileyen önemli faktörler arasında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Deprem sel/taşkın, kuraklık, çekirge istilası, kıtlık vb. doğal afetler, araştırılan dönemde Osmanlı ülkesinin farklı bölgelerinde hususiyle de araştırma alanlarımız özelinde değerlendirilmeye ve genel bir resmi çizilmeye

çalışılmıştır. Yukarıda da görüldüğü üzere gerek araştırma dönemimizde ve gerekse daha önceki dönemlerde afetler ve buna bağlı sorunlar hep var olmuştur. Nitekim bugün dahi benzer afetler yaşanmakta bilim ve teknolojinin geçmişe göre oldukça ileride olduğu bir çağda dahi bu tür olaylar karşısında zaman zaman çaresiz kalınabilmektedir. Etkileri, verdiği hasarlar belirli bir oranda azaltılabilen yer yer ortadan kaldırılabilen afetler ve buna bağlı ortaya çıkan sorunlar ile baş etmek önemli bir uğraş olarak karşımızdadır.

Manisa ve Konya çevrelerinde belgelere yansıdığı kadarıyla belirli bir oranda haberdar olduğumuz doğal afetler ve bunların sonuçlarına ilişkin birtakım değerlendirmeler yapmamıza izin vermektedir. Özellikle Manisa çevresinde deprem, sel/taşkın, çekirge istilası, kuraklık ve kıtlık gibi afetlerin görüldüğü anlaşılmaktadır. Özellikle sahada deprem, sel ve taşkın olaylarının oldukça etkili olduğunu gerek tarihî kayıtlar ve gerekse sözlü tarih yöntemi ile halktan aldığımız bilgiler göstermektedir.

Konya çevresi için özellikle kuraklığın aşırı yağışlar sırasında yer yer sel/taşkın ve suğla oluşumları (yerleşim alanlarını ve tarım alanlarını su basması, sivrisineğe bağlı olarak sıtma) sebebiyle afetlerin yaşandığı görülmektedir. Deprem açısından oldukça sakin olduğu anlaşılan sahada su problemi ve buna bağlı ortaya çıkan kuraklık insanları olumsuz etkilemiştir. Ayrıca suğlalara bağlı olarak halk, tımarlı sipahi ve suğla voyvodaları arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Tüm bu durumlar ve belki elimizde belge bulunmadığından ulaşamadığımız başka doğal afet sebepleri, tarihî süreçte iskânda birtakım olumsuzluklar yaşatmıştır. Yaşanan doğal afetler neticesinde insanlar can ve mal kaybına uğramıştır. Halkın bazı durumlarda zirai üretim yaptığı tarım alanlarının kaybedilmesi neticesinde geçimini sağlayabileceği başka bir mekâna gitme ihtiyacı bir zorunluk olarak karşısına çıkmış olmalıdır.

Günümüze göre oldukça kırılgan koşullarda üretim yaparak hayatlarını devam ettirmeye çalışan insanların, zincirleme olarak devam eden afetlere direnme şansları elbette günümüze nazaran oldukça zayıftı. İşte söz konusu bu durumlar halkı yerinden yurdundan istemese de bir umut peşinde sürüklenmeye, başka yerleşmelere, bazen kırsal alana, bazen şehirlere göç etmelerine ve yerleşmelerin terk edilerek süreç içerisinde kaybolmasına neden olma ihtimalini güçlendirmektedir. Yaşanan bu durumların birer nişanesi; atıl bir köprü, ovanın ortasında bir cami minaresi ve bazen de eski ev temelleri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bir kısmı da hiç şüphesiz geçen zamanda arkada hiçbir kanıt bırakmadan tamamen silinerek kaybolmuş gitmişlerdir.

Kaynakça

a. Arşiv Vesikaları

Tahrir Defterleri: BOA. TD. 166, 387, 165; TK. KA. 104, 115.

Mühimme Defterleri No: 7, 27, 49, 92.

Konya Şeriye Sicili No: 26, 29, 34, 35.

Manisa Şeriye Sicili No: 114.

b. Araştırma Eserleri

Acun, F. (2006). *Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Açıkel, A. (1999). *Changes in Settlement Patterns, Population And Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (Kaza) of Tokat (1574-1643)*. Ph.D. Dissertation, University of Manchester, Manchester, U.K.

Akdağ, M. (1963). *Celâli İsyancıları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Akdağ, M. (1964). Büyük Kaçgunluk. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-51.

Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyancıları)*. Ankara: Barış Yayınevi.

Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. 3*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Ambraseys, N N. ve Finkel C. F. (2006). *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Arıkan, Z. (1990). Manisa’nın 1 Numaralı Şeriye Sicilindeki Osmanlı Tarihi. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 10, 99-136.

Ataman, B. K. (1992). Ottoman Demographic History (14th-17th Centuries). Some Considerations. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 35, 187-198.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 11, 279-386.

Baykara, T. (1990). *Anadolu’nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Beresford, M. (1998). *The Lost Villages of England*. the UK: Suttun Publishing.

Beresford, M. W. (1951). The Lost Villages of Medieval England. *The Geographical Journal*, 117(2), 129-147.

Buckton, H. (2008). *The Lost Villages in Search of Britain’s Vanished Communities*. The UK: I.B. Tauris.

Cahen, C. (2002). İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı. *Türkler* (G. Eren Ed.) içinde (C. 6, ss. 203-213). Ankara.

- Ceylan, M. A. (2011). Gediz Havzasında Tarihî Köprüler ve Fonksiyonel Özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25, 103-131.
- Ceylan, M. A. (2013). Manisa'da Tarihî Köprüler ve Fonksiyonel Özellikleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 22-61.
- Çetin, O. (2002). İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi. *Türkler* (G. Eren Ed.) içinde (C. 6, ss. 260-268). Ankara.
- Çınar, H. ve Gümüşçü O. (2002). *Osmanlı'dan Günümüze Çubuk Kazası*. Ankara: Bilge Yayınları.
- Çiçek, İ. (1995). Türkiye'deki Kurak Dönemin Yayılışı ve Süresi (Thorntwaite Metoduna Göre). *Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4, 77-101.
- Demir, A. (2007). *16. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Demirtaş, M. (2004). XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 37-50.
- Dr. Nazmi. (1922). *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Konya Vilayeti*. Ankara: Ögüt Matbaası.
- Dyer, C. (1982). Deserted Villages in the West Midlands. *The Economic History Review*, 35(1), 19-34.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdoğan, E. (2004). *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Erdoğru, M. A. (1993). Karaman Vilayeti Kanunnameleri. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 1, 467-516.
- Erdoğru, M. A. (1998). *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*. İzmir.
- Faroqhi, S. (2001). Tarımsal Değişimin Bir Göstergesi Olarak Afet: Edirne Bölgesinde Sel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* (E. Zachariadou Ed.) içinde (ss. 273-286). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökçen, İ. (1950). *Tarihte Saruhan Köyleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.
- Gökmen, E. (2010). Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915). *Belleten*, LXXIV(269), 127-180.
- Gümüşçü, O. (2001). *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Günay, M. (2011). Şeriye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Turgutlu Kasabası. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 714-21.
- Hüseyinlikioğlu, A. ve Arslan, H. (2009). XVI. Yüzyılın ilk Çeyreğinde Niğde Kazası Yerleşme Merkezlerinin Tespiti. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 299-314.
- Hütteroth, W. D. (1968). *Landliche Siedlungen im Südlichen in den Letzten Vierhundert Jahren*. Göttingen.

- İpşirli, M. (2006). Naima. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32, 316-318.
- Kankal, A. (2011). *XVI. Yüzyılda Çankırı*. Çankırı: Çankırı Belediyesi Yayınları.
- Karademir, Z. (2014). *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtıklar (1560-660)*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kılıç, O. (2002). Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtıklar. *Türkler* (G. Eren Ed.) içinde (C. 10, ss. 718-730). Ankara.
- Koç, Y. (2006). Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I (Sosyal ve Siyasi Hayat)* (A.Y. Ocak, Ed.) içinde (ss. 241-248). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Koç, Y. (2006). Selçuklular Döneminde Anadolu'da Köyler ve Köylüler. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I (Sosyal ve Siyasi Hayat)* (A.Y. Ocak, Ed.) içinde (ss. 293-297). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Koçman, A. (1993). Türkiye'de Yağış Yetersizliğine Bağlı Kuraklık Sorunu. *Ege Coğrafya Dergisi*, 7(1) 77-88.
- Konyalı, İ. H. (1967). *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Konyalı, İ. H. (1968). Bir Hüccet İki Vakfiye. *Vakıflar Dergisi*, 7, 97-104.
- Konyalı, İ. H. (1974). *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*. İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Kurt, Y. (1992). *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*. Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Özel, O. (1993). *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*. Ph.D. Dissertation, University of Manchester, Manchester, U.K.
- Özel, O. (2013). *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özel, O. (2015). Osmanlı Anadoluşunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar). *Ötekilerin Peşinde, Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan* (M. Öz ve F. Yeşil Ed.) içinde (ss. 557-592). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Pesez, J. M. ve Emmanuel Le Roy, L. (1965). Les Villages Desertes en France, vue d'ensemble. *Annales, Economies, Societies, Civilazitions*, 20, 257-290.
- Roncayolo, M. (1965). Geographie et Villages Desertes. *Annales, Economies, Societies, Civilazitions*, 20, 218-242.
- Sapancalı, H. H. (1922). *Karaman Ahvali İçtimaiyye Coğrafiyye ve Tarihiyyesi H. 1341*. İ. Güler (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sarıköse, S. T. (2013). *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*. Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Satılmış, S. (2012). *Aydın Vilayetinde Doğal Afetler (1850-1900)*. Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Selânikli Mustafa Efendi (1999), *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*. M. İpşirli (Haz.) C.I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Sevim, A. (2014). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. ve Yücel, Y. (1989). *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Sümer, F. (1960). Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?. *Belleten*, 24(96), 567-594.
- Sümer, F. (1967). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*. Ankara: AÜDTCF Yayınları.
- Şahin, C. ve Sipahioğlu, Ş. (2007). *Doğal Afetler ve Türkiye*. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Şahin, İ. (2002). Anadolu'da Oğuzlar. *Türkler* (G. Eren Ed.) içinde (C. 6, ss. 246-259). Ankara.
- Şeker, M. (2002). Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi. *Türkler* (G. Eren Ed.) içinde (C. 6, ss. 269-282). Ankara.
- Tarih-i Naima*, (2007). (Mehmet İpşirli Yay. Haz.), C. 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tawney, R. H. (1976). *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century*. the UK: London.
- Tekin, O. (2007). *İletişim Anadolu Uygarlıkları Eski Anadolu ve Trakya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topçular Katibi Adulkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlili)*. (Z. Yılmaz Ed.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tunçdilek, N. (1953-54). Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 189-208.
- Turan, O. (1971-1997). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul.
- Turan, O. (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Turoğlu, H. (2011). İstanbul'da Meydana Gelen Sel ve Taşkınlar. *Fiziki Coğrafya Araştırmaları; Sistemik ve Bölgesel* içinde (ss.411-430). İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu Yayınları.
- Türkeş, M. (2014). Kuraklık Olaylarının İklim Değişikliği ve Çölleşme Açısından Önemi ve Türkiye'deki 2013-2014(?) Kuraklığının Sinoptik Klimatolojik/Meteorolojik ve Atmosferik Bağlantıları. *3 Mart 2014. Hidropolitik Akademi İklim Değişikliği ve Kuraklık Çalışmaları* içinde (ss. 1-12). Ankara,
- Uluçay, M. Ç. (1942). *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*. İstanbul: Ay Matbaası.
- Uluçay, M. Ç. (1944). *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.
- Uluçay, M. Ç. (1944). *XVII. Yüzyılda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. Manisa: CHP Manisa Halk Evi Yayınları,

- Vogt, J. (2001). Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* (E. Zachariadou Ed.) içinde (ss. 13-58). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yılmaz, O. (2009). *Gediz Havzası Bütününde Gediz Deltası'nın Uzaktan Algılama Teknikleri Uygulanarak Alan Kullanım Kararları ve Ekosistem Bozunumu İlişkileri Üzerine Araştırmalar*. Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Yiğit, İ. ve Gümüştü, O. (2016). Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskâna Etkisi (XVI-XX. yy.). *TUCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 373-391). Ankara.
- Yinanç, M. H. (1994). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Zachariadou, E. A. (2001). Doğal Afetler: Fırsat Anları. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* (E. Zachariadou Ed.) içinde (ss. 6-10). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

c. Elektronik Kaynaklar

- 1 Ağustos 2016 tarihinde <http://www.iha.com.tr/haber-bin-yillik-deprem-izleri-buldular-248289/> adresinden erişildi.

ç. Sözlü Bilgi Kaynakları

- Erol Yener, 1955 Doğumlu, Manisa Adilobası köyü, çiftçi.
- Hasan Hüseyin Özbey, 1977 Doğumlu, Konya Sadıklar köyü, çiftçi.
- Mustafa Aydoğan, 1969 Doğumlu, Konya Çatören (Eksile) köyü, çiftçi.
- Mustafa Dadak, 1967 Doğumlu, Konya May köyü, çiftçi
- Şeref Ok, 1959 Doğumlu, Manisa Hacihaliller köyü, çiftçi.

**ÇEVİRİ
VE
TANITMALAR**

İSLAM DEVRİMİ'NDEN SONRA TÜRK EDEBİYATINDAN YAPILAN TERCÜMELERİN İRAN'DAKİ YERİ¹

Behruz BEKBAİY, Ehsan EMİRZADEH

Farsçadan Çev. Umut BAŞAR

Özet: Bu araştırma, İran İslam Devriminden sonra Türkçeden yapılan tercüme durumunu ve bu tercüme İran toplumu ile Fars edebiyatındaki yerini göstermektedir. Bu çalışmada Türk Edebiyatından Farsçaya tercüme edilen eserlere ilişkin verilerin toplanmasıyla, Türk Edebiyatının İran İslam Devriminin gerçekleşmesinden sonraki dönemde İran'daki yeri araştırılmaktadır. Bulgulara göre tercüme edilen eserlerin sayısında özellikle 2000 yılından sonra artış görülmektedir. Bununla beraber bazı mütercim ve akademisyenlere göre Türkçeden tercüme edilen eserlerin sayısı oldukça azdır. İslam Devrimi sonrasında tercümede yerelleştirme genellikle tercih edilen bir yöntem olduğuna bulgular göstermektedir. Aslında tercüme faaliyetleri yenileşmenin hizmetinde olamayarak aksine muhafazakâr eğilim gösterip klişe şekiller ve olguları tekrar etmiştir. Başka bir deyişle edebiyat kendi değerleri ile normlarını korumak ve kendinden olmayan unsurları silmek üzere geleneksel öğeleri kuvvetlendirme yolunda adımlar atmıştır. Türkçe tercüme eserler ise bir müddet ilgi görmemiştir.

Anahtar kelimeler: İran İslam Devrimi, Türk Edebiyatı, Fars Edebiyatı ve Tercüme, Mukaddes Müdafaa.

The Role of Translated Turkish Literature in Iran after The Islamic Revolution

Abstract: Examining the post-revolutionary situation of translation in Iran reveals the social condition of Iran and the position of source literature in Persian literature. Upon collecting the data related to the translated Turkish literature, the position of Turkish literature in Iran and the post-revolutionary social conditions were examined. The results have indicated that the number of Turkish translated literature, especially after 1380s, has increased. However, translators and professors of Turkish literature and language believe that the number of translated Turkish literature is very low. In addition, the results showed that the prevailing translation strategy after Islamic revolution has been in the process of naturalization and localization. In fact, translated Turkish literature was not innovatory; on the contrary, target literature was mostly conservative. As a result, stereotyped patterns and models were repeated. Translated Turkish literature has been audited for a long time after Islamic Revolution. In other words, the target literature has minimized the foreignness of the translated text

¹ Yayımlandığı Yer: Bekbabayi ve Emirzdeh (2016). TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, (İran Özel Sayısı), جایگاه ترجمه ادبیات ترکیه بعد از انقلاب اسلامی در ایران, Caygah-i Tercüme-i Edebiyatı Türki Bad Ez Enkılâb-ı Eslami, Yıl: 6, Sayı: 18, Sayfa: 95,117.

and reduced the foreign cultural norms to target-language cultural norms in order to protect and fortify them.

Key words: Iranian Islamic Revolution, Turkish Literature, Persian Literature and Translation, Sacred Defens.

Giriş

Köken bakımından Ural-Altay dil ailesine mensup olan Türkçe morfolojik olarak ise sondan eklemeli diller grubunda yer almaktadır. Dolayısıyla kelimelere muhtelif son eklerin izafe edilmesiyle farklı anlamlara sahip çeşitli kelimeler elde edilebilir ve Hint-Avrupa dillerinin aksine kelime kökü sabit kalmakta ve çekim sırasında değişmemektedir (Heyet, 1365, s. 18). *Divânü Lugati't-Türk*, Türk dili ve edebiyatı hakkında kaleme alınmış en eski eser olarak sayılmakta ve Özlük (Mehr Haber Ajansı, 1389) Selçukluların hâkimiyetinden önce Türkçenin şiir ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsça ile rekabetin arttığı ve aşamalı bir şekilde bu dilin Anadolu coğrafyasında egemenlik kurduğunu ve en nitelikli edebî eserlerin ise Osmanlı Türkçesi döneminde ortaya konulduğunu ileri sürmektedir.

Türkiye'nin sosyal yapısında meydana gelen değişimler, Batı edebiyatına karşı doğan eğilim ve Atatürk döneminde başlayan tercüme faaliyetleri, Türk dili ve edebiyatının gelişmesi ve ilerlemesi sonucunu doğurmuş olup günümüzde ise Türk edebiyatı, eserlerinin farklı dünya dillerine tercüme edildiği bir noktaya gelmiştir. Tercüme, farklı diller ve milletler arasında bir köprü ve kültürler ile insanları tanıştıran iletişime sokabilecek bir araçtır. Judith Woodsworth (2003, s. 72) tercüme edebiyatın, millî edebiyatın yenilenip gelişmesini etkileyeceğini ileri sürmektedir. Sergey Tyuleney (2014, s. 5) gibi tercüme ile ilgilenen bazı araştırmacılar ise tercümenin toplumsal dilin dışına çıkamayacağını, mütercimlerin toplumsal düzenin bir parçası sayıldığını ve dolayısıyla içerisinde büyüdükleri cemiyetin kendine has dünya görüşü, estetik ve ahlaki değerleri ile donandığını belirtmektedir. Bu nedenle tercüme edilen metin de toplumun kültürel derinliklerinde üretilip tüketilmektedir. Michaela Wolf (2007, s. 5,'de aktarıldığı gibi) ise yazar, metin, tercüme ve okurlar arasındaki ilişkinin incelenmesiyle tercümelerin dönemsel özelliklerinin ortaya konulabileceğini iddia etmektedir.

İran İslam Devrimi'nden sonraki dönemde, Türk edebiyatından yapılan tercüme hareketlerinin incelenmesi ve sosyolojik açıdan tahlil edilmesi, toplumsal görünümün anlaşılmasına yardım edebilir ve ayrıca zengin Türk edebiyatının İslam Devrimi'nden sonra İran toplumundaki yerinin tespit edilmesini sağlayabilir. Kuşkusuz son yıllarda İran'da Türk edebiyatına olan ilgi yükselmektedir.

Bu araştırmanın amacı, İran İslam Devrimi'nden sonraki dönemde Türk edebiyatından yapılan tercüme hareketini inceleyerek özellikle edebî türler

açısından Türk edebiyatının İran toplumundaki yerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

1. İran İslam Devrimi'nden sonra kaç kitap ve hangi kitaplar tercüme edilmiştir?
2. Türk Tercüme edebiyatının Fars edebiyatındaki yeri nedir?
3. Sekiz yıllık Mukaddes Müdafaa² döneminde Türkçeden hikâye-roman türünde kaç eser tercüme edilmiştir? Nasıl?

1. Kuramsal Çerçeve

Yukarıdaki sorulara cevap verebilmek için Even-Zohar'ın "Çoğul Dizge Kuramından" yararlanılmıştır. Zohar (1978 / 2000) tercüme edebiyatı, edebiyatın çoğul dizgesinin bir parçası olarak görür ve ona göre tercümenin yeri ait olduğu edebî sisteme göre değişir. Genel olarak tercüme edebiyatın amaç edebiyatta yan konumda bulunduğu kanısı yaygındır. Even-Zohar bu bakış açısına karşı çıkararak tercüme edebiyatın amaç edebiyatta merkezî veya yan bir konumda bulunabileceğini ileri sürmektedir. Tercüme edebiyat üç nedenden dolayı amaç edebiyatta merkezî yeri edinebilir:

1. Amaç edebiyat yeni ve henüz şekil alma aşamasındayken
2. Amaç edebiyat zayıf ve etkilere açık bir durumdayken
3. Amaç edebiyat buhranlarla karşı karşıyayken

Tercüme edebiyatın, edebiyat içerisinde merkezî veya aslî yeri işgal etmesi durumunda kaynak edebiyattan yeni türler ve normları da beraberinde getirir ki bu da amaç edebiyatın değerler topluluğuyla uyuşmayacaktır. Bu şartlar altında tercümede motamot yöntem söz konusudur ve diğer bir deyişle amaç metinde, kaynak metnin dokusu korunmaktadır. Yani tercüme kaynak edebiyat odaklıdır. Tercüme edebiyatın amaç edebiyatta yan konumda bulunması, amaç edebiyatın güçlü ve muhafazakâr olduğunu göstermekte ve bu durumda ise tercüme edebiyat, amaç edebiyatın normlarına uymaktadır. Tercüme, amaç edebiyat odaklıdır ve tercümede akıcılık göz önünde bulundurulmaktadır.

Even-Zohar'a göre edebiyat dışı sebepler tercüme edilecek eserlerin seçiminde oldukça önemli bir rol ifa etmekte ve eserlerin tercümesinde izlenecek yöntem amaç edebiyatın içinde bulunduğu mevcut şartlar dikkate alınarak tayin edilmektedir. Ayrıca edebî ve sosyal şartlar tercüme edilecek metnin seçiminde tayin edici bir rol üstlenmektedir. Amaç edebiyatın çeşitli norm ve tür eksikliği sorunuyla karşı karşıya bulunması durumunda tercüme, bu ihtiyacın ortadan kalkmasına yardımcı olabilir.

² 1980-1988 yılları arasında İran ve Irak arasındaki savaşa İran siyasi literatüründe verilen isim (M. N.).

2. Tercüme Kuramsal Bir Bakış

Betimleyici tercüme çalışmaları, tercüme çalışmalarında kullanılan çeşitli çeviri yöntemleriyle ortaya konulmuş tercüme edebiyatın amaç edebiyat içindeki tarihî ve edebî işlevini incelemeye çalışmıştır. Even Zohar tarafından 1970’li yıllarda ileri sürülen bir kuram ile tercüme edebiyatın ulusal edebiyat üzerindeki etkisi açığa çıkarılmaya gayret edilmiştir (Woolf, 2010, s. 3479). Ferdinand De Saussure’un durağan bakış açısının aksini iddia eden bu kurama (Zohar, 2009, ss. 9-13) göre edebiyat dinamik ve değişmekte olan bir düzendir. Even Zohar’ın kuramı, formalistlerin de bakış açısının aksine edebiyatı, merkezî konumu almak için birbiriyle rekabet hâlinde olan düzenlerin oluşturduğu büyük ve önemli şebekenin bir parçası olarak görür ve tercüme edebiyatı da bu ağın bir parçası sayar. Bu kuram, tercüme edebiyatın toplumsal ve kültürel koşullara göre amaç edebiyatta merkezî veya yan konumda yer alabileceğini iddia etmektedir. Çeviri edebiyat, amaç edebiyatta değişime yol açacak tür ve temleri beraberinde getirebilir. Bu doğrultuda Gürçağlar (2008, ss. 102-103), Osmanlı Devleti’nin siyasi, kültürel ve sosyal yapısında yenilikçi değişimlerin yaşandığı Tanzimat Dönemi’nde, tercüme hareketinin yeni fikirlerinin girişini hızlandırdığını ve buna ek olarak 1928 yılında Türk alfabesinde yapılan değişiklik ile birlikte Türk edebiyatının ve o dönemki genç neslin Osmanlı edebiyatından kopuşundan sonra; edebî metin konusunda acil bir ihtiyacın ortaya çıktığını ve bu ihtiyacın tercüme edebiyat ile karşıladığını ve bu dönemde tercümenin merkezî bir konumda bulunduğunu belirtmektedir.

Toury’nin normlara odaklanan kuramı da toplum bilimsel nazariyelerden biridir. Toury (1991, ss. 13-14) tercümenin temelde sosyokültürel ve toplumsal normları esas alan bir etkinlik olduğunu iddia etmektedir. Toury’nin kuramında normlar önemli bir rol oynamaktadır. Schaffner (2010, ss. 237-238) ise normların sosyal açıdan doğru ve uygun kabul edilen kavramları beyan ettiğini, başka bir deyişle toplumun belirli bir dönem içerisinde neleri doğru ve uygun bulduğunu anlattığını söylemektedir. Normlar, uygun davranış şekli için bir örnek davranış ve davranışa ait değerlerde birtakım beklentiler meydana getirmektedir. Normlar, ihlal edilmesi durumunda cezalandırmayı da beraberinde getirmekte olup aynı zamanda çevrilecek metnin ve tercümede izlenecek yöntemin seçiminde de etkilidir. Dolayısıyla normların incelenmesi söz konusu toplumun tanınmasına ve mütercimlerin metin seçiminde ve tercümede izledikleri yolun anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Theo Hermans’ın (1996) normlar ve tercüme seçimine ilişkin kuramında ise toplumsal normların tercüme etkisi incelenmektedir. Hermans (1996, ss. 46-47) normları toplumsal kurumların saptanmış kuralları ile “sosyal ve kültürel gerçekler” olarak açıklamakta ve aynı zamanda insanların birbirleriyle olan etkileşiminde ve toplumsallaşma sürecinde önemli etkenler olarak görmektedir. Normlar, insanların bir arada yaşayabilmesi için gerekli koordinasyonu

oluşturmaktadır. Böylelikle normlar, bir arada yaşamının gerekliliklerini korumaktadır. Bunlara ek olarak Hermans'a göre normlar ve gelenekler bireyler arasındaki ilişkilerin kalıcılığının artmasına sebep olmaktadır. Hermans, tercümeyle kültürel ve toplumsal bir çerçeve içerisinde ele alarak tercümenin birbirinden farklı görüş ve çıkarlara sahip olan kişi ve gruplar ile sosyal etkenleri barındırdığını söylemektedir. O, aynı zamanda normların karar alma sürecini kolaylaştırıp yönettiği ve kültürel ürünlerin girişini denetlediği kanaatindedir.

İdeoloji ve güç kavramları 1990'lerden itibaren çeşitli çeviri araştırmacılarının kuramlarına yansımıştır. Andre Lefevere de gücün çeviri araştırmalarıyla olan ilişkisine dikkat çekenlerden biridir. Andre Lefevere (Woolf, 2010, s. 338'de aktarıldığı gibi) de tercümeyle toplumsal bir faaliyet olarak görmektedir. Lefevere'nin "Yeniden Yazım" kuramına göre çeviri sürecini yöneten ve yönlendiren yeniden yazım kavramı edebî metnin aslına göre tahrif edilmesine aracılık eder. Lefevere (Mandy, 2008, s. 128'de aktarıldığı gibi) edebî metinlerin sistematik olarak kabul veya ret görmesini sağlayan etkenleri inceler. Bu etkenler güç, ideoloji ve değiştirmedir. Lefevere'e göre güç mevkiinde olan kişiler edebiyatı yeniden yazıp toplum tarafından kullanımını denetlerler ki ideoloji böyle bir yeniden yazımın temelini oluşturur. Aslında yeniden yazım, gücün hizmetindedir ve toplumdaki edebî akımları kontrol etmektedir.

Venuti (1995) de çevirinin çeşitli yönlerini güç perspektifinden incelemiştir. Venuti (1995, ss. 19-21) tercümenin millî kimliği şekillendirmede ve etnik gerilimleri azaltmada büyük bir güce sahip olduğuna inanmakta ve ayrıca tercümenin amaç dilin edebî eserlerinin korunarak kaynak dil üzerindeki kültürel hâkimiyetin kolaylaşmasına katkı sağlayacağını ileri sürmektedir. Venuti mütercimim görünmezliği kavramını "Yabancılaştırma" ve "Yerelleştirme" gibi iki tercüme yöntemiyle birlikte ele alır. Temelleri Schleiermacher'ın görüşlerine dayanan bu iki yöntem, çevrilecek metin türünü ve çeviri yöntemini belirler (Mandy, 2006, s. 146'de aktarıldığı gibi). Yabancılaştırma yönteminde, kaynak dilin özellikleri göz önünde bulundurulmayarak özgün metnin nitelikleri, ideolojisi ve söylemleri tercüme vasıtasıyla amaç dile girmektedir. Yerelleştirme yönteminde ise kültürel ve ideolojik açıdan yabancı unsurlar silinerek çeviri, akıcı bir şekilde yapılır. Venuti yerelleştirme yöntemine tamamen karşıdır çünkü mütercimim bu yöntemle bir tür çeviri suçu işlediğine inanmaktadır. O motamot çeviri yöntemini yabancılaştırmayı önlemek için en iyi çeviri metodu olarak görür (Venuti, 1995, s. 19).

Maria Tymoczko (2002) da eğitim sistemi, yayıncılar ve hatta devletler gibi büyük ve güçlü toplumsal oluşumların tercümeyle, istenilen kültürü inşa etmek amacıyla faydalanılan birincil edebî araçlardan biri olarak gördüğünü

belirtmektedir. Maria Tymoczko ve Edwin Gentzler tercümenin, sömürgecilerin onu kullanarak sömürgelerini denetleyerek istedikleri tarafa yönlendirebilecekleri bir araç olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre tercümenin iki rolü bulunmaktadır. Birincisi sömürgeciler, tercümeden sömürgelerini idare etmek üzere faydalanabilirler ikincisi ise sömürgeciler tercümeyle direnç, kendine dönüş, özerlik ve sömürgecilere karşı ayaklanmada kullanabilirler. Bu nedenle tercüme, kalıcı bir hareket oluşturmaya da gerçeklerin gün yüzüne çıkarılmasında bilinçli ve önemli bir eylemdir.

Tejaswini Niranjana (1992) ise Postkolonyalizim teorisinde tercümenin sömürgecilerin istismara yönelik hedeflerini gerçekleştirmesine hizmet ettiğini ileri sürmektedir. O, tercümenin sömürgecilerin gücüne şekil vererek kendisinin de şekil aldığı söylemektedir. Niranjana (1992, s. 167) kaynak-odaklı çeviri yöntemine karşıdır ve postkolonyalist mütercimim liberal milliyetçiliği sorgulaması ve amaç metinde müdahaleci bir yöntemle sahip olması gerektiği kanaatindedir. Niranjana (1992, ss. 171-173) Derrida'nın yapı-söküm kuramının etkisiyle, yapı-söküm ve sömürge yöntemlerinin tanınmasıyla Batı üstünlüğünün yok edilmesi gerektiğine inanmaktadır.

Postkolonyalist kuramcı Spivak (1993) Derrida'nın yapı-sökümcü felsefesinin etkisiyle Marksizm ve feminizmin ilkelerini sorgulayarak sömürgeciliği sonlandırma (dekolonizasyon) yolunda ilerlemeye çalışmıştır. Ona göre çeviri politik bir eylemdir. Üçüncü dünya dillerine yönelik çeviri politik bir eylem sayılabilir ve tercüme yoluyla kendileri ve diğerleri tanınabilir (Mandy, 2006, ss. 131-132'de aktarıldığı gibi). Spivak Batılı feministlerin, metinlerin egemen dile yani İngilizceye çevrilmesi gerektiği düşüncesine karşı çıkararak bu tarz tercüme yapıları yapay ve gerçeğe uzak görmektedir. Spivak, çeviri yönteminde mütercimim baskın kültüre doğru eğilim göstermemesi gerektiğini belirtmekte, sömürge diline yönelik çeviride [İngilizceye], motamot çeviri yönteminin tercih edilmesi gerektiğini ve böylelikle muhatabın metnin tercüme olduğunu rahatlıkla anlayabileceğini yazmaktadır.

Vidal ve Alvarez (1996) de tercümeyle politik bir eylem olarak kabul eden çeviri araştırmacıları arasındadır. Onlar, tercümenin baskın kültür ile alt kültür arasındaki dengesizliği açığa çıkardığı kanaatindedirler. Aslında tercüme, asıl metnin muadilini ortaya koyma değil karmaşık bir yeniden yazım sürecidir. Onlara göre tercüme, asıl metinden bir tasvir sunmakta ve bu tasvir asıl metne erişim imkânı olmayanlar tarafından doğru ve düzgün olarak algılanmaktadır. Mütercim mümkün olduğu derecede gerçeği manipüle edip değiştirmektedir çünkü mütercimim kendisi de bütün kültürlerde mevcut olan ve kısıtlamalara zorlayan değerler kümesinin baskısı altındadır. Vidal ve Alvarez, tercümenin sadece bir dilden başka bir dile kelime taşıma işi olmadığını farkına varılmasıyla tercümenin arkasındaki ideolojinin anlaşılabilirliğini belirtmektedir. Mütercimim yaptığı her seçim toplumun tarihî, sosyal, siyasi ve

kültürel duruma işaret edebilir. İdeoloji, kaynak metne karşı üstünlük veya zaaf duygusu, edebiyat bilimine ilişkin kurallar, baskın kurum ve siyasal düşüncenin beklentileri ve kamuoyu gibi pek çok etken mütercimi baskı altına almaktadır.

Micheal Croin (1996) ise tercümenin azınlık dilleriyle ilişkisini incelemiştir. O, azınlık kavramının dil ile dinamik bir ilişki içerisinde olduğunu, bir dilin özünde azınlık olamayacağını ancak onun diğer baskın dillerle olan ilişkisinin söz konusu dili, azınlık dili hâline getirdiğini iddia etmektedir. Cronin bu ilişkiyi mekân ve zaman bağlamında ele alır. Zaman bir ülkede diller arasındaki tarihî ilişkiyi alt üst ederek bir dili azınlık konumuna düşürebilir. Mekân ilişkisinin zaman ilişkisiyle oldukça yakın bir bağlantısı olduğunu ancak ulusal sınırların yeninden çizilmesiyle, bir dilin coğrafya içerisinde baskın mevkiden azınlık mevkisine düşebileceğini ileri sürmektedir. Croin (1996, s. 88) tercümenin dil ve güç bağlamında azınlık dillerinin yerini anlamada bir araç olabileceği düşüncesindedir. Ona göre (1996, s. 90) “İngilizcecilik”i (Anglicization) ortadan kaldırmayarak baskın dilin farklılığını tercümeyle bütünüyle yansıtan mütercimler, ayrı bir dil olarak yayılma kabiliyetine sahip olan azınlık dilinin gerilemesine neden olmaktadır.

3. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Tarama yöntemiyle hazırlanan bu çalışmada, İran İslam Devrimi'nden sonraki dönemde Türkçeden Farsçaya yapılan tercüme hareketi incelenmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle araştırma uygulamaya dönük değildir.

İlk olarak Türk edebiyatından tercüme edilerek kitap şeklinde basılan eserlerin listesi, İslam Devrimi'nden sonra İran'da hangi edebî tercüme türlerinin okunduğunu belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmanın asıl hedefi tercüme edilen eserlerin sayısını tespit ederek Türk edebiyatından yapılan tercümelerin İran toplumundaki yerini ortaya koyabilmektir. Sekiz yıllık Mukaddes Müdafaa Dönemi'nde, Türk edebiyatından Farsçaya tercüme edilen hikâye ve romanların incelenmesi ise araştırmanın bir diğer hedefidir. Bu dönemde tercüme edilen hikâye ve romanların sayısının saptanması, ülkenin o dönemdeki toplumsal durumunu ve tercüme hareketinin niteliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Tercüme eserlere ilişkin elde edilen veriler, İran Millî Kütüphane Kataloğu, Hane-i Kitap Kataloğu³ ve Gisoom Elektronik Kitap Kataloğu⁴ gibi Farsçaya tercüme edilen edebî eserlere ilişkin bilgilerin yer aldığı kataloğlardan çıkarılmıştır.

³ Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü'nün İran'daki muadili sayılabilecek devlet kuruluşu.

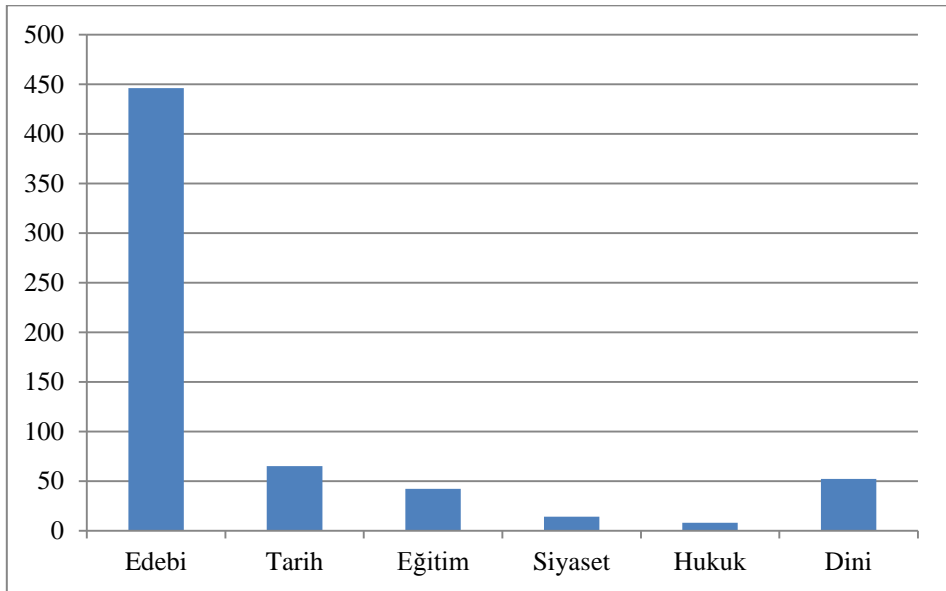
⁴ İran'ın önemli kitap satış sitelerinden biri.

Veriler tercümenin basım tarihi ve tercüme türüne göre sınıflandırılmıştır. Araştırmanın 3. sorusuna cevap verebilmek adına ise tercüme edilen hikâye ve romanlar basım yılına göre listelenmiştir. Verilerin toplanması sürecinde, resmî kayıtlardaki ve kataloglardaki künyeler doğrultusunda kitap bilgileri eksiksiz olarak temin edilmeye çalışılmıştır. Ancak veri toplama sürecinde bazı sorunlarla karşılaşmıştır. İran Millî Kütüphanesindeki katalogda bazı tercüme eserlerin basım yılı kaydedilmemiş olduğundan Hane-i Kitap Kataloğu ile Gisoom Elektronik Kitap Kataloğu'ndan yardım alınmıştır. Bir diğer sorun ise çevrilen eserlerin eski baskı tarihlerinin kataloglara kaydedilmemesidir.

3.1. Veriler

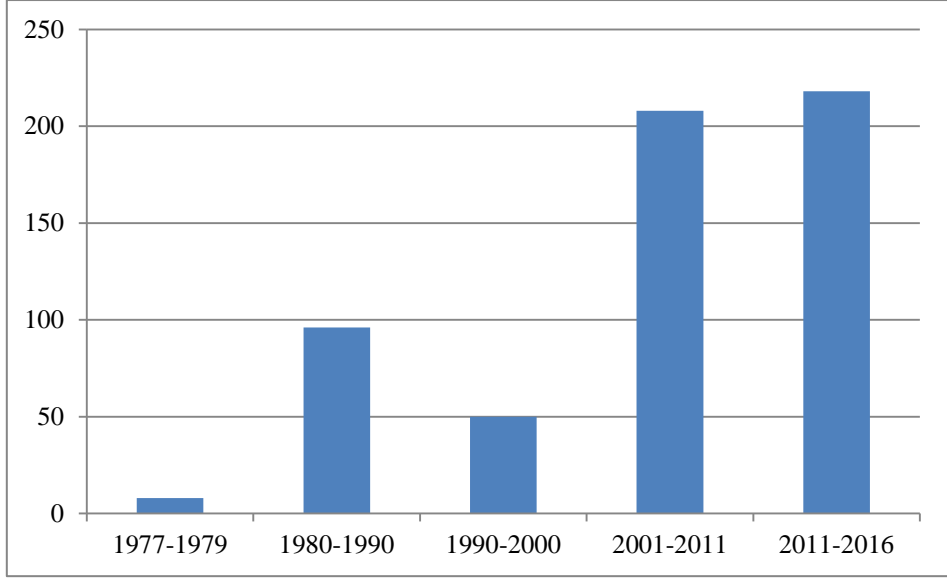
a) İlk olarak veriler edebî türe göre sınıflandırılmıştır. Türkçeden tercüme edilen eserler genel bir tasnifle edebî, tarihî, siyasi, hukuki, kültürel-dinî ve eğitimle ilgili eserler şeklinde altı ana başlıkta toplanabilir. Tercüme edilen 580 eserden 446'sı roman, hikâye, şiir, tiyatro ve biyografi gibi edebî eserlerdir. Tarih ile ilgili tercüme edilen eserlerin sayısı 65'tir. Türkçe eğitimi, kişisel gelişim, açıklık vb. şekilde eğitimle ilgili olarak çevrilen eserlerin sayısı ise 42'dir. Siyasetle ilgili çevrilen eserlerin sayısı 14'tür. Anayasa ve diğer konulara ilişkin çevrilen hukuki eserlerin sayısı da 8'dir. Son olarak din kültürü ve mezheple ilgili tercüme edilen eserlerin sayısı ise 52'tir.

Tablo 1. Türlerle Göre Tercüme Edilen Eserlerin Sayısı

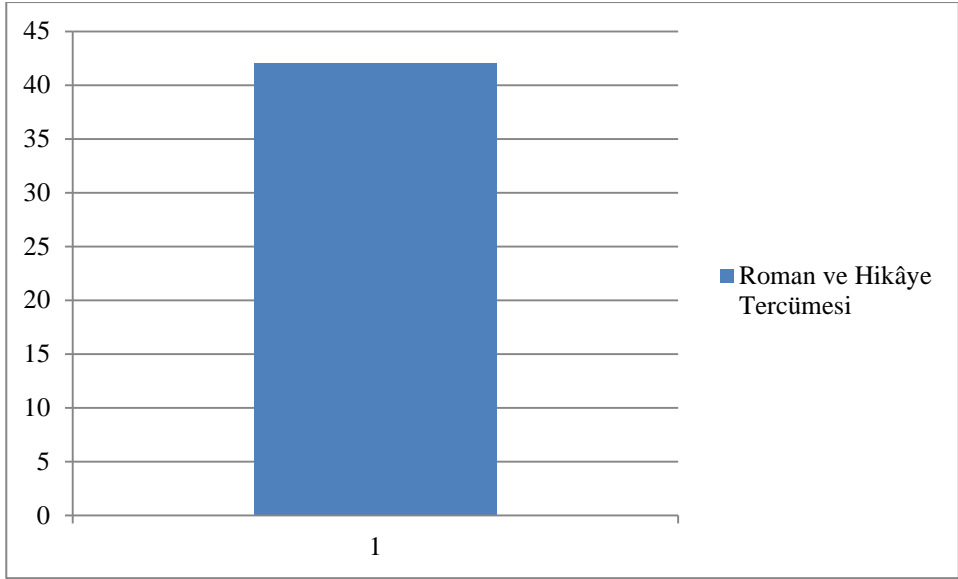
b) İkinci olarak ise veriler tercüme edilen eserlerin basım tarihlerine göre sınıflandırılmıştır.

Tablo 2. İslam Devrimi'nden Sonraki Her 10 Yıllık Süre İçerisinde Tercüme Edilen Eserlerin Sayısı

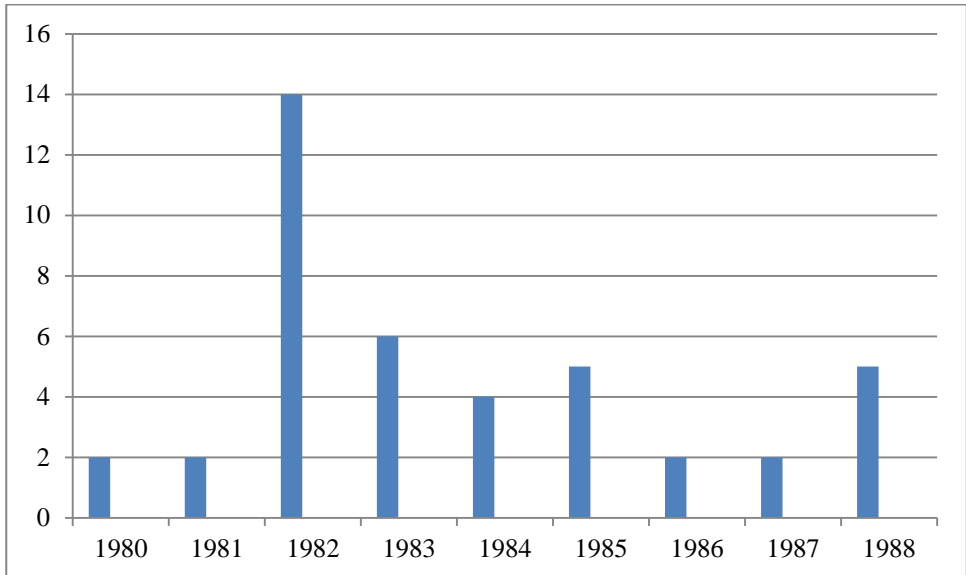

İran İslam Devrimi'nden önce Aziz Nesin'in hikâye ve romanları Rıza Hemrah tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. İran İslam Devrimi'nden sonra ise Türk edebiyatından Farsçaya yapılan tercümelerin sayısında aşamalı bir şekilde artış görülmektedir. 1977 ve 1979 yılları arasında tercüme edilen eserlerin sayısı 8'dir. 80'li yıllarda Türk edebiyatından 96 eserin tercüme edildiği yukarıda zikredilen kataloglardan anlaşılmaktadır. 90'lı yıllarda ise 50 eserin tercüme edildiği görülmektedir. 2001-2011 yılları arasında ise tercüme edilen eser sayısının yaklaşık dört kat arttığı ve 208'e ulaştığına şahit olunmaktadır. 2011-2016 yıllarında ise Türkçeden Farsçaya tercüme edilen eserlerin sayısı 203'tür. 2011-2016 yılları arasında tercüme edilen eserlerin sayısının 2001-2011 yılları arasında tercüme edilen eser sayısı ile hemen hemen aynı olması dikkati çekicidir.

c) Araştırmanın üçüncü sorusuna cevap vermek için Mukaddes Müdafaa Dönemi'nde tercüme edilen hikâye ve romanlara ilişkin veriler, basım yılı ve sayısına göre sınıflandırılmıştır.

Tablo 3. Mukaddes Müdafaa Dönemi'nde Tercüme Edilen Hikâye ve Romanların Sayısı

Sekiz yıllık Mukaddes Müdafaa Dönemi'nde 42 hikâye ve roman Türkçeden Farsçaya çevrilmiştir. 1982 ve 1985 yılları arasında 14 hikâye ve roman birkaç baskı yapmıştır.

Tablo 4. 1980 ve 1988 Yılları Arasında Tercüme Edilen Eserlerin Sayısı

1980 ve 1981 yıllarında hikâye-roman türünde iki eser tercüme edilmiştir. 14 kitapla hikâye-roman türünde en çok eserin 1982 yılında basıldığı görülmektedir. 1983 yılında 6 eserin çevrildiğine şahit olunmaktadır. 1985 yılında ise 5 eser tercüme edilmiştir. 1986 ve 1987 yıllarında da hikâye-roman türünde 2 eserin Türkçeden Farsçaya çevrildiği anlaşılmaktadır. Son olarak 1988 yılında 5 eser Türkçeden Farsçaya tercüme edilmiştir.

4. Bulgular

Verilerin tahlil edilmesi sonucunda araştırma sorularına verilen cevaplar aşağıdaki gibidir:

4.1. İran İslam Devrimi'nden Sonra Kaç Kitap ve Hangi Kitaplar Tercüme Edilmiştir?

Veriler, edebî türlerden özellikle roman ve sonra hikâyenin diğer türlere nazaran daha çok tercüme edildiğini göstermektedir. Hikâye-roman türündeki eserlerden sonra tarihle ilgili kitaplar en çok tercüme edilen eserler arasına girmiştir. İran Kültür ve İrşat Bakanlığı tarafından teyit edilen eserler pek çok defa yeniden tercüme edilmiş ve yeni baskılar yapmıştır. İran İslam Devrimi'nden sonra 580 eser Türkçeden Farsçaya tercüme edilerek basılmıştır. Bu konuya ilişkin ayrıntılı bilgi aşağıdaki konu başlıklarında verilmiştir.

En Çok Tercüme Edilen Eserler

Orhan Pamuk tarafından kaleme alınan *Sessiz Ev*, *Beyaz Kale*, *Cevdet Bey ve Oğulları*, *Benim Adım Kırmızı* ve *Masumiyet Müzesi*; Elif Şafak tarafından yazılan *Aşk*; Mahmut Makal'ın yazdığı *Bizim Köy*; Aziz Nesin'in yazdığı *Şimdiki Çocuklar Harika* ve *Kurt Olan Koyun*⁵; İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından kaleme alınmış *Osmanlı Tarihi*; Harun Yahya'nın yazdığı *Kavimlerin Helaki* en çok tercüme edilen eserlerden bazılarıdır. Türk yazarların bazı eserlerinin Farsçaya tercümesinde İngilizcenin köprü dil vazifesini üstlendiği söylenebilir. Çünkü Türk yazarların Farsçaya tercüme edilmiş eserlerinden bazıları İngilizce metin üzerinden Farsçaya çevrilmiştir. Çeviri biliminde bu türden tercümelere, dolayı tercüme denmektedir. Örnek vermek gerekirse, Orhan Pamuk tarafından kaleme alınan *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*, *Öteki Renkler*, *Masumiyet Müzesi*, *Beyaz Kale ve Kar*; Yaşar Kemal tarafından yazılan *Kimsecik*; Orhan Kemal'in yazdığı *Baba Evi*; Latife Tekin'in kaleminden çıkan *Sevgili Arsız Ölüm*; Nazım Hikmet tarafından yazılan *Dünyayı Gezdim Sensiz*⁶; Elif Şafak'ın kaleme aldığı *Aşk* ve Serdar Özkan'ın yazdığı *Kayıp Gül* İngilizceden Farsçaya tercüme edilen kitaplardan bazılarıdır.

⁵ Eserin özgün ismine ulaşılmamış tarafımızdan tercüme edilmiştir.

⁶ Eserin özgün ismine ulaşılmamış tarafımızdan tercüme edilmiştir.

En Çok Baskı Yapan Eserler

“Seviyorum Seni Ekmeği Tuza Banıp Yer Gibi” başlığıyla tercüme edilen ve Nazım Hikmet’in lirik şiirlerinden yapılan bir seçme sonucu oluşturulan eser 15 baskı ile İran İslam Devrimi sonrasında en çok basılan Türkçe tercüme eserdir. *Aşk* ile Elif Şafak ve *Sıyrılmış Kılıç Babek* isimli eseri ile Celal Bergüşad 10 baskı ile devrim sonrasında en çok eserleri basılan yazarlar arasındadır. İsmail Ahmet Yağı tarafından kaleme alınan *Yükselişten Çöküşe Osmanlı Devleti*⁷ isimli çalışma da 8 baskı ile çok basılan bir diğer eserdir. Orhan Pamuk’un kitapları İran İslam Devrimi’nden sonra en çok basılan eserler arasındadır. *Yeni Hayat* altı, *Masumiyet Müzesi* beş ve *Benim Adım Kırmızı* dört baskı ile en çok baskı yapan eserlerdendir. *Masumiyet Müzesi*’nin 2015 yılında dört baskı yapması dikkat çekicidir. Serdar Özkan’ın yazdığı *Kayıp Gül* ise dört baskı yapmıştır.

Orhan Pamuk, Nazım Hikmet, Aziz Nesin, Yaşar Kemal, Elif Şafak ve Zülfü Livaneli İran İslam Devrimi’nden sonra eserleri en çok baskı yapan yazarlar olmanın yanında tercüme edilmek üzere de eserleri en çok tercih edilen yazarlar arasındadır.

İkinci tabloya göre Türkçeden Farsçaya tercüme 2000’li yıllarda artmıştır. Toplam tercüme sayısının bu yıllarda, yıllık ortalamasının neredeyse dört katına çıktığı görülmektedir. 2010-2015 yılları arasında ise tercüme sayısının neredeyse 2000-2010 yılları arasında yapılan tercümeyle aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Tercüme Edilen Diğer Eserler

Osmanlı Türkçesinden bazı eserler Farsçaya çevrilmiştir. Bu eserlerin tamamının tarih ile alakalı olması ilginçtir. Yunus Zeyrek tarafından tashih edilen IV. Sultan Murad’ın *Revan ve Tebriz Seferi Ruznamesi*, Ebu Bekir Abdullah’a ait *Tarih-i Osman Paşa*, Silahşor Mustafa Ağa’nın *Revan Fetihnamesi* ve Mustafa Selânikî Efendi’nin kaleme aldığı *Tarih-i Selânik Osmanlı Türkçesinden Farsçaya tercüme edilen eserlerden bazılarıdır. Bu eserler arasında Türkiye muhalifi yazarların eserleri de göze çarpmaktadır. Bu kitaplardan bazıları Kürtçe veya İngilizceden Farsçaya tercüme edilmiştir. İhsan Nuri Paşa⁸ tarafından kaleme alınan *Türkiye’de Kürt Millî Hareketi*, [terörist başı] Abdullah Öcalan’ın yazdığı *Kürt Aşkı*, *Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygurluğa*, *Kürdistan Yurtseverliği* ve *Ulusal Kurtuluş Cephesi* de tercüme edilerek yeni baskılar yapmıştır. Osman Azizi tarafından telif edilen *Diyarbakır’da Kargaşa*⁹, İsmail Beşikçi tarafından yazılan *Irak ve Türkiye’de**

⁷ Eserin özgün ismine ulaşılmamış tarafımızdan tercüme edilmiştir.

⁸ 1893 yılında Bitlis’te doğup 1976 yılında Tahran’da ölen isyancı bir Kürt Paşası.

⁹ Eserin özgün ismine ulaşılmamış tarafımızdan tercüme edilmiştir.

*Kürt Meselesi*¹⁰, Muhammet Zeki-Ramazan Yusuf'un yazdığı *Son Yolculuk*¹¹ (*Bir Kürt Ailesinin Gerçek Trajedisi*), [terörist başı] Abdullah Öcalan'a ait olan ve Abdullah İbrişimi tarafından Farsçaya tercüme edilen *Orta Doğu'da Kürt Meselesi*¹², İbrahim Ahmet ve Muhammed Resul Havar tarafından yazılan ve Muhammed Rauf Muradi tarafından tercüme edilen *Tarih Muhakemesi: Abdullah Öcalan'ın Bakış Açısına Göre Çağdaş Kürt Hareketinin Tahlili*¹³ isimli kitap da bu konuda çevrilen eserlerden bazılarıdır¹⁴.

4.2. Türk Tercüme Edebiyatının Fars Edebiyatındaki Yeri Nedir?

İran İslam Devrimi'nden önce Türk edebiyatından Aziz Nesin gibi bazı yazarlardan tercüme yapılmış olsa da bunların sayısı oldukça azdır. İran İslam Devrimi'nden sonra ise Türk edebiyatından özellikle hikâye-roman türünde eserler Farsçaya tercüme edilmiştir. Verilere göre 2000'li yıllarda Türkçeden yapılan tercümelerin sayısında artış gözlenmiş ve 2011-2016 yılları arasında ise bu artış devam etmiştir. Bu doğrultuda 2010'lu yılların sonunda tercüme sayısının 1990'lı ve 2000'li yılların birkaç katı olacağı anlaşılmaktadır. 2010 yılında Tahran Üniversitesinde düzenlenen bir konferansa katılarak bu konuda düşüncelerini belirten Özlük (Mehr Haber Ajansı, 1389) Türkçeden Farsçaya tercümede çok çalışılmadığı, Farsçadan Türkçeye yapılan çevirilerin Türkçeden Farsçaya yapılan çevirilere nazaran oldukça fazla olduğunu ileri sürerek Türkçeden Farsçaya edebî tercüme yapan İranlıların genellikle sol eğilimde olduğunu ileri sürmüştür. Davut Vefai (Mehr Haber Ajansı, 1389) gibi bazı mütercim ve Türk dili hocaları da Türkçeden Farsçaya tercüme edilen hikâye-roman sayısının oldukça az olduğunu ve bu durumun aksine Türklerin, Farsça eserlerin tercümesinde daha aktif olduğunu belirtmiştir.

4.3. Sekiz Yıllık Mukaddes Müdafaa Dönemi'nde Türkçeden Hikâye-Roman Türünde Kaç Eser Tercüme Edilmiştir? Nasıl?

Sekiz yıllık Mukaddes Müdafaa Dönemi'nde Türkçeden Farsçaya hikâye-roman türünde toplamda 42 eser tercüme edilmiş ve söz konusu eserler yeni baskılar yapmıştır. Bu dönemde tercüme edilen eserlerin çoğunluğu Aziz Nesin ve Yaşar Kemal gibi meşhur yazarlara aittir. Aziz Nesin 19 eser tercümesiyle bu dönemin en çok tercüme edilen ve kitapları en çok baskı yapan yazardır. *Enflasyon Her*

¹⁰ Eserin özgün ismi söz konusu yazarın kitapları arasında tespit edilememiştir.

¹¹ Eserin özgün ismine ulaşılmamış tarafımızdan tercüme edilmiştir.

¹² Eserin özgün ismi [terörist başının] kitapları arasında tespit edilememiştir.

¹³ Eserin özgün ismi söz konusu yazarın kitapları arasından tespit edilememiştir.

¹⁴ İran'da Türkiye'deki ayrılıkçı hareketlerle ilgili dikkate değer sayıda eserin Türkçe ve Kürtçeden tercüme edilerek basılmış oluşu üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

*Gün Artıyor*¹⁵ dört baskı, *Ne İçin Benimle Evlendin?*¹⁶ altı baskı, *Kurt Olan Koyun*¹⁷ beş baskı, *Ölmüş Eşek* dört baskı, *Takım Elbise*¹⁸, *Madalya Alan Eşek*¹⁹ ve *Parti Kurmak Parti Vurmak* ise üç baskı yapmıştır.

Aziz Nesin'in eserlerinin önemli birçoğunun Rıza Hemrah tarafından tercüme edilmiş olması dikkat çekicidir. Sekiz eserle Yaşar Kemal, kitapları en çok tercüme edilen ve baskı yapan ikinci yazardır. Yaşar Kemal'in hemen hemen bütün eserlerinin ilk defa bu dönemde tercüme edildiği ve birkaç eserinin ise hem bu dönemde hem de sonrasında yeni baskı yaptığı görülmektedir. Samin Bağçeban, İrej Nevbaht, Muhammed Reisneya, Rıza Seyit Hüseyini ve Hadi Hüsrevi gibi mütercimler söz konusu yıllarda Yaşar Kemal'in eserlerini Farsçaya tercüme etmiştir.

Tercüme edilen eserlerin arasında Aziz Nesin, Yaşar Kemal gibi bazı yazarların kitapları İran İslam Devrimi'nden önce de çevrilmişti ancak İran İslam Devrimi'nden sonra düzenlenerek yeniden basılmıştır.

Farahzad (1390, ss. 148-149), sekiz yıllık Mukaddes Müdafaa Dönemi'nde tercüme edilen veya yeniden basılan eserlerin toplumsal, siyasal ve ahlaki normlar ile uyumlu olduğunu ve bu tarz tercüme eserlerin dinî ve toplumsal değerleri yıkmadığını ileri sürmektedir. Buna ek olarak Farsçaya tercüme edilen hikâye-roman türündeki eserlerin o dönemin siyasi ve kültürel şartlarına ters düşmediğini vurgulamakta ve bu dönemde hikâye-roman tercümesinde en çok tercih edilen yolun bir nevi tashihe götüren "ekleme" ile "çıkarma" olduğunu ve bunlar içerisinde ise en çok "çıkarma" yönteminin kullanıldığını belirtmekte ve ekleme ile çıkarma usulünde birinci yöntemin doğallaştırma ve yerelleştirmeye ikinci yöntemin ise ahlaki ve dinî sansüre yönelik olduğunu gördüğünü iddia etmektedir.

Sonuç

Even-Zohar'ın (1978 / 2000) "Çoğul Dizge Teorisi" bu çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Bu kurama göre tercüme edebiyat hedef edebiyat içerisinde merkezî veya yan konumda bulunabilir. Tercüme edebiyat amaç edebiyatın zayıf veya buhranlar ile karşı karşıya olduğu zamanlarda merkezî konumu alır. Bu merkezî konumda yer alış yeni ve alışılmadık edebî türlerin ve temlerin amaç edebiyata girmesine ve onu tesir altına almasına neden olmaktadır. Buna ek olarak yeni ve alışılmadık edebî türler ve temleri amaç edebiyata sokarak onun değişimine sebep olur. Tercüme edebiyatın

¹⁵ Eserin özgün ismine ulaşılmamış tarafımızdan tercüme edilmiştir.

¹⁶ Eserin özgün ismine ulaşılmamış tarafımızdan tercüme edilmiştir.

¹⁷ Eserin özgün ismine ulaşılmamış tarafımızdan tercüme edilmiştir.

¹⁸ Eserin özgün ismine ulaşılmamış tarafımızdan tercüme edilmiştir.

¹⁹ Eserin özgün ismine ulaşılmamış tarafımızdan tercüme edilmiştir.

merkezîleştiği durumlarda tercüme yöntemi olarak harfi harfine, motamot çeviri tercih edilmekte bu şartlarda ise amaç metin renksiz, yapay ve yabancı olmaktadır. Amaç edebiyatın kuvvetli olduğu dönemlerde ise tercüme edebiyat yan konumda bulunmaktadır. Bu konum, amaç edebiyatın tesir almadığını anlamına gelmeyip edebî normların ve değerlerin kuvvetlenmesiyle de sonuçlanmaktadır. Zira yan konumda yer alış, amaç edebiyatın muhafazakâr olduğunu gösterir. Bu durumda ise tercüme yöntemi doğallaştırma ve amaç dil odaklıdır.

Veriler tahlil edildiğinde, Türkçeden yapılan tercümelerin yenileşme (modernleşme) odaklı olmadığı daha çok amaç edebiyattaki olgular ile şekillerin tekrar edildiği ve kendi kültürünün değerlerine yoğunlaştığı görülmektedir. 2000'li yıllarda Türkçeden Farsçaya yapılan tercüme sayısında artış bulunsa da, tercüme edebiyat canlı ve hareketli olmayarak yalnızca klişe ve muhafazakâr türleri kuvvetlendirmiştir. Bu durum sekiz yıllık Mukaddes Müdafaa Dönemi için de geçerlidir. Bu dönemde Türkçeden hikâye-roman türünde en çok Aziz Nesin'den tercümeler yapılmış olup bunları Rıza Hemrah Farsçaya çevirmiştir. Arslan Fasihi (Habergozari Kitab-ı İran, 1395) gibi bazı Türkçe mütercimleri ise Aziz Nesin'den yapılan tercümelerin bizzat Rıza Hemrah tarafından yazıldığını ve Aziz Nesin ismiyle basıldığını iddia etmişlerdir. Kültür ve İrşat Bakanlığı tarafından yapılan sansür, metin çıkarma, denetim, basım izni vermeme gibi uygulamalar toplumun ve toplumsal normların korunmaya çalışıldığını göstermektedir. Aslında hedef edebiyata ait normların çevrilecek eserleri seçmede önemli bir rolü vardır. Herman'a (1996, s. 29) göre toplumsal normlar yabancı değerlerin girişini kontrol etmektedir.

Venuti (1995) ise İran İslam Devrimi'nden sonra kullanılan tercüme yönteminin genellikle yerelleştirme olduğunu belirtmektedir. Diğer bir deyişle tercüme dili fasih ve etkilidir ayrıca mümkün olduğu kadar yabancı unsurlar çıkarılmıştır. Modern tarihte ilk defa nitelikli şahsiyetleri, asıl gayesi ve ideolojisi İslam olan bir devrim meydana gelmiştir. İran İslam Devrimi'nin akabinde gerçekleşen kültürel devrim ise Batı'ya ait pek çok kıymet hükmünü ve değeri reddetmiştir (Halliday, 1996, ss. 44-45). Batı'ya ait kıymet hükümlerini uzaklaştırma İran İslam Devrimi boyunca sürekli tercüme faaliyetlerinde de devam etmiştir. Tercümedeki bu yaklaşım yabancı unsurları silerek kendi değerlerini kuvvetlendirme eğilimindedir.

Bu yıllarda yapılan yeniden tercümeler ve yeni baskılar, mütercimlerin eserin eski tercümesinden çekinmediklerini ve kendi tercümesinin İran Kültür ve İrşat Bakanlığının süzgecinden geçebileceğinden emin olduklarını ortaya koymaktadır. Ferahzad'a (1390, s. 153) göre mütercimler, yerelleştirme ve doğallaştırma ile siyasi gücün dikkatini daha çok kendi üzerlerine çekmeye çalışmaktaydılar ve bu yolla tanınmaktaydılar ki bu durum da Venuti'nin (1992)

yerelleştirmenin tercümanı görünmez kılacağına ilişkin görüşlerine zıt bir durum oluşturmaktadır. Yerelleştirmen amaçlarından biri ise tercüme okuyucusunda çeviri eserin sağlam ve aslına uygun olduğu, amaç kültürden doğru tasvirleri yansıttığı fikrini uyandırmaktır. Böylece okuyucu, kaynak kültürün kendi kültürüne benzediğini düşünecektir.

Araştırma sürecinde Türkçeden Farsçaya tercümede bazı önemli eksikliklerin olduğu görülmüştür. Türk ve İran toplumu arasındaki müşterekler “Bir Millet İki Devlet” ifadesini abartı saymayacak derece fazladır. Bu müşterekler derin yapıda oldukça fazla olsa da yüzey yapıda çeşitli farklılıklar göze çarpabilir. Bu durum İran ve Türk toplumunun düşmanları ve rakipleri tarafından suistimal edilmektedir. Bundan dolayı söz konusu suistimal ile mücadele etme ve birbirini daha çok ve esastan tanımanın yollarından biri tercüme ve telifdir. Ancak bulgular edebiyat, sanat, folklor, siyaset, tarih, sosyoloji ve özellikle felsefe gibi alanlardaki tercüme ve teliflerde henüz pek çok eksikliğin bulunduğu ortaya koymaktadır. Bu nedenle her iki toplumun kültür işleriyle uğraşan sorumlularına büyük mesuliyet düşmektedir. Sonuç olarak bu boşluğu en kısa zamanda kapatmak üzere sorumluların çabaları iki katına çıkmalıdır.

Kaynakça

- Alvarez, R. and Vidal, M. (1996). *Translation, Power, Subversion (1-9)*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Cronin, M. (1995). Altered States: Translation and Minority Languages. *TTR: Traduction, Terminologi, Rédaction* in (Vol. 8(no. 1), pp. 85-103).
- Even-Zohar, I. (1978/2000). The Position of Translated Literature within the Literary System. (L. Venuti, Ed.) in (pp. 192–197). *Translation studies reader* (1st ed.). London: Routledge.
- Even-Zohar, I. (1990b). Polysystem Theory. *Poetics Today*, 11(1), 9-13.
- Ferahzad, K. (1390). Tercüme der Devran-ı Defa-i Mukaddes. *Fasılname-i Mütealat-ı Zeban ve Tercüme, Şomare: 1*.
- Gürçağlar, Ş. (2008). *The Politics and Poetics of Translation in Turkey, 1923-1960*. Amsterdam: New York.
- Halliday, F. (1996). *Islam and the Myth of Confrontation: Religion and Politics in the Middle East*. United Kingdom: I.B.Tauris.
- Hermans, T. (1996). Norms and the Determination of Translation. A Theoretical Framework. (R. Alvarez and M. C. Vidal, Eds.). *Translation, Power, Subversion* in (pp. 26-9). Clevedon: Multilingual Matters.
- Heyet, C. (1365). *Seyri der Tarih-i Zeban ve Lehçe-ha-i Türk*. Tahran: Peykan.
- Mehr Haber Ajansı*. (1389). *Türkler Farsçadan Tercümede Daha Aktifler / Türk Edebiyatına Karşı Dikkatsizlik*.
- Munday, J. (2001). *Introducing Translation Studies*. London: Routledge.
- Niranjana, N. (1992). *Siting Translation: History, Post-Structuralism, and the Colonial Context* in (pp. 2-173). Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Schaffner, C. (2010). Norms of Translation. (Y. Gambier and L. V. Doorslaer, Eds.). *Handbook of Translation Studies* in (Vol. 1, pp. 237-238). Amsterdam: John Benjamins.
- Spivak, G. (1993). *Outside in the Teaching Machine* in (pp. 182-190). New York: Routledge.
- Toury, G. (1991). *Introducing Translation Theory: Selected Articles* in (pp. 13-14). Tel Aviv University: Dyonun.
- Tymoczko, M. and Gentzler, E. (2002). *Translation and Power* in (pp. xi- xxviii). Amherst: University of Massachusetts Press.
- Tyulenev, S. (2014). *Translation and Society: An Introduction* in (p. 5). New York: Routledge.
- Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility* in (pp. 19-21). London; New York: Routledge.
- Venuti, L. (Ed.). (1992). *Rethinking Translation; Discourse, Subjectivity, Ideology*. London: Routledge.

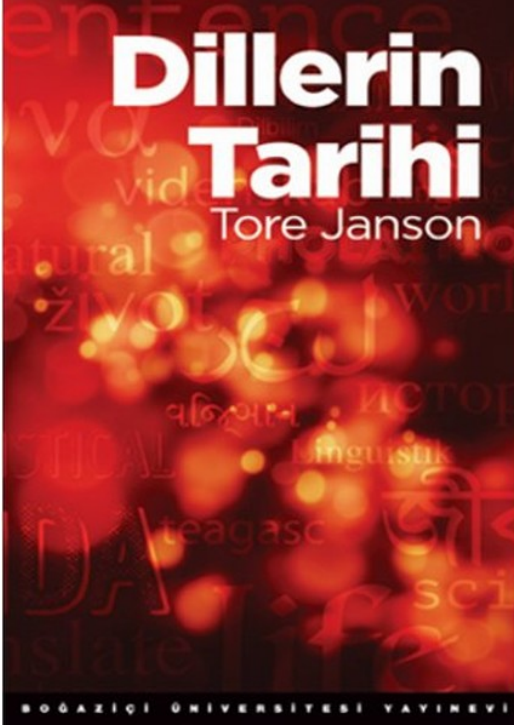
- Wolf, M. (2007). Introduction: The Emergence of a Sociology of Translation. (M. Wolf and A. Fukari, Eds.). *Constructing a Sociology of Translation* in (p. 5). Amsterdam: John Benjamins.
- Wolf, M. (2010). Sociology of Translation. (Y. Gambier and L. V. Doorslaer, Eds.). *Handbook of Translation Studies* in (Vol. 1, p. 338). Amsterdam: John Benjamins.
- Woodsworth, J. (2013). Impact of translation. (Y. Gambier and L. V. Doorslaer, Eds.). *Handbook of Translation Studies* in (Vol. 4, p. 72). Amsterdam: John Benjamins.

Elektronik Kaynak

Mehr News Agency. 23.07.2016 tarihinde <http://www.mehrnews.com/news/116440> adresinden erişildi.

Tore Janson (2016). *Dillerin Tarihi*, (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 351 s., ISBN: 9786054787746.

Mehmet AYDIN

Dillerin Tarihi adıyla Türkçeye çevrilen eserin İngilizcesi 2012 yılında Oxford Üniversitesi yayınlarından (*The History of Languages An Introduction*) çıkmış ve İngilizce olarak yayımlandıktan dört yıl sonra Türkçeye çevrilmiştir.

Eser altı kısım ve on yedi bölüme ayrılmış. Bölümler de alt bölümlerden oluşuyor. Ayrıca eserde konunun kavranmasına katkı sağlayacak haritalar, resimler ve tablolar da yer alıyor.

Janson'un eserinin dille, dillerin tarihiyle ilgili birçok sorusu var. Bunlardan ilki "Diller nasıl doğdu?" sorusudur. Gerçekten her dilcinin cevap araması gereken soruların başında böyle bir temel mesele vardır.

Yazar, *Kitabı Mukaddes*'in ilk kitabı *Yaratılış*'tan yola çıkarak Âdem'in yaratılır yaratılmaz konuşabildiği sonucuna varılabileceğini düşünür. Yaratılış hikâyesi bir yana bırakılsa bile insanın, yani Âdem'in onun "ayrılmaz bir parçası" olan dil yetisiyle yaratılmış olması kayda değer bir çıkış noktasıdır (s. 17). İnsanın dille yaratılmış olması, aslında insanın dil yetisiyle, başka bir ifadeyle dili kullanma melekesiyle yaratılmış olduğu şeklinde mi yorumlanmalıdır?

Dille ilgili ve elbette başka alanlarla ilgili insanın kolay cevap bulamayacağı sorular vardır.

"İnsan dillerinin en azından 5.000 yıldır var olduğundan eminiz; çünkü günümüze ulaşmış ilk yazılı metinlerin yaşı aşağı yukarı bu kadar. Yazıda kullanılmış ilk diller olan Mısırca ve Sümerce, günümüzde konuşulan dillerle aynı özelliklere sahip. Dillerin çok daha uzun süredir var olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz" (s. 18). Meselemiz büsbütün Türkçeye elbette

Türkçenin de, Sümerceyle ilişkisi olsun veya olmasın, 5.000 hatta 10.000 yıldır var olduğu gönül rahatlığıyla söylenebilir.

Dünyanın farklı bölgelerinde özellikle Kalahari Çölü'nün içinde ve çevresinde yaşayan ve “San” olarak adlandırılan toplulukların dillerine ve yaşama biçimlerine bakarak insanoğlunun var olduğu zamanın önemli bir kısmında hayatın nasıl yaşanmış olabileceği konusunda ipuçlarına ulaşılabileceğini ifade eden yazar avcı ve toplayıcıların dillerinin de ilkece öteki diller gibi olduğunu ileri sürer. Ayrıca, 19. yüzyıl dil bilimcilerinin genel olarak maddi kültürü geri toplumların dillerinin daha basit olduğu yönündeki görüşlerine işaret eden yazarın bu görüşe katılmadığını vurgulamak gerekir (ss. 24-27).

Güney Afrikalı bir avcı toplayıcı topluluk olan Khoisan dillerinin hepsinde hayli karmaşık ses sistemlerinin mevcut olduğunu kaydeden yazarın bu dillerde herhangi bir Avrupa diline göre daha fazla ünlü ve ünsüz bulunduğunu belirttiği bağlamda (s. 28) tıpkı bir popüler yayındaki gibi ünlü ve ünsüz yerine çeviride “sesli harf” ve “sessiz harf”in tercih edilmesi ve bu yanlıştın başka bağlamlarda da sürdürülmesi, dolayısıyla bunun seçkin bir üniversitenin yayımında gözden kaçırılması kolayca kabul edilemez. Asıl metinde yazar şunları söylemektedir: “The Khoisan languages all have very complex sound systems. They have more vowels and many more consonants than any European language” (*The History of Languages An Introduction*, s. 12).

Yazar, tarih öncesiyle hesaplaştıktan sonra diller arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Hint-Avrupa, Bantu ve Sami dilleri arasındaki ilişkiler ve bu dil toplulukları tartışılmıştır:

“Fakat çoğu dil, bir gruba ya da yaygın bir terimi kullanmak gerekirse bir dil ailesine mensuptur. ‘Aile’ kelimesi bir parça yanıltıcı bir benzetme: Diller pek çok sebepten [ötürü] benzeşebilir, ama diller arasındaki ilişkilerin insan akrabalığıyla bir benzerliği yoktur. Bu sebeple daha tarafsız bir tınısı olan ‘dil grubu’ terimini kullanmayı tercih ederim” (s. 62).

Janson, günümüzde konuşulan dillerden yola çıkarak 2.000 ile 3.000 yıl öncesinin dil durumunun önemli veçhelerini belirlemenin mümkün olduğunu düşünüyor. Bunun için de bir dille ilgili ilk yazılı metinlerden bir o kadar geriye giderek bunun yapılabileceğini söylüyor (s. 66). Modern Türkolojinin kurucusu sayılan Willi Bang Kaup ve öğrencilerinin de Türk dilinin yaşımı belirlemek için başvurdukları yöntem böyledir.

İkinci kısmın başlığı *Tarihin Temeli*'dir ve bu çerçevede karşımıza ilk olarak yazı çıkar. Yazıyla tarih ve dil arasında bağ vardır. Hatta tıpkı yazarın yaptığı gibi yazıyı tarihin temeli saymak yanlış olmaz. Ancak yazı, dilin temeli sayılamaz. Buna rağmen dillerin tarihi üzerine odaklanan birinin metinlere dayanmaktan başka yolu yoktur. Bir kadın resmi yapmanın saatler hatta günler alabileceğini kaydeden yazar “kadın” kelimesinin sesletilmesinin yarım

saniyede gerçekleşebileceğini ifade eder. “Öte yandan resim kalıcıdır, ama söz işitildiği anda var olur” (s. 73). Bizim kültürümüzde bunun veciz bir karşılığı vardır: “Söz uçar, yazı kalır”.

Söz ile resim ilişkisi insanlık tarihi açısından devrim niteliği taşıyan yazının icadına zemin hazırlamıştır. Yazının icadı şerefi Sümerlerindir. “Batı Asya’nın, Avrupa’nın ve Afrika’nın yazı sistemlerinin kökü Mezopotamya’da Sümerlerle doğmuş geleneğe uzanırken, Doğu Asya’nın bütün yazı sistemleri bir şekilde Çince’den doğmuştur” (s. 75).

Janson, hiyerogliflerle Mısır dili ve devleti arasındaki ilişkiye dikkati çekiyor. Mısır’daki yerleşim de verimli Nil Vadisi’nde kurulmuş ve burada daha genç bir yazı geliştirilmiştir. Piramitlerin Mısır’da inşa edilmesiyle ortak dil arasında bağ kuran yazar, buradaki krallığın yüz binlerce, hatta milyonlarca insanın aynı dili konuştuğu bir topluluğun en eski örneği olduğunu söylüyor (s. 78). Ayrıca Janson, büyük bir nüfusun binlerce yıl aynı dili konuşmayı sürdürmesini ve lehçelere bölünüp ayrı diller oluşturmamasını kayda değer bulmuştur. Mısır’ı, tek dil konuşan insanların büyük bir devlet kurup uzun süre egemenliklerini sürdürmesinin de ilk örneği sayan Janson “devlette devamlılık ilkesi”nin ne kadar esas olduğunu gösteriyor.

Mısır hiyeroglif yazısı bir resim yazıdır. İşaretlerin pek çoğu açıkça bir şeyi tasvir eder ve işaretin anlamı tasvir ettiği nesneyle ilişkilidir (s. 79). Ancak tasvir edilen nesnelere bakarak metnin anlamının kestirilemeyeceğini kaydeden yazar, çoğu işaretin dilin seslerini temsil ettiğini, bazı işaretlerinse soyut dil bilimsel anlamlar taşıdığını vurgulamıştır.

Bu bölümün çevirisinde de sesle yazı arasındaki ilişki doğru yansıtılmamıştır. Dolayısıyla bu bölümün de eserin yeni baskılarında gözden geçirilerek ve düzeltilerek yayımlanması daha uygun olacaktır (s. 81).

İkinci kısmın beşinci bölümünde Çince günümüze ulaşmış en yaşlı dil olarak nitelendirilmiştir. Burada uygarlıkla dil arasındaki bağa dikkat çekilmiş ve Çin uygarlığının da Mısır uygarlığı gibi Sarı Nehrin etrafındaki verimli bölgede kralın hükmettiği bir devlette boy attığı anlatılmıştır: “Kesin olan bir şey varsa, Çince yazının tıpkı Mısır ve Sümer yazıları gibi, yoğun tarımın yapıldığı, güçlü bir merkezî otoritenin hüküm sürdüğü bir bölgede doğmuş olduğudur” (s. 85).

Çin yazı karakterlerinin de tıpkı Mısır yazı karakterleri gibi resimlerden doğduğunu kaydeden yazar, bu yazının kehanet kemikleriyle bağına temas etmiştir.

Janson, Çin devletinin devamlılığına hayranlığını bir bilim adamı olarak hiç gizlememiştir: “Dünyada bin yılı aşkın süredir mevcut olan çok az devlet var. Mısır ve Çin, üç bin yılı aşkın süredir varlığını sürdüren yegâne devletlerdir.

Tabii Çin Mısır'dan bir hayli geniş. Çin günümüzde dünyanın en kalabalık ülkesi, uzun süredir de öyle. Bu açıdan bakılırsa, Çin gelmiş geçmiş en başarılı siyasi oluşumdur” (s. 89).

Çin devletinin devamlığının sırlarını anlamaya çalışan yazar, yeniliklere değil sürekliliğe öncelik verildiğine işaret ederek imparatorluk sınavlarının konularının uzun süre boyunca hiç değişmediğini, 19. yüzyılın kıdemli yöneticilerinin 11. hatta 2. yüzyıldaki öncülleriyle aynı şiirleri ve Konfüçyüs'ten aynı alıntıları takdir ve tahlil etmeyi öğrendiğini, Mao Zedong'un 20. yüzyılın ortasında yazdığı şiirlerde 8 ve 12. yüzyıllardan kalma kalıpları taklit ettiğini anlatmıştır (ss. 92-94).

Çin'in kuzeyi defalarca kuzeyden ve batıdan sökün eden halkların istilasına uğramıştır. Bu istilacılar arasında Hunları sayan, Hunların 4. yüzyılda Luoyang'ı ele geçirdiğini kaydeden yazar, Köktürklerden hiç söz etmemiştir.

Üçüncü kısım Yunanca ile Latinceye ve dillerin yayılmasına ayrılmıştır. Yunan dilinin arkasında, en azından başlangıçta, öbür büyük dillerin aksine güçlü bir devlet veya imparatorluk olmamıştır. Bu dil, gelişmesini büyük ölçüde MÖ 700 yılına tarihlendirilen ve Homeros'a atfedilen *İlyada ve Odyseia* manzum destanlarıyla eserlerini MÖ 4. yüzyılda kaleme almış Platon ve Aristo gibi filozof yazarlara borçludur. Platon ve Aristo tarih boyunca takipçileri sayesinde çok önemli izler bırakmışlardır. Yazar, sadece Konfüçyüs gibi ilk Çinli felsefecilerin onlarla karşılaştırılabileceğini eklemiştir (s. 108).

İngilizcede ve öbür Avrupa dillerinde açıkça eski Yunancadan alınmış çok sayıda ödünç sözcük vardır (s. 110). Elbette Türkçeye de Batı uygarlığıyla kurulan ilişkiler dolayısıyla bu dilden kelimelerin girdiği göz ardı edilemez. Ancak Türkiye'nin her zaman Batı uygarlığıyla sorunlu bir ilişkisi olmuştur. Herhâlde Türkiye'nin hep Batı'nın yanında kaldığını, asla içine büsbütün giremediğini söylemek yanlış olmaz.

Yazarın, dillerin eşitliği konusunda söyledikleri, başka birçok dil bilimci tarafından da dile getirilen önemli bir görüştür: “Günümüzde dil bilimciler genellikle tüm dillerin eşit değer taşıdığı hükmüne varmış durumda. Bu pek çok açıdan tek makul görüştür; özellikle de kişi, tüm insanların eşit değerde olduğunu inanıyorsa. Her dil birilerinin ana dilidir ve her insan için ilk dil, kişisel kimliğinin önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla belli bir dilin başka bir dilden değersiz olduğunu ileri sürmek, belirli insanları aşağılamak anlamına gelir. Her dil onu konuşanlar açısından tamamen yeterli bir ilk dil olabilir ve buna göre saygı görmelidir” (s. 111).

114. sayfada harfle ses çeviride yine birbirine karıştırılmıştır.

Eski Yunan dil mirasını İskender ve onun kurduğu imparatorlukla Roma İmparatorluğu sahiplenmiştir. “Batıda fethettikleri ülkelerde sistemli bir biçimde kendi dillerini yayan Romalılar, doğuda bu siyaseti gütmemişlerdir.

Yunanca uzun soluklu Roma hâkimiyeti boyunca idarenin ve iktidarın dili olarak kalmıştır. Roma İmparatorluğu'nun iki resmî dili vardı: Batıda sadece Latince, doğuda çoğunlukla Yunanca (bazı koşullarda ise Latince)” (117). Ayrıca aynı bağlamda Yunancanın, Hristiyanlığın ilk dili olduğuna dikkat çekilmiştir. Yunancanın nefesini İstanbul'u [metinde ve çeviride İstanbul değil, Konstantinopolis vardır] fethederek Türkler bir parça kesmişlerdir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Yunanca konuşma dili olarak hayatını sürdürmüştür.

Yunanların dillerine verdikleri isimle yabancıların kullandığı isim arasındaki farkı ilginç bulan yazar, İngilizcede Modern Greek (modern Yunanca), Fransızcada grec moderne (modern Yunanca), Almandada Neugriechisch (yeni Yunanca) dendiği hâlde Yunanların 'elleniki glossa' yani "Helen dili" terimini kullandıklarını belirtmiştir (s. 119). Bu bağlamda Tore Janson, tarihi boyunca birkaç İmparatorluğun yükselişini ve düşüşünü sağ salim atlatmayı başaran Yunancanın kendine özgü statüsünü koruduğunu ve nadiren de olsa bir dilin siyasi güce üstün geldiğini eklemiştir.

Latinceyle devam eden 7. bölüm, "Sizin kaderiniz, Romalılar, halklara ve ülkelere hükmetmek" mısraıyla başlamaktadır. İmparator Augustus'un isteğiyle Vergilius'un yazdığı bir şiirde geçen bu mısraın Romalıların küstah tutumuna harika bir örnek olduğunu ifade eden yazar, bu mısradan ileriki dönemlerin emperyalistlerinin de sıkça yararlandığını anlatır (s. 123).

Birçok alanda Yunan örneğini takip eden Roma'nın MÖ 753 yılında kurulduğu söylenir. Roma İmparatorluğu, MS 100 yılı civarında bütün Avrupa'nın önemli bir kısmını, Akdeniz'in kuzeyini ve Basra Körfezi'ne kadar uzanan Asya topraklarını ele geçirmiştir. Deyim yerindeyse Hristiyanlık da Roma'nın gücüne güç katan bir unsur olmuştur. Bu dönemde Latince bir din dili olarak Avrupa'da önemli bir üstünlük kazanmıştır. İncil ve Hristiyanlıkla ilgili metinler çok erken dönemde Yunancadan Latinceye çevrilmiş ve bu sayede Latince kilisenin dili olmuş, kiliselerde yalnızca Latince konuşulmuştur.

Bu gelişmelere bağlı olarak Güneybatı Avrupa halkları kendi dillerini bırakarak Latince konuşmaya başlamıştır. Latince bugünkü Cezayir, Tunus ve Libya topraklarında da Avrupa'daki kadar yerleşmiş ama İslam'ın bu bölgede yayılmasıyla buralarda zamanla unutulmuştur (s. 129).

Dillerin Tarihi adlı eserde "dil ölümü" yerine, "dil değiştirme" terimi tercih edilmiştir.

"Roma İmparatorluğundaki 'dil değiştirme' uygulamasının uzun vadeli etkisi pek çok dilin yeryüzünden silinmiş olmasıdır. Daha önce bahsettiğimiz üzere, binlerce yıllık dönemde, dünya tarihindeki başlıca eğilim budur. Bir dilin yok olmasının doğal yolu, muhtemelen Romalılar zamanında gerçekleşen durumdu: Belli bir dili konuşanlar yavaş yavaş başka bir dile geçer. İlk evrede aileler iki

dilli hâle gelir ve bir sonraki nesilde çocuklar, önce asıl dili öğrenmek yerine işe yeni dille başlar. Daha da ileride, asıl dili öğrenmeyi bırakırlar” (s. 130). Yazar, “dil değiştirme”yi doğal bir süreç sayıyor. Acaba gerçekten de böyle midir? Bunu enikonu tartışmak gerekir.

Arapçanın geniş bir coğrafyada yayılması, din ile dil arasında ne kadar anlamlı bir ilişki olduğunu gösterir. İbranice baştan beri Yahudiliğin dili olmuştur. Sanskritçe de Budacılar için önemlidir (s. 137).

Yazarın, Hz. Muhammed ve *Kur'an*'la ilgili söyledikleri bir çeviri sorunu veya sürçme değilse tartışılmalıdır. “Dinin kurucusu Muhammed, nüfuzunu genişletme arzusu taşıyan siyasi bir önderdi aynı zamanda. Öldüğünde, mürit sayısı hatırı sayılır rakamlara ulaşmıştı” (s. 138). Burada çevirmenin “mürit” tercihi büsbütün yanlıştır. Başka bir yerde yazar: “Muhammed, *Kur'an* başlığı altında derlenecek metinleri söyleyerek yazdırmıştı. Bu kitap ve Bedevi şiirleri, klasik yazı Arapçasının normlarını belirlemiş metinlerdir” (s. 140). *Kur'an-ı Kerim*, bütün olarak İslam'ın üçüncü halifesi Hz. Osman döneminde kitaba dönüştürülmüştür. Yazar, *Kur'an*'dan herhangi bir kitap olarak söz etmiştir, çevirmen de öyle çevirmiştir. Hâlbuki *Kur'an*, herhangi bir kitap değil, dört kutsal kitaptan biridir.

“Arapça konuşanların çoğunluğu yüzyıllar boyunca siyasi iktidarı Türklerin elinde tuttuğu ülkelerde yaşadı. Bunun bariz sonuçlarından biri, dillerinin itibarını kısmen yitirmesidir” (s. 146). Yazara bu noktada da katılmak mümkün değildir. Osmanlı hâkimiyeti Arapçanın itibarına hiçbir şekilde zarar vermemiştir. Türkçe konuşulan Osmanlı'da medreselerin bilim ve eğitim dili uzun süre yalnızca Arapça olmuş, bilim Arap diliyle yapılmıştır.

9. bölüm, bir dilin oluşmasında büyük bir şairin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İtalyanca büyük ölçüde adını da bir dil olarak boy atıp gelişmesini de *İlahi Komedya* şiiriyle tanınan Dante Aligheri'ye (1265-1321) borçludur. “Dil sorunlarıyla da epey ilgilenen Dante, şiirlerini İtalyanca dediğimiz dille yazmış, Latince birkaç kitap kaleme almıştır. Dilleri ele aldığı kitabının adı olan *De Vulgari eloquentia*, ‘Halk dilinde nasıl yazmalı?’ anlamına geliyor” (s. 167).

10. bölüm, İngilizcenin ortaya çıkması ve bir dil olarak gelişip Britanya'da yayılmasının hikâyesidir. İngilizcenin hikâyesi eserde gerçekten kısa bir hikâye değil, uzun bir hikâyedir.

Bu bölümde bizim de Türkçenin ilk yazılı metinlerinde kullandığımız runik alfabeyle ilgili notlar var: “Her ne kadar Germen halkları kendilerini tek bir grup saymasa da, dillerine uyarlanmış bir yazı sistemi olan runik alfabeyle kullanıyorlardı. Günümüzde, bu yazının MS 1. yüzyılda icat edildiğine inanılıyor” (s. 180).

Yazar, Fransızca ile İngilizce arasındaki ilişkiyi ve rekabeti de aynı çerçevede ele almıştır. Britanya’da yüksek zümreler uzunca bir süre İngilizcenin yanında Fransızca’yı da kullanmışlardır. Ancak “V. Henry’nin yazışmalarında Fransızca’yı bırakıp İngilizceye geçtiği 1417 tarihi, İngilizce için bir dönüm noktası olmuştur” (s. 199).

Orta Çağ’da Avrupa’da pek çok dil ortaya çıkmıştır. Başlangıçta isimsiz ve itibarsız birer konuşma dili olan bu diller, daha sonra yazı diline dönüşerek İngilizce, İtalyanca, Fransızca ve İsveççe gibi isimler almışlardır. En başarılı olanlar, devletle ilişkili olan ulusal diller olmuştur (s. 214).

12. bölüm Avrupa dillerinin Portekizce, İspanyolca ve İngilizcenin dünyaya açılıp Avrupa kıtası dışında yayılmalarını hikâye ediyor. Coğrafi keşifler, özellikle Amerika kıtasının keşfi çok kısa sürede bu dilleri yeni kıtaya taşımış ve bu diller buraların rakipsiz hâkimleri olmuşlardır. 16 ve 17. yüzyıldan beri Amerika’da Portekizce, İspanyolca, İngilizce ve çok sınırlı bir alanda Kanada’nın Quebec eyaletinde Fransızca yerleşmiştir.

“Şu anda Brezilya’nın nüfusu 190 milyondan fazla. Amazon bölgesinin yalıtılmış kısımlar[ı] hariç, nüfusun[un] ana dili Portekizcedir” (s. 225).

“İspanyolca, Amerika kıtasında yaşayan 325 milyon insanın ana dilidir. İspanya’nın nüfusu 46 milyon ve ana dili İspanyolca olanların nüfusu bu rakamdan düşük; çünkü ana dili Katalanca ya da Baskça olanlar da var” (s. 227). Yazarın Amerika’yla ilgili nitelemesi “üç dilli kıta”dır (s. 230).

“Günümüzde Amerika kıtasının nüfusu yaklaşık 950 milyonken, Avrupa nüfusu yaklaşık 735 milyon civarındadır. Avrupa’da otuz devlet ve her birini en az birkaç milyon kişinin konuştuğu bir o kadar dil var. Amerika’daki devlet sayısı neredeyse aynı (Batı Hint adaları dâhil edilirse); fakat sadece üç büyük dil bulunuyor ve bir iki milyondan fazla kişinin konuştuğu sadece yedi dil var” (s. 231).

Yazar, 13. bölümde Haitice ve başka kırma dillere bakarak “Diller nasıl doğar ya da imal edilir?” sorusunu cevaplamaya çalışıyor.

“Kırma ana dilleri çalışmalarından çıkarabileceğimiz önemli bir ders, belirli koşullarda yeni dil biçimlerinin çok hızlı ortaya çıkabileceğidir. Eğer koşullar yeni bir dil gerektiriyorsa, o dil yaratılacaktır. İnsanın muazzam bir dilsel yaratıcılığı var ve gerektiğinde, bütünüyle yeni bir şey tasarlamak için bu yaratıcılığa başvurur” (s. 247).

İsveç’te, Danimarka’da, Norveç’te, İzlanda’da ve Faroe adalarında konuşulan İskandinav dillerinin kökenlerinin ortak olduğunu söyleyen Janson, buralarda çok eski zamandan itibaren runik alfabe kullanıldığını eklemiş ve İsveççe ile Norveççe yakınlığına işaret etmiştir (s. 253).

Bir dilin dirilmesine, diriltilmesine yazar çok bilinen İbranice örneğini veriyor (s. 268).

Dünyanın dört bir yanında dillerin yok olduğunu, insanların az kişinin konuştuğu yerel dili konuşmayı bırakıp, daha çok kişinin konuştuğu dillere geçtiğine işaret eden yazar, bunun sebeplerinin her yerde benzer olduğunu vurguluyor (s. 269).

Geleceği olmayan diller, küçük konuşur sayısına sahip olan dillerdir. Bunlar arasında Rusya'nın 19. yüzyılda ayak bastığı Sibiry'a konuşulan Türk dilleri de var (s. 270).

“Bir dili konuşanların, dillerinin ölmesini neredeyse daima kötü bir şey olarak gördüklerini anlıyoruz; peki, dili ‘katletmek’ isteyenler var mıdır? Yanıt en azından pek çok örnekte ‘evet’. Devletlerin tümü hükümetlerce idare edilir ve hükümetlerin büyük çoğunluğu, etnik grup ve dil sayısının az olmasını ülkenin menfaatine görür” (s. 276). Bu noktada yazarın haksız olduğu söylenemez.

Janson, Fransa ve İsveç gibi ülkelerde kısa bir süre öncesine kadar öğrencilerin, okulda teneffüs sırasında resmî dil yerine ana dillerini konuştukları için cezalandırıldıklarını söylüyor (s. 277). Oysa birçok kişi için İsveç bir hayal ülkesidir. O hâlde Fransa'yı bir yana bırakalım, İsveç gibi uygar bir ülkede nasıl böyle bir uygulama yapılabilmıştır?

Eserin son kısmı “Dillerle ilgili yakın gelecekte neler olacak?” sorusunu cevaplamayı hedefliyor. Elbette hiçbir konuda gelecekte olacakları kestirmek insanın harcı değildir. Yarının değil, geçmişin tarihi yazılabilir. Yazar, bu çerçevede İngilizcenin zaferini öne çıkarıyor. Rusçanın Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla gerilediğine işaret ediyor (s. 287). Rusçanın gerilemeye devam etmesi, Kırgızca, Kazakça vb. Türk lehçelerinin yazı dili olarak gelişmesi açısından hayırlı olmuştur.

Bir yazı, bir kitabı temsil etmez ama bir parça tasvir eder; söz konusu esere işaret eder. Meraklısı bir kitaptan söz eden bir yazıyı değil, kitabı okumalıdır. Bir yandan da kitapların kendilerini gerçekleştirebilmeleri için değerlendirilmeye, eleştirilmeye ve paylaşılmaya ihtiyaçları vardır

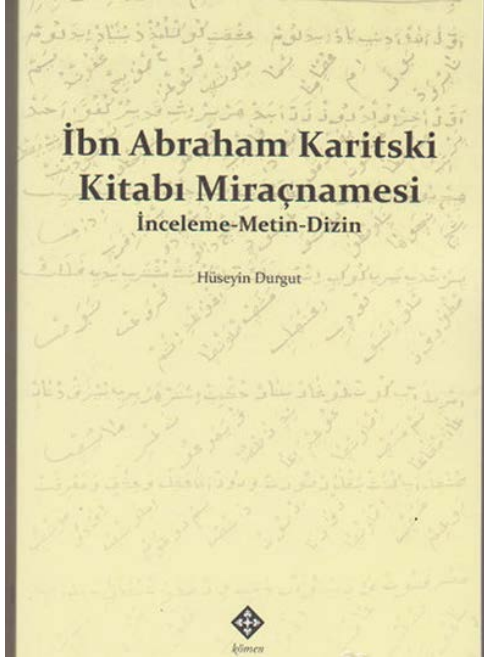
Her dil onu konuşan, kullanan toplumun iletişim ihtiyaçlarına yetecek kadar ileridir.

Dilde, kültürde ve devlette devamlılık esastır. Güçlü bir devlet ve ülke güçlü bir dilin gelişmesine zemin ve güvence oluşturur. Yenilikler kadar gelenekler de önemlidir.

Son olarak yazarın, İslam'a, Osmanlı'ya ve Türk dilli dünyaya karşı biraz kör ve sağır olduğu eklenebilir.

Hüseyin Durgut (2016). *İbn Abraham Karitski Kitabı Miraçnamesi İnceleme-Metin-Dizin*, Konya: Kömen Yayınları, 234 s., ISBN: 978-605-5184-71-1.

Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET

İbn Abraham Karitski Kitabı Miraçnamesi adlı eserin yazarı Dr. Hüseyin Durgut, Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı'nda öğretim üyesidir. Bu çalışmada, ana dillerini yüzyıllar önce kaybetmiş, fakat kimliklerini mensubu oldukları İslamiyet sayesinde günümüze kadar koruyabilmiş bir Türk topluluğu olan Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarında bulunan Türkçe dinî bir metin üzerinde tespit ve değerlendirmeler yapılmaktadır. El yazması *İbn Abraham Karitski Kitabı* içinde yer alan satır altı tercümelî Türkçe Miraçname metni imla, ses ve şekil özellikleri bakımından incelenmektedir.

Türkiye Türkolojisinin, hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadığı bir Türk topluluğuna ait bu tür metinlerin dil bakımından incelenmesi, Türkoloji sahasına büyük bir katkıdır. Ayrıca bu tür metinler, Türk coğrafyasından uzak bir bölgede farklı etnik grup ve kültürlerle uzun yıllardır birlikte yaşayan bir Türk topluluğunun dinî ve millî kimliğini, Türk ve Slav dillerinde Arap harfleriyle yazılan dinî metinler üzerinden ne şekilde korumaya çalıştığını göstermesi bakımından da işlevseldir.

Türkiye dışındaki Türk topluluklarına ait yazma eserler üzerine yapılan çalışmalarda bugün önemli bir artış yaşanmasında, Türkiye dışındaki Türk toplulukları ile iletişimin etkisi büyüktür. Miraçnameler üzerine Türkiye'de yapılmış ve yayımlanmış ciddi çalışmalar bulunmaktadır. Ancak, XIV. yüzyıldan itibaren Litvanya topraklarına yerleşen Müslüman Tatarlar açısından bakıldığında, Arap harfli Türkçe miraçname metinlerini tıpkı Arapça metinler gibi kutsal saydıkları ve *Kitab* türündeki yazma eserlerde muhafaza ettikleri öğrenilmektedir. Söz konusu eserlere karşı gösterilen bu muhafazakâr tutum, bahsi edilen Türk topluluğunu daha yakından tanımamıza imkân sağlamaktadır. Litvanya Tatarları, ana dillerini XVI-XVII. yüzyıllardan itibaren kaybettikten

sonra kimliklerinin en önemli göstergesi olan İslamiyet'e ait dinî metinlerin tercümelerine ihtiyaç duymuşlardır. Arap harfleriyle yazılı dinî metinlerin tercümelerini, kullanmakta oldukları Slav dillerine yine Arap harfleriyle yapmışlardır ki bu durum, son derece dikkat çekicidir. Litvanya Tatarlarına ait Arap harfli metinler arasında Türk diliyle yazılmış metinler de bulunmaktadır. Bu metinlerden biri olan Türkçe Miraçname'nin gün ışığına çıkarılması ve dil bağlamında incelenmesi, Dr. Hüseyin Durgut'un filoloji çalışmalarına önemli bir katkısıdır.

Eser, “Ön Söz”, “Giriş”, “İnceleme”, “Kaynakça”, “Metin”, “Dizin” ve “Tıpkıbasım” ana bölümlerinden oluşmaktadır.

“Giriş” kısmında, öncelikle “Litvanya Tatarları” başlığı altında, Litvanya topraklarındaki Tatar yerleşimiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Litvanya Tatarlarının kimliklerini ve dinlerini günümüze kadar koruyabilmelerine rağmen ana dillerini unutmalarının sebeplerinin de tartışıldığı bu başlık, okuyucunun dikkatini konuya çekmek açısından işlevseldir. Ardından, “Litvanya Tatarları El Yazma Geleneği”nden bahsedilerek, *İbn Abraham Kariski Kitabı* ve bu eserin içinde yer alan Türkçe Miraçname metni tanıtılmıştır. Söz konusu metin üzerine yapılan çalışmaların yanı sıra, yazarın metinle ilgili görüşlerini aktardığı bu kısım, kendisinden sonra yapılacak olan çalışmalar için (Bu çalışmaların künye bilgileri, kitabın “Kaynakça” bölümünde yer almaktadır) önemli bir bibliyografyadır.

“İnceleme” bölümünde, Miraçname metni, imla özellikleri, ses ve şekil bilgisi açısından ele alınmıştır. Yapılan tespit ve değerlendirmeler sonucunda, Miraçname’de tutarlı bir imlanın olmadığı belirtilmiştir. Ses özellikleri yönünden, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait belli başlı özelliklerin yanı sıra, Litvanya Tatarları el yazmaları için karakteristik denilebilecek bazı ses özelliklerinin de yer aldığı ifade edilmiştir. İmla ve ses özelliklerindeki bu tutarsızlığın nedeni, metni istinsah eden kişinin Türkçeyi iyi bilmemesi şeklinde açıklanmıştır. Şekil özellikleri açısından ise Miraçname’nin, büyük oranda Batı Türkçesi özelliklerini yansıttığı, ancak Doğu ve Kuzey Türkçesi özelliklerine de yer verildiği sonucuna varılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan miraçnamelerde yer almayan bazı Doğu veya Kuzey Türkçesi şekil özelliklerinin, metinde, Batı Türkçesindeki şekillerle birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

Eserin “Kaynakça” bölümünün, Litvanya Tatarlarına ait miraçname metinleri üzerine bir kaynak listesine sahip olması, eser adına büyük bir önem taşımasının yanı sıra gelecekte yapılacak çalışmalara da ışık tutması bakımından önemlidir.

“Metin” bölümünde, Türkçe Miraçname’nin çeviri yazısına yer verilmiştir. Çeviri yazıda yazar, Türkiye’de yaygın olarak kullanılan çeviri yazı metodunu esas almıştır. Bunun yanı sıra, eserin Arap harfli şekline büyük ölçüde bağlı

kalmıştır. Ancak noktalı harflerde bir noktanın eksik veya fazla olması gibi bariz yazım hatalarını düzeltilmiş ve düzelttiği kelimeleri, “Yanlış Yazılan Kelime ve İfadeler” başlığı altında göstermiştir. Çalışmanın inceleme kısmından sonraki en önemli kısmı, Litvanya Tatarlarına ait el yazması Türkçe Miraçname’nin çeviri yazı olarak yer aldığı bu bölümüdür. Türkiye sahasında miraçnameler üzerine benzer içerikli pek çok nüsha bulunmaktadır, ancak bu metin Litvanya Tatarlarının el yazmaları miraslarından biri olması bakımından dikkate değerdir. Yazar, söz konusu Türkçe Miraçname metninin çeviri yazısını büyük bir emek ve titizlikle yapmıştır.

“Dizin” bölümünde, metinde yer alan bütün kelimelerin anlamları verilmiş ve metinde geçtikleri yerler ile aldıkları ekler gösterilmiştir.

“Tıpkıbasım” bölümünde ise, Miraçname’nin Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan orijinal şeklinin tıpkıbasımına yer verilmiştir.

Eserde, “Sonuç” bölümü bulunmamaktadır. Yazar, ulaştığı sonuçları çeşitli bölümlere yayarak aktarmıştır. Ulaşılan sonuçların, çalışmanın sonunda topluca yer alması, çalışmanın değerini daha da artıracaktır.

Sonuç olarak bu eser, XIX. yüzyılda başlayan Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarını inceleme çalışmalarına önemli bir katkıdır. Günümüzde Litvanya, Polonya ve Belarusya olmak üzere üç ayrı devletin sınırları içinde varlıklarını devam ettiren Müslüman Tatarlara ait el yazması miraslarından Türkçe Miraçname’nin ele alınması, İslami Türk Edebiyatı içinde önemli bir yere sahip olan miraçname geleneğinin bir bütün olarak ortaya konulabilmesi adına önemli bir katkıdır. *İbn Abraham Karitski Kitabı* içinde bulunan satır altı tercümeli Türkçe Miraçname metnini Türkiyeli araştırmacı ve okuyucunun bilgisine sunan Dr. Hüseyin Durgut’a teşekkür eder, çalışmalarında başarılar dileriz.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (HÜTAD)

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminden itibaren yayımlanan, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organıdır. Dergi hakemli, süreli ve yerel nitelikte olup, disiplinler arası bir yaklaşımla Türklük bilimi alanı ile bağlantılı sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. içerikli, tarihsel veya çağdaş konularda özgün nitelikte, kuramsal ve/veya uygulamalı araştırma ve incelemelere yer verir. Kısıtlanmış adı HÜTAD olan dergi, Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Değerlendirme

Yayımlanmak üzere gönderilen yazılardan Yayın Kurulunun ön değerlendirmesi sonucunda uygun bulunanlar, incelenip raporlandırılmak üzere iki alan uzmanına gönderilir. Her iki raporun da olumlu olduğu durumlarda yazı dergiye kabul edilir; raporlardan biri olumsuz ise, üçüncü bir uzmanın görüşüne başvurulur. Hakkında iki olumsuz rapor düzenlenmiş yazılar, dergide yer alamaz. Yazarların, Yayın Kurulu veya uzmanların eleştirisi, değerlendirme ve önerilerini dikkate almaları beklenir; ancak yazarlar da raporları inceleyip kendi görüşlerini bildirme hakkına sahiptir. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Kurallar

İletişim: Yazarlar, her türlü haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Beytepe Yerleşkesi 06532, Ankara.

Tel: + 90.312.2977182 / 2976771

Belgeç: + 90.312.2977171

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Yazılar, hutad@hacettepe.edu.tr veya hacettepehutad@gmail.com e-posta adresine gönderilmelidir. Yazarların görev yaptığı kurum, unvan ve iletişim bilgileri belirtilmelidir. Özel çeviri yazı içeren metinlerde kullanılan yazı tipleri de (PC uyumlu) e-posta iletisine eklenmelidir.

HÜTAD'a gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması ya da aynı anda başka bir yayın organına gönderilmemesi gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulan bildiriler, ayrıca belirtilmek ve daha önce yayımlanmamış olmak koşuluyla kabul edilebilir.

Başlık: 12 sözcüğü geçmemeli, koyu ve büyük harflerle yazılmalı, ikinci dildeki karşılığı baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle İngilizce özetin öncesinde yer almalıdır.

Yazar Adı: Başlığın altında ortada, soyadı büyük harflerle koyu ve italik yazılmalı.

Özet/Abstract: En az 100 en çok 200 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Her yazı için Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki özet hazırlanmalıdır; ancak yazılar bu dillerden farklı bir dilde hazırlanmış ise ilgili dilde üçüncü bir özete yer verilmelidir. Özetler içerik yönünden birbirinin aynı olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Özetin hemen altında en az 5, en fazla 10 anahtar sözcük verilmelidir. Anahtar sözcükler Türkçe, İngilizce ve varsa üçüncü dilde hazırlanmalıdır.

Makale Metni: Yazılar genişliği 16,5 cm yüksekliği 23,5 cm boyutundaki kağıtlara bilgisayarda tek satır aralıkla ve 11 punto yazılmalı, sayfa kenarlarından 2'şer cm. boşluk bırakılmalı ve ikinci sayfadan başlayarak (başlık sayfası birinci sayfa olarak dikkate alınmak kaydıyla) sayfa numarası verilmelidir. Yazılar ortalama 10.000 kelimeyi geçmemeli, MS Word programında ve Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır.

Kaynak Gösterme: Alıntılar ve atıflar için kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak, yani (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85) şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, alfabetik düzende tam künye hâlinde sıralanmalıdır. Elektronik kaynaklar kullanıldığında erişilme tarihi kesinlikle belirtilmelidir.

Makale Örneği

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

Kitap Örneği

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Çeviri Kitap

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yabancı Dilde Kitap

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Editörlü Kitaptan Bir Bölüm

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns,1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) içinde (ss. 639-757). Cambridge.

Yüksek Lisans, Doktora Tez Örneği

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Elektronik Kaynak Örneği

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, 23 Temmuz 2012 tarihinde tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=tam adresinden erişildi.

Alıntılar: Üç satır ve daha az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok halinde, 10 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterme dışında kalan ve makalenin ana konusu ile dolaylı bağlantısı olan açıklamalar, birden başlayarak dipnot kullanmak suretiyle yapılabilir. Dipnotlar verildiği sayfanın altında 10 puntoyla yazılmalıdır.

Tablo ve Şekiller: Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşımaktadır. Gerekliyse, semboller için yapılacak açıklamalar tablonun hemen altında gösterilmelidir. Şekil açıklamaları numaralandırılmalı ve sırasıyla dizilmelidir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmamalı ve metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgün bir şekilde yerleştirilmelidir.

Yayına konulacak resimlerin profesyonel nitelikte çizim veya fotoğraflar olması gerekir. Şekil sayısı, yazar ve "konu" her şeklin altında açık bir biçimde belirtilmelidir. Elektronik ortamdaki siyah/beyaz iki renkli ve renkli resimlerin ölçüleri verildikten sonraki son çözünürlüğünün 300 dpi, çizgi çizimlerinin ise 800-1200 dpi olması gerekir. Yazıya konulan resimler .gif veya .jpeg formatlarında olmalıdır.

Dil ve Yazım

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dili Türkiye Türkçesidir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında başta Türk Dilleri olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından Türk Dil Kurumunun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Telif Hakkı

Yazar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder. Dergide yayımlanan yazıların, yayıncının yazılı izni olmadan, tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir. Resim, tablo, şekil ve benzerlerinin çoğaltılması için gerekli iznin sağlanması yazarın sorumluluğundadır.

HACETTEPE UNIVERSITY JOURNAL OF TURKISH STUDIES

Aim and Scope

Hacettepe University Journal of Turkish Studies, which has been published since 2004, is a media organ of the Institute of Turkish Studies at Hacettepe University. The Journal which is refereed, periodic and local, inventively includes theoretic and/or practical studies and researches in the fields of social, cultural, economical, political etc. content and historical or contemporary issues related with Turcology with an interdisciplinary approach. The Journal whose abbreviation is HUTAD, is published twice a year as Spring and Fall issues.

Evaluation

The articles to be sent for publishing which are approved as a result of the pre-assessment of the Editorial Board are submitted to two referees who are the experts of their subjects, in order to be analysed and reported. In the case that the two reports are found to be positive, the article is accepted to the journal; if one of the reports is negative, a third expert's opinion is asked for. Those articles which have two negative reports are not accepted to the journal. The authors are expected to take the criticism, evaluation and advice of the Editorial Board and the experts into consideration; however, the authors have the right to analyse the reports and declare their own points of view. Whether the articles that have been sent to the journal are published or not, they are not returned. The responsibility of the opinions in the articles published belongs to the authors.

General Rules

Contact: Authors should make all kinds of communications with the following address:

Hacettepe University

Institute of Turkish Studies

Beytepe Campus 06532 Ankara

Tel: + 90.312.2977182 / 2976771

Fax: + 90.312.2977171

E-mail: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HUTAD Web Page: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

The Points to be Considered by the Authors

The articles should be sent to the e-mail address hutad@hacettepe.edu.tr or hacettepehutad@gmail.com. The institutions for which the authors work, their titles and contact information should be indicated. The type fonts (PC –compliant) used in the texts that consist of special translation writings should be added to the e-mail message.

It's essential that the articles sent to HUTAD have not been previously published or should not be sent to another media organ. The notices presented in a scientific convention can be accepted under the condition that they will be separately stated and have not been published before.

Title: It should not be over 12 words, should be written with bold and capital letters, the words equaled to the second language should be included in advance of the English abstract with bold and small letters whose initials are to be capitals.

Author's Name: The name with the surname in bold and italic capitals should be written in the middle under the title.

Abstract: It should be prepared at least between 100 and 200 words and in a way that reflects the article's content. In the abstract, there should not be any quotation, source material, form, chart etc.. Two abstracts should be written in both Turkish and English for each article; however, if the articles have been prepared in a different language apart from these languages, there should be a third abstract in relevant language. The abstracts should be the same as one another in terms of the content.

Key words: At least 5, at most 10 key words are to be given following the abstract. The key words should be written in Turkish, English and in a third language if any.

Article Text: The texts should be typed on the papers whose width is 16,5 cm and height is 23,5 cm in a single-spaced way and with 11 point size, and there should be a 2cm space from the page sides and page number is to be given beginning from the second page (considering the title page as the first page). The texts should not include words more than 10.000 and they should be typed through the MS Word program and with Times New Roman or another typeface similar to it. At the beginning of the paragraphs the tab key and between the paragraphs the enter key should not be used.

Citation/Bibliography: Citation for quotations and references should be shown using the short citation system in the text, in other words (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85), not in a footnote style and the bibliography should be arranged at the end of the article in alphabetical order and with the whole tag. When electronic source materials are used, the date accessed should definitely be indicated.

For Article

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

For Books

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Ed.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Translated Books

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Trans.). İstanbul: Ayrıntı Publishing.

Books in a Foreign Language

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Part from Edited Books

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns, 1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) (ss. 639-757). Cambridge.

For Master and PhD Thesis

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Unpublished Master Thesis, Hacettepe University, Ankara.

Elektronik Sources

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, retrieved: 23 July 2012
tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=.

Quotations: Three-lined and less quotations should be given between the lines and in inverted commas whereas the quotations longer than three line should be written by leaving 1 cm from both right and left sides of the line, in a block with point size 10 and in a single-spaced way.

Footnote: The statements apart from the citation which have a direct connection with the article's main topic, can be made through footnote beginning from the first number. The footnotes should be written in point size 10 and on the page that they are given.

Tables and Graphics: Each table should have a table number and a title including its name. If it's necessary, the explanations for the symbols should be shown right under the table. The graphic explanations should be numbered and arranged in order. The tables and the graphics that are prepared should not exceed the signified page sizes and they should be properly put in the sections that they will take place in the text.

It is required that the pictures to be published should be the professional drawings or photographs. The number of graphics, the author and the 'topic' should be clearly pointed out following the each graphic. Their last resolution is to be 300dpi and line drawings should be 800-1200 dpi after giving the sizes of the two-colored-white/black-and colorful pictures in the electronic environment. The pictures added to the article are required to be in the .gif and .jpeg formate.

Language and Writing

The language of *Hacettepe University Journal of Turkish Studies* is Turkish of Turkey, but as long as the Editorial Board finds it acceptable, the articles in particularly Turkic Languages, and English, French, German and Russian are allowed to take place in the one third of the journal. The articles written in Turkish of Turkey ought to be befitted to Spelling Dictionary by Turkish Language Agency in terms of spelling rules.

Copyright

The author agrees that he/she has transferred the copyright of his/her published article to *Hacettepe University Journal of Turkish Studies*. The complete or a part of the articles that are published in the journal can not be copied without the written permission of the publisher. The writings, pictures and shapes can be quoted by the third parties provided that they will give reference. Enabling permission for the copy of the pictures, tables, shapes and etc. are in the author's responsibility.

